Mykulyntsi Memorial Book

Miḳulintsah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Mikulintsah : sefer yizkor.
IMPRINT	880-02 [Israel] : Irgun yotsʻe Mikulintsah be-Yiśraʻel uve-Artsot ha-Berit, [1985]
DESCRIPT	356, 266 p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Mykulyntsi.
	Mykulyntsi (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Mykulyntsi.
ADD'L NAME	Preshel, Hayim.
ADD'L TITLE	Mikulince

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

מיקולינצה

ספר יזכור

עובד וערך

חיים פרשל

בהוצאת ארגון יוצאי מיקולינצה
בישראל ובארצות הברית

הודפס בישראל - תשמ"ה 1985

התוכן

חלק ב'

חברה וכלכלה; תרבות וחינוך; אירגונים ותנועות

חלק ג' - **תנועות ציוניות**

שער חמישי: **מיקולינצה תחת שלטון סובייטי 1941 - 1939**

חלק א' **חברה ועבודה**

חלק ב' **לוחמים**

שער שישי: **חיים פרשל מחנכים שלי**

שער שביעי: **דור מספר לדור**

שער שמיני: **עם סיום הספר**

דבר המערכת

הננו מביאים לדפוס ספר, הרחוק מרחק רב, ממה שרצינו לראות בו בשנות החלום עליו.

שנים על שנים חלמנו, בני־עיירתנו, וותיקים בארץ מראשוני חלוציה ובוניה, יחד עם חברינו - שארית הפליטה, שהגיעו אלינו סמוך לקום המדינה, חלום על ספר, ומתחום חלום לא יצאנו.

החבר מרטין הליצ׳ר, מפעילי אירגון יוצאי מיקולינצה בארצות הברית, נמנה עם היוזמים הראשונים לחיבור ספר ״יזכור״ על עיירתנו. מרצו הרב והלהיב את חברינו שם ורעיון הספר הפך לנחל כלל יוצאי מיקולינצה.

בינתיים, הלכו לעולמם אחד־אחד רבים וטובים ונשארנו קומץ אנשים בישראל ובארצות הברית.

עם המסתלקים לעולמם הלך לאיבוד, ללא אפשרות של השבת־אבדה, חומר רב־ערך על עיירתנו, שאין לו תמורה.

חברי המערכת של הספר המובא לפניכם, מכנים אחדים מן המסתלקים - ״אנציקלופדיה מהלכת על מיקולינצה״. הם עמדו ליד ערישת התנועות, האירגונים והמוסדות הציבוריים של עיירתנו. מותם הכרית מן הספר, לעולמים, לא רק אוצר חוויות וזכרונות ממקור ראשון, כי אם גם שלל עובדות, תעודות, מסמכים וצילומים אוטונטיים.

מה ״חבל על דאבדין...״

הבינונו, כי עתה בידינו ההזדמנות האחרונה, להציב מצבה לעיירתנו, ואם לא נתחיל בפועל ממש, לא יקום ולא יהיה הדבר עוד.

לעיירתנו מיקולינצה לא יהיה זכר, אם לא נזדרז ונעשה.

הבינונו, כי זאת חובתנו כלפי הורינו, אחינו ואחיותינו וכן כלפי ילדינו שלנו, לא פחות מאשר כלפי הפנקס לזכר קהילות ישראל, שאבדו והושמדו.

*

מלכתחילה, הספר אמור היה לכלול מאמרים, רשימות, חוויות, הגיגי־לב וזיכרון, בעיקר של אנשים, שהכתיבה אינה מלאכתם.

אכן מבחינה זאת, לפחות, עשינו ככול יכולתנו. בימים הארוכים של ליקוט החומר ועיבודו, הלכה למעשה, השגנו מאנשינו כל מה שניתן להשגה.

על מה שנאמר לעיל, נוסיף עוד טעמים אחדים על מבנהו, תוכנו וצורתו של הספר.

א. קבוצת היוזמים

כורח המציאות הטיל על קבוצת היוזמים את מלאכת העשייה של הספר.

בישיבתה הראשונה בחנוכה, כ"ו כסלו, תשמ"ב - 22.12.81, היא קבעה את המסגרת הכללית של הספר.

תוכנית זו הובאה לפני כל יוצאי מיקולינצה בחוזר ראשון, המתפרס בשער האחרון של הספר בנושא: "על לידתו של הספר".

החברים, חילקו ביניהם את תחומי הפעולה.

*

לכנס האזכרה של שנת ה־40 לשואת מיקולינצה, הוזמנו גם חברינו מארצות־הברית. בכנס חולקה חוברת ה"יזכור" ונמסר דיווח על החומר שנצטבר עד־כה ומוכן לדפוס. לראשונה הרגישו האנשים, שאכן יש ממש בספר. כן התקיימה פגישה מורחבת עם המישלחת מניו־יורק ונקבע המשך העבודה על הספר.

ב. לשונות הספר

ספרי ה"יזכור", שהופיעו עד־כה בישראל, שימשו, במידת־מה, מורה־דרך בדבר הלשונות. אם כי אין אחידות בספרים שהופיעו, ניתן היה בכל־זאת להסיק, כי רובם נוטים לגוון את העברית ביידיש ובאנגלית.

לא היה שום וויכוח עקרוני בינינו בנידון. השואה פתרה באופן טרגי ולחלוטין את הריב ההיסטורי על מקומה של שפת היידיש בתרבותנו הלאומית. הבירור היה מעשי מאוד. ידענו, שאין לנו אמצעים לתת יידיש בצד עברית. החלטנו להקצות בפתח המדור "מצבה לעיירתנו", מקום נכבד לשתיים־שלוש כתבות ביידיש כלשונן וכניסוחן ולצידן תרגום, מילולי־כמעט, בעברית. כך "פתרנו" את חלקה של יידיש בספר.

תוך מלאכת התרגום מיידיש לעברית, שנעשתה כולה בידי העורך ורעייתו, התעוררה בעיית התעתיק - הטרנסקריפציה. התלבטנו לא מעט ולבסוף הנחתה אותנו בעיקר המגמה לשוות לתעתיק בעברית את הצליל הפונטי של השם או המונח ביידיש ועם המהדרים הסליחה. ראוי היה לצייד את הספר במפתח שמות, מקומות וניבים של יידיש. הדבר לא נעשה. כפיצוי־מה, הוספנו הערות לוואי בתוך הטקסט בסוגריים או בלעדיהם, או כנהוג הסברים מתחת לטקסט.

בהגהת כל הספר בעברית, עסקה רעיתו של העורך נחמה פרשל.

בדבר האנגלית, טענו החברים מארצות הברית, כי בניהם ובנותיהם, לא יהיו מסוגלים לקרוא בספר, אם לא יתורגם לאנגלית. בעייה פיננסית מעיקרה.

הם החליטו לשאת במימון ההוצאות הכרוכות בכך. בין חברינו, לא נמצא מתרגם לאנגלית, בין כמתנדב ובין תמורת תשלום. את המלאכה הזאת עשתה עבורינו הגברת לאה לבבי, במחיר סמלי בלבד. תודתנו על־כך, מובעת לה בזאת.

בהגהת האנגלית, עסקה החברה נוסיה שוויצר־הורוביץ. נוסיה ערכה גם את רשימת בתי־האב של בני־מיקולינצה, לפי האלף־בית הלטיני.

ג. ליקוט החומר, תוכן וצורה

המערכת ביקשה חומר מכל יוצאי מיקולינצה וקיבלה כל שהוגש לה. שום כתבה לא נפסלה ולא נדחתה.לעיתים מופיע גם כפל גירסאות ואפילו חזרות. מכאן הרבגוניות מבחינת הנושא, התוכן והצורה. הכותבים לא הוגבלו גם בשום מגבלות מבחינת שפת הכתיבה.

עובדות אלה, הכבידו לא במעט על העורך והעזר שכנגדו. מלאנו כמיטב יכולתנו מה שהתחייבנו, החל בפיענוח כתב־היד, תרגומו, עיבודו, תוספת ראשי פרקים ומתן אחידות וצורה סופית. תוך עבודה, התברר הצורך לקבוע שערים ומדורים. המסגרת הכללית אומנם נקבעה מראש, אפס המעשה היום יומי, הכתיב צורך זה. כך למשל נקבע השער ״דור מספר לדור״, לאחר שהתברר לנו, כי יש לנו מספר משתתפים, בנים ובנות לדור יוצאי מיקולינצה.

קיום התקשורת עם בני־מיקולינצה בארץ ובחו״ל, גיוס התרומות ואיסוף החומר היהולי - רוכזו בידי החבר זליג שפירר, מיום שרעיון הספר התחיל להתבצע. כמו־כן שקד שהכספים שהגיעו, ישמרו על ערכם ולא ישתחקו. החבר זליג שפירר בתפקידו כיושב ראש האירגון וגזברו דאג לישיבות סדירות וקבועות של המערכת.

ד. השואה

לחומר בנושא זה התייחסנו בכל הרגישות ויראת הכבוד. נזהרנו לא לשנות דבר ובתרגומים, תרגמנו מלה במלה כמעט, תוך הקפדה, דיוק ונאמנות לרוח השפה. רגישות דומה נהגנו גם בחומר, שהוגש על־ידי הבנים והבנות של חברינו, שלא זכו להשתתף במלאכת הכתיבה של הספר.

ה. חומר עובדתי

חלק ניכר מן הכתוב עוסק בעובדות, מאורעות ותאור חייהם של אנשי מעשה וארגון. אף אחד מחברי המערכת, אינו מומחה להיסטוריה. לרשותנו לא עמדה גם שום אפשרות של בדיקה ובחינה. במקרים אלה, הבאנו את החומר לפני כל חברי המערכת ולאחר בירור וליבון, אושר הנוסח שהובא לדפוס.

ו. הרכב המערכת

מלכתחילה נקבע הרכב זה על־פי נכונות האנשים להשתתף במלאכה, לאחר זמן־מה שותפו החברים: יעקב נסברג ואהרון ויסהויז מארצות הברית. אומנם לא בעריכה בפועל, אולם בזכות שווה להחליט ולקבוע.

רובו המכריע של החומר, הגיע גם אליהם, לפני הבאתו לדפוס, בדיוק, כפי שהדבר נעשה כלפי חברי המערכת בישראל. הערותיהם כובדו.

חברי המערכת בישראל, נפגשו לעתים מזומנות. בדקו את החומר השוטף ועמדו בקשר מתמיד עם החברים בארצות־הברית.

שום דבר בעל משקל, לא נקבע על דעת יחיד. גם הצורה הסופית של הספר, עימודו, סדר המדורים, מקום התעודות והצילומים, נקבעו על־ידי המערכת.

ההבאה לדפוס, הפיקוח על ביצוע ההדפסה, הטיפול בגלופות, בעימוד ובצד האסטתי של הספר, נעשו בידי החבר איציק הירש שוורץ.

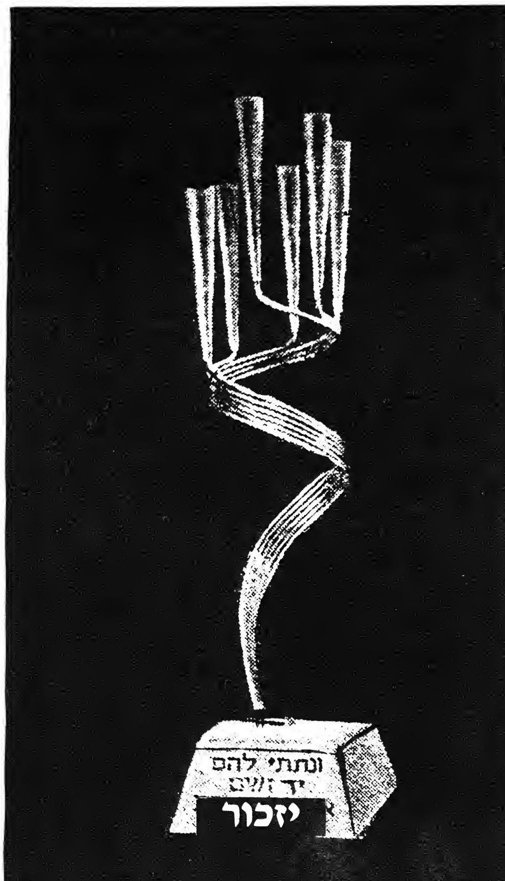
הרכב המערכת כדלקמן:

1) גולדהירש מיכאל
2) הורוביץ שוויצר נוסיה
3) ויסהויז אהרן
4) נסברג יעקב
5) פולגבוים טוגי
6) פרשל חיים
7) פרשל נחמה
8) שוורץ יצחק (איציק הירש)
9 **שפירר זליג**

כל חברי המערכת עסקו במלאכה בהתנדבות מלאה, במסירות ובדבקות במטרה.

כל ההוצאות הכרוכות בעיסוק זה, ספגו החברים הנ״ל, כל אחד לפי חלקו.

במימון הוצאות הספר, נשאו כל בני־מיקולינצה בארץ ובחו״ל, כל אחד לפי יכולתו ונדבת לבו.

ואלה שמות חמש מאות ושלושים בתי־האב של בני עיירתנו,
אשר ניספו בשואה ההיטלרית.

אלה שמות אמהותינו ואבותינו, אחינו ואחיותינו, קרובינו ומכירינו, שניקטלו בכל אימי המוות וההרג, הרצח וההשמדה, שהמציאו הנאצים ועוזריהם האוקראינים.

תהא רשימה זו, מצבה קיבוצית לכל בני מיקולינצה, אשר חיו, למדו, עבדו, פעלו ויצרו ובבת אחת עלה עליהם הכורת.

א.

אברמן אברהם
אברמן אברהם (בומה)
אברמן חיים
אברמן ישראל
אברמן לייב
אברמן לייב
אברמן מאיר
אברמן פייביש
אברמן קציה
אברמן שמאי
אדלשטיין יעקב
אוקון וולוול
אוקון יוסף
אוקון יצחק
אוקון ישראל
אוקון משה
אוקון נסיה
אוקון יעקב
אוקסנר רוזה
אורבך בצלאל
אורבך שפסה
אטינגר אהרן
אטינגר משה

איגר אברהם
איגר יצחק־משה
איגר ישראל
איסר (קרימר)
אמרנט משה
אנגל בוזיו
אנגל בסיה
אנגל בראנה
אנגל דוד
אנגל חיה־גיטל
אנגל חיים
אנגל יוסף
אנגל יוסף
אנגל משה
אנגל נפתלי אנגל שלמה
אנגל נפתלי
אנגל שלמה
אספיס אנזל
אספיס חייציה
אפל חונה
אפשטיין הרש
אקהוז אהרן
אקסלבירט נפתלי

ב.

בבד השל (רב)
בבד יוסף (רב)
בבד רב מטאוסטה
בודיאן דוד
בודיאן מאיר
בוזגוג ברנרד

בומזה יוסף
בומזה נתן
ביק אנשל
ביק יהודה (יידל)
ביק משה
ביק קסיאל

בלאו שלמה	ברגר גדליהו
בלדנר נסיה	ברגר זלדה
בלום ז׳אניה	ברגר מיכאל
בלום שלמה	ברגר רבקה
בלט מנדל	ברומר קמיל
בלייך ברציה	ברטלר ישראל
ברגר אהרן	ברנדס יעקב

ג.

גבירץ אברהם	גלזר פנחס־שמואל
גבירץ אהרן־וולף	גלזר רבקה
גבירץ יואל	גלזר שלמה
גבירץ פסיה	גלס יהודה
גבירץ אשת מיכאל	גלר דוד
גולד אהרן	גלר נתן
גולד ישראל־הרש	גנזר נחום
גולד נוניו	גרוס אפרים
גולד שלום	גרוס דוד
גולדהירש הרש	גרוס וולוול
גולדהירש יוסף	גרוס
גולדהירש מרדכי	גריה טודריס
גולדווג אברהם	גרימינגר אסתר
גולדרוזן שמואל	גרימינגר שמואל־הרש
גולדשטיין אברהם	גרין יהודה
גולדשטיין דוד	גרין ישעיהו
גולדשטיין חיה	גרינברג לייב
גילסון דוד	גרינברג קלמן
גלזר (קורנברג) מאשה	גרינשפן

ד.

דויטש קלרה	דכר חונה
דומב פישל	דכר מנדל
דיאמנט נחום	דלוגטש חיים
דיק אליהו	דלוגטש טוטל
דיק מיכאל	דנקנר דוד
דכר ביילה־ינטה	דנקנר שמואל
דכר ברל	

ה.

הוכברג ברוך	הלר בינים
הוכוולד זיסל	הלר ברציה
הוכוולד ישראל פרופ.	הלר חיים
הורוביץ אפרים	הלר יוסף
הורודנר בריש	הלר מיכאל
הורנשטיין יעקב	הלר שלום
היטלר הינדה	הנדלר אנזל
היטלר יוסף	הנדלר זיסיה
היטלר לייבציה	הנדלר פסיה
הילר חיים	הס אלטר
הירשהורן מוניה	הס יעקב
הליצ׳ר הרש	הס ישעיהו
הליצ׳ר יעקב	הס נפתלי
הליצ׳ר ישראל	הס צירל
הלפרין מיכאל	הרינג אברהם
הלר אברהם	

ו.

ווהל דוד	ויינזפט אירה
ווהל יעקב	ויינזפט משה
ווהל משה	ויינטראוב מרדכי
וולך מלכה	ויינטראוב משה
וולפנהאוט אירה	וייסהוס שמעון
וולפנהאוט אלטר	וילדמן פסח
וולפנהאוט וולוול	וילנר לייזר
וולפנהאוט שלמה	וינקלר נתן
וונדרליך מוניה	ולפיש משה
וונדרליך מלך	וקסלר פנחס
וונדרליך שמעון	ורהפטיג הרש
וורפל ישעיהו	וולאך דבורה
וולאך מלכה	וולאך גיטל
וולאך בן ציון	

ז.

זומרשטיין אברהם	זפטל זיסיה
זומרשטיין מרדכי־לייב	זפטל חיים
זומרשטיין שמואל־יצחק	זפטל יואל
זילברמן משה ד״ר	זפטל משה
זלצמן שמחה	זפטל משה
זלצר נפתלי	זפטל משה
זפטל דוד־הרש	ז׳רקובר איזידור

ח.

חיימוביץ הניך	חינקיס פרידה

ט.

טוניס אלי־משה
טוניס הניה
טוניס מנחם
טוניס משה
טייטלבאום שמואל
טינקל אהרן
טינקל ישעיהו
טינקל מיכאל
טינקל מרדכי
טינקל משה מאיר
טינקל משה
טינקל קלרה
טינקל שמחה
טינקל שמלקה
טינקל שמעון
טל הסיו
טל יצחק
טלר הרצל
טלר יעקב
טלר ישראל
טלר נחמיה
טלר נתן
טלר שמואל
טננבאום יעקב
טראולר ישראל
טרייסטר נתן
טרייסטר פנחס
טריף אברהם
טריף הנוך
טריף חיים־יצחק
טריף ישראל־לייב
טריף נח
טריף נתן
טריף פסח
טריף פסיה
טריף שלמה

י.

יקיר דוד
יקיר יוסף

כ.

כהנא וילהלם
כהן גדליהו
כץ בצלאל
כץ ברל
כץ הרש
כץ השל

כץ חונה	כץ מוטל
כץ חיים	כץ רוזה
כץ יעקב	כץ שמחה־דוד
כץ יצחק	כץ שמואל ד״ר
כץ יצחק	כץ שמואל
כץ לייב	

ל

לב ישראל	לילקר וולוויק
לבינטר אברהם	לילקר זנבל
לבנהר אברהם	לילקר חיים
לבנהר מנשה	לילקר יוסף
לבנהר שלמה	לילקר לייזר
ליבליך יעקב	לינצ״ץ שמואל
ליבליך מנדל	לינצ׳ץ לאון
ליבלינג מנדל	ליפשיץ יוסף
ליבלינג שמואל	לנדאו לאה
לייוויק אשר	לנדאו מנדל
לייטנר יחזקאל	לנדט לייבציה
לילקר אליעזר מגר.	לנדט פישל
לילקר אנשל	לרכר משה
לילקר ביילה	

מ.

מוסקט אברהם	מיגדן יוסף
מורגנשטרן בלה	מיגדן ישעיהו
מורגנשטרן דוד	מיגדן ישראל
מיגדן חיים	מיגדן שרה

מיטלמן אטל	מנצ׳ר שלמה
מיטלמן מאיר	מסטר שמעון
מייבלום רבקה	מרגוליס אסתר־מלכה
מייזלס דוד	מרגליס בצלאל
מייזלס עוזר	מרגוליס חיים
מייזלס שלמה	מרגוליס חנה
מייסטריך חיים	מרגוליס לייביש
מייסטריך יצחק	מרגוליס לייביש
מילך אנשל	מרגוליס ציפה
מילך חיים	מרדר וולף
מילר ברכה	מרמור זלמן
מילר ישראל	מרמור יצחק־אלי
מילר מוטיה	מרמור ישראל־בר
מילר משה	מרקוס גוסטב
מילרד יונה	מרקוס דז׳יוניו
מנטל שרה	מרקוס חיה
מנצ׳ר לייב	

נ.

נוסבוים	נסברג שמואל
נסברג דוד	נסטל שמואל
נסברג יצחק	נסל (שכטר) לייב
נסברג	

ס

סאס אליעזר	ספיר חיה

פ.

פוגל חיים	פינק משה
פוגל יצחק	פיק בינים
פוגל משה־בר	פיק יעקב
פוגלבאום אפרים	פיקסל אהרן
פוגלבאום חונה	פיש מרדכי
פוגלבאום חיים	פליישמן שיינדל
פוגלבאום חיים	פליסנר אליעזר
פוגלבאום משה	פלנר שמחה
פוגלבאום משה	פלץ לייזר
פולישוק הרש־מנדל	פלשנר אסתר־מלכה
פולישוק יוסף	פלשנר למל
פולישוק משה	פלשנר ראובן
פולישוק שלום	פרגר ישעיהו
פלושוק שלמה	פרידמן אברהם דוד
פולק אהרן	פרידמן וולף
פולק יידל	פרידמן חיים
פולק ישראל־יוסף	פרידמן חיים
פולק משה	פרידמן חיים
פולק סנדר	פרידמן יצחר־בר
פוקס אברהם	פרידמן מריאנה
פוקס אהרן	פרידמן נתן
פוקס בתיה	פרידמן פנחס
פוקס יוסף	פרידמן שבח
פוקס יוסף	פרייד
פוקס משה	פרילה ישעיהו
פוקס שמואל	פרילה לייב
פיגור חיים	פרלמוטר ישראל
פנטשמן בנימין	פרנצוס
פיינשטיין פיניה	פרנקל אברהם
פינק אלי־ביניש	פרנקל ישראל
פינק לייב	פרשל ריבה

צ.

צוקרמן הרש
ציילר גודל
ציילר דוד
ציילר חיים
ציילר חיים־הרש
ציילר מאיר
ציילר סולומון
ציילר פנחס
ציילר רוזה
צימר רבקה
ציפר חונה
ציפר יוסף
ציפר ישראל
ציפר משה
צ׳צ׳קס (פל) ניוניה
צ׳צ׳קס (אחיות)

ק.

קוגוט מאיר
קוזובר זלדה
קוזובר
קוזובר רבקה
קופל מרדכי
קופל מאיר
קופלר מאיר
קופפרווסר שלמה
קוצ׳ר מלכה-בראנה
קורן הרש־לייב
קורן יונה
קורץ גולדה
קורץ וולוול
קורץ זלמן־הרש
קליין בניו
קליין הרש
קליין יידל
קליין ישעיהו
קליין ניסן
קליין שלום
קליינמן אנשל
קמלהר אברהם
קמלהר יצחק
קמלהר שפסה
קניוק חיים
קניוק חיים־ישראל
קניוק שמאי
קניוק שמעון
קסטנבלט אברהם
קצ׳ור ברוך
קרול יצחק
קרים בנימין
קרים משה
קרמפף אברהם־חיים
קרמר הרמן
קרמש אברהם

קרמש חיים	קרמש שמעון
קרמש ישעיהו	קרנקל מלכה
קרמש מיכאל	קרנקל מנחם
קרמש משה	קרפף ישראל

ר.

רדליך שלום	רייך לונק
רובין ברוך	ריינר בריש־לייב
רוזמן אוזיאס ד"ר	ריינר יעקל
רוזמן הרש	ריינר מוטיה
רוט גדליהו	רייס גבריאל
רוט וולקה	רייס זיסיה
רוטליין חונה	ריכטר אייזיק
רום יוסף	ריכטר יעקב
רום ניסן	ריכטר משה
רטהאוז אליהו	רמר אברהם
רטהאוז אפרים	רמר בריש
רטהאוז משה	רמר ברל
רטהאוז רדה	רמר דבורה
רטהאוז שמואל	רמר שלמה

ש.

שאובן מאיר	שוורץ אליעזר
שאובן משה	שוורץ בינה
שוודרון משה	שוורץ הרש
שוולב משה ד"ר	שוורץ חיים
שוולב שלמה	שוורץ יעקב
שוולבנסט יוסף	שוורץ מלכה

שוורצברג מאיר
שוורצברג שלמה
שור יעקב מאיר
שור פישל
שטיינברג משה
שטיינוורצל ברל
שטיינוורצל יעקב
שטיינוורצל מאנה
שטיינוורצל רבקה
שטרן הרש
שידלובסקי הרש
שיסל דניאל
שיפמן וולף
שכטר אטל
שכטר ביילה
שכטר יוסף
שכטר ישראל
שכטר לייב
שלקר אסתר
שלקר יעקב
שמטרלינג בוזיה
שמירר אברהם
שמירר חונה
שמירר חיים

שמירר חנה
שמירר ישעיהו
שמירר שמאי
שפיגל שמואל
שפינדל אברהם
שפינדל דולק
שפינדל יעקב
שפירא גרשון
שפירא מריאנה
שפירא פריידה
שפירא ד״ר ע. דין
שפירר זורח
שפירר זליג בן יוסף
שפריר חיה
שפרונג ברוך
שפרינגר משה
שפרינגר שמואל
שרגל מיכאל
שרגר הרש
שרנצל אברהם
שרנצל אהרון
שרנצל הרש
שרנצל מרדכי
שרנצל שמעון

אלה שמות בני עירנו
שנפלו במלחמה נגד הנאצים 1945 - 1939

אורבך משה	לינציץ לאון
בומזה בנימין	קצור יצחק
ברנדס מסיו	פלץ שמשון
פוקס ד׳זונק	פיק אנזל
גבירץ מכאל	שפירר מרדכי
גולדהירש מיכאל	שרנצל זהב
היטלר יוסף	שוורץ חיים
הוכברג חיים	שטיינוורצל איצו
ליפשיץ בנימין	ווילנר משה

כץ אריה

אלה שמות בני עירנו
שנפטרו בארץ ובתפוצות

אלופי שרגה	גולדרוזן אריה
אפל מרדכי	גולדשטיין משה
אנגל אברהם	גולדשטיין נסן
אנגל ישראל	גולדשטיין שמואל
אנגל משה	גולדהירש מכאל
ארנקרנץ אריה	גלס יפה
איגר יהודה	גורליק שמואל
בבד־אברהם (רב)	גיוורמן אנזל
בן־יעקב שלום	גרין אברהם
ברגר אריה	גרייצר צירל
בלום חיים	גרוס אסתר
בוכוולד אליהו	דיק הרש
גולדהירש ישראל	דלוגטש בלה
גולדהירש מינה	הוניגספלד איטה
גולדרוזן אברהם ד״ר	הורנשטיין דב

הורנשטיין גידעון
הליצר הלן
הלר מתתיהו
הלר שושנה (ביק
הייכשמיין מונדק
וכטל אברהם
וויינזפט ברוך
זומרשטיין יעקב
זוננפלד יוחנן
זילברמן יוליוס
טאהל מרדכי
טהאל טומצה
טוניס אליהו
טוניס ב. ד״ר
טריף דב
טריף זהבה
טריף חנה
טריף שושנה
טריף שלמה
כץ ברטק ד״ר
כץ חיים
כץ יצחק
כץ מונה
כהן ברוניה
כהן שמואל
לנדאו ד״ר
לב ישראל
לב חנה
לנדאו פרל
לב בן־ציון לב חנה
מרגלית יעקב
מרגלית משה ד״ר

מייזלס יור
מוגדן ברוניה
נסברג מאקס
מרדר מכאל
ספיר יעקב
סייפרט אהרן
סלצר חיים
פוגלמן מרדכי
פלישמן ברל
פלישמן חונה
פלוס אפרים
פלוס אסתר
פלץ צבי
פרידמן משה
פרילה אריה
צולאף אריה
צולאף מרדכי
ציילר יצחק
ציפר יצחק
ציפר מינה
ציזליק חסיה
קמלהגור חנה
קמהלר משה
קמלהר שבתי
קמלהר שמעון
קרנאל אליהו
רוזמן מכאל ד״ר
רוטשטיין זהב ד״ר
רטהאוס אסתר
רטהאוס פייביש
רטהאוס אליעזר
רמר אליהו
רמר נחום

רמר מכאל
שכטר הונה
שכטר ישראל
שמירר שבתי

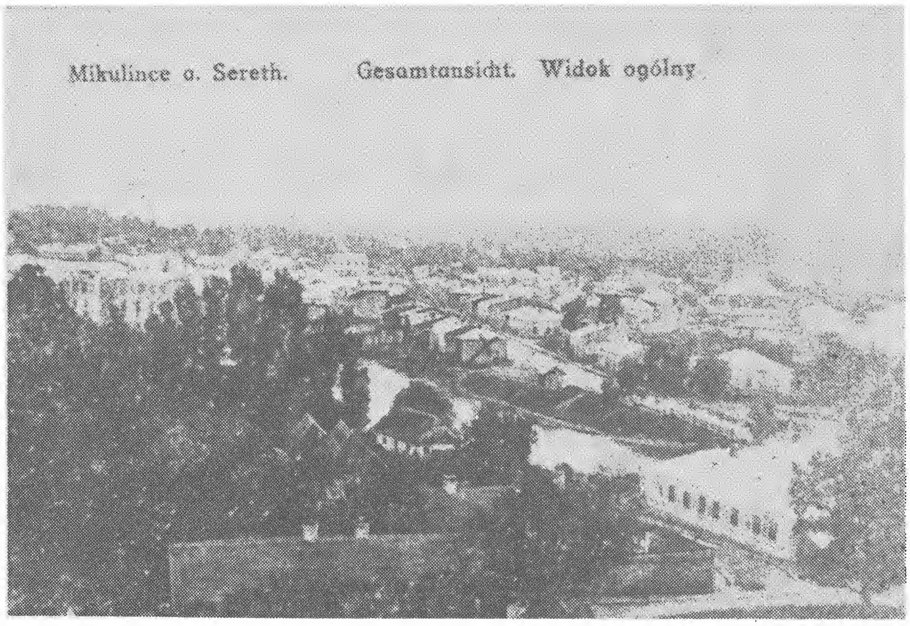
סטרוסולר שיה
שפרונג ישראל
שפיגל אפריים
שקולניק פייגה

ברגער חנה
גלאזער אהרון איציק
וולך מרדכי
טוניס ברוך

יהי זכרם ברוך

שער שני   מצבה לעיירתנו

1) אזכור אתכם לעולם / רבקה זומרשטיין – דוקטרוביץ
2) יונצח זכר קהילתנו היהודית מיקולינצה, שהושמדה / צבי גלזר
3) זכרונות מעיירנתו מיקולינצה שנחרבה / מרטין הליצ׳ר
4) מתוך נאום באגודה של בני מיקולינצה בניו־יורק / יעקב נסברג ביום הזכרו ה־25 לחורבן הקהילה היהודית במיקולינצה.
5) 40 שנה לשואת מיקולינצה (דברי זליג שפירר באזכרה).

Mikulince: General view from above.

מיקולינצה - נוף ככלי ממעוף הציפור

Mikulince: Main street

מבט על הרחוב הראשי מדרום לצפון

איך וועל אייך אייביג געדענקען.

מיט די טיפסטע געפילן פון יראת הכבוד, מיט היילגסטן ציטער פון הארץ און נשמה שרייב איך אייניגע ווערטער פאר אונדזער יזכור בוך. ווי א מצבה און אנדענק פון אונדזער פערשניטענער היים. און דערמאנונג פון אונדזערע ליבסטע און טייערסטע פון אונדזערע הייליגסטע מאטירער, קרבונות אין דעם חרוב געווארענעם שטעטל מיקיליניץ. כאטש פאר דער געשיכטע זיינען שוין אוועק געגוג יארן אויף צו פארגעסן דעם טראגישן אומקום. אבער מיר לבוטיגט דאס הארץ פאר ווײטיג אויף אזוי קולוסאלן פערלוסט, און סאיז ווי נעכטן וואלט עס געשען.

געווען אמאל אשטעטאלע מיקיליניץ מיט טייערע אידן, שטאלצע מיט זייער אמונה. אידן מיט אפגעגען אויף בעסערע טעג אבער ליידער סאיז מער נישטו, די נאצישע בעסטיע האט אלץ פערטיליגט, געבליבען בלויז א שארית, אקליינע צאל אויף צו דערמאנען אינדזערע קדושים. אבער זייט יענע יארן פון אומקום איז וואך זייער רוף פון אומשולדיגן פארגאסענעם בלוט פון אינדזערעליבסטע און סאיז וואך זייער אונבייט און געבאט.

נישט פערגאסן – כסיידער צו געדענקען.

און באמת ווי קען איך דיך פערגעסן מיין טייער שטעטאלה, ווי איך האב געהאט מיין טייערע שטילה ארימע אבער גליקלעכע היים.

מיין אלטער פאטער שמואל איציק זכרונו לברוכה איז געווען ימים ולילות על התורה. סהאט געהערשט מנוחה, מען האט זיך רעספעקטירט איינער דעם צווייטן, און מען האט געלעבט מיט בטחון אז גאט וועט העלפן, מיין טייערע, ליבע, הארציגע מאמע איז נישט נאר געווען אצניעה, נאר אשטילע טויב. זיע האט זיך נעבאך באניגט מיט אלעמען, אלץ איז פאר איר געווען גוט. און געמיינט אז הזעלכע קינדער וויע זי האט, פערמאגט נישט קיינער, און זיע האט באמת מיט זיי שטאלצירט, בפראט מיט די צווייי זיהן מיין ברודער מאטיע (מרדכי) איז ביי איר געווען די קרוין, און ער איז טאקע געווען א אוצער. ער האט געקענט גוט לערנען, געארבעט, גאנץ גוט חתונה געהאט, געהאט זיסע טייערע צוויי מיידאלאך. ער האט קיינמאל נישט פערגעסן זיינע ארימע טעטע־מאמע, פארקערט זיין כבוד, וואס האט נישט געהאט קיין שיר, בכלל האט ער נישט געלעבט נאר פאר זיך, נאר געטראכט תמיד צו העלפן אנדערע, ער איז געווען גאר א ערנסטער מענטש.

גאנץ אנדערש איז געווען מיין איגגערער ברודער יענקל (יעקב) ער האט זיך שוין געפירט גאנץ אנדערש, ער האט זיך געמישט אין פאליטיק, אונגעפירט די ״גורדיניה״ געטראכט צו פארן קיין ישראל.

אובער ער האט געמוזט ארבעטן בכדי אויסצוהאלטן דיע ארימע היים, ער איז געווען א חכם, תמיד פריילייך און מיר איז ער געווען וויע א צווילינגס ברידער, ער פלעג מיר אלעס דערציילן זיך טיילן מיט זיינע פריידן אוןליידן, ווי שטארק דו ביזט מיר איינגעבאקן אין מיין הארצן, ווי איך בענק נאך אייך?

חוץ מיינע אייגענע האב איך דאך אייך אלע מיינע מיקיליניצער געליבט און געשעצט, אמת אונדזער איז געווען קליין סהאט אפילע ניט פערמאגט א מיטל־שול און כאטש סאיז געווען נאנט פון טארנופול די קרייז שטאט, האט זעלטן ווער געשיקט זייערעקינדער לערנען. פשוט צוליב דער עקאנימישער לאגע.

אבער דאך האט אינדזער גאלדענע יוגענד זיך נישט געקענט פארשעמען פאר דיע גרעסטע געלערנטע, זיי זיינען געווען אוטא דידאקטן, זיי זענען געזעסן ווי ישיבה בכורים ימים ולילות איבער די ביכער, געלערנט אין פערשידענע שפראכן. עברית האט ביי אונז געבליט, אפילא אין דער גאס האט די יוגענט צווישן זיך גערעדט עברית.

און זיינען געווען ארגאניזירט אין פערשידענע ארגניזאציעס. מיר האבן געהאט אלגעמיינע ציוניסטן, פועלי־ציון, התאחדות, גורדוניה, השומר־הצעיר, מזרחי, קאמוניסטן און אנדערע. יעדה ארגאנידאציה האט גהאט זיין פאריין ווי מען פלעג זיך צונויפקומען. אמיינסטן האט זיך דיע יוגענט קאנצענטרירט אין התאחדות, דארט זיינען אנגעקומען די לעצטע ידיעות פון דער גאנצער וועלט ספעציעל פון ישראל, סגעווען פערשידענע פערוויילונגען, פערשידענע צייטונגען א לייע ביבליאטעק מיט זייער גוטע ביכער אין פערשידענע שפראבן. דארט הוט מען אויפגענומען געסט און ארויסגעשיקט חלוצים קיין ישראל. אויך דארט האב איך געהערט דאס ערשטע מאל ראדיו.

אמת די יוגענט זיינען געווען ליידעגייערס, ווייל ביי אונז איז נישט געווען קיין אינדוסטרי און קיין קאמערץ. די יוגענט האט געאט צופיל צייט, האט זיע אוועקגעגייבן אויף קולטור אין לערנען די גרעסטע טייל פון דער צייט.

פארוואס האט די נאצישע בעסטיע פארשניטן אייערע לייבנס אייליגע קדושים. איך דערמאן אייך מיט יראת הכבוד, דעם אלטן אין מיטעלן דור, זיי ועלכע האבן געלעבט מיט אזא שטארקער אמונה, האבן אויך געהאט זייערע פארוויילונגען, ווי לערנען אין די בתי מדרושים, פארן צו די רבנים, מאכן א סיום ספר אדער גאר געבן א ספר תורה. אין שול אריין, דאס האט זיי פערשאפט נחת רוח.

און זיי געגעבן בטחון אויף אולם הבא. אבער נישטו מער, ווי עם בענקט

זיך נאך אייך. היינט די לקיינע קינדערלאך, אונדזער מארגן, פארוואס־פארווס און נאך אמאל פארוואס? תמיד פרעג איך דיע שאלה אבער איך ווייס קיין תשובה. און איך וועל אויך קיינמאל ניט באקומען. אונדזער דור גייט אויך אוועק, און באלד וועט אפילה נישט בלייבן ווער סזאל אייך געדענקען.

דערפאר זאל דאס יזכור בוך זיין אוביגע מצבה, וואס זאל גיין פון דור צו דור, און רופן "נישט פערגעסן, כסדר געדענקען".

רבקה זומרשטיין
דאקטאראוויטש
בואינעס איירעס

אזכור אתכם לעולם/רבקה זומרשטיין־דוקטורביץ

תרגמו חיים ונחמה פרשל

ממעמקי הלב והנפש, ביראת כבוד וברגשי חרדה, הנני כותבת מילים ספורות לספר ה״יזכור״. יהא הוא כמצבה לזכר קרבנותינו הקדושים והמעונים, בני עיירתנו, מיקולינצה, שנחרבה.

על אף, שחלפו שנים מרובות ולמרות הניסיונות לשכוח את האובדן האיום, ממשיך ליבי לדמם מכאב על השואה. המאורעות, ניצבים לעיני כאילו קרו אך אתמול.

היה היתה עיירה מיקולינצה ובתוכה יהודים יקרים, גאים באמונתם. יהודים בעלי יוזמה ותקווה לימים טובים יותר.

לדאבון לב, העיירה איננה עוד. החיה הנאצית, חיסלה הכול. נותרה רק שארית זעומה. מתי מעט, להזכיר את קדושינו.

מימי אובדנם, זועק דמם הנקי, השפוך של יקירנו ותובע, מצווה ופוקד: לא לשכוח - לזכור תמיד!

איכה אשכחך, עיירתי היקרה, מקום בו עמד ביתי השלוו. אכן דל היה בית זה, אבל מאושר.

אבי הזקן, שמואל יצחק זכרונו לברכה, הגה ימים ולילות בתורה. רוגע שרר בקרבינו. איש כיבד את אחיו, תוך ביטחון, כי אלוהים יעזור.

אמי היקרה, האהובה והלבבית, היתה לא רק צנועה בלבד, כי אם יונה תמה. בהסתפקה במועט, הסכינה עם מה, שגורלה זימן לה.

בכל ליבה האמינה, כי כילדיה אין עוד. גאה התגאתה בנו, בשני בניה בעיקר ובאחי מוטי (מרדכי) בפרט.

אכן מוטי, היה אוצר יקר. הצטיין בתורה, בעובדה ובמעשים טובים. נשא אשה, במזל טוב והיא ילדה לו שתי בנות מתוקות וחמודות, ״מלאכים׳לך״ ממש.

מעולם לא שכח מוטי את אביו ואמו העניים. נהפוך הוא, הוא לא ידע שיעור בכיבוד אב ואם. לא לעצמו בלבד דאג, אלא תמיד גם לזולת. איש רציני היה, מוטי, במהותו.

שונה בתכלית ממנו, היה אחי הצעיר, יעקב. היה מעורב בפוליקטה, נימנה על מנהיגי גורדוניה וחלם לעלות לארץ ישראל.

חייב היה לעבוד, כדי לקיים את ביתנו הדל. חכם היה, עליז תמיד. עבורי היה כאח תאום. היה מספר לי הכל ומשתף אותי בשמחותיו כבצרותיו.

מה עמוק נצור זיכרונך בליבי, יעקב!

מה רבים געגועי אליכם ! כמה יקרתם לי, קרובי !

מה רבתה חיבתי לכולכם, בני מיקולינצה !

מה גדולה מידתי הערכתי כלפיכם!

קטנה היית עיירתנו. אפילו בית־ספר תיכון, לא היה בתוכך. כ״תחום שבת״ בלבד מרחקך מטרנופול, עיר המחוז. בכל זאת מעטים בלבד שלחו את בניהם אליה ללמוד, עקב מצבם הכלכלי הקשה.

על אף הכל, מסוגלים היו, בני נעוריך מיקולינצה, לעמוד בכבוד לעומת ״למדנים״. הם היו אוטודידקטים. התמידו כבחורי ישיבה להגות בספרים ימים ולילות. הירבו לקרוא בשפות שונות.

ה״עברית״ פרחה בעיירתנו. ברחובותיה יכולת לשמוע רבים מבני הנוער משוחחים עברית.

בני הנוער, היו מאורגנים בתנועות שונות כגון: ״ציונים כלליים״, ״פועלי ציון״, ״השומר־הצעיר״, ״גורדוניה״, ״קומוניסטים״ ועוד.

כל ארגון, היה לו מועדון משלו. שם נועדו יחד. הרוב התרכז ב״התאחדות״. כאן המו החיים, עירנות ותנועה, שררו כאן: פגישות רעים, אספות, שיחות, הרצאות ועידות וויכוחים.

מידע ועתונות זרמו לשם מכל העולם.

כאן היתה קיימת ספריה, שהכילה ספרים מובחרים רבים בשפות מספר.

באולמי ה״התאחדות״, היו קיימות מסיבות אורחים, קבלות פנים, חגיגות פרידה לחלוצים העולים ארצה.

כאן ״גיליתי״ את הרדיו והאזנתי לו לראשונה בחיי.

כמוני, כבני נוער רבים, היינו חסרי תעסוקה. בעיירה, לא היתה כמעט תעשייה ולא בתי מסחר רבתי.

רבים־רבים, הקדישו את זמנם ואת מירצם לרכישת מדע ותרבות.

פעמי חיים אלה הופסקו וניכרתו באחת ע״י הנאצים. ביראת כבוד, הנני סוקרת את דור הביניים ודור האבות. רבה היתה אמונתם. גם הם היו להם שמחות משלהם.

בחיבה ובשמחה למדו תורה בקלוייזום ובבתי־המדרש. התענגו במסיבות סיום ״מסכת״ או בשמחה של הבאת ספר תורה לבית־כנסת.

החסידים שביניהם, היו מרבים לנסוע לרביים. שם בחצרותיהם שבעו נחת רוח, שאבו ייראת שמים וספגו ביטחון ואמונה בחיי העולם הבא.

הקלגסים הנאצים, קטלו גם אותם. קדושים מעונים!

לעולם לא ייתמו געגועי אליכם, בני דורי ובני דור האבות.

מה אומר ומה אגיד על געגועי כלפיכם, ילדי עיירתי וזאטוטיה?! דור העתיד שלנו! המחר שלנו!

על מה הושמתדם! למה נקטלתם? למה? מדוע' ופעם נוספת: על מה ולמה?

תדיר ותמיד, אני חוזרת ושואלת אותה שאלה ותשובה אין. ואני יודעת, כי לא אמצא תשובה לעולם.

דורנו, גם הוא חולף ועובר. עוד מעט קטן, לא ייותר עוד, מי בינינו שיזכור אתכם ויזכירכם.

ישמש נא ספר "יזכור" זה מצבת עד, שתעבור מדור לדור ותכריז: לא לשכוח - לזכור תמיד!

זאל פאר אייביקט ווערן דער אנדענק פון אונדזער אומגעבראכטער אידישער קהילה אין מיקוליניעץ

צבי גלאזער מאנטריאל

געשריבן מיט בלוט פון הארצן און מיט גרדיס ליבשאפט און יראת כבוד. וויל איך אין דעם יזכור בוך שילדערן זכרונות פון אונדזער פארשניטענער אידישער קהילה. וואס איז פארניכטעט געווארען דורך די נאצישע און אוקראאינישע מערדערס. און די יאהרן ת״ש - תש״ה וואס זאל בלייבן א זכר און דערמאנונג פאר די קימענדיקע דורות.

מיקוליניץ איז געווען אקליין אידיש שטעדטל לעבען טארנופול. סהאבן דארט געלבעט ארום 3,200 אידן.

וועלכע האבן זיך אויסגעצייכנט אלדז ערליכע און גלויביגע אידן, וואס האבן געבענקט נאך דעם גוטן מארגן וואס וועט קימען אויף דער וועלט ווען אידן וועלן אויפלעבן און זייער אלטער היים אין ארץ־ישראל.

ספעציעל גרויסע געשעעניש זענען דארט נישט פארגעקומען, אידען האבן בדרך כלל געלעבט אין שווערע עקזיסטענץ באדינגונגען. אבער דער רבונו של עולם, האט יעדן געשפייזט מיט הופנונג און זיי געלאזט זיך מאטערן.

פרנסה האט יעדער געהאט צו ביסלאך, סאיז געווען געוועלבלאך, סוחרימלאך, יארידניקעס, קאשע מאכערס, בעלי מלאכות, מארק טרעגערס, וואסער טרעגערס און מוזיק קאפעלע, דרי אידישע דאקטוירים, אין אפטייקער, אכט בעלי עגלהס, צוויי רבנים, פיר מלמדים, פיר שוחטים אכט קצבים. שילן און קלויזען.

די הרשיאטינער קלויז, די קיפיציניצער קלויז, די בטרעטינער קלויז ווי סהאבן געדאווענט בלויז חסידים. דאס גרויסע בית המדרש ווי סהאבן געדאווענט סתם בעלי בתים אר סוחרים.

די גרויסע שול וועלכע איז געווען אויסגעצייכנט מיטן אינערלעכן און אויסערלעכן אויסזען און די הערליכע מאלערייען מיט וועלכע עס האט באצירט דעם מקום קודש דער אידישער קינסטלער מיטן נאמען זאק פין לעמבערג.

אין דער געביידע פון דער שול האט זיך אויך געפינען דאס שניידער שוליכל אין וועלכן סהאבן געדאווענט ״עמך אידען״. אקעגן בית המדרש איז אויך געווען דאס יד חרוצים שוליכל.

די עקונומישע לאגא פון דער אידישער באפעלקערונג אין שטעדטל האט זיך פערערגערט ווען די פאליאקען און אוקראאינער האבען געווארפן די

אנטיסעמיטישע לאזונג ״סוואי דא סוועגא״ קויפענדיק אין אייגענע קופעראטיוון וואס זענען ספעציעל געגרינדעט געווארן כדי ארויסצושטויסן וואס מערער אידען פון האנדעל און מלאכה.

אין דער זעלבער צייט איז דורכן דזוינט ״געשאפען געווארן א גמילות־חסד קאסע וועלכע האט ציביסלאך צוגעהאלפן די סוחרים אויסצולייזן די וועקסלען וועלכע זענען שוין געליגן ביים דארטיגען נאטאר צום פראטעסטירן.

סאיז אויך גווען איינגעפירט ביז צו דער ערשטער וועלט מלחמה ווי דער שטעטישער שמש מאיר קאגוט פלעג פרייטיג פאר נאכט זיך אוועקשטעלן אין מיטן מארק און רופען מיט א ספעציפישען ניגון ״אין שול אריין״.

זיין קאל איז געהערט געווארן אין גאנצן שטעדטעל אלס אנזאג אז דער הייליקער שבת דערנעטערט זיך אין סאיז די צייט פון ליכט צינדען.

באלד האבען זיך באוויזן אין די אידישע שטיבער די פלאמען פון די שבת ליכט, אונגעצונדען פון אנזערער מעמעס מיט די באדעקטע קעפ און אויגן און זייערע ליפען האבן געשעפטשעט די ברכה פון ״להדליק נר של שבת״ און אזוי האטמען זיך אויסגעטאן פון דער וואכענדיקייט און מקבל געווען די שבת מלכתא.

ווען סהאבן זיך אנגעהויבן אין מיקילינייץ צו באזעצן אידן, איז אין פנקס וועלכער האט זיך געפינען ביי דער חברה קדישה נישט געווען פערצייכענט. וואס מהאט יא געוויסט איז געווען דורך דעם וואס מהאט געפינען נאך פאר דער ערשטער וועלט מלחמה א מצבה אויפן אלטן בית הקברות פין 350 יאר צוריך.

איך שטעדטעל איז געווען פערשידענע ארגאניזאציעס פין די ציוניסטישע ריכטונגען ״התאחדות״ ״סתם ציוניסטישע פאריין״. ״גורדוניה״ ״ביתר״ אין ״מזרחי״. ביים התאחדות איז געווען א דראמאטישער קרייז און אביבליוטעק, ווי די גאנצע שטעטישע יוגענד האבן זיך אויסגעלעבט אין ציוניסטישן גייסט.

דאקעגען דער עלטערער דור אויסער די פארטייען האט אין דער פרייער צייט פערבראכט אין די ארגאניזאציעס ווי ״סוחרים פריין״ אין ״יד־חרוצים״ אין דריי מאהל אין טאג אין די בתי מדרושים ביים דאווענען, אזוי האבן אידען געלעבט אין מיקילינייץ ביז די דייטשע רוצחים מיט זייערע העלפער די אוקראאינער האבן אלץ פארניכטעט.

דאכט זיך אקליין שטעדטעל מיקולינייץ אפילו אויף דער מאפע נישט געווען באצייכענט. דער טייך ״סערעט״ וואס איז דארט געפלאסן איז ווי א גארטעל געלאפן צווישן שטעדטעל אין דארף אופגעטיילט גוי פון איד. איצט

איז דער טייך נאך דא, דער גוי איז אויך נאך דא נאר די אידען זיינען מער נישטא.

נישט זיי , נישט זייערע קינדער און קינדערס קינדער וואס האבען געזאלט קימען נאך זיי, איבערגעשניטן די קייט פון לעבען.

געווען א אידיש שטעדטל און מער נישטא, איך בין זיכער אז יעדער פרילינג גיבן די זשאבעס דעם זעלבען קאנצערט וועלכען איך פלעג הערען דורכן אופענעם פענסטער, ווייל כהאב געוואינט נישט ווייט פון טייך. און די לופט איז פערשיקערט פון דעם בעז און אקאציע, אבער אידישע לונגען אטעמען זיי נישט מער.

די פאנאראמע פון שטעדטעל איז געווען א זייער שיינע, ארומגענומען מיט וועלדער וועלכע מהאט גערופען דאס ליטשקער וואלד. דאס שווארצע וואלד. די זשימנע דאלינע, די סטראמקעס ווי סליגען די ערשטע אידישע קרבונות אומגעבראכאט דורך די אוקראאינישע מערעדערס אין די ערשטע טעג ווען די נאציעס זיינען אריינגעקומען.

די פלעסע ווי די יוגענד פלעג זיך באדען אין אופברענען אין די זומער טעג, ארים זיינען גרינע לאנקעס, פרוכט סעדער, פאסטוויסקעס און גרינצייג גערטנער.

מיקילינייץ איז געווען זייערא שיין שטעדטל אנטקייגען אנדערע קליינע שטעדטלאך, ווייל אין יאר 1903 איז דאס גאנצע שטעדטל אפגעברענט געווארען, אזוי אז סאיז שוין איבערגעבויט געווארען אויף געמויערטע הייזער מיט בלעכענע דעכער אויסער דער געגענט ואס מהאט גערופען דער באלקאן.

מען ווערט סענטימענטאל ביים שרייבן זכרונות נאך מער אין אונדזער לאגע, וואס איז פון אונדזער שטעדטעל געבליבען?

וואס איז אונדז אזוי נאענט ביז היינטיגען טאג, ווייל דיביינער פון אינדזערע אייגענע ריען דארטען, אויב זיי ריען...

עס שטיקן די טרערען פון טרויער, פונווייטיג ווען משרייבט. איבער אונדזער שטעדטעל וואס איז אונדז אלע געווען אזוי נאענט ווי די האנט. עס איז אבער ווי אן אפגעאקטע האנט וואס וועט זיך שוין קיינמאל ניט אויסהיילן.

יזכור! געדענקט! נישט מיקילינייץ דאס שטעטל נאר די אידען וועלכע האבען דארט געלעבט און אומגעקומען. געדענקט די יונגע אין אלטע.

יזכור! נאך דער משפחה באבאד, וואס האט געצויגען א גולדנע קייט פון רבנים זייט הונדערטער יארן פון וועלכער סאיז קיינער נישט געבליבן.

זאל איך שעלטן די גאלדינע ווייצן פעלדער און די הייסע זומער טעג?

זאל איך שעלטן די שווארצע פעטע ערד וועלכע איז אונגעזאפט מיט אידיש בלוט?

די ערד ווי איך האב מיינע ערשטע שיך אויסגעטרעטן, מיין פאטער פנחס שמואל מלמד קויבער געווען, ווי מיין וויגעלע איז געשטאנען? ווי דאס ליד פון מיין מאמע און אלע אידישע מאמעס האבן דערציילט וועגן צוגעזאגטן לאנד, געוועקט די בענקשאפט נאכן הייליגן לאנד ישראל.

יזכור נאך אייך מיקיליצער אידן

כבוד דעם אנדענק פון אונזערע קדושים.

יונצח זכר קהילתנו היהודית מיקולינצה, שהושמדה

(כתוב בדם לבי באהבה גדולה ובייראת כבוד)

צבי גלזר

תרגמו: ח.נ. פרשל

הנני אומר לתאר בספר ה״יזכור״, זיכרונות על קהילתנו, שנגדעה והושמדה על ידי הרוצחים הנאצים והאוקראינים בשנים ת״ש - תש״ה.

יהא זה יד וזכר לדורות הבאים.

מיקולינצה היתה עיירה קטנה ליד טרנופול.

בפינקס, שהיה מצוי בידי החברה־קדישא, לא מצאנו ידיעה מדויקת, אימתי התחילו יהודים להתיישב במיקולינצה. אולם לפני מלחמת העולם הראשונה, נמצאה מצבה בבית הקברות של העיירה מלפני שלוש־מאות וחמישים שנה. זוהי עדות כתובה יחידה, הידועה לי.

במיקולינצה חיו כשלושת אלפים ומאתיים יהודים, שהצטיינו ביישרם ובאמונתם.

היו אלה יהודים, שנכספו למחר הטוב, העתיד לבוא לעולם, כאשר יהודים יחדשו את חייהם בביתם בארץ־ישראל.

הם האמינו, כי בארץ זו, יוכלו בני הנוער למצוא מולדת לעצמם, אחרי אלפיים שנות ניכר והם עצמם יוכלו להמשיך חייהם במנוחה ובשלום, תחת שלטון הפולנים עם אלהים שלהם ועם שכניהם הפולנים והאוקראינים.

מאורעות חשובים במיוחד, לא אירעו שם. היהודים חיו, בדרך כלל, בתנאי קיום קשים, אולם הקדוש־ברוך־הוא, היזין כל אחד מהם בביטחון ונתן להם להתענות.

הכנסה היתה בדוחק ולשיעורין. היו חנויות זערערות, סוחרים זעירים, תגרנים המתפרנסים מה״יריד״, טוחני כוסמת, בעלי מלאכה, סבלי שוק, שואבי מים ותופשי כלי זמר למיניהם.

המצב הכלכלי מדרדר, הולך ורע

המצב הכלכלי של האוכלוסייה היהודית, השתנה לרעה, כאשר הפולנים והאוקראינים, הכריזו על סיסמתם האנטישמית:

״סוואי דא סוועגו״, שפירושה: כל אחד אצל עצמו ושאר בשרו. הם ייסדו קואופרטיבים וצרכניות משלהם, במטרה להדיח יותר ויותר יהודים מן המסחר ומן המלאכה.

באותו זמן ייסד הג׳וינט קופה לגמילות חסדים. קופה זו סייעה במקצת לסוחרים לפדות את השטרות, שהגיעו מזמן לפרעון והיו מונחים אצל הנוטריון.

הווי - בתי־כנסת וקלויזען

הקלויז לחסידי קופיצ'ינצה, הקלויז לחסידי הוזיאטין הקלויז לחסידי סטרעטין - בתוכם התפללו חסידיהם בלבד.

בית־המדרש הגדול. בו התפללו בעלי בתים סתם או אחרים.

בית־הכנסת בלט, הן במראהו הפנימי והן במראהו החיצוני. מבפנים עיטר את ה"היכל" בציורי קיר נפלאים בצבע שמן - האמן זאק מלבוב (לעמבערג).

בתוך בית־הכנסת, מצא לו משכן גם בית־הכנסת הקטן לחייטים בו התפללו "עמך", יהודים פשוטים מכל השנה.

מול בית־המדרש, נמצא בית־הכנסת הקטן בשם "יד חרוצים". כמעט עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, היה שמש בית־הכנסת הגדול, מאיר קאגוט, ניצב בימי שישי בין השמשות, בשוק בתווך ומכריז בניגון מיוחד: "אין שול אריין" - לבית הכנסת*

מיד התחילו מהבהבים בבתים היהודיים להבות זעירות של נרות שבת, שהדליקו אמותינו, מכוסות הראש כששפתותיהן לוחשות את הברכה:

"ברוך אתה ה' אליהנו מלך העולם, אשר קידשנו במצוותיו וציוונו להדליק נר של שבת".

כך פשטו היהודים את שבוע החולין וקיבלו את פני שבת המלכה.

* הערה:

אני עצמי זוכר, כי עד שעזבתי את העיירה והדבר קרה, בסוף שנות העשרים, אותו שמש היה בלילות, שלפני הימים הנוראים, חוזר ודופק על פתחי הבתים ופנס בידו וקורא: "יידען שטייט אויף, שטייט אויף לעבודת הבורא" - "יהודים קומו לעבודת הבורא" - אלה היו ימי ה"סליחות".

ח.פ.

בעיירה היו קיימים אירוגני נוער ציוניים מכל הזרמים. "התאחדות", "ציונים כלליים", "גורדוניה", "ביתר".

ליד אירגון "התאחדות", היה קיים חוג דרמטי וספריה. אלה שימשו מקור לשאיבת רוח הציונות, לכל הנוער בעיירה.

לעומתם, הדור הקשיש יותר, שמחוץ למפלגות, היה מבלה את זמנו הפנוי באירגונים שונים, כגון: "איגוד הסוחרים", "יד חרוצים", ושלוש פעמים ביום בתפילות בבתי המידרש.

כך חיו היהודים במיקולינצה, עד שהרוצחים הגרמנים ועוזריהם האוקראינים השמידו הכול.

מיקולינצה הייתה עיירה זעירה, שאפילו במפה לא נמצא רישומה, הנהר "סערעט", זרם בה והיקיפה כבאבנט. פיתולי הנהר הבדילו בין הגויים ליהודים.

עתה הנהר זורם, הגוי קיים גם הוא, אבל היהודים אינם עוד. לא היהודים ההם חיים עוד. לא הם ולא בניהם ולא בני בניהם ואלה העתידים היו לבוא אחריהם.

קופד פתיל החיים... היתה עיירה יהודית ואיננה עוד... בטוחני, שמידי בוא האביב, מתנגנות שוב הצפרדעים, באותה לשון קונצרטנטית שלהם, שהייתי קולט דרך החלון הפתוח בבית, שעמד קרוב לנהר.

האוויר היה רווי ריחות ומשכר בלילך ובשיטה הפורחים, אבל ריאות יהודים אינם נושמים עוד אוויר זה.

מיקולינצה היתה עיירה יפה בהשוואה לעיירות אחרות.

בשנת 1903, נישרפה העיירה כליל וניבנתה מחדש לפי תוכנית: בתי לבנים ואבן וגגותיהם פח, פרט לרחוב, שכונה ״וואלקאן״.

נוף

נוף העיירה היה יפיפה. מוקף יערות וחורשים הידועים בשמותיהם: ״ליטשקער וואלד״ (יער ליטשקי), ״סאס שווארצע וואלד״ (היער השחור). ״די זימנע דאלינע״ (הגיא הקר), ״די סטראמקעס״ (המידרונות). ״במדרונות הללו״ נקטלו אחד־עשר הקורבנות היהודים הראשונים על־ידי הרוצחים האוקראינים, מיד עם בוא הנאצים.

״די פלעסע״*

מקום, שבני הנעורים, היו מתרחצים ומשתזפים בימי הקיץ.

מסביב אפרים ירוקים, בוסתני פירות, מקומות מירעה וגני ירקות.

נעשים סנטימנטליים, בשעת כתיבת זכרונות. על אחת כמה וכמה במצבנו.

מה נותר מעיירתנו, הקרובה לנו כל־כך עד עצם היום הזה, כאשר עצמות יקירנו נחים שם, אם נשארו נחים על משכבם.

את דמעות האבל והכאב מן ההכרח לעצור בכוח, בשעה שכותבים על עיירתנו עצם מעצמינו – כידינו ממש ועתה כיד קטועה, שלא תגליד עוד לעולם.

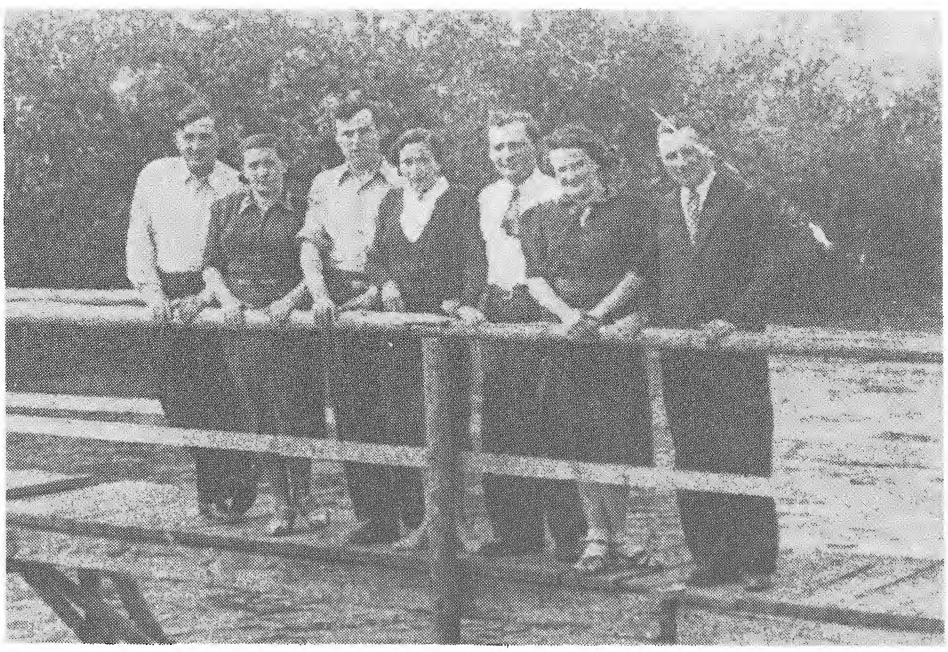
יזכור! אל תזכרו את מיקולינצה העיירה, זכרו את היהודים, שחיו בתוכה ונכרתו! זכרו את הזקנים ואת הצעירים!

יזכור! משפחת באבאד, אותה שרשרת זהב של רבנים מדור לדור מאות בשנים ולא נותר ממנה איש.

כלום אקלל את שדות החיטים הזהובים ואת ימי הקיץ הלוהטים?

כלום אאור את האדמה הדשנה השחורה, הרוויה דם יהודים? את האדמה עליה בליתי את נעלי הראשונות? האדמה, שהפכה לקבר לאבי המלמד – פינחס שמואל, באותו מקום בדיוק, שעמדה עריסתי?

האדמה, אשר עליה התהלכה אמי. שירת אמי ושירת כל האמהות היהודיות,
סיפרו על הארץ ועוררו געגועים לארץ הקדושה - ארץ ישראל!
נזכור את יהודי מיקולינצה ונחלוק כבוד לזכר קדושינו!.

קבוצת בני עיר על הגשרון הארעי על ה"סרט"

A group of Mikulinceans on the "provisional bridge over the river Seret".

* שם זה ניתן לקטע של ה"סערעט", שבו זרם הנהר בשקט, לאט־לאט והיה נוח לרחיצה משני טעמים א) היה זה מישור רחב־ידיים, נוח לשמש מקום בילויי ושיזוף. ב) המקום היה קרוב מאוד למרכז העיירה. צריך היית, אך לעבור את הגשר ששימש כ"סכר" למפל המים המאלכותי, שנוצר בשביל טחנת הקמח.

ח.פ.

זכרונות מעיירתנו מיקולינצה, שנחרבה

מרטין הליצ'ר

תרגמו: נ.ח. פרשל

בטרם אגש לתאר את מיקולינצה, שהיתה, אני רוצה קודם־כל להזכיר את קדושינו.

בלב שבור ובראש רכון, הנני מזכיר את כל היהודים, שבעיירתנו, אשר הושמדו באכזריות על ידי הרוצחים הגרמנים והאוקראינים.

יזכור

לזכר נשמות שלושת אלפים ומאתיים קדושי מיקולינצה, שנהרגו ונשחטו ונשרפו ונחנקו על קידוש השם ע"י הצוררים יימח שמם במדינת פולין ובשאר הארצות.

ה' ינקום נקמת דם עבדיו השפוך,

בגן עדן תהיה מנוחתם. תנצב"ה

יהא ספר "יזכור" זה, מצבת נייר, שבה יקראו ב"יאהר־צייט" - יום הזיכרון כל יהודי מיקולינצה.

יידעו הדורות הבאים, כי הוריהם, מוצאם בעיירה, שנמחקה מעל פני האדמה בימי ממשלת ההיטלריסטים ימ"ש.

הרקע הגיאוגרפי - היסטורי.

מיקולינצה נמצאת במזרח גליציה, לא הרחק מטרנופול.

עד מלחמת העולם הראשונה, היתה כלולה בתחום חסותו של הקיסר פרץ־יוזף (אוסטריה - הונגריה), כגליציה כולה.

העיירה נמשכה ששה ק"מ לאורכה וחמישה ק"מ לרוחבה. את העיירה הקיפו מסביב יערות, שהיו בבעלות הרוזנת מריה ריי, ידידת היהודים.

מסביב לעיירה השתרעו שלושים כפרים. חמישה מהם היו בבעלותה של הרוזנת ואלה הם: קונופובקה, שנודעה בבוץ ,,מרפא שלה. בוץ זה שימש סגולה נגד מחלת השיגרון (רימטיזם).

בימי הברון קונופקה, אבי הרוזנת, היה זה מקום מרפא, שעיקרו מרחצאות בוץ. על־כך מעידים שרידי החומות והמבינים, הנמצאים במקום.

בימים שמצ'ה פלר, היה עוסק בשיקום המרחצאות, הוצת המקום ע"י החוכרת ונשרף. לצערי איני יודע את התאריך המדויק של המאורע.

הכפרים האחרים הם: לדיצ'ון, לודוויגה, לוצ'קה ולפיובקה. כל האחוזות הנזכרות, היו בשעתו בניהולו של בית קופלר.

קשה להגיד, באיזו שנה נוסדה הקהילה היהודית במיקולינצה אולם עובדה

קיימת היא, כי שמשון חזן, מצא פעם מצבה מלפני שלוש־מאות וששים שנה. ברישומי פינקס הקהילה, לא נזכר הדבר. הפינקס מכיל רישומים רק משנת 1903, לאחר השריפה של העיירה.

מיקולינצה כונתה, עיירת הכתר של העיירות, כי היא נבנתה לפי הדגם המתוכנן החדש, בתי לבנים ואבן וגגות פח. הבתים ממוספרים היו.

חשיבות מיוחדת נודעה לעיירה, עקב דרך המלך שעברה במרכזה ונמשכה עד גבול רומניה. דרך זו שימשה עורק תחבורה מרכזי לכל העיירות והערים באיזור.

בצידי דרך זו, לפני הגשר, נמצא שריד של כותל עתיק של כנסייה, שחלשה על מגרש עצום ועזוב. מקום זה שימש שטח משחקים לילדים.

זקני העיר, היו מספרים, שבמקום זה, עמדה לפני זמן רב כנסייה. פעם אחת עבר בדרך בעגלה, הרבי הזקן מססוב ז״ל. רצו אחריו נוצרים, שפרצו מן הכנסייה והטילו בוץ על העגלה ויושביה.

מיד לאחר המקרה חלתה אנושות משפחת נוצרים בשם צ׳יבולסקי למוחרת מתו אם המשפחה וארבע בנותיה. הבדיקה המעבדתית קבעה הרעלה לאחר אכילת פטריות, שהגויים היו מלקטים ביערות.

לאחר זמן מה, הכנסייה קרסה תחתיה ולא נבנתה עוד מאז מחדש.

מהלך מה, מעבר ל״דרך המלך״, התמקמו בתי התפילה. בית־הכנסת, נמצא קרוב לנהר סרט. מבפנים היה בית־הכנסת מעוטר להפליא בציורים. ציורים אלה נעשו בידי האומן מלבוב (למברג), שבתי זק.

פרנסי העיר היו אז: קורץ, שלמה קליין ופפרוש.

לפי ספירת האוכלוסייה הרשמית האחרונה (שלפני השואה), התגוררו במיקולינצה שש־מאות משפחות יהודיות, שמנו שלוש־אלפים ומאתיים נפש. היהודים היוו שבעים אחוז מכלל האוכלוסיה.

העיירה היתה שייכת למחוז טרנופול, בעיירה היה קיים בית־משפט עירוני (גורודוסקי) למשפטים קלי ערך. משפטים חשובים יותר הועברו לבית המשפט המחוזי בטרנופול.

האוכלוסיה הלא יהודית, היתה מתגוררת בעיקר בפרברי העיר ואילו היהודים בעיירה עצמה.

בדרך כלל היחסים בין יהודים ונוצרים, לא היו רעים. המנהיגים הרוחניים – ה״גלח״ קרול של הכנסיה היוונית קתולית וה״גלח״ נידזולסקי מהכנסיה הרומית קתולית, לא היו אנטישמיים.

היהודים התפרנסו בעיקר מן המסחר. רובם היו חנוונים זעירים. במרכז העיר, הייתה חנות בכל בית. חלקם סחר בתבואות, אחרים קנו ומכרו אניצי פישתה מנופצים וסיבים סרוקים של פישתה. הראשונים שימשו לתעשיית חבלים והאחרונים לתעשיית בדים.

רבים היו רוכלים, הולכי רגל, המוכרים את מרכולתם בכפרים וחלק עסק במלאכה.

היום השני בשבוע, היה יום השוק (יריד). ביום מיוחד זה, מן ההכרח היה, להוציא חיונה למשך כל ימות השבוע.

סוחרי הבדים היו נוהגים לנסוע גם לימי השוק בערים הקרובות: טרמבובלה וסטרוסוב.

בעיירה היו כמניין בעלי־עגלה, שהיו מובילים נוסעים וסחורות לטרנופול, מכיוון שתחנת הרכבת* היתה מרוחקת ארבעה ק"מ מן העיירה.

חי גם בעיירה, מי שכונה "צעטל פירער" - בעל הרשימה. היה זה לייבוש פישלס - (לייבוש בן פישל), שהיה ערב בכספו אצל הסיטונאים בעד הסחורה של החנוונים, שידם לא השיגה לשלם את תמורתה. והסיטונאים מאנו לתיתה בהקפה.

העסקים היו "טובים כל־כך, שרבים מבני העיירה, לא יכלו לערוך את ה"פסח" ללא עזרת "איגוד בני הארץ" - "לאנדסלייט". כך כונה איגוד יוצאי העיר בניו־יורק. איגוד זה היה שולח מדי שנה בשנה שמונה מאות דולר לפני ימי הפסח וכסף זה חולק בין הנצרכים, למי בגלוי ולמי בסתר.

* **הערה:**

בילדותי היו מספרים, שבעת תיכנון מסילת הרכבת, התכוון המימסד לבנות תחנת רכבת בעיירה. שלחו ראשי הקהילה היהודית משלחת אל השלטון. כדי להעביר את "רוע הגזרה". בני העיירה, בימים ההם, חששו, שהזיקים הנפלטים מן הקטר בעת הנסיעה. יגרמו שרפה נוספת לעיירה. לכן בנו את התחנה במרחק שווה של ארבעה ק"מ ממיקולינצה ומסטרוסוב.

ח.פ.

מתוך נאום באגודה של בני מיקולינצה בניו־יורק,

ביום הזכרון העשרים וחמישה לחורבן הקהילה היהודית במיקולינצה

יעקב נסברג / תרגמו ח.נ. פרשל

כבוד הנשיא, הרב מאיר, אחים ואחיות יקרים ואורחים חשובים כאשר הוועד המארגן של ערב "יזכור" זה, הטיל עלי את החובה לדבר על חורבן מיקולינצה, לא הרגשתי בנוח נזכרתי במילים של משוררנו ה. לויק, אשר בבכותו את החורבן של יהדות אירופה, מאן להתנחם והצטער על שלא השתתף אישית ביסורי עמו וסבלותיו.

לויק מבטא זאת בשירו: "איך בין אין טרבלינקה נישט געווען - "אני לא הייתי בטרבלינקה".

גם אני לא הייתי במיקולינצה, באותם הרגעים האכזריים של כיליון. אני אישית לא הרחתי את ריח המוות, ולא ראיתי איך תינוקות נעקרים מזרועות אמותיהם ונרצחים לעיניהן. אני עצמי לא הצצתי בעיניים המפוחדות של הגופות הערומים, נכונים להישמד בידי התליינים הנאצים. רק יחידים, שאפשר למנותם על האצבעות, הנמצאים איתנו היום, אשר יכולים, אם אפשר להתבטא כך - "להתפאר", כי הם היו אותה שעה במיקולינצה.

אני, בכל זאת, אחד הניצולים, שנותרו בחיים, המכונים שארית הפליטה אשר צפיתי בשלבים האחרונים של החורבן.

ראיתי והרחתי את ריח השאריות האחרונות של "קרמטוריומים" הלוחשים עדיין במיידנק. ראיתי את החורבן, כאשר היה כבר מאוחר לעזור, אבל השתתפתי בפועל בהחנקת חיית הטרף במאורתה.

חצי יובל שנים עבר מאז הרצח האכזרי ומחול השדים, אשר הכחידו כליל ערים ועיירות יהודיות בפולין המזרחית.

עיירתנו, מיקולינצה, נפל בגורלה להיות הראשונה או בין הראשונות - בגליציה המזרחית - מוכרזות ע"י הנאצים כ"יודן פריי" - חופשיות מיהודים.

הנותרים מהפוגרומים הקודמים, הוכרחו לעזוב את העיירה, תחת איום להיירות ברחוב.

הנני נזכר, בהימצאי במסעינו הצבאי ובהתקרבנו לחזית על אדמת פולין. ידענו כבר אז, מה אירע ליקירינו ואהובינו. (אחדים מאלה, אשר מסרו לי פרטים על גורר הורי וחורבן מיקולינצה, נמצאים כאן בינינו.

במחשבתנו, השתלט על כולנו כורח הנקמה. עבורינו, חיילים יהודים, לא היתה כבר משמעות רבה לחיות. ידענו, שהמלחמה קרבה לסופה. אפס עובדה זו היתה עבורינו נחמה מיזערה. אל מי, כך חשבנו, נחזור! הכל הרוס ...

לא נותרה עוד משפחה יהודית, שתקבל את פנינו בלחם ובמלח, כראוי לגבורים אשר עזרו להשמיד את השונא הגדול ביותר של האנושות.

אני לא חזרתי לעיירתנו מיקולינצה אף־על־פי, שהיתה בידי אפשרות כזאת.

תהום ההכחדה נפערה לפני בכל מערומיה על כל שעל. החל בוולגה, דרך נדודי עד האלפים באוסטריה ומונטה־קסינו באיטליה.

בנדודי נפגשתי עם רבים משארית הפליטה, שנראו כגופות חלולות וחסרות רוח חיים ופנים, שהביעו צער עמוק של חידלון.

בלילות ללא שינה, בבונקרים צבאים, נתעוררו בי רגשי נוסטלגיה

לעיירה מיקולינצה ראיתיה בגווניה היפים ביותר של נעורי: שדותיה הירוקים ״סרט״הנהר הסואן המתפתל סביבה ושוטף את חופיה. היערות הירוקים העוטרים אותה ככתר. הר הקורדון במזרחה וחורשות במדרוני הסטרומקס במערבה, ההופכים בשבת לאחר סעודת הצהריים לפרק חי ותוסס של יהודי העיירה.

בגדי שבת וחג של הילדים המקפצים ומשתעשעים על התילים לעיני הוריהם האהובים יוצרים קלידוסקופ של צבעים וגוונים השובים את העין. הזוגות הרומנטיים, היושבים ליד הנהר, הירח המשתקף במים ויוצר אידיליה של אהבת אם והתמזגות עם הטבע.

מי מאיתנו אינו נזכר בלילות הקייץ בשעה שהעיירה נרדמת לקול שאון מפל הסכר ליד שתי טחנות הקמח. עיירתנו לא היתה עשירה בנכסים גשמיים, אבל עשירה היתה במסורת היהודית, מוסר ותרבות.

מי אינו זוכר את המפלגות והאירגונים הציונים־פוליטיים, אשר הכילו כמעט את כל הנוער ורבים מבוגרי העיירה. שתי הסיפריות, אשר התקיימו על קרנות עצמיות מהן שאבה האוכלוסיה את המזון הרוחני.

אפילו המאבק שבין המפלגות, היה בו חן משלו, כי המחלוקות היו לשם שמים ועל־כן סופן להתקיים.

מי אינו זוכר את מכובדינו העניים־סנדלר ו, החייטים, הנגרים והאופים ועמך סתם -, אשר הנעילו, הלבישו והזינו את תושבי העיירה. החנוונים, הסוחרים הזעירים והרוכלים, שעמלו קשות למחייתם. האינטלגנציה המקצועית, אשר הקדישה מזמנה לעניני ציבור במסירות רבה ובמיוחד ד״ר יוליוס זילברמן, אשר עשה דברים טובים רבים כל־כך, למען עניני העיר היהודיים והלא יהודיים.

מי אינו זוכר את ה״חדרים״ הרבים, אשר הניחו יסוד להכרת האותיות הזעירות.

(ברצוני להזכיר בהזדמנות זו לשבח את סבו של נשיא איגודנו, את מלמד הדרדקי, יצחק משה, אשר היקנה אלף־בית וראשית חכמה לארבעה דורות הוא מת בשיבה טובה).

מי אינו זוכר את תלמוד התורה, שאורגן ע״י הצעיר בימים ההם ולאחר מזה רב העיר - יוס׳לה בבד (יוסף בבד) - כדי לאפשר לכל ילד - בין עני ובין עשיר - ללמוד תורה.

מי אינו זוכר את ה״קלויזניקס״ (חובשי הקלויזום - בתי התפילה לחסידים), אשר ישבו יומם ולילה ולמדו תורה ב״קלויז״ של חסידי קופצ׳ינצה

מי אינו זוכר את בית־הכנסת המפואר, שהתגאינו בו כל־כך על ציוריו האומנותיים. רק עוד בית־כנסת אחד כזה, היה בכל גליציה, בלבוב. עוברי אורח היו מתפעלים מתפארת האומנות.

״איכה ישבה בדד העיר״ - מקונן בעל הקינות. לאלמנה וליתום גם יחד - הפכה העיירה. הושמדו שיירי החיים ונכסי התרבות, אשר הושלו ע״י אבות אבותינו משך מאות בשנים. נרהסו העמל והייגע, שדורות רבים הקדישו תוך מסירות והקרבה.

בשבילנו - שארית הפליטה - נשארה מיקולינצה, מושג היסטורי בלבד. הכול הושמד ונכרת.

השדות מסביב אינם מוריקים עוד... היערות איבדו מחינם. מנגינת הסכרים נאלמה לעד. ה״סטרומקס״, מעין הנעורים, הפך לקבר אחים עבור הקדושים הראשונים, שנרצחו ע״י היידמקים אוקראינים, משרתי הגרמנים. אין שומעים עוד את רינת התום המתוקה של הילדים.

משה׳לך, טייבלך, חנה׳לך, יעקב׳לך - אינם משחקים עוד, ב״ראד׳נע ראנע״.

נעקרו שתילנו הרכים... נכרתו פרחינו הרעננים... הוכחדה עטרת עתידנו...

אין עוד מיקולינצה על סוחריה, בעלי־מלאכה, ובטלנים סתם. נעלמו בעלי התורה כמו: יוסל׳ה בבד אשר כרב העיר נרצח באכזריות חייתית. אין עוד חובשי בית־המדרש, אשר הגו בהתמדה בתורה יומם ולילה. נחרבו משפחות ענפות. טריץ, אנגל, מנצר, קליין, ציילר ועוד ועוד.

נמחו כל האירגונים והזרמים הפוליטיים לסוגיהם. אין עוד ה״כלי זמרים״ המיוחדים שלנו, אשר נגינתם השרתה גיל ורננה בשמחותינו.

ברצוני לערוך פרפרזה על הקללה, שדוד המלך, קילל את הר הגלבוע בשעה שהגיעה אליו הבשורה האיומה על מות אהובו יונתן ואביו שאול, שנפלו חלל על ההר הזה.

״אתם, הרי עיירתי,
אל טל ואל מטר עליכם
ושדי תרומות,
כי שם נגעל כבוד עמי
בלי שריד לחללי״.

מי כמונו, בני מיקולינצה, מסוגל להבין כל־כך את הקלסיקונים שלנו: מנדלי, שלום עליכם ופרץ - בתארם את העיירה היהודית. אנחנו חיינו וחווינו אותם חיים מיוחדים. אלף שנים חיינו שם - דבר מועט הוא ?!

כאשר ״בעלי הבתים״ של אותם המחוזות במזרח אירופה, יצאו מהמערות והופיעו על הבמה הפוליטית כשליטים ולאחר מזה כצוררים שלנו, - היתה כבר מאחורינו היסטוריה של אלפי שנים. אימפריות רבות כלו וחלפו ללא שוב, עמים רבים חדשים הופיעו, זעזועים פוליטיים ודתיים אירעו, מלחמות והפיכות התחוללו, ואנחנו שרדנו ונותרנו חיים, - על אף קורבנות לא מעטים והשמדה.

אנו תמיד היינו השעיר לעזאזל. צפויים היינו תמיד לסכנות, עקב מעמדנו המיוחד הלא טבעי בעולם.

תודות לתרבותנו הסגולית ותודות למוסרנו הרם, עמדנו בחבלי מלחמות בין לאומיות וביסורים של מערכות ומאבקים פוליטיים פנימיים.

נותרנו אחר הרומאים, למרות שהם הכחידו אותנו מבחינה מדינית. שרדנו אחרי מסעי הצלב, אשר בשם ישו הנוצרי, רצחו את אלה, שלא ראו בו אל מושיע.

עברנו את התקופה האפלה של ימי הביניים והאינקוויזיציה, על בשרנו עברו גזרות ת״ח ות״ט, הפוגרומים של חמלניצקי, הפוגרומים של פליווה ופטרולה, ועל הכול החורבן האיום בהיסטוריה העולמית והיהודית - שואת היטלר ימ״ש.

דפי ההיסטוריה שלנו טבולים בדם ודמעות של קדושינו, אפס בגורל דורנו, אנו,, עלה - רשאי אני להגיש זאת בגאווה - להיות הדור האחרון לסבל עקב הסטטוס הלא טבעי של עמנו בעולם. היינו תמיד השעיר לעזאזל, בגלל הטיעון להיות עם בלי שיהיו בידינו הנכסים העיקריים, המקנים זכות הכרה כעם נורמלי, לאמור: בעלי ארץ משלנו, שפה משלנו ותרבות היונקת מאדמתה שלה.

נוח יותר לחיות במדינה אחרת ולהימנות על אזרחיה הלויליים, באשר במעמקי הלב הוא יודע, כי ארצו - מולדתו נכונה תמיד לקבלו בעת צרה, שלא תבוא, מופיעה חלילה באופק.

במקום זה ברצוני להזכיר אותם אנשים, אשר ניזונו מאשליות, שהפתרונות

הבינלאומיים של הזרמים הפוליטיים כסוציאליים או קומוניזם, בכוחם לפתור מאליו את בעיית היהודים.

דוברי המתבוללים הן מימין והן משמאל, היו לועגים למנהיגינו, אשר חזו מראש ימים קשים לאחינו בגולה, ונלחמו בהם את הרצל ראו כמשוגע, בשעה שהציע להם את "מדינת היהודים" שלו. הקומוניסטים נלחמו בציונים כמשרתי הקפיטליזם.

מנהיגינו ראו את היד הרושמת על הקיר. הם חזו את העננים הכבדים שמצטברים בשמים.

משוררנו הלאומי ח.נ. ביאליק, במכתב בתאריך העשירי במאי 1933, כתב לידידו מקס דלפינר: "אני בוכה ורועד ומי יודע, מה טמון בחובו של העתיד לכל אחינו בחוץ לארץ ובמיוחד לאלה החיים בארצות השכנות לגרמניה. לבי מנבא לי נבואות מרות, הלוואי ואתבדה ואוכח כדובר שקר".

ברל כצנלסון, מנהיג תנועת העבודה, בשובו באונייה משוויץ מהקונגרס הציוני, שהופסק עקב פרוץ מלחמת העולם השניה ב־1939, הביע בשיחה עם חבריו למסע את דאגתו העמוקה לגורל היהודים באירופה.

בדברו על הצורך באירגון עזרה ליהודים בצרה ובמחסור, העיר ברל כצנלסון: "מי יודע, אם לאחר מלחמה זאת, יהיה לנו עוד את מי להציל.

ברל כצנלסון לא האריך ימים, כדי לראות את החורבן האיום וממילא לא זכה לראות את תקומתה של "מדינת היהודים"

נביאי השקר, אשר שללו כל ימי חייהם את הציונות הלאומנית - שובי־ניסטית במצוקתם, שסיבתה מקור מחצבתם היהודית בלבד, בהידחקם החוצה ע"י ארצותיהן המכונות סוציאליסטיות - דמוקרטיות - מחפשים היום מקלט ומוצ־אים אותו בישראל הציונית..

הם מתקבלים בזרועות פתוחות, כאם המכנסת את ילדיה בצרה. יהיה זה גם מוסר השכל למטיפים היום, שישראל הינה בשביל הישראלים בלבד ואילו הם עצמם אמריקאים, אנגלים, גרמנים וכו'.

עליהם ללמוד את הלקח, כי יהודי אינו יכול להתכחש ליהדותו, גם כשהוא אינו מזדהה איתה. דוגמא מתאימה לכך, היא הנוכל: רבאי אלמר ברגר - הנודד מבירה ערבית למשניה ומסית נגד ישראל והציונות.

עליהם להשיג את הלקח מהעובדה, שאפילו באמריקה הדמוקרטית שלנו, ארץ שיהודים בה הגיעו כמעט למדרגה הראשונה בכלכלה ובפוליטיקה, עדיין משמשים בידי קבוצות מסויימות, כשעיר לעזאזל, למען להשיג את ציפיותיהן הפוליטיות.

עליהם לזכור, כי מיקולינצה ואלפי עיירות אחרות, לא נחרבו לשווא.

על כולנו לזכור, כי שונאי ישראל עדיין אורבים לנו גם כיום - עשרים וחמש שנים לשואה האיומה.

השונא אינו מרפה, בין אם הוא נמצא באוקרינה, בפולין, בגרמניה או אפילו בצרפת הדמוקרטית.

ביטוי דו משמעי מפי הנשיא דה־גול, עורר את השנאה האנטישמית, שלא כבתה מאז ימי משפט דרייפוס.

עלינו לזכור, כי מיקולינצה תעמוד כ״יד״ ו״מצבת זכרון״, שלא להיתפס לתעתועי מדבר.

אחינו בישראל למדו זאת בדם בניהם ובנותיהם השפוך. ההיסטוריה שלנו, רבת השנים, למדתנו: ״לא לבטוח בנדיבים. בכוחות עצמיים בלבד, תוך שמירה על קיום מדינה יהודית איתנה, נכונות הקרבה וסיוע אחינו בחו״ל - רק באלה ערובה לקיום העם היהודי בישראל ובתפוצות.

עם ישראל לא ישקר

40 שנה לשואת מיקולינצה
(דברי זליג שפירר באזכרה)

שנת 1942 תירשם בתולדות העם היהודי כשנת רצח עם, שנת שואה וחיסול יהדות אירופה.

בזמן מלחמת העולם השניה, השיגו הרוצחים הנאצים את מטרתם המוצהרת, ורצחו בצורות אכזריות ומתוחכמות 6 מיליוני יהודים חפים מפשע. חוסלו קהילות יהודיות גדולות כקטנות בשיטות, שקשה לעלות על הדעת. עם הקהילות הללו, הושמדה גם קהילת מיקולינצה בת 3,200 יהודים.

קהילתנו מיקולינצה היתה בין הראשונות לחיסול. בי"ז באלול תש"ב, התקיימה האקציה הכללית. ביום זה אספו רוצחים נאצים את כל יהודי קהילתנו מטף ועד זקן, במגרש המרכזי בעיר ומשם הובאו למחנה ההשמדה בלזיץ. משם לא חזר איש.

השם בלזיץ חרות בליבנו, וחתום בזכרוננו כמקום קבורתם של יקירנו בלב ובנפש: הורינו, אחינו, אחיותינו, קרובים, שכנים, חברים ומכירים. הרצח נמשך עד סוף המלחמה.

ב-9.5.45 נכנעו הגרמנים, והמלחמה נסתיימה. תושבי אירופה חגגו את הנצחון הגדול.

אנחנו, שארית הפליטה של יהדות אירופה, קיבלנו את סיום המלחמה בדמעות ועצב. התיקוות והאמונות נתבדו, והאמת הנוראה והטרגית של השואה אומתה.

ב-23.1.44 שוחררה מיקולינצה מהכבוש הנאצי ע"י הצבא האדום. בהתפרסם הבשורה , פנו בני עירנו, שחיו מחוץ לתחום השואה במכתבים לכתובות הוריהם ומשפחותיהם, כדי להיוודע על גורל יקיריהם. התשובות הגיעו מניצולי עירנו, שחזרו לעירה אחרי שנות סבל ועינויים. מעטים מאוד, כחמישים איש בלבד, ניצלו וחזרו: הבשורות, שיכלו לבשר היו מכאיבות ואיומות. הם מצאו עיר הרוסה ומחוסלת ללא יהודים וללא חיים. אי אפשר היה להסתיר את האמת. כל אחד מאיתנו ידע, שנשאר בודד ויחיד ממשפחה ענפה ורחבה.

החיים במחנות

בשנת 1947 אורגנה בגרמניה האזכרה הראשונה אחרי המלחמה, במחנה פרנוולד, בהשתתפות כ-50 איש מבני עירנו. הפגישה היתה נרגשת, מלווה דמעות ובכי. התרגשנו מעצם הפגישה עם חברים אחרי שש שנים של מלחמה. כאן נודעו לנו לראשונה פרטים מדויקים על גורל בני עירנו.

החיים במחנות הנחילו לנו אכזבות רבות. האמונה, כי המעצמות הגדולות יעזרו לנו בהקמת הבית הלאומי לא נתגשמה. מצב זה נמשך כשנתיים.

עמידתו האיתנה של היישוב הקטן בארץ ישראל וגבורתו במאבק להקמת מדינה יהודית, הביא להכרזה ההיסטורית על הקמת מדינת ישראל. זה קרה בתל־אביב ב־15 במאי 1948.

עם קום המדינה, התחילה העלייה החופשית, ושארית הפליטה ממחנות אירופה, החלה להגיע ארצה, וביניהם בני עירנו.

בשנת 1950, בחול המועד פסח, התקיים כנס ראשון של בני מיקולינצה בארץ, בעיר חיפה. ומ־140 בני מיקולינצה בישראל, השתתפו בכנס כ־80 איש. היה זה מפגש מרגש בין ותיקים - חלוצים, שבאו ארצה לפני המלחמה, עם ניצלוי השואה, שבאו אחרי קום המדינה.

על דעת כולם, נתקבלו החלטות: להקים אירגון בני מיקולינצה, לשמור על קשר ועזרה הדדית בינינו בארץ ובחו"ל, לארגן כל שנה בי"ז באלול אזכרה לקדושי עירנו, שניספו בשואה ולהנציח את זכר קהילתנו על-ידי מפעל כלשהו, שיקום בארץ למטרה זו.

התאספנו היום, כדי להזכיר את קהילתנו מיקולינצה במלאת 40 שנה לחיסולה.

עיירה קטנה, מסודרת ויפה, עתירת חיים חברתיים, תרבותיים ויצירתיים. האנשים התקיימו בכבוד, למרות הקשיים להשגת תעסוקה, בגלל העדר מפעלים ותעשייה זעירה.

האיזור היה חקלאי ויהודים לא עסקו בחקלאות. התעסוקה העיקרית היתה מסחר, מלאכה ושירותים. כל זה בתחום סביבה, שמנתה כ־30 כפרים, לא מרוחקים מהעיר.

עשרות בעלי מקצוע ועוסקים בשירותים ומסחר, סיפקו את הדרוש לעיר והסביבה במסירות ובקפדנות.

עירנו מיקולינצה, לא היתה מן העשירות ברכוש ובכסף, אבל עשירה בתוכן. בעיר היו שתי ספריות גדולות, בעלות מספר ספרים רב בשפות אידיש, פולנית, גרמנית, עברית ועוד. פעילותן היתה רבה. גם ספריות תורתיות עשירות היו בכל בתי הכנסת והלומדים בהם הגיעו למאות.

רשת החדרים כללה את כל רמות הלימוד התורתי ולא היה ילד, שלא למד מגיל שלוש עד גיל שלוש־עשרה.

התקיים בעיר גם בית־ספר לעברית. למדו בו במיוחד בנות ואנשי ציבור מתנדבים דאגו לקיומו.

לימוד חובה בבית־הספר היסודי ממלכתי, קיבלו כל ילדי העיר חינם.

גם לחינוך על יסודי זכו מספר לא מבוטל של בני עירנו, בערים השכנות טרנופול, לבוב ואחרות. גם חינוך גבוה רכשו בני עירנו ברחבי פולין וארצות אחרות.

הנוער במיקולינצה נחשב לטוב שבסביבה, והודות לזה התפתחה תנועה ציונית רחבה ומגוונת בעירנו. התחלתה בשנים הראשונות של אחרי מלחמת העולם הראשונה.

תנועת החלוץ, הוציאה את ראשוני העולים לארץ־ישראל בשנות העשרים הראשונות. בחורים צעירים עזבו את בתיהם, הוריהם ומשפחותיהם ויצאו לדרך הקשה, כדי להגיע ארצה. בארץ הצטרפו לבוניה הראשונים של היישוב העברי המתחדש.

אני רואה חובה לעצמי להזכיר אחדים מהם הידועים לי והלא הם:
הורנשטיין דב, וכטל אברהם, כהן שמואל, קליין ופציה, ספיר משה, רמר יחיאל. אף אחד אינו עוד בחיים. יהא זיכרם ברוך. בהשפעתם קיבלה התנועה הציונית בעירנו תנופה להתפתחותה. בשנות השלושים הראשונות, היו בעיר מספר מפלגות ציוניות ומספר תנועות נוער חלוציות וגם פלוגות הכשרה.

לצערנו, העליה היתה קשורה בהשגת סרטיפיקטים מהשלטון המנדטורי בארץ. עשרות חלוצים לאחר הכשרה, חיכו לעלייתם־שנים.

בכל זאת עלו ארצה בשנות השלושים עשרות מבני עירנו, הודות למספר גדול של פעילים מסורים. אני מוצא לנכון בזאת להזכיר אחדים שנחשבו לציונים פעילים: הרשל רוזמן ז״ל וד״ר זילברמן ישראל ז״ל מאמידי העיר, שבתרומותיו עזר לקיים סניפים של התנועה הציונית ופלוגות ההכשרה.

הציבור המסורתי והדתי בעירנו היה רב. הוא דבק באמונתו, בדעת ובתורה, יצר אוירה של עיר יהודית, שהורגשה במיוחד בשבתות ובחגים, בחינוך הילדים ברוח המסורת.

נזכיר את שושלת הרבנים בעירנו - הבבדים. הרב השל בבד, הרב הצעיר יוס׳לה בבד ובבד יוסף. הרבי מטויסט זצ״ל.

נזכור לטובה ניהול הקהילה היהודית בידי וועד הקהילה.הם נשאו בעול הציבור בהתנדבות.

היתה בעיר רשת ענפה של בתי תפילה ובראשם בית־הכנסת הגדול, המרכזי בין היפים בסביבה. החזקת מפעלים ומוסדות חיוניים בעיר כמו: תלמוד־תורה, בית־הקברות, בית־המטבחיים, בית־ המרחץ, חברת קדישא, חברת נושאי־מיטה, ביקור־חולים, קופת גמילות־חסד, ויד חרוצים. פעולתם ראויה להערכה.

נזכיר את ראש הקהילה דוד ציילר ואת המזכיר הקבוע מנחם קרנקל ז״ל, שפעלו שנים רבות.

באמצע שנות השלושים, עם התחזקות השלטון הנאצי בגרמניה, התפשטה גם האנטישמיות בפולין.

התעמולה נגד היהודים הביאה להחרמת חנויות ובתי מלאכה של יהודים. הגויים הקימו תחליפים בכל ענפי המסחר והמלאכה ופרנסתם של רוב יהודי עירנו נפגעה קשות.

גם התפתחות פוליטית, יצרה אוירה של ערב מלחמה ומשבר. הנסיונות להציל אנשים צעירים מסכנת המלחמה, נתקלו בקשיים. שערים סגורים בארץ־ישראל, בעקבות הספר הלבן של האנגלים.

בקיץ 1939, נישא באויר אבק השריפה. הגיוסים והתמרונים בישרו את פרוץ המלחמה. ב־1939 פרצה המלחמה.

כשנתיים היתה מיקולינצה תחת שלטון סובייטי ושנה תחת הכיבוש הנאצי, שהסתיים עם חיסולה של קהילת מיקולינצה ב־30 באוגוסט שנת 1942.

המעטים שניצלו אחרי הכיבוש הנאצי והשואה, זכו להישרד, הודות רצונם העז לחיות ולהביא את דבר האמת על זוועות הנאצים לעולם החופשי.

ניצולים אלה, הם העדים החיים היחידים לגורלם וסבלם של יקירנו שניספו במיקולינצה.

שארית־הפליטה של מיקולינצה, המרוכזים בשני מקומות עיקריים: בישראל ובארצות הברית, מאורגנים ומקימים קשר עם יתר בני עירנו בעולם.

יחד אנו מהווים גל־עד חי לזכר קהילת מיקולינצה

*

התאספנו היום, כדי לחלוק כבוד ליקירנו. נזכיר את כל בני מיקולינצה, גם את אלה, שלא נשאר מהם אפילו בן משפחה אחד להיוועד עמנו ביום כנס הזכרון בישראל, אני מקבל בברכת ברוכים הבאים את בני עירנו היקרים, שבאו ממרחקים, כדי להביע יחד איתנו את רגשתינו על השואה, ועל אובדן יקירנו שלא נשכחם לעולם.

שער שלישי: **השואה**

עירי בשנות מלחמת העולם השניה

מאת: ניוסיה שוייצר - הורוביץ

המלחמה, אשר פרצה ב־1 בספטמבר 1939 לא הפתיעה את אזרחי פולין. לאחר האנשלוס עם אוסטריה בשנת 1938 ולאחר סיפוח הסודטים לגרמניה, היה ברור, שהבאה בתור תהיה פולין. לגרמניה הנאצית היתה שאיפה של התפשטות למזרח: Der drang nach osten

פולין התכוננה למלחמה. הכנות אלה לא פסחו על עירנו. גדודי צבא רבים חנו ביערות מסביב לעיר וקיימו תמרונים. במבואות העיר נבנה שדה תעופה צבאי וחיל האויר הפולני התאמן במקום הזה. כשנתיים לפני פרוץ המלחמה נבנה כביש חדש מאבני גרניט לאורך כל העיר. הגשר הישן מעל הנהר סרט נהרס ובמקומו נבנה גשר יפה ורחב מבטון ופלדה. העבודה הזאת הושלמה בסוף 1938.

ב־1 בספטמבר 1939 גויסו בני עיר רבים לצבא הפולני, ביניהם יהודים. בני עירנו: מוניו הוכברג, יצחק שטיינוורצל, וילו שרנצל, גולדהירש שנקראו לשרות מילואים, לא שבו מהמלחמה. כמוהם לא חזר בניו ליפשיץ, ששירת באותה עת בשירות חובה.

בעיר נחפרו חפירות בגנים ציבוריים ובגינות פרטיות, לשמש מחסה בפני התקפות אויר.

פליטים בהמוניהם, רובם יהודים ממערב פולין, שנסו מאימת המפלצת הנאצית, הציפו את העיר. תושבי העיר אירחו אותם בבתיהם והשתדלו לעזור להם במצוקתם.

היה זה בתקופת ״הימים הנוראים״, גנרל פולני שהתאכסן בביתנו אמר להורי. ״היום ראש השנה שלכם, שאו תפילה חמה למען פולין״.

ידענו שהמצב גרוע. אחרי מספר ימים התחילו לחזור מגוייסי העיר. שבורים, פצועים, מרוטים, בבגדיהם האזרחיים. לא קבלו אפילו מדים. סיפורי זוועה נפוצו על המצב במערב.

בימים האחרונים, לפני כניעתה המוחלטת של פולין, עברו דרך העיר, במנוסתם לרומניה: נשיא המדינה, שרי ממשלה, פקידי ממשלה בכירים, מכוניות משורינות, אשר לפי שמועה הכילו את אוצר המדינה.

ב־17 בספטמבר נראו מטוסים רבים בשמיה של העיר. הכל התבוננו, אך איש לא הבין מה מתרחש. בצהרי אותו יום נודע, שהיו אלה מטוסים סוביטיים ושמזרחה של פולין נכבש על ידי הצבא האדום של ברית המועצות. כך הושלמה

חלוקתה של פולין בין גרמניה וברית המועצות, לפי הסכם ריבנטרופ־מולטוב. מאותו יום נספחנו לרפובליקה האוקראינית המערבית.

אנו בני נוער וילדים, שהתחנכנו ברוח לאומית פולנית, שהשפה הפולנית היתה שפת אמנו, הרגשנו מועקה ואכזבה. ידענו אז שפולין נבגדה. הסיסמה ״לא רק את השמלה לא ניתן, אבל אפילו כפתור ממנה לא ניתן״, שהיתה כתובה על כל אחת מתמונותיו של המרשל ריץ שמיגלי, יורשו של פילוסדסקי, היתה סיסמה בלי תוכן, בלי משמעות. היינו חרדים. זכרנו את סיפורי אבותינו על הבולשביקים בשלהי מלחמת העולם הראשונה, שבכלל לא היו מחמיאים.

בימי הכיבוש הסובייטי גדלה האוכלוסיה היהודית בעיר, מאחר והרוסים הגלו יהודים בעלי רכוש מטרנופול ורבים מהם השתכנו במיקולינצה. הסובייטים הושיבו בעיר מאות מאזרחיהם. פקידים, שהועדו להם משרות בכירות במשרדים ממשלתיים, מורים, מהנדסים, אגרונומים, רופאים ואחיות, שופטים ועורכי־דין, אנשי משטרה ובולשת.

הורגש מחסור בדירות, השלטונות החרימו בתים לצרכיהם. גם את בית הורי החרימו ועברנו לגור בבית סבי. משפחות רבות הצטופפו יחד בדירות קטנות. כמו כן הורגש מחסור במיצרכי מזון. השוק השחור התחיל לפרוח. למרות התנאים הקשים, התחילו האנשים אט, אט להסתגל למציאות החדשה. עמדו בתור בלילות וימים על־מנת לקבל מנת סוכר חדשית ומצרכים אחרים. למדו לדעת, שלכתלים יש אזניים ועיניים, שאסור להתקהל ואסור לדבר.

במרוצת הזמן הסתדרו האנשים בעבודה. בני נוער רבים, שמצבם הכלכלי לפני המלחמה היה בשפל המדרגה, הגיעו להשגים כלכליים וחברתיים נאים. איכרי הסביבה שוב הופיעו בעיר עם תוצרתם.

העיר הוכרזה כעיר אזורית על כל הסביבה. משרדים ממשלתיים אזוריים נפתחו בעיר והיוו מקור פרנסה לא מבוטל לתושבי העיר. אולם ה״צ׳יטלניה״ הפך להיות מועדון תרבות עירוני. הצגות תיאטרון הוצגו והוסרטו סרטים, אפילו מהמערב. אורגנו אגודות ספורט. יצא לאור עיתון עירוני שבועי.

בית ״האוחרונקה״ (בית מחסה ליתומים) הפך להיות בית־חולים עירוני קטן עם מרפאת שניים מסונפת אליו, בהנהלתו של ד״ר ישראל (יוליוס) זילברמן.

בית־ספר יהודי נפתח בבנין בית־המשפט על גדת הנהר סרט. שפת ההוראה בבית הספר היתה יידיש. חוץ מזה לא היה לבית הספר שום קשר ליהדות.

תוכנית הלימודים היתה כללית, כמו בכל בתי הספר במדינה. עם סגל המורים נמנו: פרופ׳ ישראל הוכוולד־פרידמן ז״ל מנהל, סגנו פרופ׳ אליעזר לילהר ז״ל, מזכיר יעקב זומרשטיין ז״ל, המורים: מגר. מוניו מרגוליס ז״ל,

פולה מרגוליס ז״ל, ישראל טריף ז״ל, אנזל טריף ז״ל, רוז׳ה בודיאן־טריף ז״ל, ד״ר מרק דרוקס ז״ל, אברהם מוסקט ז״ל, חיים דלוגטש ז״ל, מינה טלר־כץ ז״ל, חיה גולדהירש ז״ל, מגר. כהנא ז״ל, דזיוניו מרכוס ז״ל, בלה מורגנשטרן ז״ל, יבדלו לחיים ארוכים: יעקב נסברג ואהרן וייסהויז. בבית הספר לימד מורה אחד לא יהודי - הריץ סביצקי, תושב ותיק בעירנו. הוא הורה את השפה הרוסית והאוקראינית.

בית דספר היה ידוע ברמתו הגבוהה. פעלו בו חוגים שונים, כגון: חוג לאמנות וציור - בהדרכתה של פולה מרגוליס, חוג דרמטי - בהדרכתו של יעקב נסברג, מקהלה - בניצוחו של דזיוניו מרכוס וחוגים שונים במקצועות אחרים. בית הספר זכה בפרסים ומכתבי הוקרה.

החיים בעיר התנהלו על מי מנוחות. הסתגלנו אליהם, למרות שרבים מאיתנו לא היו מאושרים מסידרי המשטר הקומוניסטי.

אפשר לומר, שבשנים 1939–1941, הגיע הקידמה למיקולינצה. העיר תססה והיתה מלאת חיים. לא ידענו אז מה צפוי לנו בעתיד. לא חשבנו כלל, שעתידנו יהיה כה קודר.

1941 - הכיבוש הנאצי

ב־22 ביוני, יום ראשון של קיץ בהיר שטוף שמש, היום הראשון של השבוע, יום ראשון לחופש הגדול אחרי גמר שנת הלימודים, טיילתי לתומי בחוצות העיר הדרום־מזרחית. פתאום שמעתי מטוסים עוברים מעלי ביעף, בטיסה נמוכה. בהרימי את עיני הבחנתי לתדהמתי בסימני צלבי־קרס על כנפיהם. כעבור רגע נשמע קול התפוצצות אדירה ועשן סמיך התרומם באויר במרחק לא רב ממני. התברר ששדה התעופה הסובייטי, שהיה בין מיקולינצה לסטרוסוב הופצץ.

לא ידענו בדיוק מה קורה. בשעה 11.00, שמענו ברדיו את קולו של יורי לויתן, היהודי, קריין מס׳ 1 של רדיו מוסקובה. קולו היה נשמע רק בהזדמנויות מיוחדות. לויתן הכריז, שמיד נשמע הודעה חשובה מפי שר החוץ מולוטוב. מולוטוב הודיע לאחר מכן, שגרמניה הנאצית הפירה את הסכם השלום בינה ובין ברית המועצות ויצאה למלחמה נגד בת בריתה. דבריו הסתיימו בהכרזה, שאנו נסכל כל מזימה נפשעת זאת. נחזיר מלחמה שערה למען מולדתנו.

משפחות רוסיות ששהו או גרו בעיר, ארזו את מטלטליהן וחזרו לרוסיה. גברים גויסו לצבא ולבניית ביצורים בברית המועצות.

יהודי העיר התלבטו, אם לברוח מזרחה או להשאר. הגיעו אלינו שמועות על זוועות הנאצים ביהודי פולין. האנשים לא האמינו, שסיפורים אלה הם

אמיתיים. לא התקבל על הדעת שדברים כאלה יתרחשו במאה העשרים, שהעם הגרמני הנאור מסוגל לבצע זוועה כזו.

בני עיר יהודים, בעיקר בני נוער רבים, יצאו מזרחה עם תרמיליהם על גבם, ברגל או ברכב. היהודים שנשארו במקום, עקבו בחרדה אחרי המתרחש. צבא רוסי רב עבר דרך העיר, יומם ולילה, רגלי, ברכב ובטנקים. קרבות אויר התנהלו בסביבת העיר. בשלושה ביולי 1941, פוצצו הרוסים את הגשר על הנהר, בנסיגתם. העיר התרוקנה מצבא. ידענו, שהפולש הנאצי מגיע אל פיתחנו.

ב־4.7.1941, יום שישי בשעה 5.00 אחה״צ, הגיעו אנשי ס.ס. הראשונים רכובים על אופנועיהם. נכבדי העיר האוקראינים קיבלו אותם בלחם ומלח.

יהודי העיר הסתגרו מאחורי מנעול ובריח.

כעבור זמן־מה, שמענו דפיקות חזקות על דלת שכננו משפ. ציפר. בנם אברהם־הנוך נגש לפתוח. היו אלה גרמנים ואוקראינים. הם לקחו אותו אל בית הקברות האוקראיני וירו בו, ללא כל סיבה. הוא היה הקורבן הראשון בעיר.

באותו לילה התפתח קרב תותחים בין הצבא הסובייטי הנסוג דרך כפרי הסביבה ובין הצבא הגרמני ואנו שהינו במרתפים.

באותו ליל ההפגזה, באו אוקראינים, תושבי העיר והסביבה אל בתי יהודים ועשו בהם פרעות. הם הרגו באכזריות את משפ׳ גולדווג - הורים ובת, גב׳ רייך ובנה לונק, אטקה אוקון־רייך ובעלה וולוול. באותו ליל אימים נפטרה בדמי ימיה ז׳ניה בלום־קרפ, בגלל אי יכולת להושיט לה עזרה רפואית.

ביום ראשון 6 ביולי, רוכזו יהודים רבים על יד הנהר, על מנת לפנות את הריסות הגשר. בהתערבותו של קצין גרמני נמנע פוגרום. הוא ציווה על האוקראינים להתרחק ושחרר את היהודים.

חיל הנדסה תיקן את הנזקים בגשר והתנועה העירה התנהלה כסידרה. צבא רב עבר אז בעיר. חיילים באו אל בתי היהודים, בזזו מה שבא ליד, בעיקר מיצרכי מזון

נבחרה מועצת העיר בראשותו של האוקראיני פדביץ. האוקראינים הרגישו עצמם כשליטים. עשו מה שחשקה נפשם. התעללו ביהודים, היכו, בזזו, העליבו, גזזו את פיאותיהם וזקניהם.

יום אחד אספו האוקראינים יהודים אחדים בגן על יד מבשלת הבירה. ציוו עליהם לחפור בור ולקבור בו סוס. האוקראינים צמאי הדם, קברו את היהודים באותה חפירה ומעליהם את הסוס. בין הנספים היתה פרומה הוכברג, מרק פידלר, גב׳ מילך מפודהייצה.

בבית הורי, שהוחרם עוד על־ידי השלטונות הסובייטים, השתכנה המיליציה האוקראינית. היה זה בית גדול עם חצר רחבת ידיים וגינה פורחת, בתוך מרתפי

ביתנו הוצאו להורג כמה מיהודי העיר, ביניהם חברי לספסל הלימודים: משה פלשנר ולייב קליין.

משה היה נער גבה קומה, רחב כתפיים, ממושקף, עליז ומצחיקן. היה מבדר את הכיתה בזמן הלימודים, כי חוץ מכימיה לא מצא עניין בשום דבר. ידיו מוכתמות בראגנטים ושרופות מניסויים שערך. יחיד בכיתה, שקיבל ציון מצוין בכימיה.בשאר המקצועות היה מסתדר. שיטת הציונים בבית־הספר היתה לפי ההשגים במבחנים הסופיים ובאלה תמיד נמצא חבר טוב או חברה, שעשו עבורו את המלאכה.

לייב׳לה, כפי שקראנו לו, היה נער רזה, נמוך קומה, חיוור פנים, שבלטו בהן עיני תכלת מלאות הבעה. שקט היה ושקדן בלימודים. היה בין התלמידים המצטיינים בכיתה.

לא יכולתי להבין אז, מה עוללו נערים אלה, שגורל אכזרי כל כך נפל בחלקם. כל פישעם, היתה יהדותם ומעורבותם בחיי הנוער בעיר. אבי היה זה, שנלקח על ידי המיליציונרים אל ביתינו לשעבר ועליו הוטלה המשימה המחרידה, קבורת גוויותיהם המרוטשות, באדמת גינתנו. אותו בית שהיה מסביר פנים, שפע אור ושמחה ואותה גינה, שבילינו בה הרבה ימים מאושרים בקיץ, בצל עצי הדובדבן, על שפת הנהר סרט, הפך להיות בית מעצר ובית־קברות ליהודים רבים.

אין פלא, איפוא, שאחרי השחרור לא יכולתי אפילו להעיף מבט בבית בו נולדתי ובו גדלתי.

חדריו האחוריים של ביתנו, הפכו להיות בית מעצר ליהודים, שאחרי זה הובאו לחורשה הקרובה ״סטרומקי״ והוצאו שם להורג. היו ביניהם: חיה גולדשטיין ובתה דוניה, יוסף פוקס ובנו יעקב (קובה), וולוויל וולפנהאוט, דז׳וניו מרכוס וייקל ריינר.

במקביל החלו מעצרים של אלה, שהאוקראינים הלשינו עליהם, שהשתייכו למפלגה הקומוניסטית. מלכה זפטל, חנה וונדרליך ומשה אברמן - עונו והומתו על ידי הגסטפו בכלא בטרנופול, היו אלה, כמובן, האשמות שווא. לא היה להם כל קשר לקומוניזם.

כל המאורעות הניזכרים לעיל, התרחשו בחדש הראשון לכיבוש הנאצי. איש לא דיבר. באלם דאגנו וביכינו את הקורבנות, כי בעיר שלנו כולם הכירו את כולם.

השילטונות הטילו גזרות כלכליות על היהודים. קראו להם ״קונטריבוציות״ היהודים חייבים היו למסור זהב, שני גרם לנפש, כסף, פרוות, שמיכות, כרים וסדינים, ששימשו כציוד לבתי חולים צבאיים.

הוכרחנו לענוד סרט מבד לבן ועליו רקום מגן דוד כחול, על הזרוע. אחרי זמן־מה, חילקו השילטונות סרטים כאלה מקרטון מצופה פלסטיק. במרכזו התנוסס מגן־דוד כחול ותחתיו מספר זיהוי. מי שנתיפס בחוץ בלי התג הזה, צפוי היה לעונש מוות.

שבוע לפני פסח ב־1942, פשטו יחידות גסטפו בעיר. הלכו מבית לבית והחרימו מזון ומצות שהוכנו לחג. היה זה ביום סגרירי בחדש מרס. גשם דק ירד ללא הפוגה ובשולי הרחובות זרמו מי רפש מהגשם והשלגים שהפשירו. אנשי הגסטפו, ציוו על היהודים להביא את המצרכים מבתיהם אל המגרש על־יד הבאר, ברחובו הראשי של העיר. את היהודים דחפו לתוך השלוליות והכריחו אותם לשתות ממי הרפש. הם הוכו עד זוב דם. המחזה היה מחריד. אדם אחד, בעלה של הניה טוניס (מוצאו מסטרוסוב), נורה למוות.

תושבי העיר לא נואשו. למוחרת התארגנו בקבוצות ושוב אפו מצות לחג. הגיעו אלינו שמועות על פעולות דומות בעיירות סמוכות.

מעניין, למרות שהיינו סגורים בביתנו, איש לא יצא לרחוב, חוץ מלשאוב מים או לעבודה, ידענו מה שקורה בכל מקום. כאילו עוף השמיים הביא את הידיעות. הקשר בין השכנים נעשה על־ידי מעברים, שפתחנו בגדרות שבין החצרות לעורך כל הרחוב, חיינו התנהלו בתוך החצרות. אליהן היו מגיעים בחשאי איכרים, שהביאו את תוצרתם למכירה. בדרך כלל נעשה סחר־חליפין. היהודים נהגו להמיר דברי הלבשה, רהיטים, כלי בית וכל מיני פריטים, במזון.

אולם בשנת 1942, התחילה האוכלוסיה להרגיש מחסור במצרכי מזון. אט, אט התדלדלו המקורות ומשפחות רבות הגיעו אל סף הרעב. על הסקת תנורים בחורף, איש לא חלם. תה וקפה היו מותרות שאי אפשר היה להגיע אליהם. שתינו תה מתמצית רום וקפה משעורה קלויה.

היודנרט ארגן אפית לחם לאוכלוסיה היהודית. הלחם חולק לפי מנה של 1 ק״ג לנפש, פעם אחת בשבוע, בתשלום. העניים היו משוחררים ממנו. נוסף לכך אורגן מטבח לניצרכים בביתה של משפ׳ הרמן קרמר, בו היו מבשלים מרק סמיך ומחלקים אותו לאנשים, שבאו יום־יום לפתחו וסירים בידיהם. את המטבח ניהלו נשים מתנדבות שהתמסרו לעבודת קודש זאת. עבדתי באותו מטבח עם ניוניו ברבר. בחור עדין נפש, צדיק בדורו. ידעתי שגם הוא סובל מרעב, אבל אף פעם לא הסכים לאכול, לפני שהאוכל חולק לאחרים. היו אנשים מכובדים בעיר, שגאוותם לא נתנה להם להנות מחסד זה. ניוניו היה יום־יום, בגשם, בשלג וברוח, מביא את התבשיל אל בתיהם.

אנשים צעירים נלקחו לעבודה. חלקם עבדו בחקלאות באחוזות הסביבה.

מישקוביצה, צ׳רטוריה, לוקה ועד ליגלניצה בחוות הטבק. אחרים עבדו בתיקון כבישים.

באביב והתחלת קיץ 1942, נשלחו יהודים רבים למחנות כפיה בסטופקי, בורקי וויאלקה, הלובוצ׳ק וויאלקי וקמיונקה. הם הוחזקו שם בתנאים תת־אנושיים. על מנות רעב העבידום בפרך, מזריחת החמה עד שקיעתה. רבים חלו ומתו או נורו, בגלל שלא הביאו יותר תועלת. לצאת משם היה בגדר הבלתי אפשרי.

בסוף 1941 השתכנה בעיר חברת ״ניהוף״, חברה גרמנית, אזרחית, שעסקה בשיפוץ חלקי חילוף לרכב צבאי כבד. בני נוער יהודיים, שהיתה להם זיקה למכונאות, שרברבות או חרטות, הועסקו ע״י החברה הנ״ל. היחס אליהם היה הוגן והשכר משביע רצון. החברה שכנה בחלקה על ה״טרגוביצה״ ובחצר ביתה של משפ׳ רטהאוז כולל המגרש על יד הבאר.

בהתחלת 1942 נהרס בית הכנסת הגדול – גאוותם של יהודי העיר. ציורי הקיר היפיפיים, פרי מכחולו של הצייר זק, נופצו עם האבנים ונלקחו לתיקון כבישים. כנ״ל נעשה למצבות בבית הקברות היהודי.

לא היה יום שלא הביא איתו גזרות חדשות. הגיעו אביב וקיץ 1942. שוב לבלבו העצים, הוריקו השדות ופרחו הגנים. בשבילנו, התעוררות הטבע אחרי תרדמת החרף, לא בשרה שמחה או תקוה. כל זה כאילו לא התרחש סביבנו. ישבנו סגורים בחצרות או בבתים. אפילו לבקר את חברנו ברחובות הסמוכים לא העזנו. חיינו עם הזכרונות. שוב ושוב, הזכרנו ימים עברו, בהם היינו, בתקופות מקבילות, מטיילים בחורשות ויערות הסביבה, מתרחצים במימיו הזכים של הנהר, מתהלכים בחופשיות ברחובותיה של העיר. ילדים שחקו בקלס וכדור, מקפצים ועולזים וצחוקם נשמע למרחקים. כל זה נפסק, נדם.

האקציה

עם הנץ השחר, ביום שבת 28.8.1942, התעוררנו לקול דפיקות עזות על דלת הכניסה לבית דפיקות דומות נשמעו מכל פינות העיר. קול מצווה צעק בגרמנית: Juden Heraus יהודים החוצה! יחפים ובלבוש לילי, עזבנו את הדירה ורצנו דרך הפתחים בגדרות עד לביתה של הניה טוניס ז״ל. שם הסתתרנו במרתף אטום. בעלת הבית, הניה, לא רצתה להכנס למרתף באומרה, שאינה רוצה להקבר חיים. גורלה לא שפר מיתר בני־העיר, שלא הצליחו למצא מסתור באותו יום.

באותו מרתף התקבצנו כעשרים איש; בני משפחתי ושכנים. לא ידענו בדיוק מה מתרחש בחוץ, אבל הרגשנו, שפורענות גדולה עוברת על העיר.

הגרמנים לא הצליחו לגלות את פתחו של המרתף. ישיבתנו בו נמשכה עד לפנות ערב. החלטנו לצאת, מפני שלא נותר שם חמצן לנשימה והרגשנו כולנו כמעט מעולפים. בצאתנו החוצה שרר שקט מסביב. פה ושם הציץ מישהו.

באותו יום נלקחו כשני שלישים של תושבי העיר היהודים לתחנת הרכבת ובתוך קרונות להובלת בקר, תחת משמר כבד, הוסעו למחנה השמדה בלזץ. איש לא חזר משם.

דוד ציילר, רעיתו הינדה ומלכה קרנקל נורו במיטותיהם. העיר נראתה כעיר רפאים, עיר אחרי פוגרום. דלתות נפרצו, שמשות נופצו, רהיטים שוברו, תכולת הארונות פוזרה, כלי מיטה נקרעו ונוצות התעופפו בכל. מה שלא הצליחו לעשות הגרמנים, השלימו הבוזזים האוקריאנים.

נאלמנו דום. הכאב היה גדול מדי. אם בעבר התאבלנו על כל נפש שנכחדה, כאבנו כל נגע שפקד את הזולת, הרי עכשו לא היינו מסוגלים אפילו לדבר. המחיר ששילמה העיר היה כבד מדי. לא היינו מוכנים לכך.

אחרי האקציה, רוכזה תכולת הבתים, שהיתה שייכת למשפחות שחוסלו, באולם הגדול של מועצת העיר ובאולם הצ׳יטלניה. נלקחנו לעבוד במיון התכולה הזאת, נשמרים ע״י המליציה האוקראינית. עם תום עבודת היום, נעשה על ידיהם חיפוש על גופינו, פן מצאנו איזה דבר ערך ולקחנו אותו לעצמנו. זה היה משפיל, אך לא היה טעם להתנגד. כמה דאב הלב בעשותנו מלאכה זאת. כל פריט הזכיר בני־משפחה, ידידים או שכנים.

אם השנה הראשונה לשילטון הנאצים, הצטיינה בגזרות כלכליות ועבודות במחנות כפייה, הרי כבר בהתחלת השנה השניה לשלטונם, התחילו הנאצים בחיסולנו הפיזי.

בסתיו 1942 הוכרזה מיקולינצה Juden Rein נקייה מיהודים. נצטוונו לעבור לגיטו בטרנופול. גורלם של יהודי העיירות הסמוכות, היה דומה לשלנו. הגיעו שמועות, שבטרנופול מתקימות אקציות יום־יום. הצפיפות שם היתה גדולה. היהודים שהגיעו מהסביבה היו קורבנות בטוחים. רבים מבני עירנו החליטו איפוא, לעקור לערים אחרות, שבהן התקיימה עדיין קהילה יהודית. מספר משפחות עקרו לטרמבובלה, אחרים לקופיצ׳ינצה, סקרלט, קוזובה, זברז׳ ופודהייצה. הנותרים לטרונפול. צררנו את מטלטלינו הדלים ויצאנו כל משפחה ליעדה.

העיר מיקולינצה נותרה ללא יהודיה. עיר ללא נשמה.

החיים מחוץ למיקולינצה

עם הכרזתה של מיקולינצה Juden Rein - החליטו הורי לעבור לפודהייצה. שם היו להם ידידים. שכרנו עגלה רתומה לסוסים ושרותיו של איכר מהסביבה. העמסנו על אותה עגלה את שרידי רכושנו ובאישון לילה יצאנו את העיר.

בדרך, על יד הכפר לדיצ׳ין, התנפלו עלינו נערים כפריים. שדדו מאיתנו את המעט, שהיה ברשותנו ובדרך נס הצלחנו לברוח, חבולים ושדודים.

לפודהייצה הגענו למחרת בצהריים. מהומה גדולה שררה שם. הגיטו בעיר היה בשלבי התארגנות. אנשים העבירו אליו את חפציהם. אי אפשר היה למצוא דירה. נשארנו בחוץ. אחרי מספר ימים מצאנו דירה, שאחרים לא רצו בה בגלל שתי סיבות עיקריות: א) הבית שכן על־יד הכניסה הראשית לגיטו וחלונותיו צפו אל חומותיו, ב) בעלת הדירה, אשה צעירה, רבקה הולנדר בת 26, שכבה על ערש דווי חולה בשחפת פתוחה. בלית ברירה באנו לגור בחדרה: משפחתי, הורי אימי, דודי פרופ׳ הוכוולד, דודתי וביתם, ברכה קדרון־גבירץ וכמובן בעלת הדירה ואחותה. כולנו בחדר אחד ומטבחון. בחדר סמוך השתכנו דודתי חנה אברמן, בעלה חיים, ביתה וחמותה, חיה רובין וארבע בנותיה (בעלה ובניה נספו באקציה במיקולינצה) ואיתן נער של שכנים, אלטר שפירר, שנשאר ערירי.

כעבור ימים אחדים הגיעה מזלוטניקי משפ׳ בלין, הרי היא הנה מרגוליס ממיקולינצה, בעלה הרוקח ובנם ברטק בן 18-17. איך אפשר להשאיר יהודים בחוץ? גם הם צורפו לקולקטיב. בלילה היינו מעמידים מיטות מתקפלות אחת ליד השניה והיינו מקפצים עליהם על־מנת להגיע לדלת או לכל מקום אחר בחדר. בבקר, אחרי שסולקו סימני הלילה, היינו מקרצפים את הרצפה, מנקים ומצחצים הכל, מאווררים את החדר, בודקים בקפדנות חלקי לבושנו, אם לא נדבקנו, חס־וחלילה, בכינים. בגלל הצפיפות הגדולה בגיטו, התרבו הכינים והן היו מקור מגפת טיפוס הבהרות, שרוב, אוכלוסיית הגיטו חלתה בו. אנשים זקנים נפטרו ממחלה זאת בגלל תשישותם ותת תזונה. צעירים מאותן סיבות התענו קשות והמחלה השאירה בהם פגמים כמו: מום בלב או לקוי בשמיעה. דירתנו היתה בין הבודדות בגטו, שמחלה איומה זאת לא פקדה את יושביה.

תושבי הגטו הכינו בונקרים; מקומות מסתור לעת פורענות. בלילות שמרנו על יד החלונות, על מנת שנוכל להתריע על בואם של הגרמנים.

כבר בנובמבר 1942 התקיימה אקציה בגטו. בונקרים רבים נחשפו. שליש מתושבי הגטו נשלחו למחנה השמדה בלזץ.

הגסטפו פשט על הגטו לעתים קרובות. אנשים צעירים נשלחו למחנות כפייה. את אלטר שפירר וברטק בלין היינו מסתירים בחדרינו מתחת למיטתה

של בעלת הבית הקודחת בשחפת. הקערה עם כיח הדם של החולה הרתיעה כל אדם ושם לא חפשו. אולם באחת הפשיטות על הגטו, באביב 1943, שהה אלטר מחוץ לבית. הוא נתפס ונשלח למחנה כפייה בהלובוצ׳ק וויאלקי.

שוב הטילו עלינו קונטריבוציות. היינו חייבים לשלם כסף לכסוי הוצאת האקציות. הן נהיו שכיחות עם בא האביב 1943.

בני מיקולינצה שגרו בגטו פודהייצה, רבה של העיר יוסף בבד ורעיתו, אחותו ומשפחתה, פנקה בומזה, טאובה נסברג, אביה וסבתא, משפחת מילק, משפ׳ ולפיש, נספו באביב 1943.

מחלת הטיפוס והדזינטריה עשו שמות בתושבי הגטו. מקורות להשגת מזון חוסלו עם חיסולם של היהודים שעסקו במסחר. האיכרים שוב לא באו אל חומות הגטו למכור את תוצרתם. הרעב נתן את אותותיו. חגורת החנק התהדקה סביבנו. אנשים נהיו אפטיים. היו מקנאים באלה ״המוגנים״ במותם, שהסיוט הזה כבר מאחוריהם.

בסוף האביב, ביום שבת ה־6 ביוני 1943, התקיימה האקציה המחסלת בגטו פודהייצה. אם עד כה היו מובילים את הקורבנות ברכבות למחנה השמדה, הרי הפעם הם נורו ונקברו בקבר אחים, שחפרו במו ידיהם בשדה מחוץ לעיר. למוחרת האקציה יצאו שרידי הגטו מן הבונקרים. בעלת הדירה שלנו נורתה במיטתה. דם של יהודים, שנורו על המגרש לפני ביתנו, זרם לתוך דירתנו. הגרמנים התעלו לשיאים חדשים בהתעללותם בתושבי הגטו.

יומיים אחרי האקציה ב־8.6.43, קבלנו פקודה מהשלטונות לעבור לגטו בטרנופול. הועמדו לרשותנו עגלות עם סוסים. שוב העמסנו את עצמנו, לקחת כבר לא היה מה ולא היה לנו צורך בשום דבר. נשמרים ע״י, המיליציה האוקראינית, עזבנו את פודהייצה. מחוץ לעיר נעצרנו על ידי הגסטפו. הם יצאו מתוך הקמה, שבשני צידי הדרך, נתנו למספר עגלות לעבור וירו, לעינינו באנשים שישבו בעגלות הנותרות. בין הניספים היתה חיה רובין ובנותיה: שרה, ריבה, ואדלה.

ברטק בלין נורה בזמן האקציה בגטו. הוריו התאבדו בדירתנו. אנשים בודדים ברחו ליערות.

אחרי נדודים במשך שתי יממות הגענו לטרנופול. קומץ אנשים, אולי שלושים, אך לא יותר, מכל יהודי פודהייצה והסביבה. הגטו בטרנופול היה בשלהי חיסול. בבואנו אל ביתם של ידידי הורי, משפ׳ קרפ הם היו מיואשים. הם החליטו להתאבד בלילה והנה אנו שבשנו את תוכניותיהם. אנשים רבים התאבדו בגטו. מי בבליעת רעל, מי בגזים, שבכוונה נפלטו לתוך החדר בזמן הסקת התנור בפחם.

למחרת נשלחו אבי, אמי ואחותי למחנה כפייה בסטופקי. אני נשלחתי למחנה כפייה בהלובוצ׳ק וויאלקי. שם עבדו נשים בכל מיני עבודות: מכבסה, מטבח, גן־ירק, נקיון.

מפקד המחנה היה שטורמבאן - פיהרר ס.ס. - פרמור. מפלצת בדמות אדם. שמו יצא לשמצה בכל הסביבה. לא עבר יום, שדמיונו החולני לא ימציא דבר מה שטני. בשבילו כל האמצעים היו כשרים להשגת המטרה הנעלה, חיסולם של היהודים.

יום אחד בשלהי חדש יוני עבדתי בגן הירק, מאחורי הגן היה בית הקברות של המחנה. שני אנשים נושאים אלונקה באו לקראתי. הרמתי את ראשי ולתדהמתי זיהיתי את גופתו של אלטר שפירר מוטלת על האלונקה. נודע לי שאלטר נפטר ממחלת הטיפוס. באותה עת נרצחו במחנה דודי פרופ׳ ישראל הוכוולד, יוסף פרנקל ושלמה הנדלר.

אחד אחרי השני התחילו הגרמנים לחסל את מחנות הכפיה. הורי ואחותי נספו במחנה סטופקי ב־10 ביולי 1943 ידעתי שגם תורו של מחננו יגיע. החלטתי לברוח. ממשתי את תוכניתי בשבת ה־17 ביולי 1943. בריחתי נתאפשרה הודות לזה שעבדתי במכבסה. המפקד פרמור הוחלף באיש ס.ס. אחר בשם טומנק. באחד האפלים (המיפקדים), מינה אותי לאחראית במכבסה. בתוקף תפקידי מותר היה לי לצאת אל מחסן האספקה, שהיה מחוץ למחנה, על־מנת להביא חמרי כביסה. באותה שבת ה־17 ביולי בבקר יצאתי, כביכול, למחסן ולא חזרתי.

הלכתי דרך הכפר הלובוצ׳ק, חציתי את טרנופול לאורכה, דרך ברזוביצה - וויאלקה, מישקוביצה ולפנות ערב הגעתי לכפר צ׳רטוריה. על יד הכפר עסקו אנשים בתיקון הכביש. האוקראיני ברן זיהה אותי. הוא התחיל לנהל איתי ויכוח, שאין כבר יהודים בסביבה ואסור לי להיות פה. ידעתי, שמטרתו להסגיר אותי למשטרה.

היה ברשותי צרור כסף, דחפתי אותו לידו וכך ניצלתי.

בהגיעי למיקולינצה, קרוב למיבשלת השיכר, שמעתי נערים מובילים את פרותיהם מהמרעה. המתנתי בתוך שדה חיטה. כעבור זמן מה התחיל לרדת גשם שוטף, מלווה ברקים ורעמים. בחסות החשכה והגשם הסוחף, נכנסתי אל תוך העיר. הגעתי אל ביתם של משפ׳ לופטינסקי. הם קבלו אותי בלבביות ישבתי בעליית הגג של ביתם, מספר ימים.

בינתיים נודע לי שאקציה מחסלת מתנהלת במחנה כפייה בטרנופול ידעתי אז, שנותרתי יחידה מכל המשפחה. דודתי חנה אברמן ומשפחתה נספו

במחנה זה. לפני חיסולו של המחנה, חוסל הגטו בטרנופול, סבתי, סבי, דודתי ובני דודים היו בין הקורבנות.

לא היה מקום מסתור מיוחד בבית לופטינסקי, לכן מצאתי לנכון לעזוב וללכת אל היער. הם הכינו לי צידה לדרך, אוכל לימים אחדים בתוך סל נצרים.

יצאתי בלילה ליער שימנסקי. שני לילות הסתובבתי בקירבת המעין, בהנחה, שאם נמצאים יהודים ביער, הרי יבואו לשאוב מים. לא טעיתי. בלילה השלישי פגשתי את פסח פולגבאום, אשתו ושני בניהם, אדג'יו שכטר, אברהם לבנהר, חונה ציפר ונער מטרמבובלה. חפרנו בונקר, אשר בתוכו ישנו בלילה וביום הסתובבנו בין השיחים. כעבור מספר ימים פשטו הגרמנים על היער. את חונה ציפר מצאו על יד המעין. אנו שמענו אותם והתפזרנו לכל עבר. אחרי הפשיטה החלטנו לעבור למקומות אחרים. חלק החליט ללכת לכיוון טרמבובלה, חלק, וביניהם גם אני, לכיוון פרושובה. בדרך נורה למוות אדג'יו שכטר, אני הצלחתי להתחמק מידיהם של המרצחים. אחרי נדודים ותלאות, הגעתי ליער שבין וולה – מזוביאצקה (לפיובקה) ופרושובה. מה רב היה אושרי, כאשר פגשתי שם את דודי יצחק מייסטריך. הוא ברח מגטו זברז' אחרי שאשתו רבקה, בתו ליזה ובנו לונק, נספו. יחד עם דודי היו מנה שטיינוורצל, אשתו אידה ובנם שלום בן חמש, ברל שטיינוורצל, אשתו חיה־רחל עם תינוקת יפיפיה בת שמונה חדשים וקובה מורגנשטרן. בתוך היער פגשנו בני־עיר שברחו כמונו מגטאות ומחנות. כך הצטרפו אלינו: אסתר הליצר עם בתה של אחותה חנה, רחל בת ה־7–6, לונק ויאנק כהנא.

הקיץ היה בעיצומו. הפכנו את היום ללילה. ביום ישנו בין השיחים ובלילה יצאנו לשדות בשולי היער והבאנו תירס, תפוחי־אדמה, סלק וירקות אחרים. הדלקנו מדורה, צלינו את הירקות והרתחנו מים בתוך פחית משימורים. כל זה עשינו לפי תור. כל לילה יצאנו שני אנשים. פעם אחת בשבוע הלכנו, גם לפי תור, עד וולה – מזוביאצקה, מרחק כשמונה ק"מ לכוון אחד, לקנות לחם אצל איכרה שגרה על יד היער. קשה לתאר את בואנו לכפר. נביחת הכלבים היתה מבשרת את בואנו. הם הרגישו בנו כבר מרחוק. נערי הכפר ערבו לנו ולא פעם ברחנו כל עוד נפשנו בנו.

בקיץ שמשה הצמחיה העבותה מחסה מצויין. הגרמנים והאוקראינים פחדו להכנס לתוך היער, בגלל הפרטיזנים הסובייטיים, שפעלו מתוך יערות הסביבה. עשינו סיגריות תוצרת עצמית. עלים מיובשים בשמש ומגולגלים בתוך נייר עתון. הן במידת – מה השקיטו את הרעב.

ביער למדנו לשמוע ולא להשמע, לראות ולא להראות. וכך חלף לו הקיץ. הימים התקצרו. הגיע הסתיו. לעתים קרובות נשמעו ביער קריאות הציידים

ונביחות כלביהם. החלה השלכת, נתדלדל היער והתרבו פשיטות הגרמנים והאוקראינים עלינו. נדדנו ממקום למקום. בלילה חזרנו לישון בתוך הבונקר.

דודי יצחק נרצח ע״י האוקראינים בצאתו להביא מזון. את יאנק כהנא פקד אותו גורל בתוך הכפר צ׳רטוריה. ברל שטיינוורצל נפצע בכתפו. בגלל זיהום וחוסר טיפול קבל חום גבוה וגנגרנה. אשתו חיה־רחל סחבה אותו על גבה עד וולה – מזוביאצקה והסתתרה אתו באסמו של איכר. הגרמנים הוציאו אותם להורג. קרוב לודאי שהאיכר הלשין עליהם. עוד בחדש אוגוסט הם הניחו את ילדתם על מדרגות הכנסיה בפרושובה, בידיעתו של הכומר. הוא מצא, כביכול, את הילדה ומסר אותה לבית־יתומים. הילדה אומצה ע״י זוג מורים. הם נטשו את המקום אחרי המלחמה. כל המאמצים למצוא אותה ולהביאה ארצה, עלו בתוהו. המשפחה המאמצת לא היתה מוכנה לוותר עליה והחליפה מדי פעם את מקום מגוריה.

בקיץ היתה לנו תקוה, שאולי נצליח להשרד. עם בוא הסתיו ובהתחלת החרוף, אבדה תקותנו.

לא הרחק מאיתנו, ביער סמוך, נרצחו ע״י חיילי וולסוב: קלרה אברמן, דז׳יוניה גילסון ואחיה דוד. היחיד שברח מידיהם היה האח אפרים. אסתר הליצר קפאה למוות ורחל בזרועותיה. מנה, אידה ובנם עברו ליער שימנסקי ונרצחו שם. קובה מורגנשטרן הסתתר בכפר לדיצ׳ן אצל משפ׳ הרינצישין. אני הגעתי בחדש דצמבר אל בית אוגורק במיקולינצה. חוץ ממני הסתתרו אצלו עוד חמישה יהודים מטרנופול. ישבנו בתוך בונקר בחצר הבית. מין חפירה באדמה על יד הגדר נתמכת במידרון ההר. בכניסה לבונקר עמד מבנה פרוביזורי מעץ, בית שימוש מאולתר, בעל הבית היה מקשיב לשידורי הבי.בי.סי. וכל ערב היה מוסר לנו את תוכנם.

חורף שלישי ברוסיה לא פעל לטובתם של הגרמנים. אחרי התבצרות בחדשי החורף הקשים, החלה המיתקפה הגדולה של צבא ברית המועצות. החזית התחילה לזוז מערבה. בחדש פברואר 1944, כבר יכולנו להרגיש במעבה האדמה, הדי ירי תותחים, שהיו מרוחקים מאיתנו עשרות קילומטרים. שוב פיעמה התקוה בליבנו. התחלנו להאמין מחדש, שאולי בכל זאת נזכה להשאר בחיים, בכל זאת ישאר מישהו, שיספר את קורות עמנו, בני עירנו ומשפחותינו.

בחדש מרס התישבה מפקדת חיל רפואה גרמני בבית אוגורק. בחירוף נפש היה מיכאל אוגורק מביא לנו מזון בלילה. החזית התקרבה אלינו. שמענו הדי רכב כבד שנסע יומם ולילה דרך העיר. מפעם לפעם נשמעו פקודות רמות של מפקדים. חיל האויר הסובייטי הפציץ את הצבא הנסוג. אחת הפצצות נחתה ברפת שבחצר, קרוב מאד לבונקר שלנו. בדרך נס לא קרה לנו שום דבר.

יומיים לפני שחרורה של העיר, עזבו הגרמנים את בית אוגורק. הגשר על הנהר שוב הופצץ, הפעם ע״י הגרמנים, הדי יריות נשמעו מכל הכיוונים.

ביום שישי 23.3.1944, לפנות ערב, פתח מיכאל את הבונקר והוציא אותנו החוצה. הוא הורה בידו כלפי צפון־מזרח ואנו ראינו נחשול בני־אדם יורד מהיער אל הנהר, לכיוון העיר. מיכאל אמר לנו: ״הנה ראו, באה הגאולה, אלה חיילים סובייטים. אין יותר גרמנים בעיר״. מרוב התרגשות לא יכולנו לדבר. הדמעות בעינינו היו ביטוי להקלה ולאושר, שמילאו את ליבנו.

בזה לא תמה דרך יסורי עמנו. האוקראיני בנדרה, הידוע לשמצה, ארגן את בני עמו הלאומניים ופעל במחתרת נגד הסובייטים ונגד היהודים ששרדו מגיא ההריגה. כך נספה אחרי השחרור מהגיהנום-הנאצי, בן־עירנו אנזל אברמן, בכפר סקרו[illegible]. הגיעו אלינו ידיעות על רציחתם של יהודים בכפרי הסביבה.

אט, אט יצאו הניצולים מהבונקרים וחזרו העירה. לכל אחד מאיתנו תקוה בליבו, שמישהו מבני משפחתו שרד, מה עגומה היתה התמונה. התקבצנו כשלושים בני־עיר, אחוז אחד מיהודי העיר. אחרי כל מה שעבר עלינו, קשה היה להאמין, מצאנו עיר שוממה. בתיה היהודיים פרוצים, רצפות הבתים קרועות, אדמת החצרות והמרתפים חפורה, תנורים הרוסים, הגויים לא הסתפקו בנפשותיהם של הקורבנות. הם רצו גם לרשת אותם.

בשבילנו חדלה עיר זאת להיות בית. הבאנו אל קבר־ישראל את הבודדים שנרצחו ומקום קבורתם היה ידוע.

המלחמה באירופה היתה בעיצומה. אנו יכולנו רק להמתין לבאות. קצרי סבלנות היינו, כי ידענו, שאין זה המקום, שבו נמשיך לחיות ולא ידענו מה יביא לנו העתיד.

מלחמת העולם השניה הסתימה ב־9.5.1945. מספר חדשים אחרי זה נחתם הסכם רפטריאציה בין פולין וברית־המועצות. אזרחי פולין לשעבר ואנו ביניהם, רשאים היו לחזור לפולין ״מולדתם״. בדרך זו עזבנו את ברית־המועצות.

בבואנו לפולין היתה לנו שאיפה אחת, לעזוב את אדמת אירופה הספוגה בדם אחינו.

בני נוער התארגנו בקבוצות ציוניות מכל הזרמים. בדרך לא דרך, הבריחו גבולות והגיעו לערי נמל: המבורג, מרסי, גנואה, ברי, מודרכים ע״י שליחיה של הסוכנות היהודית בארץ, ניסו להגיע לארץ־ישראל. בספינות רעועות יצאנו לחצות את הים. שילטונות המנדט הבריטי בארץ גרשו אותנו לקפריסין. שוב ישבנו מאחורי גדרות תייל.

אחרי כל חורבן באה תקומה, גם הפעם, אחרי החורבן הגדול ביותר, שידעה היהדות, קמה מדינת ישראל. אז הרגשנו יותר מתמיד מה חשיבותה של מולדת לעם היהודי. אילו היתה לנו מולדת בשנות המלחמה, לא היו בני עמנו נטבחים.

עזבנו את מחנות קפריסין ועלינו ארצה. פה התקבצנו שרידי עיירתנו, ניצולי השואה ואלה ששהו בברית המועצות. בודדים בלבד מבני עיירתנו הגיעו לארצות הברית ואמריקה.

כל אחד מאיתנו בנה פה את ביתו והקים משפחה. חינכנו את ילדנו ברוח ארץ־ישראל המתחדשת, לאהבת המולדת והזולת, לחיי יצירה ותועלת. גאים אנו, שלקחנו חלק בבנייתה של הארץ. היום 38 שנים מאז נגמרה המלחמה, גדל כבר דור שלישי של שארית הפליטה במולדתו החופשית.

לא אוכל, לא להזכיר את הבודדים מחסידי אומות העולם, שסייעו לנו בזמנים ההם. להם מודים אנו ששרדנו מגיא ההריגה. אנשים אלה סיכנו את חייהם למעננו, לא על־מנת לקבל פרס. בזמנים בהם כבוד האדם נרמס, כאשר היהודי משול ליצור נחות, שאין לו זכות להתקיים, נרדף על כל צעד ושעל, כאשר המוות ארב בכל רגע מעבר לכל פינה, נמצאו בודדים, שלא נסחפו בסחרחרת הרשע וההומניטריות נחשבה בעיניהם לערך עליון. אנשים אלה החזירו לנו את האמונה שאבדה, האמונה בבני אדם. יאן מיסביץ, מיכאל אוגורק, קרול סיגנטוביץ, פילה לופטינסקה, משפ׳ פרנץ, מניה ויוליאן הרינצישין - כל אלה הידועים לנו ואלה שאין אנו יודעים את שמותיהם - להם התהילה!

הזדמן לי במרוצת השנים לפגוש כל מיני אנשים. כולם רצו לדעת: ״מה קרה?״, ״איך היה אז, שם?״, רובם שאלו: ״איך זה לא התנגדתם?״, הלכתם כמו עדר לטבח״, במקרים כאלה הרגשתי כאילו מאשימים אותי על ששרדתי.

איך יכולנו להתנגד? שבורים ברוחנו, כואבים את אבידותנו, ללא עזרה מהסביבה, איש לא הרים קול זעקה, האדמה לא רעשה והשמים לא רעמו, אומות העולם החרישו וחיית הטרף הנאצית בשיטתיות השלימה את טיהור הגזע הארי העליון מהטפילים השמיים.

היו מעשי גבורה של בודדים וקבוצות, אבל אלה היו נדירים. לא פעם מהרהרת אני, איך הצלחתי להשרד. לא הייתי יותר חכמה, או אמיצה יותר מאחרים. לא הייתי גיבורה. פשוט הצלחתי לנווט את דרכי לפי אינסטינקטים, שבימים כתיקונם, אין האדם יודע שהם קיימים.

בשומעם סיפורים שונים ומשונים, שמו עצמם אנשים שופטי צדק על מעשיהם של שוכני הגטאות והמחנות. אל ישפוט איש את זולתו ובפרט זה שלא היה ״שם״. איך אפשר לשפוט אם, שחנקה את ילדה בן השלוש, כי בכה בבונקר

בזמן שהגרמנים חיפשו את פיתחו. או בן, שהביא את הגסטפו לבונקר של הוריו, כי חשב שעל יד כך יינצל. יכולה אני להביא דוגמאות לעשרות. הייתי עדה להן. האם כל האנשים האלה, שפיות דעת הדריכה אותם? האם כל אחד היה מסוגל לשפוט במחשבה צלולה איך עליו לנהוג? דבר אחד היה ברור אז, כל אחד רצה לחיות ועשה, בלי לחשוב, הכל, אשר לפי דעתו יכול היה לסייע לו בהשגת המשימה. לכן, אל־נא נשפוט אחרים. נתן למתים לנוח בשלוה ולאלה שחיים - להמשיך.

ישנם ימים שנועדו לזכרונות. ימים אשר לכאורה אינם שונים בהרבה מאלפי ימים אחרים במרוצות השנים. ככל שחולפות השנים נטשטשים הזכרונות בכורח המציאות. כך קורה בדרך כלל. אך זכרונותנו, זכרונות ניצולי השואה לא כהו ולא קהו במרוצת השנים. הם מלווים אותנו בכל מעשינו בימים ימחרידים את מנוחתנו בלילות.

מה שסיפרתי בדפים אלה, הינו חלק זעיר מכל זה שראיתי וחוויתי בשנות המלחמה. על־מנת לספר את הכל, צריך אדם שנות דור וכוחות נפשיים על אנושיים.

בכותבי דברים אלה, הצבתי לעצמי כמטרה להצטרף לשורת האנשים, בני עיר, שבהעברתם את זכרונותיהם על הנייר, משאירים מצבת זכרון לעיר ואנשיה, שהיו ואינם עוד, מצבת זכרון להורי, רבקה (רגינה) ואפרים הורוביץ, אחותי מנציה, שנספו במחנה כפייה סטופקי, סבתי גיטל וסבי חיים מייסטריך (הורי אימי) שנרצחו בגטו טרנופול. ידעו הדורות הבאים אחרינו את מקורותיהם.

יותר ויותר נשמעים בעולם קולות הבאים לסלף ולטשטש את העבר. האמת אינה ניתנת לטישטוש. לכן, על אחת כמה וכמה מוטלת חובה עלינו, שרידי שישה המיליונים, לכתוב, להזכיר ולהתריע. תכתוב כל קהילה את קורותיה. במרוצת הימים עשויים ספרים אלה להיות עדות עזה ומדויקת על תקופה בלתי נתפסת בחיי אנוש ועל פרק זמן אין שני לו בחיי היהודים.

אוקטובר 1983.

מיקולינצה - עירנו הידידותית

מאת ליאון מ. כהנא
רב בית הכנסת מנורה
רדונדו ביטז', קליפורניה

תרגמה: זינה פת

מיקולינצה - שם שלא שמעתיו מעודי, כל עוד לא החליטו הורי לעבור לשם. מאחר ובשנת 1940 גורשו מביתם ע"י הרוסים, בחרו הורי במיקולינצה.

מדוע מיקולינצה? מה הניע אותם להחלטה זו? - איני יודע... אולי הכירו מישהו שם ואולי החלטת דודי לבחור במיקולינצה, סייעה בהחלטתם.

כנראה, ש"סעיף 11" בדרכונם ושילוחם המשוער לסיביר, אילצו אותם לבחור במיקולוינצה.

בעת נדודי אחרי המלחמה, חייתי לרוב בערים גדולות, בארצות שונות. לעומתן, היתה טרנופול עיר בינונית. סהכ"ל תושביה הסתכם ב־60,000 - 40,000 איש.

בהשוואה לניו־יורק או לוס אנג'לס - היתה עיירה קטנה. לעומת זאת, בהשוואה למיקולינצה, טרנופול היתה מרכז עירוני גדול. נאלצנו לעזבה.

אבי היה סוחר מצליח ונחשב כ"בלתי פרודוקטיבי". בהתאם לחוק הסובייטי, היווה אלמנט בלתי רצוי ומועמד לגלות לסיביר. מיקולינצה אמורה היתה להיות תחנת ביניים. לשם הורחקו, אנשים כהורי, מעיני השלטונות הסובייטיים הרשמיים, עד בוא זמן הגלייתם.

אני מתאר לעצמי את ייסורי הורי, בשעה שהוכרחו לעזוב את ביתם בטרנופול.

זכרונות על עסקיהם המשגשגים, או זכרונות על ביקורי הרבי מבית בורשטיין בחדרים הגדולים של ביתם בקומה הראשונה ברחוב פילסודסקי - הפכו את ימיהם ולילותיהם לסיוט.

במעורפל, אני זוכר את צאתנו למיקולניצה.

מטלטלינו עמוסים על עגלה רתומה לסוסים. המרחק היה כ־20 -15 ק"מ וייתכן פחות, אך בעגלה נמשכה הנסיעה כמחצית היום. היתה זו נסיעה ארוכה בין כפרים, שתושביהם ברובם אוקראינים. כשהגענו לגבעה, התגלתה העיירה שלמרגלותיה. גשר עץ הוביל לטבורה. הרחוב הראשי היה צר יחסית ולשני צידיו התמשכו בתים, בני קומה אחת. בהמשכו הלך הרחוב והתרחב ושוב הלך וצר, יצא את העיר והוביל אל העיר הסמוכה טרמבובלה.

החיים במיקולינצה, התנהלו בעצלתיים, בהשוואה לעיר המחוז. תושביה

לא נחפזו, היו מפטפטים ומשוחחים בהתלהבות. הנשים עגודות השביסים, ניהלו את חיי היום־יום לאיטן, כאילו כל הזמן לפניהן. הכל התרכז סביב הרחבה. כולם הכירו את כולם. כולם היו שכנים. היתה זו קרבה ידידותית, שכמותה לא היתה קיימת בערים יותר גדולות.

הופעתה של משפחה חדשה במיקולינצה, היתה לשיחת היום. הילדים התקהלו לראות את הבאים והבוגרים לא פסקו לשוחח על הנושא עד לאירוע חדש.

שנאות זעירות בין אנשים, ללא סיבה מספקת, זיעזעו את עולם העיירה הקטנה. איחולים, חלומות ותשוקות, פרחו ונבלו לפי קנה־מידה של הזולת. אנשים כונו בשמות חיבה או גנאי בהתאם לאישיותם והרגליהם. לפעמים נבעו כינויים אלה מצורתם, מעמידתם, מהופעתם האישית, ממלבושיהם ומשער בתיהם. בעלי הכינויים, היו ״גיבורי העיירה״.

ביקורי במיקולינצה, לפני פרוץ המלחמה עם גרמניה, היו נדירים עבדתי כמורה בעיירה אחרת. ביקורי בבית, היו בעלי חשיבות עליונה. ימים ללא *דאגות, קדושת הבית בשבת, שוטטות ברחוב הראשי - חוויות בלתי נשכחות.*

העולם עמד בפני שינויים ואלה התרחשו לעינינו. חוסר הביטחון ריחף באויר. הרגלי החיים הפרטיים, שינו צורה ולבשו צורה, אך הפשטות של האוירה בעיירה וצורת החיים הבלתי מסובכים שמסביב, השאירו זכרונות מיוחדים.

אנשים פנו לעסקיהם, מרוצים ממה שהיה ברשותם. מזון לא חסר והיו תיקוות שהמלחמה תסתיים והחיים יקבלו תפנית אחרת.

בינתיים היתה מיקולינצה עיירה שקטה, ידידותית - חברה דוגלת בפילוסופיה של ״חייה ותן לחיות״.

לא ידענו, שכל זה עשוי להסתיים ובמהרה. לעומת האירועים, שעמדו בשערינו - חיינו בינתיים כב״גן עדן״.

אני זוכר את היום, שפרצה מלחמת גרמניה - רוסיה: בעיירה שררו חוסר וודאות, חרדה, פניקה, בלבול, העדר יכולת להחליט מה לעשות ולאן לפנות.

בין איכרי הסביבה, נפוצו שמועות על רצח יהודים, כאשר יגיעו הגרמנים. אנשים החלו לצאת את העיירה, עם הרוסים הנסוגים.

קומץ קטן וביניהם הורי, שלא היו ״כשרים״ בעיני הרוסים, החליטו להישאר במיקולינצה ולהניח את העתיד בידי הגורל.

זכורים לי היטב כרוזי האוקראינים, שהודבקו על הקירות, שסיפרו על הבטחת הנאצים לתת להם מדינה משלהם, עם גמר המלחמה.

זוכרני את השמחה ואת ההתלהבות, שפשטו ביניהם. יחס האוקראינים כלפי היהודים השתנה בתכלית, על מנת להידמות למבטחיהם הנאצים.

פתאום פשט השקט ברחובות. התריסים הוגפו, הדלתות ננעלו.

הרוסים עזבו ואיתם מירב התושבים. הגרמנים התקרבו והפחד והאימה השתררו.

ברדת הלילה על העיירה הנטושה, עמדה אמי על כך, שאבלה את הלילה בבית המרקחת המקומי, תוך נימוק, שהחילים לא יפלשו לתוכו.

זוכרני את הליכתי מביתי במרכז העיר לעבר בית־המרקחת. במצב רגיל, עשוי היה זה להיות טיול נעים של דקות ספורות.

אולם אותו לילה, נמשכה הדרך ונמשכה עד אין קץ. ראיתי איש ס.ס. מתקרב לעברי...

הנני זוכר, כי החלטתי ללכת אט־אט, בעיקר כדי לא לעורר את תשומת לבו ולהסיט את חשדו ממני.

הוא עבר לידי, הרובה בידו, לא אמר דבר ואני הגעתי בשלום לבית המרקחת.

היה זה הנאצי הראשון, שראיתי מימי. הצבע הירוק של מדיו, היה שונה מהמדים הירוקים, שהשתמשו בהם הפולנים או הרוסים.

נרגעתי רגעית, אבל המצב עשוי היה לקבל מפנה חד וחמור. מה מעט ידעתי, כמה חוסר ביטחון צופן לנו העתיד. כמה אימה, ייסורים, סבל וטרגדיות הוא מזמן לנו.

אותו לילה נפל קורבן ראשון במיקולינצה - אחד מבני ציפר. היתה דפיקה בדלת. האיש פתח את הדלת ונורה במקום.

הנני זוכר את בריגדות הכפייה, אשר חפרו תעלות הגנה בסביבת מיבשלת השיכר ולמרגלות ההר מחוץ לעיר, ליד הכנסייה הקתולית.

זוכרני את החדשות שהגיעו על רציחות ליד מיבשלת השיכר, מעשי השוד וההכאות, בוצעו בידי איכרים אוקראינים לשעבר, שהפכו עתה לשוטרים ואנשי מיליציה.

ההלשנות על יהודים, הפכו לתופעה של יום־יום. שמועות על פוגרומים בערים אחרות, זרמו והגיעו.

קהילתנו היתה מבוהלת ופחדנו מצל עצמנו. לא דובר כלל על התקוממות ולא היה ניסיון כלשהו של הגנה עצמית. הפכנו לחסרי־ערך. היינו שרויים בפחד וחרדה.

באחד הימים, פשטה שמועה, שאפשר להשיג ״פס״ (דרכון)״ וכך לרכוש ביטחון. אפס, זאת היתה רק תרמית. זה היה ניסיון בוגדני מחושב, על מנת להרדים את עירנותנו, כדי שאנשים לא יחפשו מחסה. שקר זה, עשוי היה להקל

על בריגדות הרצח של ס.ס. לאסוף את קורבנותיהם בקלות ולשלחם למחנות המוות.

לילה אחד, הגיעו למיקולינצה משאיות עמוסות אנשי ס.ס. רצנו לבונקרים כדי למצוא מחסה.

שמענו את הצעקות והיריות. בתים נפרצו, מזון ואספקה הוחרמו, אנשים הוצאו בכוח.

הגרמנים ביצעו את מלאכתם בדייקנות מחושבת. הכול תוכנן מראש. החיילים תורגלו לרצח המונים. אך השמיים היו דוממים - והשמש לא זרחה עבורינו.

אני זוכר את שיירות המשאיות של אנשי ס.ס. עוברות בחוצות מיקולינצה, בדרכם לערים אחרות, כדי לבצע אותה עבודה ברוטלית. כמה זה מבייש, שהעולם הנאור שתק ולא השמיע את קולו, בשעה שהטרור הזה התבצע ונמשך. נראה בעליל, שלאיש לא איכפת, מה קורה ליהודים.

אני זוכר את החלומות ואת התיקוות של אנשינו. אנשים היו אומרים: כאשר יגיע השיחרור, אני אעשה כך וכך או אסע למקום זה או אחר. הרצון להישרד, היה מדהים.

אני משוכנע, כי הרצון לחיות, הוא הוא, אשר עזר לאנשים להתגבר על התקופה הטרגית הזאת בחייהם ולהישרד. נאחזנו בחיים בכל פרודה מכוחינו. על אף הייסודים של כל פרט, החיים עדיין נראו כבדאיים. היה רצון להיוותר בחיים. מופלא ומדהים!

הגיע יום ומיקולינצה הוכרזה כ"יודן ריין" (נקייה מהיהודים). אלה, שנותרו בחיים, חייבים היו לעבור לגיטו טרנופול. אלה, שהצליחו לנוס, ניצודו ככלבים.

פרידתנו ממיקולינצה, היתה מכאיבה. לרבים היתה, מקום הולדתם. עבורינו, שהגענו לכאן, לאחר שהרוסים כבשו אזור זה של פולין - שימשה מקום מחסה חם וידידותי. היה לנו יסוד לראות במיקולינצה מיקלט בטוח בשבילנו.

זוכרני את רגש העיצבון שתקפני, כאשר נוכחתי לדעת, כי עיירה חביבה כל־כך, נגזר עליה להתקיים ללא יהודי אחד, החי בה באופן חוקי. אבל הבחירה לא היתה בידינו, היה הכרח לעזוב.

כעבור חודשים מספר, התחילו לחסל את גיטו טרנופול. עבורינו, שחיינו במיקולינצה, לא נותר שום מקום ללכת אליו, פרט מאשר חיפוש מחבוא ומיסתור בסביבתה. היו שם מספר נשמות קדושות, שחירפו את נפשם, בספקם לנו מזון ובהבטיחם לנו מחסה. הסיכון שלהם, היה אמיתי. אילו היו נתפסים

כמסתירי יהודים, היו צפויים לעונש חמור ואולי אפילו ליהרג בשל הפשע, בהושטת עזרה ליהודים לחיות.

היה זה יאן מישביץ, אשר הציל חמישה יהודים.

היו אלה מיכאל אוגורק ואמו, אשר החביאו ששה יהודים בחצר שלהם. היה זה עוזרו של מיכאל, אשר היה מתקין את הבונקר כל פעם מחדש, לאחר שקרס תחת עומס הזבל, שכיסה עליו, כדי להצפינו. ייתכן והיו שם גם אחרים כמותם, אולם מעטים מדי, כדי להתנגד למישטר הנאצי הרישמי.

על כל פנים, תודות לנשמות אמיצות אלה, יכולנו לעבור - אנחנו המעטים - את סיוטי הזוועה ולהישרד.

זכור לי הלילה, בו חזרו המשאיות הרוסיות למיקולינצה, הגרמנים נסו, בחפשם מיפלט בנסיגה.

אנחנו ששרדנו בחיים, יצאנו מהבונקרים, כדי לחפש ניצולים אחרים של העיירה היהודית החביבה כל־כך, בעבר. לבושים היינו סמרטוטים, כחושים וחיוורים למראה.

החיילים הסובייטים היהודים, היו מחפשים אחרינו. מצפונם היהודי, האיר את פניהם וזרח. המהפכה הרוסית, לא יכלה לעקור את ריגשותיהם היהודיים. הם סיפקו לנו מזון, הם סיפקו לנו בגדים והם העניקו לנו תמיכה ריגשית. היה זה רגש נהדר, לזכות ביחס הומני, לאחר תקופה של היות חסר ערך כיצור אנושי. הערכנו מאוד את מאמציהם להעניק לנו שפע ורווחה.

קומץ קטן מאנשינו חזרו למיקולינצה ממקומות מסיתוריהם ומרוסיה עצמה, אך המגמה היתה לעזוב את האדמה הזאת הרוויה דם ולעבור לעולם החופשי. ליהודים, לא היה כאן עתיד.

כאשר הממשלה הפולנית החדשה, הסכימה לחילופי אזרחים עם רוסיה, אלה מבינינו שהיו אזרחי פולין, החלו לנוע לכיוון פולין. ידענו, שמשם עשוי להיות קל יותר להגיע לעולם החופשי. הייתי אחד האחרונים, שעזבו את מיקולינצה.

שוב הפעם, אני זוכר את עצמי יושב בעגלה רתומה לסוסים, נוסע לעבר תחנת הרכבת בטרנופול.

אמרתי שלום למיקולינצה, בדרכי לתפוס את רכבת המיטען של רפטרינטים פולנים, הפונים לפולין החדשה.

בבית הקברות של מיקולינצה, השארתי את אחי יאנק. הוא נורה בכפר צ׳רטוריה, הסמוך למיקולינצה. הוא נלכד במארב, שהושם על ידי הממונה על בריגדת העבודה שלו.

מה עצבוה היתה פרידה זו. כמה טרגית האמירה: היו שלום - לאח, לעיירה ולזכרונות עתירי החיים...

מיקולינצה היתה אחת העיירות היהודיות הרבות ללא ספור, שנימחו מעל פני האדמה, על־ידי הפורעים הנאצים ועוזריהם, משתפי הפעולה האוקראינים.

עם ה״שטעטלאך״ הללו, נכרתה גם היסטוריה עשירה של עמנו, ללא אפשרות להחיותה עוד במקומות אלה או בכל מקום אחר בתבל.

הרבה ממון ונכסים של יהודים, בזזו האיכרים באיזור הזה. רכוש רב נשאר עדיין ללא תובעים. חלק ממנו קבור וחבוי מתחת לבתים, עצים וחומות...

באחד הימים מישהו ייתקל בשריד כלשהו מהאוצרות הקבורים האלה ויספרו לו, שבשנות השלושים והארבעים של המאה האחרונה, חיו כאן יהודים.

היעשה העתיד עימנו צדק וילמד את הדורות הבאים, כי היינו אנשים טובים, ייראי אלוהים, בעלי משפחה מסורים. רחמנים ונדבנים כלפי קורבנות מוכי גורל איום? - ואולי אלה, אשר יגלו את הפרטים החבויים והקבורים יחשבו אותנו לעדר אנשים מקלטי אוצרות, שאינם מוכנים להתחלק ב״ברכת אלוהים״ עם אחרים.

על־כן מוטלת עלינו החובה, לרשום את מעשי העוול והפשע, שעוללו לנו, כדי שהעולם יידע, יזכור וילמד.

חובתינו גם לשמור את עושר עברנו, שהיה מושרש ב״שטעטלאך״ הזעירים ולהקנות לדורותינו הבאים את ההכרה עם היופי, הפשטות, התום, ההקרבה והמסירות של אלה, אשר נתנו לנו את החיים.

הם נטעו בנו את המוסר היהודי, שאיש לא יעקרנו מקרבנו ולא יימחנו.

עיירות כמיקולינצה, היקנו לנו מוסר יהודי בלתי ניתן למחיקה. עקב זה, אנו חבים להן אהבה והערכה.

העירות הן־הן המעיין, ממנו שאבנו את הרגשות היהודיים העמוקים, את זהותינו ואת המוסר היהודי.

ביום הזכרון הארבעים להרס מיקולינצה ולחיסול קהילתה, אנחנו אשר נותרנו בחיים, אחר הסיוט הנאצי, פונים לשוכן במרומים ומתפללים לעילוי נשמות ההרוגים וימציא להם מנוחה במעלות הקדושים.

המצא מנוחה נכונה במרומים לבני מיקולינצה החביבה - - ישכנו יקירנו עם אלהים לימינו ותחת חסותו הניצחית.

בזכות עינוייהם ומותם, בטרם עת, קנו לעצמם מקום לעולמים במלכות אלוהים.

ידעו החיים בעולם האמת, כי אנחנו אשר נותרנו אחריהם, זוכרים אותם ומבקשים מהם לשלומינו ולשלום העולם כולו.

אנחנו ננצור את זיכרם בלבנו באהבה, כל עוד אנו חיים. יהא ספר זה מצבת עד לזכרם.

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים!

הם נתנו לנו החיים ואנחנו משיבים להם כעת - עבור מתנת חיים זו - אהבה נצחית.

מוראי חייה של גב׳ קלרה רייך-שרנצל

הסכית ורשם מר שמולביץ ב־19.1.1955

תרגמו ח. נוח פרשל

כאשר פרצה המלחמה בספטמבר 1939, התגוררתי במיקולינצה אצל הורי, יחד עם אח ואחות גדולים ממני. הייתי אז בת 17 ולמדתי בבית־הספר העממי וכן בביה״ס העברי בעיירתנו.

אבי סחר מקודם בבהמות ולאחר מזה עבר לחכירת גני פרות.

*

תחילה נכנסו לעיירתנו הסובייטים. בהגיעם למיקולינצה, החרימו מיד את רכושם של היהודים העשירים.

רוב היהודים בכו בבואם, כיוון שהם היו אנשי דת ומסורת ובגלל פינוי יהודים מבתיהם. רק כעשרה אחוזים מבין היהודים, שמחו לקראת בואם. היו אלה יהודים עניים ומקצתם קומוניסטים פעילים, לפני פרוץ המלחמה.

האוקראינים המקומיים, פתחו מיד בשיתוף פעולה עם הסובייטים. היו אלה, הן אוקראינים עניים והן עשירים. הללו התחילו בהלשנות נגד יהודים, שהיו לפי דבריהם, לפני המלחמה, סוחרים ועסקו בספסרות. מאבי נשללה הרשות להמשיך ולסחור. התפרנסנו מן הנותר בידינו מקודם.

בדרך כלל, לא שילחו הסובייטים יהודים מעיירתנו, מלבד יהודים מעטים, שעסקו במסחר זעיר.

כך התנהלו הענינים בעירתנו, עד שפרצה המלחמה הגרמנית־סובייטית, ב־22 ביוני 1941.

עם פרוץ המלחמה, הסובייטים עזבו את עיירתנו. לילה, לפני העזיבה, היתה התנגשות רבתי.

אל הסובייטים הנסוגים, הצטרפו יהודים מעטים, קומוניסטים לשעבר.

ההיטלריסטים פלשו לעיירה, ימים אחדים לאחר נסיגת הסובייטים. באותה תקופה קצרה (שבין נסיגת הסובייטים לבין פלישת הגרמנים), השתלטו האוקראינים על העיירה. הם חדרו לבתים יהודים, שדדו, בזזו ורצחו.

האוקראינים רצחו אז את היהודי גולדשטין, שעבד כפקיד בטחנת הקמח בימי הסובייטים. איתו נרצחו גם אשתו ובתו.

האוקראינים רצחו גם את אטקה אוקון. בעלה וולוול אוקון, ברח וגורלו לא נודע. גם אמו של אוקון נרצחה.

המשפחה הזאת, חוסלה בידי האוקראינים, מכיוון שוולוול אוקון, שיתף פעולה עם הסובייטים, בימי שהותם בעיירתינו.

כאשר ההיטלריסטים, הגיעו לעיירה, תפסו מיד צעיר יהודי בן 19, אברהם הניך ציפר.

האוקראינים הצביעו עליו כעל קומוניסט. ההיטלריסטים הובילוהו לבית העלמין של הנוצרים וירו בו. הוא היה הקורבן היהודי הראשון במיקולינצה. כפי שאני זוכרת, לא היה האיש קומוניסט מעולם. היתה זאת עלילה מצד האוקראינים.

מאוחר יותר, הזעיקו ההיטלריסטים בעלי־מלאכה יהודים למקצועותיהם. ימים אחדים החזיקום כלואים, לקרוביהם הודיעו, שניתן לפדותם בכסף.

בני המשפחה גייסו והביאו לגרמנים כסף ותכשיטים. הגרמנים אספו את השלל ואת היהודים העצורים הוציאו ליער, סמוך למיקולינצה וירו בהם.

הגרמנים הצהירו, כי רצחו את היהודים, מכיוון שאלה היו קומוניסטים. (פועלים נחשבו בעיניהם קומוניסטים).

יהודים אחרים גויסו לעבודה במיבשלת השיכר. אף אחד מהם לא חזר משם. כולם נורו למוות. הם נצטוו לכרות בור לניבלת סוס, שהתפגר. משניכרה הבור הגדול, הורד הפגר. היהודים נדחפו לאותו בור ונורו למוות.

אוקראינים הוציאו, אף הם, יהודים מאחורי העיירה ודחקו אותם למים. בשעת מעשה, הופיע לפתע קצין גרמני ואסר לענות את היהודים. הוא ציווה לשחררם לבתיהם והזהיר את האוקראינים: אם ייפקד יהודי אחד, תיפול עליהם האחריות.

בשנת 1941, לפני ראש השנה, הבהילו הגרמנים כשלושת אלפים יהודים בעיירתנו ושילחום לבלזיץ בקרונות. בין היהודים המובלים למחנה השמדה זה, נמצא גם אבי.

אני גוייסתי, באותם הימים, לעבודת כפייה בחוות שושצ׳ין, וכך נותרתי בחיים.

אמי ואחותי הצליחו אז לברוח מהעיירה. הם התחבאו בביצה ליד יער, וכך הצליחו להתחמק מגורל המגורשים.

בחוות שושצ׳ין עבדתי עם עוד 12 בנות יהודיות. היתה זאת אחוזה מלפני המלחמה, שהגרמנים החרימוה. מנהל החווה היה אוקראיני. בעבודה שמרו עלינו עגלונים אוקראינים ונהגו להרביץ בנו בכל הזדמנות. מזון ניתן לנו בשפע.

כאשר נודע לנו, כי בעיירה מתבצעת ״אקציה״, מהרנו למיקולינצה. אף אחת מבינינו, לא מצאה קרובים. הדלתות בבתי היהודים וכן החלונות, היו מוגפים. לא נמצא אף יהודי, בן המקום.

אף־על־פי, שבעיירתנו לא הקימו עדיין גיטו, מינו הגרמנים, בכל־זאת, ״יודנרט״.

ראש ה״יודנרט״, היה שמחה זלצמן. נציגי ה״יודנרט״, היו עוברים יחד עם המשטרה היהודית בבתי היהודים המגורשים ומחרימים את רכושם, שנותר ללא בעלים. את העיקר בזזו לעצמם ואת השאריות מסרו לגרמנים.

הלכתי לדירתנו, אבל לא מצאתי אף אדם מבני משפחתי. כשעתיים, לאחר בואי, הגיעו גם אמי ואחותי ממסתורם בביצת היער. אחי וולף נלקח לצבא האדום, לפני שהסובייטים עזבו את עיירתנו.

כאשר הסובייטים נסוגו, הלך אחי עמהם כחייל. (לאחר המלחמה, נודע לי שאחי מת ממחלת הטיפוס, בצ׳לבינסקי).

למוחרת הגיענו - אמי, אחותי ואנוכי - למיקולינצה, פשטה שמועה, כי הגרמנים מכינים ״אקציה״ חדשה נגד היהודים. לא חזרתי עוד לעבוד בחווה. טרודים היינו במחשבה, כיצד להציל את נפשותינו. הוצאנו את החפצים, שהחבאנו בשעתו במרתף והחילוני למכור פריטים לאיכרים אוקראינים, שהגיעו לעיירה, כדי לקנות מהיהודים מלבושים, נעליים, לבנים וכדומה, בפרוטות.

איכר אוקראיני בשם יבלונסקי, בן הכפר קז׳יבקי, אשר קנה אצלנו חפצים שונים, אמר, שהוא מוכן לקחת לביתו את אחותי הבכירה, כדי להחביאה. בתמורה דרש את החפצים חינם, ללא כסף. אמי אמרה לאיכר, שהיא נכונה לתת לו את כל החפצים, אם ייקח גם אותי לכפר. האיכר הביע רצונו, להימלך באשתו בנידון.

אמי סיפרה לנו אז, כי על עצמה אינה רוצה לחשוב ברגע זה. היא עומדת רק על כך, שאחותי ואנוכי, נציל את חיינו.

עם הסתלקותו של האיכר מביתנו, נכנסה איכרה אוקראינית זקנה, שנעזרה במקל בלכתה. כאשר היא ראתה את החפצים הפרושים, אמרה לאמי, שחבל לנהוג בפזרנות בכבודה זאת.

אמי השיבה: מה לי רכוש, מה לי כבודה, אם אין לי מקום מחבוא לבנותי.

האיכרה הביעה נכונותה לקחתני לכפרה ולהסתירני. מסרנו לה מקצת מן החפצים והיא לקחתני לכפרה.

התלבשתי כבת כפר והגויה פסעה עמי ברגל. בדרך עיכבונו שוטרים אוקראינים וטענו נגד הגויה: הלמאי, היא מובילה איתה יהודיה. אם היא אכן, תסתירני, יירו בה. אלי פנו והציעו לי כיהודיה, לחזור למיקולינצה. הגויה הכירה את השוטרים הללו וביקשתם להניחני לנפשי. השוטרים הסתלקו.

לא רציתי עוד להמשיך ולהתלוות אל האיכרה לכפרה. ביקשתיה להחזירני לעיירתי.

הלילה ירד... בדרכנו חזרה, הבחנו באור בוקע מבית איכרים, סמוך ליער.

הזקנה נכנסה לבית וביקשה להניחנו ללינת לילה. האיכר הסכים.

למוחרת, עם בוקר, נמלכתי בדעתי ופניתי עם האיכרה לעבר כפרה. היא הביאתני אל ביתה, בו התגוררה יחד עם בנה. שניהם, הן האם והן הבן, הבהירו לי, כי הם גמרו אומר להחביא ולהציל נפש יהודית.

שהיתי אצלם שלושה ימים והם כלכלוני יפה. אולם רציתי לדעת, מה אירע לאמי ולאחותי. בן האיכרה יצא לעיירה והביא לי פתק מאמי, בו הודיעתני, כי היא ואחותי מסתתרות אצל איכר.

יום אחד, פנה אלי הבן והציע לי להביאני לשמד אצל ה״גלח״ (כומר). כאשר פרצתי בבכי, הסביר לי, כוונתו לשלחני לעבודה כנערה אוקראינית וכך-להצילני ממוות.

בלילה, בשוכבי עם האיכרה במיטתה, הופיעו בביקתה צעירות אוקראיניות, כדי להתחבא, מפני שגייסום לעבודות כפייה בגרמניה. בעיקבותיהן, חדרו פנימה שוטרים אוקראינים, בחיפוש אחריהן.

הם חיטטו בכל פינה. האירו בפנסים. גילו את הנערות אחת־אחת. אותי לא גילו, כיוון שהייתי צמודה לגוף האיכרה ומכוסה יפה. לבי כמעט והתפלץ מפחד בשעת מעשה.

שם מצילי, שהסתירוני - ימניק. אחר שהות של ארבעה שבועות אצלם לא יכולתי לעצור בעד געגועי. בכיתי ממושכות ורציתי הביתה. הבן הושיבני בעגלה והסיעני, לא למיקולינצה, שנותרו אך יהודים מעטים בה, אלא לטרמבובלה.

הוא דיבר על לבי לחזור אליהם בעת מצוקה. הדבר קרה בסוף שנת 1942.

בעיר טרמבובלה, כבר מצאתי גיטו. בהיכנסי לתוכו, גיליתי את אמי ואחותי הן סיפרו לי, כי האיכר האוקראיני יבלונובסקי (כפי שהזכרתי לעייל, הלך להתייעץ עם אשתו, בדבר מציאת מחבוא לי ולאחותי), רימה.

האיכר הלה, קיבל מאמי את החפצים האמורים, אולם את אמי ואחותי לא הסתיר.

בגיטו טרמבובלה, היה ״יודנרט״. בראשו עמד טוני גולדשטיין. הוא נהג בשרירות כלפי אחיו היהודים ורינננו עליו. לי באופן אישי, היה מסייע ולא היו לי טענות כלפיו.

אחרי המלחמה, הגיע טוני גולדשטיין לניו־יורק והתגורר בברוקלין. הוא נמנע מלהראות את פניו בינינו. בחשש שיאשימוהו, עקב התנהגותו בגיטו. מצפונו לא נתן לו מנוח ולפני חודשים מספר ניפטר. בתו חייה בברוקלין.

בגיטו טרמבובלה, היתה גם משטרה יהודית. לאחר שהותי בו שמונה ימים, החלה ״אקציה״. הגרמנים צימצמו את הגיטו. הם שילחו אלפים אחדים של

יהודים להשמדה וביניהם היתה גם אמי. אחותי לנה אותו לילה, במקרה, אצל משפחה נוצרית וכך ניצלה.

בלילה הוציאו הגרמנים את היהודים מבתיהם לכיכר השוק. הילדים אולצו לכרוע על ברכיהם וניצטוו לא לזוז ממקומותיהם. כרעתי ליד אמי. אמי שידלתני לנוס ולהציל את נפשי. קמתי ופתחתי בריצה, אולם נעצרתי על־ידי שוטר אוקראיני, שהוליכני בחזרה לכיכר. אמי החלה לספוק כפיה והתחננה שוב ושוב לפני, שאברח שנית.

איני יודעת, כיצד קרה הדבר. הכיכר היתה מוקפת גרמנים ושוטרים אוקראינים מסביב. התרוממתי קימעה ונבלעתי במרתף בית סמוך, בו התגוררו גרמנים.

בחודרי למרתף, הרגשתי, כי הנני דורכת על גופו של אדם. בו ברגע התחילו לחשושים, שאדום, פן ישמעו הגרמנים קולות.

במרתף האחד, לתוכו התפרצתי, התחבאו גברים יהודים ובמישנהו לידו, נשים יהודיות.

כל אחד ערם על עצמו עצים, ארגזים, חביות וקערות וכך הסתתרו.

רציתי לעבור למרתף של הנשים, אבל הן לא נתנוני להיכנס. שכבתי במרתף הראשון, סמוך לקיר והסתתרתי מתחת לעצים.

חלף כרבע שעה. הגרמנים הגיעו למרתף. התחילו להאיר בסוללות וגילו את כל הגברים היהודים. סמוך לכך גילו גם את הנשים היהודיות. את כולם גררו מן המרתף. אותי ועוד יהודי, עורך־דין מיינוב (איני זוכרת את שמו), ששכב בקירבתי, הגרמנים לא מצאו. בשוכבנו כך במיסתור, נכנסו שוב גרמנים למרתף. הם האירו בפנסים ופתחו ביריות, ופגעו ביהודי הסמוך אלי. אותי לא גילו הגרמנים.

בשוכבי בלילה במרתף, קלטתי את צריחות היהודים, שהובהלו למרכז הכיכר. הרביצו בהם והריצום.

בצאתי בלילה מן המרתף, ראיתי בכיכר מספר יהודים ירויים.

פניתי ל״יודנרט״, ברצותי לדעת מה אירע לאמי. פגשתים אוכלים ושותים, יחד עם השוטרים היהודים. הם אמרו לי, שאמי שולחה יחד עם היהודים האחרים.

הלכתי אל הגוי, ששם הסתתרה אחותי, במקרה באותו לילה ונפגשתי עימה.

הגיטו בטרמבובלה הלך והצטמצם באופן שיטתי. ללא הפסקה, היו משלחים את היהודים השורדים.

אחותי ואני, שהינו בדירה אחרת, לא בדירתנו. יום אחד יצאה אחותי

לרגעים אחדים מן הבית. היא חזרה בהולה והתאוננה, כי רע לה. היא מתה במקום משבץ. לא יכלה עוד לעמוד בקשיי האימים.

אחותי היתה בת 21, בלבד, במותה.

נותרתי יחידה, בודדה וגלמודה מכל משפחתי.

בגיטו התקיימו "אקציות" כסדרן. ללא הפסק, הובילו יהודים להשמדה.

באביב 1943, שולחתי בקבוצה של 200 יהודים לקמיונקה. הוכנסנו למחנה בו שהו כבר יהודים רבים.

מן המחנה נשלחו היהודים לסלילת כבישים. היינו לנים במחנה בצריפים גברים לחוד ונשים לחוד. מזון סיפק לנו ה"יידנרט" מטרמבובלה - בחבילות.

אם לאי מי, חיו עוד קרובים אי שם, היו אף אלה משגרים מזון.

האוכל, שה"יודנרט" סיפק, היה מועט. רעבנו. אנשים נפלו כזבובים.

במחנה קמיונקה שהיתי כ־8 חודשים. משם ברחתי יחד עם קבוצת צעירות וצעירים יהודים. הסתלקנו בשעה, שהובילונו לסלילת הכביש. במקום שמרו עלינו שוטרים אוקראינים.

יום אחד נשלחנו להביא אבנים. ברחנו ולא חזרנו. מנינו שמונה איש.

נסתי לטרמבובלה. בפוסעי בחוצותיה, פגשתי פולני בשם קרול סיגנטוביץ.

בעת המלחמה, היה איכר זה סוחר עם אבי. הוא הכירני ופתח בשיחה אתי. סיפרתי לו, כי כל בני משפחתי הושמדו וכי אני נותרתי יחידה ובודדה. אין לי מקום להיכנס בו.

האיכר הבטיח לי להסתירני. הוא יצעד קדימה ואני בעיקבותיו. כך נתקדם לעבר כפרו.

הגענו לכפר קרובינקה, כשלושה קילומטר מטרמבובלה. קרול סיגנטוביץ התגורר יחד עם אמו ואחותו, אם לילדים, שחיה בניפרד מבעלה. האיכר הובילני לאורווה. פקד עלי להישאר. הוא עצמו הלך לספר לאמו ולאחותו. כי הביא נערה יהודיה, כדי להחביאה.

בלילה, בשעה שילדי אחותו ישנו כבר, הכניסני האיכר הביתה. האם והאחות קיבלוני יפה והאכילוני.

קרול סיגנטוביץ, היה בוגר ממני במיקצת.

לאחר שהות של שבועיים אצל סיגנוביץ, החילותי לבכות... הודעתי, שאני רוצה לחזור לטרמבובלה, להיות בין יהודים. האיכר החזירני לטרמבובלה.

בשובי לטרמבובלה, נמצאו עוד בגיטו יהודים. התלחשו שם, שעוד מעט תתקיים "אקציה" לחיסול שרידי הגיטו.

יהודי הגיטו, ידעו מי החביאני. הם ביקשוני לדבר עם סיגנטוביץ, שימצא

מקום סתר ביער, לא הרחק מביתו. שם נבנה, אנחנו היהודים, בונקר ונתחבא. אנחנו ניתן לאיכר כסף והוא יספק לנו מזון.

שוחחתי עם האיכר הצעיר בדבר ההצעה והוא הסכים לה. קרול סיגנטוביץ מצא מקום ביער. מגיטו טרמבובלה הגיעו למקום כ־20 איש. גברים, נשים וילדים.

בנינו שם שני בונקרים גדולים. מלמעלה היו הבונקרים מוסווים בענפים ועלים. לכל בונקר היתה כניסת סתר. מבפנים היו הבונקרים עשויים חדרים לכל דבר. כל בונקר הכיל שלושה חדרים, מצוידים בדרגשי עץ, אחד מעל משנהו – לשינה. בבונקרים היו גם מטבחים בנויים. שם בישלנו. בבניית הבונקרים עסקו היהודים, אולם האיכר סיגנטוביץ סייע רבות בשעת מעשה. היינו נותנים לו כסף, והוא היה מספק לנו מזון.

יום אחד יצאה קבוצת אנשים מהבונקר לטרמבובלה, כדי לקנות מזון... נותרנו ביער מעטים יותר...

פעם סיפר לנו סיגנטוביץ, כי בכפר משוחחים, שביער מסתתרים יהודים. הם רואים עשן עולה מן היער, כאילו היו מבשלים במקום. הוא יעץ לנו לעבור למקום אחר ביער. זה היה ביום ובאותו לילה, אמורים היינו לעזוב, אותו בונקר.

מיד לאחר הסתלקותו של קרל סיגנטוביץ, הופיעו ביער היטלריסטים אחדים ואוקראינים מזויינים בליוו היערן. הם החלו להכריז: ״יהודים החוצה״ שכבנו ושתקנו. ההיטלריסטים פתחו בצריחות: ״אם לא תצאו מרצונכם הטוב, נשליך פנימה רימוני־יד. יצאנו כולנו מן הבונקר. היינו תשעה אנשים. כפי שסיפרתי לעייל, יצאה, קודם לכן, קבוצה לטרמבובלה.

לאחר שיצאנו, ניכנסו הגרמנים לבדוק, אם אי מי, לא נותר שם. הגרמנים התפעלו מדרך בנייתו של הבונקר וסידוריו. הובילו אותנו דרך היער. בכל עבר עמדו איכרים. הביאונו למועצה של הכפר. בנוכחותינו טילפנו ההיטלריסטים לטרנופול ושאלו, מה לעשות בנו. התשובה היתה, לירות בנו. ההיטלריסטים והאוקראינים, הובילונו לכביש במרחק־מה ממסילת הרכבת. בהגיענו, נתקלנו ביהודי ירויי והרוג. היה בעל זקן. בגדיו הופשטו מעליו.

חייל היטלריסטי, כיוון אלינו את אקדחו וציווה עלינו לעמוד ישר. בו ברגע פרצה אליו, הנערה היהודיה הצעירה, רוז׳קה צימרינג, היכתה על זרועו והאקדח נישמט מידו. כולנו החילונו בריצה. נסנו לכיוונים שונים, והגרמנים ירו לעברנו. הם נדהמו מהתנהגותה המפתיעה של רוז׳קה צימרינג ונבוכו מבריחתנו. בעת המנוסה נפגעה רוז׳קה ונורתה למוות.

רצתי בשדות במגמה להגיע לכפר כלשהו, שראיתי ממרחק. שמעתי איכרה קוראת לעברי: נוסי, מהר יותר! מתהלך כאן איכר, המבקש לתפוס יהודים

נימלטים. ואכן, הופיע לפתע איכר ותפסני. החזיק בי בכוח בידי ורצה למוסרני לידי הגרמנים. מהביקתות יצאו איכרים ואיכרות וזעקו: הנח לה! האיכר שיחרר את ידי.... ברחתי אל היער ונשארתי שם עד הלילה.

בלילה יצאתי את היער והתקדמתי עם פסי הרכבת. בלכתי פגשתי איכרה אוקראינית, דודתו של קרל סיגנטוביץ. היא היכרתני, למראי, שמחה שנותרתי בחיים, כיוון שלפי שיחת הבריות, הקבוצה שנתגלתה בבונקר, הובלה לכביש ונורתה למוות.

האיכרה הוליכה אותי לאורווה שבחצרה. הביאה לי אוכל ומים לרחוץ את גופי.

למוחרת הלבישתני בגדי איכרים ויצאתי ברגל לטרמבובלה. בהגיעי העירה, נודע לי, כי כל הקבוצה, שהובלה לכביש, נורתה במנוסתה. ניצלו רק צעיר יהודי ואנוכי.

ראשי ה״יודנרט״ והמשטרה היהודית, הסתכלו בי, כאילו חזרתי מעולם האמת.

בגיטו לא היו לי קרובי משפחה. אשה מכרה הכניסתני לדירתה. בזאת היא סיכנה את חייה, היות ובגיטו מותר היה לגור, רק לפי הרישום.

שכבנו לישון. המכרה ואנוכי.

בלילה קלטנו קולות יירי חזק וממושך בגיטו. שוב ״אקציה״ בגיטו. נחפזנו שתינו לרדת אל המרתף. מיד נכנסו למרתף גם גרמנים וגילו אותנו. הם היכו אותנו והוציאו אותנו לכיכר, לשם הריצו והבהילו את יהודי הגיטו.

בשבתי בכיכר, הראיתי לשוטר אוקראיני, כי אצלי שקית תכשיטים. אמסור אותה לידיו, אם יתנני לברוח. בשקית היו פריטי תכשיטים אחדים, שאמי תלתה על צווארי באומרה: בשעת סכנה, הצילי נפשך, בזאת.

השוטר האוקראיני קרא להיטלריסט וגילה לו את סודי. ההיטלריסט גזל ממני את שקית התכשיטים. ציווה עלי לקום, הובילני לקיר, פקד עלי להרים ידי למעלה ואמר לי, כי עומד לירות בי. בו ברגע הופיע היטלריסט אחר והחל להרביץ בי במקלו. החזירני לכיכר, מקום שישבו בו היהודים.

גופי כאב עלי מרוב מכות, אבל עדיין לחשה בי התקווה לחיות.

ההיטלריסטים פקדו על כל היהודים, נשים וגברים, לפשוט את בגדיהם העליונים ולהישאר בלבנים בלבד. עם זאת הגיעו משאיות גדולות. הן היו גבוהות כל־כך, עד שהיה הכרח להעמיד לידם סולמות, כדי לעלות עליהן.

ראשונים נדחפו והועלו הגברים. הסיעום מחוץ לעיר. כאן נחפרו קברות־אחים גדולים. הם נורו ונקברו.

לאחר שראינו, כי המשאיות מתקרבות לעברנו, החלו נשים מצעקות:

לא נחכה, שיעלונו ויובילונו למוות, נברח! אולם אף אחת מהנשים המיואשות לא אזרה אומץ לקום ראשונה ולעשות את המעשה. אז פנו לעברי וצעקו: היי, את הראשונה! את בת מזל. פעמים אחדות כבר הצלחת להינצל מהשמדה.

כאשר המשאיות קרבו, התרוממתי. אחרי קמו כ־50 נשים אחרות ופתחנו במנוסה. הגרמנים החלו לירות בנשים הבורחות. רבות נורו למוות.

ברוצי, פרצתי לחצר בית־החולים של הגיטו. נמלטתי לתוך בית שימוש. פחדתי להישאר שם, כי הגרמנים התרוצצו מסביב, בחפשם את הנסים. בית השימוש היה פרימיטיבי. מושב של קרשים ומתחתיו בור הפרש. לא הססתי רבות, קפצתי לתוך הבור העמוק. הפרש עלה עד לצוארי. הרגשתי, שאני טובעת. חשבתי לרגע, כי טוב לי להיירות, מאשר להיחנק בתוך הטינופת. לא הצלחתי להעלות את עצמי. קירות הבור היו בנויים וחלקלקים. הרגשתי, כי המוות מתקרב.

לפתע דמם הכול. לא עוד גרמנים מתרוצצים ולא עוד יריות. מלמעלה שמעתי מדברים יידיש. היתה זאת שיחת יהודים, שגם הם התחבאו בבית השימוש. התחלתי לצעוק: ״יהודים הצילו!״ הם באו והוציאוני מן הבור.

הכניסוני לבית־החולים. כאן רחצו אותי והחליפו את בגדי. רופא יהודי בבית־החולים הזריק לי זריקת חיטוי, על־מנת שלא אחלה.

נשארתי בבית־החולים משך כל היום. למוחרת, יצאתי לגיטו טרמבובלה. נותרו שם יהודים מעטים. דובר על תכונה לעשות את הגיטו ״נקי מיהודים״ (״יודן־ריין״).

שוב נשמעו יריות של גרמנים. אלה התרוצצו אחר יהודים מתחבאים.

כתריסר יהודים, ביניהם אנוכי, חדרנו לבית־החולים. הסתתרנו שם בבונקר, שיהודי התקין כאן, קודם לכן.

שכבנו בבונקר עד הלילה. בלילה הגיעו לבונקר שוטרים יהודים מהגיטו. הם סיפרו לנו, כי עומדים להפוך את הגיטו ״נקי מיהודים״. המשטרה האוקראינית שוחדה ונותרו שעתיים בלבד להצלה. ניתן לברוח.

יחד עם היהודים האחרים, יצאנו מן הבונקר. יצאנו מן הגיטו ונסנו אל היערות. בהגיענו ליער, נתקלנו ביהודים מסתתרים בבונקרים. יהודים רבים הסתתרו כאן במקומות שונים. היער נמצא לא הרחק מטרמבובלה.

הבונקרים הללו ניבנו ע״י יהודים מסויימים, שהיו גובים תשלום לפי גולגלת.

מצאתי כאן בן דוד משלי, ששילם עבור מיסתור לאביו ולעצמו. האב נהרג.

אמר לי בן דודי: כיוון שהמקום עבור אבי שולם ושמור, תוכלי, להשתמש בזכאות זאת. לי משלי, לא היה גרוש. אולם אני לא רציתי להישאר שם. סברתי,

שנמצאים כאן יותר מדי יהודים והסכנה להתגלות רבה. יחד עם מספר יהודים, הרחקנו למקום אחר באותו יער.

מיד עם לכתנו, הופיעו גרמנים ואוקראינים. הם גילו את הבונקרים ואת היהודים המסתתרים בתוכם.

לפי ששמעתי אחר־כך, נורו כל היהודים הללו.

שהיתי ביער חודשים מספר עם יהודים אחרים. קבוצתנו נתגלתה מדי פעם בפעם... גרמנים ואוקראינים הובילוני יחד עם יהודים אחרים פעמים אחדות לחפירות של קיברות־אחים. הוליכונו להיירות ורבים אכן נורו...

קבוצתנו נתגלתה שוב ושוב ע״י היטלריסטים ו״בנדרובצים״... כל פעם הובילוני להיירות וכל פעם האיר לי מזלי פנים.

ייתכן והגורל הועיד לאחד מבני משפחתנו להישרד ולהיוותר בחיים.

ביער מצאתי אחר־כך מספר יהודים, בני עיירתי, מיקולינצה. אנחנו נמלטנו ליערות, שנמצאו בסביבת עיר־ביתנו.

בשהותינו באותם היערות, פגשנו פעם אותו איכר פולני, שניזכר לעיל, קרל סיגנטוביץ. הוא לקחנו (את כל הקבוצה) לביתו והחביאנו בעליית הגג. הסתתרנו אצלו ששה יהודים. אף אחד לא שילם לו פרוטה. הוא היה מספק לנו מזון ומביא מים לרחיצה.

חמשת האחרים, שהסתתרו יחד אתי אצלו, חיים עכשיו בישראל.

ב־25 במרץ 1944, הגיעו הסובייטים אלינו. יצאנו ממחבואנו אצל האיכר. כולנו, כל הקבוצה, הלכנו לעיירתנו - מיקולינצה. פנינו ישירות לרשות הסובייטית וסיפרנו על הטובות, שהשפיע עלינו הפולני - סיגנטוביץ, בהצילו אותנו ובסכנו את עצמו ואת משפחתו. מן הדין לזכור, כי הן הגרמנים והן והן ה״בונדרובצים״, חיפשו ללא הפסק אחר יהודים מסתתרים.

אותה שעה, גייסו הסובייטים את כל הצעירים במיקולינצה לצבא. יחס שונה נהגו בסיגנטוביץ, שהציל את חיינו, כפי שדיווחנו עליו, הם מינוהו לשוטר.

שהיתי במיקולינצה משך שנה מאז השיחרור. בעיירה לא נמצאו, אלא שנים־עשר ניצולים בלבד.

כולנו, עזבנו את מיקולינצה ונסענו לביטום שבפולין. משם עברנו לגרמניה. בגרמניה, הייתי במחנה לכוולד, ליד אויגסבורק.

ב־3 ביולי 1949, הגענו לניו־יורק באניה: ג'נרל הוירמט.

בעלי עובד בבית־מלאכה לבגדים. מצבנו לא רע. אנו מרוצים מאוד מחינו בארצות הברית.

אנו מתגוררים בדירה של שלושה חדרונים, מסודרים לשביעות רצוננו ולנו שני ילדים מוצלחים.

חיים כאן בני מיקולינצה רבים ולעיתים קרובות אנו נפגשים. יש לנו אירגון משלנו.

לעתים רחוקות בלבד, אנו יוצאים, בעלי ואנוכי, לתיאטרון או לקולנוע, מכיוון שילדינו קטנים עדיין ולא ניתן להשאירם ללא השגחה.

אנו קוראים את ה"טאג־מארגן־ז'ורנאל". עתונות אנגלית, לעתים מזומנות.

אנחנו אזרחי ארצות הברית. אנו שמחים בחלקנו וחבל ששארי בשרנו, לא יכולים עוד להיות כאן עימנו.

קבוצת יהודים האחרונים שעזבו את מיקולינצה 1946

כהנה לונק - קוזובר זהב - רום הלל - דיק הרשקו
הלפרן שרה - בודין רחל - קוזובר טרסה - שוורץ איציק הרש
שמירר שבתי

מאורעות אימים, שהתנסה בהם איזידור (יצחק) ציילר בימי מלחמת העולם השניה

הסכית ורשם י. שמולביץ בניו־יורק ב־10 בפברואר 1955

תרגמו חיים ונחמה פרשל

בפרוץ המלחמה בספטמבר 1939, התגוררתי עם אשתי ושתי בנותי ב־מיקולינצה ברחוב סובייסקי 66.

בנותי – הצעירה בת ארבע־עשרה והבכירה בת עשרים. הצעירה היתה מוכשרת ביותר. היא הצטיינה כטובה ביותר בידיעת השפה העברית בעיירה. את התנ״ך כולו, ידעה בע״פ.

הייתי בעל אחוזה. מצבנו היה שפיר והענקנו לבנותינו את החינוך הטוב ביותר.

כאשר הסובייטים הגיעו למיקולינצה, החרימו את רכושם של העשירים היהודים והלא יהודים, כפי שהדבר קרה בכל מקום. אצלי החרימו הסובייטים את שדות האחוזה.

מעיירתנו לא שלחו הסובייטים יהודים, פרט למקרים בודדים. לא רציתי להימנות עם הולכי הבטל, לאחר שלקחו את שדותי. גבירים הולכי בטל ש״ירדו מנכסיהם״, היו ניקלים בעיני השלטונות. חיפשתי פרוטקציה, כדי למצוא עיסוק כלשהו, ולא אשולח לסיביר.

בימי הסובייטים שימש משה אנגל כמנהל במיבשל השיכר. לפני המלחמה נימנה עם חסידי השמאל. ואצל הסובייטים עלה לדרגת מנהל במיבשלה. (כאשר נסוגו הסובייטים,הצטרף אליהם אותו משה אנגל לרוסיה. שם מצא את מותו).

אנגל קיבלני לעבודה במיבשלה. עבדתי כאן כמחסנאי ועמדתי בראש שני ״צכים״ (איגודים). באותה תקופה עבדו שם יהודים רבים מבני מיקולינצה. קיבלנו שכר עבודה ולא נגעו בנו לרעה.

עם בואם של הסובייטים למיקולינצה, שיתפו איתם פעולה האוקראינים, חסרי האמצעים. גם הקומוניסטים היהודים, בני המקום, שיתפו איתם פעולה.

כך התנהלו הענינים עד פרוץ מלחמת גרמניה־ברית־המועצות.

יום ראשון, ה־22 ביוני 1941. ביום זה התנהלו עדיין אצלנו קרבות בין חלוצי הגייס הגרמני לבין החילים הסובייטים. בקרבות אלה נפלו חיילים סובייטים רבים. האוקראינים התייצבו לצד ההיטלריסטים, השתתפו ברצח חיילים סובייטים וגייסו יהודים בני־המקום לקבור את הנרצחים. עם נסיגת הסובייטים, הצטרפו אליהם אזרחים יהודים רבים, בני העיירה.

יומיים לאחר פרוץ המלחמה, הגיעו ההיטלריסטים לעיירתנו. האוקראינים ששיתפו קודם לכן פעולה עם הסובייטים, הצטרפו עתה אל ההיטלריסטים בהאמינם, כי אלה יעניקו להם אוקראינה עצמאית.

ההיטלריסטים הפולשים, רצחו עם הגיעם מספר משפחות יהודיות. בין היתר את בני משפחות אוקון ורייך. באחת הימים האביסו הגרמנים סוס בשעורים, יתר על המידה, ליד מיבשלת השיכר. כתוצאה מכך, התפגר הסוס. הגרמנים הביאו שמונה־עשר יהודים אל המקום, כדי לכרות קבר לסוס ולקוברו. לאחר כריית הבור והורדת הפגר לתוכו, הושלכו היהודים פנימה וניקברו חיים. את מלאכת הרצח ביצעו האוקראינים. בשעת המעשה הרביצו ביהודים ב־ כלונסאות ובאיתים.

לא הרחק ממיבשלת השיכר, החזקתי בחכירה גן פרות והתחבאתי שם בין העצים. הגיע אלי איכר מכר וסיפר לי פרטים, כיצד רצחו את היהודים. בין הייתר אמר, כי האדמה התרוממה עם פירפורי הניקברים חיים. הופיע קצין גרמני ואשה מבין הניקברים בכתה לפניו והתחננה, כי בביתה נותרו ילדים קטנים. הקצין שלף את האשה מתוך הבור וציווה עליה ללכת לביתה. בדרכה הביתה, תפס אותה אוקראיני אחד, סחב אותה לבור והשליכה שוב לתוכו וניקברה חיים יחד עם אחיה לגורל.

הגרמנים היו מוציאים יהודים רבים לעבודות פרך. חזרה היו מגיעים, מחציתם בלבד.

כאשר עבדתי בשירות הסובייטים במיבשלת השיכר, עבד שם כקצין ביטחון, אוקראיני בשם וולדימיר קובלנסקי. הוא היה לאומני שרוף ובהגיע ההיט־ לריסטים, מינוהו למנהל מיבשלת השיכר.

ימים אחדים לאחר השחיטה של שמונה־עשר היהודים, שלח קובלנסקי שני אנשים להזמינני לעבודה במיבשלת השיכר. לא היו שם מומחים, והוא ידע, שאני איש מקצוע מובהק.

אני לא הלכתי. חששתי לעבוד שם, לאחר המיקרה עם שמונה־עשר הקורבנות.

למוחרת שוב שלחו להזמינני. אני הודעתי לו, כי אני ירא לבוא. יום אחרי זה, הופיע קובלנסקי בעצמו ובכבודו אצלי בבית. קובלנסקי סיפר לי, כי אין לו איש מתאים לניהול העבודה והבטיחני, שהוא ערב לראשי, בראשו.

חזרתי לעבוד במיבשלת השיכר. זה קרה כשבועיים לאחר, שהגרמנים הגיעו למיקולינצה. עבדתי הן כמנהל חשבונות, הן כקופאי והן כמתורגמן. הגרמנים נתנו בידי "היתר שהייה" המאשר, כי אסור לקחתנו (אותי, את אשתי ואת שתי בנותי) לשום עבודה אחרת. "היתר" זה חודש מדי חודש בחודשו.

פרט לי, עבדו אותו זמן במיבשלת השיכר שני יהודים נוספים ואוקראינים רבים. אחד מהשניים היה הרשלה איכנבוים. לפני המלחמה, הוא היה ה"בעלים" של אותה מיבשלת השיכר. השני, היה זלמן גרוס ממיקולינצה. עם שני היהודים עבדנו יחד עד שהגרמנים החלו להפוך את מיקולינצה ל"יידן־פריי" (משוחררת מיהודים).

בימים ההם ריכזו הגרמנים כאלפיים יהודים: נשים, גברים וטף, העבירום לתחנת הרכבת, העמיסום על קרונות והובילום למחנה ההשמדה בבלזיץ.

זה קרה באוגוסט 1942.

הפיכת מיקוליצנה ל"יידן־פריי", פירושה היה, שבעיירה יכולים להימצא רק יהודים בעלי "היתר שהייה", כמוני. כאלה היו ספורים בלבד.

בלי להתחשב בכך, הפסקתי לעבוד במיבשלת השיכר וזאת בגלל המיקרה הבא: קצין גרמני בשם מודוס, ראש כנף בחיל התעופה הגרמני, היה מופיע פעמיים־שלוש בשבוע במיבשלה לשם קבלת בירה. הכרתיו יפה. הוא סיפר לי, כי לפני המלחמה, היה עוסק בפרקמטיה עם יהודים.

כאשר הגרמנים החלו לשלח את היהודים מן העיר והניחו בינתיים לאלה, ש"היתרי שהייה" היו בידיהם – כמוני.

אמר לי מודוס: "אגלה לך דבר מה, בתנאי שתשתוק ולא תספר לאיש.

– אנחנו נחלנו תבוסה במלחמה הזאת. ככל אשר אנחנו מתקדמים בחזית, מצבנו גרוע יותר.

אמרתי לו: "הלא דברים אלה, עושה מנהיגכם, הפירר, הוא דורש אך טובה לעם הגרמני".

ענה לי הקצין: "הוא אינו מנהיג, אלא מדיח.

(דאס איז א־פרפירער פון דיטשן פאלק, און נישט קיין פירער).

בידך "היתר שהייה". אל תבטח בו. יום בהיר אחד יבואו, יוציאו אותך, את אשתך ואת בנותיך, כפי שנהגו ביהודים אחרים".

הדבר קרה בסתיו 1942. המשכתי לעבוד במיבשלה.

כשבועיים לאחר שיחה זו הופיע שוב הקצין מודוס לשם קבלת בירה, נפרד ממני ואמר: "אני יוצא לחזית". מודוס נפרד אז גם מאשתי ובנותי וחזר והזהירני, שלא אאמין בהבטחות ואברח.

מסרתי את דבר השיחה לשני היהודים הנותרים: הרשלה איכנבוים וזלמן גרוס. אמרתי להם, שאני מתכונן לברוח. גרוס הסתלק, אולם הרש'לה איכנבוים טען, שה"היתר" תקף, אינו חושש לבאות ונשאר.

אחר זמן, כשהתחבאתי ביער, סיפרו לי איכרים מכרים, שתפסו את הרשלה ומשפחתו ושילחום.

אחרי, שהפסקתי את עבודתי במיבשלה, הסתתרתי עם אשתי, בנותי וגיסתי בעליית ביתנו.

המחבוא היה בין שני קירות. הכניסה היתה דרך דלת מוסווית בגג.

פולני, בשם לופטינסקי, היה מספק לנו מזון. שילמתי לו בעיין יפה. הוא היה מגיע לעליית הגג, מודיעני על בואו, בסימן מוסכם. הייתי פותח את הדלת המוסווית, מקבל ממנו את המזון וחוזר ומסווה את הדלתית. הפולני היה מביא לנו את המזון פעמיים - שלוש בשבוע. פרט לאותו איש, לא ידע אדם על מחבואנו.

בבית הסמוך לביתנו השתכן הגיסטפו...

שלושה שבועות לשהותנו במיסתור, אירע מקרה זה: יום אחד קלטנו שיחה בדירתנו. היה זה איכר, שפרץ לביתנו עם עוד מספר אנשים. עם בוא הגרמנים לעיירתנו, שם איכר זה עין על ביתנו ונקט במאמצים לסגל אותו לעצמו. סירבנו למסור לו את הבית.

בשוכבנו במיסתור, שמענו, כיצד האיכר מתכנן עם בני שיחתו את סידור הבית לשיכונו. סבור היה, שאנחנו נמלטנו מזמן מהמקום.

חזיתי, כי היום קרוב והאיכר יעבור לגוּר לביתי ואֹנחנו עלולים להתגלות כל רגע.

החלטתי לצאת לבדי מן המיסתור, לגשת אל לופטינסקי ולקחת ממנו עצה ותושיה. אשתי, ילדי וגיסתי, נותרו במחבוא.

הדבר אירע בליל יום שני מסויים בשבוע. ירדתי ונכנסתי לבית בכוונה לצאת לדרכי, אבל הדלת היתה נעולה מבחוץ. האיכר, בראותו את עצמו כבר כבעל הבית, התקין מנעול מבחוץ. לא ידעתי, כיצד לנהוג. חששתי לפרוץ את הדלת, עקב השכנות עם הגיסטפו.

ניסיתי שוב ושוב בזהירות לזעזע את הדלת עד שהמנעול ניתלש. יצאתי מהבית. למזלי שרר חושך מצרים וגשם שוטף ירד. אף אדם לא הרגיש בי וכך הגעתי לביתו של לופטינסקי.

סיפרתי לו על הופעתו של האיכר ועל הסכנה הצפויה לנו להתגלות. לופטינסקי הציע לי לחזור אתי, להוציא את בני משפחתי והוא יובילני למיסתור אחר.

בזהירות רבה, מבלי, שתרגיש בנו נפש חיה, הגענו לביתי. קראתי לבני משפחתי ובזהירות רבה יצאנו עם לופטינסקי לביתו.

קל לשער את האימה שאפפתנו, בעוברנו קרוב־קרוב לבית הגיסטפו. כן חששנו, שירגיש בנו אי מי מבין הגויים ויסגירונו.

בהגיענו לבית לופטינסקי, מצאנו שם את אביו, את שתי אחיותיו ואחיו.

כולם קיבלונו בחמימות רבה. שהינו שם כל אותו הלילה וביום שלאחריו.

למוחרת הוריתי ללופטינסקי, לפנות אל נהג מיבשלת השיכר, בשם סטפן צוויהון, הוא הכירני יפה. בתקופה, שעבדתי עדיין אצל הגרמנים במיבשלה, נתתי לו כספים רבים וסיכמנו בינינו, שאם אמצא פעם במצוקה או במצב ללא מוצא, יעזרני.

ביקשתי מלופטינסקי להודיע לו, כי אני ומשפחתי, ברצוננו לעבור לטרמבובלה ואני מבקשו להסיענו לשם במכוניתו.

באותו לילה, הגיע סטפן צוויהון במכוניתו לבית העלמין. בהשקט ובזהירות הוליכנו לופטינסקי למכונית.

הנהג הביאנו לטרמבובלה. לא נכנסנו העירה. עצרנו בפרבר אחד, רק שנינו, אני ולופטינסקי, שהתלווה אלינו כל הדרך, נכנסו העירה.

זה היה בחצות. היתה לי משפחה ענפה בטרמבובלה. נכנסתי לבית, שהתגוררו בה שלושה גיסים משלי. לא מצאתי אף אחד מבני משפחתי, אלא רק את עובדת הבית הנוצריה. שאלתי אותה: היכן אחיותי, גיסי וילדיהם?

ענתה לי; כי מתלחשים על ''אקציה'', שצריכה להתקיים מחר וכולם ברחו.

חזרתי אל הפרבר ולמכונית. סיפרתי לאשתי ולבנותי, שנפלנו במלכודת. ברחנו ממיקולינצה, כדי להישרד וכאן עשויה מחר להתקיים ''אקציה''. החלטנו לחזור באותה מכונית למיקולינצה. אפס, העירה לא נכנסנו. לופטינסקי הוביל את כולנו אל גורנו. שהינו שם משך כל הלילה וכל היום שלמוחרתו.

עם לילה, חזר אותו נהג עם מכוניתו ליד בית העלמין של הנוצרים ולר פטינסקי הביאנו בזהירות למקום. נסענו שנית לטרמבובלה.

בהגיענו לטרמבובלה, הלכנו ישירות אל דודי, אידל איינלגר. מיד הגיעו שמה גיסי, ששני לילות קודם לכן, לא מצאתים בביתם. עברנו כולנו אל בית גיסי, שם שהינו בצוותא.

יום עבר והביתה הגיעו ארבעה שוטרים יהודים. שכונו אז ''אנשי הסדר''. על אף, שלא היה עדיין גיטו בטרמבובלה, נכונו שם כבר משטרה יהודית ר''יידנרט''. זוכרני שמותיהם של שניים מארבעת השוטרים היהודים. קמיל ברומר ממיקולינצה והשני טננבוים מטרנופול.

ארבעתם הרגיעוני שלא אירא ולא אפחד, ראש הקהילה, טוני גולדשטיין, שכונה אז ''ראש'', זקוק לי.

כשהתלבשתי ואמרתי ללכת עמם, אמרו לי השוטרים היהודים, כי גם על אשתי להתלוות אלינו.

הגעתי לקהילה. שם נימצא מקום מושב ה''יודנרט''. זקן (ראש) ה''יודנרט'', היה טוני גולדשטיין.

גולדשטיין פנה אלי במילים: שני אנשי גיסטפו, הרמן ורײנר, הגיעו מטרנופול ורוצים לראותך. מיד פתח את הדלת של החדר הסמוך. ראיתי שם את שני אנשי הגיסטפו, אוכלים ושותים.

גולדשטיין הודיעם, כי אני ואשתי הגענו.

אחד מהשניים נכנס החדרה ופנה אלי: - ״אני הרמן. לא הכיתי עד כה אף יהודי וגם לך לא אעשה רעות. אני רוצה שתמסור לי את זהבך ואת התכשיטים שבידיך וכן את הזהב של דודתך, גב׳ רוזנמן״.

עניתי לאיש הגיסטפו, שאין לי זהב.

הוא פנה לעבר אשתי ושאלה בדבר הזהב. היא השיבה כמוני.

על כך הצהיר הרמן: ״לא ירפו ממך כל עוד לא תעשה את חפצינו. אם לא תמסור את הזהב, התכשיטים והכסף, תיירו גם אתה וגם אשתך״.

בחששנו לחיינו, הוצאנו מה שהיה חבוי על גופנו. דולרים של זהב, פרנקים שוויצריים של זהב, יהלומים, טבעות ושרשרות זהב.

בשעה, שאיש הגיסטפו לקח ממני ומאשתי את הזהב והכסף, נסע איש הגיסטפו השני ריין אל הבית, שבו התגוררנו וערך חיפוש מדוקדק, אבל לא מצא שם מאומה. ריין חזר וליחשש משהו באוזנו של הרמן. כנראה אמר לו, שלא מצא בביתנו ולא כלום. שני אנשי הגיסטפו הניחו לנו ואמרו: ״לא יארע לכם רע״.

יומיים לאחר מאורע זה הדבר קרה באוקטובר 1942, הוקם הגיטו בטרמבובלה. מיקומו היה בסביבת ה״יודנרט״. יהודים אלה היו אחר־כך מנהיגי הגיטו. התקיימה גם משטרה יהודית. ה״יודנרט״, היה בביתו של הרב מטרמבובלה. איני זוכר את שמו, עתה.

מהגיטו היו מוציאים יהודים, באופן שיטתי, לעבודות שונות. כן שולחו יהודים רבים למחנה העבודה קמיונקי - הלובוטשיק.

בראשית נובמבמר 1942,התקיימה ה״אקציה״ הראשונה והגדולה בגיטו טרמבובלה. שלושת־אלפים יהודים בקירוב, שולחו אז לבלזיץ.

יומיים לאחר ה״אקציה״, הופיעו אצלנו שוב שלושה שוטרים יהודים ובפיהם הודעה, כי טוני גולדשטיין, ראש ה״יודנרט״, קורא לי. הלכתי לשם עם אשתי.

טוני גולדשטיין הודיעני, כי הגיעה פקודה מהגיסטפו, שאני חייב לתת להם עוד זהב, יהלומים וכסף. כן הוסיף ואמר, שהוא חויב להחזיקני ב״יודנרט״ ולא לשחררני. כל חברי ה״יודנרט״, משמשים בני ערובה לראשי.

הצהרתי, כי אין עוד לי זהב, אבל לא שיחררוני. הכניסונו, אותי ואת אשתי לחדר מבודד, ששימש מעין בית כלא. שוטרים יהודים שמרו עלינו יומם ולילה.

ראשי ה״יודנרט״ הצהירו בפני, שאם ישחררונו, אותי ואת אשתי ללא מתן זהב וכסף, עלולים כל חברי ה״יודנרט״ להיירות בידי הגיסטפו.

שלושה שבועות היינו אסורים בבית ה״יודנרט״ משך שלושה שבועות אלה, חייב הייתי לספק לחברי ה״יודנרט״ אריגים לחליפות ובגדים, עורות לנעליים ומגפיים וכן ליקר, נקניקים וכל מיני דברים אחרים, שסיפקו להם קרובי מן החוץ.

חברי ה״יודנרט״, שלחו כל זאת בחבילות לגיסטפו בטרנופול. אני חייב הייתי לשלם בעד מישלוח החבילות הללו.

בתום שלושה שבועות, הניחוני חברי ה״יודנרט״ ללכת. חזרנו לבית גיסי.

באפריל 1943, הוציאו הגרמנים מגיטו טרמבובלה למעלה משלושת אלפים יהודים נוספים: גברים, נשים וטף. הם הובלו כשני קילומטר הרחק מטרמבובלה כאן בשדה נורו כולם למוות. במלאכה זו השתתפו באופן פעיל אוקראינים, בני המקום.

בעת האקציות, הסתתרו כל בני משפחתנו.

ביוני או ביולי 1943, התקיימה ה״אקציה״ השלישית והאחרונה. גיטו טרמבובלה חוסל. מעל לשלושת אלפים יהודים, הובלו גם הפעם מחוץ לעיר לשדות וכאן נורו למות.

האיכרים סיפרו, כי השדות כוסו דם והבורות, שבהם ניקברו היהודים, היו מתרוממים זמן רב אחר־כך.

לפני חיסול הגיטו, הוציאוני יחד עם יהודים אחרים למחנה הכפייה קמינקי - חלובוצ׳יק.

זה היה מחנה לעבודות פרך. אלפים אחדים של יהודים מטרמבובלה, מיקולינצה וממקומות אחרים באיזור, עבדו שם בחציבת אבנים.

אני לא שהיתי במחנה זמן רב. ברחתי משם ונמלטתי לכפר חלובוציק. לכאן הגיעו גם אשתי, שתי בנותי וגיסתי. כולנו הגענו לאיכרה פולניה. הכרנוה לפני המלחמה, היתה לקוחתו של גיסי, עורך הדין, דוקטור איינלגר.

האיכרה הכניסתנו לגורן. היא סיפקה לנו אוכל באופן סדיר. שישה שבועות הסתתרנו חמשתנו במקום הזה.

יום אחד, היה זה בחודש אוגוסט 1943, עבר אלמוני בסמוך לגורן והציץ לתוכו. האיש הבחין בנו ואנחנו נבהלנו מאד מאד.

כאשר האיכרה הביאה לנו מזון, סיפרנו לה, כי אלמוני השגיח בנו. האיכרה נתקפה פחד ואמרה לנו, כי עלינו לעזוב את המחבוא. ייתכן, והמציץ עשוי להלשין עלינו לפני הגיסטפו.

אנה יכולנו לפנות?

האיכרה הודיעה לנו, כי היא תוציאנו לשדה, נסתתר שם בינתיים בקמת השיפון ואחר נמצא לנו מחבוא כלשהו.

זה קרה ביום בהיר וסכנה צפויה להולכים בקבוצה גדולה. עשויים היינו להתגלות.

האיכרה צעדה בראש, כדי לבדוק, אם מישהו אינו הולך בעיקבותינו. אחריה הלכו: אשתי, שתי בנותי וגיסתי. אני ושני גיסי הלכנו במרחק־מה מאחור.

כך התנהלנו כיברת דרך ארוכה, עד הגיענו לשדות סַדי ווֶלקה(Sady wielkie) כאשר האיכרה הוליכה את אשתי, בנותי וגיסתי לתוך קמת השיפון, הבטתי כה וכה וראיתי, שמישהו הולך בעיקבותינו.

אמרתי לשני גיסי, שלא ניכנס לקמת השיפון. המשכנו הרחק מזה והת־יישבנו בפאת השדה.

האיכר העוקב נתקרב אלינו, וברך לשלום את גיסי האחד, בקוראו לו בשמו. איכר זה היה לקוחו של גיסי המישפטן. הוא אמר לנו: אל תיפחדו! ראיתי, כי משפחתכם ניכנסה לקמה. הלכנו יחד עם האיכר למקום שבו נמצאו כבר אשתי, בנותי וגיסתי.

האיכר הסביר לנו, כי מקום זה אינו טוב למיסתור. הוא סיפר, כי יש לו שדה נירחב. הציע לנו ללכת אחריו והבטיח לנו, כי שם יסתירנו יפה מעין רואים.

לא הלכנו איתו. הוא הלך לדרכו ואנחנו נשארנו בתוך הקמה.

באחת־עשרה בלילה קלטנו, כי בתוך הקמה זוחל מישהו ומאיר דרכו בפנס. נחפזו אלינו שני גברים בריצה

היתה אפילה סמיכה ולא ראינו את פניהם. אחד האיר בפנסו והאחר החל להכותנו באכזריות. בעת המעשה חיפש בכיסינו וגזל כל מה שידו השיגה. המכה שדד מעימנו כסף רב וגם זהב. קיבלתי מכות נמרצות וכל גופי התכסה בשיטפי דם כחולים. אחרי המכות והשוד, הסתלקו השניים.

בעת השוד, הצליחה אשתי להשליך שקית תכשיטים לארץ ועליה פרשה ממחטה לבנה, כדי לזהות אחר־כך את המקום.

לאחר שהשניים הלכו, התקבצנו שוב במקום אחד. בתי בת הארבע־עשרה לא היתה. אשתי התייפחה וטענה כי השניים הובילו איתם את בתנו הצעירה. החילותי לקרוא בקול אחרי בתי: מושיה! מושיה! ובקול רם דרשתי מגיסי בפולנית, שימסור לנו את אקדחו.

גיסי, לא היה לו כל אקדח, אבל צעקתי כך בכוונה, כדי שהאיכרים יחשבו,

שאני רודף אחריהם עם אקדח ביד ויניחו לבתי. אכן השניים נבהלו ושיחררו את הילדה. הבת פתחה בקריאות לעברי והגיעה במרוצה.

החילותי בחיפוש אחר שקיק התכשיטים וגיליתי כובע של אחד האיכרים. מיד זיהיתי אותו ככובעו של אותו איכר, לקוח גיסי עורך הדין.

למוחרת עברנו לשדות אחרים והסתתרנו בקמה. האיכרה, שהסתירתנו מקודם, הגיעה אלינו והביאה לנו אוכל.

בשוכבנו כך בקמה, שמעתי אדם מתהלך במרחק מה. שמעתי גם קול נקישה בחפץ של פח. בתי הצעירה הבחינה, כי הלה מתעסק בבריח של רובה.

בזהירות הוצאתי את ראשי מבין השיבלים ובמרחק מה ראיתי שני שוטרים. כנראה, היו אלה אוקראינים. בידיהם היו רובים ולידם עמדו שני אזרחים. הבנתי, כי אחד האזרחים, הוא אותו איכר, שסיפרתי עליו, ויחד עם השוטרים, הם מחפשים אחרינו.

השתטחנו כולנו על הארץ והתחלנו להתקדם בזחילה על הבטן. האדמה היתה רטובה מגשם וכך זחלנו קדימה כשש שעות ללא הפסקה.

בהגיענו לפאת השדה, הבחנו באיכר העומד לא הרחק מעימנו ולו שק. החלטנו לגשת אליו, כדי להיוודע על מקום המצאנו ומה כיוון לבור.

לא יכולנו להחזיק מעמד עוד מפאת רטיבות הגוף, עייפות ורעב.

התקרבתי אל האיכר ובררתי, מהי הדרך המוליכה לקלט. כינסתי את כל המשפחה ויצאנו לדרך.

הלילה ירד. ישבנו בשדה לנוח קימעה. הרימותי ידי לשמים וקראתי: - ריבונו של עולם, על מה הענשת אותנו קשות כל־כך?

התרוממנו, פתחנו שוב בצעידה, מבלי לדעת לאן אנו הולכים.

כך הגענו לשדות הסמוכים לכפר קרובינקה Krowinka חייבים היינו לעבור דרך נחל. שררה אפילה והתקשינו ללכת. מעל לנהר, הבחנו בגישרון צר מעץ. דרכו עברנו לעברו השני של הנחל.

נכנסנו לביתו של איכר שהכרתיו. לפני המלחמה, היה הלה עובד אצלי בשדה ובטחנת הקמח. האיכר נתן לנו לאכול, אבל סירב להחיבאנו אצלו.

יצאנו בכיוון יער סטרוסוב (Strosowski Las) כאן שהינו שלושה ימים. זה היה לא הרחק מבית האיכר.

ביום השלישי הופיע האיכר ודרש מאיתנו להרחיק מכאן, כי הוא פוחד.

בלילה עברנו ליער אחר קרוב למיקולינצה בשם Sredni Garb בסביבה זו, היתה לי איכרה מודעה מלפני המלחמה. הייתי ניגש אליה בלילות ומקבל ממנה מזון לי ולמשפחתי. ביער זה שהינו עד סתיו 1943.

שוב יצאנו לדרך. לא רצינו להישאר באותו מקום, מחשש להתגלות, אם ע״י

הגרמנים ואם ע"י איכרים, המחפשים אחר יהודים מסתתרים. ביערות נערכו חיפושים מתמידים.

ידענו, כי כאן מסתתרים גם יהודים אחרים. לעיתים נפגשנו איתם ביערות ואף קיימנו קשר בינינו: יעצתי לאותם היהודים, כי עלינו לעזוב יער זה, כי מצאתי יער אחר, שבו מקום מיבטחים טוב.

לילה אחד, בסוף קיץ 1943, נתקבצנו אחד־עשר יהודים ביער. הובלתי את משפחתי ואת האחרים ליער "לרשנוב" (La-sznowski Las). היה זה יער סמיך. לא שהינו שם בצוותא. הסתתרנו בקבוצות נפרדות במקומות שונים. כל קבוצה ידעה על חברתה. אני, אשתי, בנותי וגיסתי, היינו יחד.

בבוקרו של יום ראשון, 20 באוגוסט, יצאתי אל אותה האיכרה, שהזכרתיה לשם קבלת אוכל, כפי שעשיתי זאת פעמים רבות עד כה. האיכרה לא היתה בבית. ילד יתום, קרוב שלה, נמצא בביתה ומסר לי בשמה, לא לבוא עוד אל דודתו. חזרתי ליער בלא מזון. חמישה ימים חיינו על עלי יער בלבד. בלילות יצאנו לשדות ותלשנו כרוב ירוק. לא יכולנו לשאת ברעב.

ב־24 לאוגוסט, יצאתי לאיכר מוכר לבקש ממנו אוכל. ידעתי, כי איכר זה נוהג למכור מזון ליהודים מסתתרים ביערות. שמו היה מיקולי ווינוק.

כשהגעתי אל האיכר, הוא לא היה בביתו. אשתו אמרה לי ללכת, כי אין לה מזון בשבילי בכלל.

כשפניתי לדרכי, הגיע האיכר, מיקולי ווינוק. הוא יעץ לי, שנעזוב את היער כיוון שאנשי גיסטפו ושוטרים אוקראינים תרים כל מקום בחיפושיהם אחר יהודים מסתתרים. האיכר הירשה לי, להיכנס לבוסתן הפירות שלו וללקט מקצת מתפוחי העץ שנשרו. עם צידה זו חזרתי ליער אל משפחתי.

למוחרת, ב־25 באוגוסט 1943, שמענו ביער יריות, אולם לא ראינו איש.

לפתע קלטנו בקירבת מקום שיחה בגרמנית. נבהלנו מאוד. נסנו לכיוונים שונים. (כל אחד מאיתנו: אשתי, אני, בנותי וגיסתי).

עם פתיחת המנוסה, נשמעו יריות. אינני זוכר מה קרה לי. נפלתי ארצה והתעלפתי. לא ידעתי כמה זמן זה נמשך.

פתאום שמעתי, שאי מי מעירני בלחישת שפתיים: הס, הס, (שא, שא) היה זה אות קריאה בין היהודים המסתתרים ביער.

כאשר התרוממתי, ראיתי אשה עומדת לידי. היתה זאת קלרה רייך ממיקולינצה, שהסתתרה באותו יער עם קבוצת יהודים אחרים. שאלתיה, אם ראתה את אשתי, בנותי וגיסתי. היא אמרה לי, שלא פגשה אף אחת מהן.

יחד עם קלרה רייך, סובבנו ביער, אבל לא מצאנו איש. בינתיים ירד הלילה ונשארנו ביער.

למוחרת, השכם בבוקר, ב־26 באוגוסט 1943, ראינו לפנינו שני איכרים צעירים צועדים וגרזינים על כתפיהם. הם ניגשו אלי ואני היכרתים כמכרים שלי. האיכרים הורו לנו לנטוש את המקום, כי הגיסטפו מחפש אחרינו. הם סיפרו לי, כי האיכר מיקולי ווינוק הלשין עלינו בפני הגיסטפו. כך הופיעו אנשי הגיסטפו וירו עלינו. גם השנים נימנו עם התרים אחר יהודים מסתתרים והרגום על־כן נשאו גרזינים. לי ולקלרה רייך, לא עשו מאומה, כיוון שהכירוני יפה.

בלילה נגשתי עם קלרה רייך לאיכרה מכרתי. היא סיפרה לי, כי אשתי, בנותי וגיסתי נורו בעת עלפוני. היא גם גילתה לי את המקום ביער, בו נמצאות גופות יקירי. הלכתי למקום והבאתין לקבר ישראל.

המשכתי להתחבא ביער עם קלרה רייך ועם עוד שתי נשים יהודיות: רוזה מילר וחנה ריינר ממיקולינצה.

שהינו כל הזמן ביערות עד ינואר 1944. אז פנינו לכפר קרובינקה, הסמוך לטרמבובלה. כאן, נכנסנו לאיכר - קרל סיגנוביץ - מכרי. הוא החביא את ארבעתנו בגורן שלו. הוא היה מספק לנו אוכל ואנחנו שילמנו תמורתו בכסף. אצל איכר זה התחבאנו עד 22 במרץ 1944, יום בו הגיעו הסובייטים.

*

אחרי השיחרור חזרנו למיקולינצה. בעיירה נמצאו אז כעשרים ניצולים. לפני המלחמה היו במיקולינצה כשלושת אלפים יהודים.

בהגיענו למיקולינצה, החילותי לעבוד אצל הסובייטים כמנהל מיבשלת השיכר. אולם לא רציתי להשאר במיקולינצה.

בראשית שנת 1945, יצאנו יחד כל הניצולים לפולין. כולנו הגענו לביטום.

כאן שהיתי עד סוף 1945 ודרך אוסטריה עברתי לגרמניה. בגרמניה הייתי תחילה במחנה ליהודים ניצולים באיירניג, ליד פריילוסינג. כאן נשארתי עד שנת 1947 ולאחר מכן עברתי למחנה לכוולד ליד אוסברוק.

במחנה הזה שהיתי עד שהיגרתי לאמריקה, ביוני 1949.

ביוני 1949, הגעתי לפילדלפיה. באוניה "ג'נרל מיואיר". בפילדלפיה התגוררתי שמונה חודשים ולא הצלחתי למצוא תעסוקה. עברתי לניו־יורק. השתקעתי בברוקלין.

בברוקלין נשאתי לאשה את האלמנה, שרה ג'קסון. מוצאה מוויגרוד ליד וורשה וחיה באמריקה משנת 1920.

אנו מתגוררים בדירה של ארבעה חדרים, מסודרים יפה. אני עובד בבית־חרושת לזכוכית ומראות.

שבע־רצון הנני מחיי בארצות הברית, אולם מקנן בליבי פצע בלתי נגלד על אובדנם הטרגי של בני משפחתי.

אני ורעיתי, איננו משתייכים לשום אירגון, פרט ל״עדת־ישראל״ בברוקלין.

אנחנו קוראים את היומון ״טאג מארגן־זשורנאל״, את ה״פארווערטס״ ואת ה״טאימס״ וכן את ״דעיילי מוראר״.

אנו מבקרים לעתים קרובות בקולנוע ותיאטרון, כדי להעביר את הזמן.

*

לבסוף, ברצוני לספר פרטים אחדים על טוני גולדשטיין, ראש ה״יודנרט״ בטרמבובלה.

כששהיתי עדיין בגרמניה, בברמן, מקום ממנו, צריך הייתי להגר לאמריקה, פגשתי את טוני גולדשטיין. שוחחתי איתו, אולם הוא נבהל מפני. הוא יצא באותו מסע של אוניה, בה יצאתי גם אני לאמריקה.

באמריקה התגורר, טוני גולדשטיין, בברונקס. כפי שידוע לי נפטר לפני זמן קצר מהתקף לב.

טוני גולדשטיין סבל רבות מעוגמת נפש. לא היה מתרועע עם יהודים. הוא חשש פן יכירוהו ויגלו את ״מעשיו״ בגיטו טרמבובלה. ויערכו לו חשבון הנפש.

תינוקת, שנשבתה בין הגויים
הטרגדיה של עיירתנו מיקולינצה ומשפחת פלץ

זלמן פלץ

תרגמו: חיים ונחמה פרשל

עיירה קטנה, ענייה, אולם שמחה ועליזה - בעיקר במועדים ו״בימים טובים״. העיירה נודעה באירגוניה, שהקים הנוער ובספריותיה.

ב־כ׳ תמוז, היה הרשל פסח, עולה על הדוכן בבית־הכנסת הגדול ונואם על השקפת העולם הציונית.

אנחנו, בני הנעורים, היינו מסיימים את המעמד בשירה נלהבת של ה״תקוה״. שירה זו מלאה את ליבותנו עוז ואמונה.

העיירה הוכחדה ע״י קלגסי היטלר ועוזריו האוקראינים והפולנים. בין הרבים; הוכחדה גם משפחת פלץ, שמנתה עשרים וחמישה איש.

אנחנו, שנותרנו בחיים, לא נשכח את העיירה לעולם. בנס נותרנו ממש־פחתנו. שלושה אחים וילדה בת אחותינו חנה׳לה־הודה, שכונתה אנד׳ה.

אנחנו, האחים, ניצלנו באשר הוסענו ע״י קומוניסטים רוסיים אל עברה השני של רוסיה. הרש ומוני אל אורל ואני לסיביר.

לא ידענו אחד על רעהו, אם חי מישהו או לאו, על אף שהותינו באוו מחנה.

אם מישהו יודע, מה פירוש להיות במחנה קומוניסטי בתוך באטאלון, אוקראיני, יבין אותי.

אחרי שיחרור עיירתנו מיקולינצה, התחלנו לכתוב אליה. ללייבוש ברגר, נודע דבר קיומנו וכעבור זמן רב הוא ליקט אותנו.

שהינו ברוסיה עוד כשנה, עד ששמענו, כי ממשלתה מרשה לאזרחי פולין לחזור לפולין, בתנאי שיירשמו באירגון פולני בביקורת רוסית. Związek Pat. Polskich

לפני שעזבנו את רוסיה, קיבלנו מכתב משרה הלפרין. היא הודיעה לנו, כי אחותנו חנה׳לה, היתה בגיטו טרמבובלה יחד עם ילדתה. אחותנו חנה׳לה, היתה נשואה למשה אטינגר. הוא עבד כפחח בכפר ע״י טרמבובלה ואילו אחותי וילדתה היו בגיטו.

המרצחים התחילו לחסל את שארית הגיטו, בעורכם מפעם לפעם התקפות פתע במכונות יריה למספר שעות.

אחותי הצליחה להישרד עד לחיסול הסופי. בשהותה בגיטו, היתה מבקרת

בו פולניה אחת בשם פיובה - Pajowa היא היתה מספקת פת לחם, תמורת חפצים ייקרי ערך.

פיובה היתה חשוכת ילדים ובראותה את בת אחותנו, חשקה בנה ורצתה לאמצה. היא נהגה לאיים על אחותנו באיומים שונים ומשונים.

אחותנו היתה בוכה לפניה ומתחננת: "הניחי לי", אולם היא לא נתנה לה מנוח.

כאשר הבינה אחותנו, כי עומדים לחסל את שרידי הגיטו, התיעצה עם בעלה ושניהם החליטו למסור את הילדה לפיובה. בקשת אחותנו היתה, שאם יישרד מישהו ממשפחתנו, תחזיר להם פיובה את הילדה.

יום לאחר מסירת הילדה, הובילו הגרמנים את שורדי הגיטו ברחובות טרמבובלה, כאשר שלטים תלויים על חזיהם של הקורבנות "חופשי מיהודים" "Judenfrei" כך הובילום עד למחנה הצבאי ושם קטלום ביריות.

מקום קבורתם לא נודע...

הילדה נשארה אצל פיובה, האשה הפולניה. בקחתה אותה, היתה בת שמונה־עשרה חודש ופיובה חינכה את התינוקת כנוצריה הדוקה.

פיובה התגוררה עם גבר ללא נישואים בשם קז׳מיז׳ וידוטה, ד"ר וטרינר. תחילה לא אבה האיש להסתכל בילדה. עם הזמן התחבבה עליו.

כאשר נודע לגיסטפו דבר הימצאות הילדה אצלו, נישאל: מיהי הילדה? הוא השיב: זוהי ילדתי!

אחר מאורע זה, עזבו השניים עם הילדה את טרמבובלה ועברו לבודזנוב. כאן חלתה הילדה בדלקת ריאות קשה. הוזמן רופא. בבואו לבדוק את הילדה, עמד הרופא משתאה. היה זה הרופא זילברמן, רופא עיירתנו מיקולינצה.

לאחר דומיה ממושכת, סיפרו לו את קורות הילדה וביקשו ממנו להחריש עד שתגיע השעה, שמותר יהיה לספר.

האשה, פיובה, היתה שונאת ישראל ובאופן שיטתי הלעיטה את הילדה שנאה זו בשפע. עד גיל 10 (עשר) לא הזכירו לה אפילו ברמז דבר קיום היהודים.

הגיעו ימים אחרים. הסובייטים החלו לשחרר את פולין מידי המרצחים הגרמנים. תוך זמן קצר שילחו את כל הפולנים מאוקראניה לשלזיה. גם ד"ר קז׳ימיז׳ וגב׳ פיובה שולחו לשלזיה. אנחנו, האחים פלץ, הגענו גם אנו לשלזיה.

עיקר דאגתנו היה, החיפוש אחר בת אחותנו, בכל מחיר. החילונו במסע חיפושים אחר הילדה וללא הצלחה.

החלטנו לפצל את דרכנו וכל אחד בחר לו מסלול משלו. הירש בחר בכיוון ולבז׳יך, מוני יצא לאולנה. שם נפגש עם בני מיקולינצה רבים וביניהם גם עם ד"ר בומצ׳ה גולדרוזן. אני, זלמן, נשארתי בליגניצה.

כאשר הגיע הירש לולבז׳יך, פגש שם את פישל אטינגר. בשיחה, גילה לו פישל, כי הוא יודע את מקום הימצאה של הילדה, אבל יעץ לו, לא לנסוע לשם כי חייו בסכנה.

לאחר התיעצות איתנו, יצא הירש, בכל זאת, למקום ההוא. בהגיעו לעיירה ההיא, נאלץ לעוזבה בו בלילה. ד״ר וידוטה גילה לו כי הפולנים מתכננים להורגו, מכיוון שהוא רוצה לחטוף ילדה נוצרית.

בשובו, החלטנו להזמין אלי את גב׳ פיובה. היא הגיעה ללא הילדה ותבעה תמורה כבדה מאוד. גב׳ פיובה דרשה, שאחד מאיתנו יישאנה לאשה ויביאנה לארצות הברית. תביעתה היכתה אותנו בתדהמה.

אנחנו, בני משפחה דתית ציונית - מוכנים לנסוע לארץ־ישראל. השיבנו לה: - לא!

בינתיים נודע לנו, כי בארצות הברית קיימים אירגונים גדולים, העוסקים בהוצאת ילדים יהודים מפולין.

בעזרת ״הבריחה הישראלית״, הגענו דרך צ׳כוסלובקיה ואוסטריה לגרמניה. כאן נעצרנו ע״י אמריקאים, שלא הירשו לנו להמשיך בדרכנו.

נותרנו במחנה זמן רב עד שקרובינו באמריקה תבעו את העברתנו לשם.

בהגיענו לאמריקה, חידשנו חיפושים אחר אירגונים העוסקים בהוצאת ילדים יהודים מידי הגויים, אבל ללא הצלחה. כאבנו היה רב בגלל קוצר היד לשחרר את בת אחותנו מידי הגויים. בכל זאת לא איבדנו את תקותנו. בינינו לבין עצמנו, האמנו, כי נותרנו בחיים בשל מטרה זו.

כעבור זמן מועט, קיבלנו מכתב מנוצרים, שד״ר וידוטה נפטר.

לפני מותו, קרא לילדה, שהיתה אז בת שש ואמר לה, כי האשה פיובה, איננה אמא שלה. אלה היו מילותיו האחרונות.

פיובה עברה עם הילדה לעיירה אחרת. פיובה פתחה כאן בית מרזח קטן והילדה חייבת היתה לשטוף רצפות, לרעות עזים ולהאביס חזירים. מלאכות אלה היו מלוות מכות רצחניות, כיוון שהאשה איבדה את התקווה לקבל כסף מהדודים של הילדה.

כך נקמה פיובה בילדה. הילדה ספגה מכות רבות כל־כך, עד כי לא יכלה לשאת בהן עוד ונמלטה אל חברתה.

אם חברתה, אף היא נוצריה, בדעתה מה סובלת הילדה היהודיה, לא נתנה לה עוד לחזור לבית פיובה. פיובה רצתה להחזירה לעצמה בכוח. הדברים הגיעו עד להתערבות המשטרה.

היות והיינו בקשר מכתבים, מצאה המשטרה את כתובתנו והתקשרה

אלינו לאמריקה. בית המשפט נתן ייפוי כח לאשה השנייה להחזיק בילדה עד שבית־משפט גבוה יותר יפסוק, מה לעשות בילדה.

האשה הזאת הודיעה לנו על דבר הימצאות הילדה אצלה, ביודעה, כי ניטיב עימה בשל כך במישלוח חבילות. החבילות האמריקאיות היו רצויות יותר מאשר כסף, מפני שאת הדולרים היתה ממשלת פולין ממירה בכסף פולני (מופחת מערכו בשוק), לפי שער המטבע הרישמי.

אכן, אנחנו האחים, מילאנו את הבית בחבילות, ביודענו, כי בדרך זו יוקל לילדה.

הילדה עדיין לא ידעה, כי היא יהודיה וכל יום ראשון היתה הולכת לכנסייה. היינו מיואשים.

פעם בשיבתנו בכנס משפחתי עם נשותינו, שהשתתפו בצערינו, הודיעה לנו אנה, אשתו של זלמן, כי יש לה בת דודה בפולין בשם רגינה וקסלברג, המתגוררת בקרבת העיירה, שבה נמצאת הילדה. היא הוסיפה וסיפרה, כי אשה זאת טובת לב, והיא בוודאי תהיה לנו לעזר.

אנה כתבה אליה מיד. גב׳ וקסלברג ביקרה פעמים אחדות את הילדה. הדודים של הילדה, לא ישכחו לה לבטח את המעשה הזה.

גברת וקסלברג מסרה לה גם כספים והנוצריה הסכימה.

כך הצליחה להוציא את בת אחותנו מידים נוצריות.

אבל זה לא סוף הדבר... האשה פיובה התחילה להציק לרגינה וקסלברג, בהתקיפה את ביתה ובהקמת שערוריות, בטענה שגזלו ילדה נוצריה. כן אירגנה גם חברות נוער נוצרי, שישכנעו את הילדה, כי היא נוצריה שנתפשה בידי יהודים ושתחזור אל הנוצרים.

עד המאורעות האלה, לא סיפרה עדיין רגינה לילדה, שהיא יהודיה. כעבור זמן מה, אמרה לה תלמידת כיתתה: ״את יהודיה״! “Jesteś zydówka”

הילדה חזרה מיד הביתה בבכי מר, בלי להוציא הגה מפיה. רגינה ובעלה החלו לחקור לסיבת התנהגותה המוזרה. הילדה הציבה שאלה: הגידו לי את האמת, האם יהודיה אני או לאו? הם גילו לה את האמת לאמיתה.

הילדה חדלה לבכות והחלה לנשקם. סיבת התגובה הזאת, לא היתה מובנת לאף אחד. מה שברור לנו מעל ללא ספק, כי בני דודנו, העניקו לילדה בית יהודי חם וחינוך טוב. כפי שאבא ואמא יהודיים מסוגלים לתת.

פיובה תבעה אותם לדין, לפני בית־משפט גבוה. אנו, האחים, העברנו דרך הקונסוליה הפולנית ניירות חתומים בידי עדים וכן כסף להוצאות המשפט.

השופט, שהיה יהודי, פקד על שתי הנשים לצאת את האולם. הילדה נשארה

ללא השגחתן. לעיני עדים שאל השופט את הילדה, אצל מי את רוצה להישאר? אצל משפחת גלינה - ענתה הילדה.

בימים ההם נודע לנו, כי ממשלת פולין מרשה ליהודים לעלות לישראל. כתבנו מיד אל בני דודנו, שיגישו בקשה בנידון בהקדם. כן כתבנו לצבי כהן, שניסה לפעול בכיוון זה, אם אפשר...

פיובה המשיכה לרדוף את משפחת גלינה והם נאלצו לברוח ולהסתתר מפניה. לאחר זמן קצר הגיעו לישראל.

אין בפינו מלים להודות למשפחת גלינה. הם בוודאי זכאים להירשם בספר בני מיקולינצה. הם גרים כיום בישראל (כתובתם: מש׳ גלינה - בן לברט 8, ירושלים).

בהגיע הילדה לישראל, מסרה, צבי כהן, לקיבוץ שפיים. בהתבגרה, התגייסה לצה״ל. כאשר סיימה את שירותה, הביאנוה לארצות הברית, למסיבת הבר־מצווה של בנו של אחינו - מוני. בהזדמנות זו, הכירה את כל משפחת פלץ. כאן הישאנו אותה לאיש ולה שני ילדים: משה וחנה.

הערה מיוחדת לי, כי בלה בת אחותנו, היא השריד הצעיר ביותר, שנותר לפליטה, מבני עיירתנו, מיקולינצה.

זו טרגדיה של משפחת פלץ והישרדות האחים: זלמן, הירש ומוני - פלץ.

יהודי ונוצרי בזוועות הנאצים

הפעם יכלו ללחוץ ידיים בגלוי -

(ע״י פט מוריסון כתב עיתון טיימס)

לחיצת היד החשאית הראשונה, בחשכת הלילה לפני 40 שנה בעירה הכבושה ע״י צבא נאצי, סיכנה את חיי שניהם:

היהודי הפולני הצעיר שהתחבא והנוצרי הצעיר, בעל המצפון.

ביום שלישי, תושב רודונדו ביץ׳ אשר בזמנו נקש על הדלת הנכונה וביקש עזרה והפולני שנענה לנקישה זו לחצו ידיים שוב - הפעם בגלוי - כאשר התאחדו בטכס שנערך לכבוד הפולני, יאן מיש׳ביץ׳, על הסתרתו של לאון כהנא ועוד 10 יהודים נוספים מפני הנאצים, ששילחו 6׳מליון אחרים למחנות המוות.

כל לילה במשך 7 חודשים, עת הצבאות הגרמנים והרוסים לחמו סביבם, מיש׳ביץ וידידו מיכאל אוגורק, הביאו מזון ומילות נחמה ליהודים. 5 מהם הוחבאו בעלית גג של מגדל הכנסיה הקתולית, בה אביו של מיש׳ביץ׳ כיהן כדיאקון ר־6 נוספים, כולל כהנא הוחבאו מתחת לבית בו שכנו חיילים גרמניים. מספטמבר 43 עד התקדמות הצבא האדום באפריל 1944 מיש׳ביץ וידידו, שנפטר בינתיים שימשו עורק חיים ל־11 יהודים. מספר מהם כמו כהנא שהוא כיום בן 60 ומכהן כרב, נותרו בחיים כדי להודות לו.

הענקת פרס עבור התנהגות למופת

כהנא ומיש׳ביץ בן ה־63, בכו והעלו זכרונות בפולנית כאשר ניתנה למיש׳ביץ תעודה של ״חסיד אומות העולם״ ביום שלישי במרכז שמעון ויזנטל במערב לוס אנג׳לס. ״שום דיבור, שום מתנה שאעניק לו״, אמר כהנא, ״לא יספיקו כדי לפצות את האיש בעד אומץ ליבו, התמדתו ומעורבותו״.

שניהם חיו בארץ כבושה ב־1943.

משפחתו של כהנא החליפה מקום מגורים מספר פעמים עד הגיעם לעיירה מיקולינצה מקום מגוריו של מיש׳ביץ. שם הגיעה שמועה לאזניו של כהנא, כי משפחת מיש׳ביץ עוזרת ליהודים בצרה. אבל הם שמעו שמועות אחרות לפני זה שיהודי יכול היה לקנות חותמת מסוימת מהגסטפו ויניחו לו לנפשו. דוד של כהנא קנה חותמות כאלה והם ישבו בשלווה בהנחה שהם בטוחים.

הם היו הראשונים שנאספו. לכן השמועה אודות משפחת מיש׳ביץ יכלה להוות מלכודת גם היא. למרות זאת, ביום כיפור לפני 40 שנה חייב היה כהנא להסתכן כי השמועה נכונה. משפחתו פוזרה אחרי המעצרים האחרונים והוא

ואחיו התחבאו ביערות מחוץ לעירה כשהם צמים עד רדת הלילה לשמור על החג. אז הם נפרדו כדי לחפש מזון אך כהנא לא ראה את אחיו יותר. אך מצא את מיש׳ביץ שנהיה בשבילו יותר מאח. ״חציתי את בית הקברות הנוצרי ונגשתי לשער״, מספר כהנא. שם הוא ראה חייל אוקראיני, בשרות הגרמנים המסתכל דרך חלון של המיש׳בצים. ״ידעתי שאם אעשה רעש הקטן ביותר אתגלה, מיש׳ביץ יתפס ויחסלו את כל השכנים״.

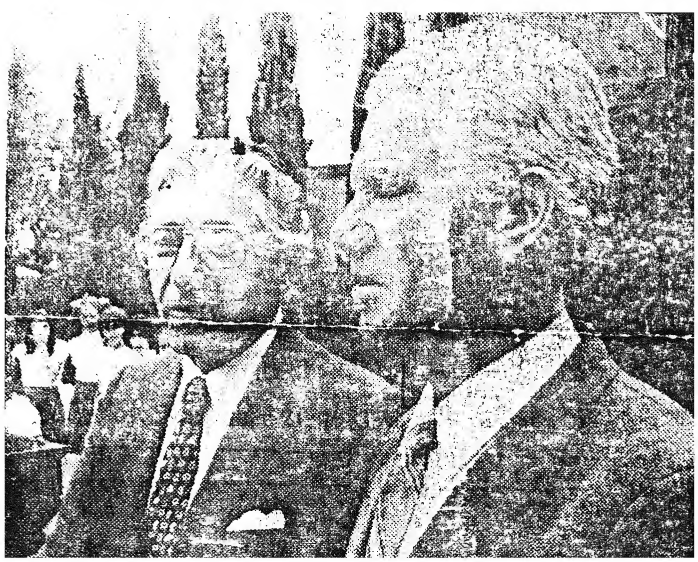
לכן הוא התחבא במשך כמה שעות עד שהחייל עזב ובאמצע הלילה דפק בחשאי על הדלת, ״ידו של האיש וחיוכו הקבילו את פני״ אומר כהנא. מאותו לילה הוא בילה 7 חודשים בצפיפות ובצחנה של הבונקר שמתחת לשרותים ורק במישביץ׳ ואוגורק יכול לשים מבטחו.

שניים אלה, ביודעם שעוקבים אחריהם, נהגו לבוא בלילות עם מזון וחדשות. הם אפילו כיסו את הכניסה לבונקר בזבל בהמות כדי לטשטש את ריח הארוחות שהביאו.

״אדם, אשר בשנות העשרים שלו יכול היה לעשות אלף דברים אחרים... שיכול היה לקבל פרס עבור מסירת 11 יהודים לנאצים״... אמר כהנא בקול רוטט מהתרגשות.

אבל מיש׳ביץ׳ אשר ״הופתע״ ע״י הטכס, אמר שבתור נוצרי טוב׳לא יכול היה לנהוג אחרת ״כשראיתי כי היהודים נרדפו בכל מקום ידעתי כי זה עלול להיות סופם״, הוא אמר, וכהנא תירגם. משפחתו אשר בראשה עמד אביו, אדם דתי מאוד, החליטה ללא היסוס לעזור למרות העובדה שהצבא הגרמני ירה באנשים בכל פינות העיר. אומר מיש׳ביץ׳: ״זה כה פשוט כמו - ״ואהבת לרעך כמוך״. כהנא היה רוצה לגמול לו אבל איננו יכול. ״זה שובר את ליבי״ הוא אומר והאירוניה שאדם, אשר סיכן את חייו בשביל החופש שלי, חי עתה בעצמו במשטר שאינו חופשי״.

אך מיש׳ביץ׳ אמר כי עליו לחזור לפולין - היכן שקבור אביו. נוסף לזה הוא אמר לכהנא - ״אני עץ עתיק ואיך אפשר להעתיק עץ זקן ממקומו?״.

פולני ורב שניצל על ידיו נפגשים

יאן מיסיביץ, פולני בן 63 המבקר בארה"ב, נפגש עם אחד מ־11 היהודים אותם הציל בעת מלחמת העולם השניה - הרב לאון מ. כהנא, הגר עתה בדרום קליפורניה - בעת טכס מרגש ב"מרכז ויזנטל".

הפגישה התקיימה בדיוק 41 שנה מאותו יום בו הציל מיסיביץ את כהנא במוצאי יום הכפורים שנת 1942.

כהנא, עתה מנהיגה הרוחני של בית הכנסת "מנורה" ברדו נדו ביץ', ספר לקהל של כ־200 נאספים שיאן מיסיביץ "היה מלאך; הוא נתן לנו חום ועדוד בתקופת החושך. אין מלים או מעשים", הוסיף הרב כשדמעות חונקות את קולו, "בהם אוכל אי פעם להודות לו דיו בעד טוב לבו, נדיבותו ורחמיו. כל יום נהג להביא לנו אוכל ולהוציא את הפסולת שלנו . . . יכול היה למסור אותנו לשלטונות הנאציים ולקבל פרס גדול, אך הוא אף פעם לא הפר את שתיקתו".

מיסיביץ' קבל את מגילת "ההתנהגות למופת" של מרכז ויזנטל שנמסרו לו ע"י ד"ר ג'רלד מרגוליס, מנהל המרכז, אשר ציין בדבריו את מעשה הגבורה של הנוצרי הפולני. הוא ספר כי, במלחמת העולם השניה, מיסיביץ' סיכן את בטחונו האישי ואת בטחון משפחתו כדי להציל 11 יהודים (כולל תינוק בן שנתיים) והחביא אותם בחדרון קטן בתוך כניסה קתולית בעיירה מיקולנצה במזרח פולין. במו ידיו הציל מיסיביץ' משפחה יהודית בת חמש נפשות ובעזרת ידידו, מיכאל אוגורק, עוד משפחה בת 4 נפשות ועוד שני יהודים בודדים, ביניהם את הרב כהנא.

בעת בריחתם דרך יערות, כהנא ואחיו חפשו אוכל ומחבוא במיקולינצה. כהנא הגיע לביתו של מיסיביץ' והתחבא שם כאשר המשטרה האוקראינית חפשה אחריו ואחרי יהודים אחרים. אחיו הסתתר בבית אחר, שם נתפס ונרצח אחרי כן.

לקראת סוף הטכס מיסיביץ' נשא דבריו בפני הקהל בשפה הפולנית כאשר כהנא מתרגם את דבריו. מיסיביץ' הסביר מדוע החליט להסתיר יהודים: "התיעצתי עם משפחתי ובייחוד עם אבי ושאלתי אותם אם התנגדו להחביא יהודים. זכורני כי אבי אמר לי, כי זה הדבר הנכון לעשותו". הוסיף מיסיביץ' ואמר כי תקוותו שהיהודים בברית המועצות וארצות האחרות של הגוש המזרחי ישתחררו מעול מדכאיהם ויורשו לעלות לישראל. "תקוותי גם", אמר, "שהעם בישראל יוכל לחיות בשלום".

בין גויים - חסידי אומות העולם

מאמר בשלושה המשכים על מרטין (מנדל) הליצ׳ר
בשבי הנאצים
שהתפרסם ב״פורוורד״ ב־17/1/1966
מאת: י. שמולביץ
תרגמו ח. ונ. פרשל

סיפור דרמטי, שהתחיל אצל הנאצים. - ידידות בין פולני ויהודי.- אחרי המלחמה נפגשו שניהם באמריקה.

הפולני נפטר וציווה את רכושו ליהודי. עכשיו, מעביר היהודי את הירושה לטובת אחי הנפטר, בפולין.

בעיירה קטנה במדינת ניו־ג׳רסי, לא הרחק מניו־יורק, התרחש מאורע ראוי לתשומת לב. אכן, מקרה נדיר, שאנו שומעים כמותו לראשונה.

פולני, שחי בעיירה ההיא, בעיקר בין פולנים, נפטר לפני זמן קצר. כאשר פתחו את צוואתו לאחר מותו, הסתבר שהנפטר רשם את כל רכושו (רכוש ראוי לשמו) לטובת יהודי ניצול מהנאצים.

ברור, כי המעשה של הפולני, עורר אי שביעות רצון וזעם בסביבת הפולנים. אפס, היהודי עשה מעשה, שעורר התפעלות עצומה. היהודי העביר את כל הרכוש, שקיבל בירושה מהפולני לזכות אחיו של הנפטר, בפולין. הלה, גר עתה בפולניה ואחיו שאר בשרו, לא השאיר עבורו מאומה.

כיצד קרה, שפולני החי בין פולנים, ציווה את כל רכושו ליהודי ?

ומדוע העביר היהודי את כל הרכוש לאותו הפולני, בפולין ?

זהו סיפור מעורר ענין מיוחד והוא קשור במלחמת העולם השניה ובחיים בגיהינום הנאצי.

מנדל הליצ׳ר, בן החמישים וחמש, מוצאו ממיקולינצה, ליד טרנופול, בגליציה המזרחית.

בעשרים השנים האחרונות, שלפני פרוץ מלחמת העולם השניה, התגורר מנדל הליצ׳ר, בטרנופול. כאן היה בחוגים ציונים ובאירגונים יהודים אחרים.

עם פרוץ המלחמה, שירת מנדל הליצ׳ר כקצין בגדוד ה־54 בצבא הפולני.

בעת ההתקפה של היטלר על פולין, הובס כידוע הצבא הפולני. הליצ׳ר יחד עם מאה עשרים וחמישה אנשי פלוגתו המוכים, נהדפו מאחורי קלצה (קלץ). מבין מאה עשרים וחמישה, נותרו בחיים, רק ששה אנשים. בדומה לכך, קרה גם לפי סיפורו של הליצ׳ר - בחטיבות אחרות של הצבא הפולני. משרידי הנותרים, אורגנה דוויזיה חדשה, שנשלחה לאופצ׳נה, לא הרחק

מקלץ. כקצין היחידה החדשה הזאת, מונה הסגן זיגמונט ברישוווסקי. מוצאו מנאווי סונץ׳.

הדוויזיה הפולנית החדשה, החלה שוב להלחם בהיטלריסטים אולם הובסה מייד. רוב החיילים הפולנים נהרגו. נותרו רק מאות אחדות.

מנדל הליצ׳ר הגליצאי, היה ביניהם היהודי היחידי. מחוסר מזון ואמצעי קיום, מסרו עצמם החיילים הפולנים, לבסוף בשבי ההיטלריסטים.

הליצ׳ר מספר: ידעתי יפה, מה צפוי לי בשבי הנאצים,יצאתי על־כן יחידי ליערות.

בהיותי זמן מה נע ונד ביערות, נתקלתי בקצינים פולנים אחדים, ביניהם היה גם מפקד הדוויזיה האחרונה, זיגמונט ברישוווסקי. ביני לבין אותו פולני, ברישוווסקי, נוצרה מייד ידידות נדירה, כבין שני אחים נאמנים.

אותו זיגמונט ברישוווסקי, היה היחידי שידע, כי הליצ׳ר, יהודי הוא.

אגב, שמו הפרטי היה אז מרטין ולא מנדל. צליל השם, מרטין הליצ׳ר, נשמע לכול, כשם לא יהודי, אבל הליצ׳ר חרד לגורלו.

נדמה היה לו, כי הכול מכירים בו כיהודי וסופו לא יאחר לבוא. במיוחד חרד הליצ׳ר, כאשר פליטי הדוויזיה המובסת ביער, כותרו ע״י ההיטלריסטים. לא היה מוצא אחר, פרט להתמסרות בשבי.

מרטין הליצ׳ר, גילה לידידו ברישוווסקי את סודו, כי החליט להתאבד, במקום ליפול בשבי הגרמנים. ברישוווסקי ניסה למונעו ממעשה יאוש זה. בו בזמן הבטיחו, כי הוא ישמור על ידידו היהודי ויגן עליו.

בשנתי בלילה - מספר מנדל הליציר - גנב ברישוווסקי את אקדחי כדי שלא אוכל לירות בי. הוא שמר עלי, על כל צעד ושעל. הוא עודדני ונחמני ללא הרף. אני חייב את חיי לאותו פולני ישר ולבבי.

קבוצת הקצינים הפולנים ביער, לא מצאה מפלט אחר, חוץ מהתמסרות בשבי הגרמנים. עם השבויים נימנה מנדל- מרטין הליצ׳ר.

הקבוצה שולחה לגרליץ, מקום בו נמצא מחנה ריכוז גדול לשבויים פולנים, קצינים כחיילים.

במחנה רוכזו כעשרים אלף שבויים, ביניהם גם מספר יהודים. במחנה הזה חיפשו ההיטלריסטים יהודים ללא הרף. מהשבויים היהודים נלקחו מדי הצבא והם עצמם שולחו למחנות המוות הנאציים. שם הוצאו להורג, יחד עם יהודים אחרים.

מנדל-מרטין הליצ׳ר, נשאר לבסוף במחנה הריכוז הגדול, יהודי יחידי. כל הזמן הגן עליו הפולני בר הלב, זיגמונט ברישוווסקי. מרטין הליצ׳ר נחשב לכול, כאוקראיני.

לפתע, באופן בלתי צפוי, בא האסון. מלאך המוות, התקרב ליהודי.

מנדל ממשיך ומספר: לאחר, שהנאצים, שילחו מן המחנה את כל הקצינים והחיילים היהודים למחנות ההשמדה, סידרו אותנו הנותרים בגרליץ בצריפים צבאיים. בתוך הצריפים שהו כבר מקודם שבויים אחרים מהצבא הפולני. ביניהם נמצאו גם קצינים וחיילים מסביבת מוצאי, מיקולינצה וטרנופול. אלה הכירוני. הם ידעו, כי יהודי אנוכי. החלטתי מייד לשים קץ לחיי. אפס, זיגמונט בריש־ווסקי החביב, ניחמני באמרו: אתה חייב לנהוג באומץ לב, לעולם, אסור לו לאדם חי, לאבד את תקוותו.

פעם הופיע קצין היטלריסטי בצריף, שבו היו הליציר ובארישווסקי. הלה טען כי בצריף נמצא יהודי, שמוצאו - טרנופול.

הנאצי דרש, להסגיר לו מייד את היהודי הזה. כאן לבש הליצ׳ר אומץ לא ישוער. הוא צעד למרכז הצריף והכריז: אוקראיני אנוכי והנני מכיר את כל הנוכחים, שמוצאם מטרנופול.כאן אין אף יהודי.

כל הנוכחים, הקצינים והחיילים נשארו מופתעים. הם חזרו והודיעו, כי אכן נכון, מה שאמר האוקראיני וכי בצריף הזה אין יהודי בנמצא.

הסתבר, כי אמנם מישהו הלשין על הליצ׳ר. הנאצים חשבו ליהודי את הפולני, זיגמונט ברישווסקי, כי היתה לו חזות יהודית.

ההיטלריסטים ערכו ״בדיקה״ יסודית לברישווסקי, וקבעו, כי אכן איננו יהודי. כך משך ברישווסקי, בלי מישים, את תשומת הלב מן היהודי אל עצמו.

הליצ׳ר המשיך לחיות עם הנוצרים בצריף, מדי פעם התגלו סכנות חדשות. מלאך המוות ארב לו תמיד.

לילה אחד בנובמבר 1939 בחצות, הופיעה כנופייה היטלריסטים בתוך הצריף. הם פקדו על בדיקה רפואית של כל שבוי ושבוי. הם חיפשו אחר יהודי. כל מי שעבר את הבדיקה ונמצא כגוי קיבל תווית, המקנה לו זכות לקבל מזון.

גם אני עמדתי בתור הארוך - מספר הליציר - ערום לחלוטין. לבי רעד בקרבי. עוד רגע והרוצחים הגרמנים יזהוני כיהודי.

כאן קרה נס... פתאם התקרב ליהודי איש בשם ביגדה, שופט לשעבר בטרנופול. הלה, עבר כבר את הבדיקה הרפואית.

השופט-הסגן, הושיט ליהודי את תוויתו. היהודי יצא אט־אט מן התור. הפולני הנ׳ל, שעבר בשנית את הבדיקה הרפואית וקיבל תווית מחדש, היה ידידו של מודענו, זיגמונט ברישווסקי.

אילו נודע הדבר לנאצים, ביגדה הנ״ל, היה מוצא להורג בירייה. הסכנה, בכל זאת, לא סרה ממנדל-מרטין הליצ׳ר וארבה לו. פעם בעמוד הליציר בתור לקבלת מזון, הכירו אוקראיני אחד בשם ״אלעיניק״. שניהם שירתו יחד בצבא

הפולני ואלעיניק ידע, שהליצ׳ר יהודי. האוקראיני הלך אל הנאצים והלשין על היהודי. ההיטלריסטים בדקו את הליצ׳ר, ולאחר שקבעו, כי הוא נימול, צרבו בידו השמאלית מגן דוד גדול במיכוות אש, שיכירוהו כיהודי. כן כלאו אותו בכלא גרליץ.

אולם ידידו הטוב ובר הלבב, זיגמונט ברישווסקי, לא נח. הוא טרח ודאג שהיהודי יצא מהסכנות.

בין הקצינים הפולנים בגרליץ, נמצא השופט הפולני מטרנופול, ׳פיס־טערער׳׳. הוא הופיע כ׳׳פאלקס דויטש׳׳ (פירוש מילולי: בן לעם הגרמני). הוא שימש כתורגמן אצל ההיטלריסטים והיה חביב עליהם מאוד. הוא לבש אפילו מדים גרמנים.

ממשיך הליצ׳ר ומספר: ובכן, הלך אותו שופט פיסטערער, אצל השופט, שנזכר כבר, ביגדה ושניהם צירפו אליהם את הכומר צ׳ח (טשאק) אשר שימש כומר צבאי בגדוד ה־54 בטרנופול ושלושתם באו אל ההנהלה ההיטלריסטית של המחנה. הכומר אישר כי אני מרטין הליצ׳ר, קתולי מלידה, הנני. הייתי שייך לכנסייה שלו. ומה שנוגע ל׳׳מילה׳׳, זה בא לי כתוצאה מניתוח. על סמך דברים אלה, שוחררתי.

עד היום נושא מרטין הליצ׳ר את חותם מגן הדוד על ידו השמאלית, ושרד אחר הנאצים כקתולי למהדרין.

כאשר שוחרר מן הכלא, הוחזר למחנה בגרליץ ושם חי כקתולי, בין הקצ־ינים והחיילים השבויים . הנאצים לא פגעו בו עוד כיהודי.

זמן קצר לאחר מזה, הוצאו השבויים לעבודה בכפרים גרמנים. מנדל הליצ׳ר הגיע יחד עם קבוצת קצינים אחרים לכפר פיכר ליד לודוויגסלוסט. כאן עבד היהודי ככל האחרים. גם כאן התעלל בו הגורל.

פולני אחד, שהכיר את הליצ׳ר כיהודי, סיפר זאת לחבריו הפולנים. אלה איימו על הליצ׳ר, כי יספרו זאת לראש העיר הגרמני.

גם הפעם עמדה לו זכותו להישרד. הישועה, הבלתי מקווה, פקדה שוב את היהודי הגליצאי, המרחף בין החיים והמוות.

היה זה בקייץ 1941 – מספר מנדל הליצ׳ר. ברישווסקי ידידי הטוב, הופרד ממני ונשלח לעבודה לכפר אחר. ראש הכפר, בו שהיתי, אנוכי, היה היטלריסט. ידעתי יפה, כי אם אכן ילשינו עלי הנוצרים בפני אותו ראש כפר, יגיע סופי. הייתי מיואש, מצבי היה בכל רע. אולם לנו אלוהים אדירים...

באותו כפר פיכר – מספר היהודי – היו שתי איכרות גרמניות קשישות. כאשר הן שמעו מהפולנים, כי מרטין הליצ׳ר, יהודי הנהו, התחילו השתיים להתעניין בו. הן החליטו להציל את היהודי, שארבה לו סכנה. אולם כיצד ?

שתי הנשים הגרמניות, המציאו תכנית מקורית. שתי האיכרות החלו להביא לקצינים האחרים שבכפר בהסתר סיגריות, כמויות קטנות של סוכר, בגדים וחפצים אחרים. הנשים הגרמניות הקשישות, עשו זאת בתנאי אחד: השבויים לא ילשינו על הליצ׳ר לראש הכפר, כי יהודי הנהו. התכסיס פעל.

השבויים הפולנים קיבלו ברצון את מתנות הנשים הגרמניות והניחו ליהודי.

בדרך בלתי ישירה - מוסיף הליצ׳ר בחיוך - זכו הפולנים הודות לי לסיג־ריות, לדברי מתיקה ועוד.. וכך ניצלתי גם אנוכי.

אכן, כך התרחשו ניסים בשנות ההיטלריזם ליהודים, שחייהם היו בסכנה. בדרך זו, הצליח מנדל-מרטין הליצ׳ר להישרד עד אביב שנת 1945 ולזכות בשחרור מהסיוט ההיטלריסטי.

מיד לאחר המלחמה, עבר לדלמנס הרטס ליד ברמן בגרמניה. כאן עבד יחד עם השופט, שניזכר כבר, ביגדה, בוועדה במיוחדת לחקר פשעי הנאצים.

באיזור הזה, נימצא גם ידידו הטוב, הפולני זיגמונט ברישווסקי. הייתי נוסע ברחבי גרמניה - מספר מנדל הליציר - ועזרתי להתחקות אחר עקבות רוצחי עמנו הנאצים ולגלותם. עזרתי גם בארגון המחנות הארעיים, מייד עם ראשית הקמתם. מחנות אלה נועדו לקלוט את הפליטים היהודים הניצולים, באופן ארעי. כן עזרתי להוציא ילדים יהודים מסויימים ממחנות D.P. של הפולנים. בדרך זו, הצלתי גם נערות יהודיות מיידי פולנים - בעליהן לכאורה. הן הוחזרו לחיים יהודיים, למקור מחצבתם ולעמם המעונה קשות.

כאשר מנדל הליצ׳ר, החל בחיפוש אחר קרוביו ובחקירת גורלם, נתגלו לו חדשות איומות. כל קרוביו נרצחו בידי הנאצים ועוזריהם האוקראינים.

למנדל הליצ׳ר אבדו: אביו הרש, אמו סימה, אחותו מלכה, אחיו יעקב ועשרות רבות קרובים ממשפחתו הענפה. הם נקטלו במיקולינצה יחד עם למעלה מאלפיים מיהודיה.

בשנת 1949, הגיע, מנדל הליצ׳ר - לארצות הברית. כאן נודע לו, כי האוקראיני, שיירה באביו, מתגורר בניו־יורק.

הליצ׳ר פגש כאן גם את ידידו הטוב, זיגמונט ברישווסקי,שעזר לו רבות כל־כך אצל הנאצים. גם כאן נחלץ ברישווסקי לעזרת ידידו היהודי.

מסתבר, כי זיגמונט ברישווסקי, הגיע לארצות הברית ועסק כמפקח על מסילת הברזל, הובוקן-ג׳רסי.

ברישווסקי שמח מאוד להפגש עם ידידו היהודי. קיבלו כאח ובהמלצתו נתקבל כעובד באותה מסילה, כעובד מן המניין. תוך עבודה משותפת, גברה עוד ידידותם.

ברישוסקי התגורר בג׳רסי ונשאר רווק עד מותו ואילו מרטין הליצ׳ר, התגורר בברונקס-ניו־יורק ונשא לאשה את הלן דובנו, שמוצאה מלודז׳. בשנת 1950, הגיעה לארצות הברית, שביעת עינויים וסבל מימי הנאצים.

עם הגיעי לניו־יורק - ממשיך לספר הליציר - נודע לי דבר איום. אחדים מבני עירי, שניצלו בנוסם מהגיהינום ההיטלרי והגיעו לכאן, סיפרו לי, כי אוקראיני, רוצח אבי חי בניו־יורק. היה זה האוקראיני מרטינוביץ, סנדלר במיקולינצה. הברנש הזה, שירת בימי הדמים של הנאצים כשוטר. בתפקיד זה התנהג כחיית טרף כלפי האוכלוסיה היהודית במיקולינצה.

בראשית המלחמה, כשהסובייטים סיפחו את מיקולינצה, היה איוון מרטינוביץ זה, קומוניסט שרוף. הוא שירת בנאמנות את השליטים הסובייטים, כפי שנהגו גם אוקראינים אחרים.

בקיץ 1941, כאשר היטלר התקיף את רוסיה הסובייטית, הפך מרטינוביץ הנ׳ל לנאצי נוקשה, כפי שזה קרה עם אוקראינים אחרים.

יהודי מיקולינצה הניצולים מספרים, שאותו מרטינוביץ, היה בין השוטרים הנאצים האכזריים ביותר. היה מתרוצץ עם אקדח בידו, חודר לבתי יהודים ביום ובלילה ויורה ללא הרף. הרוצח השתולל ללא הפוגות, כל עוד חי יהודי בעיירה.

אותו רוצח - סיפר לי מנדל הליצ׳ר - כשדמעות זולגות מעיניו, ירה באבי האהוב, הרש. זה קרה ב־20 באוגוסט 1942.

הליצ׳ר ואיתו יהודים ניצולים אחרים ממיקולינצה, עשו כאן (בארצות הברית) הכול, כדי להעמיד את איוון מרטינוביץ במשפט. הם כתבו לאנשי הקונגרס, לסינטורים, למשרד המשפטים. הם התחננו ותבעו... לבסוף פתחו בחקירה נגד הרוצח הנאצי - מרטינוביץ. מייד נמצאו כוחות מסויימים, שדאגו לכך, שלא יאונה כל רע למרטינוביץ. מרטינוביץ עצמו נעלם כאן, אין לדעת עוד, היכן הוא מתגורר וחי.

היכן היושר ? - שואל הבן של ה׳׳קדוש׳׳ - כיצד מניחים לעובדה, שרוצחים של קרובינו, יתהלכו כאן חופשיים?

גם זיגמונט ברישווסקי, ידידו הפולני של הליציר, כאב עימו את הכאב הזה, אולם גם הוא, לא יכול היה להרשיע במשהו.

באחד בספטמבר 1965, קיבל זיגמונט ברישווסקי התקפת לב בשעת העבודה. הוא נפטר, בו במקום. בן חמישים וחמש היה במותו.

כשנודע למנדל הליציר, שעבד בו במקום, במסילת הברזל, דבר מותו של ידידו, פגעה בו בשורת איוב זו, כרעם בשמים בהירים.

היהודי ביכה את ידידו הפולני הנאמן. מקרב לב.

כאשר הגיעו לביתו של ברישווסקי, בשדרות קנדי 2135 בג׳רסי סיטי, התגלה דבר מרעיש. זיגמונט ברישווסקי, שהתגורר וחי כל הזמן בין פולנים, ציווה את רכושו לידידו היהודי, מנדל הליצ׳ר.

את צוואתו חתם ברישווסקי, כבר בחודש מאי 1960. בשמוע הפולנים השכנים, ידיעה זו, לא האמינו למשמע אוזניהם. אולם הצוואה היתה ברורה, שחור על גבי לבן, היה כתוב בה: ״בשם אלוהים, אמן! אני זיגמונט ברישווסקי מג׳רסי סיטי, בהיותי בהכרה מלאה, תבונה זכה ושכל ישר, כותב בזאת את צוואתי. רצוני, שלאחר מותי, כל רכושי, כל מה שיוותר אחרי, יימסר לידידי, מרטין הליצ׳ר״.

לפי הצוואה, הפך מנדל הליצ׳ר, היורש הבלעדי של בית ברישווסקי ורכושו. סך־הכול של הירושה הסתכם בעשרים וחמישה אלף דולר.

לאחר מותו של ידידי, זיגמונט ברישווסקי - מספר מנדל הליצ׳ר - נודע לי, כי בפולין מתגורר וחי אחיו הגדול ממנו, אותו יוזף ברישווסקי, איש מבוגר וידוע חולי, הגר ב״נאווי סונץ״.

החלטתי - מסכם מנדל הליציר - להעביר כל מה שהותיר לי זיגמונט ברישווסקי, לטובת אחיו הזקן והנצרך, יוזף ברישווסקי.

הסיפור הזה כולו, הוא ביטוי מובהק של אנושות והומניזם. הנפטר הפולני, עזר כאח ליהודי המיואש בימי הנאצים. עתה מחזיר היהודי שלמי תודה ונכונות לסיוע לאחי הנפטר החי בפולין.

יירשם, כי מנדל הליצ׳ר, פעיל כמזכיר האיגוד המאוחד של יוצאי טרנופול וכן פעיל באירגון בר-כוכבא, שמנהליו הראשיים הם: ד״ר יעקב מיגדן ורבי עזריאל ג. וויסמן.

קבוצת הרופאים היהודים בשורות הצבא העממי

שלמה שטראוס - מארקא

נובמבר 1941

ד"ר סטניסלב שירפינסקי־מרגוליס (כינויו המחתרתי "פלק"), הגיע מלבוב לגיטו וורשה. עם הגיעו מתקשר עם חברים מאירגונים שמאליים לשעבר. מהם נודע לו, שמתכוננים להקים אירגון מחתרתי למלחמה בהיטלריסטים.

חודשים מספר לאחר־מכן, קיבל ממפלגת הפועלים הפולנית - פ.פ.ר, מצע מודפס מטעם אירגון במגמה זו, הקיים כבר בגיטו.

מצד הוועד המחוזי, יוצרים איתו קשר החברים: ד"ר איזולדה קובלסקה, המכונה "זיוטא" והחבר יעקב דרייר.

בסמוך לכך הם מכנסים ישיבה סודית ראשונה של רופאים, שמשתתפים בה: הרופאה - גניקולוג אוקראינצ'יקובה, הרופא הווטרינרי - זיגמונט קווה והלה רבינוביץ. הישיבה מתקיימת ברחוב דז'לנה בביתה של האחות עדה בלבן.

זה אירע ב־14 באפריל 1942. יעקב דרייר ניהל את הישיבה. על קבוצת הרופאים הוטלו המטלות הבאות: לגייס לאירגון רופאים ואחיות רבים ככל האפשר, לאגור תרופות, תחבושות ומכשירים רפואיים הכרחיים ל"גוורדיה העממית" ואירגון הכשרה סודית של קבוצות סניטרים.

למזכיר התא נבחרה ד"ר אוקראינצ'יקובה וד"ר מרגוליס מונה לראש ה"חמישיה".

העבודה בגיטו התקדמה בצעדים מזורזים. מספר הרופאים והאחיות באגודה החשאית, הלך וגדל.

במאי 1942 הועמדו כבר לרשות ה"גוורדיה העממית" שלוש פלוגות של סניטרים, מאורגנות כהלכה. אליהם הצטרפה פלוגה מטעם ה"שומר הצעיר".

הכשרת המועמדים לקבוצות הבאות, נמשכת באופן שיטתי. לשם הרחבת הרשת, נשלח ד"ר מרגוליס לבית־החולים בסטווקא למחלקה הנוירולוגית בניהולו של ד"ר הרמן אפמוש.

בו בזמן הוא מתקשר עם החברים: גוסטב אלף–בולקוביק, ניוטה טייטלבוים - וונדה ואינז'ינר ווינקיפר - ווטרשק. מאנשים אלה הוא מקבל חומר הכשרה לקבוצות הלחימה.

כאן מתנהלת פעולה מחתרתית נמרצת ורצופה עד לפעולות חיסול הגיטו הראשונות.

ימי ה״משלוחים״ הקודרים לטרבלינקה התקרבו. גם תעודת רופא לא הועילה ולא הצילה עוד.

ד״ר מרגוליס מחליט לעזוב את הגיטו.

17 באוגוסט 1942.

ד״ר מרגוליס משיג קשר עם החבר פרנצ׳ישק יוז׳ווייק. (כינוי המחתרת ויטולד), הקשרית ביניהם, היתה נערה יהודית, עדינה - לנה וולינסקה (המכונה ״לנה״).

לד״ר מרגוליס ניתנת הוראה לעזוב את וורשה ולהצטרף לפרטיזנים, שהחלו כבר אז בפעולתם ביערות ליפסק, במחוז לובלין.

רצה הגורל, שד״ר מרגוליס יישאר בחיים. היחידה הפרטיזנית, שאליה אמור היה להצטרף, כותרה ע״י הנאצים, ימים ספורים לפני שד״ר מרגוליס הספיק להשיגה. היחידה ההיא הושמדה כליל.

המרי וההתנגדות המזוינת נגד הגרמנים, החלו כבר בכל פינות הארץ, ובכל אתר לחימה נזקקים לרופאים.

ד״ר מרגוליס מתקשר מיד עם החבר ינק וולנסקי - יצחק בקר.

ב־15 בספטמבר נשלח למוקד בהנהגתו של הבחור הפולני פרנצ׳ישק צ׳יסטק, הגייס מוורשה.

כאן נפגש שנית עם ״וונדה״ הצעירה - ניוטה טייטלבוים, המבצעת פה תפקיד של ממלא מקום לחינוך פוליטי.

הפלוגה הזֹאת ביצעה מבצעים נועזים כגון: התקפות על בתי־משמר משטרתיים, התנפלויות על מועצות כפריות מטעם ההיטלריסטים והשמדת ״רשימות״ של איכרים, שחויבו להמציא אספקה וכן מסמכים אחרים.

הכפר לושוויצה מַלָה, שימש בסיס היחידה. כאן היו מצטרפות אליהם קבוצות נוספות ובגמר המבצע, היו הפרטיזנים מתפזרים וחוזרים לבתיהם.

לא ניתן לד״ר מרגוליס, לשהות במקום זמן רב. בנובמבר הוא מקבל פקודה לחזור לוורשה. הוא מצורף לוועדת הסיוע. בתפקיד זה הוא פועל עד אביב 1943.

בו בזמן הוא נשלח לפרקים לאיזור אופולה, כדי להכשיר שם קבוצות של סניטרים.

הימים עמוסי הפעולה אצו, רצו. לא ניתנה אפילו שהות להרהר בסכנות האורבות על כל צעד ושעל.

בעשרה באפריל נשלח לד״ר מרגוליס בשירות לבוקובינצה ליד בילגוריי, מחוז לובלין, ליחידה הפרטיזנית על שם טדאוש קושצ׳ושקו, שבראשה עמד גזיגוז קורצ׳ינסקי. (כינוי מחתרתי ״גזיגוז״).

ד״ר מרגוליס משרת עתה בתפקיד של ״קשר״ בין יחידת הפרטיזנים לבין ההנהגה הראשית בוורשה.

אירע ובאחד המסעים מוורשה, הוא חוזר לבסיס בליווית שני אזרחים סובייטים שניצטווה להביאם לפרטיזנים לפי פקודת ההנהגה של הצבא העממי.

היו אלה בכירי הצעירים הרוסים: ארקדיוש - סטודנט לפילוסופיה בחרקוב ופיוטר - כורה פחם.

בלובלין הצטרפו מתנדבים נוספים וביניהם עריק של ״מגן־הרכבת״.

מיותר לגמרי להרבות מלל בדבר מסירות הנפש העילאית של כל אדם בתפקיד זה ועל אחת כמה וכמה, כאשר מבצע המטלות, הוא יהודי.

רצון הנקם ברוצחים גבר על־כל חשש מפני אימת המוות. כך היה ד״ר מרגוליס יוצא ומהלך אל המפקדה הראשית של הצבא העממי בוורשה וחוזר ומביא מידע ופקודות למפקדת הפרטיזנים בלובלין - חליפות.

תדירות היה חוזר ועימו מלאי תרופות, תחבושות, מורפיום ופריטים הכרחיים נוספים.

באוגוסט 1943, צורף שוב ד״ר מרגוליס לשירות בוורשה לשם אירגון חוגי סניטרים לפרטיזנים.

הוא נוכח באחת הישיבות בראשותו של הפעיל - הקומוניסט - איגנצי לוגה - סבינסקי ובה משתתפים: הרופאה אירנה הרבסט (כינוי מחתרת ״עווה״) ינק וולנסקי - בקר וקז׳יק רומלט.

כל נוכח מקבל יעד משלו. ד״ר סטניסלב שירפינסקי - מרגוליס מגויס לחזית: ״פרווה פודמייסקה״.

ברשות חוג הרופאים, דירות סתר אחדות. בין היתר דירה ברחוב ספולנה המכונה ״יסנה־גורה״.

עם החוג נמנים בימים ההם: יז׳י סוחנק־פרל, (כינוי מחתרתי ״מילן״), ינק וולנסקי־בקר, אירנה הרבסט (כינוי מחתרתי ״עווה״), קרישה גורודצקה, אדק דרוזדוביץ־גוטגיסר, מריין בייקה, הבחור השחרחר - חינני - מיכאל טמצ׳ין (כינוי מחתרתי ״זנחור״), הנריק מלודינובסקי, ישראל בר (כינוי מחתרתי ״עמיל״), הקשרית, בת היהודים הבלונדינית - ד״ר לוצ׳ינה סצ׳יקובה (כינוי מחתרתי ״אלינה״) ואחרים.

מחסן התרופות הוסתר אצל הרופא - ד״ר בייקה ברחוב ווילקה.

בפני הרופאים עומדת המשימה להיערך נגד מכת הרמשים אצל הפרטיזנים לנושא הזה מתמסר ד״ר אנטק לנדה.

נוסף על הסיוע הרפואי, עוסקת קבוצת הרופאים בחלוקת עיתונות

מחתרתית. חלק ניכר מחומר זה מוסתר בבילני, בדירת עורכת־הדין ווירה וויוטינסקה־בקשטנסקה – צעירה יהודיה מרוסיה.

בימים אלה מצליח ד״ר שירפינסקי־מרגוליס לשכנע ולצרף לאירגון את הארכיטקט צ׳פלין־רוזנפלד.

בדירתו ברחוב גרודנה 29, מתקינים תחנת האזנה סודית. המידע זורם אל העיתונות המחתרתית.

המאורעות בחזיתות מתפתחים בקצב נמרץ.

קם ומתארגן הצבא העממי. השירות הרפואי הצבאי מתארגן מחדש.

ינואר 1944.

הרופאים נקראים לתפקידים מיוחדים.לרשותם עתה בתי־חולים רבים. היקף פעילותם רחב ומקיף.

מגיע תור הטרגדיה של מרד וורשה.

ב־14 בספטמבר נכבשת פרגה וד״ר שירפינסקי־מרגוליס נקרא לתפקיד חדש: אירגון השירותים הרפואיים בשטח המשוחרר.

בדרך חזרה

יצחק שוורץ (איציק הירש)

בדרך חזרה ממחנות העבודה בברית־המועצות, חלמתי שאפגוש בבית ידידים משכבר הימים, עתירי מסורת ורוח יהודית.

אך הגעתי לבית־עלמין יהודי גדול. מקום קברות יהודים, עצום מימדים.

חזרתי לעיירתנו שרוי בחולשת־דעת. רפיון אחז בי ולא הרפה.

סיירתי בחורבותיה של יהדות, שהיתה תוססת ועשירת רוח.

דורות על דורות ריוותה והעשירה את קרקע הגולה באוצרות מסורת וערכי עולם חברתיים יהודיים.

עתה לא מצאתי שם, אפילו אודים מוצלים מאש התופת ולא זכר לגדולת הנפש והתרוממות הרוח של היהדות, לפני שהונף עליה קרדום ההשמדה.

איפה נשימת החיים של חוטב העצים, הסנדלר, הקצב, החייט ונושא המים.

נאלמו שמחת החיים, העליצות והרינה בתוך הבתים הדלים, רוויי העוני והמחסור הקודר.

מאומה לא מצאתי שם, לא כלום מאותם הסמנים. נשאר רק צער עמוק בלב וזרות רבה.

חיפשתי בעיירתנו שמץ של תקוה לעתיד, לחיות בה ולהתייחד עם נשמות הניספים, להיות יחיד הנשאר בחיים. גם זה נמנע ממני.

הועמדתי לדין והוגליתי ל־5 שנות עבודת־פרך בסיביר הרחוקה - בשנית.

בכל הזמנים, זכרתי את העיירה הקטנה ואנשיה, בה נולדתי, גדלתי, למדתי ועבדתי.

A funeral: The remnants of the martyrs are buried in a common grave.

הלוויה - עצמות הנספים מובאים לקבר־אחים

שער רביעי: **בין שתי מלחמות עולם** (חלק א׳)

זכרונות ילדות (פרקי הווי)

צרור זכרונות/יעקב נסברג

תרגמו: חיים ונחמה פרשל

צרור זה, החלטתי לכתוב, כאשר הוועד היוזם של יוצאי מיקולינצה, החליטה להוציא ספר לזכר עיירתנו ופנה אל חברינו בניו־יורק בנידון.

בטוחני, שאחרים יכתבו על נושאים פוליטיים, חברתיים וכלכליים בעיירתנו, אשר במשך מאות בשנים, נשאה אופי יהודי מובהק אני, לעומת זאת, אתאר הסתכלויות והתרשמויות.

זיכרונותי מוסבים לעבר ילדותי בגיל ארבע.

לאחר מילחמת העולם הראשונה, חזרה אימי למיקולינצה עם שני פעוטים- אחי ואנוכי.

כאן התגוררו הורי אבי. אמי, מוצאה מפודהורצה. שם גם נולדנו, אנחנו השניים.

בשיבתנו כבר במיקולינצה, השתחרר אבי מהצבא האוסטרי והצטרף אלינו. בשובי מוינה, נראתה העיירה בעיני ככפר קטן. האווירה היתה לי זרה מאוד. אמי היתה מלבישה אותנו הדורות. נוסף על־כך דיברנו בינינו גרמנית בלבד. כל אלה, היקשו עלינו להתחבר עם ילדי המקום. תלתלי הבלונדיניים הארוכים, עוררו לעג אצל הילדים. הם פשוט קיצרו לי את ימי. אני זוכר אפילו את החרוז, אשר חיברו, כדי להרגיזני. וכך היו שרים:

״שמשון הגיבער-מאכט אין ציבער״. לאמור: הגיבור שמשון-מחריא בסירון״. (שמשון - על שום תלתלי הארוכים).

מתייפח, הייתי חוזר הביתה ומקונן על העולבים בי. אימי החליטה לעשותני ״מיקולינצאי״. גזרה לי פשוט את התלתלים ועברה לדבר איתנו יידיש בלבד. מעתה קראו לי ינקילִי במקום יקוב ולאחי במקום מקס, קראו מעתה מצ׳יה.

התאקלמותי השתנתה לטובה. כאשר יצחק־משה מלמד הדרדקי, קיבלני ל״חדר״, חלפה הזרות כבמחי־יד. הייתי לבן־המקום־ממש.

כל פעוט, ילד וילדה, חייבים היו לבוא אל ה״חדר״ שלו, כדי להכיר את האותיות הזעירות. הוא מת בשיבה טובה והותיר אחריו שלושה דורות של תלמידים ותלמידות.

ביום פטירתו, התמלא ה״חדר״ מאות נרות דולקים, שהדליקו תלמידיו לשעבר - כמינהג הימים ההם. אחר ארונו הלכו כל בני הנוער מנער ועד זקן. התלמידים התחרו ביניהם, להטות כתף ל״מטה״-כדי להביאו למנוחת עולמים. (הדבר נחשב בעינינו למצווה גדולה).

הרגשתי את עצמי יפה בחדר שלו. (דודתי, אשתו של אחי אבי, היתה נכדתו, והם גם גרו בביתו של יצחק־משה. האמנתי על־כן, כי הוא גם קרוב שלי). כאן זכיתי בחברים וידידים רבים. אחדים מהם, שהנני זוכרם עדיין, אמנה כאן.

ניסלה גולדשטיין – שהיה לי קרוב כאח עד יום מותו הפתאומי בשנת 1981 בחיפה.

אדם בעל לב רחב. מכניס אורחים כמסורת היהודית הטובה. אם היו לנו לבני מיקולינצה אנשים שיפה להתפאר בהם, בוודאי שהיה הוא אחד מהם.

The Goldstein – Klein family בית גולדשטיין – קליין, משפחה טיפוסיה

יעקב זומרשטיין –	חבר יקר, ניספה סמוך לסוף מלחמת העולם השנייה.
מוניה הוכברג –	גדלתי עמו יחד. למדנו אצל אותם המלמדים, פעילים יחד בגורודוניה. שירתנו שנינו באותו בטליון בצבא הפולני, סמוך לפרוץ המלחמה. ניספה במחנה (קריגס לגר) בגרמניה, כל משפחתו נקטלה על ידי הנאצים.
מוטל אפל –	ידיד נפש ממש. היה פעיל מאוד באגודתנו. מת בניו יורק, אחרי מחלה ממושכת. נחנק בדמעות הספדתיו ליד קיברו. רבים מאוד מחברי אגודתנו, באו לחלוק לו כבוד אחרון. פרט לדודו מרדכי טל, אשתו ובתו לא נותר אף אחד בחיים. כל קרוביו ניספו בשואה.
אהרון וויסהויז –	איתו בליתי שנים רבות ב״חדרים״, בבית־הספר היסודי, גורודוניה, סמינר למורים ועד עצם היום הזה, שהיננו שותפים לאחרים בהנהלת אגודתנו בניו־יורק.
יידל איגר –	יידל איגר, הוא אחד מנכדיו הרבים של המלמד רבי יצחק משה. יידל איגר, שימש שנים רבות כנשיא אגודתנו. נפטר בשנת 1980.

הוריו של יידל־אברמ׳צי, ומרים איגר

אמו היתה אשה יפת־תואר ונראתה כשושנה. היא ילדה שבעה בנים ושלוש בנות.

עוני גדול שרר בביתם, בכל זאת לא וויתרה על בדיחות־הדעת. בעיירה היתה אימרה, כאשר מרים ישבה לסעוד, אסור היה להפריעה. מרים היתה משננת לילדיה: ״אם רוצים אתם באמא יפה, תנו לה לאכול בשלווה.״

רק שלושה מבין כל בני המשפחה הענפה, נותרו בחיים אחרי השואה.

דודתי רבקה בארגנטינה־נפטרה בשנת 1979, הותירה אחריה שלושה בנים, בת אחת ונכדים.

יידל – השאיר אחריו אשה (מוצאה מווינה, פעילה מאוד באגודתנו), בן, בת ושני נכדים.

השלישי – אורי – הגדול בבני איְגר, המתגורר בניו־ג׳רסי עם אשתו השנייה. בן אחד – רופא – מאשתו הראשונה. אורי היה מזכיר העיריה במיקולינצה, לפני מלחמת העולם הראשונה.

כמעט כל בני איגר, נתברכו בכשרון טבעי לאומנות. כפי שאמרתי כבר, היתה פרנסתם קשה עליהם ועל־כן תרו אחרי כל הזדמנות של השתכרות

זלוטי אחדים. כאשר נפטר חרש המצבות המקומי, הפך הלל – הבן לפני האחרון חרש מצבות, על אף שלא למד מלאכה זו מעולם ופנחס הצעיר ביותר, הפך לעוזרו.

בשובי לידל איגר: כאשר השתוללה המלחמה בין הפולקים והבולשוויקים בעיירה, נפל פגז (שרפנל) לתוך חלל בית־הכנסת הגדול והרס תמונות קיר אומנותיות שבכותל המזרחי. כדאי להעיר, שבית־כנסת זה, היה אחד משני בתי הכנסת המפוארים ביותר בגליציה המזרחית. היתה זאת, להבדיל, ״הקפלה הסיקסטינית״ שלנו. כל הכתלים וכן התקרה, היו מכוסים בציורים אומנותיים על מוטיבים תנכיים ויהודיים, שהפעימו לב כל רואה.

חובבי אומנות ותיירים, היו באים מרחוק להזין בהם את עיניהם.

בהגיעי לארצות־הברית, סיפר לי יידל איגר, שלפני מלחמת העולם הראשונה, היה חי במיקולינצה יהודי, איש תרבות־עשיר מאוד בשם קורץ. הוא הביא למיקולינצה את הצייר הנודע זקס מלמברג (לבוב) ומסר בידיו את מלאכת הקישוט והציור של בית־הכנסת.

בשנות העשרים, כאשר ניזוק בית־הכנסת, הביאה הקהילה את בנו של אותו אומן, נודע, שהתברך בכשרונות אומנותיים, כדי לחדש ולשחזר את הציורים האוריגניליים.

אני יכול להעיד, שהייתי אז גאה מאוד, בימים ההם, כאשר ראיתי את יידל בעומדו על הפיגומים ובעוזרו לאומן הצייר במלאכתו.

יידל, כנראה, לא העריך כראוי את מידת כשרונו של עצמו. רק כאן בארצות הברית, לעת זיקנה, התחיל לפתח את נטייתו לאומנות הציור.

אחי ואנוכי, ביקרנו יחד עם נשותינו, לעיתים קרובות בביתם של האיגרים. בגאווה רבה, היה יידל מצביע על ציוריו האומנותיים, שכיסו את הקירות.

בספרי על האיגרים, עולה בזיכרוני יהודי אחר, שכדאי לדבר בו. האיגרים גרו ממול בית־התפילה, שכונה בשם ״הקלייזל של חבר נושאי המיטה״. אינני יודע את פישרו של־שם זה, אבל כך כונה בית־התפילה.*

בימי החול, היו בואיו של בית־תפילה זה מעטים בלבד. רוב המתפללים היו בעלי־מלאכה, שהקדימו להתפלל. בבית־המדרש הגדול, היה קל יותר לצרף מנין. הבחורים הצעירים, היו משתמשים בקלייזל זה למשחק קלפים בצינעה. כן שימש בית זה בעיקרו כמקום שקט, שאפשר להתייחד בו עם ספר (שם הרביץ גם תורה לתלמידיו, המלמד החרש).

בעיירה היה חי יהודי בשם מאיר קופלר. אני מבין שמוצאו ממשפחה מכובדת, אשר עזבה את מיקולינצה, כנראה, עוד לפני הגיעי לשם. נדמה לי שמעולם לא נשא אשה. לא ברור לי, כיצד התפרנס. ידוע לי כך, שהיה איש

מלומד. היה בקיא בספרות, בהיסטוריה וכן גם בתנ"ך וביהדות. הוא היה מגיע כמעט מדי יום ביומו אל הקלייזל של "נושאי המיטה" והיה משפיע מידיעותיו על כל אחד מהצעירים, שהיה תאב דעת. האחים, הלל ופנחס איגר, היו יושבים איתו שעות מרובות ועוסקים לא רק בסוגיות תלמודיות, אלא גם במיכמני תרבות אחרים.

* ייתכן ולפנים היתה אגודה כזאת, שעליה השתייכו המתנדבים לשאת את "מיטת הנפטר" מביתו לבית־העלמין. בימי עשו זאת בני המשפחה, שכנים ו"חברה־קדישא" ייתכן גם, שהיו אלה מתנדבים של עושי חסד של אמת כלפי כל אלה, שהיו ניקלים מדי בעיני מכובדי העיירה, כדי לשאת את מיטת הנפטר הלזה.

ח.פ.

כדאי להדגיש, שעשה זאת שלא על מנת לקבל תשלום, כי אם כדי להפיץ יידע ותרבות בהוגי הנוער היהודי.

זוכרני, כי כאשר גדלתי מעט, משך אותי פנחס לחוגו של מאיר קופלר. אצלו למדתי לראשונה להכיר את "יוסיפון" (קיצור תולדות ישראל מימי גלות בבל עד חורבן בית שני, בשילוב ספורים על בבל, יוון ורומא העתיקות ועוד).

הסיפור השפיע עלי עמוקות, לאחר שידעתי כבר מן החדר על חורבן ירושלים. (סיפור על קמצא ובר קמצא במסכת גיטין).

התרגשות רבה עוררה, התעוורותו של קופלר. גם לאחר, שהתעוור כליל היה עדיין מגיע לקלייזל זה, כדי ללמוד עם ידידיו. לעיתים קרובות, היו מלווים אותו הביתה. אימתי נפטר האיש, אינני יודע.

בשנת 1934, נסעתי ללבוב, כדי ללמוד בסמינריון העברי למורים וסמוך לסיום לימודי גוייסתי לצבא הפולני.

בשנת 1939, פרצה המלחמה.

על דמותו של מאיר קופלר, עמדתי מתוך כוונה להסביר, מה רבים היו השאיפה והרצון של הנוער היהודי לקנות יידע מכל מקור שהוא.

בין שתי מלחמות העולם, היתה עיירתנו מוכת עוני ודלות. רק חלק קטן, יכול היה להרשות לעצמו לצאת ללימודים.

במיקולינצה, היה רק בית־ספר אחד, בעל שבע כיתות. עם גמר בית־הספר נאלץ הנוער לשאוב יידע נוסף מכל מקור, שנזדמן. אין פלא, שאדם כמאיר קופלר, רכש לו עמדה כמורה ומדריך אצל אלה, שצימאונם ללמוד ולדעת, לא ידע רוויה.

רק חלק קטן מבני הנוער, למד בגימנסיות בעיר המחוז טרנופול. (20 ק"מ, הרחק ממיקולינצה). אחדים למדו גם בלבוב ובערים גדולות אחרות בפולין. (לפקולטות לרפואה, לא נתנו גישה ליהודים וסטודנטים אלה נאלצו ללמוד בארצות שמחוץ לפולין).

על אף העוני, היה המיספר היחסי של הלומדים בגימנסיות ובאוניברסיטאות גדול. רבים מבני העיירה, רכשו תעודות בגרות ודיפלומות של דוקטורים לרפואה ולפילוסופיה.

כדאי לזכור, כי גם אלה, שידם קצרה לרכוש השכלה פורמלית, עשו בכול יכולתם וכישוריהם לרכישת השכלה עצמית באמצעות קריאת ספרים, עיתונים ומגזינים.

עזרה רבה היגיש השירות של שתי הסיפריות הגדולות מייסדן של שתי התנועות הציוניות בעיירה, בית־העם מטעם הציונים הכלליים וההתאחדות.

בהיותי, זמן מה, ספרן עוזר בספריה של ההתאחדות, זומנה לי האפשרות של מגע מתמיד עם הקוראים. אכן, התבוננותי בקוראים, גרמה לי נחת רוח. לא קוראים מלומדים בלבד, שירתה הסיפרייה, גם פועלים וסתם בני משפחות עניות, נימנו על קוראי הסיפרייה.

עד כה נגעתי באירגונים הציוניים רק כלאחר יד. זהו נושא, שאפשר לעסוק בו רבות, כיוון, שהוא היווה עיקר ויסוד בחיינו האירגונים והפוליטיים.

אניח נושא זה לחברי, מתוך תיקווה שלא יניחו אוצר יקר זה. אעסוק בתנועה אחת בלבד, שבאופן אישי לקחתי חבל בייסודה.

1. לידתה של תנועת נוער

השנה היא, שנת 1929. שנה עצובה לציונות. מאורעות הדמים בארץ־ישראל, הופעת הספר הלבן, שהוצא ע"י שלטונות המנדט הבריטי, שכלל הגבלות חמורות ביחס לעליית חלוצים ועולים אחרים לארץ.

במחנה הציוני משבר. תנועת הנוער הציונית היחידה שהיתה קיימת בעיירתנו - השומר הצעיר - התפוררה. רוב מנהלי התנועה, עזבו את העיירה, בין למטרת למוד ובין למציאת תעסוקה בערים גדולות יותר. חלק עזב, עקב אכזבה מהציונות. לרוב כתוצאה מהמדיניות הכושלת של השלטון הבריטי הקולוניילי. חלק חיפש פתרון אחר לאנומליה היהודית והצטרף לתנועה הקומוניסטית, בהאמינו, כי מהפכה עולמית של הפרולטריון תפתור מאליה גם את הבעיה היהודית.

אני עצמי נמשכתי אחר תנועת השומר הצעיר וגויסתי לתוך שורותיה בגיל אחת־עשרה. בגיל זה הבנתי, אך מעט. השומר הצעיר היה בימים ההם בעיקרו תנועה צופית. אנחנו, בני התשחורת, נמשכנו מאוד אחר הטיולים וחיבבנו פעילות צופית.

אחר התפוררות הסניף, נותרנו כ״יתומים״.

לבסוף, בשנת 1929, חברנו יחד, אנחנו הצעירים ובחלקינו מבוגרים יותר והחלטנו לייסד תנועת נוער חדשה.

קבענו וועדת אירגון, במטרה להזמין צעירים רבים ככל האפשר לשם קביעת אופיה, מטרותיה של התנועה החדשה.

הרוב המכריע, לא הבין ולא ידע מה להחליט. עיניין אחד, איחד אותנו בכל זאת - הרצון להשתייך לתנועת נוער. מה שהיכרנו עד כה, היה ״השומר הצעיר״. בוויכוח, התבטאו רבים נגד תנועה זו מתוך נימוק, כי היא הפכה בעיקר לתנועה פוליטית. לעומתם אחרים כגון: יצחק הירש שוורץ (חי כיום בישראל), יוזק קרזובר (רופא בניו־יורק), שמלקה אמרנט (ניספה בידי הנאצים) ונוספים, עמדו לימין השומר הצעיר.

המצב הגיע, כמעט, כדי אירגון מחדש של ״השומר הצעיר״, כאשר יעקב זומרשטיין הפתיע בהצעתו לייסד את גורדוניה.

האמת ניתנה להיאמר - אף אחד מאיתנו, לא ידע מה טעמו של ״ייצור״ זה. לאחר זמן הבנתי, שיעקב זומרשטיין הודרך ע״י מנהלי ההתאחדות.

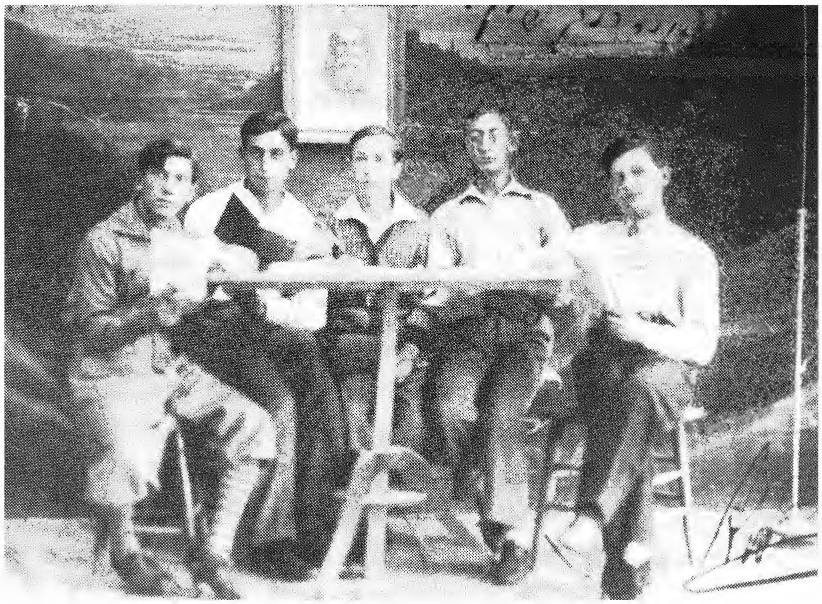
יעקב זומרשטיין, היה מבקר ב״התאחדות״ לעתים תכופות ואילו ההת־אחדות זקוקה היתה לדור של ״יורשים״ והנהלתה קיוותה להשיג זאת ע״י ייסוד תנועת נוער חדשה. זה קרה בעיקבות המסקנה, שבן גוריון הקדים להסיקה. בן־גוריון השפיע על תלמידו פינחס לוביניקר (שמוצאו מקופיצ׳ינצה שבגליציה), נואם ומארגן מוכשר, להניח את היסודות להקמת תנועת הנוער ״גורדוניה״. (פינחס לובייניקר נודע אחר־כך כפינחס לבון. בשנות השישים, יצא נגדו, רבו, בן גוריון, בכל חומר הדין בעיקבות ה״פרשה״).

במעט מן המעט, שיעקב זומרשטיין, ידע על גורדוניה, הצליח למשוך לצידו את רוב המתווכחים.

לצד גורדוניה, עברו גם בחלקם, חסידי ה״שומר הצעיר״. חבר ה״שומר הצעיר״ כיצחק הירש שוורץ, ניבחר לחבר ההנהגה הראשונה של גורדוניה. במשך שנים רבות, נימנה עם חברי.

בהנהגה הראשונה, השתתפו החברים הבאים: יעקב זומרשטיין, אהרון וויסהויז (המזכיר במשך שנים רבות), יצחק הירש שוורץ, יעקב נסברג, חיים

פרשל ושושנה גליקסמן-לב. השניים האחרונים, חיים כעת בישראל. בשעתם למדו בלבוב ובימי החופש הגדול, היו פעילים מאוד בסניף.

The first leadership of "Gordonia" ״גורדוניה״ ההנהגה הראשונה.

כך קמה תנועת הנוער הגדולה ביותר במיקולינצה - ״גורדוניה״ היא יזמה והפעילה מבצעים אירגוניים וחברתיים רבים. בין היתר חוג דרמטי, אשר לעיתים מוזמנות, היה מציג מחזות יהודיים. פעולת החוג הזה, נימשכה עד חורבן עיירתנו ע״י הנאצים.

2. ״מלחמות״ בין הפייבושים.

כרגיל נוטים הצעירים לחקות את המבוגרים. אף כי הייתי אז צעיר לימים, הנני זוכר את המשחקים ב״צבא״ וב״קרבות״ של קבוצות בחורים בשנות העשרים הראשונות, בתום מלחמת העולם הראשונה.

נוצרו שני מחנות. אחד תחת דיגלו של פייבוש רטהויז והמחנה האחר הסתופף תחת דיגלו של פייבוש מייסטריך.

כל אחד מן השניים, הכין את ״חייליו״ לקראת המלחמה הבאה. ה״צבא״ היה מצוייד ברובים של עץ ובמיקלעות (שפראצעס-רוגטקות). ה״מיקלעת״- היתה נשק מסוכן. ב״טיל״ זה, עשוי היית לפצח ראש, כפי שקרה תכופות וכן עלול היית לנפץ שמשות של בתים בתחום ״שדה-הקרב״. החובשים צויידו ב״תחבושות״ - ״נשיקות לחם״ עבש - כדי לחבוש ולרפא ראש פגוע ופצוע. (זה היה ה״פניצילין״ שלהם. הם היו כנראה, מבשרי ההמצאה של פלמינג).

אחרי ״קרב״ כזה, היה כל צד מזמר שירי חרפות לעברו של הצד שכנגד.

מספרים היו ב״קלויז״ של חסידי סטרטין - בו היה לאבא רטהויז, וולוויל, מקום שמור (״שטאט״) סמוך לאבי - כי אותו וולוויל, היה משתבח בבנו יקירו פייבוש. וולוויל נתברך בחמישה בנים ושתי בנות ואת פייבוש אהב מכל בניו.

לאחר ״קרב״, כמתואר לעיל, היה אבא רטהויז עובר ברחוב ופורע דמי נזיקין, שהיסב בנו - תכשיטו.

מעניין, ״המזומן לעתיד״, ע״י הגורל. בשנים הבאות, נמצאו שני הפייבושים במחנות ציוניים מנוגדים. רטהויז בביתר ומייסטריך-אלופי בתנועת העובדים.

חזות משותפת, יצרו שני המחנות, כאשר ״פולשים מן החוץ״ - השקצים, שהתגוררו על ההר מסביב לארמון הנסיכה - התקיפו את בחורינו היהודים.

ה״קרב״ התמקם ליד שילדי הטחנות ליד הנהר ״סרט״ (הטחנות נהרסו בעת המלחמה). התוקפים נחלו תבוסה קשה ולא העזו עוד להתקיף את ה״צבאות״ היהודיים.

הגורל היטיב עימהם - עם הפייבושים. שניהם הגיעו ארצה כמעט באותו זמן וכך ניצלו מאימת השואה.

לאחר קום המדינה, שניהם התיישבו בנתניה. שניהם שמרו אמונים וידידות כלפי בני עיירתנו משארית הפליטה.

פייבוש מייסטריך - שרגא אלופי - מבין ראשוני היוזמים להוצאת ספר זה, לא זכה לראותו מובא לדפוס. הניח אחריו אשה, בן ושתי בנות.

פייבוש רטהויז, נשא לאשה את ידידתנו נסיה שפירא עוד במיקולינצה, והוא הצליח להביאה, בשעה טובה, ארצה.

לפני פרוץ המלחמה, היא ילדה לו שלושה בנים, המשפיעים עליה נחת. כולם מתגוררים בנתניה, בעצם ימים אלה.

3. רשת החדרים בעיירתנו

כפי, שנאמר כבר לעיל, היה חדרו של יצחק-משה, יסוד מוסד ללימוד ה״אלף-בית״. מנקודת ראות של מערכת החינוך, ייתכן והחדר שלו, שימש מעין בית־ספר יסודי. מעל לפרק אחד בפרשת השבוע, לא לימדו שם. הכיתות הגבוהות יותר טעמו מעט מן המעט מנביאים ראשונים. משהגיע תלמיד למדרגה זאת, דאג אביו להעבירו למלמד ראוי יותר, כגון: שמואל איציק החרש, פינחס שמואל גלזר ואחרים. עלי להעיר, כי היו מלמדים נוספים, אבל אני מתעכב על בעלי משקל היתר.

אכן, לאחר ״זמנים״ אחדים, הורים בעלי יכולת, היו מעבירים את בניהם

למלמדים בקיאים וחריפים בתלמוד. כגון: הנוך טריף, שנחשב ליידען התלמוד, הבקיא והחריף ביותר בעיירתנו. אברהם דויד ״טאטיע״ (פרידמן) עיוור, שהיו מדברים בו, כי הוא יודע את התלמוד בעל־פה. בשנים המאוחרות יותר ישראל שפיגל, חתנו של וולוויל רטהויז. בו, באחרון, אעסוק בהרחבה, כי אותו הכרתי יפה בתקופת לימודי אצלו.

היה גם סרוליש פרנקל – חתנו של רב העיר – שאת חדרו אפשר לראות כמוסד תיכוני או עליון (רק מתי מספר מתלמידיו ניצלו מן השואה).

כל אחד מהמלמדים הללו, הצטיין בקווי אופי מיוחדים.

יצחק־משה נהג ביד רמה כמלך על כיסא מלכותו. ישב בראש השולחן, מורם ע״י כרית מתחתיו. מסביבו כעשרים תלמידים לאורך השולחן. לא היה זז ממקומו, אפילו בשעה של חילופי משמרות. אשת הרבי, חנה (הרביצין), היתה מגישה לו את ארוחתו לאותו שולחן, בכדי לא לנתק את רצף לימוד התורה.

עבור ה״מתחילים״, החזיק יצחק־משה בעוזר (בלפר). נוסף על שינון האלף־בית, היה העוזר עוסק בהחזרת ה״דרדקי״ לבתיהם.

הניך טריף, היה תקיף וקפדן. הנני זוכר, כי פעם שיחקנו ב״קמפה״ (דודס) במגרש שעל־יד הבלבכטה (לכינוי זה, זכתה האשה, אשר עיסוקה כפי שאמרו בעיר, היה ״מגדת עתידות״) ויוז׳י קוזובר החזיק במקל, כדי להכות ב״קמפה״. (״קמפה״ – מקל קצר נישען על אבן). המשחק מכה במקלו הארוך על קצהו החופשי של המקל הקצר, כדי להניפו.

בהתרומם ה״קמפה״, על המשחק להרביץ בו בחוזקה ובתנופה במקל הארוך שבידו, כדי להרחיקו ככל האפשר. כל המרחיק – משובח.

לפתע הופיע אצל יוז׳י, רבי הניך, תלש מידיו את המקל, חרף אוהו, משכו באוזנו הביתה ומסרו בידי אמו. (לא היה לו אב).

שמואל־איציק החרש, היה לו מקל ארוך. בשעה, שנדמה היה לו, כי אי מי מתלמידיו, אינו מקשיב כראוי לתלמודו, נחת עליו המקל, כאילו מן השמים.

ילדים ובני תישחורת, הם לעיתים אכזריים ביותר. הם ניצלו את חרשותו, כדי לגרום לו צרות רבות.

החדר המתוקן

יוסילי בבד, למדן מפורסם (ירש לאחר פטירת אביו, רבי השיל בבד ז״ל ה״מרא דאתרא״ את כס הרבנות), אירגן בעיירה ״חדר כללי״. חדר מתוקן זה, קלט את כל ה״חדרים״ של חטיבת הביניים על תלמידיהם ומלמדיהם.

חדר זה דמה לבית־ספר מאורגן היטב, בעל כיתות ובות. עבורינו, בני התישחורת, היה זה הישג גדול.

מסגרת זו, זימנה לנו ״מעשי תעתועים״ מכל הבא ביד. אברם־דוד טטיה, (פרידמן) היה ״מבורך״ בצרות רבות מצד תלמידיו בשל עוורנו. מטבעו היה מנתב באצבעו בשורות דף הגמרא, על אף שהוא לא ראה, את כיוון ניתובו.

הנאה מרובה, היה אחי הבכור נהנה, כאשר הצליח להסיט ממנו והלאה את הגמרא והרבי היה ממשיך לנתב באצבעו על לוח השולחן, בלא להרגיש בשינוי.

הרעיון ליצור חדר כללי, היתה לו חשיבות חברתית מרובה.

קרו מקרים וילדים עניים, הפסיקו את תלמודם בגיל צעיר ביותר. בידי הוריהם, לא נמצא הממון לתשלום שכר הלימוד למלמדים. הם הסתפקו בעובדה, שהצליחו להקנות לבניהם ידיעת התפילות.

ב״חדר הכללי״, ההורים שילמו שכר לימוד לפי יכולתם וחלק שוחרר מתשלום בכלל.

מדי שבת בשבתו, אחר־הצהריים, היתה מופיעה משלחת ״יודעי תורה״ ובראשה יוסילי בבד, ב״חדר הכללי״ ובוחנת את הישגי התלמידים במשך השבוע.

אני זוכר מקרה, שתלמיד מבית עני, אברם גרין, שכינוהו ״בוגר״, למד אצל פנחס שמואל ונמצא תלמיד מצטיין ע״י בוחני הידיעות בתורה.

אילמלא, ״חדר כללי״ זה, ספק, אם היה זוכה להימנות על תלמידי פנחס שמואל.

סרוליש פרנקל

בתוך לימודי ב״חדר הכללי״, עליתי בדרגה: אבי, שהחשיב מאוד את לימודי היהדות, מסרני יחד עם אחי בידי סרוליש פרנקל, חתנו של רב העיר. היה זה יהודי בעל הדרת פנים. רפה־כוח וחסר כל נסיון, כיצד מתשכרים זהוב. היה סמוך על שולחן חותנו, הרב. לבסוף החליט להרביץ תורה לכמינין תלמידים.

היה אב לשני ילדים: משה׳לי, שרכש לימודי חול אצל מורה פרטי (בנו של המלמד נחמיה. אגב, שכחתי להזכירו בין המלמדים בחטיבת הביניים) ותלמוד היה לומד אצל סבו, הרב השיל בבד. בתו רַצֶה- צעירה בהרבה מאחיה, היתה חברה טובה של אחותי.

לימים, נולד לו בן־זקונים. הוא היה תלמידי בביה"ס היהודי, בימי שלטון הסובייטים, בעת שכבשו חלק זה של פולין.

לדאבון לב, לא נותר אף אחד מבבדים אלה.

ישראל שפיגל

כפי, שהזכרתי כבר לעיל, היה בעיירתנו תלמיד חכם, ידוע תלמוד, שמסוגל היה להתמודד בידיעותיו עם הניך טריף. שמו - ישראל שפיגל.

ההבדל בינו ובין מלמדים אחרים, התבטא באורח מחשבתו המודרנית. יפה־תואר, עטור זקנקן מטופח, הזכיר במראהו את זיגמונט פרויד. היתה לו ידיעה בהוויות העולם הזה. היה היחידי בעיירה, שהבין וקרא אנגלית. סרול שפיגל (כך קראוהו), מוצאו מסטניסלבוב.

וולוויל רטהויז, היה לפני מלחמת העולם הראשונה, איש אמיד ויכול היה להרשות לעצמו ל"קנות" עבור בתו הבכירה, אברך משי. הוא העניק לה נדוניה מכובדת והועיד לה בחור ישיבה לבעל.

בעיירה היה שגור מאמר:

חתן משי, האברך,

במכרה זהב נתברך.

תם הזהב, בוזבז

מכרך, היה לבז.

בשנות העשרים, כאשר חותנו ירד מנכסיו: הזהב מן הבור אפס, החתן בור ריק אחז.

משך שנים, היו יוסי'לה ובן דודו אברם בבד, נוהגים ללמד בחורים בקלויז של חסידי קופיצ'ינצה.

סרול שפיגל, היה מתפלל באותו הקלויז ואחר התפילה היה מצטרף אל הבחורים הלומדים.

היות, שחותנו, לא יכול היה עוד לפרנסו, נאלץ לבור לו פרנסה אחרת.

בהגיעו למצוות, החליט אבי להעבירני למלמד "גדול" יותר. הוא סיכם עם הורים אחדים, שהיו להם בנים בגילים של אחי ושלי לפנות בהצעה לסרול שפיגל, שילמד אותנו כנגד שכר. סרול לא השתהה וקיבל את ההצעה.

אני רואה חובה לעצמי להעיר, כי כמוני כרוב בני גילי, לא אהבנו להתעמק בסוגיות התלמוד. אולם במיקרהו של סרול שפיגל, נהפוך הוא.

אני חייב להודות, כי היה זה תענוג להאזין להרצאת הסוגיה על ידיו. הוא נהג כפרופסור. שיטתו כללה שני שיעורים בשבוע. יומיים הרצה, אחר בחננו כביכול. בזמן הביניים ניתנה לנו שהות לחזור ולשנן, לחקור ולדרוש.

בהתערבות אבי, נוספו כמה פרקי נ"ך על תלמודנו. גם באלה היה מומחה.

לדאבון לב, ניספה הוא עם כל הרטהוייזים (פרט לפייבוש, שעלה לישראל) בידי הנאצים.

בעלי־צדקה או ל"ו

קיימים שני סוגים של בעלי־צדקה. אחד עוסק בצדקה, מכיוון, שליבו טוב וכיסו מלא, כדי לתת לנצרך. בעל־צדקה, האחר, אין לו משלו ולא כלום (אין לו גרוש לנשמתו), אולם תקיפה עליו האמונה במיצוות הצדקה, כדי מידת שכנוע העשיר, להתחלק בפרוסתו עם העני.

על כפל טיפוסים אלה, שהשפיעו עלי השפעה מכרעת בנעורי, אעמוד כאן.

כתלמיד "חדר", הושפעתי רבות ע"י אמונות מסויימות בהקשר לחינוכנו הדתי. באחת האמונות האלה, מונח הרעיון, כי עולמנו קיים בזכות ל"ו (36) צדיקים.

אף אחד אינו יודע, מי הם ומה מקום הימצאם - נסתרים הם. עשויים להיות אף קבצנים, החוזרים על הפתחים, לבקש נדבה.

האמנתי בתום לב בל"ו. כל אביון, או כל יהודי, שנהג מוזרות בדרכי אמונתו, עורר בי את החשד, שמא ואולי נימנה עם הל"ו.

בצעירותי הגיתי, משך שנים רבות, אי וודאות מסוג זה, כלפי סרול אוורמן. הלה התפלל בקלויז של חסידי סטרטין ומושבו היה ליד אבי זקני בכותל המזרחי. לידו, נפגשתי, פנים אל פנים, עם סרול אוורמן, אשר עמד ליד דוכנו בעתי תפילתו, עטוף בטליתו. (מעולם לא ישב, פרט לשעת קריאה בתורה). חבוי מתחת לטליתו, היה מתפלל בשתיקה. לפתע, היה פולט צעקת התלהבות ושוב דמם.

התלהבות של אמת ודבקות בבורא, התעוררו אצלו בתום התפילה, כאשר המתפללים עזבו את ה"קלויז".

עתה הגיעה שעתו להתייחד עם הבורא ולתנות את ליבו לפניו. לעיתים הייתי מסתתר מאחורי התנור, כדי לעקוב אחריו ולהאזין לטענותיו. היה זועק ומתחנן, מתפלל ודורש, מקפץ בשתי רגליו על הרצפה (היה איש גדול וכבד), עד שלוחות העץ, אמרו כמעט להישבר.

אחר תפילה ארוכה ודין ודברים ממושך עם "ריבונו של עולם", היה לבסוף, בשעה שתיים, עוזב את הקלויז, מיוזע.

בימי צעירותו, היה כנראה מהלך מכפר לכפר, כדי להשיג פרנסתו. אולם תמיד היה מתחלק בפרוסת לחמו עם עניי העיר.

מיכ׳לה בנו, החי בארצות הברית, סיפר לי, כי בארוחות השבת, ישבו תמיד ״אורחים״ אחדים. (״אורח״ - הילך, עני, המחזר על הפתחים מעיר לעיר).

לעת זיקנתו, לא נזדקק לדאוג עוד לפרנסתו. בניו כילכלוהו. בניו באמריקה סעדוהו. היו מספרים, כי פרט לכסף המעט שנצרך, לו לעצמו ולעוזרתו שכנגד (אשתו השנייה), היה מחלק את הנותר בין העניים. הוא נפטר בשיבה טובה וכל העיר ספדה לו.

אישיות נוספת, שהערצתיה עבור מעשיה הטובים, היא סבתי, שיינה־גיטל. היא היתה מיודדת מאוד עם סרול אוורמן.

אינני בטוח, אם ידעה סבתי לחתום את שמה. סבתי נתייתמה מאביה ומאימה בימי ילדותה. בכל זאת בקיאה היתה בפרשיות ״צאינה וראינה״ והירבתה לתנות אותן ולבכות עליהן.

סבתי לא חסכה כל מאמץ, כדי להקנות לאבי, בנה הבכור, חינוך חילוני ודתי כאחד.

היא היתה קנאית בדתיותה ולא דילגה על תפילת שחרית, מנחה ומעריב, אפילו בימי מחלתה.

היא היתה משכימה קום, כדי להספיק, תפילת שחרית, ובשבתות, אף בימי סופה וסער, ישבה בעזרת הנשים בבית־הכנסת ולעיתים יחידה ולא וויתרה על תפילה בציבור עם הגברים.

אבי זקני, לא היה מעולם משתכר לרווחה, על־כן נאלצה סבתי לסייעו בפרנסה. לעת זיקנה שופר מצבם, היות ובנו הגדול של סבי, היה משגר להם מאמריקה 10 דולר מדי חודש בחודשו. היא היתה אשת חייל אמיתית. בעשרה הדולרים, היא שילמה שכר דירה, כילכלה את ביתה במשך כל ימי החודש ולעיתים השיגה ידה לקנות אפילו מתנה לנכדיה. מעולם לא התאוננה על גורלה. בכל תום ליבה, האמינה, כי אנו חיים בעולם הזה, במטרה להרבות במעשים טובים לקראת עולם האמת. חזקה עליה אמונתה, שרק תפילה וצדקה עשויים להבטיח חיי עולם, בבוא השעה. על שתי מצוות אלה, שמרה בכל כוחותיה.

סבתי עסקה ב״מתן בסתר״. הכירה ״נסתרים״ רבים, שניזקקו לסעד, אבל גאותם העצמית, הרתיעה אותם מהושטת יד.

כל יום שישי בשבוע, היתה סובבת על פתחי בעלי בתים ואוספת חלות לנצרכים. כך עשתה, למען לא תחסר להם, חלילה, חלה לסעודת שבת.

כאשר רצו לסייע ליתומה בנשואיה, היו לה מיודעים מן המוכן, שהניעתם לנער את ארנקם ל״הכנסת כלה״.

בענינים, כגון אלה, היה סרול אוורמן מסייע בידיה רבות.

הנני זוכר, כי בימי זיקנתה, כאשר רגליה לא נשואה עוד, היתה משתהה בביתנו עם סל גדוש החלות, לשם מנוחה קלה.

אמי היתה מתחננת לפניה, להרשות לי ללוותה ולשאת את סלה. היא סרבה בתוקף, בנימוק לא לבייש את הנצרכים ולא להשפילם, בהיוודע למישהו נוסף דבר עוניים.

אמרתי לסיים בזה, אולם נזכרתי באפיזודה, שחייב אני לספרה.

כפי שהזכרתי כבר, לא היה סבי איש פעלים. לעת זיקנתו, היה מרבה לבקר בביתנו. הוא האמין ביכולתי, כי רבה.

בימי הבחירות לקהילה, הצביעה סבתי עבור "אגודת ישראל" ואילו הסב, בהשפעתי, הצביע לטובת ה"התאחדות". כששמעה זאת סבתי, התרעמה עליו, הלמאי, הצביע עבור הבולשוויקים.

כשהרגיש סבי, שימיו מתקרבים לקיצם, ביקש מסבתי, האשה שלו, כהאי לישנא: שותפים היינו בחיינו בכל, נעשה כן גם בעולם הבא: נתחלק במיצוותייך חלק כחלק. סבתי התרגזה ונזפה בו: הלמאי, אינך עושה מאומה לשם "תיקונך" ? במקום לשבת עם ינקלי ולהאזין להוויות הפוליטיקה, קום והסתכל מסביבך ותראה במו עיניך, מה רבו עניי עמך, הזקוקים לעזרתך. במקום לבוא אלי בדרישות מן המוכן - חצי, חצי - הזדרז ועשה לנפשך.

סבתי האמינה במזומן לה בעולם הבא, באמת ובתמים.

המסכנה ! הסוף היה קודר ועצוב יותר, מאשר מסוגלת היתה לשער.

סבי נפטר בשנת 1940 בשיבה טובה על מיטתו ואילו סבתי נספתה יחד עם אבי ואחותי בגיטו פודהייצה.

אמי נתפסה ע"י הנאצים ימ"ש ב"אקציה הראשונה" במיקולינצה ושולחה למחנה המוות בלז'ייץ.

אחי נותר בחיים, עקב שירותו בצבא האדום ואני בנסותי לברוח מגן העדן הסובייטי לארץ־ישראל, דרך פרס, נתפסתי והשולכתי לכלא. פרטים על מאורע זה, אני מתאר בספר: "רציתי להיות חופשי".

חובה עלינו לספר / פיליפ (פייבוש) אמרננט

תרגם ח.פ.

קיום הבטחה

בשעתו הבטחתי למערכת ספר ''יזכור'' זה, לספר את הזכור לי על עיירתנו מיקולינצה. הרגשתי, כי זו חובתי כלפי אחי, אחיותי וצאצאיהם, באשר הם.

אתחיל מן הקצה האחר.

לארצות־הברית הגעתי במאי 1946 ממחנה פליטים בגרמניה. בהגיעי, היתה מטרתי הראשונה, למצוא קשר עם ארגון יוצאי מיקולינצה, המכונה לנדס־מנשפט.

שאלה ראשונה, שהצגתי לארגון ולעצמי היתה: מה מסוגלים אנו לעשות למען הניצולים במהנות העקורים.

זוכרני כנס ראשון. האספה היתה גדושה מפה לפה. גם ברחוב עמדו אנשים והקשיבו לדיווחי המפורט על אשר קרה לעיירתנו.

משך שנה או שנתיים לאחר השרדי מהשואה, עקור מבית ומשפחה, חשתי עצמי כנפש אבודה. יום ולילה הרהרתי, כיצד אשקם את עצמי?

מסביבי - חיי משפחה שכיחים ואני - איני יודע מה לעשות עם עצמי.

משך שנתיים אגרתי כוח. אחר שיקולים מרובים לכאן ולכאן, גמרתי אומר לפתוח בלימודים.

ראשית - פרעתי חובתי למתכונת של בית־הספר התיכון. המשכתי בקולג׳. למדתי ולמדתי... סיימתי את חוק למודי בעריכת־דין.

עתה הייתי בשל להקים משפחה משלי.

נשאתי לאשה את מרתה, רופאת ילדים, דור שני בארצות־הברית, בת למהגרים יהודים מקייב. נולדה לנו בת יחידה ברנצ׳ה על שם אמי.

אנו מוצאים אושר בחיינו המשותפים, זה שלושים שנה. כל השנים הללו, נצבת לפני עיני כאבוקה מאירה, תדמית משפחה ובית במיקולינצה.

מיקולינצה - האיזור ותושביו

מיקולינצה שכנה בדרום מזרחה של פולין, בנוף קסום ומרהיב עין, סמוך לטרנופול, באיזור המכונה אוקראינה.

לפני מלחמת העולם הראשונה, נמצא האיזור בתחום הקיסרות האוסטרר הונגרית. תוך מלחמה זו, נכבש על־ידי רוסיה. אחרי מלחמת העולם הראשונה, נכלל בשטחה של פולין.

אני זוכר את עיירתי, כחלק של פולין. חיינו כעדה מתבדלת, פרושים מגויים ומתייחדים בתוך קהילתנו. את השכלתנו הייחודית שאבנו מתוך ספרי קודש ותפילה. רבים מבינינו התקשו אפילו לדבר פולנית רהוטה, שהיתה שפת המדינה.

אנחנו היהודים, היווינו 80% מתושבי העיירה. רובם - סוחרים זעירים, מיעוטם - בעלי מלאכה: חייטים, סנדלרים, פחחים, תופרות ועוד. אחדים הפעילו טחנת קמח.

זה לא היה, איזור תעשייתי. מעיקרו היה זה איזור חקלאי. העיירה מוקפת היתה משקים חקלאיים קטנים. המשטר היה פאודלי למחצה. רוב האדמות, היו שיכות לאצולה הפולנית.

היהודים מלאו תפקיד חיוני באיזור, בספקם לכל אוכלוסיו: אריגים, עורות מעובדים, מזון - פרי תעשיה וכן עורכי־דין, רופאים, מורים ושירותי עיר אחרים.

בשבילי הדעת והתרבות

הנוער היהודי, היה צמא דעת, תאב חיי תרבות ושואף לחברה מבוססת על צדק ומוסר.

הצעירים השתייכו ברובם לתנועות נוער ציוניות: השומר הצעיר, גורדוניה, ביתר וכו׳. המבוגרים יותר, נמנו עם חברי ההתאחדות, ציונים כלליים, רבזיוניסיטם ומזרחי.

פעילותנו התרבותית התמצתה בוויכוחים ממושכים על רעיונות בנושאי חברה וציונות.

היו לנו מנהיגים משלנו, צעירים ובעלי שאיפות ציוניות, לעומת בעלי גיל העמידה הקשישים יותר, שרובם היו אדוקים וחסידים.

כל האוכלוסיה היהודית, היוותה ציבור גאה, השומר על ייחודו.

בני גילי, ראו את משימתם הראשית בלימודים. תרנו אחר כל מקור, שיוסיף יידע ודעת על חיי עמנו.

היינו מנויים על פירסומים שונים, ספרים, חוברות, עתונים ומגזינים.

הקמנו גם תיאטרון חובבים משלנו. תיאטרון זה ולהקות נודדות של אומנים יהודים, שפקדו את עיירתנו לעתים תכופות, היוו מקור נוסף להעשרת תרבותנו.

ניתן להוסיף דוגמאות לכישורים ורוח היוזמה והיצירה, שפעמו בליבות הנערים והנערות של עיירתנו בחיפושיהם אחר דעת ובמאמציהם להעמיק ולחקור. דוגמה בולטת - ידידי איצ'ה.

איצ'ה קצ'ור (קצ'קה)

ידיד טוב היה לי, איצ'ה קצ'ור. בחור מוכשר מאוד. עקב המצוקה הכלכלית בבית, לא זכה להשכלה פורמלית, פרט לבית־הספר היסודי. אולם הנער הזה, לא וויתר על תשוקתו לחקור ולדעת. מה שיכול היה להשיג בכוח רצונו העז, אכן השיג.

בשחקו שחמט, התמיד ללמוד ולגלות סודות משחק זה, עד שהתעלה לדרגת שחקן השחמט הטוב ביותר בעיירה.

כאשר שיחק ביליארד למד לחשב ולנצל כל זווית וכל קרן פינה לזכותו. כזה היה גם בשחקו כדורגל.

בכל דבר שנגע, גילה יחמה, כשרון מעולה ויכולת ביצוע.

בפרוץ מלחמת העולם השנייה, עם ההתקפה הפתאומית של גרמניה הנאצית על פולין, גויס לצבא הפולני. הוא נפל בשבי הגרמנים ושהה במחנה השבויים במיידנק ומשם לא חזר עוד.

אחי שמלקה

אחי היה מבלה ימים ולילות בקריאה ובלימוד, בחפשו אחר אמת חברתית צרופה.

היה מתעמק לחקור ולדרוש, איך לבנות חברה מושתתת על צדק ושכל אחד מאיתנו ימצא בה את מקומו המתאים וההולם את כישוריו, אופיו ויכולתו.

זוכרני את השיחות והוויכוחים, שניהלתי עם אחי על ״איזמים״ למיניהם: ציוניזם, מרכסיזם, סוציאליזם, אנרכיזם ועוד ועוד...

היה לו, לאחי, ידיד בן חייטים, בחור שקדן וחרוץ, משה'לי וונדרליק שמו. שעות על שעות, היו מתבודדים ומלבנים תוך וויכוח, דין ודברים, אסכולות פילוזופיות שונות.

חולמים היו על עולם מתוקן.

אני עצמי, הייתי נוהג לשוחח ולהתווכח על נושאים אלה ודומים להם עם נוניו מרגוליס ובומצ׳ה גולדרחן - רופאים לעתיד - ועם עורך ספר זה, חיים פרשל, בימי החופש, כאשר היו חוזרים לעיירה מלמודיהם ממרחקים.

מיכל ברנדס

חבר קרוב לי היה, ידיד ורע. אינטלגנטי, חבר השומר הצעיר. חלם על עליה לארץ־ישראל. השתוקק לבנות בה חיים יפים בקיבוץ.

אולם גורלו נחרץ. במלחמת העולם השניה, התגייס לצבא האדום ונשבע ללחום בנאצים עד תום. אכן, נאמן היה לנדרו. נפצע פעמים אחדות. הגיע לדרגת קצין גבוה וברודפו אחר הצבא הנאצי, הגיע עד קניגסברג ושם נפל חלל בקרב.

קווים אלה, אפינו את בני הנוער בעירנו, שטרחו ועסקו בחיפושים אחר דרך חיים נאותה.

הורי - חיים משה וברנצ׳ה אמרנט

הורי הקדישו את כל חייהם לאחי שמלקה ולי. בצד טרדות יום־יום של פרנסה והשגת אמצעים לתלמודנו, שקדו לשמור עלינו מכל פגע וצרה. בחופזם להאכילנו, אפילו בשעת משחק, היתה מידה רבה של הגזמה. רוב חברי לא חיבבו דאגה יתרה זו מצידם. נוהגם, עוררו צחוק והלצות, שפגעו באחי ובי לעתים קרובות.

עתה, בהיותי עצמי הורה לברנצ׳ה בתנו, אני מבין אותם יותר ומקבל את את דרכם ברוח אחרת.

אמי ברנצ׳ה, גלתה חרדה ומסירות נפש, עוד לפני היותה אמא לשני בניה. היא עצמה, היתה בת למשפחה רבת ילדים, ששה־עשר במנין. ארבעה־עשר מביניהם היגרו לארצות־הברית עוד בימים ההם. ברנצ׳ה, אמי, לא הלכה עם אחיה ואחיותיה. טוענת היתה, שאינה מסוגלת ואינה יכולה להשאיר את אמה שיינה־גיטל לבדה.

אכן טיפלה בסבתי, שיינה־גיטל עד יומה האחרון. מסירותה, לא ידעה גבול.

עיירה שדודה ושוממה

חזרתי לראות את עיירתנו בשנת 1944.

הצעירים, הבוגרים, הילדים והתינוקות לא היו עוד...

העיירה כולה, התרוקנה מיושביה היהודים.

היה זה טרגי מאוד, לראות בעיני מקום בו נולדתי, גדלתי והתחנכתי עשרים שנה, נטוש ושומם מכל בני קהילתנו.

מה מר הגורל, שפקד עיר זו, שהוקמה ונבנתה דורות על דורות בידי אבותינו, משך מאות בשנים. עתה בתיה, הקלויזים, בית־הכנסת הגדול וה״חדרים״ שדודים ושוממים, אין יוצא ואין בא.

כזאת עשה הצורר הנאצי למאות עיירות אחרות דומות למיקולינצה.

תל־אביב, מלון דיפלומט, 10 במאי 1985

איני רוצה לעשות הילה של גיבור

ראיון עם מר פיליפ (פייברש אמרנט)

העורך - חיים פרשל

שאלה: זו הפעם השניה, שהינך בא לישראל, לרגל כנס עולמי של השואה והגבורה. הפעם, כדי לחוג ארבעים שנה לנצחון על גרמניה הנאצית.

מה רשמיך על הכנס ועל משתתפיו?

תשובה: זכר שנות המלחמה וימי המאבק על חיי יום־יום, בשממה, ביערות, בחזית בעבודה ובעורף - הביאוני מחדש לקונגרס ולישראל.

באתי לישראל שנית, לראות את הניצולים ולשמוע, כיצד שרדנו ומה ארע לנו, משך ארבעים שנה אלה לאחר הניצחון.

הרגע הקשה ביותר בחיי, כאשר נפגשנו - מספר חברים קרובים - ללא בית, ללא משפחה, אכולי ספק, אם נוכל להמשיך לחיות. היה עלינו להתחיל הכל מחדש.

החילונו בחיפרשים אחר חיים חדשים. הניצחון האמיתי הוא בכך, שכל אחד הצליח בדרכו לבנות לו בית ומשפחה מחדש.

בדומה לזה, מתבטא הניצחון בכך, שהעם היהודי, שהיטלר התכוון להשמידו, הצליח לתרום רבות לעצמו ולעולם, יותר מכל עם אחר.

שאלה: מה העסיק אותך ביותר בדיוני הקונגרס?

תשובה: משתתפים אחדים התלוננו על שום מה, אנו הניצולים, צריכים להרבות ולספר במוראי המלחמה?

על שום מה, אנו חוזרים ומוכיחים לעולם, שאנו זוכרים הכול ואיננו שוכחים מאומה?

על שום מה, אין אנו מפרסמים דיינו, כל מה, שהצלחנו והישגנו, משך ארבעים שנה שלאחר הניצחון?

את מוראי המלחמה נזכור ולא נשכח. אנו חייבים לחזור ולספר הכול, למען בנינו ובנותינו ולמען הדורות הבאים בעולם כולו. נחזור ונספר, כדי למנוע הישנות שואה מחדש.

שאלה: מה רשמיך על ישראל?

תשובה: רשמי מהארץ חיוביים, מאז ראיתיה לראשונה. אנו הצלחנו לראות במו עינינו מה מסוגל עמנו לעשות במדינה הקטנה הזאת.

בביקורינו בארץ, חזינו בחיי עם שקם לתחיה, אחחפורענויות בכל הדורות.

ישראל חיה וקיימת, פועלת, יוצרת ותורמת לעולם כולה, בהשגיה בתרבות, בתעשיה ובחקלאות, במדע ובטכנולוגיה.

זהו ההישג הגדול והחג הגדול של הקונגרס הזה.

שאלה: מאמרך לספר ה״יזכור״, שהיגשת לי עתה, גורם לי הפתעה מרובה. כלום אין הוא פרי הקונגרס, ששיחרר אותך מהמועקה שבלב והיתיר ספקות שקיננו בתודעתך?

תשובה: אכן, אמת!

במקצועי - רואה חשבון - אני חייב להיות אחראי, מצליח וכל ניסוח מן ההכרח, שיהיה קצר, קולע וריאלי.

אני טרוד ועוסק שעות מרובות בניתוח עסקים, חיבור מאזנים וצירוף מספרים ממספרים.... איני רגיל בכתיבה רגשית - ספרותית.

הבטחתי לך עוד לפני שנתיים, בשהותי כאן בישראל, בכנס הראשון לזכר הגבורה היהודית, מאמר על עיירתנו אולם בכל פעם, שישבתי לכתוב, היתה יורדת עלי מעין אפלה ומציבה מחסום בין תודעתי ובין ידי. ראיתי עצמי חייב לחקור, לראיין אנשים ולמצות אחד לאחד את הדברים, שיש צורך לכתוב עליהם.

קונגרס זה במלואת ארבעים שנה לניצחון על ההיטלריזם, הפגישות, הכנסים, הוויכוחים, הסיורים - כל אלה שחררוני במידת־מה מן המועקה ומטרדות יום־יום.

הבוקר - התישבתי וכתבתי והפעם שעות אחדות, ללא מעצור. רציתי לכתוב מאמר יפה ומקיף, אבל לא היתה לי שהות לכך.

אני מקווה, שבאחד הימים אתפנה, כדי לחקור (יש חומר רב; שנכתב על עיירתנו) ובעזרת ידידים, אוכל לשחזר ביתר הרחבה ודיוק את סיפורה של עיירתנו, ולא להסתפק ברשימה של הבוקר.

שאלה: היכן היית, כשהסובייטים הגיעו למיקולינצה בשנת 1939?

תשובה: הצבא האדום הגיע למיקולינצה בספטמבר 1939.

חבורה ניכרת מבני־עירנו, היתה מוכנה לקדם אותם בברכה.

פולין הישנה, היתה ארץ אנטישמית. היהודים נידחו על־ידי השלטון, לא יכלו להשתלב בחברה ולהגיע למשרות ממשלתיות תואמות את כישוריהם. לא היה כל סיכוי לעתיד טוב יותר.

עם הכיבוש הסובייטי, התעוררו תקוות, שהמצב ישתנה. מטבע הדברים,

התחלנו לעבוד ולשתף פעולה. כל אחד ניסה לתרום בשטח בו הרגיש, כי הוא מוכשר ומיומן ביותר.

הסובייטים איחדו את כל הספריות, שהיו קיימות בעיירה וכוננו ספריה מרכזית אחת בבית הצ׳יטלניה.

אחי שמלקה מונה לספרן הראשי של העיירה. אני עצמי, הייתי מנהל החשבונות הראשי של כל החנויות והקואופרטיבים, בתוקף היותי בוגר בית־הספר הגבוה למסחר בלבוב.

נכונו לנו חיים יהודיים חדשים, שונים מהחיים שלפני המלחמה, כאשר חלמנו על ציונות ודאגנו לעצמנו בלבד.

הפכנו לחלק מהמערכת החדשה, שניבנתה והלכה.

יש דעות שונות על שלטון הסובייטים במיקולינצה, חיוביות ושליליות. לי עצמי דעה חיובית.

כך נמשך התהליך, משך שנה ותשעה חודשים.

שאלה: מה ארע ביוני 1941?

תשובה: ביוני 1941, פלש הצבא הגרמני לאזורנו. אינני עומד לספר, מה היה גורל המוסדות, שהוקמו וביניהם בית־הספר היהודי על מוריו. זה לא היה ההווה שלי.

מספר צעירים גויסו לצבא הסובייטי, ביניהם אחי שמלקה. הם נשלחו ישר לחזית אל הקו המפריד בין הרוסים לגרמנים, ליד דרוהוביץ׳. הם בנו ביצורים שם.

עם התקפת הגרמנים, נוצרה אנדרולומוסיה.

החלה בריחה... כולם נמלטו... הדבר נמשך כעשרה אחד־עשר יום. שמלקה חזר הביתה, מוכה, עייף ויגע. לא זכר אפילו, מה קרה לו בהילחמו. ידע רק, שאיבד את כל חבריו.

שמלקה החל לשכנע אותי, שעלינו להימלט מיד, אבל לא יחדיו. הסיבה, שאם יואבד אחד מאיתנו, יאשים הנותר את עצמו בדבר.

בעיר שררה חרדת בהלה... כולם בכו...

השלטון הסובייטי סיפק ליהודים כלי תחבורה, סוסים ועגלות, כדי לאפשר להם להימלט, בקוראו לנו: אל תשארו! בואו איתנו לתוככי רוסיה!

הם האיצו בנו וסייעו לכל משפחה יהודית - שרצתה בכך - להימלט. הם נתנו לכולנו אמצעי בריחה להצלה.

אני מדגיש זאת, כיוון שיש הטוענים, שלא כך בדיוק היה אבל זאת לא זאת האמת. אני הייתי שם.

שאלה: היכן איבדת את שמלקה אחיך?

תשובה: הוא לא נמלט.

שאלה: הכיצד? הרי הוא טען, שעליכם להימלט.

תשובה: אחי זרזני להימלט ראשון. הוא עצמו היה עיף, מכדי לצאת מיד לדרך.

אמי ואבי בכו וטענו: אם נגזר עלינו לחיות – נחיה יחד. אך, אם נגזר עלינו למות – נמות יחד. אל תברחו! אולם, אני הייתי נחוש בדעתי להימלט ויהי מה...

בשובי הביתה בשנת 1944, בדרך לעיירה, בפודוולוצ׳יסק, פגשתי בבני משפחת ציפר-שמוץ. במשך 48 שעות, הם סיפרו לי, כל מה שקרה.

אחי שמלקה נאסר שבעה ימים לאחר הכיבוש הנאצי. הוא נכלא בכלא בטרנופול ושם הוצא להורג ביריה.

אמי נלקחה למיידנק ואחר לטרבלינקה. אבי מת.כך נודע לי גורל משפחתי.

שאלה: נמלטת לרוסיה. היכן שהית ומה היו מעשיך שם?

תשובה: אינני רוצה להציג את עצמי כגבור. איני רוצה לעטות הילה של גבורה. רבים עושים זאת. אגיד לך בקיצור: עבדתי קשה מאוד והייתי תמיד סמוך וקרוב לחזית עצמה, בין אם התנהלה על סטלינגרד ובין על מוסקבה וחזיתות אחרות.

אינני רוצה להרבות בפרטים על־כך.

שאלה: אחרי המלחמה חזרת לפולין. מדוע?

תשובה: נשבעתי, לא לנוח ולא לשקוט, עד שאברר עד תום, מה קרה למשפחתי ומה ארע לעיירתנו.

הגעתי למיקולינצה בשנת 1944. שהיתי עם ניסן גולדשטיין וחבורה של שבעה־עשר ניצולים בבית ציילר. הלכתי לראות כל בית, כל רחוב. על אשר מצאתי, כתבתי במאמרי.

נדרתי אז נדר: לא אעזוב את אירופה, לפני שאברר, מה ארע לבני העיר. ניסיתי להתחקות על עקבותיהם, אולם לא הצלחתי למצוא ניצולים נוספים.

כך הגעתי עד קרקוב. בין המתקבצים שם, לא מצאתי לי מקום. המשטר החדש, היה ספוג אנטישמיות. נפגשתי עם מכרים פולנים לשעבר. שאלה אחת

בלבד, היתה בפי כל אחד מהם: עודך חי? כיצד נשארת בחיים? לא יכולתי לשאת זאת.

יצאתי לצ׳כוסלובקיה, לפרג. משם הגעתי למינכן ומצאתי מקלט במחנה של פליטים.

עמדתי בפני הברירה: להגר לארצות־הברית או לעלות לישראל. קיבלתי ויזה לארצות־הברית מקרובי ויצאתי לשם.

שאלה: סיפרת לי, כי הינך מרבה לסייר יחד עם רעיתך בעולם. מה הינך מחפש בעולם הרחב?

תשובה: ארצות־הברית – ארץ רחבת מימדים ויפהפיה. אף־על־פי־כן, הנני חוזר לסייר באירופה ואף למזרח הרחוק, הגעתי. ביקרתי כמעט בכל אירופה: בתורכיה, יוון, ספרד, ארצות הסקנדינביה. ביקרתי גם בסין, ביפן, תאילנד, סינגפור, ניו־זילנד, טאהיטי.

בטולדו וסוויליה, חזיתי באתרים יהודיים הסטוריים.

בכל מקום, אני מחפש יהודים. אני תר אחר קהילה יהודית, אחר מניין, אחר התכנסות של ליל שבת ואפילו תפילת מנחה כלשהי.

אני שואף לראות, מה תורמים היהודים לעולם.

יכולני להגיד לך, כי אנחנו מושרשים בכל תחומי החיים: בתרבות, במדע ובטכנולוגיה.

בכל תחום ותחום, אנו תורמים הרבה ועלינו להיות גאים בכך.

אומר לך עוד משהו. אף אחד אינו מסוגל להשמידנו. אימפריות עברו מן העולם, מדינות נעלמות, עמים מתבוללים ונטמעים, אולם אותנו לא ניתן להכחיד.

שאלה: במה עוסק ארגון יוצאי מיקולינצה בניו־יורק?

תשובה: הדור הצעיר, אינו מגלה בו עניין.

כאיש עסקים, אני מרבה להופיע במפגשים חברתיים, סעודות ומסיבות לרוב. אפס שמח אני בעיקר להיפגש פעמיים, שלוש בשנה עם בני – מיקולינצה.

פעילים בינינו עד היום: האחים ברנדס, הנסברגים, מנדל הליצ׳ר, אהרן וויסהויז, יעקב גולד ואחרים.

באף מקום, אינני נהנה, כפי שאני נהנה משיחת רעים עם בני עירי, בפגישות הללו.

שאלה: ספר ה״יזכור״ שלנו, יופיע בקרוב. במה אתה רואה את חשיבותו?

תשובה: אנו מצפים לספר הזה. הוא חשוב לנו, לבנינו ובנותינו.

אני מאמין, שספר זה וחלקו באנגלית, ישמש יפה את הדור השני של בני־עירנו בארצות־הברית, כפי שחלקו בעברית, ישמש באותו תפקיד. כלפי הדור הצעיר בארץ.

אני מאמין, שהספר יגלה להם את המעיין ממנו שאבנו, אנחנו כוח עמידה, אהבת החיים ואומץ רוח להישרד ולבנות חיים חדשים. הספר ידרבן אולי את הדור הצעיר ללמוד ולדעת את הקרקע והנוף, בהם עמדו עריסותינו.

ייתכן וספר זה, שאנו עומדים לפרסם, ישמש תרומה לחוקרים בעתיד, העשויים לכתוב על השואה ועל קורות עמנו.

הינך שואל לחשיבותו של הספר, אספר לך מקרה, שקרה לי זה מקרוב נפגשתי עם אחד הצאצאים של הבאבדים. הוא סיפר לי, כי חקר את כל קורות משפחת באבד, כולל משפחת הרבנים בעיירתנו. כשביקשתי עותק של הספר, הודיעני שאין בידו, אלא עותק אחד בלבד.

פירסום ספר זה והפצתו בספריות ובמכוני מחקר, ימנע אולי מצב דומה.

שאלה: מה תוכניותיך לעתיד?

תשובה: מותר לי לגלות לך, כי רעייתי ואנוכי, מתכוננים לרכוש דירה בירושלים. תקוותי, שישמש אותנו ואת בתנו היחידה, ברנצ'ה.

בלקן / מואיז אנגל (משה כץ)

(פגישת רעים בתל־אביב)

השלמה: איציק הירש שוורץ

תרגום: חיים פרשל

ארבעים וארבע שנים חלפו מאז התראינו בפעם האחרונה, בבורחנו ממיקולינצה, מפני הנאצים.

בפגישתנו זו בישראל, בתל־אביב, נקל להבין את התרגשותי.

נולדתי, גדלתי והתחנכתי בשכונה, שנשאה שם מוזר ביותר "בלקן". הרש כץ (קלמקה), הקבצן העליז של השכונה, הכתירה בשם זה. איש פיקח היה, חובב כדורגל, תיאטרון וכל אירועי תרבות ובידור. ידע את כל מזמורי החזנים ושירי עם רבים, ביידיש ומשל פולנים, אוקראינים ורוסים.

אב לשלושה בנים: יוסל, שלמה־בר ולייבלה. באותו בית, היה גר גם אביו, שמחה־דויד כץ, אשתו חנה השמנה והבנים: צלה (בצלאל), חונה ובת מחלה, (היא נפטרה לפני המלחמה).

מצידו השני של אותו בית, גר יעקב מאיר שור.

בלילות שבת ובשבתות, נהגנו להתפלל שם. הרב מטויסט (טלוסטה), כיהן כבעל־תפילה (ש"ץ שליח ציבור).

יעקב מאיר, היה איש נמוך קומה, מלמד, תלמיד־חכם. אני למדתי בחדרו. אב לארבעה ילדים היה: פישל, מלכה, מנוחה ושלום. שלום עלה ארצה עם ראשוני החלוצים בעיירה. הוא הביא ארצה את אחותו, מנוחה, תושבת ישראל שנים רבות.

מראה השכונה ואופיה

היתה זו שכונה, שניצלה מהשרפה השניה, שפקדה את עיירתנו, בראשית המאה העשרים.

שונה היתה משאר רחובות העיר ובתיה.

רוב הבתים, היו בתי־אבן, לבנים, רצפותיהם עץ וגגותיהם פח ואי־לו ה"בלקן", שונה בתכלית.

בקתות זעירות, שבעליהן ליבנום חומר ותבן. רצפותיהן עשויות חומר וגגותיהן, רצועות עץ דבוקות שפה על שפה "גאנטעס" - פלפונים.

בימות הגשמים, בהולות היו עקרות הבית, לכנס כלים מכלים, לאצור בהם את הדלף, הניגר ללא מעצור, כדי להציל את מעט הדלות של הבית.

לכבוד שבת, היו מורחים את הרצפה בחומר ומסידים את התנור, מיתקן המצוי בכל בית, לאפיית חלה לשבת ולחם לכל ימות השבוע. (אם השיגה היד, כדי מקנת קמח).

בבקתות הצטופפו יחד: סבים וסבתות, בניהם ובני־בניהם, כלותיהם וחתניהם.

ב״הבה נתחכמה״ עסקו כל לילה. היכן להציע יצוע לכל ראש. עייפים ויגעים, שקעו בני־הבית בתרדמה, בחולמם על מחר טוב יותר, שבושש לבוא.

בעלות השחר, נחפזו הגברים למניין ראשון, כדי לתפוס ״שחרית״. לא התפילה - עיקר, ככוסית הייש והתרגימה לקינוח.

״יאר־צייטים״ - לא חסרו. בהם התפללו וברכו לחיים, בהתאם למאמר השגור בפיהם: ״דער נשמה אן עלייה, און אונז א־ישועה.

לנשמה - עלייה ולנו - הישועה.

לעת ערב, כאשר השתחררו הנשים מיום עמל מפרך, ישבו על מפתני בתיהם וגלגלו דברי רכילות: שוב השגיחו בפולנית ופלונית, חוזרות בחשאי מה״מקווה״... זו מצפה לבן זכר - בכורה וזו לעשירי במיניין.

גויים לא היו בשכונה, אבל מדי שבת בשבתו, הופיע ה״גוי של שבת״. בידו הופקדו: כיבוי נרות שבת, הסקת התנור וכדומה. שכרו, פרוסת חלה בתוספת מה לקינוח.

בית ל״תפארת״

באחת הבקתות, התגורר לץ העיירה, חיים קרמש, עם שבעת ילדיו.

על בנו בכורו, שמעון (קובה) סיפר גוי, עד ראייה למאורע הבא: בעת הכיבוש הנאצי, הוצאה קבוצת יהודים, לחיסולם בסטרומקי. הנאצים ציוום לכרות קבר לעצמם. שמעון, אחד מן הקבוצה סרב לפקודה וירק בפניו של הגרמני. הוא נורה ראשון, בו במקום.

אני זוכר יפה את בתו שיינדל, אכן, יפה היתה. התאהב בה אזרח אמריקאי, בן העיירה, יוסילה. הוא נשאה לאשה, הביאה לארצות־הברית ושם היא חיה עד היום.

חדר אחד מביקתתו, השכיר חיים, המכונה לץ, למשפחת פיגור, בת שש נפשות.

חיים פיגור, היה נגר. במלאכה זו עסק באחת מפינות החדר. בפינה אחרת של החדר, היתה מתפרה, "מלכות" אשתו - העזר שכנגד - לפרנסת הבית. כאן היתה תופרת לבנים, לבני העיירה. מקום מכובד בחדר, תפס תנור האפייה. כל האומנויות, כרוכות יחד ב־ד' אמותיו של חדר זה.

בעליו האחר של אותו בית, היה מוטיה מילר (פוציק). חייט לבגדי גברות, שהתקינם בעיקר לנשות פריצים. עם לקוחותיו, דיבר פולנית משובשת, שזורה יידיש. במתפרה זו, התגורר יחד עם אשתו, בנותיו, חתניו ונכדיו.

כאן מצא את מעונו, גם וולף קוצ'ר - חייט ביי־חייטותו ובריש לייב על סנדלרייתו.

אכן המקום, היה צר מהכיל, אבל עליז ושמח. מים זורמים לא היו בבית, כפי שלא היו בשום בית במיקולינצה. בתי־שימוש, לא היו בבית הזה, כפי שלא היו בשום בית ב"בלקן".

בלקן - על שום מה? סברה שמעתי והיא מתקבלת על דעתי מראשית החורף ועד האביב, היו נוהגים אנשי השכונה לשפוך את המים הדלוחים החוצה. אלה קפאו, הצטברו והלכו ויצרו תל של ממש והרש כץ הכתיר את התל בשם "בלקן". עם הפשרת השלגים, בוססנו בסחי.

שכני היו: ברל הצולע, דויד דער קורצער (הקצר), שייע יוסל העגלון (בעל עגלה), שבתאי אורבך ה"כלי־זמר" היחיד, שידע תווים ושאר ה"כלי־זמר"ים", לבית הס. שבתאי נתברך בבת - זיסלה, שהיתה היפה בבנות מיקולינצה.

בעוברך ב"בלקן", שמעת הלמות פטישים, זמזום מכונות התפירה, נקישות מסמרי העץ על הימומו של הסנדלר, קול זמר של שולית אומנים, צלילי כינור, חליל, תוף וחצוצרה של ה"כלי־זמר"ים", בשעות אימוניהם וחזרותיהם, ורעש תינוקות - להודיעך, כי כאן חיים ופועלים בני־עמך.

* * *

מיקולינצה, היתה עיירה קטנה, אולם היה בה נוער נחמד. אנו, בני־הנוער, היינו נוהגים להתאסף, כל אחד באירגונו ובתנועתו, לשיר ולרקוד.

נהגתי לשחק כדורגל עם אשר באבד (בנו של הרב מטויסט). הכדור, עשוי היה סמרטוטים ואנו בעטנו בו לרוחבו של כיכר לושנוב.

גורל בני־ביתי

אחי לייב גויס על־ידי הצבא הפולני, כשפרצה המלחמה בשנת 1939. מחזית זו, לא חזר.

תוך שבועיים, הגיע אלינו הצבא הרוסי. אנו שמחנו בבואם. לנו, ליהודים היו רצויים יותר מן הגרמנים.

בשנת 1941 הרוסים נאלצו לסגת ולברוח ממיקולינצה. אני נמלטתי יחד אתם וכן עשו, אחותי דבורה ואחרים.

אמי שרה, אחותי רחל ואחי ינקלה, נשארו במיקולינצה וניספו. אבי איצ׳ה כץ, נפטר בשנת 1936 במיקולינצה מסרטן.

אני חי בארצות־הברית, נשוי לסוניה. יש לי בת בשם אילין ובן – רוברט.

תל־אביב, מלון דיפלומט
10 במאי, 1985

A group of Jewish workmen at Bishel's eggs-export company in Mikulince פועלים - אורזי ביצים לייצוא

Mikulinceans from Israel and the U.S.A. meeting together.

ישראלים, בני מיקולנצה מארחים בני עיר מהתפוצות

בית היוצר לכוח עמידתנו/מיכאל גולדהירש

(בית גידולנו)

איזור מיקולינצה, הינו תבנית נאמנה למהות החיים היהודיים בעיירות בדורות האחרונים.

כל דפוסי הקיום וכל רחשי הלב והרוח, מצאו ביטוי בכל שיטחי החיים המיוחדים: בקהילה, בלשון, בחינוך, בתרבות, בעבודה ובפרנסה.

השואה החריבה את איזור עיירתנו כליל, כשם שמחקה מעל פני האדמה מאות קהילות יהודיות אחרות.

עם זאת היה משהו, שייחד את קהילות איזור מיקולינצה מבין שאר קהילות הקודש.

איזור זה, היה לו משקל סגולי משלו והשפעתו פשטה הרחק מתחומו.

יהודי איזור מיקולינצה, היו יגיעי כפיים. הם סיפקו לעצמם את רוב תצרוכתם. הם היו לא רק סוחרים וחנוונים, אלא גם טוחנים, אופים, חייטים, רצענים, סנדלרים, נפחים, פחחים, עגלונים וכיוצא בהם. הם עסקו בבירוא יערות, סבלות ומשלוח עצים מעובדים למרחקים.

בזעת אפיים אכלו לחם והודו לאלוהים חסדו.

גם האינטלגנציה העובדת, היתה יהודית כולה: רוקחות עורכי־דין ומורים.

חיי העבודה בנוף יערות ושדות, הסבו להם בריאות וגבורה.

בכל יישוב יהודי באיזור מיקולינצה, היו מצויים גברתנים, ששמרו על שלום קהילתם. בימי השווקים ובימי החגא, הפילו חיתיתם על הפורעים המועדים מבין גויי הסביבה.

באותו חבל ארץ, בנו להם היהודים, עולם יהודי כנוס בתוך עצמו. בכל מקום היותו, הרגיש היהודי את עצמו בבית. אורח החיים, קצב החיים בבית וברחוב בקודש ובחול, היה יהודי שביהודי.

בבתי המדרש ובקלויזים, בחדרים ובבתי הכנסת, התפללו, למדו והתחנכו מאות רבות של בני העיירה.

הרוב המכריע של הציבור, לא חדל מלשקוד על לימוד תורה, חוכמה ומעשים טובים. ההשתלמות העצמית, היתה תופעת לווי קבועה לחינוך המכוון של הילדים ובני הנוער.

רבים מבינינו, אזניהם כרויות היו לחסידות. רוח זו שימשה שדה צמיחה לניגונים, ריקודים וסיפורי פלאים על קדושת הרביים וגדולתם.

זוכרני את ביקורו של הרבי מהוסיאטין במיקולינצה, סמוך לפרוץ מלחמת גרמניה - פולין.

באותם ימים, חזרתי משירות צבאי באוסטריה־פוזננסקי. החסידים אירחו את הרבי בבית היפה ביותר בעיירה, בבית רוזנבלום.

ביקור זה עורר התלהבות רבה והתרגשות כללית. נגונים של הרבי ולכבודו, התנגנו באויר הלילה והרקידו את הקהל, שהתכנס כאן וצבא על הבית מסביב.

ספורי פלאים של הרבי ״פרחו״ ונמסרו מפה לאוזן.

ערב זה ושכמותו, עוררו אצל רבים מבינינו מחשבות ורעיונות. אווירה זאת סללה מסילת ישרים לליבותינו ולשאיפותינו. ספגנו את רוח חובת הלבבות לקראת מאמצי התחיה והגאולה. נוצרו זרמים, צמחו ועלו מפלגות.

The Schachter – Ramer families משפחות שכטר, רמר

ראשיתם בערים הגדולות: לבוב, קראקוב, הדיהם מגיעים גם לאיזור מיקולינצה.

נשמעות סיסמאות של שיבת ציון, עלייה לארץ־ישראל וגאולה. יחד איתן ולעיתים גם בניגוד להן, שומעים על שיוויון ועל ניצחון הפרולטריון.

הישישים נדו בראשם בביטול, אולם הצעירים, קיבלו את הבשורות בהתלהבות הם נתלקטו סביב הזרמים השונים.

ביוזמתם הוקמו בתי־ספר ללימוד הלשון העברית. הנוער, שנתחנך בבתי־ספר אלה, לקחו חלק בחיי החברה, במאמצי יצירה ובנין בכל שטחי החיים הציבוריים; התרבותיים והלאומיים.

עם הכיבוש הנאצי, קמו רבים מבני נוער אלה, הצטרפו לצבא הרוסי במלחמתו נגד הצבא הגרמני המטורף והבסטיאלי.

והיה, אם ישאלך בנך: איך זה קרה, שעם שלם הלך כצאן לטבח ?

תענה לו: אדרבא, פתח את הספר ושכמותו וקרא: היהודים לחמו בכל אתר ואתר של הכיבוש הנאצי: במחתרות, ביערות, נגד הצבא הגרמני הבסטיאלי.

במבצעי נקמה שונים, הרסו מסילות, פוצצו מפקדות, העלו באש מחסני מזון ונשק והשתתפו במבצעי נקמה והשמדה של רוצחי היהודים.

שייע טרעגער - שייע הסבל
חיים פרשל

מפעם לפעם, היו מבקרים בעיירה ״יהודים טובים״. מכונים היו ״נכדים״ לרביים ידועים. כגון: הרבי מסאסוב או רבי מאיר׳ל בעל הנס מפרומישלן ועוד.

רבי כזה, היה מופיע בעיירה עם שמש״ל. לפי הזכור לי, היה מתאכסן אצל רמר הזגג ו״בעל התפילה״. רמר זה היה גם חזן ובדחן, מה שניראה בעיירה ״מארשאלעק״ - מעין מנחה של ימינו. אליו ניזקקו הבריות לחתונות ומסיבות משפחתיות אחרות. תפקידו היה לרכז את הקהל, לבדרו ולהביאו בין לצחוק ובין לדמעות. הכול לפי טעמו האישי. משמיע חרוזים מאולתרים בחלקם ובחלקם שגורים וידועים בקהל כגון: ״כלה׳ניו, כלה׳ניו, וויין״: - כלתי, כלתי, בכיו לאחר ה״גולדענע יויך״ (מרק הזהב) והסעודה כולה, היה מנצח על ה״דרשה געשאנק״ (מתנות הקרואים). היה מפאר כל אחד ואחד ממגישי השי והולך ומפליג שבח וקלס והיה להם תוארים מתוארים לעילא ולעילא. תוארים אלה, היו שואבים בעיקר מהקדמות המלצה של בעלי תורה ידועים לבעל חיבור תורני חדש, כגון: ״חכם מופלג״, ״עוקר הרים״, ״מפוצץ סלעים״, ״סיני״ וכו׳.

לבית רמר, הייתי ניכנס תמיד בלב נפעם. דממה מוזרה שררה בתוכו. הבית ניראה לי משום מה אפוף רזים ותעלומות.

הייתי בא לבקר את חברי ברל, צעיר הבנים. אשה לא ראיתי בבית זה אף פעם. עד היום לא ברור לי, אם ברל יתום היה מאימו, או שסיבות אחרות היו בגו.

אחזור אל הרביים. ״נכד״ כזה של רביים, היה מופיע בעיירה עם שמשו והיה מישתהה בעיירה שבוע ימים בערך.

בשעות מסויימות, משך היום, היה מקבל באכסנייתו ״בעלי דרכים שונים״: ידועי חולי ומדווים, ניצרכים למיניהם, זקוקים לעיצה, צער גידול בנים, עקרות, מחלות נפש, שידוך, פרנסה וכו׳.

השמש שימש ככותב הבקשה וכגיזבר. היה השמש עושה את אזנו כאפר־כסת, מקשיב ורושם ב״קוויטעל״ (כתב הבקשה) את צרת המבקר והיה מקבל ממנו את ה״פידיון״.(תמורה כספית). מוסר את הפתק לרבי ואילו בעל הבקשה ממתין בקוצר רוח ובלב ניפעם לדברי הרבי.

שייע טרעגער, אחד משלושת סבלי העיירה, בא לביקור אצל הרבי. מה הריצו לכך, נודע ברבים, רק לאחר הביקור.

שייע הובא בפני הרבי - סופר אחר־כך - וביקש ממנו בן זכר לזוגתו העקרה.

שאל הרבי את שייע: ומה שמה של הפלונית שלך, בישראל? התפרץ שייע והתריס: ״אויב דו ווייסט ניסט ווי מיין וויב הייסט, גיב מיר אפ דעם טשראן (קראן־מטבע אוסטרי: ״כתר״) אם אינך יודע, מה שם אשתי, החזר לי את המטבע־ה״כתר״.

(שייע התקשה לבטא את האות ק׳ ולכן אמר טשראן במקום קראן-״כתר״).

אם אמת הסיפור, או רק אגדה, אינני יודע, אבל שמעתיו פעמים אחדות בימי ילדותי.

בימי ילדותי/מיכאל גולדהירש

תרגמו חיים ונחמה פרשל

כינור מתייפח לנוגה הירח

ליל ירח מלא. אני ליד הבאר, שממולה מסעדת מרקוס. השעה מאוחרת מאוד. אנשי הסביבה שרויים בשנה עמוקה. על מיפתן בית האוכל, ניצב ג׳וניה בן האלמנה. צלילי נכאים של געגועים פורצים ומתמלטים ממיתרי כינורו כנגד הירח הבהיר והזוהר.

ניצבתי על עומדי ליד הבאר, שבוי בקיסמי המנגינה, בלי יכולת למוש ממקומי.

כעבור זמן נודע לי, כי באותו לילה חזר ג׳וניה מטיול גורלי, בו חל קרע מייאש ברומן, שבינו לבין סימה־רויזה.

סימה־רויזה עזבה את העיירה ונסעה ללמוד בלבוב. כינורו של ג׳וניה התייפח.

מעשה בפאה

המסעדה של האלמנה מרקוס, שימשה מרכז פגישות למי שכונו עילית פולנית ולמעשה אנטישמים מובהקים.

מקום זה התפרסם במאכליו הטובים ובמשקאותיו המשובחים. גברת מרקוס עסקה גם באפיית לחם מעולה למימכר. היה זה לחם מיוחד במינו והוא משך קונים מכל עברי העיר.

מקרה מיוחד נכרת בזיכרוני.

ערב שבת אחד, שלחני אבי לקנות רביעית יי״ש לסעודה של ליל שבת. נהוג היה לקנח את מנת הדגים במעט ספירט נקי.

אותה שעה הסבה שם קבוצה של אותה ״עילית״... הם זללו, סבאו והתהוללו. ביניהם פטרי רובינסקי, שכני הקרוב ביותר וידיד משפחה לכאורה.

גברת מרקוס, עסוקה היתה במזיגת היי״ש עבורי. בעומדי ליד הדלפק וגבי מופנה אל החבורה, חמד לו רובינסקי תעלול. הצית גפרור ובפתאומיות הבעיר את פאתי הימנית. החבורה צהלה, השמיעה שאגות שוורים והתמוגגה מנחת. זוכרני, כאילו קרה הדבר היום...

גברת מרקוס, שהיתה כפר אשה באה בימים, הזדעקה ובכל כוחותיה נזפה בו וגידפתהו, בלא להתחשב כלל במעמדו הרישמי כראש ״איגוד הקלעים״ (ז׳בוינזק שצ׳לצקי).

בנעוריו היה פטרי סנדלר. מאוחר יותר נשלח לקורס של וטרינרים והיה לווטרינר. מינוהו למפקח על בית־השחיטה. כאן היה כמתעתע בנסותו לדבר יידיש בלשון עילגים.

באותה משחטה, היה פעיל רופא ווטרינר זקן, בעל וותק וציונים לשבח עוד מלפני המלחמה. הוא היה רופא ווטרינר מומחה. כיוון שהיה בן העדה האוקראינית ונודע כשיכור מובהק, שהתהלך בלילות ברחובות העיר ומזמר, השלטונות הורידוהו מגדולתו וקבעו מעליו את פטרי רובינסקי ״ימח־שמו״.

סכין בזרוע

בדרכנו מבית־הספר הביתה אחר הלימודים, היו מתפתחות מריבות בינינו לבין ה״שקצים״.

לעיתים הגיעו הדברים עד כדי תיגרות ידיים.

באחד הימים התקיף ה״שקץ״ ינק רוסילינסקי את יצחק קצור ודקרו בסכין בשרירי זרועו. במזל לא פגעה הסכין בעצם.

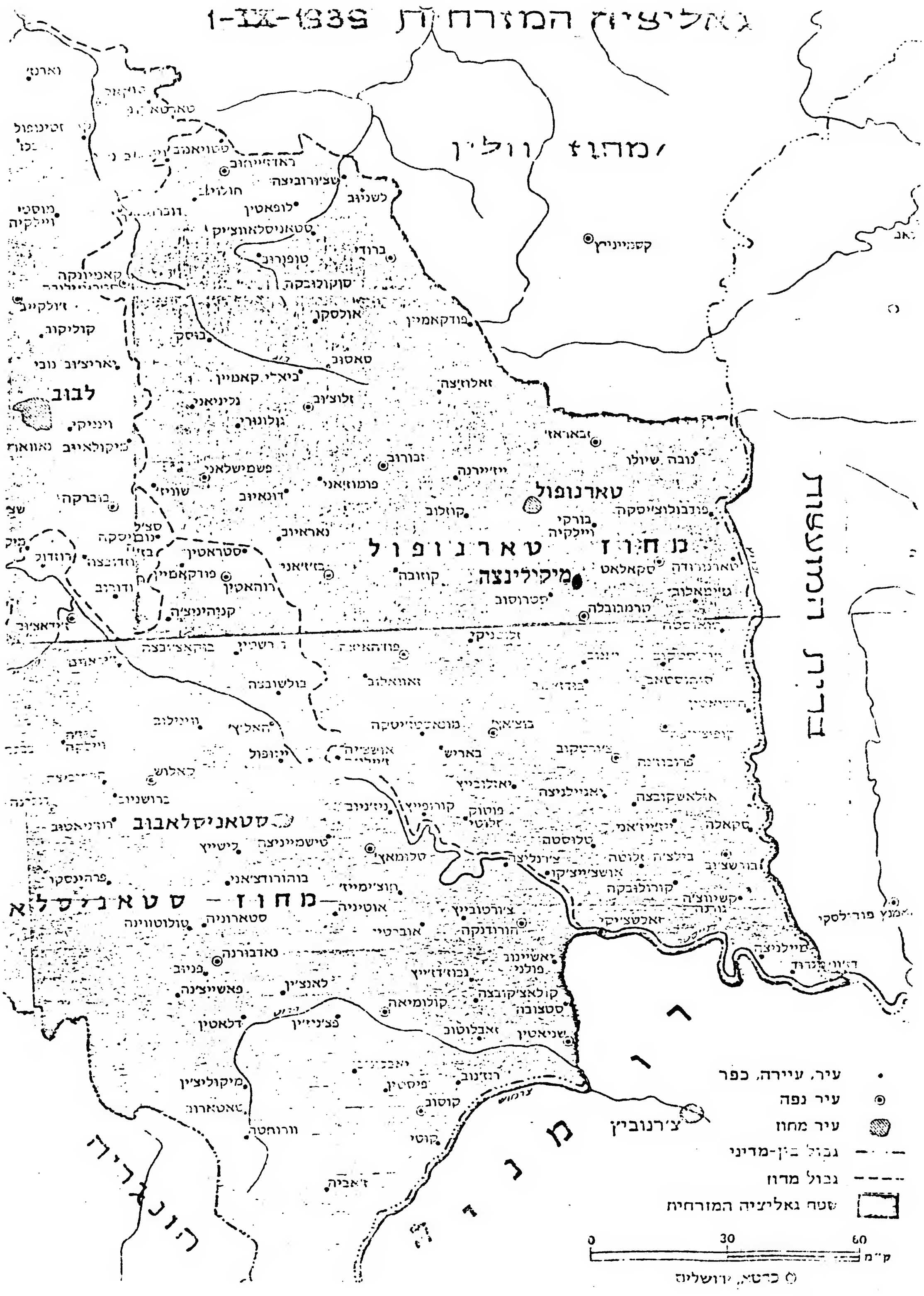
*

זרעי האנטישמיות נזרעו עוד בטרם עלות היטלר לשלטון, והרעילו את האווירה.

זאטוט אנטישמי, מצא לו פורקן בקורבנו היהודי.

שער רביעי: בין שתי מלחמות עולם

זכרונות ילדות (פרקי הווי)

Map of district Tarnopol

מפת האיזור

מיקולינצה - עובדות ומספרים
(החומר מגנזך "בית־התפוצות" בתל־אביב)
מיקולינצה - עובדות ומספרים

(נפת טארנופול, מחוז טארנופול)

מספר האוכלוסיה

השנה	כלל האוכלוסיה	היהודים
1765	(?)	427
1880	3,750	2,411
1890	3,835	2,468
1900	3,660	2,284
1910	3,511	2,137
1921	3,217	1,891
1931	(?)	1,770

היישוב היהודי מראשיתו ועד מלחמת־העולם השנייה.

על סמך הפריווילגיה המלכותית מ־1595 זכה הכפר מ' למעמד עיר, בבעלות פרטית של האצולה. ב־1674 שמו הטורקים מצור על העיר וכבשוה; מקצתם של התושבים נרצחו ומקצתם הובלו בשבי. התפתחות כלכלית במ' חלה במחצית הראשונה של המאה ה־19: ב־1820 הקים בעליה בפרבר קונופקובצה מרחצאות־מרפא ליד מעיינות הגופרית, שנתגלו שם עוד במאה ה־17. המרחצאות משכו למ' מתרפאים מרחבי גאליציה המזרחית, והדבר סייע במידה ניכרת לפרנסתם של תושבי המקום. בתקופה זו הוקם גם בית־חרושת לאריגי־צמר. אולם במחצית השנייה של המאה חלה ירידה במצבה הכלכלי של העיירה. בשל חיבורה לרשת מסילות־הברזל נפתחה לפני הציבור הרחב של המתרפאים בגאליציה המזרחית אפשרות לנסוע גם למקומות־מרפא אחרים ברחבי האימפריה האוסטרית. גם בית־החרושת במ' לא עמד בפני התחרות של המפעלים בחבלי האימפריה המתועשים. ב־1903 פקדה את העיירה דליקה גדולה, שכילתה כ־300 בתים; היו גם אבידות בנפש ומספר גדול של פצועים. רוב־רובה של האוכלוסיה - כ־2,000 איש - נשארו בלא קורת גג. מלחמת העולם הראשונה ולאחר־מכן

המיתון הכלכלי בפולין בשנות ה־20 וה־30 הביאו לידי ירידה נוספת במצבה הכלכלי של העיירה, וכתוצאה מכך פחת והלך עד פרוץ מלחמת־העולם השנייה מספרם של אוכלוסי המקום.

הידיעה הראשונה שבידנו על היהודים במ׳ היא מ־1716. באותה שנה שילמה הקהילה היהודית שבמקום מס־גולגולת בסך של 482 זהובים. ב־1765 מנתה הקהילה - כולל יהודי הכפרים הסמוכים - 485 נפש.

רבה הראשון של מ׳ הידוע לנו היה ר׳ נפתלי־הרץ (הירש) ב״ר אהרון ברוידא (ב־1780). ר׳ אברהם אריה באב״ד שימש כרב במ׳ באמצע המאה ה־19 (נפטר 1860). אחריו עלה על כס־הרבנות, ר׳ חיים באב״ד (נפטר 1889). מאז עברה הרבנות במ׳ מאב לבנו: ר׳ משה ב״ר חיים באב״ד, לשעבר רבה של קוזלוב, שנפטר בשנת 1906; בנו, ר׳ יהודי־חשיל באב״ד, שכיהן במ׳ בשנים 1906 - 1912; ובנו, ר׳ יוסף בן־ציון באב״ד, שנספה במלחמת־העולם השנייה (1942 או 1943).

הדליקה ב־1903 פגעה קשה ביהודי מ׳, שהיוו כמעט שני שלישים של כלל האוכלוסיה בעיירה. בין השאר עלו באש בית־הכנסת ובתי תפילה אחרים, וכן בית הספר מיסודו של הבארון הירש. אף־על־פי־כן נבנה היישוב היהודי מחדש; לשיקומו תרמו בין היתר השלטונות האוסטריים. ב־1910 שוב עמד על תילו בית הכנסת בנוי לבנים, ופנימו קישוטי־פאר. כן שוקמו בית המדרש, 8 בתי תפילה אחרים ובית־הספר של הבארון הירש.

לפני מלחמת־העולם הראשונה כיהנו לפעמים יהודים כראשי־העיר (כך, למשל, ראש־העיר קורץ) וכן במשרות חשובות אחרות, כגון שופטים (השופט בליט) ומנהלי תחנת־הרכבת.

כשפרצה המלחמה, ברחו יהודים רבים לכפרי הסביבה ולעיר פודמביצה הסמוכה. אמנם רוב הנמלטים חזרו למ׳ לאחר שנכבשה בידי הרוסים, אולם כמה מיהודי מ׳ הגיעו אף לערים מרוחקות ברחבי אוסטריה, ושם שהו בזמן המלחמה. יחסם של השלטונות הרוסיים ליהודי מ׳ היה נסבל; היהודים לא נרדפו, אם כי חויבו לעבודות ציבוריות קשות (ניקוי רחובות, עבודות ביצורים וכו׳). אולם מצבם הכלכלי החמיר בשל החלפת המטבע, הפקעת הבתים והחרמת הרכוש לצורכי הצבא. השתרר קיפאון במלאכה ובמסחר. גם בתקופה שלאחר התפוררותה של האימפריה האוסטרית לא סבלו יהודי מ׳ במיוחד מצדם של האוקראינים ומאוחר יותר (1920) מצדם של הבולשביקים: גם אלה הסתפקו בהחרמות רכוש ובחיוב הגברים לעבודה בעבודות שחורות. אולם עם בואם של יחידות הצבא הפולני, בפיקודו של הגנראל האלר, פרעו הללו ביהודי מ׳, גזזו זקנים ופאות והשפילום בכל מיני השפלות.

תחת השלטון הפולני הלך והתדרדר מצבם החומרי של יהודי מ׳. מספרם פחת בהתמדה בשל עזיבת העיירה. רוב היהודים המשיכו להתפרנס ממסחר -

קניית מוצרים חקלאיים מאיכרי הסביבה ושיווקם למרכזים גדולים יותר. כן סיפקו היהודים את מוצרי המלאכה שלהם לכפרים. בין הסוחרים היו כמה סיטונאים ואף יצואנים אמידים שסחרו בתבואה, ביצים, סוסים, בקר ובראש וראשונה בסיבי קנבוס. כמה יהודים בעלי טחנות־קמח וגריסים מבשלות בירה ופונדקים. בתקופה שבין שתי המלחמות היו גם במ׳, שני רופאים, שלושה עורכי־דין, וכן רוקח ושופט יהודים.

במ׳ פעל ״בנק יהודי״. ב־1929 נוסדה קופת גמילות חסדים, שהילוותה בשנים 1933 – 1937 הלוואות בממוצע שנתי של 3,136 זלוטי. המבנה המקצועי של הלווים לפי נתונים מן השנים 1936 – 1937 היה כלהלן: 109 סוחרים זעירים, 28 בעלי־מלאכה, 20 פועלים, 4 חקלאים, 26 אחרים.

בתחום הפוליטי־תרבותי פיתחו הציונים פעילות ערה. ההסתדרות הציונית המקומית כבר היתה קיימת ב־1898. ב־1903 פעלה בעיירה ״אגודה חברתית״ – אגוד האינטליגנציה בעל צביון ציוני, שהיה מארגן מופעים וחגיגות בתחום התרבות וההשכלה. ב־1912 פעל סניף המזרחי, שניהל גם פעולות־צדקה באמצעות החברה ״פת לאורחים״, שהיתה נתונה לחסותו. על השפעתם של הציונים במ׳ מעידה, בין השאר, העובדה, כי בבחירות לסיים הפולני ב־1922 תמכו רוב בעלי זכות־הבחירה (699) ברשימה הלאומית. בידיעה מ־1923 נמסר על קיום סניף עזרה במ׳, ובידיעה מ־1924 על פעולת סניף החלוץ. בשנות ה־20 נוסד גם סניף התאחדות, ולידו ספריה וחוג־לדראמה. בשנות ה־30 התארגנו סניף של הרביזיוניסטים וכן סניף התאחדות פועלי־ציון. בשנים 1933־1934 נוסדו סניף אחוה וכן אחוה צעירה, והם הפעילו קיבוץ־הכשרה בוולה־מאזוב־ייצקה. תנועת אחוה ניהלה גם ספריה, חוג לדראמה, תזמורת ואיגוד־ספורט ״הרצליה״. בעיירה פעל גם איגוד־ספורט – ״הפועל״. קן השומר הצעיר במ׳ חידש את פעולתו ב־1936, ולידו ספריה; בוגרי השומר הצעיר התארגנו ב״סתם חלוץ״. במ׳ פעלו גם קנים של הנוער־הציוני, השחר וגורדוניה; האחרון היה החזק בין ארגוני הנוער. הציונים פתחו במ׳ מועדון בשם ״דער פעריין״.

בהשפעת הציונים נפתחו במ׳ קורסים מטעם ה״איגוד היהודי לבתי־ספר עממיים ותיכוניים״ בלבוב; כן פעל בית־ספר עברי משלים, כפי הנראה, המשכם של קורסים לעברית, שנפתחו עוד ב־1907. סניף האיגוד ״עבריה״ במ׳ פתח מועדון וקיים גם קורסים ללימוד השפה העברית.

בבחירות לקונגרסים הציוניים (ה־15, 17, 18, 19) נטלו את רוב הקולות במ׳ ההתאחדות או הליגה למען ארץ־ישראל העובדת; במקום השני עמדו הציונים הכלליים, ובשלישי (עם מספר קולות קטן במידה ניכרת) – המזרחי.

במ׳ נודעה בתקופה שבין שתי מלחמות־העולם השפעה ניכרת לחסידים

מן הזרמים השונים, בעיקר חסידי בית ריז'ין (הוסיאטין, צ'ורטקוב). חסידי ריז'ין שימשו יסוד להקמת סניף אגודת ישראל לאחר גמר מלחמת־העולם הראשונה.

מאבק עז ניטש בין אגודת־ישראל לבין הציונים בבחירות לוועד הקהילה. ב־1933 ניצחו הציונים בבחירות, ואז פנו אנשי אגודת־ישראל לשלטונות וביקשו שתפזר את הנהלת הקהילה, ואמנם הללו השיגו את מטרתם; לראש ועד הקהילה נתמנה קומיסאר, אולם למעשה שלטה בו אגודת־ישראל. על מנת להמשיך בניהול ועד הקהילה החליטו אנשי אגודת ישראל בעת הבחירות, לשלול את זכות־הבחירה מכל יהודי מגולח, לפסול 203 קולות מבין 600 בעלי זכות־בחירה, ובתוכם את אלה שהיו מתגלחים בתער. הנפסלים פנו בתלונה אל שלטונות־הנפה בטארנופול.

בבחירות ב־1927 למועצת העירייה במ' זכו היהודים ב־18 מאנדאטים (מהם 3 ציונים) מבין 48 כלל הנבחרים. בבחירות ב־1933 לא אושרה רשימה מיוחדת של היהודים, ורק מרשימת הסאנאציה קיבלו הנציגים היהודים 3 מאנדאטים, ביניהם 2 ציונים.

ב־1933 ירד לחיי היהודים ראש־העיר האנטישמי קאזאנובסקי. הוא הפלה לרעה בעיקר את מבקשי־הסעד היהודים, והקשה עליהם לזכות בטיפול רפואי חינם.

מלחמת־העולם השנייה

עם פרוץ המלחמה ובתקופת השלטון הסובייטי גדל מספר האוכלוסים היהודים במ', בשל זרם הפליטים ממערב פולין והגלייתם של מספר יהודים בידי הסובייטים מהערים הגדולות לעיירה זו. מהשתחילו פעולות־המלחמה בין הגרמנים לבין הסובייטים ביוני 1941, נפגעו אוכלוסי מ' מההפגזות של הגרמנים, שכן בקרבת מ' נמצא שדה תעופה סובייטי. צבאות הגרמנים כבשו את העיירה ב־5.7.41; לאחר נסיגת הצבא האדום, ועוד קודם שנכנסו הגרמנים, התחילו האוקראינים המקומיים לעשות שפטים ביהודים. ביום כניסתם של הגרמנים לעיירה הם ציוו על ראש־העיר האוקראיני להביא להם שני יהודים להוצאה־להורג לשם ראווה. שני היהודים נורו בו בערב בפומבי. הפוגרום שהתחיל קודם־לכן נמשך עתה בהשתתפות חיילים גרמנים, שוטרים אוקראינים ואיכרים אוקראינים מהסביבה, שהגיעו בהמוניהם למקום: הכול הסתערו על דירות היהודים, שדדו ורצחו. השוטרים האוקראינים הוציאו קבוצת יהודים (12 – 20 איש) אל מחוץ לעיר, ונאמר להם שיעבדו בבית־מיבשל הבירה. שם נצטוו לכרות קבר גדול, כביכול לקבורת סוס שנתפגר. היהודים נרצחו באתים,

והושלכו לבור (אחדים מהם כשעודם בחיים), ועל ערימת הגופות הטילו האוק־ראינים את נבלת הסוס. באותם הימים רוכזו כל היהודים לניקוי הרחובות והדרכים, וכן לקבורת קרבנות הפוגרום בקבר־אחים בבית העלמין. לאחר סיום העבודה הובאו היהודים לגשר הנהר סרט וכבר התכוונו האוקראינים לרצחם, אלא שנזדמן שם קצין גרמני ומנע את הרצח. היהודים הוכו, אך חייהם ניצלו.

הפוגרום ההמוני נפסק, אולם נפתחה סדרת מאסרים של אנשי האינטלי־גנציה, של האמידים ועסקני־הציבור לשעבר, אחדים הצליחו להשתחרר בעזרת שוחד, אולם 18 איש נורו למוות (ביניהם ד. מרקוס, וולפנהאוט, גולדשטייז ובתו). כן באו הגזירות שגזרו הגרמנים בכל מקום: קנס ומתנת־יד של כלי־זהב וחפצי ערך, חובת עבודה של גברים ונשים, הצו לשאת סרט ובו מגן־דוד. בסוף שנת 1941 נצטוו היהודים להרוס את בניין בית־הכנסת, לעקור את המצבות בבית־העלמין ולרצף, בהן את הרחובות במ'. בחורף 1941 - 1942 נצטוו יהודי מ', כפי שנצטוו יהודים במקומות אחרים, למסור לגרמנים כל מוצרי הפרווה שברשותם. שוד הרכוש היהודי, בצורות שונות ובאמתלות שונות, נמשך בלי הרף אף גבר באביב 1942, עתה נצטוו היהודים למסור לגרמנים את כל מלאי המזון שברשותם, ובנוסף לכך התעללו האחרונים באלה שהביאו את המזון למקום האיסוף. באותו זמן הגיעה למ' גם קבוצת שוטרים גרמנים מטארנופול, שסבבו את בתי היהודים ושמו בכליהם ממיטב החפצים. כפעם בפעם אירעו גם מעשי־הרג על "פשעים" שונים. כך, למשל, היו הגרמנים יורים ביהודים שנתפסו בכפרים בסביבה, כשהם מוכרים את חפציהם או קונים מזון.

יהודי מ' (הגברים) נחטפו והובאו אל מחנות־העבודה סטופקי, בהלובוצ'ק־ויילקי, בקאמיונקה ובזאגרובלה (פרבר טארנופול). גברים ונשים יהודים ממ' עבדו גם בחוות בסביבה, בין היתר בכפר מישקובצה, עבודה זו נעשתה בתנאים נוחים קצת יותר, ביהודים לא התעללו, והם לא סבלו מרעב. ליד חוות חקלאיות אחדות הוקמו מחנות, והיהודים־הפועלים גרו בהם וביקרו מזמן לזמן אצל משפחותיהם במ'.

היודנראט, ובראשו עורך־הדין יגרנדורף, סייע לגרמנים בהספקת כוח־עבודה ובגביית קנסות מהאוכלוסים. סגנו של יגרנדורף היה זלצמאן. ידועים לנו שמותיהם של חברי היודנראט: מורגנשטיין, ואלפיש, הורוביץ, מרגוליס.

גיטו מגודר לא הוקם במ', אולם היהודים נצטוו להתרכז בחלק של העיירה, הסמוך לחוף הנהר סרט.

ביולי ובאוגוסט 1942 נודע ליהודי מ' על השמדת היישובים היהודיים בכל האיזור מי שהשיגה ידו התקין לעצמו מחבוא. אור ליום 31.8.1942

הגיעו מטראנופול שוטרים גרמנים ואוקראינים, כיתרו את הרובע היהודי, הוציאו את התושבים מדירותיהם והעלום על משאיות. החולים והתשושים נרצחו בו במקום, וכן היו קרבנות רבים בין אלה שניסו להימלט. רוב המתח־באים ביער הסמוך נתפסו. האקציה נמשכה יום שלם. 1,200 יהודים הובאו לתחנת־הרכבת והוסעו אל מחנה־ההשמדה בבלז'ץ. כ־80 - 100 יהודים נספו בעיירה, תוך כדי מהלך האקציה, לאחר סיומה של זו, הסתערו האוכלוסים הנוצרים על דירות היהודים, ושדדון.

לאחר האקציה נותרו במ' כמה עשרות יהודים, שבכל זאת הצליחו להיחלץ מן השילוח בזכות המחבוא. הגרמנים הניחו להם לכמה שבועות וניצלו אותם לניקוי הדירות שנתפנו וסידור החפצים שנותרו, כדי להעבירם למינהל המקומי. במחצית השנייה של חודש ספטמבר, או בראשית אוקטובר 1942, קבעו השל־טונות, כי מ' חייבת להיות "יודנריין". הם ציוו איפוא על קומץ היהודים לעבור לגיטו טארנופול (לפי גירסה אחרת, נצטוו יהודי מ' בסוף אוקטובר 1942 לעקור לגיטו בטרמבובלה עד 1.11.1942). טענו איפוא היהודים את שארית רכושם על עגלות ויצאו את מ'. מאחר שהשלטונות לא שמרו על יציאתם, פנו היהודים אל מקומות שונים בסביבה, שבהם עוד נתקיימו שרידי קהילות יהודיות, אלא שגם שם פקד הגורל האחד את כולם.

מקורות

אבל"ג: מס' 1421

אי"ש: M-1/E 584/508; M-1/Q 2465/631; 03/2534

איווא: אדר"פ 44

אמת"י: P 83 (E 33), P 83 (F 3)

אצ"מ: A.214-1; Z.4-2996

אש"צ: 84.1.2 (3)

ספר בודזאנוב, חיפה 1968 ע' 173; א. שוחט, עיירתי מיקולינץ, בתוך "העבר" 1973 כרך 20, ע"ע 245–259.

"בת קול" 1914 מס' 26; "מארגען" 15.3.1927, 15.7.1927, 24.11.1927; "המצפה" 31.5.1912; "די ציוניסטישע וואך" 20.9.1933, 9.11.1934, 5.4.1935; "Chwila" 6.7.1927, 18.5.1933, 20.9.1933, 28.10.1933, 6.11.1937; "Wschod" 21.1.1903, 13.5.1903; "Zew Mlodych" 1937 no. 4.

פרנסה וייצור

זליג שפירר

תרגמו ה. ונ. פרשל

פרנסה היתה הבעיה המרכזית בחיי היהודים במיקולינצה, כבכל פולין, שבה חיו שלושה וחצי מיליון יהודים.

לשם ציון חשיבותה של הפרנסה במיקולינצה, אביא שתי תופעות יום־יומיות.

הברכות והאיחולים המקובלים ביותר היו "בריאות ופרנסה". ("געזונט און פרנסה"). בשעה שנפרד איש מחברו, בסיום מכתב, כרטיסי ברכה לראש השנה, בשמחות מכל הסוגים, הברכה המועדפת היתה: פרנסה. המילה פרנסה, היתה חקוקה במוחו של כל יהודי.

התופעה השניה: במיקולינצה היו הגברים בכלל והנשואים בפרט, משתתפים בתפילת ציבור בשבת. תשומת־לב מיוחדת הוקדשה לשבת, שבה חלה תפילת ראש חודש. בתפילה זו כלולות ברכות לצורכי יום־יום. אחת מהן היא הברכה: "**פרנסה טובה וכלכלה**"... בהשמיע הש"ץ ברכה זו, היה הקהל כולו מרים את קולו ובהתלהבות היה חוזר מילה במילה על הברכה: "**פרנסה טובה וכלכלה**". ממרחק אפשר היה לשמוע את אנחות הקהל, גניחותיו והתייפחויות, שנילוו למילות הברכה.

שתי התופעות הנזכרות לעיל מוכיחות, מה נירחב היה תחום הבעיה, מהות כובדה ורצינותה.

הקשיים נתגלו עם הצעדים הראשונים, שנקט בחור צעיר ברצותו למצוא עבודה לכלכלתו. מסובך היה הניסיון לרכוש מקצוע או למצוא עבודה של קבע.

מיקולינצה שכנה באיזור חקלאי. האדמה השחורה של גליציה המזרחית (פודולה), היתה מפורסמת בפוריותה.

בחקלאות עסקו גויים. בין היהודים, נמצאו חקלאים בודדים בלבד.

התוצרת החקלאית, ניזקקה לעיבוד. לצורך זה קמו מפעלים ובתי חרושת אחדים.

היו שתי טחנות קמח גדולות, מיבשלת שיכר, בית־חרושת לזיקוק יי"ש (גראלניע) ובית־אריזה למישלוח ביצים. בבתי החרושת עבדו יהודים מועטים. במפעל לאריזה ומישלוח ביצים, לעומת זה, עבדו יהודים בלבד.

המסיבות הספציפיות בעיירה וגזרות המשטר של פולין, אילצו את היהודים ליצור לעצמם מקצועות ועיסוקים בהתאם לצורכי האוכלוסיה.

גם עיסקי המסחר, היו קשים ומסובכים. על אף כל אלה, עבדו, פעלו ועסקו

היהודים בעיירה במיקח וממכר להשגת פרנסתם. המקצועות החופשיים, היו בידים יהודיות בלבד.

בעלי המלאכה, הסוחרים היהודים והאינטלגנציה היהודית, הקדישו את יוזמתם וכוח היצירה שלהם, כדי לספק את צורכי האוכלוסיה בכל האיזור.

עמלם וייצורם של בעלי המאלכה כללו תוצרת מגוונת ביותר. החל בהתקנת מלבוש וכלה בעגלה רתומה לסוסים.

הסוחרים דאגו שבחנויותיהם תשיג ממחט ושרוך נעל עד מכונה חדשה מורכבת ובדברי מזון ממלח עד בשר.

האינטלגנציה העובדת, שירתה את הציבור ביעילות ובנאמנות. עקב חשיבות עיסוקיה במישור הבריאות, התיכנון, חוק ומשפט ודאגתה לחינוך ולתרבות, אפתח בה.

המורות היהודיות בבתי הספר היסודיים־ממלכתיים, נודעו ברבים וזכו להערכה ותהילה.

ארבע המורות היהודיות: קלרה דויטש, מינה קופרמן, מריישה מרגוליס־גלר והמורה פלד־צ׳צקס, היו אהובות על התלמידים היהודים ונזכרות עד עצם היום הזה לטובה.

גם לשתי המורות והמורים לעברית, חלק ניכר בהוראה ובחינוך הנוער היהודי.

בבית־הספר לעברית, למדו בעיקר בנות. רכישת השפה הועילה להן בתפילות ובתנועות הנוער הציוניות.

המורות: חייצ׳ה גולדהירש, טריף ובעלה מוסקט, זכו להערכה ויוקרה מצד ההורים והתלמידות.

בעיירה, היו גם כמנין מורים ומורות, שעבדו בערים ועיירות אחרות. העיירה שלנו, לא הצליחה לקלוט, מספר כה רב של מורים. מביניהם אזכיר שלושה מורים נודעים, שהיו מנהלים של בתי־ספר בבנדין, בלודז׳ ובלבוב: ד״ר ישראל פרידמן, לייזר לילקר ומוניה מרגוליס.

שלושה רופאים יהודים, שירתו את העיירה ואת סביבתה. ברמת הרפואה של הימים ההם, עזרו הרופאים לציבור, סייעו לבריאותו והצילוהו מסכנות. השמות של האחים: ד״ר ישראל זילברמן, ד״ר משה זילברמן וד״ר אוזיאש רוזמן התפרסמו בכל האיזור.

רופא מעולה ממיקולינצה, היה ד״ר משה פרייט־מרגוליס. עקב כישוריו והצלחותיו, התקבל לקליניקה המשובחת של ווינה שנודעה בכל אירופה. אחרי ההפיכה (ה״פוטש״) באוסטריה, עלה לישראל והתגורר בירושלים. כאן התפרסם כרופא פנימי מומחה והתחבב מאוד על ציבור לקוחותיו.

דור צעיר של חמישה רופאים, שלמדו בחו"ל, הצטרף לוותיקים. בשנות השלושים הם רכשו את ה"סטאז'" שלהם בערים הגדולות של פולין. שם נשארו כרופאים מן המניין. היתה גם אשה רופאה, ד"ר ברטה כץ. היא לא עסקה ברפואה. היתה פעילה בחוגים הציוניים והתפרסמה בפעולתה הציונית.

בית־מרחקת אחד היה במיקולינצה והוא שירת את העיירה את כל הכפרים מסביב לה. בעליו היה הרוקח, ד"ר שמואל כץ.

שתי מיילדות היו במיקולינצה. הן יילדו את התינוקות בידיים בטוחות ואמונות. המיילדת גרימינגר, היתה יעילה מאוד ובעלת ניסיון עשיר. התחבבה על הכול, קטן כגדול.

המיילדת לנצט, צעירה ממנה ומתקדמת יותר במקצועה. בעלה נודע ביותר בשל היותו מרפא מוסמך מימי שלוט האוסטרים. שניהם היו מגישים עזרה רפואית, בעיקר לגויים של הסביבה.

שני מרפאי שינים היו בעיירה. בבעלותם, היו מרפאות שיניים מסודרות. האוכלוסיה הניזקקת קיבלה שירות וטיפול.

שלושה עורכי־דין היו בעיירה. לרשותם עמדו משרדים מאורגנים עם חבר לבלרים, פקידים ועוזרים.

עורכי־הדין ייצגו את לקוחותיהם בבית־משפט השלום המקומי ובבית־המשפט המחוזי בטרנופול. שמות עורכי הדין: שפירא, יגנדורף וכץ.

במשרדים הממשלתיים, במועצה העירונית, בבית־המשפט, אצל הנוטריון, במשרד הרישום – בכל אחד מהם, עבד פקיד יהודי אחד. הלה ביצע את עבודתו באחריות ובמקצועיות.

הקהילה ומוסדותיה

הקהילה היהודית העסיקה מספר אנשים בביצוע המלאכות והתפקידים, הקשורים במוסדות הציבור ובפולחן הדתי.

הפרטים על התפקידים והמשימות הספציפיים של כל אחד מהם, יוצרים תמונה מלאה של הפעולה הציבורית – חברתית של הקהילה.

בהערכה ובכבוד, הנני מעלה בראשונה את בית הרבנות. דורות רבים נשאו, בני משפחת בב"ד בכתר הרבנות.

בשנת 1935 נפטר הרב הזקן, רבי יהושע־השל בב"ד זצ"ל. את מקומו ירש בנו, רב יוסילי בב"ד. בשל יחסו הליברלי לקידמה, היה אהוב על הכול: הפועלים, בעלי־המלאכה והאינטלגנציה.

אחיו של הרב הזקן, השל בב"ד, היה הרב מטלוסטה, התגורר במיקולינצה. מעמדו כרב לא היה רישמי, אולם התפרנס מדמי הקהילה. בנו הבכור, רב אברהם בב"ד, נתקבל אח"כ כרב באנגליה.

במיקולינצה התגורר הרבי מזלוטניק. מספר חסידים נהו אחריו, וגם הוא התפרנס מדמי הקהילה.

הדיין הרשמי, היה רבי הניך טריף - המלמד.

שלושה שוחטים שירתו את העיר בשחיטה וכמוהלים ואלה הם: יעקב כץ, לייבוש גולדהירש ובריש הורדנר.

בראש הקהילה עמד "נשיא הפולחן" (קולטוס פרזידנט) - דויד ציילר.

כמזכיר הקהילה שירת שנים רבות, רבי מנחם קרנקל. ליד הקהילה, עסק איש מיוחד במכירת פתקי השחיטה (קוויטלך).

דמי השחיטה, היוו מקור הכנסה עיקרי לקהילה.

מלמדים

היו מלמדים שבחדריהם למדו הילדים מאלף־בית ועד חומש וגמרא.

היה נהוג, שילד ניכנס לחדר בגיל שלוש ולומד עד גיל בר־מצווה. עם הנחת תפילין, הפסיקו רובם את לימודיהם בחדר.

מעמד המלמדים היה דחוק. שכר הלימוד היה נמוך ביותר וניקבע ל"זמן".

בתי־תפילה, בתי־מדרש, קלויזים ובית־כנסת גדול

שמונה בתי תפילה, בתי מדרש, קלויז ובית־כנסת גדול, היוו מרכז לחיי הדת והפולחן.

הם נוהלו על־ידי גבאים מתנדבים, שנבחרו ע"י הקהל.

בית־הקברות

בית הקברות היהודי השתרע מאחורי העיר. כאן הובא לקבורת ישראל כל נפטר, לפי מינהגי המקום.

בית הקברות נוהל על־ידי הקהילה בסיוע שני אירגונים מתנדבים: חברה־קדישא וחברת "נושאי־המיטה".

שני קברנים עבדו בשכר והם גם שמרו על המקום.

בתשלום עבדו גם תופר תכריכים, בונה ארון המת ופסל המצבות.

הבאת אבני המצבה, היתה קשה ומסובכת וזאת מפאת האקלים, כבישים רעועים וכובד המשא. אף־על־פי־כן, היה כל קבר מכוסה אבנים ולמראשותיו ניצבה מצבה.

בית־המרחץ העירוני

מפעל חברתי שימושי ביותר, היה בית המרחץ העירוני. היו בו מיקווה - טהרה, חדר הזעה (סאונה) ומאוחר יותר אמבטי מים. הכניסה היתה בתשלום. עניים ניכנסו חינם ללא תשלום.

ארבעה אנשים עבדו בבית־המרחץ בשכר: הבלן (א בעדער), הבלנית (טיקערין), המסיק (א הייצר) ועובדת הניקיון (א ראמרין) מבית־המרחץ נהנתה האוכלוסיה היהודית וסמוך לפרוץ המלחמה גם הלא יהודית.

שכר עובדי הקהילה, היה זעום. הקביעות שבעבודות אלה, היוותה בכל־זאת כוח משיכה כלפי עובדים מסוימים.

פעולות הקהילה, היו השג לאומי, שליקט את כל שיכבות הציבור לעבודה משותפת.

*

שלושה מקורות של עבודה וייצור, סיפקו פרנסה: מסחר מלאכה ומלאכה שלובה במסחר.

המקור הראשון היה מסחר. רוב החנויות סודרו בחזית דירת המגורים. מעל לדלת הכניסה נמצא שלט והחלון לידו, הפך לחלון ראווה. כאן הוצגו הפריטים החשובים למכירה.

חלק מהסוחרים, סחרו בירידים בתבואה, אניצי פישתה מנופצים ובבעלי־חיים.

למסחר הקבילה בחשיבותה המלאכה, שהתמקמה בבתי־מלאכה. היו גם בעלי־מקצוע, שעבדו בחוץ אצל הלקוחות. כגון: צבעים,נגרים ופחחים.

בערוץ השלישי, נמצאו יצרנים, שעסקו גם במימכר תוצרתם והם: בעלים למאפיות, לבתי אוכל, לפחחיות, לטחנות גריסים, פחונים מסויימים ועוד... כל הנזכרים לעיל, התאימו את תחום עיסוקם לצורכי עבודתם ובני משפחתם. הם צירפו למיפעליהם בנים, חתנים, אחים וגיסים. מקורות הפרנסה, הפכו מעין מפעלים משפחתיים. כתוצאה מכך, היה מספר העובדים השכירים במיקולינצה זעום ביותר. איגוד מקצועי לא הוקם.

המוסד המאורגן היחידי, שבהם מצאו העובדים השכירים מסגרת היה הביטוח הרפואי הממלכתי. הוא נודע בשם קופת־חולים (קסה־חוריך). העובדים השכירים, חייבים היו להימנות עם חברי הקופה ואילו על בני־המשפחה, שצורפו לעסקים, נאסרה החברות בה.

מספר העובדים השכירים במיקולינצה, לא עלה על מאה.

סוחרים וחנוונים

מקום ראשון מבחינת מספרם, תפסו בעלי המכולת. הם הקיפו כ־40 משפחות. מה יכולת להשיג בחנות מסוג זה? כל דברי מאכל, למעט ירקות ובשר. ביניהם היו חנוונים מבוססים ואמידים ואף כאלה, שלא הוציאו את לחמם. אחריהם צעדו סוחרי הטקסטיל. מספרם היה כ־25. את סוחרי הטקסטיל,

ניתן לחלק לשולשה סוגים: מבוססים, שסחרו באריגים משובחים. בינוניים, שעסקו בסחורות זולות והכנסתם – רווח מועט. הסוג השלישי, מכרו את סחורותיהם בירידים בעיר ואף בעיירות בסביבה.

בימי השוק, היו מציבים דוכנים, משטחים את סחורתם ומוכרים.

כ־20 סוחרי תבואה, היו במיקולינצה. בחלקם התמקמו בצידי הדרכים במבואות העיר. אחדים מהם היו בעלי ממגורות מסודרות. חלק מהם התרכז בשוק או שימשו מתווכים מטעם הסוחרים הגדולים. כ־12 סוחרים עסקו בקנית אניצי פישתה (קלוצ'ע) ופישתה מנופצת (פלאקס).

בדומה לסוחרי התבואה, גם ביניהם היו בעלי מחסנים מסודרים שנעזרו במתווכים.

מסחר רציני התנהל בבקר ובסוסים. עסקו בכך כ־25 איש. שני שלישים מהם עסקו בבקר ושליש הנותר בסוסים.

מסחר זה היה קשור בייצוא לחו"ל.

המסחר בגרוטאות ברזל, העסיק כ־16 איש.

ארבעה מביניהם, היו בעלי קרפיפים ומחסנים. אלה קנו מ־12 הנותרים את הברזל, שרכשו במסעותיהם בכפרי הסביבה.

האחרונים היו בעלי סוס ועגלה משלהם והיו רוכשים את הגרוטאות בחליפין כנגד כלי מטבח או כנגד כסף. האנשים האלה עמלו והתייגעו בנסיעות שנמשכו ימים תמימים. מעלות השחר עד צאת הכוכבים, שהו בדרכים ובין הגויים.

בעלי חנויות למצרכים מגוונים שונים: לנעליים – 5, לעורות – 7, לגלנטריה – 9, לחפצי מתכת וכלי חקלאות – 6, טרפיקים לטבק וסיגריות – 2, לפחם ועצי הסקה – 8, לכלים – 3, לצבעים – 2, לפרוות – 4, לתמרוקים – 2, לחומרי בנין – 3, לקמח – 5, איטליזים לבשר וקצבים – 15, לביצים – 10, לעופות ואווזים – 5, מחלבות – 3, לדגים –3, חוכרי בוסתנים ודוכני פרות – 12.

כל אלה מקורות פרנסה, שידעו ימים טובים וגם רעים לא חסרו. עד כדי כשלונות ואיבוד פרנסה.

בעלי־מלאכה

בעלי המלאכה עבדו ויצרו ביגיע כפיהם. מי במכונות, מכשירים וכלים ומי בפועל ידיו ממש.

אופים – 18, פחחים – 10, סדרי דפוס – 4, בנאים – 1, טוחנים – 6, צבעים – 1, חרשי פליז – 4, זגגים – 8, רצענים – 2, חייטים – 15, תופרות בגדים – 10, תופרות לבנים – 6, סנדלרים – 6, מסגרים – 3, שוזרי חבלים – 5, נהגים – 2, מבשלי שיכר ויי"ש – 1, בוני חביות ועגלות – 2, ספרים – 8, ספרות – 2, בונה

דוודים - 1, חובטי צמר־גפן - 1, אורזי ביצים - 22, סבלים - 6, זבניות - 6, אופות־רקחות - 4, ייצרני סבון - 3, מתקיני מברשות - 1, שענים - 2, צלמים - 2, ״כל זמרים״ - 9.

אלה הם המלאכות והמקצועות, בהם עסקו בני־העיר מיקולינצה ונודעו כבעלי מקצוע טובים.

יצרנים - סוחרים

מקור פרנסה נוסף, היה שילוב בין ייצור למיסחר.

א) בעלי מאפיות

בעלי־מאפיות עבדו הם ובני־משפחותיהם יומם ולילה. חלקם היו עסוקים באפייה, חלקם ברכישת המצרכים וחלקם במכירת התוצרת.

המאפייה זקוקה היתה לקמח, סוכר, מלח, שמנים, עצי הסקה ועוד... כל זה נרכש בחוץ.

האפייה - אומנות לעצמה - לישה, קליעה, אפייה - זקוקה לבעל־מקצוע מעולה.

התוצרת המוכנה, דברי המאפה, חייבים היו להימכר.

בחרתי במאפייה כדוגמה, כיוון שגדלתי במשפחה של אופים.

מאפיות היו חמש ואלה הבעלים: ניסן רום, זורח שפירר, לייב שפירר, משה פוגלבוים ומשה פינק.

ב) פחחיות

בדומה למאפיות, נהגו בעלי הפחחיות. הם רכשו את חומר הגלם, התקינו כלים מכלים שונים. כגון: כדים, סירים, משפכים, מחתות וכו׳.

את התוצרת המוכנה, היו הפחחים מוכרים בבית־המלאכה עצמו, ששימש גם חנות.

חמש פחחיות כאלה, היו בעיר.

כך נהגו גם ייצרני הסבון - משפחת המלמד נחמיה טלר, מתקיני המברשות, מתקיני הסודה לשתייה, בעלי טחנות הגריסים, שוזרי החבלים, בוני החביות, הפרוונים ועוד. מבין הפרוונים ראוי לציין את הפרוון משה ציפר, אב ל־10 ילדים. 2 בנות ו־8 בנים.

בביתו התנהלה עבודה כבבית־חרושת. משך כל ימי הקייץ, עיבדו האב ובניו את חומר הגלם, צבעו ותפרו פרוות, כובעי פרווה ומעילי פרווה מהודרים לגברים ונשים. בימי החורף, מכרו את התוצרת. משנה לשנה מצבם השתפר.

הקורבן הראשון בבוא הנאצים, היה בן המשפחה אברהם־הניך.

ארבעה בני משפחה ניצלו מן השואה ולאחר המלחמה השתקעו בארצות־הברית.

ג) בעלי־עגלות ובעלי כירכרות

מספרם עלה על שני מניינים. כל אחד היה בעלים לעגלה, סוסים ואורווה משלו.

על סוסיהם שמרו כעל ילדים, כי מהם משכו פרנסה. בעלי־העגלה, היו כוח ההובלה היחיד בעיירה. תחנת הרכבת היתה מרוחקת מן העיירה 4 ק"מ. טרנופול, עיר המחוז שכנה במרחק של כ־20 ק"מ. הכול הובא משני אתרים אלה והכול הובל אליהם.

כושר ייבואה של העיירה וייצואה, היה תלוי בלעדית בבעלי־העגלה. ייבאו פחם ועצי־הסקה, חומרי בנין ומלט, סיד וקרשים וייצאו קמח, תבואה, ביצים ובירה.

בעלי הכירכרות, היו מסיעים לקוחות לרכבת וממנה. הדואר, היה גם הוא מובא ונשלח בידי בעל־עגלה מיוחד.

בעגלה היו נוסעים גם לטרנופול. הנסיעה ארכה כשעה וחצי.

פרנסתם של בעלי־העגלה באה להם ביגיעה רבה ובדוחק. הם נאלצו להתחרות עם חבריהם למקצוע – הגויים, שעסקו בהובלת משאות כתוספת לחקלאות.

ד) בתי־מרזח ובתי־אוכל

עשרה בתי־מרזח, היו בעיירה. ארבע מסעדות וחמש מגדניות.

בבית מרזח ניתן היה להשיג קנקן בירה, כוסית יי״ש ולקנחם בדג מלוח או מטייאס ובקערית גרגרי אפונה.

המסעדות היו מהודרות יותר. כאן ניתן היה גם לסעוד ארוחת־צהרים או ארוחת ערב.

המגדניות הציעו שוקולד, גלידה ומי־סודה - הכל לוקסוס (מותרות).

אסיים את רשימת הפרנסות בעיירה בציון מפעלים גדולים, שבעליהם, היו עשירי העיר.

שתי טחנות הקמח הגדולות. אחת ברשותו של דוד אנגל והשנייה, רכושם של בריינה הנדלר וחתנה חיים כץ.

שתי טחנות נוספות לקמח מעולה לייצוא בצ׳רטוריה ובלוקי ווילקי, כפרים שכנים, הוחזקו ביד המשפחות: קרפ וולפיש.

המפעל הגדול לאריזת ביצים, נוהל בידי נפתלי זלצר.

מבשלת השיכר - רכושה של הנסיכה ריי, נחכרה בשכירות ע״י יהודים.

אחוזות, חוות ומחצבות - הוחזקו בשכירות ונוהלו בידי יהודים ממיקולינצה.

יהודי מיקולינצה השקיעו מאמצים ויוזמה רבה, כדי לייצר ולפעול למען קיומם ופרנסתם בכבוד.

At the entrance of the flour mill

האינטלגנציה היהודית העובדת במיקולינצה

ד"ר נוניו מרגוליס - שירפינסקי

תרגם מפולנית: ח. פרשל

יום לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, באוגוסט 1914, נמלטו ממיקולינצה מפני הרוסים:

עורכי־הדין: ברומר ורוסברגר.

הרופאים: יהושע רוזנמן וד"ר יעקב שור.

הרוקח: שמואל כץ

הווטרינר: מונדרר.

כמו כן עזבו את העיר המורים של ביה"ס על שם הברון הירש. נותר אחד ויחיד - פרופסור צולוף.

לאחר כיבוש גליציה על־ידי הצבאות האוסטרו־גרמנים בשנת 1917, חזר למיקולינצה עורך־הדין ברומר ושהה בה עד מותו. ד"ר רוזנמן, ד"ר שור והרוקח כץ, חזרו אף הם. עורך־הדין רוסברגר, נפטר בווינה בשנת 1919.

ד"ר רוזנמן נפטר בימי הכיבוש הנאצי.

ד"ר שור עבר בשנת 1921 יחד עם משפחתו ליסלו, ואחר־מכן לעיר לודז. כאן נספה בעת הכיבוש הנאצי יחד עם אשתו, בתו מרים ובנו אלפרד - פילוסוף מצטיין מבית מדרשו של פרופ' קוטרבינסקי.

בשנת 1921, חזר מהשבי הרוסי, ד"ר ישראל זילברמן (יולין סברסקי) והשתקע בעיירתנו. הוא נפטר בפולין בשנת 1971.

בשנת 1921, העביר את הטיפול בלקוחותיו לאחיו משה, שניספה עם אשתו ובתו, בעת הכיבוש ההיטלרי.

בשנת 1921, הגיע למיקולינצה עורך הדין שפירא, אשר קיבל את משרדו של עורך־הדין ברומר.

זמן קצר לאחר מכן, השתקע במיקולינצה, עורך־הדין, אפרים יגרנדורף, אשר מת בסוף שנות השישים בישראל.

במקביל לבואו של עורך־הדין יגרנדורף לעירנו, השתקע בה גם עורך־הדין שמואל כץ עם אשתו, רופאת הילדים, ד"ר ברטה טאובר כץ.

בשנות 1929 - 1921, כיהן כנוטריון, ד"ר ויקטור מרגוליס.

לאחר מלחמת העולם הראשונה, הורו בביה"ס הממלכתי היסודי, המורות: פלברבאום, קופפרמן, קלרה דויטש ויסיה פרויד־גלר.

מיקולינצה תגברה את מערכת בתי־הספר התיכוניים בפולין הקונגרסאית. המורים, אשר יצאו את מיקולינצה הם: ד"ר ישראל פרידמן לילקר, אליעזר

רוזנמן, ד״ר מרינה מרגוליס, אשתו של ההיסטוריון הנודע - ד״ר פיליפ פרידמן, ד״ר משה מרגוליס - מזרחן והניה פרויד.

מיקולינצה, היא עיר מוצאם של הרוקחים: משה, חיים ופנינה מרגוליס.

ווטרינרים: בשנות השלושים פעל כווטרינר במיקולינצה - לין ומשנת 1939 כיהן בתפקיד זה - ין אסלין - יבורסקי. נפטר בישראל.

ראויים לזכרון יוצאי מיקולינצה:

ד״ר משה פרייד מרגוליס. רופא מפורסם למחלות לב בווינה. בשנת 1938, עלה ארצה והתישב בירושלים.

כאן נודע לתהילה כרופא מסור ונאמן וזכה לתואר: ״יקיר ירושלים״. נפטר בשיבה טובה בשנת 1976 ובהלוויתו השתתפו אלפים רבים מחוליו ומעריציו כרופא וכאדם.

ד״ר בייניש טונים: רופא גניקולוג נודע בווינה. נפטר אחרי מלחמת העולם השניה, בניו־יורק.

בשנת 1921, נוסד במיקולינצה בית־הספר לעברית. המורה הראשון, היה פליט מאוקראינה, גלפמן.

זכות ראשונים תעמוד לו בהרבצת הלשון העברית לבני־הנעורים במיקולינצה.

מבין תלמידיו, גדלו וצמחו מורים ממשיכים להוראת הלשון העברית בתקופה, שבין שתי מלחמות העולם, סיימו את חוק לימודיהם בבתי הספר הגבוהים:

הרופא: ד״ר מיכאל (מישקו) רוזנמן, רופא גניקולוג בטרנופול. נפטו באופול בשנות ה־60.

הרופאים: ד״ר ברטולד כץ וד״ר בוניו אוורמן - נספו בימי הכיבוש.

הרופא: ד״ר אברהם (בומצ׳ה) גולדרוזן. עלה ארצה אחרי השואה. נתפרסם כרופא מסור ואהוב על הבריות בנס־ציונה ובראשון־לציון.

הרופא: ד״ר הרמן (הסיו) מרגוליס - חי ופועל בלונדון.

פרופ׳ ויקטור נתן (נוניו) מרגוליס - סטניסלב שירפינסקי.

משנת 1969 מכהן כרופא נירוכירורג בבית־החולים רמבם בחיפה.

יצחק פוטשמן - עורך־דין. נספה בשואה בטרנופול.

המהנדס מיכאל צימר. ניספה בעת הכיבוש ההיטלרי.

מורים: ד״ר ישראל טריף - היסטוריון וחוקר נודע. לימד והתפרסם בלודז. נספה בשואה.

הנזיל טריף ואחותו רוז'יה טריף. הצטיינו כמורים בבית־הספר היהודי במיקולינצה, תחת השלטון הסובייטי. נספו בשואה.

בביה"ס היהודי במיקולינצה, הורו: אהרון וויסהויז ויעקב נסברג. חיים היום בארצות־הברית.

ד"ר ראובן קלמן־אבינרי. ד"ר למדעי יהדות ומקרא. פנסיונר - מנהל בית־ספר תיכון לשעבר ברמת־אביב, מתגורר ברמת־גן.

*

באותה תקופה פעל בווינה רופא נוסף מבני־מיקולינצה - ד"ר משה שוולב. הוא היה מגיע מדי קיץ לעיירה, לביקור הורים ובילוי החופש. בהזדמנות זו קיבל חולים ואף לא נמנע מלסייע לאביו במלאכתו היום־יומית.

ד"ר מרדכי פוגלבוים, עבד כרופא בטרנופול, לפני מלחמת העולם השניה. לאחר תבוסת הנאצים, חזר לטרנופול והמשיך לכהן כרופא כללי, מטעם השלטון הסובייטי. בו בזמן, עמד בראש הקהילה היהודית בטרנופול. הוא נפטר בטרנופול, סמוך לקום מדינת ישראל ונקבר שם בבית־העלמין היהודי.

אחרי מלחמת העולם השניה, סיים את חוק לימודיו בפוליטכניון בגליוויצה (פולין): ראובן קרמר. משנת 1969, חי בארצות־הברית.

ינוש מורגנשטרן - פועל כבמאי קולנוע נודע בוורשה.

בית־הספר לעברית – "פרחי ציון" – הכשרה והעפלה

ישראל גולדהירש

בשנות העשרים הראשונות, חלה תנופה רבה בהתפתחות התנועה הציונית בגליציה.

בעיירתנו, מיקולינצה, התארגן בית־ספר לעברית. בראשו עמדו מוניה מרגוליס ואביו.

רבים מבני הנוער, התחילו ללמוד עברית.

המורה המוכשר, גלפמן, אירגן קורסים והנוער זרם אליהם ולמד בהתלהבות יומם ולילה.

ליד בית־הספר, הוקם חוג דרמטי בשם: "פרחי־ציון". רוזה שרגיל הצטיינה בשירה וחנה הליצ'ר ואחרים, הופיעו בדקלומים.

מדי שבת, היו מתקיימות הרצאות ומסיבות.

פעולה תרבותית זו נמשכה שנים אחדות, עד שהמורה, גלפמן, עלה ארצה.

לא עבר זמן רב ואת מקומו תפש מורה מוכשר מאוד – אייזמן שמו. כעבור שנה או שנתיים, עלה אף הוא ארצה. נשארנו ללא מורה.

חבורת הלומדים, הטילה על אליעזר רטהויז ועלי, לפנות לד"ר פרידמן, גיסו של פייביל שרגא מיסטריך ולבקשו ללמד את הכיתה שלנו.

אכן, ד"ר פרידמן, הבטיח לנו לקבל את ניהולו של בית־הספר.

*

הזרע שנזרע, בביה"ס לעברית, נתן פרות. קמה תנועה חלוצית בהנהגתם של צבי כהן ויחיאל הורנשטיין.

קבוצת הכשרה וביניהם: פייבוש מיסטריך, נוסיה אטינגר ואנוכי, יצאנו להכשרה באחוזה, בסביבת וז'נה. עבדנו שם כל הקיץ עד ראש השנה.

בימי החורף, היינו מתאספים ב"התאחדות" – בנין, ששימש מקודם בית־ספר מיסודו של הברון הירש. שם היתה גם ספריה גדולה בשפות עברית, פולנית ואידיש. כן התקיים במקום חוג דרמטי, שבו הצטיינו מוריס גולדשטיין ושרגא מייסטריך.

אחרי שנה נסענו לסטניסלבוב וגם שם עבדנו כל הקיץ.

קבוצות חלוצים התחילו לעלות ארצה.

*

באותה תקופה נוסדה תנועת גורדוניה. המיסד היה פינחס לוביניקר (אחר־כך לבון).

גם במיקולינצה, התארגן סניף גורדוניה.

זמן־מה, הייתי פעיל בהנהגה של הסניף, יחד עם יעקב זומרשטיין, מרדכי אפל, פרלה, וריסיה מרדר, רוז'יה טריף.

*

יפה היתה עיירתנו. יערות והנהר ''סרט'', הקיפוה מסביב.

בנוער טוב התברכה עיירתנו, אבל עתיד לא היה לנוער זה.

*

השתדלתי לעלות ארצה. הצלחתי!

כמעפילים, בעלייה בלתי ליגלית, באניה קולרדו, עלינו יחד: גולדה ברגר, אברהם אנגל ואנוכי - **לארץ־ישראל.**

תחילה, הייתי בנס־ציונה שבוע ימים, שהיתי בביתם של לייבצ'ה ופולגה גולדרוזן. הם קיבלו אותי בחמימות רבה, שבכמותה, לא נתנסיתי עד כה.

משם עברתי לחיפה ומשפחת פייבוש רטהויז, ארחתני. את נסיה, לא אשכח.

אני שמח להשתתף בספר זה, שישמש בוודאי, נכס חשוב בכל בית של בני־מיקולינצה בארץ, בארצות־הברית, ובכל מקום אחר בעולם.

A grour of pupils in a classroom

כתה בבית־הספר

בית ספר עברי "תרבות" במיקולינצה

מספר 32 — שנת הלמודים התרצ״ב/ג

תעודה

[illegible] [illegible]

שנולד ביום [illegible] 1924 במיקולינצה מחוז [illegible]

תלמיד הכתה ג׳ מקבל בעד שנת הלמודים תרצ״ב/ג את הציונים שלהלן:

בהתנהגות	טוב מאד
בתפלה	./.
בדינים ומנהגים	טוב מאד
בלשון העברית	טוב מאד
בקריאה	טוב מאד
בכתיבה	
בדקדוק הלשון	טוב מאד
בתורה	טוב מאד
ברש״י	טוב מאד
בנ״ך	טוב מאד
בתלמוד	./.
בספרות	./.
בידיעת ארץ-ישראל	טוב מאד
בדברי ימי ישראל	טוב מאד
בזמרה	טוב מאד

מספר השעורים המוחזקים 67 ומהם לא מוצדקים [illegible] מספר האיחורים [illegible] ומהם לא מוצדקים [illegible]

ההערכה הכללית טובה מאד

מיקולינצה יום ב׳ לחדש תמוז תרצ״ג

אברהם [illegible] — מדריך הכתה

אברהם [illegible] — המנהל

תעודת תלמיד

Student's certificate

תיאטרון וחוגים דרמטיים

יצחק שוורץ (איציק הירש)
תרגמו: חיים ונחמה פרשל

מיד אחרי מלחמת העולם הראשונה, היו מופיעים במיקולינצה ״כוכבים נודדים״, אמנים, שנדדו מעיר לעיר, בהפיצם אמנות המשחק ביידיש.

הנני זוכר עדיין את השחקן הקשיש. שנק, הוא היה מתלמידי גולדפדן ומחברי תיאטרונו. בראשית שנות ה־20, הוא ביקר במיקולינצה והופיע יחד עם אשתו בסידרת הקראות, מונולוגים, בדיחות ושירים מהאוצר הישן.

ההצגות התקיימו בבתים פרטיים. היו מקימים במה מקרשים ולאור מנורות נפט. תמורת תשלום מועט, היה הקהל חוזה ומאזין בהתפעלות ובהתלהבות. אף זאת היתה תופעה נדירה. בידור אחר לא היה בעיירה.

במשך הזמן, התארגן הנוער בחוגים שונים וטרח להעלות יצירות יידיש על הבמה, בכוחות עצמו.

באותם הימים, מופיע במיקולינצה הסטודנט לייזר־רוזמן, בעל כשרון מעולה. הוא בא לבלות את חופשת הקיץ אצל הוריו. הוא הצליח להרכיב קבוצת בני נוער, ובבימויו הם הציגו את המחזה בשם: ״פרא אדם״. האמצעים היו מיזעריים (אפסיים).

בעיירה לא היה אולם הצגות משל יהודים. גם תאורת חשמל, לא היתה עדיין בעיירה. את אולם ההצגות של האוקראינים בשם ״נארודנייה אוסוויטא״ (ההשכלה הלאומית) או כפי, שכונה בפינו ״ציטאלנייה״ (ספרייה), שכרו תמורת תשלום מסויים.

התפאורה וההלבושות סודרו בהתאם לתיכנונו של הבמאי רוזמן, והם נלקחו בהשאלה אצל תושבי העיירה. המאפר היה מלך־וונדרליך הספר. המוסיקה בוצעה בידי התזמורת העירונית ״כל־זמרים״, בניצוחו של שבתי־אורבך. הצוות המציג היה צנוע, אבל ההצלחה היתה רבה. למחרת ההצגה, היתה העיירה כמרקחה. הופיעו מבקרי אמנות. הם שיבחו את המוכשרים וגינו את הלא יוצלחים.

בעיר נישא שיר המחזה ומנגינתו:

צו בין איך פון אשטיין געבורן
צו האט מיך קיין מאמע געאט
צו איז דען די וועלט באשאפן נאר פאר קלוגע,
גאט זאג אליין גאט!

האם מסלע מחצבי?
כלום לא ילדתיני, אמי?
עולמנו, לבני־בינה בלבד?
אלי, אמור! אנא, אלי!

השחקנים, שלא ידעו תיאטרון מעודם, נתקבלו בכבוד רב.

ההתחלה הצליחה ושימשה דחף להמשך. מתארגן חוג דרמטי יהודי הנבחרים, צעירים מוכשרים ביותר ושוחרי ספר.

בהנהלתו של פרופ׳ ישראל־פרידמן הוצגו המחזות:

מירלה אפרת
חַסְיָה היתומה
שני קוני למל
ועוד...

במרוצת הימים מתרבות ההופעות של שחקנים נודדים בשפה אוקראינית, הצגות מסוימות נשאו אופי יהודי. בין היתר הוצג המחזה: ״נקמת רחל היהודיה״, בהצלחה רבה.

הצגותיהם התקיימו לא מחמת אהבה ליהודים, אלא בשל מטרות כספיות בלבד.

במיקולינצה לא היה קהל של גויים, המבקרים בתיאטרון.

גם צוותי שחקנים יהודים נודדים, ביקרו בעיירה. התיאטרון של בוזיק עם סידרת המחזות:

די רומענישע חתונה – החתונה הרומנית
מאטקע גנב – מוטקה הגנב
דער דיבוק – הדיבוק

תיאטרון לטוביץ, הופיע בסידרת מחזות בעלי גוון דתי־לאומי משל גולפדן:

עקידת־יצחק
שולמית
בר־כוכבא ועוד...

כדאי להזכיר, כי בחורף 1929, ביקר במיקולינצה תיאטרון לטוביץ. השחקנים נתקעו במקום ולא יכלו לצאת את מיקולינצה, עקב סופות שלג.

לפתע פתאום נפטר לטוביץ האמן י.ז.ב. וניטמן בבית העלמין במיקולינצה.

אזכיר אפיזודה נוספת, הנוגעת לאמן הידוע יונס־טורקוב ורעייתו דיאנה בלומנפלד.

בכרזה קטנה מודיע טורקוב: ביום ראשון (איני זוכר את התאריך), יופיע האמן הידוע במחזה ״מורפיום״.

מאליו מסתבר, כי האולם היה כמעט ריק.

אני, כרגיל, ניסיתי להתפלח ללא כרטיס כדרך הזאטוטים. ברגע זה פונה אלי טורקוב בזו הלשון: נערי! רוצה הינך לחזות בהצגה? לך וקרא לאנשים נוספים. הזעק אותם ללא תשלום, יסתכלו גם הם! הצלחתי לאסוף קהל מועט וחזינו באומנות תיאטרון של ממש. טורקוב שיחק את תפקידו, כאילו הציג בפני אולם מלא מפה לפה.

למוחרת נפוצה הידיעה על האמן היהודי הגדול. משלחת של הנוער היהודי, התייצבה לפני האמן וביקשה ממנו להופיע שנית במחזה ״מורפיום״. טורקוב לא יכול היה למלא אחר בקשתם, כיוון שהיו לו כבר התחייבויות לאותו יום בעיר אחרת. אפס, הבטיח, כי בעתיד, כאשר יבקר שוב בגליציה המזרחית, יפקוד את מיקולינצה. טורקוב קיים את הבטחתו. הוא הופיע במיקולינצה במחזות הבאים: ״הקוקיה האדומה״, ״המנודה״.

הוא הותיר רושם עמוק על הנוער.

טורקוב זכר לטובה את מיקולינצה ואוכלוסייתה, בשיחה באותם הימים התבטא: עיירה נפלאה, זעירה, בעלת חובבי תיאטרון גדולים ורבים.

רושם רב הותיר אחריו האמן הנודע אלכסנדר גרנך במחזה המפורסם: ״הטלאי הצהוב״. היה זה נושא אקטואלי באותם הימים, כאשר הפשיזם נתפשט באירופה.

הופעות התיאטרונים הנודדים, לא סיפקו את התאווה, לראות הופעות רבות ככל האפשר.

במיקולינצה קמו והתארגנו החוגים הדרמטיים הבאים:

ליד גורדוניה – חוג דרמטי, בהנהלתו של מייסטריק פייברש.

מטעם הפועלים – חוג דרמטי, בהנהלתו של גולדשטיין מוריס.

מבין האוקראינים – חוג דרמטי, בהנהלתו של דיקיילא.

היתה זאת עבודה קשה להכין ולבצע הצגות על רמה סבירה עם שחקנים חסרי הכשרה.

חלוקת התפקידים, היוותה בעייה קשה, גם היא. כל אחד שאף לקבל את התפקיד הראשי. עם תפקידי הגברים, הסתדרנו איכשהו. קשה הרבה יותר, היתה חלוקת תפקידים לְגְבָרוֹת. ראשית כל נזקקו לרשות ההורים. כאשר ההסכמה הושגה, ניתנה בתנאי, שבתם תיראה יפה ולא תשחק תפקיד בלתי מוסרי.

המחזה הראשון בביצוע החוג הדרמטי של גורדוניה היה: ״אהבת צוענים״. תפקיד של פטרול (משמר), ביצע יעקב נסברג בליווית פרדל פלנר.

במקביל הציג החוג הדרמטי מטעם הפועלים בהצלחה רבה את המחזה: ''שבעת הנידונים לתליה'', בבימויו של מוריס גולדשטיין. הוא אף שיחק את התפקיד הראשי במחזה זה.

בימים ההם, עלה הבמאי של החוג מטעם גורדוניה, שרגא אלופי, ארצה. כן עמד בעיניו המחסור בבנות שחקניות.

המציאות הכתיבה מעין התמזגות בין שני החוגים הדרמטיים: חוג ''גורודניה'' וחוג ''הפועלים''.

המערך החדש, הניב פרות. בכוחות משותפים ובבימויו של מוריס גולד־שטיין, הועלו על הבמה המחזות הבאים: ''טוביה החולב'', ''החרש'' (או ''טחנת הלחם'') ו''סקו וונצטי'' (''סאקו און וואנצעטי'').

ההצגה האחרונה ''קרבנות'', הוצגה סמוך לפרוץ מלחמת העולם השניה.

הצגה זו חזרה על עצמה בשינויים מסויימים בשנת 1940, בפיקוחו של השלטון הסובייטי.

החוג הדרמטי האוקראיני, היה פעיל גם הוא.

כאשר נתארגנה תחרות בין חוגים דרמטיים במחוז טרנופול, השיג קטע מן המחזה: ''קרבנות'' מקום שני. הקטע בוצע על־ידי חיה רחל גליקסמן ואיציק הרש שוורץ.

אחרי הצלחה זו, זימן אגף התרבות ליד מועצת העיר מיקולינצה, פגישה משותפת של כל החוגים הדרמטיים.

בשיחה, שהתפתחה בעת הפגישה, פתח הנציג האוקראיני: ''אתם ואנחנו''.. מיד הפסיקו יושב ראש אגף התרבות - אזרח רוסי אינטלגנטי - אין אצלנו ''אתם ואנחנו''. נרכז את כל החברים המוכשרים וניצור חוג אחד בשפה האוקראינית. נכשיר נוער ברוח סוציאליסטית.

התוכנית לא בוצעה. פרצה המלחמה של גרמניה הפשיסטית והברברית נגד ברית המועצות.

התוצאות ידועות...

ה"כלי זמרים" של מיקולינצה

יצחק שוורץ

תרגמו מיידיש: ח. ונ. פרשל

מה שאפיין את ה"כלי־זמרים" בעיירתנו, היא העובדה, שאומנותם עברה בירושה מאב לבן. והיה וקרה והצטרף לחבורה פלוני אלמוני, שלא מן המשפחה לא היה מעולם שותף שווה זכויות, אלא שכיר בלבד.

התזמורת הורכבה מאומנים חובבים, ללא הסמכה פורמלית מטעם הרשות. רובם ככולם נימנו על בניו וחתניו של נוטה "באס" (האס).

"באס" - על שום מה? בעיירה, היה זה מן הנימנע שלאדם לא יודבק כינוי, "האס" מתחרז עם "באס" וה"באס", היה אותו כלי נגינה גדול ומגושם שעבר בירושה מדור לדור.

והרי לפניכם הרכב ה"קפלה" (התזמורת): זקן המנגנים - אלתר, אחיו - "יעקל" (יעקב), גיסו - נפתלי והוא חתנו של נוטה באס ואחרון בחבורה - שייע, בנו של אלתר.

מנהל התזמורת - שבתי אורבך, ניקלט בהרכב ובכתר "באס", לא הוכתר.
כל המנגנים הללו, לא ידעו צורת תוו, פרט לשבתי, שקרא וגם כתב תווים.
אלתר, לעומתו, הצטיין בשמיעה מופלאה. מסוגל היה לנגן את המנגינות המסובכות ביותר. במיוחד הצטיין במוסיקה עממית יהודית.

אלתר ניגן על פלט (חליל), בכלי זה היה מקסים את שומעיו - יודעי נגן. יעקל ניגן - "אלט", שייע - חצוצרה, נפתלי - באס ושבתי - קלרנט. (מאוחר יותר - סקסופון).

ברבות הימים התקדמה התזמורת והתרחבה. היא צירפה את הכנר ג'וניה מרקוס, את איזיו בלבך ונדרליך כמנצח על התופים ואת פליקס מישביץ [illegible] כמנגן באקורדיון.

הרכב זה, היה מודרני יותר והתזמורת לא הצטמצמה עוד בהופעות בחתונות יהודיות בלבד.

היא הופיע בתיאטרון, בחינגות ריקודים של בעלי־אחוזות ובמסיבות חברתיות בכל הסביבה.

קשרי משפחה היו שוררים בין ה"כלי־זמרים" לבין חייטים ותופרות, רקחות, טבחות ואופות.

תופסי החוט ומחט התמחו בתפירת בגדים לחתן וכלה והאחרונות השתבחו בהכנת דגים ממולאים, ערבים לחייך ומרק הזהב המפורסם, שהוגש לזוג הצעיר בתום יום הצום. האופות הצטיינו במלאכת מאפה ותרגימא. בין אלה המהולל

ביותר ה״פלאדן״ - הצפיחית בדבש של המחותנות, שחולק בין הקרואים עם סיום החתונה, בליווי התזמורת.

לא היתה כמעט חתונה יהודית, שה״כלי־זמרים״, לא האצילו עליה מאומנותם. זה אירע רק כשבעלי־השמחה היו שרויים באבל, חס וחלילה.

בעלי אמצעים בינוניים, הגיעו עם ה״כלי־זמרים״ להסכם על גובה התשלום, בהתאם ליכולת שני הצדדים.

ה״כלי־זמרים״, פארו גם את חתונות העניים והאביונים בהסתפקם בשכר, שנפל בידיהם מידי הקרואים. הם השמיעו קטע־קטע לכל אורח והלה שילם לפי יכולתו.

בשעת הסעודה, השמש מאיר, היה קם ומכריז:

לכבוד הדוד מצד הכלה, רבי פלוני אלמוני - מזל־טוב שמח (אפריילִיכען מזל־טוב), נַגנו.

אלתר באס, היה נותן את הצליל: ״וו זענען מיינע 7 גוטע יאהר?! (היכן שבע השנים הטובות שלי), או פותח בלהיט אחר של הימים ההם.

אלתר ידע מִנסיונו ומהכרותו, מה נאה לנגן לכבוד הלה.

בחן רב בוצע ה״מצווה טענצל״ (רקוד המצווה). בגמר הסעודה, היתה יוצאת הכלה, כשמטפחת משי בידה ומזמינה אורח, אורח לסיבוב ה״מצווה טענצל״, לצלילי המוסיקה.

לאחר ה״מצווה טענֶצל״ הגיע תורו של ריקוד ה״ברוגז״. האימהות משני הצדדים יוצאות למחול המסורת, לפי המנגינה: ״הבה נתפייסה״! (״לאמיר זיך איבערבעטן״), הקהל חג חוגה מסביב לרוקדות ומוחא כפיים לקצב המנגינה.

בחתונות השתתפו רוב תושבי העיירה, הקרואים באולם והבלתי קרואים מחוצה לו, ליד החלונות.

כל בחורה נאה, היתה גם כלה נאה. על בת לא יפה, היו אומרים בעיירה, כי חן של כלה, נסוך עליה.

הילולת החתונה, היתה נמשכת עד אור הבוקר. ה״כלי־זמרים״, היו מלווים את הזוג הצעיר דרך העיירה, עד לפיתחו של מעונם החדש.

בכל חתונה יהודית, חזר ונישנה מחזה כזה.

ה״כלי־זמרים״, לא חיו ביניהם ״לעולם״ בשלום. בחלוקת שכר הטירחה, שררו תמיד חילוקי דעות, שהיו מסתיימים בריב.

אומנות המוסיקה בלבד, לא הספיקה לפרנסתם של ה״כלי־זמרים״. נשותיהם עסקו בכל שידיהן השיגו. מי בדוכן של פרות בשוק ומי כתופרת.

יעקל, עסק בעשיית ״לאדעס״ ומוכרם בחוצות העיר, וכן היה נוסע לחינגות של הגויים.

קרה, לא פעם, ונפתלי באס לאחר יום של עמל מפרך, היה נירדם בהיותו מושך את קשתות הבאס ופורט על מיתריו. לקריאתו של המנצח: נו! היה מתעורר בבהלה וחוזר ומושך בקצב מזורז בקשתיתו. דבר זה, היה מרגיז את ה״מנצח״. זו היתה כבר עילה מספקת לריב.

אלתר באס ושני בניו שייע וישראל, היו מוסיקאים מוכשרים. במיוחד התבלט ישראל, שכבר בגיל 6 גילה כישרון רב בכינור. ד״ר יוליוס זילברמן התעניין בו ובעזרתה של הנסיכה ריי נשלח לקונסרבטוריון בלבוב.

ברבות הימים נודע ככנר מעולה. בשם כינוי ״ציגן איגור מילר״. ניגן בתזמורת בופיני בקטוביץ. היה מופיע כסולן בקונצרטים ברדיו הפולני. אחר־כך ניגן ברוסיה הסובייטית.

עם צבא אנדרס, הגיע לישראל.

בישראל היה כנר ידוע ואהוב. ניגן בתזמורות ״קול־ישראל״

מימי נעוריו, לא ניפרד מכינורו. אפילו בימי האימה של המלחמה וכך עד יום מותו.

הוא מת, כשכינורו בידו, בנגנו באופרטה ״סילווה״ בנהריה.

בדרכו האחרונה, ליווהו והספידוהו מוסיקאים־אומנים.

אף אחד מאלה, לא ידע מקור מחצבתו ולא הכיר את עיר הולדתו - מיקולינצה.

במותו נותקה סופית שרשרת ה״כלי־זמרים״ של מיקולינצה, שנמשכה מדור לדור.

בולמוס הכדרוגל

איציק הירש (יצחק שוורץ)

מיידיש: חיים פרשל

בזכרוני חרותה תקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה, כאשר חזרו לעיירה משפחות, שנמלטו ממנה למקומות בטוחים יותר. הם הביאו עמם חיים מודרניים יותר.

בין המשפחות האלו, היתה משפחת יוסף אנגל. בנו הבכור, אדולף, הביא איתו את משחק הכדורגל, אירגן קבוצה ופתח תקופה של כדורגל בעיירה. משחק זה התפשט ותפס את הנוער.

כל פיסת קרקע פנויה, הפכה למגרש וכל סמרטוט, ראוי לגלגול, לכדור.

שיחקו בכל מגרש ריק וחופשי. בולמוס הכדורל אחז בעיירה.

המשחקים הרציניים יותר, התקיימו באחו רחב הידים ״בולוניה״. הוקמו שערים, ניקנו כדורים.

השחקנים, לבושי טלית קטן, שיחקו כשהציציות והפיאות מתעופפות, בשעת הריצה אחרי הכדור.

לא פעם, עזבנו את ספסל הלימודים או וויתרנו על תפילה בבית־הכנסת, כדי לשוב ולשחק.

לאחר כל משחק, פרצו וויכוחים על הפסד או ניצחון.

התנגדות המלמדים לכל עניין המשחקים, היתה רבה. התלמידים זנחו את ה״חדר״ את התפילות ואת בית־הספר.

בהשוואה למלמדים, התנגדות ההורים, לא היתה כל־כך נוקשה. כמונו, גם הם, התפעלו מהמשחק.

זכור לי, שהרבי באבאד מטויסט, נהנה לראות את בנו, אשר, משחק בהתלהבות רבה, כשקפוטתו מתלבטת בין רגליו. הרב טען, שהמשחק הוא חלק מתורת החיים - תורת הגוף.

הראשונים, ששיחקו ברצינות, היו הבחורים המבוגרים. במשך הזמן גדל דור צעיר ואיתו רבו היידע והכישרון למשחק.

קמה קבוצה מאורגנת, תחת חסותה של ה״התאחדות״, בשם ״הפועל״. היתה זאת קבוצה של ממש, בתלבושת אחידה חוקית ועם סמל ״הפועל״ של ארץ־ישראל. חובה היתה להופיע לאימונים בדייקנות ולהישמע להוראות המאמן.

לכל משחק תחרותי, מכרו כרטיסי כניסה למגרש. המגרש, לא היה מגודר ואיפשר לרבים לצפות במשחק חינם אין כסף.

לממן את ההוצאות של השחקנים, היה די מסובך. היו אוהדים, שתרמו לקיום הקבוצה וחובה היתה לשלם דמי חבר.

המצטיין בקבוצה, היה איצ'ה דובריש, שנפל במלחמת פולין - גרמניה בשנת 1939.

קמו גם שתי קבוצות נוספות. אחת פולנית ואחת אוקראינית. עובדה זו איפשרה תחרות בינינו.

רוב המשחקים נסתיימו בניצחון של "הפועל".

בַאחת התחרויות, פרצה תיגרה בין שתי קבוצות "הפועל" ו"השצ'לץ'".

בה נפצע קשה אחד משחקני "הפועל", משה ראטהויז, בליסתו. מפציעה זו, סבל רבות.

השופט במשחקים, היה פישל שור, ברוך הכשרונות. הבן של יעקב־מאיר, שנימנה עם המשפחות, שחזרו בתקופה ההיא לעיירה.

חלק ג' - תנועות ציוניות

פעמי ציון

זלמן פלץ

תרגם ח. פרשל

מכתב למערכת

כיוון שבני עירתנו עומדים להוציא ספר על עיירתנו, על תנועות הנוער שבתוכה, בתי־הספר שלה וכו', רצוני ובקשתי, שלא תפסחו על שמות אנשים חשובים, שטרחו קשות בהקמת היסודות של תנועות אלה.

מדוע דווקא אנוכי? היות ואני גדול בשנים והנני זוכרם מעבר ומעל זכרונכם. כמו כן שיתפתי פעולה עם בני דורי.

בתוכנית המוצעת על־ידי המערכת, לא מצאתי את הדמויות המשמעותיות שהיו מסורות בלב ונפש לציון.

(בסוף המאמר, מסיים המחבר שוב בהערה למערכת)

''את שאר הדברים אני מניח לכם, אתם ידידי ה''התאחדות'', ''גורדוניה'', ''השומר־הצעיר'' וגם ''ביתר'' ו''מזרחי''.

שמעתי שהנכם האינטלגנציה של עיירתנו. אם תכתבו, כתבו את האמת. אל תהפכו עצמכם ואחרים ל''גיבורים'' ''

זלמן פלץ

תשובת המערכת

הננו מביאים קטעים מדברי חברנו הקשיש - זלמן פלץ. התרגום כמעט מילולי.

הפיסקה האחרונה במכתב למערכת, מקומה היה בסוף המאמר, העברנוה לסוף המכתב.

אין אנו רואים ברשימה זו דיוק ''היסטורי''. הבינונו לרוחו של המחבר ומביאים את דבריו ברוח שנכתבו עם תיקונים קלים מטעם המערכת.

העורך: **חיים פרשל**

בשחר נעורי

בשחר נעורי, נראתה לי עיירתנו, מיקולינצה, דלה, עליזה ואדוקה. זה ליד זה פעלו בד בבד ''חדרים'' (ללימוד תורה), בתי תפילה, בתי־מדרש, בתי־ספר עירוניים: ביה''ס העממי הכללי הממלכתי ובית־הספר מיסודו של הברון הירש.

תינוקות בגיל שלוש, החלו תלמודם ב''חדר''.

בהתבגרותו, עבר הנוער ללמוד ב״קלויזים״, בבתי־המדרש ומתי־מספר המשיכו כאוטודידקטים.

מצב זה לא גרם נחת לצעירים.

בעיירה פשטו שמועות על השכלה כללית חילונית ועל ספרות רבת לשונות: ביידיש, עברית, פולנית, גרמנית ועוד...

הרהורים בדבר ייסוד ספריה, העסיקו רבים. תוך זמן קצר, נוסדה ספריה: ״בית־העם״.

הנוער נהר בצימאון אחר ספר ומדע. בסיימם את בית־הספר, החלו אחדים, בעלי־אמצעים, ללמוד בגימנסיות.

ביה״ס מיסודו של הברון הירש, שלח מטעמו מועטים להמשיך בלימודיהם בווינה. אחרים סיימו בחו״ל חוק לימודיהם בתורת הרפואה.

הדי המהפכה הרוסית

בשנת 1917, פרצה המהפכה הרוסית הכללית.

הנוער געש... באוויר נישאו רעיונות של שחרור כלל עולמי.

אחדים עברו למחנה ה״שמאל״. אולם הרוב, נשארו נאמנים ל״ציון״.

אחדים פנו לעבר הגבול הרומני. אחד מהם הצליח להגיע לארץ־ישראל. היה זה ספיר.

היתה זו תקופה איומה. השלטון פשט צורה ולבש צורה. פולנים ואוקראינים לסירוגין.

פעם נפוצו שמועות, כי האוקראינים בכפרים מישקוביצה וצ׳רטוריה, מתארגנים לקראת שוד ורצח בעיירתנו. יצאנו מאימת ימים אלה בפחד בלבד.

מי עצר את הפורעים? - איני יודע.

האינטלגנציה היהודית הבוגרת בעיירתנו, נסתה להסתייע בחוגי הממשלה הפולנית, אולם תשובת השלטונות היתה דוחה מכל־וכול.

״יהודים לפלשתינה״

צעירנו חתרו בעיקר בכיוון אחד: ארץ־ישראל.

רק אלה, שעברו למחנה השמאל, לא היו עמנו ולא בעד דרכנו.

בעירה הופיעו הבולשביקים. לא לזמן ממושך באו, אולם הספיקו להעסיק את מוחות הפועלים היהודים ברעיונות השחרור הכלל־עולמי של האנושות.

אחדים יצאו אתם לרוסיה.

אחר נסיגתם, חזר השלטון לידי הפולנים.

באותה תקופה צץ הרעיון הציוני ובנוער החלו להתנהל שיחות בדבר צורך בארגון תנועות: ״ציונים כלליים״, שומרים״, פועלי־ציון״ ועוד...

בימים ההם נוסד בית־ספר לעברית. בין הפעילים בארגון בית־ספר זה, יש לציין את מוניה מרגוליס וחייצ׳ה גולדהירש.

כוחה של חוברת אחת

בעת ההיא, השיג חיים מרדכי ויטרויב חוברת על תנועת הבילויים. הוא הזמין אותי וחברים נוספים וקרא לפנינו את החוברת. הרושם היה עצום. הרגשנו צורך דחוף להתחיל בארגון הנוער. במקביל התחילה להתארגן תנועת ה״ציונים הכלליים״.

בין הפעילים בלטו:

ברל קצ׳ה   יודיל

ישראל פרידמן   יואל גוּוירץ

קבוצה אחרת התארגנה ב״החלוץ״

וולף גוּוירץ   ישראל גולדהירש

חיים וויטרויב   שמחה ספיר

וופסקי קליין גולדשטיין ואחרים...

אפס, הם לא החזיקו מעמד זמן רב.

הסיבה: חסרה להם ההכשרה לחיי חלוצים, הן בגולה והן בישראל.

דבר חשוב הושג בכל זאת: צעירים יהודים נראו לראשונה צועדים ובידיהם אתים ומכושים לעידור ועיבוד גנים. עד כה לא נראה מחזה מעין זה בעיירה.

אז החלו גם להיערך אזכרות של כ׳ תמוז לזכרו של בנימין זאב הרצל. הנואם הראשי, היה הרשל רוזמן, שכונה הרשל פסח. כולנו הכרנוהו ורבים זוכרים אותו עד היום.

השומר הצעיר

באותה תקופה התארגן גם ״השומר הצעיר״. המארגן היה - יעקב מנצ׳ר הוא התמיד בלימוד תורת ״השומר הצעיר״ והיה מסור לרעיונות אלה.

שותפיו לארגון היו: צבי כהן, שלום שור, מרדכי ווינטרויב ואחרים...

פעם בהיותנו מכונסים בביתו של וולוול קופלר כ־25 איש, הופיע צבי כהן והודיענו, כי אנו אנוסים להפסיק לזמן־מה את אספותינו, עקב מחלתו של חברנו, יעקב מנצ׳ר.

ה״התאחדות״

תור ה״התאחדות״ הגיע. המארגנים היו:

שלמה טריף צבי כהן,

משה זפטל, לייבוש טוכפלד,

יושע פוקס

האירגון גרף רבים. כ־80% של הנוער, הצטרפו לשורותינו. גם אירגונים ציוניים נוספים קמו אז: ״מזרחי״, ״ביתר״.

יחידים עברו ל״ביתר״, ביניהם אחי, עצמי ובשרי.

תנועות ציוניות במיקולינצה

זליג שפירר

ראשית דבר

בעירנו התפתחו התנועות הציוניות בדומה לעיירות שבסביבה.

שנות השלושים הראשונות, היוו שיא בפעילותן ובהשפעתן הציבורית במיקולינצה.

בשנים אלה התקימו שלוש פלוגות הכשרה בעיר. עשרות מבני עירנו, הוכשרו לעלייה ארצה.

במקביל פעלה הקרן־הקיימת לישראל והוקם בית־ספר לעברית בעיירה. כותב זליג שפירר:

בימים ההם הייתי ילד ובגיל אחת־עשרה הצטרפתי ל״גור־דוניה״

על שנות העשרים והקודמות להן, שמעתי ולמדתי מפי המבוגרים דאז.

קיימים סימנים, שהרעיון הציוני חדר למיקולינצה עוד לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. מספר בודדים נתפסו לרעיונות אלה, שפשטו במזרח אירופה. בין הראשונים, שהפיצו אותם בעירנו, נמנים: מרדכי צרלוף, הרשל רוזנמן ולייבוש מרגולים.

Purim Beneficial Ball for Keren-Hakayemet

נשף פורים לטובת הקרן־הקימת־לישראל

בימי השלטון האוסטרי, הפעילות הציונית היתה מותרת וליגלית. פעילות זו, עיקרה היה, הפצת עיתונות וחוברות על נושא הציונות, שסיפקה העיר לבוב. מצב זה נמשך עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

בשנות מלחמת העולם הראשונה, נכבשה עירנו על־ידי הרוסים. בסיום המלחמה, בשנת 1918, נמצאה עיירתנו תחת שלטון פולני. שלטון זה גזר גזרות, שהיקשו את החיים על האוכלוסיה היהודית.

בשנת 1919 ארע כיבוש חדש, קצר־ימים - של הבולשביקים. כעבור זמן מועט חזר והתייצב המשטר הפולני. על־אף התמורות הנ״ל - עם התייצבות המשטר הפולני - קמה בשנות העשרים הראשונות תנועה ציונית חלוצית מאורגנת. כתוצאה מכך עלו חלוצים מבני עירנו לארץ־ישראל, כבר בשנים: 1922 - 1925.

בין העולים הראשונים, היו האחים משה ויעקב ספיר, אברהם ווכטל, שמואל כהן, שלום שור, דב הורנשטיין, האחים נחום ויחיאל רמר, ופצ׳ה קליין, ולולק צולוף. כל אלה אינם עוד בחיים. זכרונם לברכה.

על הקבוצה הזאת נמנים גם מרדכי ווינטרויב, האחיות אלקה הורנשטיין וצ׳רל גרייצר ואהובה שוחט לבית ווכטל, שיזכו לחיים ארוכים.

עלייתם של ראשוני מיקולינצה, דרבנה התפתחות תנועה ציונית מאורגנת לפי זרמיה וסיעותיה. ראשונה, היתה תנועת נוער חלוצית ״השומר הצעיר״ ואחריה ״גורדוניה״. (ראה מאמרים מוקדשים ל״שומר הצעיר״...ול״גורדוניה״..)

באותה תקופה התפתחו שתי מפלגות ציוניות: ״הציונים הכלליים״ - סתם ציוניסטים ו״התאחדות פועלי־ציון״ - תנועת העבודה.

הציונים הכלליים

ראשיתם בארגון בית־עם. היה זה מעון שכור, שהכיל חדר או שניים, שאיפשר למספר אנשים להתאסף, לשוחח, לקרוא עיתון, לעיין בחוברות ציוניות ולהתווכח על רעיונות הציונות.

עובדה זו תרמה רבות להתפתחות הרוח הציונית בעירנו בקרב המבוגרים מהמעמד הבינוני.

מציאות חדשה זו, השפיעה על ההורים, להסכים להצטרפותם של ילדיהם לתנועות נוער ציוניות.

החזקת סניף על כל ההשלכות המשתמעות כגון: שכירת דירה לקיום פעילות מפלגתית, גיוס אמצעים כספיים וכדומה - היתה כרוכה בשנות העשרים בקשיים רבים.

על־יד הסניף אורגנה ספריה. זה היה מפעל חינוכי רב ערך בקהילה היהודית בעיר.

מספר הספרים בשפות הנפוצות בקרב האוכלוסיה, הגיע למאות. יידיש, פולנית, גרמנית ועברית. ציינתי עברית בסוף, כדי להדגיש, כי מעטים בלבד קראו אז ספרים בעברית.

מפלגת ״הציונים הכלליים״ הגיעה לשיאה בשנות העשרים האחרונות והשלושים הראשונות.

אחדים מחבריה הצטיינו בפעילות ראויה לשבח, שיצרה מנהיגות מקובלת על כל חלקי האוכלוסיה היהודית והלא יהודית. נזכיר אחדים מביניהם ונציין את תפקידהם.

בראש המפלגה עמד עורך־הדין כץ שמואל ואתו יחד אשתו הרופאה ד״ר ברטה כץ. מר ברל כץ שימש כיושב ראש בית־הספר ״תרבות״, לייבוש מרגוליס כיהן כיושב קרן־הקיימת לישראל. בין הפעילים הנוספים בלטו: ד״ר פרידמן ישראל, ד״ר מרגוליס מוניה, הלל רוזנמן ויידלר גלס.

ליד מפלגת ״הציונים הכלליים״ התקיימה תנועת נוער ״אחווה״.

״אחווה״. בשנות השלושים הראשונות, נפתח מועדון נוער נפרד, הסניף החדש גייס בנים ובנות רבים.

המארגנים היו שלושת בני עיר, שחזרו מלימודיהם בטרנופול: בריש רמר ז״ל, מוטל ליפשיץ ז״ל וטודריס פוגלבאום, שייבדל לשנים ארוכות.

בטרנופול השתייכו לתנועת נוער ציונית ״אחווה״. שם זה ניתן לתנועה החדשה גם בעירנו.

״אחווה״ הצליחה להתארגן ולגדול בקצב מהיר.

מספר סיבות אוביקטיביות סייעו לכך.

ראשית: בני נוער, שלא מצאו את מקומם עד כה בתנועות הקיימות, הצטרפו מיד לתנועה החדשה.

שנית: לתנועה יצאו מוניטין, שהשקפותיה הן כלל ציוניות ועובדה זו משכה את בעלי הכיוון הזה.

שלישית: ״אחווה״ הצטיינה באירגון ובקיום חוג דרמטי מוצלח בהדרכתו של בריש רמר. גם מפעל זה, היווה כוח משיכה נוסף.

רוב חבריה, היו מתחת לגיל שמונה־עשרה על־כן היתה הכשרת חברים לעלייה, נושא לעתיד. בכל זאת מלאה ״אחווה״ תפקיד חינוכי וחברתי חשוב בשכבות הנוער בעיירתנו.

Zionist organization "Ahvah" אחוה

התאחדות פועלי־ציון

במקביל התארגנה בשנות העשרים מפלגה ציונית פועלית: התאחדות־פועלי־ציון (בימינו מפא"י – תנועת העבודה).

רוב חבריה, בני הדור הצעיר, בעלי השקפות מתקדמות, קרובים לשמאל הציוני.

נוצרה תנועה מאוחדת גדולה, שמנתה כשלוש־מאות חברים וחברות, בעלי־רצון עז לפעול בקרב הציבור במישור החברתי, התרבותי והחינוכי. הם שכרו מועדון מתאים לאכלוס מספר רב של חברים לשם קיום פעולה תרבותית שוטפת. הקימו ספריה גדולה וחדשה, שרכשה אלפיים ספר ולמעלה מזה בשפות שונות, כדי לאפשר לכל מעונין להשיג ספר קריאה לפי רצונו, רמתו ורוחו.

השג חשוב למועדון של ה"התאחדות", היתה רכישת מקלט רדיו גדול. (בימים ההם, היה זה חידוש רב).

המקלט השפיע על רבים להצטרף למועדון ולמפלגה ותרם להתפתחות הפוליטית והחברתית של החברים.

הפעולה התרחבה. קמו חוגים לעיון והעמקה רעיונית, ללימוד השפה העברית ומועדון ספורט: ״הפועל״.

ה״התאחדות״ הצטיינה בחינוך ציוני מעשי, שדרבן להגשמה ולעליה ארצה. ברוח זו פעלו שתי התנועות המסונפות ל״התאחדות״: ״בוסליה״ ו״היוצר״.

בוסליה: על חבריה נמנו חלוצים מבוגרים, שלא השתיכו בצעירותם לתנועת נוער ומטרתם עליה לארץ־ישראל.

היוצר: על תנועה זו נמנו בעלי־מלאכה, שהכשירו עצמם לעליה.

לפסגת הפעילות הגיעה ה״התאחדות״ בשנת 1933. בשנה זו אורגנו שתי פלוגות הכשרה בעירנו. אחת של בני העיר שהתמקמה בכפר סמוך למיקולינצה. מספר החברים והחברות הגיע לכששים (60) ועיסוקם העיקרי: חקלאות ועבודות עזר במשקים. האחרת כללה כשמונים (80) חברים מאיזור לבוב והתארגנה באחוזה של ד״ר ישראל זילברמן. הדוקטור היה אחד היהודים האמידים בעיר, שסייע בכל פעולה ציונית.

חברי הפלוגה עסקו בעבודות חקלאיות ובייעור. עבודה זו פרנסה אותם ובו בזמן הכשירתם לעמל כפיים לקראת עתידם בארץ.

פעילות זו של המפלגה הניבה פרות. עשרות חלוצים מבין חבריה עלו לארץ־ישראל ועשרות נוספים חכו לסרטפיקטים (אשור כניסה לארץ־ישראל בימי שלטון המנדט הבריטי). עקב חוסר סרטפיקטים, נמצאו ביניהם חברים מוכנים להסתכן בעליה ב׳, הבלתי ליגלית. גם דרך זו היתה כרוכה בקשיים מפאת חוסר מקומות באניות ״מעפילים״

בין הראשונים לעליה הבלתי ליגלית, היו אברהם אנגל ומרדכי שפיגלגלס. עברו עליהם סיוטים של שהייה בים פתוח וטלטולים מנמל לנמל הלוך וחזור באניית המעפילים ״וולוס״.

הכוח המניע את ה״התאחדות״ כמפלגה ציונית פועלית ומועדונה החינוכי חברתי, היו מספר אנשים כשרוניים, משכילים ומסורים.

ביניהם: משה זפטל, יוסף פוקס, שלמה דיאמנט, יצחק פוטשמן, שלמה טריף, יעקב ווהל, אוקון ישראל, אברהם שמירר ומייזליס עוזר, שניספו בשואה. לייבוש טוכפלד, שניצל ונשאר בברית־המועצות. מיכאל מרדר, פייבוש מייסטריך (אלופי), שעלו ארצה, התערו בה בחומר וברוח, נמנו על מפלגת העבודה בארץ והלכו בלא עת לעולמם.

יהא זכרם של אלה וגם אלה ברוך.

כמו כן בלט בפעילותו החבר: צבי כהן, שייבדל לחיים ארוכים. הוא נמנה עם מיסדי החלוץ וה"התאחדות" בעיירה.

באותם ימים כיהן גם ככתב בעתון הציוני "מארגען". בארץ פעל שנים רבות כמזכיר הסתדרות הפקידים ליד הוועד הפועל של ההסתדרות.

התנועה הרוויזיוניסטית

בשנת 1930, קמה והתארגנה במיקולינצה תנועה רוויזיוניסטית, ביוזמתם של מספר אנשים, שלמדו בצעירותם בבתי־ספר תיכוניים בטרנופול ושם השתיכו לתנועה זו. ואלה הם: משה ריכטר, ברוך אנגל וד"ר שפירא (רופא שינים) הצטרפו אליהם בני המקום הקרובים לרוח זו והם: ד"ר משה זילברמן, דוד מורגנשטרן, איז'יו ז'רקובר, פייבוש ראטהויז, יוסף גרוס, מצ'יה נסברג ואיצ'ה טל.

התפתחותה של התנועה, היתה מהירה ומוצלחת, במקביל להתפתחות יתר המפלגות בשנים אלו.

שלושה גופים הרכיבו את התנועה הרוויזיוניסטית: בית"ר - (ברית טרומפלדור), הצה"ר - הציונים הרוויזיוניסטים וברית־החייל.

בית"ר - ברית טרומפלדור. זוהי תנועת נוער, שהיוותה את עיקר הזרם הרוויזיוניסטי בעירנו.

הצה"ר - מפלגת הציונים הרוויזיוניסטים. סיעה של מבוגרים, חסידי תורת ז'בוטינסקי.

ברית־החייל - ארגון חיילים משוחררים, ששירתו בצבא הפולני והצטרפו לתנועה הרוויזיוניסטית.

הלבוש האחיד - מדים חומים, מיסדרים בנוסח הצבא והמשמעת הקפדנית, משכו לתנועה זו בני־נוער רבים וביניהם מספר רב של בנות.

התנועה היתה בעלת סניף ומועדון גדול, שאיפשר לקיים פעילויות חינוכיות ברוח מיליטנטי.

עם התפתחות התנועה הרוויזיוניסטית, רבו הוויכוחים הפוליטיים בינה לבין המפלגות הציוניות האחרות בעירנו.

בשטח העליה, הפעילות היתה אפסית. היחיד שעלה ארצה מהתנועה היה פייבוש ראטהויז בשנת 1934. לאחר שנתיים העלה ארצה לפי "דרישה" את בחירת לבו נשיה שפירא ויחד הקימו בארץ משפחה לתפארת.

מפקד הסניף, משה ריכטר ז"ל, ניהלו בהצלחה וזכה להוקרה בין חברי התנועה והקהילה היהודית בעיר.

Zionist organization "Beitar" ״ביתר״

מזרחי

במיקולינצה התקיימה גם מפלגה ציונית־דתית ״מזרחי״. היקפה היה קטן משאר המפלגות הציוניות. בין חבריה בני־נוער משני המינים ומבוגרים. לתנועה היה סניף קטן, מסודר ופעיל במישור המסורת והדת.

הכוח המניע את הסניף של ״מזרחי״ בעירנו, היה וולציה שיפמן (הנדלר) לעזרתו עמדו האחים וולוויל ודוד פלנר.

אלה הן התנועות הציוניות במיקולינצה, שפעלו במסגרתן לפי דרכן ורוחן. המאחד את כולן, היו שלושה מפעלים ספציפיים:

א. הקונגרס הציוני העולמי.

ב. הקרן־הקיימת־לישראל

ג. בית־הספר ״תרבות״

א. הקונגרס הציוני העולמי. הקונגרס התקיים כל שנתיים והנציגים נבחרו לפי סניפים, בבחירות דמוקרטיות במקום. זכות בחירה לקונגרס ניתנה למי ששקל שקל. (תעודת זכות בחירה לקונגרס). לקראת הבחירות גברה הפעילות בעיר והנציגים נבחרו לפי רשימות מפלגתיות. הרשימה הפועלית, היתה הדומיננטית בעירנו וזכתה ברוב קולות.

ב. הקרן־הקיימת־לישראל. כל המפלגות הציוניות הקימו וועדה משותפת, שפעלה להצלחת ההתרמה. התנועות התחרו ביניהן, מי יוביל באיסוף תרומות.

התקיימו ארועים משותפים לטובת הקרן. ראשון במעלה, קיום יום זכרון לחוזה המדינה: ד״ר בנימין זאב הרצל.

בכ׳ תמוז הופיעו כל תנועות הנוער במאורגן לבית־הכנסת הגדול. בו התקיימה האזכרה בהשתתפות וותיקי התנועה הציונית. הנואם הראשי היה בדרך כלל, שליח המרכז. ביום זה אספו סכומים נכרים לטובת הקרן־הקיימת. גם בימי חנוכה נערך נשף למען הקרן־הקיימת.

בשנים האחרונות, ערכו תנועות נוער הצגות פורים בבתי היהודים וההכנסות הוקדשו לקרן־הקיימת.

ג. בית־הספר לעברית ״תרבות״.

נתגלו קשיים כלכליים לקיום בית־הספר. לעתים מזומנות, חסרו אמצעים לשכירת בית מתאים ולאחזקתו. וויתרו על נוחיות וקיימו את הלימודים בחדרים מפוזרים. כן היה קושי בגיוס כספים לשכר דירה ותשלום משכורת המורים.

ההכנסה התבססה על תשלומי התלמידים ותרומות קבועות מ״בעלי־בתים״, שהתחייבו לתרומה חודשית.

המורה גלפמן, מייסד בית־הספר לעברית, ניהלו ולימד בו עד לעלייתו ארצה. אחריו באו המורות: איינלגר, גולדהירש חייצ'ה, טריף פסיה ובעלה מוסקט אברהם.

נוסף על הקשיים הכלכליים, צץ ועלה קושי נוסף, חברתי בעיקר. המלמדים של ה״חדרים״, התנגדו בתוקף לתלמודם של הבנים בבית־הספר לעברית, בטענה, שלימוד העברית מפריע ללימודי תורה ותפילה. בחדרים לימדו בהברה אשכנזית ואילו בביה״ס לעברית בהברה ספרדית. גם ביה״ס היסודי הממלכתי התנגד ללימודים מקבילים בביה״ס לעברית. הנימוק היה שעיסוק יתר של התלמידים, מכביד על קליטת חומר הלימוד.

המאמצים בביה״ס ״תרבות״, לא עלו יפה. נימוקי המלמדים והמורים מבה״ס הכללי, שכנעו את ההורים וידם היתה על העליונה. בלית־ברירה למדו בביה״ס לעברית בעיקר בנות ואילו בנים, מעטים בלבד. הלימודים התקימו בשעות אחה״צ, 5 פעמים בשבוע, משך שעה וחצי ביום.

למרות הקשיים, נודעה משמעות רבה לקיומו של ביה״ס ״תרבות״ בעירנו. פעילות ציונית בעירנו, היתה מורגשת כמעט בכל בית. ביה״ס לעברית כמוסד ציבורי והמפלגות הציוניות זכו להכרה מטעם ממשלת פולין בשנות השלושים.

ההשמדה האכזרית, שביצעו הנאצים והאוקראינים במיקולינצה, מחקו קהילה פעילה זו לעולמים.

גורדוניה

א. וויסהויז

תרגמו ח. ונ. פרשל

ההתחלה היתה צנועה

קבוצה קטנה של צעירים, אשר היתה מבקרת באירגון ״התאחדות״, כדי להחליף ספר או לשחק שחמט, עוררה את התעניינותם של מנהיגי אותו אירגון.

מפלגה זו היתה מעוניינת מבחינה אידאולוגית להקים תנועת נוער, קרובה בהשקפותיה ל״התאחדות״.

הם הציעו לצעירים, להקים את ״גורדוניה״ - תנועת צופים חלוצית מטעם ״התאחדות״, תוך הבטחה לעזור להם.

ראשוני ״גורדוניה״

First members of “Gordania”

מספר צעירים נתכנסו לדון בהצעה. ביניהם היו אחדים, ששאפו להקים מחדש את ה״שומר הצעיר״. אולם הרוב הצביע לטובת ייסוד ״גורדוניה״.

מספר החברים היה זעום, כעשרה עד שנים־עשר איש. לא נמצאו ביניהם בעלי כישורים לנהל אירגון. חסר היה הידע הבסיסי הדרוש לעבודה חינוכית אירגונית.

חברי ה״התאחדות״ - משה זפטל, לייבוש טוכפלד ויוסי פוקס - התמסרו לתפקיד זה.

פעמים אחדות בשבוע, היינו מתכנסים במועדון ה״התאחדות״ ו״עוסקים בשיחות״.

למדנו היסטוריה של הציונות, אידאולוגיה של תנועת העבודה הציונית והיינו קוראים קטעים נבחרים מהספרות היהודית.

בימי קייץ, היינו נפגשים ביער או מתאספים על ה״קורדון״ ומנהלים שיחות.

בינתיים הלך וגדל מספר החברים. הצטרפו חברים צעירים יותר.

חשוב היה, שההנהגה תעבור לידי בני־הנוער עצמם. חברי ה״התאחדות״, היו חסרי סבלנות וזמן לעסוק בכל. הם הסבירו לנו, כי מן הראוי, שניקח את ההנהגה בידינו. בחרנו בהנהלה, שהיתה מורכבת מהחברים הבאים: יעקב זומרשטיין אהרן וריסהויז, יצחק שוורץ, יעקב נסברג וחיים פרשל.

אורגנו קבוצות וכל אחד מחברי ההנהגה טיפל בקבוצה אחת. תופעה חשובה, היתה הצטרפות בנות אל התנועה. במיקולינצה היה זה חידוש. לא היינו רגילים לכך. הראשונה הצטרפה לפעולה ולהנהגה סימה-רויזה גליקסמן - לב. איתה באה אחותה חיה־רחל.

עם התקרבות החורף, היה מן ההכרח, שיהיה לנו מועדון משלנו, כדי לנהל עבודה סדירה.

לצורך ריכוז כספים למטרה זו, הוחלט להציג מחזה. החבר פייבוש מייסטריך (שרגא אלופי), היה הבמאי.

היתה זו משימה קשה, אבל ההצלחה היתה רבה, הן מבחינה כספית והן מבחינת היוקרה.

״גורדוניה״ התפרסמה ברבים.

ההצגה הראשונה, שימשה סימן דרך. נוצר חוג דרמטי שֶׁל חובבים, בתנועה. בעת קיומו ביצע שורה של הצגות. הכנסות ההצגה, כיסו את הוצאות השכירות שַׁל מַועֲדון. החילונו לפעול בכוחות עצמיים.

אף־כי קמו אחר־כך תנועות נוער נוספות, היתה גורדוניה החשובה ביותר.

ניהלנו עבודה חינוכית מסועפת. גידלנו דור של ציונים בעלי־הכרה וחברים נאמנים לתנועת העבודה הציונית.

אירועים חשובים אחדים בתולדות גורדוניה המקומית, נשארו חרותים בזיכרוני.

״גורדוניה״ סביב דגל התנועה

א) חנוכת הדגל

אם זיכרוני אינו מטעני, נדברו החברים: יעקב זומרשטיין יוסף ציפור, מוני הוכברג, יעקב נסברג, יצחק שוורץ ואהרון וויסהויז - לעצב דגל לתנועה. (איני זוכר, מי הגה את הרעיון).

המטרה היתה כפולה. ראשית־כל להופיע עם הדגל בהופעות חגיגיות ושנית לנצל את חנוכת הדגל לאיסוף כספים לטובת התנועה.

החברים האמורים, תרמו כל אחד מספר "זלוטס" למטרה זו. ההתחלה נעשתה. החבר יצחק שוורץ צייר דוגמת תבנית לדגל.

בא־כח נשלח לטרנופול, להזמין את תפירתו של הדגל וריקומו.

בינתיים נערכנו למסיבה של חנוכת הדגל. קיום המסיבה, היה טעון אישור מיוחד מצד מושל המחוז. בנקודה זו נתקלנו בקשיים.

השילטון הפולני חשד, שפעולה מחתרתית כלשהי קשורה בדבר. נאלצנו להסביר את פירושם של הסמלים בדגל. חוייבנו למסור ציור מפורט של הדגל על כל גווניו. כל זה בגודל טבעי ובלווי תרגום מדויק של נוסח הכתובת.

החבר מייסטירך טיפל בכל ההליכים הפורמליים. עם קבלת הרישיון, בחרנו וועדה מיוחדת מורכבת מ"פני־העיירה", כדי לנהל את הטקס. הרוקח כץ, נבחר ליושב־ראש. ד"ר צלר-מיילר - נואם ראשי.

על הבמה הופיעו כל חברי התנועה. אולם הצ'יטלניה, היה מלא מפה־אל־פה.

כאשר יצאתי לפתוח את הכנס החגיגי, נדמה היה לי, כאילו הקירות כוסו באנשים.

הטקס הותיר רושם עצום בעיירה. היתה זאת הופעה יוצאת מן הכלל, שתנועות אחרות לא אירגנוה. המאורע הפך לשיחת יום בפי־כל, צעיר כזקן. הורים, שעד כה לא היו מאושרים מהשתייכות בניהם ל"גורדוניה", רוו נחת בצינעה.

ב) פלוגת הכשרה

המאורע האחר, שנחרת בזכרוני הוא: "פלוגת ההכשרה". החברים הבוגרים התכוננו להכשרה.

מגמתה של התנועה היתה להגיע בדרך זו ל"עלייה". למרבית הצער, קשה היה להגשים זאת. לא היו מקומות מספיקים להכשרה. נוסף על־כך, חלק מן ההורים לא השלימו עם הוצאת בניהם מן הבית. על־כן החלטנו לארגן תחנת הכשרה במיקולינצה וזאת בהסכמת ההנהגה הראשית של גורדוניה.

ההנהגה בלבוב צרפה מספר חברים מערים אחרות אל בני־מיקולינצה, שפתחו את ההכשרה במקום.
לא היה זה קל להשיג עבודה במיקולינצה. אלה, שעסוקים היו עד כה במיקצועם, המשיכו בעבודותיהם. האחרים קיבלו עבודה מכל הבא ליד. עסקו בחטיבת עצים או בעבודות פשוטות אחרות.
הפלוגה התקיימה כמעט שנה. נאלצים היינו לפרק את ה״הכשרה״ בגין קשיים פיננסיים.
בני הערים האחרות, עברו למקומות הכשרה אחרים. אנחנו נותרנו במיקולינצה ב״הכשרה״ ואחר זמן קצר חיסלנו את הפלוגה.
הניסיון היווה הישג, למרות שלא ניתן היה להמשיכו. החברים למדו לחיות בקולקטיב, לבצע עבודות קשות, לנהל משק ולדאוג לקיומם ללא עזרת ההורים.
בו בזמן, ניהלו אותם החברים את העבודה בסניף המקומי של ״גרודוניה״ ובכך הבטיחו את המשך קיומו.

*

ג) מושבת קיץ

כדאי גם להזכיר את מושבת הקיץ, שאורגנה על־ידי גרודוניה במיקולינצה.
מדי שנה בשנה, היתה ההנהגה המחוזית מארגנת מושבת קיץ באיזור טרנופול.
חייבים היו לשלם עבור מקום המושבה. החלטנו לסייע. בעזרת חברי ה״התאחדות״, הצלחנו להשיג מקום מתאים ביער, סמוך לגבעות ״לפיובקה״.
היער שייך היה לד״ר זילברמן, שהיה בעל־אחוזה במקום.
היה זה מקום יפה מאד. הבניין, שבו התאכסנו בני־הנעורים היה מוקף יער. בני־מיקולינצה אחדים השתתפו ב״מושבה״ זאת. כל המשתתפים בילו קייץ נעים (פרט לימי הגשם).
חברי הסניף היו מבקרים במושבה בכל ימי השבת ובימי ראשון.
במרוצת השנים עזבו חלק מהבוגרים את מיקולינצה מסיבות שונות. ביניהם מנהיגי התנועה.
בכל־זאת נמשכה עבודת ה״אירגון״. צמח ועלה דור צעיר של מנהיגים, שהמשיך בפעולה.
לציון מיוחד ראוי מוטיל אפל, שבמסירות רבה טיפל ב״תנועה״. כן הצטיינו ירחמיאל גלזר, משה וונדרליך ואחרים.
״גורדוניה״ התקיימה עשר שנים עד עצם פרוץ המלחמה: פולין־גרמניה.

אחרית דבר

״גורדוניה״ מילאה שליחות חשובה. חינוך החברים - חלק ניכר מבני־הנעורים במיקולינצה.

במיקולינצה חסר היה מוסד חינוכי־חילוני.

בימים ההם איבד ה״חדר״ מהשפעתו על הנוער. החברה המודרנית לא ראתה עוד בדת תשובה יחידה לכל בעיותיה.

הציונות השפיעה על חלקים רבים באוכלוסיה והם נמשכו אחריה.

יהודים ראו בציונות תשובה הגיונית לאנטישמיות ולמצבם הכלכלי־פוליטי החמור של היהודים בפולין.

התנועה הציבה לעצמה את המטרה להכשיר את הנוער בנפש ובגוף, לקראת החיים בארץ־ישראל.

מלאכת החינוך הקיפה חוגים רעיוניים, שעסקו בתולדות העם היהודי, בציונות ובידיעת הארץ.

התנועה שקדה גם על תוכנית של צופיות מכוונת לחיסון גופני של הנוער.

בגאווה מותר לנו לסכם, כי הצלחנו לגדל נוער בעל־הכרה, נאמן לאידאלים שרכשו בתנועה.

לדאבון לב ניספו רובם בשואה.

״על־אלה אני בוכיה
עיני עיני יֹרְדָה מים,
כי - רחק ממני מנחם
משיב נפשי;
היו בני שוממים
כי גבר אויב״.

(איכה א - ט״ז)

Mikulincean Youths 1936

קבוצת נערים 1936

שער חמישי: **מיקולינצה תחת שלטון סובייטי 1939–1941**

חלק א׳

חברה ועבודה

מיקולינצה תחת שלטון סובייטי

אהרון וויסהויז
תרגמו: חיים ונחמה פרשל

קיץ 1939. ברור היה לכול, כי האסון מתקרב. כל ימי הקיץ נמשכה - מה שמכונה - מלחמת עצבים, בין פולין לגרמניה.

לבסוף התפארו הפולנים, שהם ניצחו במלחמה - במלחמת העצבים.

אפס, המלחמה האמתית הלכה והתקרבה. הגיע היום.

ב־1 בספטמבר 1939, הפציצו הגרמנים את ערי פולניה, וגייסות הנאצים עברו את גבולותיה.

המונים פתחו בבריחה לעבר האזורים המזרחיים של המדינה אנשים ניסו למלט את נפשם ממורא ההפצצות.

בבריחה הזאת, היה ליהודים מניע כפול. היהודים נסו מאימת הפצצות, ברור לכול, אולם מכריע יותר, היה החשש ליפול בידי שלטון היטלר.

על־פי החדשות בעיתונות ועל־פי שידורי הרדיו, ידעו היטב מה קורה ליהודים בגרמניה גופה ובארצות הכבושות על ידיה. אי לכך מובן מאליו, כי הפליטים היהודים נמלטו מפחד, פן ייפלו בידי השלטון הנאצי.

המטרה היתה להימלט מפולין. רצו נסו אל הגבולות. קיוו למצוא מחסה בארץ שכנה.

שתי המדינות היחידות, שעוררו ציפייה, כי תהיינה נגישות, היו ליטא ורומניה. כיוון, שמיקולינצה נמצאת על אם הדרך לרומניה, התנהלו שיירות מוזרות דרך העיירה.

אנשים נסעו, מי באוטובוס, מי במשאית, מי באופניים, אחרים בעגלות וכן רבים התנהלו ברגל.

חלקם, היו חסרי אמצעים וייגיעי כוח להמשיך במנוסה ונתקעו במיקולינצה.

המערכה לא נמשכה זמן רב. תוך שבועיים נופצה כליל ההתנגדות החלשה של הכוחות המזויינים הפולנים.

תוהו ובוהו, השתררו במדינה.

שליטי המדינה נמלטו על נפשם. הפקרות השתלטה על הכל.

פקידים מקומיים, ניסו עדיין לשמור על הסדר. במספר מקומות נמשכו התנגגשויות, אולם כל בר־דעת הבין, כי הסוף מתקרב ובא.

במיקולינצה חיו היהודים בחרדה. התכוננו לגרוע ביותר. בכל זאת לא ברח אף אחד מהעיירה. הכל הקשיבו לחדשות ברדיו ומנו את השעות לבוא האסון.

לפתע נפוצה השמועה, כי הצבא האדום מתכונן לחצות את הגבול הפולני ולפלוש לתוך גליציה ורוסיה הלבנה.

הידיעה נתאמתה בהכרזה, ששודרה ברדיו הסובייטי וזו לשונה: היות והממשלה הפולנית עזבה את המדינה ויד האנרכיה בכל, החליט השלטון הסובייטי לשגר את כוחותיו המזויינים להגן על אחיהם האוקראינים ובייליורוסים, החיים ב״מערב אוקראינה״ ו״במערב ביילורוסיה״.

ב״יידיש נקייה״, משמעו של הדבר, רוסיה עומדת לכבוש את השטחים האמורים.

אז עוד לא נודע לאיש, כי היה זה הסכם בין סטלין להיטלר. המידע עורר רושם רב על ההיהודים. סיבות ההתרגשות לא היו זיהות, אצל כל אחד ואחד.

הגורם העיקרי טמון היה באמונה, כי בדרך זו יצליחו היהודים להינצל ממוות וודאי, תחת שילטונו של היטלר. סיכוי אחר להיחלץ מהנאצים, לא נמצא.

אצל חלק מן האוכלוסין, היתה זאת התגשמות שאיפותיהם העזות, לחיות בחברה קומוניסטית.

בינתיים, כאשר נודע ברבים, כי הפלישה של הצבא הסובייט, הינה עובדה, החלו להתכונן לקראת המשטר החדש.

עד כה לא הופיע ולא ניראה לא פקיד ולא איש צבא סובייטי במיקולינצה.

אנשי הרשות הפולניים של העיר - ראש העיר - שוטרים ואחרים, הסתלקו.

היהודים, כרגיל, פחדו כי מהכפרים יגיעו גויים, יערכו פוגרום, ישדדו רכוש יהודי, כפי שקרה בהזדמנויות אחרות.

הלילה, לאחר המידע בדבר חדירת הכוחות הסובייטים, היה ליל שימורים. צעירים סובבו ברחובות ושמרו על העיירה.

למוחרת ב־17 בספטמבר 1939, נראות משאיות עמוסות חיילים של הצבא האדום. הקהל קיבלם בהתלהבות. בין הבאים נמצאו יהודים, שניתן היה לדבר איתם יידיש.

יהודי העיירה הקיפו את המשאיות ופתחו בחקירה על החיים ברוסיה הסובייטית. התשובות היו מתחמקות. עובדה, שעוררה דאגה בלב הדור הקשיש. צעירים, לעומת זאת, היו חדורי תקווה.

בינתיים נתארגנה מועצת עיר זמנית - תחת הנהלתו של האוקראיני מרטינוביץ. האיש נודע בשעתו בפעילותו כראש עיר בימי שלוט הבולשביקים במיקולינצה בסוף מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1920. עכשיו הושיטו לו יד לפעולה משותפת מספר יהודים, תושבי המקום. בעיקר אלה, שהרגישו שהם ״קרובים למלכות״.

אירגון חיי העיר, החל. תוקנו תקנות, הלכות והסדרים.

פקידים סוביטיים, לא היו עדיין בנמצא. על־כן התנהלו החיים על־פי ״שולחן־ערוך״, שליקטו ה״פוסקים״ מבית.

מחסור במזון, נתן מיד את אותותיו. מהכפרים לא הגיעה שום אספקה וכן לא ממקור אחר. הסחורה שנמצאה בחנויות העיירה - הוסתרה. כאשר הושג משהו - במחיר מפולפל פי־כמה־הושג.

אף אחד לא רצה להותיר בידיו שטרי כסף פולניים, שהיו בינתיים במחזור.

לא עבר, אלא זמן מועט, ופקידים סובייטים הגיעו מרוסיה והחלו לארגן את חיי העיירה, לפי האורח הסובייטי.

הבעייה העיקרית היתה, למצוא עיסוקים בשביל בעלי כושר עבודה. עד המלחמה לא ידעה מיקולינצה בתי־חרושת ואף לא מפעלי כלכלה אחרים, שהיה באפשרותם להעסיק אנשים צעירים.

אם אי־מי, לא עזר לאביו בחנותו או בבית־מלאכתו, הלך בטל. הצעירים שוחחו על פוליטיקה, שיחקו שחמט וכדומה.

המעטים שסיימו בית־ספר תיכוני (גימנסיה), לא יכלו להשיג משרה. במשרדים הממשלתיים, הועסקו יהודים ספורים בלבד.

עתה, עם התקנת השיטה הסובייטית, כאשר המעביד היא הממשלה, נפרץ מעיין של עיסוקים.

הוקמו אגפים ומדורים לחקלאות, לתעשייה, מסחר, חינוך וכיוצא באלה. כל מדור ניזקק לפקידים.

למרות, שחלק מהפקידים ובעיקר ראשי האגפים, הגיעו מברית־המועצות, הורגש בכל־זאת צורך רב בפקידים נוספים.

הצעירים היהודים, שרכשו חינוך פורמלי מסויים, הצטרפו לשירות הממלכתי.

מיקולינצה הפכה לעיר המרכזית של המחוז שכלל את מיקולינצה וכל הכפרים בסביבה.

היהודים היו מיוצגים בכל ענפי המימשל, והחזיקו בידיהם משרות חשובות.

קשה לקבוע, כי מצבם הכלכלי של יהודי המקום, הוטב. אולם שררה הרגשה, שהמצב ילך ויוטב. סוף סוף, לא איבדו הרבה ממה שהותיר בידיהם השלטון הפולני. את השנים האחרונות, שלפני המלחמה, פקדו מאורעות אנטישמיים, חרם ופוגרומים. סביר היה על־כן להבין את הרוח הרעננה, שהפעימה את היהודים עם השיטה החדשה. אנטישמיות לא הורגשה, ואם היו אנטישמים בין השליטים החדשים, הם לא הפגינו זאת כלפי חוץ, זה היה נגד החוק.

כל אדם שרצה לעבוד והיה מסוגל לכך, קיבל עבודה (פרט לאלה, שעברם היה "בלתי כשר").

תופעה זו היקנתה הרגשת חשיבות לפרט. הורגש דבר שוויון הזכויות.

הדור הקשיש, לא גילה התלהבות כלפי השינויים, שקיבלו תוקף.

יהודים, שעסקו שנים מרובות במסחר, לא מצאו להם מקום בחברה החדשה.

נבוכים במיוחד, היו היהודים הדתיים. בעצב התבוננו באובדן הערכים הדתיים. בתי התפילה תיפקדו עדיין, אבל אלה ששירתו במישרות ממשלתיות, עבדו בשבת. הליכה לתפילה לא נחשבה, אמנם, לחטא, אבל גם לא ליתרון.

על אף היחס השלילי לדת, כאשר ניזקקו לציבור היהודי, כדי לשוחח עמו או לדובב אותו, שימש בית־הכנסת אכסנייה לכך.

השלטון הסובייטי החליט לתת תוקף חוקי לסיפוח החלק המזרחי של פולין ולמסד אותו. לשם כך אורגן מישאל־עם, שיוכיח, כי האוכלוסיה דורשת זאת.

נקראה עצרת־עם של יהודים בשבת בבית־הכנסת, כדי לעודדם ללכת לקלפי ולהצביע בעד הסיפוח.

בעת התפילה, השמיע יו"ר המועצה, מרטינוביץ, "דְרָשָׁה". הוא הישווה את הגאולה של יהודי מיקולינצה משיעבוד פולין לגאולת היהודים מ"שיעבוד מצרים".

חנויות פרטיות, לא היו עוד. נפתחו מספר חנויות קואופרטיביות. בחנויות הללו, לא היתה סחורה במידה מספקת. מורגש היה מחסור מתמיד במצרכים יום־יומיים.

בעלי מלאכות התארגנו בארטלים (קואופרטיבים מקצועניים). כך קמו ארטלים של נגרים, חייטים, אופים, ספרים. לא היה מחסור בעבודה.

נמצאו מספר צעירים במיקולינצה, שמחמת האנטישמיות, ששררה בפולין, לא יכלו לסיים את חוק לימודיהם בגימנסיה. עכשיו זומנה להם שעת כושר, לגשת לבחינת הבגרות ולקבל משרה מתאימה.

ומה בדבר פעילות במישור התרבות והחינוך היהודי? ומה בנידון הפעילות הפוליטית היהודית?

המפלגות הפוליטיות חדלו להתקיים.

בימים הראשונים לחילופי השלטון, היו עדיין המועדונים פתוחים. התברר עד מהרה, כי יש לוותר על הפעילות הפוליטית הציבורית. על מפלגות ותנועות נוער ציוניות, נאסר הקיום בברית המועצות. פשע היה, המשך פעילות כלשהי מסוג זה.

התעסקות במישור הפוליטיקה והתרבות, הינה תפקיד בלעדי של התנועה

הקומוניסטית. מנהיגי המפלגה הגיעו מרוסיה. בידיהם ניתן הפיקוח על כל דרכי הפעילות התרבותית.

נוסד חוג דרמטי, אשר הציג מחזות ביידיש. מובן מאליו, כי המחזות חייבים היו לקבל אישור במשרד המיפלגה.

המוסד היהודי הבלעדי, שעסק בחינוך ילדים יהודים, היה בית־הספר היסודי. מימי בית־הספר היהודי מטעם הברון הירש, לא היה במיקולינצה בית־ספר יהודי עממי, והלימודים בביה״ס הנ״ל, לא התנהלו בשפת יידיש.

בית־הספר העברי מטעם ״תרבות״, מנה מספר מועט של תלמידים ואחזקתו היתה ממומנת על־ידי ההורים.

בית־הספר היסודי, שנוסד עתה, היה בית־ספר יסודי ממלכתי כולל, שאחזקתו כולה בידי הממשלה. היתה זאת על־כן תופעה מיוחדת במינה.

וכך קרה הדבר: המלחמה פרצה בספטמבר ולא היתה שום אפשרות לפתוח את שנת הלימודים בביה״ס הפולני.

כאשר הסובייטים קיבלו את השלטון בעיר, נתאספו חבורת בעלי־בתים. כדי לדון בבעיית המשך פעולת החינוך. ידוע היה לכל, שלפי החוקה הסובייטית בזכותו של כל מיעוט לאומי, לקיים בית־ספר משלו ובשפתו. ברור על־כן, שהיינו בעלי זכות לבית־ספר יהודי משלנו.

האספה החליטה למצות זכות זו ולייסד בית־ספר יהודי, בשביל הילדים היהודים במיקולינצה.

בעיירה נמצאו, בימים ההם, מספר מורים יהודים בטלים מעבודה.

בחלקם, היו לפני המלחמה מורים בפועל בערים אחרות. בעת פרוץ המלחמה, שהו במיקולינצה, כדי לבלות בבתיהם את ימי החופש הגדול, ונשמטה מהם כל אפשרות לחזור לעבודתם.

היו גם מורים יהודים, שלימדו מקודם בביה״ס העממי הפולני. זומנה אספת מורים. הורכבה רשימה ונמסרה לאישור לוועדת החינוך.

ככל שהנני זוכר, כללה הרשימה את השמות הבאים: מ. מרגלית, ד״ר ישראל הוכוולד, ההיסטוריון הנודע ד״ר פיליפ פרידמן, ישראל טריף, הנזל טריף, יעקב נסברג, אהרן וויסהויז, אטי אפל, ב. דנקנר, פרייד גלר וחיים דלוגץ. היו עוד שמות נוספים ואינני זוכרם.

הוועדה אישרה את כל הרשימה והמורים החלו בעבודה.

לראשונה שוכנו הכיתות בחלק מבית־הספר העממי הפולני. לאחר זמן קצר, קיבלנו לרשותנו את הבנין, ששימש פעם בית־משפט (ליד הגשר). העבודה הוסדרה בהתאם לתקן.

הלימודים התנהלו ביידיש בכל המקצועות, פרט לשפה האוקריאינית,

שהיתה השפה הרישמית של המדינה. אפס, תוכן הלימודים, לא היה יהודי. התוכנית לא כללה היסטוריה יהודית ולא תרבות ומסורת בין דתית ובין חילונית. לימדו סיפרות יהודית. המיקראה הכילה יצירות משל סופרים יהודים סובייטים.

האווירה היתה נוחה לילדים. הוסר מהם הפחד מפני מורים אנטישמים. היה גם קל יותר לשוחח בשפת האם.

צוות המורים כלל בעלי השכלה גבוהה ובעלי וותק רב. ד"ר הוכוולד היה מנהל בית־הספר, סגנו לייזר לילקר. רמת הלימודים היתה גבוהה ובית־הספר נחשב כטוב ביותר במחוז.

תופעה מעציבה, היו העברות אנשים וגירושים.

באישון לילה, היו מוציאים את האנשים מבתיהם, מעלים אותם על קרונות ומשלחים אותם לסיביר או למקומות מרוחקים אחרים בברית המועצות.

החלו באנשי צבא פולניים ופקידים ממשלתיים לשעבר. אחריהם הגיע תור הלאומנים האוקראינים.

מאוחר יותר שילחו פליטים, שנתקעו במיקולינצה בעת המנוסה (כפי שסופר לעיל). הם לא יכלו לחזור לבתיהם, כי אלה נמצאו בשטח הכיבוש של הגרמנים.

אלה היו כולם יהודים.

נפוצו שמועות, כי השילוח הבא יחול על הפעילים לשעבר בארגונים הציוניים.

לכך לא הגענו...

התרחשות איומה יותר, הביאה כלייה על יהודים במיקולינצה. הרומן בין סטאלין להיטלר ניפסק לפתע.

ביוני 1941, פרצה המלחמה בין גרמניה לברית־המועצות. ערים ועיירות באיזורנו הופצצו. מספר רב של צעירים יהודים גוייסו לצבא האדום. הגרמנים קרבו למיקולינצה. הקץ ליישוב היהודי קרב והלך.

זהו פרק אחר בתולדות מיקולינצה, המוצא את ביטויו בחלקים האחרים של הספר הזה.

בסוף מאמרי, ברצוני להעיר הערות מספר.

1. הנני מאמין, שיש עובדות נוספות על התקופה, שתיארתי ואני איני זוכרם עוד. אהיה אסיר תודה לאלה, שישלימו את החסר.
2. פלישת הגייסות הסובייטים וכיבוש גליציה על ידיהם, לא הצילה את הקיבוץ היהודי מכליון, היה זה רק דחיית גזר־דין המוות בלבד.

גורל היהודים בגליציה כגורל מילוני היהודים בשאר ארצות אירופה, היה חתום.

3. הטובה הבלעדית, שצמחה מהסיפוח הסובייטי מתבטאת בהצלת חלק זעיר מהאוכלוסיה היהודית. ואלה הניצולים:

צעירים יהודים, אשר גוייסו לצבא האדום, עם פרוץ המלחמה הגרמנית סובייטית.

יהודים, אשר הצליחו לברוח לרוסיה בשעת הנסיגה של הצבא הסובייטי, כולל הפקידות.

על אף הקשיים העצומים, שניגזר עליהם להתנסות בהם, חזרו הללו אחר המלחמה לפולין.

משם הגיעו למחנות הפליטים בגרמניה. הם שרדו והצליחו לחזות בהגשמת חלומם. הם היו עדים לתקומת **מדינת ישראל**.

עשרת ימי האחרונים במיקולינצה

זליג שפירר

(21 ביוני 1941 – 30 ביוני 1941)

שבת 21.6.1941 –

בוקר קיצי יפה. ריחות רעננים נישאים מהיערות המקיפים את העיר מכל עבריה.

יהודים מבוגרים – חסידים, חרדים, לבושי שבת – הולכים לקלויזים ולבתי־הכנסת.

משך עשרים חודשי השלטון הסובייטי,איבדה השבת במיקולינצה מהודה ומהדרה.

התפילות מתקיימות, אמנם, אך המשתתפים הם אנשים מבוגרים, או כאלה שאינם מועסקים על־ידי הממשל.

אצל הסובייטים שבת, הוא יום עבודה רגיל ככל ימות השבוע. המשרדים החנויות ובתי המרזח – פתוחים.

בבתי־הספר לומדים כרגיל. התלמידים חייבים להתייצב ללימודים. המועסקים במשרות ממשלתיות, חייבים להופיע לעבודה וכמותם עובדי הקואופרטיבים.

*

שעת צהריים...

המתפללים חוזרים מבתי־הכנסת, הילדים מבתי־הספר, העובדים יוצאים להפסקת צהרים.

האמהות עושות מאמץ לארגן סעודת שבת כהלכתה בהתאם למסורת ולמנהגי דורות.

הן אפו את החלות לשבת. הן השיגו דגים מחוץ לחנויות. הכל, כדי לשוות לשבת את צביונה הקודם.

מוצאי שבת... העיירה לובשת חג. מתקרב יום ראשון, שבתון לכול.

רחובות העיר הומים מבוגרים וצעירים. רבים פונים לעבר סטרומקי ויער הארמון הפתוח לציבור הרחב. אחרים עולים למצודה, אתר הסטורי מימי הבינים.

בני־נוער ובעיקר ילדים, עולים על ה״קורדון״, המזמן להם תעלות, שנותרו בשלמותן ממלחמת העולם הראשונה, למשחקים ומחבואים.

זוגות צעירים עוברים דרך הטרגוביצה והגשרון הזוטר של הנהר ״סרט״, העשוי לוחות עץ, להתבודד בבוסתני הפרות ובמדרוני הסטרומקי.

ב״בלוניה״ אפר מישור רחב־ידים, מתאמנת קבוצת הכדורגל לקראת משחק, שייערך למוחרת.

לילה... החושך יורד...

המטיילים חוזרים מפינות החמד וממשיכים לטייל ברחוב הראשי, לאור מנורות החשמל.

ב״צ׳יטלניה״ אולם הקולנוע - סרט. רבים נוהרים לשם.

בבתי־המרזח, נהנים היושבים מה״בירה״ המקומית הנודעה ומשפע אפונים.

בעיירה אין מתח. שלווה ורוגע בכל. מפרברי הגויים, עולה שירה.

חצות...

העיירה מתעטפת בתרדמה. סובבים רק אנשי משטרה ושומרי לילה.

ערים טוחני הקמח במשמרת הלילה והאופים במאפיות, כאופה, הייתי ער, גם אנוכי, בלילה זה.

המאפיה, שעבדתי בה, שכנה ליד בית־המשפט בעבר (עתה בית־ספר), קרוב לגשר הגדול מעל ל״סרט״.

כמנהג האופים, יצאתי לשאוף אויר קריר, כדי להתרענן מהטרדות השינה.

נעים לשמוע את נפץ המים על עמודי הבטון של הגשר החדש. דרך הפתחים וחלונות המאפיה, פורצים ריחות הדובדבנים המבשילים בבוסתנים.

השעה 3.30 של שחר 22.6.1941

יצאתי לבדוק, אם הגיע העגלון, כדי לקחת את מטען הלחם והלחמניות לחלוקה של בוקר יום ראשון. חלוקה ביום זה, מוקדמת משאר הימים ומתקיימת עד שעה 9.00 בבוקר, בלבד.

בעומדי על הגבעה, המשקיפה דרומה, נחרדתי לרעש העמום המגיע ממרחקים. הסתכלתי לכל הכיוונים ולא ראיתי דבר...

לפתע נשמעה התפוצצות אדירה ואחריה התפוצציות נוספות עוד ועוד...

גיליתי את הכיוון ואת מוקד הרעשים: טרמבובלה בדרום־מערב. שם הקימו הרוסים שדה תעופה גדול וחדיש.

בשוקעי במחשבות על קולות הנפץ, קולטות אוזני טרטור מפתיע של מכוניות על הכביש. אני מבחין ברכב משטרתי ומספר משאיות צבאיות, הדוהרים דרומה.

מדרכות הרחוב הראשי, מתמלאות קבוצות אנשים. לידי מתקבצים עובדי המאפיה ושכנים מסביב. אין מוציא הגה מפיו. על הכביש תנועה מוגברת של רכב צבאי, בשני כיוונים.

השעה 6.00 בבוקר. בחדשות הודעה: ״בשעה 4.00 לפנות בוקר, התנפלו

כוחות הצבא הגרמני על אדמת מולדתנו. פתחו במתקפה לכל אורך הגבול, מהים הבלטי ועד הים השחור והפציצו שדות תעופה בעומק ארצנו".

הידיעות קצרות. בסיומן דבר שר החוץ של ברית המועצות: וואדיסלב מולוטוב לעם הסובייטי.

במשפטים קצרים תאר את המצב והכריז על מלחמה נגד גרמניה הפשיסטית. הוא סיים את דבריו בסיסמה בת תשע מילים, מחולקת לשלושה משפטים, כשבכל אחד שלוש מילים:

"הענין שלנו צודק"!

"האוויב יוכה, יובס"!

"הנצחון יהיה שלנו"!

מרגע זה השתנו החיים לחלוטין.

ההתנפלות הפתאומית והאכזרית, הדהימה את כולם. רוגז וטינה, מילאו את לב כל הבריות.

בתחנת הרכבת עמדו קרונות מלאי מזון ויעדן גרמניה.

בטחנות הקמח - כל הייצור מיועד לגרמניה.

בתחנות האיסוף האזוריות, תוצרת חקלאית: ביצים, חמאה, עופות ופרות ויעדן גרמניה.

אנשים מנוסים ויודעי דבר, היו אופטימיים לגבי עתיד השלטון הסובייטי. רבים למדו להכיר את העוצמה הסובייטית ואת הכוח של הצבא האדום במשך עשרים ואחד חודשי שלטונם.

השאיפה למפלה גרמנית וחיסול ההיטלריזם, חיזקה אף היא את האופטימיות בקהילה היהודית.

השפעה שונה היתה למאורעות, בקרב האוכלוסיה האוקראינית והפולנית. בהמוניהם נהרו אל הכנסיות לתפילת יום ראשון. הכרת פניהם, לא העידה על פחד או דאגה מפני הבאות. הם שמרו על שתיקה ומרחק כלפי היהודים.

*

בצוהרי היום, הופיעו ברחובות העיר מודעות גדולות לשעת חירום: עוצר לילה משעה 6.00 בערב עד שעה 6.00 בבוקר. האפלה מוחלטת במשך כל הלילה והתראות חמורות נגד מפירי ההוראות.

כן כללו המודעות הכרזה על חובת גיוס ואזהרה, שכל משתמט, ייחשב לעריק וייענש כחוק.

חובת הגיוס, גרמה התרגשות רבה. לפני פרוץ המלחמה, גויסו למעלה ממאה יהודים מבני עירנו ועתה חויבו לגיוס כמאה צעירים נוספים. אמהות

ואבות ליוו את בניהם ונשים את בעליהן. פרידה מהולה בכי, התרגשות וברכה: ״גיי געזונט, אין קום געזונט״ ״צאתך לשלום ושובך לשלום״.

חדשות הרדיו, חזרו על עצמן ובסיומן סיסמתו של מולוטוב.

*

ערב... תכונה רבה לפני העוצר ובהגיעו: אין יוצא ואין בא.

*

אחרי מאמצים רבים לקבלת רשיון תנועה בזמן העוצר, התחילה בשעה 10.00 בלילה העבודה במאפיה.

העבודה מתנהלת כסדרה. אין מטוסים ואין הפצצות. חלוקת הלחם כבכל ימות השנה.

23.6.41

בוקר קיצי. החדשות ברדיו חוזרות על עצמן שוב ושוב. בין מהדורה למהדורה, הודעות על קרבות בגזרות שונות ועל עמידה איתנה של האוכלוסיה לצד הצבא האדום.

הודעות מהימנות יותר, בפי אנשי העיר, שחזרו מטרונופול: פגיעות קשות בשדה התעופה ״זגרבלה״, ב״טרנופול״ וב״טרמבובלה״. אבדות כבדות בציוד ובאנשים. התנקשויות בין האוכלוסיה האוקראינית לבין חיל הצבא האדום בטרנופול וסביבתה. שירות צבא וציוד בכבישים.

הדאגות מתגברות. רוב המגויסים מבני עירנו, משרתים בשדות תעופה אלה. בנס לא נפגע איש.

המכה הקשה, שספג הצבא האדום, מפריכה את התקוות, כי הצבא האדום יצליח לעמוד בפני הצבא הנאצי.

אצל היהודים התפשטו שמועות על גיוס השנתונים 22-21-1920. אני נמנה עם המועמדים להתגייס בעוד חודשיים. בגלל המצב סביר ומקובל היה שיקדימו את גיוסנו. הגיוס היווה אפשרות יחידה להימלט מהשלטון הנאצי והתקבל בחיוב על דעת רוב החברים. היו גם מהססים ביחס לגיוס, בהשפעת ההורים שטענו, כי למען הסובייטים, לא כדאי להילחם.

רבים הבינו, כי המלחמה נגד גרמניה, אינה של הסובייטים בלבד. האנגלים הצרפתים והמדינות הכבושות האחרות, לחמו גם הם נגד הנאצים.

אכזריות הנאצים כלפי היהודים, שכנעה את כולם, כי היהודים צריכים להילחם בנאצים בפועל, כי היתה סכנה לעצם קיומנו.

האוקראינים משתמטים מן הגיוס. עובדה זו מטילה עלינו פחד מפני הבאות. ההודעות הרשמיות מספרות על נסיגות בחזית המרכזית ועל קרבות

בעיר רובנו. ברווה־רוסקה, בחזית לבוב, מתנהל קרב שריון, שמונה אלפים טנקים מכל צד.

מאיר מיטלמן, אבי מוסיה ולאה מיטלמן, חברי מילדות, איש בעל נסיון, מקובל על הבריות כבעל תרבות ויודע דבר, טוען: הרוסים הפסידו בקרבות נסיגתם משטחנו קרבה, הכיבוש הנאצי – וודאי.

למאיר מיטלמן בקשה אישית, להצטרף יחד עם בנו מוסיה ועם חברים אחרים לרוסים הנסוגים. לדעתו: הרוסים מעמידים פנים של עמידה איתנה. האמת – השלטון הסובייטי האזורי מתפרק. התפרצות האוכלוסיה האוקראינית מרחפת באויר.

אני עובר במרכז העיר. דרך המלך, המובילה אל וולה־מזובייצקה, בכיוון הגבול הסובייטים משנת 1939 – הומה תנועה. סימני הנסיגה הרוסית, נראים לעין.

אני חוזר הביתה. אני ואחי אלתר, הצעיר ממני בשנה, מועמדים לגיוס. דאגות כל האמהות והאבות בשעה זו.

אני משתדל להיראות נינוח ומכין עצמי לעבודת הלילה.

הלילה עבר בלא הפצצה...

*

בוקר. אני הולך למשפחת מיטלמן. בדרך חברים משוחחים על הצטרפותנו לנסוגים ומשמעותה כלפי משפחותינו.

התנתקות מהבית, קשה גם על בני העשרים ואפילו לזמן־מה, כדברי המאמינים בהתאוששות הסובייטים. הדעות חלוקות...

יחד עם חברי, משה גולדשטיין, אנו מגיעים לבית מיטלמן. נמצאים כאן: מוסיה, לאה ויוסף. משוחחים על חומרת המצב. דרך החלון רואים נסיגה מסיבית של הצבא האדום, מזרחה.

רעש מטוסים... יוצאים החוצה... ״קרב אוירי״ – ביטוי חדש נקלט בתודעתנו. האווירונים מתרחקים... אנו מתפזרים. דאגה בלב כל אחד.

יום חדש, חדשות חמורות יותר. התנקשויות בין האוקראינים, הצבא האדום וכוחות הביטחון המקומיים – המיליציה.

העיירה מוקפת כוחות ביטחון גדולים. מיקולינצה צומת חשוב בנסיגה מזרחה. הגיוס נפסק לאלתר.

אני מודאג... דרך זו להימלט מהכיבוש הנאצי, איננה עוד. שטח העיר הוכרז כאיזור מלחמה.

מחשבה בלבי: זקוקים לנס מן השמים.

*

צוהרי יום שישי... התכונה הרגילה לקראת שבת, אינה מורגשת. סימן יחיד להתקרבות השבת, הנהירה אל הנהר ''סרט''. הכול טובלים בנהר: גדול כקטן, נשים כגברים - הטהרות כללית לכבוד שבת.

אמי מדליקה את נרות השבת. נר לכל בן משפחה. חמישה נרות דולקים. אמי מברכת על הנרות. בסיום הברכה השקטה והנרגשת, פורצת בבכי שובר לבבות. בקושי פולטת מבין שפתיה את הברכה המקובלת:

''א גוטן שבת''. שבת שלום לכול.

אנו מתגוררים עתה אצל סבתי, הינדה. בביתה שממול לבית־הכנסת ובית־המדרש הגדול. תפילת ליל שבת, נשמעת משם.

אחרי התפילה, ישבנו לסעודת שבת, כמקובל. כולם השתדלו להיות רגועים ולהעמיד פנים נוחים.

אנו יוצאים למאפיה. העבודה היא חובה גם בליל שבת.

שבת בבוקר. הודעות רשמיות על קרבות עזים. שוב נסיגות בגזרות שונות. בסיומן הודעה על התקרבות הדדית וברית משותפת בין הסובייטים לבין בנות־הברית נגד גרמניה הנאצית.

הודעה חשובה ומעודדת. יחד עם זה הבינונו, שהסכנות הנובעות מקרבתנו לחזית, לא תחלופנה כתוצאה מהברית שנכרתה.

שבת של מלחמה, שונה בתכלית מהשבת שלפניה ומהקודמות לה.

כהרגלי בשבת, אני מבקר אצל דודי, זורח שפירר ז''ל. מאז מות אבי, לפני אחת־עשרה שנים, סעדני בעצה ובתושיה.

שוחחנו על המצב. נפרדנו בלב דואב. לא עלה בדעתי, שזה ביקורי האחרון אצלו ודודתי בבצ'ה.

בדרכי הביתה, נתקלתי בשיירת משאיות, עמוסה ציוד צבאי, ארוז בחופזה.

בדירה לא מצאתי איש. כולם שהו בחדר הסמוך של סבתא, הינדה.

עזוב לנפשי, ישנתי עד הערב. אמי היערתני והגישה לי את ארוחת השבת, שהותירה עבורי.

בלבי, רציתי לחבקה ולהביע לה את הוקרתי ואהבתי - אמי הצעירה בת השלושים ושמונה! אחת־עשרה שנים, גדלתנו במסירות נפש ובקשיים בלתי־רגילים. הרגשתי, שאפרוץ בבכי. עצרתי רגשותי בכל כוחי.

שבת לפנות ערב. יצאתי...

ברחובות רוסים עייפים, מפוייחים, לא מגולחים - נסוגים.

בוקר, יום ראשון...

בו במקום, שחזיתי לפני שבוע, התפוצצות שדה התעופה, מראה מזעזע, היוצק חרדה בלבי: משאית עמוסה מטלטלין ובתוכה משפחת פבלוב, מזכיר

המפלגה הקומוניסטית האזורית - יוצאת בדרך הנסיגה. האזרחים הסובייטים עוזבים?!

אור היום מפציע ועולה.

חזרתי למאפיה. העגלון ומחלק הלחם מגיעים. העבודה מתנהלת כמתכונתה ביום ראשון.

יום ראשון 29.11.41

שינוי ביחס השלטונות כלפי האוכלוסיה האזרחית. הממונים על אספקת מזון, נותנים לי הוראה, לסגור את המאפיה ולמסור את המפתחות למשרד. המוסדות הפסיקו לפעול רשמית.

הבנתי... גורל כל אדם בידיו... אני בן עשרים שנה ושלושה חודשים. חסר כל נסיון... מעולם לא הייתי מחוץ לבית. מה אעשה ומה אפעל במצב נואש זה?!

לפני משימה קשה ובלתי נעימה: למסור לעובדים את ההוראה על הפסקת העבודה במאפיה.

בשעת עיסוקי זה, אני קולט הודעה רשמית: קרבות בפרברי לבוב!

עובדי המאפיה מביעים צער ויאוש לשמע הגזרה. לבי מר עלי!

אני ממהר למאפיה. שם גרה משפחת אופים פולנית, שהבנין שייך להם. הפולני עוזר לי לסגור את הדלתות והחלונות. אנו נפרדים. משפטו האחרון:
"Nasze życie zagrozone tak samo jak wasze".

החיים שלנו בסכנה, ממש כפי שחייכם בסכנה.

עזבתי את המאפיה בלב כבד...

החושך ירד. הגעתי הביתה. כאן כל בני־הבית. נר יחיד מפיץ אור קלוש בפינה. מצב הרוח בהתאם.

אמי חוקרת אותי: על מה סגרו את המאפיה? למה הפסיקו לייצר לחם? מה המצב בלבוב?

אני משיב לה, בלי להתחמק. הצבא האדום נחל תבוסה. אנו צפויים לכיבוש של הנאצים.

סבתי, היגדה, מנחמת אותנו באימרה: "הבית הוא מבצרנו".

יום חדש. כל בני הבית מובטלים. מצב זה מרבה חוסר ביטחון ודאגה בלב.

לפי ההודעות הרשמיות, הקרבות נמשכים והאויב מתקרב.

*

אני במרכז העיר. האנשים השתנו ללא הכר. בפני כל אחד, אתה קורא מרירות ויאוש.

המחסור במזון נותן אותותיו. לא רק לחם חסר. הכפריים הפסיקו להביא את תוצרתם לעיירה. ואפילו לילדים בגיל רך, אין חלב ואין ביצה.

הלכתי פעם נוספת למשרדי האספקה של המזון. זרקתי מבט אל ארון המפתחות. מפתחות המאפיה תלויים בין שאר המפתחות.

פניתי למנהל שרגא הירש, בדבר משכורות העובדים. יום אחרון של חודש יוני, היום. לפי המקובל, עלינו לקבל משכורת למוחרת.

המנהל טוען, שאין בידו לבצע את התשלום. בספרי זאת לעובדים, התמרמותם רבה. הם לא יקבלו לידיהם את הרובלים, המגיעים להם.

זהו המטבע היחיד, שניתן עדיין להשיג בו ירק או פרי, אם הוא מזדמן.

לעת צהריים, חזרתי הביתה.

כולם בבית. אחי מקס, בן השתים־עשרה ויוסף בן הארבע־עשרה, מספרים על הטנקיסטים הרוסים בחום הקיץ. הם מרחמים עליהם.

אינני טורח להסביר להם, פשר הדהירה של הטנקים. שוחחנו על הכל, רק לא על העתיד.

בערב, יצאתי אל בית מיטלמן.

חושך בפנים. נר אחד בלבד דולק הרחק מהכניסה, עקב האפלה.

מר מיטלמן שוכב במיטה ומקבלני ביחידות. בקול שקט, הוא מסביר לי שסכנת הכיבוש, אינו עוד עניין של ימים, אלא עניין של שעות.

קח את בני, מוסיה, ושניכם הסתלקו מזרחה, עם גילוי ראשון של נסיגת הרוסים. הסכנה אורבת, לא רק מן הגרמנים, אלא גם מן האוקראינים, אכולי השנאה ליהודים.

אני משיב לו: לא אעזוב את אמי ומשפחתי, בלי הסכמתם ואישורם. אנא, אל תקשור את גורל בנך, מוסיה, בגורלי! בימים אלה, כל אחד נתון לגורלו.

עם בני מיטלמן האחרים, אני נשאר עד חצות. אני מספר להם על שיחת אביהם, איתי. מלבנים את הבעיה.

בדרכי הביתה, לא נתקלתי בתנועת נסיגה של ממש. בביתי כולם ישנים. גם עלי נפלה תרדמה.

התעוררתי בפתאומיות, אחוז חרדה. אור יום מלא, בחוץ. בבית אין איש. פניתי לחדרה של סבתא. במבוכה ובבכי, היא מספרת לי על הנסיגה הבהולה של הרוסים לפנות בוקר. יהודים רבים הצטרפו אליהם. כל העגלות שבסביבה, גויסו למטרה זאת. לפי דבריה, הלכו אמי ואחי אלתר לטחנת הקמח, כדי להחזיר לעצמם את החיטה, שמסרו לפני שבועיים לטחינה.

אני רץ לכיוון טחנות הקמח. איני ניפנה לשום איש ולשום עניין. מטרתי להשיג את אמי. אולי המצב החדש, שינה את דעתה והיא תרשה לי לברוח.

בהתקרבי לטחנה, נדהמתי... לעיני נתגלה מראה, שלא אשכחהו לעולם. הרחבה שלפני הטחנות, מלאה פקעת אנושית של ראשים, ידים ורגלים. גברים נשים וילדים דוחפים זה את זה, צועקים, מכים ומבוססים בקמח. אחד־אחד, מי בעמידה, מי בכריעה, מי על גחונו ומי בזחילה על ארבעותיו, חופן קמח, איש־איש לשקהו ולצרורו.

מהקומות העליונות של הטחנה, נזרקים שקי קמח מלאים, המתפרצצים עם הגיעם ארצה. עלטה של קמח נשאת באויר. פני הכל מקומחים. קשה לראות ולהכיר איש.

לא נכנסתי למערבולת. הקפתי את הרחבה סביב־סביב ושאלתי כל אחד לאמי ולאחי. שמעתי, כי הם פנו הביתה.

אני רץ אליהם. באפיסת כוחות הגעתי הביתה. נפלתי ישר לזרועות אמי ובקול בוכים, בקשתי רשות לעזוב.

אמי מתיפחת... הסתכל מסביב - היא אומרת. על מי אתה עוזב אותנו? אתה, הנך, ראש המשפחה! מה יהיה עלינו בלכתך?

הסבתא מוסיפה את אימרתה: הבית - הוא מבצרנו! מה, שעשוי לקרות, שיקרה בבית.

לא אמרתי עוד מאומה. פניתי לפינה שבין הארון והמיטה. התיישבתי על חבילה כלשהי והלטתי את פני בכפותי.

*

לאה מיטלמן הגיעה. היא פונה אלי במישרין: מה אתה עוד עושה פה?

- לא עניתי. לאה בוכיה, פונה ישירות לאמי, בפעם הראשונה בחייה.

"בשמי ובשם אבי, אני מבקשת אותך, גברת שפירר, תרשי לזליג לעזוב את הבית. אחי, מוסיה, הסתלק לגבול מבעוד בוקר, עם העגלות הראשונות. אבי ביקש למסור לך: לזליג אסור להישאר בעיר. זוהי סכנת חיים, עבורו.

בקול בוכים פוסקת אמי: "אם מר מאיר מיטלמן מבקש עבור בני רשות לעזוב, אני חייבת לנהוג כך".

קמתי, חיבקתי את אמי, נשקתיה ובקול בוכים פניתי ללכת.

אמי עכבתני.

בחיפזון אורזת מגבות, לבנים, מגפים חדשים. בבית היו 1000 רובל. היא מוסרת אותם בידי. אני מסרב לקחתם. בכוח דוחפת לי אמי, מחצית מהסכום. היתה זו צידת הדרך האחרונה שאמי ערכה עבורי.

נפרדתי מכל בני־הבית בנשיקות. הבית התמלא בכי קולני, שליווני כל הדרך.

יחד עם לאה, פנינו לבית מיטלמן. לא ראינו עגלות בדרך. הדבר הדאיגנו.

ליד הדלת, פגשנו את מר מיטלמן, מודאג וכאוב. הוא בקשני למצוא את מוסיה, בנו. להתלוות אליו בכל ולשמור איש על רעהו. נפרדנו בדמעות, ללא מלים. מלאה נפרדתי בנשיקות ובבכי יצאנו לכביש. לאה מלוותני. חכינו זמן־מה ושום רכב לא הזדמן. מועקה בלב, שמא אחרתי את המועד.

לפתע הופיעו ממרחק מה עגלות עמוסות אנשים. נצבתי באמצע הכביש והרימותי את ידי. הראשונה חלפה על פני, השניה עצרה. מיליציונר, מכר מקבוצת הכדורגל, פונה אלי נמרצות: למה אתה מחכה? הזמן דוחק, טפס ועלה.

נפרדתי שנית מלאה ומאנשים, שהתקבצו שם.

עליתי על העגלה. התיישבתי, כשפני מופנות אל העיירה, כדי לחזות עוד בעירתי ואנשיה, הנעלמים אט־אט מעיני.

העגלה מתקדמת בדהירה. מגרש הכדורגל (הבלוניה) שרוע ממיני, ומתמלט מעיני. כאן בליתי ימים יפים בילדותי ונעורי.

עברנו על־פני ה״קורדון״ והיער, שם בילינו כל שבת עם תנועת גרודוניה.

העגלה עולה על פסגת ההר. זה מבטי האחרון על עיירתי היקרה, **מיקולינצה.**

אחרית דבר

מר מאיר מיטלמן, שהודות לו נשארתי בחיים, ובנו יוסף ניספו באקציה של מיקולינצה 29.8.1942, במחנה השמדה בלזיץ .

הבן, מוסיה, שנסוג לרוסיה, ניספה בתאונת עבודה קטלנית במכרה פחם בסיביר ב־23.2.1943.

הבת לאה ניצלה מהשואה, בשהותה במחנה עבודה בגרמניה. היא הגיעה לשם במסמכים אריים, שאביה השיג עבורה, קודם האקציה. לאחר המלחמה, השתקעה בקנדה, נשואה למר קליין, אם לשני בנים ובת.

ארוכה הדרך ממיקולינצה לישראל

ברוך טוניס

תרגמו חיים ונחמה פרשל

ילדותי

נולדתי בשנת 1913 במיקולינצה. מעט מן המעט הנני זוכר משבע שנות ילדותי הראשונות.

חיינו ברעב ובקור. שבע נפשות מנתה משפחתנו: אבי מנחם, אמי רחל, אחותי הבכירה חנה, אחי הצעירים - אלי, משה, שמשון ואנוכי.

אבי לא היה בריא ביותר. בשובו לאחר ארבע שנות מלחמה וידיו קפואות, החל לעבוד בטחנה לגריסים: אצל שמעון טינקל. השתכר - כפי שאומרים הבריות ״מים לדיסה״ - לאמור: שכר זעום ביותר.

הודות לגריסים וקמח גריסים, שקיבל כמתחייב מעבודתו, יכולנו לשבור את רעבוננו. עיקר המזון בביתינו, היה הלחם, שאמי היתה אופה פעם בשבוע.

כך עברו עלי שנותי הראשונות עד שהבנתי, כי חובה עלי לעזור בקיום הבית.

בלימודי לא הצטיינתי ביותר. הפתגם אומר:

״חוסר רצון גרוע מחוסר כשרון״

אני לא הייתי למדן ולעומת זאת סרבן.

בהגיעי לגיל שתים־עשרה, עזבתי את בית־הספר והחילותי לעסוק בכל מיני עבודות, כדי להביא הביתה זלוטי אחדים (זלוטי - זהוב, מטבע פולני, בעל־ערך קטן).

בשנת 1927 - בהגיעי בדוחק לגיל שלוש־עשרה וחצי - אני עוזב את עיירתנו מיקולינצה. אני עולה פעם ראשונה בחיי על רכבת המביאה אותי לקופיצ׳ינצה. שם התגוררו קרובי - הקרמפים. אצלם, עתיד הייתי להיות שוליה של אופים.

שוליה של אופים

פתגם היה שגור בפי הבריות: לילד רע אמור: אם תמשיך במעללים, ימסרוך לשוליה של אופים. לא הייתי ילד רע ובהסכמתי החילותי לעבוד אצל קרובי. עבודתי, קשה היתה. היא נמשכה משעות הערב המוקדמות עד שעות הבוקר המאוחרות. כתמורה קבלתי אוכל, מקום לינה ולשבת קבלתי גרשים אחדים.

למדתי את המקצוע בהתמדה. חלפה שנה. בשנה הבאה, שנת 1928, מבטיחים לי שכר של 30 זלוטי לחודש.

כעבור שבועיים, בטיילי בחוצות העיר הרחק מקרובי, הנני נתקל במאפיה, שהיא הגדולה בעיר. אני נכנס לתוכה, מקבלני בעל המאפיה. מי אתה? - הוא שואלני. אני מספר לו הכול. אני מגלה לו, כי אמי, מוצאה מטרמבובלה.

ומי היא מטרמבובלה? - ממשיך הוא לשאול.

רחל גולדהירש לבית ברוך ופסי - סבי וסבתי - אני עונה.

אני למדתי ב"חדר" אצל סבך - הוא מספר - ובידי תמונה של המאפיה. נפתחת שרשרת שאלות ותשובות: מה אתה יודע? מה משכורתך? - ואני עונה.

כאשר הוא שומע, כי משתכר אני 30 זלוטי לחודש - אומר הוא: ואני נותן לך 10 זהובים לשבוע ובוא אלי. אומר ועושה! אני יוצא אל קרובי, לוקח את צרורי ואומר: שלום עליכם!

אולי לא נהגתי יפה ביותר, אלא מה אומרים הבריות:

"הכסף יענה את הכול"

לא היינו ברוגז. לעתים תכופות, הייתי בא אליהם.

זו שנה שנייה, שאני עובד במאפיה ומשתכר 10 זלוטי לשבוע. חמישה זלוטי, הנני שולח הביתה בדואר, מדי שבוע בשבוע. חמשת הזלוטי האחרים הנני מתחיל לחסוך. מזונותי ומשכבי, מובטחים לי בעבודתי.

חולפת שנה נוספת ולימי הפסח, הנני נוסע הביתה להורי, לאחותי ולאחי - לעיירתי מיקולינצה.

בשבוע זה של פסח, אני נפגש עם אופי העיירה והם משכנעים אותי, כי מוטב שאשאר בבית. עבודה אינה חסרה. כך אני עובד אותה שנה כולה בעיירתי מיקולינצה.

בחול־המועד של פסח הבא, הנני מקבל גלויית הזמנה מקרובי מקופיצ'ינצה לבוא אליהם.

אני מגיע והם מדברים על לבי, שאשאר אצלם לימי הפסח האחרונים ובמוצאי החג אוכל להתחיל בעבודתי.

כך אני פותח את שנתי הרביעית בעבודת האפיה. הנני משתכר 15 זלוטי לשבוע בתוספת אוכל ולינה. עתה ביכולתי לשלוח להורי כל שבוע 10 זהובים.

בקיצור, אני מסיים שנה זו אצל קרובי ועובר לשנה הבאה אל המאפיה הגדולה, שהזכרתיה מקודם, בשכר של 20 זלוטי לשבוע, בתוספת אוכל ולינה.

בשנה החמישית, הנני כבר בעל מקצוע מושלם ואני ממשיך במקום זה עד פרוץ המלחמה.

בשנת 1939, אני נושא לאשה את אהובתי. התהלכנו יחד שש־שבע שנים. היתה זאת בת דודתה של אשתי האהובה – הנוכחית.

בחודש מאי 1941, מגייסים אותי הרוסים לצבא לששה שבועות. ב־22 ביוני, פורצת המלחמה בין רוסיה וגרמניה ואני מנוע מלחזור הביתה.

אשתי האהובה – בחודש התשיעי להריונה. אני מוצב בצ׳ורטקוב ואינני יכול להגיע עוד הביתה.

מנסים לדבר על לבי שאברח, אולם אני מסרב לעשות זאת. היחידה בצ׳ורטקוב מורכבת מאופים מומחים בלבד מכל הסביבה: מבוציץ, מנוסטרישץ, קולומי, חורוסקוב עד זלשצ׳יקי. היה זה מפעל מקיף.

עם פרוץ המלחמה צורף אלינו מפעל נוסף. לאחר הצירוף, הערכות מחדש. קמים שני מפעלים. בכל אחד מהם, מחציתם אופים מומחים ובמחצית האחרת, הנוספים – המתלמדים.

צוות אחד נשלח לחזית, כולל המאפיה ומכונותיה. אני נמניתי עם הצוות השני.

היה זה מפעל גדול ממוכן, מצויד באספקה חשמלית עצמית. משך כל הזמן תורגלנו, כיצד מפסיקים את עבודת המכונות, איך מפרקים אותם ואורזים לשם העברה. המאפיה משוכנת היתה באוהל ענק. התנור עצמו עמד על פלטפורמה, שנגררה ע״י משאית גדולה. על פלטפורמה אחרת, עמד מערבל עם ארבעה מיכלי לישה. להעברה היו נחוצות שלוש משאיות. מכיוון שהמלחמה התקדמה במהירות הבזק, הספיקו להוציא רק מפעל אחד. המפעל השני, שעל חבר עובדיו נמניתי, נשאר בינתיים במקום. לא יכלו להשיג משאיות להעברתו. עם הרוסים הנסוגים, נשלח צוות העובדים ברגל לעבר קופיצ׳ינצה – פודוולוצ׳יסקי, הודות לסמל הצוות, שהיה יהודי מקייב, השאירו אותי וחבר נוסף עם ההנהלה. שנינו עמדנו על המשמר בשער. מנהל המפעל ועוד שני קצינים, יצאו עם הנסוגים בחופזה ואיתנו נותר רק האפסנאי – הטכנאי. הוא התרוצץ כל הימים, כדי להשיג משאיות. סוף כל סוף, הוא השיג טרקטור והביאו.

השמחה היתה רבה... חברי לא היה עוד הוא ברח. הוא לא היה אופה ונימנה עם המגויסים הנוספים. כל הזמן היה מדרבן אותי לברוח. היה חוזר וזועק: הבט, מה מתרחש בעיר, תֵחתיך! הכל רצים ונימלטים! ראינו את הבהלה בעיר, כיוון, שניצבנו על הגבעה בטירה.

התחלנו לעבוד במרץ. חיברנו את התנור ואת מכונות הלישה אל הטרקטור

ואת שאר האביזרים שמנו למעלה.

אנו יוצאים לדרך. האפסנאי נוהג בטרקטור, הסמל מקייב, שהיזכרתיו מקודם ואנוכי.

אנו מברכים זה את זה בשעה טובה ויוצאים מצ׳ורטקוב, בכיוון קופיצ׳ינה.

מגיעים העירה. העיר הומה חילים. נוסעים אט־אט ונעצרים כל רגע. ליד החנויות מצטופף המון רב. הכול מכירים אותי ואני מכיר את כולם.

מדי רגע ניגש מישהו יאומר: ברוך, קפוץ וברח! מְלַווי מקייב, המבין יידיש, שומע ושותק.

בצאתנו את העיר, אומר לי: אתה מולודיץ (אתה בחור כהלכה). נוסעים בכיוון פודוולוצ׳יסק. הדרך מלאה חילים. הולכים, רצים, אולם אין אנו מוצאים אף אחד מאנשינו. לא את הראשונים, אלה שיצאו במשאיות לחזית ואף לא את אלה שיצאו ברגל. מתקרבים לגבול וולוצ׳יסק.

הגיהנום החל

הגיהנום החל... הגרמנים מפציצים. רצים, נופלים קרבנות. דומיה לרגע ושוב מפציצים.

אנו נעצרים מפעם לפעם, מחפשים מחסה תחת קיר וחומה, בחצר כלשהי עד שיוצאים בשלום מוולוצ׳יסק.

ככל שאנו מרחיקים, גובר השקט. אנו מתקדמים לאט, כפי שנוסעים בטרקטור.

לפתע עוצר האפסנאי את הטרקטור. יורד ורץ לעבר משאית צבאית, שגילה. הוא סוקר אותה רגע ורומז לנו לקפוץ מהטרקטור.

מזיזים את הטרקטור הצידה ומחברים הכול בכול מכול כול אל המשאית. שוב אנו נוסעים, אבל הפעם קצת יותר מהר.

בדרכים מהומה מחרידה. חיילים בכול. הולכים, רצים, מנסים לטפס על המשאית, ואנשים אינם מצליחים לעלות.

אינני יכול להסתכל במחזה. אני מרחם עליהם, אבל האפסנאי שלנו, לא איכפת לו כלום. הוא רוצה להציל את עצמו.

אנו נוסעים ומתקרבים אל העיירות ברדיצ׳ב, זמרינקה. היהודים, יושבי העיירות אינם, הם נסו על נפשם.

לצידי הדרכים עומדים גויים ומרימים ידיים לאות ברכה, הם חשבו, כנראה, שהגרמנים מגיעים. כשנוכחו לדעת, כי רוסים אנחנו, הם מורידים את ידיהם

ומייעצים לנו, לא להרחיק נסוע, כי הגרמנים נמצאים בקרבת המקום.

לבסוף אנו מגיעים לפרוסקורוב. אנחנו נעצרים ליד מחסן של ביצים. אנו נכנסים. אין נשמה חייה ובמחסן שפע ביצים. אנו אורזים מלוא המיכל ביצים וממשיכים בנסיעה.

אנו נכנסים לקייב. מגיעים לגשר ועוברים בשלום את הדניסטר. לפנינו חורשה. אלפי חיילים התלקטו כאן.

אנו עורכים הפסקה וחושבים על אוכל. בידינו עוד קצת ביצים. אנו מתישבים בקצה היער ולפנינו שדה שיפון, הגדל גבוה ויפה.

מופיע מטוס קטן מעל השדה. אדם אחד קופץ מתוכו וצונח בתוך הקמה. קמה בהלה, רצים, וכאן מסביב צבא רוסי מצויד בטנקים ונשק רב לסוגיו. הדבר חרה לי מאוד. אילו טנק קל ושני חיילים היו פותחים ברדיפה, היה בכוחם לתופסו. המרחק לא עלה על 300 מטר.

הגענו לניזין. נכנסנו ליער, בו גדלו שיחים נמוכים. היער היה גדול מאוד וצבא רב התרכז בו. הצטרפו אלינו כחמישה עשר חיילים.

הסווינו את עצמנו. בין המצטרפים היה איש סיביר והוא דאג למזוננו. כל בוקר היה מביא כדי חלב אחדים ושתינו אותו במקום מים. הוא השיג וסחב חזיר וצלו את בשרו פעמיים ביום. מתיקות הפקנו ע״י בישול האוכמניות, שסיפקו לנו עצי היער לרוב. ישנו בחוץ על מצעי חציר.

היו אלה ימי חופשה ראשונים שלי, לאחר חמש־עשרה שנות עבודה במאפיות. אולם מצב זה לא נמשך ימים רבים. כעבור כשבועיים בלבד, גילו אותנו.

ביער זה, היו עוד שתי מאפיות. אפו בהן לחם. מאפיות אלה היו פרימיטיביות ואילו מאפייתנו היתה מודרנית, מכנית.

אזרנו כוח. הפסקנו את פעולת המאפיות האחרות והחילונו לאפות לחם. מבין האופים המקצועיים, נותרתי יחיד. למעשה, לא היה צורך במומחים נוספים.

אני לשתי בצק והייתי אחראי לכול. לא היתה זאת עבודה קשה, כפי שהזכרתי מקודם. המאפיה פעלה בחשמל, שסיפקה לנו תחנת הכוח העצמית.

באחת המאפיות ההן פגשתי ביוסל בוים. הוא עמד בתוך בור ועבד ליד תנור, שהיה בנוי בתוך האדמה.

כך עבדנו כשלושה שבועות.

התחילו לגייס את הפליטים, שהגיעו ממערב. לא התלהבתי לרעיון. ניסיתי

לשכנע אפילו את המיפקדה. אבל פקודה היא פקודה והעבירו אותנו לפרילוקי. כשהגענו, כבר התלקטו שמה צבא רב וחילים הוסיפו ובאו.

ערכו את הנאספים בפלוגות של מאות אחדות ושלחום כל אחת ליעד משלה.

פלוגתי נשלחה לתחנת ליורגה, מעבר לנובו־סיבירסק, בין אומסק לטומסק מקום זה כונה, מחנה עבודה. (רבוצ׳י בטלון).

חפרנו תעלות הגנה בעומק של $2^1/2$ מטר. היתה זאת עבודה לא קלה. האדמה במחצית המטר העליון, היתה כבר קפואה, אף־על־פי־כן מלאתי את המיכסה. האוכל לא היה רע. היינו צעירים ובריאים.

חברנו חמישה יהודים יחד. כך עבדנו כשלושה חודשים. רוב העובדים, היו יהודים. קרה ובחור יהודי מסטניסלבוב, שלא יכול היה לבצע את הנורמה, הפך למלשין. הוא מסר לשלטונות, כי אנחנו החמישה מתכוננים לברוח.

לאחר יום עובדנו, שכבנו כל אחד על מישכבו. הנני שוכב ורואה: קוראים לאחד והוא אינו חוזר. קוראים לשני וגם הוא אינו חוזר. אני נקראתי האחרון. הגעתי לחדר של נ.ק.ו.ד. נשאלתי שאלות אחדות ובין היתר: מדוע אני מתכונן לברוח לארץ־ישראל? אני משיב, כי אינני יודע מאומה בנידון. מצווים עלי לפשוט את הבגדים החמים, שקיבלתי כעובד מצטיין – סטכנוביץ ומוסרים לי את בגדי הצבא הקיציים. החייל מצוייד ברובה, מלווני לאוהל, שהרוח מרימה את שוליו מכל עבר. אני מסתכל וכל ארבעת האחרים גם הם פה.

מכורבלים, אנו מצטופפים זה ליד זה. מסביב שלג רב והכפור חזק. קור עז, אחז בנו. זה היה בסוף שנת 1941.

אינני יודע, כמה זמן שהינו שם. לבסוף הגיע גוי זקן במיזחלת רתומה לחמור ועליה חייל. אנחנו, חמשתינו השתרענו במיזחלת ויצאנו לדרך.

הגענו לבית־הסוהר בנובו־סיבירסק. הוכנסתי לחדר. הפשיטוני, מיששוני ובחנוני. התלבשתי והובילוני לתא. בתא היו שמונה מיטות, מסודרות בשתי קומות. ארבע מצד אחד וארבע מעבר מזה.

עכשיו התחילו לסחבני לחקירות ביום ובלילה. כל הזמן טענתי וחזרתי וטענתי: אינני יודע מאומה. הדבר נמשך כחודש ימים. בחקירה האחרונה, נוכח קצין חוקר נוסף. שאלות ללא סוף ואני חוזר על שלי. אינני יודע מאומה. ניגש אלי הקצין החוקר, הצמיד אקדח לרקתי ואמר לי: או שתגיד את האמת או שאני יורה. אמרתי לו: אתה יכול לירות: אני איני יודע מאומה. בכך נגמר

הענין. החוקר קראני לשולחן ואמר: חתום! כלום, ברירה בידי? חתמתי, שיהיה סוף לדבר.

החזירוני לתאי. אין קוראים לי עוד. לאחר שבועות מספר, נפתחת הדלת. קוראים לי החוצה. ליד הדלת אשה צעירה ושני גברים. היא קוראת לפני את פסק דיני: הואיל ורצית לברוח, נְדונתָ לחמש שנות מאסר.

הוחזרתי לתאי. כעבור שבועיים, הובאתי לבית הכלא הגדול. כאן ישבתי עשרה חודשים.

לאחר מכן נשלחתי לעבודה, בלי לדעת לאן. הולכים ברגל עד לתחנת הרכבת ומשם נוסעים לקרסנוירסק. כאן נמצא מחנה גדול ומקום העבודה גדול ממנו.

השנה סוף שנת 1942. כאן נפגשנו שוב חמשתינו. מכינים בריגדות. כל בריגדה מונה 12 עד 15 איש ובריגדיר. על כל 10 (עשר) בריגדות ממונה מנהל. אני ניקלע, יהודי בודד, בין שנים־עשר גויים רוסים. אני מסתדר עם כולם.

בבוקר קמים, מקבלים את מנת הלחם ומרק ויוצאים לעבודה. מסתדרים בחמישיות. כל בריגדה לעצמה. מתפקדים וסופרים כל אחד. בהגיענו למקום העבודה מתפקדים שוב. השער נפתח ונכנסים. כאן עיר ממש, מלאה מחסנים גדושי סחורות. הממונה על עשרה, מחלק את העבודה והבריגדיר מקבל את האחריות על עבודת בריגדתו. העבודה נמשכת כל היום. המישמרת השנייה מופיעה עם לילה ועובדת עד הבוקר. מדי שבוע מתחלפות המישמרות. כך עבדנו עד סוף הקיץ.

לפתע, נקראנו לועדת רופאים, אני מקבל 75%. נודע, כי עומדים לשולחינו ל״נאריל־לאג״. מבין החמישה מצורף אלי אחד: בן־ציון פינק מטלוסטה.

במים ובאש

מובילים אותנו לחוף ייניסיי ואנשים מתאספים ובאים. מספרם מגיע לאלף־שמונה מאות בערך.

מתקרבת אוניית מנוע ואליה קשורה ספינת גרר. כל הנאספים יורדים לתוך המעבורת. יורדים לתוכה בשמונה מדרגות. נראית כפרוזדור ארוך, שרוחבו כ־1.20 מטר ואורכו כ־10 מטר. משני צידי הפרוזדור, דרגשים בשלוש קומות, זו על זו. הקומה התחתונה, היא ממש בתוך המים. אשנבים קטנים ואטומים מעידים על כך. הדלת נעולה...

בחוץ קור. החודש אוקטובר. בפנים חם מאוד. אנשים שוכבים עירומים

אני תופס מקום. ביום יושבים ובלילה אפשר גם לשכב. בין הנוסעים, נמצאים אנשי מחנה וותיקים, היודעים כי אי אפשר להגיע למחוז חפצנו, מכיוון שהייניסיי קופא.

אנו נוסעים כבר שבועיים.

יום אחד, בעת ארוחת הבוקר, חשים פתאום במים. סברה, שמישהו קדח חור בקיר המעבורת. הדלת נעולה. למעלה על הסיפון משמר. אנשים מתחילים לרוץ אל הדלת, אין פותח. המים כבר מגיעים עד הברכיים.

כעבור זמן־מה נפתחת הדלת.המנוע הפסיק לעבוד. הראשונים כבר הגיעו לדלת. אני עומד במרחק של כ־5 מטר מן הסולם. אי אפשר לזוז. הביאו מעבורת אחרת, סמוך לזאת שלנו. שני אנשים ניצבים למעלה, במעברתנו ושניים אחרים במעבורת שלידינו, שרותקה בינתיים אל אניית המנוע.

בפנים דוחפים, דוחקים ולוחצים. אלה בכיוון לסולם ואילה בכיוון למיכל האוכל. אני ויתרתי על האוכל אותו יום, אבל להגיע לסולם קשה.

פתאום אני מרגיש באיש גבה־קומה. מעשה ניסים ואני ניתלה עליו. רגליו מועדות ואני מעליו. דורך על אנשים.

שניים אוחזים בי, סוחבים אותי, מעלים אותי ומשליכים לעבר השניים במעלה הסולם. אלה מעלים אותי שוב, מרימים אותי ומשליכים לעבר השניים אל המעבורת האחרת.

אני זוכר אותו יום־יפה. הייתי לבוש למחצה. לידי מאות אנשים ערומים לגמרי. בחוץ יורד שלג. התאריך הוא 13 באוקטובר 1942.

אנו נמצאים כ־200 מטר מחופו של כפר. מובילים עצים ללא הרף. לאורך החוף מדליקים מדורות. בונים רפסודות מהחוף לעברנו. ראשית כל מעבירים את הערומים אל המדורה. מתחממים עד עומק הלילה.

מאוחר מאוד בלילה מפנים דירה ענקית ובה חדרים רבים, לשכן בהם את האנשים. ערומים לחוד ולבושים למחצה לחוד.

מתפקדים, סופרים ומונים. מאה עשרים איש נעדרים. הם נותרו בתוך ספינת הגרר.

לאחר שהייניסיי קפא, נגשנו להוציא את אלה שטבעו במעבורת. המעבורת שקעה עד סיפונה. קדחו פתחים והתקינו אנקולים ארוכים וכך חיפשו אחר גופות, עד שהוציאו את כולם.

אנחנו שהינו במקום כשלושה חודשים.

בינואר 1943, הביאו בגדים לכול. התלבשנו מכף רגל ועד ראש: לבנים, אפודות ואפילו פרוות.

מתכוננים לדרך. צועדים ברגל עד קרסנוירסק. צועדים ביום ובלילה. נחים בשלג כשעתיים וממשיכים לצעוד.

אנו נכנסים למחנה. עובר יום ועוד יום ואין קוראים לעבודה. ביום השלישי מכנסים כמה מאות איש ואני ביניהם. ומובילים אותנו לרכבת. אנו נוסעים עד אירקוטסק גורוד. מצרפים אותי לבריגדה ולמוחרת עם בוקר יוצאים לעבודה. מגיעים ליער. הבריגדיר מזווג אותי עם איכר, גוי צעיר. מוסר בידינו כלים: משור מוארך, ארוך ממני וגרזן גדול.

אין רואים דבר, מלבד יער.

מתחילים לעבוד, שותפי זורק מבט על עץ. מסיר את הפרווה, אני עושה כמותו. הוא כורע על ברך אחת. אני עושה כמותו.

נתמזל מזלי. הוא איטר יד ימינו. אני חופשי להשתמש ביד ימין. הוא מגיש לי את המשור. ידית בשמאלו. אני אוחז ידיתי בימיני. מתחילים לנסר. סברתי, כי צריך להמשיך בנסירה הזאת עד כלות (במלאכה זו, אני מתנסה לראשונה בחיי), אבל לא כך הדבר. שותפי מפסיק את מלאכת הניסור, מוציא את המשור מן העץ ומניחו לצידו.

הוא מזדקף. אני עושה כמותו, אולם המשור נשאר בידי. הוא מסתכל ומבין, שאני מבולבל מקצתי, אבל אינו מוציא הגה.הוא תופס בגרזן. הגרזן גדול וכבד. הוא מכה בו, בעץ, במקום שניסרנו.

עכשיו הוא עובר לצידי ואותי הוא שולח מעבר מזה. הוא כורע על בירכו, אני עושה כמותו, אני מגיש לו את המשור. הוא מעמיד את המשור סנטימטרים אחדים, קרוב למיגרעת, שגרע בעץ בגרזינו ואנו שוב מנסרים. אני מתמיד במלאכתנו המשתופת. כעבור דקות אחדות נופל העץ. עתה נוטלים אנו - הוא ראשון ואני בעיקבותיו - שני גרזינים קטנים יותר ומקצצים את הענפים. אנחנו עורמים אותם לערמה וחוזרים לגזע העץ. צריך לנסרו לחלקים אחדים. כל אחד, ארבעה מטר ארכו. העבודה אינה קלה ואנו מבוססים בשלג.

המזון כאן גרוע יותר, בהשוואה למה שקיבלנו בקרסנויירסק. אנו מקבלים שש־מאות גרם לחם במקום שמונה־מאות גרם. המרק (הבלנדה), גם הוא נופל בטיבו.

אני הולך ונחלש. אינני משיג עוד את הנורמה. כאשר אין הנורמה מושגת, מקבלים פחות לחם - ארבע מאות גרם בלבד. אני הולך ונחלש עוד יותר.

מצבי מדרדר ואינני יכול לעבוד עוד. הבריגדיר אומר לי: לך אל הרופא. יום־יום אחרי העבודה, אני אצל הרופא, אבל הוא טוען, כי כל עוד אין לי חום, אינו יכול להשאירני במחנה. ככה אני גורר את ימי עד תום החורף.

השנה, שנת 1943. הבריגדיר משאירני בתוך הצריף. זה גרוע יותר. אני מקבל מאתיים גרם לחם בלבד. אני משוטט במחנה. מחטט בכל מקום. כל מי שאכל תפוחי־אדמה, אני אוסף את הקליפות לידי ומבשל לעצמי. אוכל עשבים שונים.

פעם בשוטטי ככה, אני עובר ליד בית־מרפא, מקום חולים שוכבים בו. בדרכי ניצב לפני איש צעיר. מראה פניו בעיני כשל יהודי. אני לא היכרתיו. אנו פותחים בשיחה ואני שואלו, כיצד אפשר להתקבל כאן. הוא עובד כסניטר. הוא מסביר לי, כי אין הדבר קשה ביותר.

עלי להתחזות כמשלשל ואז יקבלוני. אני עושה לפי הצעתו. הדבר עולה בידי. נכנסתי למרפאה, אוחז בביטני. גוי בא בימים מוציאני מאחורי הצריף ומצווני לשבת. סיפרתי לו, כי אני "רץ" בזה אחר זה. טוב הוא אומר, בוא, היכנס! מקבלים אותי. נותנים לי כותונת ותחתונים ומקום לשכב בו. זה חדר גדול. ליד כתליו דרגשים ארוכים. אנשים שרועים, קרוב זה לזה. אני מקבל מיד גלולה. למוחרת רוצים לשחררני בטענה, כי בריא הנני. המרפא היהודי משכנע את הרופא להשאירני, מכיוון שנחוץ סניטר נוסף לחדר השני. זה חדר קטן ובו שמונה חולי דיזנטריה אנושים. מכאן איש אינו יוצא חי. תפקידי להאכיל את החולים ולהגיש להם "סיר". חולים אלה מקבלים אוכל טוב יותר ואפילו קמצוץ חמאה, אבל התוצאות? כל לילה משליכים החוצה גופות והמקומות הפנויים מתמלאים מחדש.

כאן אני עובד זמן ממושך, עד שמעבירים אותי למחנה אחר. טוב שהחורף עבר. יוצאים לעבודה בשדות. זורעים, מנכשים.

יום אחד בהיר, בחודש מאי, בעובדנו כשעתיים בלבד – הפסקה.

מכריזים: **המלחמה הסתיימה.**

הביתה

אין עובדים עוד. לא עובר זמן רב ומתחילים להתלחש, כי בקרוב תהיה חנינה (אמנסטוה).

כעבור חודשים אחדים, פושטת שמועה משחררים. מגיע תורי: משחררים אותי. אני מקבל דרכון, זכות שהיה ומגורים.

נשלחים למחנה מיוחד. אין עובדים עוד.

אני נשאל: היכן ברצונך לגור? אני עונה: בעיירתי.

לא! - עונה לי האחראי. המקום כבוש, קובעים את ווסילקוב, הנמצאת בין קייב ובילוצרקוב, כמקום מגורי.

כאשר מלאה הרשימה של מקבלי החנינה, החלה התכונה לצאת לדרך. ציידו אותנו במזון למספר ימים וכן בטלנים (תלושי לחם) למשך המסע.

הרכבת מנתה כחמישים קרונות. הכיוון - חרקוב. אנחנו משרכים את דרכנו לאט. יותר משהרכבת נוסעת, היא עומדת.

כך מתנהלים בכבדות עד פנסה. כאן חונה הרכבת זמן ממושך.

אני מבחין, שמיום ליום מספר האנשים הולך ומתמעט. כל רגע עוברת רכבת אחרת. אנשים מטפסים ועולים. מדוע לא? הרינו אנשים חופשיים.

אני עומד ומסתכל. הגיעה רכבת מהירה וחונה. הנני קורא בשלט פנסה - מוסקבה. הרכבת גדושה ומלאה. אנשים צובאים על גגותיה, פתחיה ומדרגותיה. על קבוצת מדרגות אחת, הבחנתי במספר אנשים מועט. אני מטפס ועולה ברגע האחרון. נוסעים... טסים...

בלילה קור, מקפיא עצמות. חנייה... חושך... אני מחליט לא להמשיך בנסיעה זו. אני נשאר בתחנה. הנני נכנס לאולם גדול. המונים יושבים על הריצפה. אני תופס מקום, מוריד את ה"קופיקה" ופורשה תחתי. הלילה עובר עלי בשינה. בבקור אני מתעורר. אוכל אין לי כלל. אני מסתכל סביבי ורואה דוכנים אחדים. אני ניגש. באחד מושיטים תפוח אדמה, באחר פרוסת לחם.

אני שוב מוכן לדרך. אני חוזר לרציף. מגיעה רכבת משא.

אני עולה על קרון אחד. כעבור שעות אחדות - מוסקבה.

אני מסתכל סביב וחוקר, היכן הרכבת לקייב. אומרים לי, כי עלי לעבור לתחנה אחרת. אני הולך, זה לא רחוק. בדרכי אני ניתקל בחנות. אנשים עומדים בתור. מוציאים לחם, סוכר ומצרכים אחרים. אני שולף תלושים וקונה לחם לבן. לידי ניצב כבר קונה.

אתה מוכר תלושים?

כמה אתה נותן?

300 רובל. הוא מושיט לי 300 רובל ואני נותן לו את תלושי.

אני מתיישב ומשביע רעבוני בלחם ובספל רותחים. (קיפטוק), מיצרך זה נמצא בכל תחנת רכבת.

אני תופס ועולה על רכבת מוסקבה - קייב. מקומי על המדרגות, יחידי.

אני מתאר את דרכי בקיצור, אבל מסעי מסיביר לקופיצ׳ינצה התמשך מעל לחודשיים.

אני יושב לי ככה על המדרגות ואין לי מושג, כי קרון זה מיועד למחלקה ראשונה בלבד. לפתע עובר ה״קונדוקטור״ ומבחין בי. הוא ניצב לידי ושואלני: מי אתה? הוא מוסיף ושואל שאלות משאלות. אני עונה לו, כי הנני יהודי השתחררתי מסיביר. הוא מכניסני לפרוזדור ומורה לי להתיישב בפינה. הוא חוזר לקרון. מן הקרון יוצא יהודי כבן 50. לבוש נאה. הוא משוחח איתי קצרות וחוזר לקרון. מגיעים לקייב. הלה עומד כבר לידי ובידו מיזוודה. הוא שואלני, אם אוכל לשאתה. המרחק אינו גדול.

אנו מגיעים לדירה. אשתו יוצאת לקראתנו. הוא לוחש לה מילים אחדות והיא מגישה אוכל לשלושתנו. היהודי מושיט לי בסך־הכל 10 רובל.

אני חוזר לתחנת הרכבת ונוסע בכיוון ווסילקוב, מקום בו שהיתי עם ראשית המלחמה.

כעבור רבע שעה, אני בווסילקוב. פניתי לסובייט המקומי והצגתי ניירותי. כאן מורים לי לחזור לקייב לאגף הרישום המחוזי. אם יחרימו שם את דרכוני, ירשמוני כאן.

אני חוזר לקייב, ניגש לפקיד הרישום ומושיט לו את ניירותי לחתימה. הוא שואלני: היכן נעצרת? כאשר אני משיב לו בנובוסיבירסק, פוקד עלי לחזור לנובוסובירסק. לא השיבותי מילה הסתלקתי.

בלבי חשבתי אחרת. בידי שני מכתבים ממחנה העבודה להורים: אחד של בחור יהודי לאמו היהודייה בקייב והמכתב השני של ״שייגץ״ לאמו הגויה. עתה אני בקייב ותר אחר רחוב, בו מתגוררת האם היהודיה.

הנה הבנין ואני נעצר לפניו. ילד בן 10-9 מסתובב ליד הבנין.

המכיר אתה את המען? - אני פונה אליו בשאלה.

זו אמי! - משיב הנער.

וזה מכתב מאחיך - אני פוסק.

כעבור זמן מועט, חוזרים מן העבודה. האם ובתה עם בעלה הנוצרי. לבית מגיעים אורחים מלניגרד. אחות האם לבושה הדר. עולים לקומה רביעית, לחדר עם מטבחון.

אחות האם, שמה על שולחן שני סלים גדושים כל טוב. פותחים בסדר ארוחת־צהרים.

מגישים לי קערת מים לרחצה. ניגש אלי אברך, שהגיע עם אמו מלינגרד. קורא לי הצידה, שולף מכיסו 400 רובל, מוסר בידי ואומר לי: רד! למטה תמצא ספר. הסתפר וחזור!

בשובי עורכים את השולחן. לאחר הסעודה, אני ניפרד. האם מזילה דמעה. אני מאחל לה, שבנה יחזור במהרה - ויוצא.

שוב אני בתחנת הרכבת ומתכנן את מסעי. במקום ווסילקוב - נובוסיבירסק לקופיצ׳ינצה.

בדרכי שלושה ״שקצים״ מרימלוב - סקלט. הננו יוצאים מחוץ לתחנה. עומדת רכבת משא. נכנסים לקרון.

שעת לילה. הרכבת זזה. נוסעים שעות אחדות ונעצרים. מפרידים בין הקרונות ודוחפים ומסיעים ממסילה למסילה, הלוך וחוזר. עומדים... אנו מסתכלים החוצה. קרוננו יחיד ובודד במסילה, כאילו הדבר מוסכם מראש. אנו יוצאים לכיוון התחנה. פודוולוצ׳יסק... ה״שקצים״ ידעו כבר לאן לפנות.

הבוקר כבר מאיר. מגיעים לכפר ליד רימלוב. שקץ אחד נשאר בכפר. שני הנותרים נפרדים כל אחד לדרכו.

אני ניכנס למועצת הכפר, מוצא את יושב הראש, ומספר לו, כי הגענו כמה חברה מסיביר. השתחררנו. ההם ניפרדו כל אחד לכיוונו.

בכיווני, אני קופיצ׳ינצה.

הוא שואלני לזהותי. אני מספר לו, כי הנני יהודי. הוא שם אצבעו על פיו ואומר: אל תגיד לאיש, כי יהודי הינך. מסביב מתהלכים בנדרובצים. יהרגו אותך.

הודיתי לו וביקשתיו להורות לי את הדרך לחורוסטקוב.

הוא ליווני כברת דרך והראה לי את הכיוון.

בלילה הגעתי לחורוסטקוב.

יכולתי לנסוע לקופיצ׳ינצה ברכבת, אבל בידי מכתב לסחלסטוב - לאם הגויה מבנה.

דרך זו אני מכיר. בהגיעי לסחלסטוב, ירד החושך.

אני מנסה לאתר את הכתובת. מראים לי. אני נכנס ומושיט לאם את המכתב גם האב נמצא בבית. שואלים לזהותי. תשובתי: בן קונופובקה ושמי פטרו קויליצקי.

קיבלוני בנועם. אכלתי ורציתי לעזוב. הם לא הסכימו. שוחחנו קצת. הציעו לי מיטה ושכבתי.

התעוררתי השכם ויצאתי, כשבני הבית עודם ישנים. משם לקופיצ׳ינצה, בסה״כ מרחק של 7 ק״מ.

יער לאורך כל הדרך. נחפזתי לצעוד לאורך שפת היער.

הגעתי. בקופיצ׳ינצה, עדיין השעה מוקדמת מאוד. אין רואים איש. ידעתי, שלא נותר יהודי.

כאשר הרוסים התקדמו מערבה ושוב כבשו את טרנופול, כתבתי מסיביר לקופיצ׳ינצה. מיושב הראש של המועצה - והוא השרת לשעבר שלה - קיבלתי גלוייה, שאף יהודי לא נותר בעיר. אף־על־פי־כן נמשכתי לבית חמי וחמותי.

דפיקה בדלת, יוצאת אשה. אני שואל: היכן האנשים, שגרו כאן מקודם? היא עונה לי: הם יצאו לפולין.

אני עובר בשוק ואיני רואה אדם. היות ואין יהודי, אני הולך לגוי. עבדתי יחד, בימים ההם, עם גוי בשם אנטק. חמיו עיוור היה בעינו האחת. הוא היה שואב המים של המאפיה.

אני הולך אליהם. אני מגיע למקום. הבית אינו קיים. פצצה נפלה על הבית והרסה אותו כליל.

אני חוזר על עקבותי. בדרכי - פנים אל פנים - ניצב חמיו של אנטק. הוא מחבקני ומושכני אחריו למעונם.

אני פוגש במשפחה כולה - פרט לאנטק - אשתו, ילדיו וחמותו.

אנטק עצמו נמלט. אומרים, שהוא בזז את כל חליפותי וכל מה שהיה בביתי.

קיבלו אותי בחמימות. הגישו לי לחם בחמאה וסיר חלב. בשעת האוכל, מונים לפני את המשפחות היהודיות, שהתקבצו במקום.

אני נפרד מהם. שוב בשוק. אני מוצא מכרים, דוכנים לפניהם וחפצי מכירה.

הם מספרים לי, כי בומצ׳ה גולדרוזן נמצא כאן. ניגשתי לדירתו. הוא מיעץ לי, להיכנס לבית־חולים. בו במקום, הוא כותב מכתב למנהל בית־החולים.

חודשיים של טילוטלי דרך, ללא כסף, ללא מזון, קרוע בגדים וקפוא - בוודאי, שלא יכלו לארח אותי בבית יהודי.

קיבלוני לבית־החולים. הובילוני לחדר אמבטיה. מכינים לי אמבט. את סחבי משליכים דרך החלון. רצוץ ולבוש כותונת ותחתונים, אני בחדר חולים. שוכבים כאן תשעה גויים חולים ואני במיטה העשירית.

אינני חולה, אבל אני חייב לחזור לכוחותי. הבטיחו לי לבקרני מפעם לפעם, אולם אף אחד לא הגיע. אינני מאשים, חס וחלילה, אף איש. בית־החולים נימצא במרחק 2 ק״מ מהעיר.

אני כאן שבוע ימים ואף אדם אינו בא לבקרני. אני רוצה לעזוב, אבל אין לי מה ללבוש.

ביום העשירי מגיעה מרוסיה, בת דודה של אשתי הראשונה, שתהייה לנו מליצת יושר. היא הגיעה עם חשכת הלילה וניתקלה בגוי מוכר, היושב בעגלה רתומה לסוס. הוא לְקָחָה העירה לבית, שמתגוררים בו יהודים. שם בקומה השניה, היא פוגשת שתי אחיות יהודיות - כעת שתיהן ב"נתניה". הן מסתכלות, בוחנות אותה מכל עבר ושואלות: בסיה היודעת את, מי כאן?

מי? - שואלת היא. ברוך, כאן.

למוחרת, מיד עם בוקר, בסיה נכנסת אלי לחדר ובידיה מיזוודה.היא הביאה לי בגדים, מראש עד כף רגל.

אני מתלבש ויוצאים העירה.

עכשיו, גם אני באותו בית.מצאנו פה חדר פנוי בשבילנו. אם כך - הרי הכול טוב ויפה. אבל לא כך הדבר.

פליט אני. חייב הייתי, על פי הדין, לגור בווסילקוב או בנובוסיבירסק.

אנחנו מזמינים את ראש העיר. אנו מכירים זה את זה יפה מלפני המלחמה.

על השולחן בקבוק יי"ש ומיני תרגימא והשיחה קולחת. אני מגלגל לפניו את כל סיפורי. הוא אומר לי: השלך את כל התעודות שלך.אמור, כי גנבו ממך הכול. למוחרת, תבוא אלי לעיריה ותקבל תעודות חדשות.

וכך היה. קיבלתי דרכון חדש, רשום בקופיצ'ינצה.

שהינו כאן עד תום החורף. עסקתי במיקצת במיסחר. שתי תקריות זעירות ארעו לי.

ערב פסח יצאנו לפולין, ליל סדר ראשון, בילינו בפושצ'יקוב - מקום מרפא. כאן גם התחתנו.

כעבור ששה שבועות, חצינו שנינו את הגבול של צ'חוסלובקיה. משם הגענו לגרמניה. בהולם שהינו שנתיים וחצי.

עולים לישראל. שלושה הגענו. אשתי, בתנו רחל, בת שנה וחצי ואנוכי. ב־22 בדצמבר 1948, הגענו לישראל.

The Tunis family: three generations 1913

בית טוניס: שלושה דורות 1913

חלק ב׳ לוחמים

חייל בצבא האדום/מיכאל גולדהירש

תרגמו ח. ונ. פרשל

בשנת 1941, גוייסתי לצבא הסובייטי, יחד עם חבורת בני־מיקולינצה אחרים ל־49 יום.

שהינו בשדה התעופה הסובייטי, שהשתרע בין סטרוסוב לטרמבובלה. שכנתי שם באופל אחד עם טוגי פוגלבוים.

במפתיע פרצה המלחמה בין גרמניה הנאצית ורוסיה הסובייטית.

ביום פרוץ המלחמה, הפציץ חיל האויר הגרמני את שדה־התעופה שלנו והשמיד חמישים מטוסים סובייטים על טייסיהם.

הטייסים ישבו במטוסיהם, נכונים להמראה. הפקודה להמראה לא ניתנה וכך נשרפו חיים בכלי־הטייס שלהם. קמה בהלה איומה. אנשים נסו לכל עבר, שניתן להימלט. רק לאחר המהומה הזאת, התעוררה המפקדה המקומית וניסתה להשתלט על המצב.

לפי ההוראות, פתחנו באריזת כל מה שנותר לפליטה, והעמסנו על קרונות הרכבת. נסוגונו לתוך שטחה של רוסיה.

זוכרני, שבו ביום הגיעו אבי עה״ש ואחותי בלומה לראות בעיניהם, אם נותרתי בחיים.

אמרתי להם באותה הזדמנות, לא לנוס, להיוותר בביתם. שררה ההכרה, שהמלחמה תסתיים במהירות, והגרמנים לא ייגעו לרעה באנשים מסוגם.

כל עת מנוסתנו, עם כל הצבא הסובייטי לעבר הגבול הרוסי הקודם, הופצצנו. הרכבת עמדה מלכת ונעצרה כליל.

כל אחד מאיתנו, נמלט על נפשו, בחפשו מיסתור לראשו. כאשר חלה רגיעה, חזרנו אל הקרונות.

זוכרני, כי בחוזרי הרגשתי, כי שקית התפילין והתנ״ך, שלקחתי עמי במנוסתי בתרמילי אינם אתי, שכחתים במיסתור שהתחבאתי. חזרתי, כל עוד רוחי בי למקום ההוא, מצאתים ושבתי על עקבותי.

הגענו עם כל הכבודה לאוקריינה שבתוך רוסיה. מסילות הברזל הושמדו ואוקראינים רבים, שבמסע, ברחו ליערות.

המפקד ציווה להחרים את הנשק מידי ה״זפדניקים״ (אנשי מערב אוק־ראינה).

כולנו, הפכנו לבטליונים של עבודה. החילונו לצעוד רגלי. צעדנו מעיר לעיר ובדרכנו עבדנו בקולחוזים.

המשכנו לסגת עם כל החייל (והכבודה (האינוונטר), שכללה בעלי־חיים ונכסים משקיים מכול הקולחוזים, לתוך עומקה של רוסיה.

בעת נסיגתנו, חפרנו תעלות מגן כמכשולים אנטי־טנקיים ובנינו גשרים על מיקווי מים ונהרות.

כך עבדנו וצעדנו ימים ולילות. הגרמנים התמידו ״לדרוך״ בעקבותינו.

כל עת הנסיגה, שמרנו על מסגרתנו - חבורת בני מיקולינצה. בלכתנו בסך, ניגררתי אחר טוגי פוגלבוים. הוא היה צועד בראש ואני שהלכתי אחריו הייתי שם את התנ״ך על תרמיל הגב שלו, מתפלל והוגה בתורה.

לאחר הפלישה של הגרמנים לעומק רוסיה, עסקו הרוסים בארגון מחדש.

בשנת 1943, פורקה המסגרת שלנו וגדודי העבודה הועברו לסיביר.

בסוף חורף 1943, ובראשית האביב, לפני חג הפסח, בנוסענו עם הטרנ־ספורט, פקדה אותנו סערת שלג. הרכבת נעצרה לפני וורוניש.

אני ושלום סאס, חתנו של יעקב הליצ׳ר, לא רצינו לאכול חמץ והחלטנו להשאר בעיר לתקופת חג הפסח.

חיפשנו אחר יהודים. התגוררו שם יהודים מועטים בלבד. מצאנו שם את משפחת גולדפינגר. ראש המשפחה, היה המנהל של ריספולקום (הוועד האזורי המבצע). שהינו אצלם בחג הפסח.

משפחת גולדפינגר ציידה אותנו בתעודות לוואי מטעם וועדת הבטחון ונשלחנו לבסיס הצבא הפולני בצקלוב.

היחידה העבירה את שנינו לגוזר ליד טשקנט, למפקדה הפולנית. וועדה מיוחדת העניקה לנו קטגוריה D וכיהודים שוחררנו. קיבלנו לידינו תעודות רשמיות.

משם נסענו לג׳מבול בקזכסטן. כאן נשלחתי לעבודה בבית־חרושת לסבון.

כעבור מחצית שנה, גוייסתי לצבא הפולני ונשלחתי לבית־ספר למש״קים ליד מוסקבה.

בסיימי את בית־הספר, יצאנו לחזית בכיוון ווולין ומשם לכיוון ורשה.

נלחמנו ליד פרגה, פרבר של ורשה ליד גשר קרצברג. כאן בחזית, נבחרתי להשלח לבית־ספר לקצינים בזמושץ. סיימתי את ביה״ס כסגן מישנה ונשלחתי לחזית ברלין. כאן נלחמתי עד סוף ימי המלחמה.

לאחר הניצחון על ברלין, נסוג החייל שלנו לפולין ולחמנו כנגד בנדרובצים מכל הסוגים וכנגד ארמיה קריובה ביערות. לאחר זאת עברנו למיידנק שליד לובלין. מלובלין נשלחתי לביה״ס גבוה לקצינים בפוזן.

בינתיים קבילתי חופשה לשבועיים. נסעתי לסוסנוביץ. הסירותי את המדים ונכנסתי לקיבוץ. עם הקיבוץ יצאתי לווינה.
נבחרתי לעסוק ב"בריחה". מווינה הגעתי לגרמניה.
בשנת 1949 עליתי עם משפחתי לישראל.

Michael Goldhirsch –officer in Wanda Wasilevska's army
מיכאל גולדהירש - קצין בצבא ונדה ושילבסקה

Nuncio Brandes – officer in the free Polish army
נוניו ברנדס - סמל בצבא הפולני המשחרר

משה גרין - חייל בצבא האדום
Moshe Green – a soldier in the Red Army

האחים ברנדס

ראיון - ח.פ.

כנס הגבורה בירושלים - 1983

בסוף הקיץ - 1983, התקיים בירושלים כנס עולמי לגבורה של העם היהודי בימי מלחמת העולם השניה והשואה, שפקדה אותנו בעיקבותיה.

בין באי הכנס, הגיעו גם שניים מבני מיקולינצה, לוחמים לשעבר, המתג־וררים כיום בארצות־הברית, בניו־יורק: ניונציה ברנדס ופיוול אמראנט.

לאחר הכנס, נפגשנו קבוצת בני מיקולינצה, המתגוררים בארץ עם השניים בנתניה, בבית ניוסוה הורוביץ - שוויצר.

מפי ניונציה ברנדס, שמעתי והקלטתי את הסיפור הבא:

מיכל (מיכאל) ברנדס ז״ל, לוחם אמיץ, קצין בצבא האדום.

אחי הגדול, מיכל, התגייס לצבא האדום בשנת 1941, הוא שירת בחיל הרגלים במליטופול־קרים. משם נשלח לבית־ספר לקצינים עד שנת 1943, לא ידעתי עליו מאומה.

פרסמתי בעיתון, כי את אחי, אני (מבקש) מחפש.

בדרך זו הגעתי לקפטן בצבא הפולני־סובייטי, שהכיר את אחי, מפיו נודע לי, שבשעתו שירת יחד עם אחי בדביזיה הפולנית הראשונה, שנתארגנה בברית־המועצות. וכך עליתי על עקבות אחי.

בשעה שמצאתיו, היה מפקד העיר לבוב.

מיכל היה איש חשוב בימים ההם (ה״גרויסער מאן - איש גדול בתרגום מילולי).

מיכל שירת בחיל הרגלים בצבא האדום. שלוש פעמים נפצע, נתרפא וחזר לשירות פעיל כקצין קרבי.

תפקיד זה של מפקד העיר לבוב, ניתן לו לאחר פציעתו השלישית.

בשנת 1943, נודע לאחי, כי אני נפצעתי ושוכב בבית־חולים.

כנכה, היה אחי פטור משירות קרבי, אפס בשומעו על פציעתי, לא מצא לו מנוחה והחליט להתנדב מחדש לחזית.

בשוכבי בבית־הח־ ־ים הצבאי, קיבלתי ממנו גלויה. בתלאות המלחמה, אבדה לי הגלויה, או/ אני זוכרה על־פה מילה במילה.

וזו תוכנה:

"אחי היקר ! מחר אני יוצא לקרב !

מחר אני יוצא לקרב. אכה באויב ללוא רחם.

אם ניוותר בחיים-גורו לכם ! מר יהיה גורלכם !

בעד אבותינו ואימהותינו, בעד דמנו השפוך,

בעד ערינו, ששדדתם והרסתם ובעד כפרינו !

שנשרפו בידיכם.

חזק ונתחזק ! אחי !

אכן, מיכל יצא למלחמה, שממנה לו שב עוד. עד קניגסברג הגיע ובשעריה נפל בקרב על כיבושה ושיחרורה.

ניונציה ברנדס - בשירות פעיל בצבא האדום ובצבא הפולני.

על עצמו סיפר: כאשר הנאצים התקדמו בשנת 1941, נמלטתי לרוסיה עם בני מיקולינצה נוספים.

הגעתי לחרקוב ובסביבתה עבדתי בקולחוז. כאשר הגרמנים המשיכו להתקדם, ברחנו שוב. עד טשקנט הגענו.

ב־1941 גוייסנו לצבא האדום בטשקנט, כאזרחים רוסים.

בצבא האדום נלחמתי בשערי מוסקבה בחטיבה השמינית של פנפילוב. שם נפצעתי ברגל. השתייכתי לחזית מרכז אסיה ועל־כן החזירו אותנו לאיזור ההוא, לבית־חולים.

כשיצאתי מבית־החולים, נשלחתי לבית־ספר לקצינים באקמולנסק, באיזור נובו־סיבירסק. שהיתי שם שישה חודשים. בסיימי את הקורס, מוניתי לקורפורל־רב טוראי.

בימים ההם, התנהלו הקרבות על סטלינגרד. חיפשו אחר לוחמים נבחרים ו־1500 מביניהם נלקחו לבית־ספר לקצינים בכירים.

התנדבתי וביקשתי להתקבל לבית־ספר זה, אבל כיוון שהייתי "זפדניק" (פליט מהמערב), נידחתי.

במקום הזה היה קצין יהודי "לייטננט" בכיר, קוזניצוב שמו. פניתי אליו וסיפרתי לו על התנדבותי ועל רצוני לשרת כקצין. הוא שאלני: מדוע נדחית ? אמרתי לו, כי אני "זפדניק", וכן סיפרתי לו, כי גם אני יהודי, ואז אמר לי: תבוא למוחרת ותחכה לי כאן, ואני אסדר את הדבר.

כשהגעתי למוחרת, הפנה אותי למקום מתאים והודיעני, כי אני מתקבל לבית־ספר לקצינים.

אכן נתקבלתי ושהיתי שם שנה. הייתי מספר 201, בין המצטיינים באותו בית־ספר.

הוזמנתי לאגף הפוליטי. נתבקשתי לקרוא טקסט בפולנית ונשאלתי, אם ברצוני להצטרף לצבא הפולני מיסודה של ונדה ווסילבסקה.

חששתי לרגע, שיש בהצעה זו, מעין מלכודת פוליטית. התאוששתי מהר והחלטתי בחיוב.

וכך הודעתי: אני נולדתי בפולין ואני רוצה ומוכן להילחם על שיחרורה. בגמר הקורס, קיבלתי דרגת לייטננט בכיר (סגן).

התגייסתי לצבא הפולני. תוך שירות זה נפצעתי שלוש פעמים.

נמניתי עם משחררי מיידנק. השתתפתי בקרב על וורשה. אחרי שחרורה צעדנו קדימה בחזיתות שונות עד ברלין.

סיימתי את שירותי במסגרת הצבא הפולני בשנת 1945. שוחררתי עקב פציעותי. לא יכולתי עוד לשרת.

כך סיימתי את הקריירה בצבא.

שהיתי בגרמניה, בלנדסברג, על הנהר ״לך״ – בקיבוץ.

בשנת 1948 יצאתי לאמריקה. נרשמתי בקונסוליה האמריקאית וקיבלתי ״וויזה״ (אישור).

כיום אני חי בניו־יורק ותודה לאל יש לי משפחה נאה ו״עסק״ מצליח. מצבי טוב למדי.

*

אחי יצחק (איזו׳), בשעתו נימלט אף הוא לרוסיה מאיימת הנאצים.
שם עבר את זוועות המלחמה.
נפגשתי איתו בפולין, לאחר המלחמה ושנינו יחד יצאנו לאמריקה. לשאלתי, אם נעזר בצעדיו הראשונים בארצות־הברית על־ידי בני מיקולינצה, ענה לי: לא הייתי זקוק לעזרה, אבל היינו בקשר מתמיד ועד היום הזה, אנחנו פעילים בארגון בני־מיקולינצה.

ראיין ח.פ.

ביחידות הלוחמה בגיטו וביער

ד"ר ס. מרגוליס - שירפינסקי

תרגמו חיים ונחמה פרשל

החבר ס. מרגוליס - שירפינסקי נמנה עם המנהיגים הבולטים של התנועה המהפכנית במחתרת בפולין. השתתף באופן פעיל במלחמה בכובש ההיטלריסטי בשורות ה"גברדיה העממית".

מטעם המטה של ה"גברדיה העממית", ארגן והכשיר קדרים סניטריים בגיטו וורשה.

ס. מרגוליס - שירפינסקי עמד בראש פלוגות פרטיזניות במחוז לובלין, לאחר מכן ניהל את המטה הסנטירי מטעם "הצבא העממי" עד להתקוממות אוגוסט בשנת 1944.

לאחר השחרור, השתתף החבר ס. מרגוליס - שירפינסקי בפועל בבניית השלטון העממי החדש.

במקביל לפעילותו הממלכתית, היה חבר הוועד המרכזי של היהודים בפולין מראשית התהוותו.

עקב פעילותו הקרבית, זכה לאותות הצטיינות רמים מטעם הממשלה הפולנית.

בימים אלה החבר ד"ר ס. מרגוליס - שירפינסקי - מכהן כדוצנט בקליניקה הנוירולוגית בוורשה.

מערכת "פאלקס - שטימע".

המגעים הראשונים.

כאשר נמנעה ממני כל אפשרות להמשיך ולהסתתר במחבוא בלבוב הכבושה, סייעו לי ידידי הפולנים לעבור בסתר לוורשה.

תחילה הגעתי לאוטבוצק. עבדתי כאן לפני המלחמה - עד שנת 1939 - במוסד לחולי נפש "זופיובקה", כרופא.

עתה לא יכולתי לשהות כאן זמן ממושך, היות וכל האיזור הכירני היטב. לא נמצא לי מוצא אחר, אלא לעבור לגיטו וורשה.

כאן מצאתי ידידים ומכרים וותיקים. מצב הרוח היה כבד, אולם לא עד כדי שבר ויאוש. הכול הגיעו למסקנה אחידה, כי כך אי אפשר להמשיך. חייבים לפתוח בפעולה ממשית וארגון רשת של תקשורת.

בשנת 1941, נפגשתי עם איטה־אלה רבינוביץ, חברה ב־ק.פ.פ. לשעבר, פדגוגית נודעה ומורה ברשת של בתי־ספר ״צישא״. היא הבטיחה לקושרני עם חברים מרכזיים. לאחר זמן קצר, קבלתי מסמך ראשון מטעם מפלגת הפועלים הפולנית – המצע של פ.פ.ר. לאמיתו של דבר, לא ידעתי מה עמדתה של המפלגה. אפס המילים המלהיבות של המצע, עוררו אותי וחדרו עמוק ללבי. בדמיוני הצטיירה תמונה של פולין המשוחררת.

בימי אפריל הראשונים של 1942, הגיעו למקום מגורי, החברה ״ז׳וטה״ קובלסקה והחבר ״בולק״–ג. אלף, בשיחה נדונה בעיית ארגון קבוצת לוחמה בגיטו וורשה.

הסקנו כבר אז ברורות, כי עלינו להתייצב למרד מזויין נגד אנשי הדמים־הכובשים הנאצים.

אני מצטרף למפלגה

ב־14 באפריל 1942, הצטרפתי רשמית למפלגת הפועלים הפולנית־פ.פ.ר. תאריך זה נכרת במיוחד בזכרוני, בהיותו יום הזכרון למהפכה של ספרד.

ישיבה ראשונה של תאנו, קיימנו ברחוב דז׳לנה ממול לכנסייה בדירתה של עדה בלבן, אחות מוסמכת ב״טאז״. נוסף לשנינו, נוכחו, החבר זיגמונט קווה, ד״ר ווטרינר, אחיו של הירש קווה, החברה ד״ר אוקראינציק, גניקולוגית נודעה וד״ר כודי. את הישיבה ניהל, נציג וועד המפלגה, החבר ינק דרייר. הוא הסביר את תפקידי הארגון. דבריו היו חדורים אמונה עמוקה בנצחון כוחות הדמוקרטיה על ההיטלריזם. הופעתו הוסיפה לכולנו אומץ רוח. לבותינו החלו לפעום ביתר שאת.

הישיבה נסתיימה בבחירת ד״ר אוקראיניציק כמזכיר התא ואני נבחרתי כמפקד החמישיה הקרבית.

לאחר זמן מועט, הצטרפו לקבוצתנו, ד״ר פלונסקר, אשר חזר מביליסטוק, מדען–רפואה נודע, קשיש ימים וכן רופאת השיניים, ״אירקה״.

החמישיה שלנו התפתחה לסניטרייט (שירות בריאות) ליד ה״גברדיה העממית״.

פלוגות לחימה נוספות מתארגנות ומתרבות

החבר אנדז׳י שמידט, היה מדריך אותנו ונותן הוראות, כיצד להשתמש ברימוני יד. אפס, פגישותינו איתו לא הצטמצמו בהדרכה ובמתן הוראות בלבד.

איש נוח לבריות וידידותי ביותר - היה משוחח אתנו, ברגעים החופשיים, ארוכות. היה מוסר מידע על המתרחש בחזיתות ובכך מעודדנו ומאמץ את רוחנו.

בגישתו הבלתי אמצעית ובאופטימיזם הטבעי מלידה, שניחן בו, היה סוחף כל אחד וממריצו.

כן קיים קשר עמנו, ״יַנֶק השחור״, מהנדס במקצועו, שהועסק בימים ההם, בסדנה לחרשי מצבות, ברחוב גנשה. הוא הורינו פרק בהילכות פרוק מסילות ברזל ופיצוץ רכבות צבא ומשא של האויב.

״בולק״ - אלף, קישר אותי עוד ועוד עם פלוגות קרב נוספות, שמספרן התעצם בגיטו במאוד.

חברי הרופאים ואנוכי, הכשרנו חברי פלוגות אילו בהגשת עזרה ראשונה לפצועים.

באחת הקבוצות הסניטריות, פעלה ניוטה טייטלבוים - ״ונדה״. היא היתה נמוכת קומה, צנומה, בלונדינית ובעלת עיני תכלת.

זוכרני פגישות אחדות עם קבוצתה. ניוטה טייטלבוים, התבלטה במיוחד, בהאזינה להוראותי הרפואיות ומציגה שאלות ואקטיבית מאוד בגישתה.

בין קבוצות הקרב, שהדרכתי, נימנו חברי אחת מהן - עם ״השומר הצעיר״. חבורה זו חיה בקומונה בקיבוץ. היה זה נוער סימפטי ביותר, שהוכיח רצון עז לעבוד בשיתוף עם פ.פ.ר. וה״גברדיה העממית״. שיחותי והוראותי, נתקבלו יפה אצל ה״שומרים״.

מקום נוח לפגישות וישיבות של פלוגות הקרב, שימש קרפיף העצים של ציפה גורודצקה, ברחוב נובוליפקי.

כאן היינו נפגשים, משוחחים, קוראים ספרות מפלגתית ומקבלים הוראות.

הגב׳ ציפה גורודצקה, נמנתה עם אוהדינו. היא לא הסתפקה במסירת מעונה לרשותנו, אלא גם תמכה במפלגה מבחינה חומרית-כלכלית. כאן ניתנה לנו האפשרות להסתיר חברים, נזקקי קונספירציה מיוחדת-קשרים. היה זה מקום סתר יעיל.

בהכנותינו לקראת אקציה מזויינת בגיטו, או בשורות הפרטיזנים, השתדלנו לקשור קשרים עם אחיות טיפוליות-סיעודיות. קשרים אלה השגנו בבית־החולים היהודי צ׳יסטה ובבית־היתומים ברחוב קרוכמלנה. שם עבדה קבוצה ניכרת של חברות ק.פ.פ לשעבר, ביניהן רעיתו של אחד ממייסדי מפלגת הפועלים הפולנית.

יוסף לוורטובסקי, מורה דרך וכיוון

על הגיטו החלו נוחתות גזרות ורדיפות חדשות לבקרים, עד שהלמנו הגירוש ההמוני הראשון לטרבלינקה. בין קרבנות השילוח, נמצאו רבים מחברינו. קשרים רבים ניתקו מאליהם. מספרנו פחת והלך. בדוחק רב אפשר היה להמשיך בפעולה מפלגתית. נאסר אפילו המעבר מרחוב לרחוב. מצב הרוח נעשה ירוד ומדכא.

בשעה גורלית זו לגיטו, כינס יוסף לוורטובסקי את האקטיביסטים, שנותרו בחיים. היה זה בימי אוגוסט הראשונים של 1942. בחדרון ברחוב לֶשְׁנָה 2 (חלונותיו פנו לחצר), נתכנסו בשעות אחרי־הצהריים, חמישה אנשים, בין הנוכחים, זוכרני את ״בולק״-אלף וגיטלר-ברסקי. החבר יוסף לוורטובסקי תאר את המצב, שנוצר וקבע, שהמוצא היחיד, בהתנגדות אקטיבית לאויב, במה שניתן להשיג: גרזינים, מוטות ברזל, כלונסאות וכו׳.

לוורטובסקי קרא, להתנפל בפועל על ההיטלריסטים, הבאים להוציא את היהודים מהגיטו למחנות ההשמדה, להתאבק עם עוזריהם-השוטרים היהודים- ולהכות בהם, להחרים את היודנרט ולהמרות את הוראותיו.

ההתיעצות היתה קצרה ביותר. נמשכה קרוב לחצי שעה בלבד. לא היה צורך בשום ויכוח. כולם הסכימו עם מסקנותיו של יוסף.

אותם ימים עבדתי ב״ט.א.ז״ לרופאים הניחו בינתיים. השתמשנו בזכות יתר זאת, כדי להסתיר ולהחביא את פעילי המחתרת במרתפים של בנין ״ט.א.ז״ ברחוב גנשה 43.

בערבים של אותם ימים טרגיים, הייתי משוחח ארוכות עם החבר פלדוורום (יהודה פלד) - עובד ״ט.א.ז״. מרבים היינו לדבר על המצב. הסופר יהודה פלדוורום, הי׳ה קורא לפני, לעתים, פרקים מספרו, שהרשימו אותי ביותר. באחת השיחות הללו, נוכח דם רופא העיניים הנודע והמפורסם, ד״ר זמנהוף. הלה היה שבור ורצוץ. הוא לא ראה מוצא מן המציאות הטרגית ושם קץ לחייו בתלייה באחד מחדרי ״ט.א.ז״.

מ״כיכר השילוחים״ לפרטיזנים ביערות

פעולות החיסול מטעם ההיטלריסטים, הלכו והתרחבו. לא התחשבו עוד במעמד של הרופאים. יחד עם אלפי יהודים מהרחוב, שהתגוררתי בו, נשלחתי לכיכר השילוחים, אולם עלה בידי להימלט משם.

בבורחי מגיהינום ה״אומשלאג״, החילותי לחשוב כיצד לצאת את הגיטו.

עוד קודם לכן, נמלט מהגיטו החבר יהודה פלדוורום. הוא מצא תעסוקה במקום עבודה. (פלאצובקה) בפרגה ליד תחנת הרכבת. הסכמנו בינינו, לפני בריחתו על מקום מפגש, כאשר אצליח להמלט מהגיטו. אפס, הוא ניספה זמן קצר לאחר צאתו את הגיטו.

כעבור עשרה ימים, הגעתי אל הפרטיזנים של ה״גברדיה העמיית״, באיזור לוביץ. את הקשר ליער, קבלתי, דרך החברים וויטולד (פרנק) יוז׳וויק וינוש זז׳יצקי. עסקנו במעשי חבלה וגרימת נזק בפיצוץ רכבות, גשרים, השמדת רשימות קהילתיות בדבר אספקת מיכסות.

בקבוצת פרטיזנים זו, נפגשתי שוב עם ניוטה טייטלבוים, אשר כהנה כקשרית וכקצין פוליטי. מיליטנטית מטבעה ובעלת אומץ רב, עוררה אצל הכל אהדה וחיבה.

בשעות החופשיות שלאחר ביצוע מטלות קרב, אהבה ניוטה לדקלם. המשוררים החביבים עליה, היו מיקובסקי וברונו ישינסקי.

קריאתה ברגש ובפטוס רב, הרשימה את כולנו, עזות.

בפגישה עם וולדיסלב גומולקה

מפרק לפרק, הייתי מגיע בתוקף תפקידים מיוחדים מן היער לוורשה הכבושה.

באחת הביקורים, הודיעתני ״ז׳וטה״ - קובלסקה, כי החבר ״וויסלב״ - וולדיסלב גומולקה, מזכיר הוועד של פ.פ.ר בוורשה, בימים ההם, רוצה לפוגשני.

באחד מימי נובמבר המאוחרים והסתווים, שנת 1942, בשעות הבוקר, נפגשנו בפינת הרחובות פולבסקי ודולנה. הובלתי את החבר גומולקה אל החבר יולין וושקובסקי לסדנת הסנדלרות שלו, ברחוב פיסצ׳ינסקה. נוסף על שנינו, הגיעו גם החברים סטניסלב שוקורסקי ולודביק קונה.

קיימנו ישיבה. גומולקה התענין בפעולה של המפלגה באיזור מוקוטוב ואני נתבקשתי לדווח על התנועה הפרטיזנית.

המפלגה זקוקה היתה לאנשים, שיפעלו בוועדת הסיוע של וורשה-מוסד שעסק במיוחד בהגשת עזרה למשפחות החברים הכלואים - קורבנות ההיטלריזם.

החבר גומולקה הועיד אותי לתקופת מה לעבודה זו.

אחרי זה חזרתי שוב ליער, ליחידת הפרטיזנים על שם גנרל בם. לפני המרד באוגוסט 1944, הגעתי שוב לוורשה. הפעם לא הסכים עוד הקולונל סנק-בלצקי לשובי ליער. הועברתי למטה של הצבא העממי בפרגה. שם

השתחררתי על־ידי הארמיה הסובייטית והדוויזיה הראשונה של הצבא הפולני.
יחד עם חיילי הקרב של הצבא העממי, יחד עם חברי ממפלגת הפועלים הפולנית, החילוני לבנות שלטון עממי צעיר וחדש ולדאוג לביצורו.

Mordche — Izik Spierer, of blessed memory - a soldier in the pre-war Polish army

מרדכי איציק שפירר ז"ל - חייל סדיר בצבא פולין

על משמר המולדת:

Shraga Aloufi of blessed memory
sergeant on guard in Hanita 1938

אלופי שרגא ז"ל, גפיר על משמרתו בחניתה 1938

טוניס ברוך - חייל בצבא הגנה לישאל
Tunis Baruch – soldier in the Israeli Army

שפירר זליג - חייל בצבא הגנה לישראל
Spierer Selig – soldier in the Israeli Army

Mikulincean survivors in Fernwald - Germany

שארית הפליטה בפרנוולד

מחנכים שלי

חיים פרשל

שער שישי

רבי יצחק משה

יאשע שמש

נחמיה פעקיל

מורות יהודיות

על קיטנה אחת

רבי יצחק משה

בן שלוש הובאתי לחדר אל הרבי, יצחק משה. הושבתי ליד שולחן אלון ארוך. לוחו חלק היה, ממגע של דורות ידיים זעירות רבות.

שני ספסלים ארוכים, שלצידי השולחן, תפוסים היו זאטוטים כמוני וגדולים ממני. מה עושים כאן כל אלה, לא ידעתי.

בראש השולחן ישב האיש. ספר לפניו ו״טייטל״ (מקלון לבן ומחודד) בידו. הזאטוטים יושבים צפופים, נוגעים כמעט זה בזה, ומתנועעים וממלמלים מילים, שאין להן פשר. קומיץ אלעף או... קומיץ בית בו... רובם מזמרים בקול. חוזרים על הפסוק עוד ועוד... מתחת לשולחן ידיהם נעות, דוחפות, מכות וצובטות.

נבוך הייתי ולא ידעתי את נפשי. מה אני עושה פה? כבדה עלי הזימרה והישיבה הזאת ובלי לדעת איך וכיצד, מצאתי את עצמי בחוץ, ברחבה שלפני ה״חדר״. כאן לא הייתי יחידי. א״קוואקע״ - תרנגולת אחת מגודלת, עסוקה היתה עיסוק רב בחיפוש אחר גרגירים, תולעים וכל מה, שמקורה מצא. מסביבה עדה של אפרוחים זעירים, מכוסי פלומה זהבהבת, מצפצפים ומכרכרים... הכל מתנועע, מצפצף, מחטט באדמה, מנקר, קופץ ודוחף זה את זה, מנפנף כנף ורץ וחוזר ומחטט.

השמש מחממת מעל ושיברי זכוכית מתנוצצים. פשוט ניפלא, עולם נפלא ואני חלק ממנו, מסתכל, עוקב ונהנה.

סאון הנהר נישמע כאן יפה. אך ארד בין שני בתי־המידרש, אעבור מאחורי א ״סטרעטינר״ קלויז והטחנה לגריסים, ארד במידרון והינה אני על גדתו. אינני עושה זאת. אף פעם לא הלכתי לבדי אל שפת הנהר.

כמה זמן עבר עלי כך, אינני יודע. מישהו משכני בידי והובאתי לפני האיש הגדול...

עתה אני קרוב מאד לאיש הגדול. ממש לידו. תרנגולת אחת מטיילת על ריצפת החדר, קופצת על הספסל, מדלגת אל השולחן ומטילה את פירשה.

הרבי מקרבני אליו במשיכת יד. אני נותן בו את עיני. חוטם רחב לו ואגודת שיערות לבנבנות מבצבצות קרוב, קרוב לקצהו. הספר לפניו. עתה מזיזו כלפי...

לפני שורות, שורות של ציורים מרובעים וקצה הדף מרופט, צהוב, מלוכלך, כמעט שחור וממורטט.

נו, זאג שויין ייגעלע: קומיץ אלעף או... קומיץ אלעף או... קומיץ אלעף או...

אמור כבר ילד: קמץ אלף א...

עיני האחת תרה אחר התרנגולת, שדילגה כבר מן השולחן אל הספסל ושוב אל הריצפה. עיני האחרת עוקבת אחר אגודת השיערות, שבאפו של הרבי.

עם כל אמירה של קומיץ אלעף מתנדנדת קבוצה זו ומעוררת בי פליאָה, כאילו אמרה: כן, כן. והרבי חוזר ומנסה לפייסני: נו, זאג שוין יינגעלע: קומיץ אלעף. אני רוצה לחזור אחריו, אבל מיתרי קולי משותקים. אף הגה אינו יוצא מפי.

אני נותן את עיני בעיני הרבי. הן אינן מסתכלות בי. הן מושפלות ומרוכזות במקלון הלבן, המחודד - ה'טייטל'', שבין אגודלו ואצבעו.

אני שוהה ארוכות, ארוכות מדי על אותו ציור מרובע, שהרבי קורא לו: קומיץ אלעף...

שוב אני נותן עיני בפניו. מיצחו מקומט, לחלוחית של זיעה מכסה אותו.

הרבי כנראה התייאש ממני. הוא פולט משהו בינו לבין שפמו.

אני קולט שתי מילים: איגויישער קאפ - ראש של גוי, שאת כוונתו הבנתי רק אחרי ימים רבים.

כך גזר הרבי וחרץ את דיני לשבט.

ברגע זה שמחתי אפילו. הוא פטרני מלפניו וקביעתו לא הטרידתני כלל וכלל.

איני זוכר כמה זמן נמשכה ההיאבקות של הרבי עימי. כנראה זמן ממושך, כי עקשן הייתי מעודי.

איני יודע, אם אי פעם חזר מדעה זאת. נהפוך הוא: זכורני, כי פעם אמר לאמי: ''אזא גויישען קאפ אין דער משפחה, אב איך נישט געהאט'' - ראש סתום כזה במשפחה הזאת, עוד לא היה לי.

סבלנותו של הרבי יצחק משה לא פקעה. אני לא נפגעתי מפסק דינו, לא נעלבתי והמשכתי ללכת לחדר הזה, לעיתים אפילו בשמחה רבה.

בייחוד זכורים לי הימים, שהרבי היה אוסף אותנו, זאטוטים ובעיסוק רב הוא מוליך אותנו אחריו, עדה שלמה לבית יולדת בעיירה. ''צום קרישמע לייענען'' - ''לקריאת שמע''.

נהוג היה בימים ההם, שילדי חדר דרדקי, באים אל היולדת. בראשם הרבי שלהם, וקוראים קריאת שמע בקול ובזימרה למראשות היולדת. היתה זאת סגולה נגד ''מרעין בישין'' ולחיים ארוכים לרך הנולד. בסיום ''קריאת שמע'', היה כל אחד מאיתנו מקבל ''לקח'' (עוגה) וסוכריות.

לימים תפסתי את חכמת הקריאה. עד עצם היום הזה, הנני זוכר מילה במילה את דבר מעברי ללימוד החומש. וזה ניסוחו:

ביידיש		בעברית	
הרבי:	וואס לערנסטו יינגעלע?	הרבי:	מה הינך לומד ילדי?
אני:	כבין שוין נישט קיין יינגעלע כבין אי גאנץ פיין וואייל בחוריל!	אני:	איני עוד ילד! אני כבר בחורון נאה ויאה!

הרבי:	וואס לערנסטל בחוריל?	הרבי:	מה הינך לומד בחור?
אני:	חומש	אני	חומש
הרבי:	וואס טייטש חומש?	הרבי:	מה פירוש חומש?
אני:	פינף	אני:	חמישה
הרבי:	וואס פינף? פינף בייגל האט דיין מאמע געקויפט אין מארק?	הרבי:	מה חמישה? חמישה כעכים קנתה אמך השוק??
אני:	ניין! פינף הייליגע ספרים זענען דא אין אונזער הייליגער תורה.	אני:	לא! חמישה ספרים קדושים בתורתנו הקדושה
הרבי:	ווי הייסען די ספרים?	הרבי:	מה שמות הספרים?
אני:	בראשית - איז איינס שמות - איז צווי	אני:	בראשית - אחד שמות - שניים
אני:	ויקרא - איז דריי במדבר - איז פיר דברים - איז פינף	אני:	ויקרא - שלושה במדבר - ארבעה דברים - חמישה
הרבי:	וואס פאר א ספר לערנסטו?	הרבי:	איזה ספר הינך לומד?
אני:	דאס דריטע!	אני:	השלישי!
רבי:	ווי הייסט דאס ספר?	הרבי:	מה שם ייקרא לספר?
אני:	ויקרא!	אני:	ויקרא!
הרבי:	וואס טייש "ויקרא"?	הרבי:	מה פירוש ויקרא?
אני:	ער האט גערופען	אני:	הוא קרא.
הרבי:	ווער האט גערופען? מאיר שמש האט גערופן אין שול אריין?	הרבי:	מי קרא? מאיר השמש קרא יהודים לבית־הכנסת?
אני:	ניין	אני:	לא

ואני ממשיך וקורא: ויקרא - און ער האט גערופאן, ה' - גאט; אל - צו; משה - איינער, האט געהייסן משה; לאמור - אזוי צו זאגען...

מדוע החזיקני יצחק משה עד שהיגעתי ללמוד חומש, אף־על־פי שחשבני לגוי גמור, לא ידעתי אז ואינני יודע עד היום.

חושבני היום, שכמה וכמה סיבות לדבר.

אחת: לא היה פשוט מלמד דרדקי אחר בעיירה.

שתיים: ייתכן, שאמי ודודי המכובדים, פנו אל יצחק משה וביקשוהו להמשיך להחזיקני ולא לבייש את המשפחה.

שלישית: יצחק משה עצמו, חשש אולי למוניטין שלו. כיצד לא הצליח הוא "בעל הניסיון", שכבר אז עברו תחת ידיו שלשה דורות

של ילדי העיירה ל״פצח״ ראש של ״גוי״ קטן אחד.

רביעית: אולי חלה בי עצמי תמורה עם גידולי וראשי ״נפתח״ פתאום.

רבי יצחק משה! מה שכתבתי כאן, לכבודך כתבתי. זהו ניסיון מצידי להביע לך תודה על שהענקת לי חכמת הקריאה.

סוף

יאשע שמש

טבקי

כשהכרתיו, לא היה כבר שמש בכלל ומתגורר היה אי שם בלפיובקה. יאשע, היה לי - בענינים מסויימים - דואג כאבא. התייתמתי מאבי בגיל רך ביותר ודמותו של אבי זכורה לי, אך בדוחק.

יאשע, היה בא בימי הקייץ ומתיישב על מפתן חנותה של אמי. מוציא מכיסו קופסת טבקי. בנקישה היה פותחה, מקרב את אצבעו לאגודלו, גורף קמצוץ מן האבקה ביניהם, תוחב לנחירי אפו מזה ומזה וחוזר ומדביק את שאריתה לכנפי נחיריו, פעם ופעמיים ושלוש, עד שנשמע עיטוש קולני ברבים.

דצרים

בימי האביב, היה מביא לי דצרים. היו אלה מיני כפתורים גדולים של מעילים. מי יודע מניין תלש אותם ומהיכן הביאם.

וויכוח רעשני, היה מתעורר אצל חברי, על שוויים של הדצרים הללו. אלה טוענים שהם עשויים משן הפיל ואילו אחרים מפקפקים בטיבם ומנסים את צלילם בהקשה על שיניהם. על־כל פנים, שמחתי בחלקי, בין אם שוויים היה רב או מעט.

מייד זימנו לעצמנו גומה כלשהי במדרכה שלפני הבית ומתחילים לקלוע. חוכמה גדולה הייתה לקלוע אל כפתורי חבריך ולהטילם לתוך הגומה וכך היית יוצא מורווח.

משחקים היינו משחקים אלה, בעיקר בין פורים לפסח, כאשר השלג הפשיר, השמש פיזזה ואלפי פלגים קטנטנים, היו מתרוצצים על ידינו, מתמזגים לזרמים זעירים ומפכפכים.

עושה נפלאות

תענוג מיוחד, היה גורם לי יאשע שמש באולרו. כמה מעלות טובות נועדו יחד, באולר זה. בקבוק שנתפקק והינך מושך בפקקו בכל כוח אצבעותיך. חלקו הבולט מפיו מתפורר ביידיך וייאוש תוקפך נוכח חציו האחר, החוסם את צוואר הבקבוק. תושייתך אובדת...

אז היה יאשע, מוציא את אולרו, פותח את המחלץ. נותן את הבקבוק בין בירכיו, תוקע את המחלץ בשאריתה הדלה והרזה של הפקק, קודח בו קדיחות, בוחן את מעשהו ומרים את הבקבוק לאור עיניו, מעמיק עוד קידוח או שניים, מחזיר את הבקבוק אל בין ברכיו ובכוונה רבה מפלג את אצבעות ימיניו בין זרועות האולר לבין המחלץ, מאמץ את שרירי ידו, צווארו ופניו והפקק בחוץ.

כלי חרס, כד, צלחת או סיר, כי נפגמו, אם מחמת נפילה ואם מחמת נקישה שלא במקום, יאשע היה "מרפאו" ומאחה את חלקיו.

זהיר־זהיר, היו עושות אצבעותיו בפיסות החרס, מתאימן ומדביקן אחת ברעותה, עד שהוציא כלי שלם.

כסא, כי רגלו נתעקמה או נעקרה מתושבתה, היה יאשע מגייס מיניה וביה גזר עץ הולם, מקצרו לפי הצורך, חוטב בו בהתאם, מקציעו, מחליקו והרי לך רגל תחת רגל. כך דרכו בקביעת רגל חילופין.

במלאכות אלה, לא השתמש אף פעם במטר או קנה־מידה אחר. הכול לפי טביעת עינו.

האולר והמשרוקית

בראשית האביב, כאשר פרחו ערבי הנחל, הרבינו, אנחנו הזאטוטים, לשחק בפירחיהן. אלה דמו לזחלים שעירים "קצלך", כפי שכונו בפינו. נהנינו ממגען בלחיינו ומריח בושמן.

בעונה זו, היה יאשע מביא ענף ערבה צעיר, דמוי חרוט ופותח בעשיית משרוקית.

הקפנו את יאשע ולא המשנו עינינו מאצבעותיו ומאולרו. בלהבו החד, היה חותך בענף סביב וגוזר קטע ממנו. עתה טיפל במה שעשוי להיות "פיית המשרוקית". בתנועת יד חדה, היה אולרו מעמיק בעץ ומסיר את מיגרעתה העליונה, זו שתחזיק בין שפתיך, בשעה שתישרוק. אחר־כך, היה מטפל במיפתח האוויר. להבו העמיק בקליפה ובבשר והסיר מן הגזר עיגול של קליפה ועץ. הגיעה תורה של הקליפה. בזהירות רבה, היה מנסה ליצור רווח בינה לבין גופה העצי. היה מרכך את ה"גזר" באגודלו ובאצבעו, מעסו ומשפשפו עד שמלאכת הגימוש נשלמה בידיו והענף הצעיר נענה לתנועותיו. אז היה מסיר את הקליפה בשליפה אחת, חד וחלק. את פצלת הקליפה, היה שם בזהירות הצידה וחוזר אל פיית המשרוקית. חותם את הפייה, מקצרה ומקציעה מקציה ועד מיפתח האוויר. עתה היה נוטל את פצלת הקליפה ומלבישה שוב על שני חלקי המשרוקית.

עינינו רואות ונוצצות מגאווה והנאה.

בית המרחץ

שישים שנה ויותר עברו מאז. מלחמה איומה, שואה וחורבן גדול פקדו את עיירתנו. העיירה ובעיקר דמותה היהודית, נמחקה כליל, אך טעם בית־המרחץ וריחו המיוחד של ה"מיקווה", חתומים ביקרבי עד עצם היום הזה.

עולם של גברים מגודלים, החושפים את גופותיהם זה לפני זה ללא בושה, מתלוצצים זה עם זה ומזינים עיניהם זה בזה, ביניהם גם כאלה המחפים על

ערוותם בשתי כפותיהם ואילו אחרים כאילו מתגאים במה שיש להם להציג לראווה ולתפארת.

כן, אינני יכול לשכוח את מראה היהודים, המתנהלים רחוצים וסמוקי פנים, חוזרים לבתיהם לאט־לאט, אחד־אחד או שניים־שניים. זקנם רחוץ, פיאותיהם דבוקות לרקה וללחי. פניהם מפוייסים ועיניהם רעננות, שמחות ובטוחות.

מי שהעניק לי את חוויות בית־המרחץ והמיקווה, אינו אלא אותו יאשע. היה נוטל את ידי ואומר: קום נלך לבית־המרחץ, בדרך כלל, בחורף.

בקיץ הייתי בוחר ללכת לנהר מאחורי בית־המרחץ. כאן יחד עם כל כנופיית חברי, הייתי משתכשך במים ופוצע את רגלי בשיירי פסולת, שכל מי שיד לו, היה משליך לתוך הנהר כל עת, שנזדמן לכאן.

יאשע, היה נוטל מגבת והולך אתי לבית־המרחץ. גופות ערומים של גברים מגודלים, הדהימו אותי בתחילה. גופו הארוך של יאשע וה״שבר״ המיוחד, שהצטיין בו, הביכו את עיני. פשוט לא הבנתי, מה טיבו של אבר זה.

יאשע, היה מוצא, אי־בזה, שני דליים והיה נותן בידי אחד. נצטוויתי למלאו מים קרים, ואילו את שלו מילא מים חמים.

בפעם הראשונה, לא ידעתי טעם הדבר. אחר־כך נעשה שגור בידי. בתוך המים הקרים, הייתי שם, לפי הוראתו של יאשע מטלית. עם הדליים ביד, הכניסני לחדר אפוף אדים, כשמצידו האחד מתנשאות מדרגות עץ רחבות, זו על גבי זו עד לתיקרה. על־יד קובית הענק, חביות מי רותחין. מפעם לפעם, מישהו נוטל דלי מים ושופך על קוביית האבן. כך ראיתי את המעשה בעיני ילד...

והנה ניטלת נשימתי וראייתי מתערפלת, מרוב אדים סמיכים, הפורצים מקוביית האבן, בהישפך המים עליה. אני מתעלף כמעט. יאשע תוחב את ידו לתוך דלי המים הקרים, מוציא את המטלית הקרה וחוסם בה את פי ואפי. החיים חוזרים אלי בבת אחת. שוב יכולני לנשום.

מעלני, יאשע, מדרגה אחת ופוקד עלי להשתטח עליה. אני עושה את רצונו.

לפתע, כאילו אש אחזה בגבי. יאשע מצא, אי־בזה, אגודה של עלי אלון והיא מקפצת על גבי ועל רגלי בטפיחות קלות. בו בזמן, הוא תוחב שוב בפי את המטלית הקרה, והיא מיטיבה עימי וחסד הנשימה מעוררני שוב ושוב.

ברבות הימים, למדתי לעלות במדרגות ועד לעליונה הגעתי, אז למדתי לדעת, שלמעשה שני דליים נחוצים לכל זוג. אחד למים קרים - סוד המטלית - ואחד למים רותחים, לטבילת אגודת העלים. טבילה וטפיחה על הגב ועל שאר הגוף פנים ואחור.

לימים, למדתי, לא רק להיות מטופל בידי יאשע, אלא גם לטפל בו. הייתי מצליף על גבו במטאטא העלים, טובל במים חמים וטופח על גופו של יאשע,

הלוך וטפוח, מצליף וטובל וחוזר וטובל ומצליף.

יאשע, היה נהנה מצליפותי הנאה מרובה, אבל אני לא הנחתי לו, עד שהשמיע את תרועתו הקולנית: א... א... א...

אחר, ששבענו הזעה דיינו וכל עצמותינו התמוגגו, לקחני יאשע שוב בידו והוליכני אל ה״פלוש״ ומשם אל גרם מדרגות אבן.

החילונו לרדת מטה־מטה, כאילו למרתף מסתורין. זוכרני, אם כי אותה ירידה במדרגות חזרה בכל ביקור בבית־המרחץ לקראת סיום ההזעה, בכל־זאת התמלאתי בכל פעם שוב ושוב באותה הרגשה, שהנני יורד למקום תעלומות והרפתקאות, מאין כמוהו.

אנו יורדים יד ביד וריח חמימות וחמיצות חודר לאפי ואני נתון בעילפון קל...

והנה משתכשכות רגלי בתוך מים חמימים. יאשע מחזיק את ידי בתוך ידו והירידה נמשכת במדרגות חלקלקות. המים מלחכים כבר את ברכי, מגיעים לטבורי, נושקים את חזי...

יאשע גוזר: דייך – עד כאן. מקרבני אל הקיר ואומר לי: החזק בקיר המיקווה ואל תרפה!

נתברר לכם כבר וודאי, כי במיקווה אנו נמצאים. אני למדתי סוד זה מיאשע.

יאשע עצמו ממשיך לרדת מדרגה נוספת ועוד אחת. המים מגיעים כבר לזקנו. פתאום נעלם ראשו בתוך המים להרף עין, ושוב מציץ מתוך המים ונעלם שנית ובשלישית.

יאשע מקיים את מצוות הטבילה במיקווה בשלמות.

המיקווה והנשים

בית־המרחץ נועד לגברים והיה מחוץ לתחום, עבור נשים. כבר אז תמהתי, כיצד מתרחצות נשות מוקולינצה, אמותינו, דודותינו ואחיותינו בימי החורף.

על רחיצתן בקיץ, ידעתי מנסיוני, כילד בן שלוש או ארבע. בגיל זה, הייתי מתרחץ עם אמי בנהר סרט, בקטע מיוחד, שרק בו רחצו נשות מוקולינצה.

כל הרוחצות, נכנסות למים הרדודים בכותנותיהן, מנסות לשחות בידיהן ורגליהן, מכות על־פני המים בקצב ומקימות המולה רבה.

אחדות היו אוחזות בידיהן בקרקעית הנהר, אחרות נתנו ידיהן אחת לרעותה, יוצרות מעגל ומכופפות את רגליהן ומותניהן במים הלוך וחזור. רק יחידות סגולה, היו שוחות ממש בזרם האיטי של הנהר, מחוף אל חוף.

אמי היתה מחזיקה בידי, נותנת לי להשתכשך במים הרדודים. בהחזיקי בידיה ובטני במים, היו רגלי מכות על־פני הנהר ומתיזות קצף לבן...

ואילו בחורף? אמי היתה מעמידה שורה של מיכלים על האח המבוערת ומחממת מים משך שעות. לכשהתחממו המים, היו מעמידים ערבה גדולה על

הרצפה ובני־הבית, היו מתכוננים לכבוד השבת. כמובן שהילדים ראשונה.

אמי היתה מפשיטה אותי ורוחצת את כל גופי. מתחילים היו בפנים, עוברים לחפיפת ראש, שעל־פי־רוב, היתה מלווה בבכי, על־כי קצף הסבון חדר לעיניים, ואחר כל יתר הגוף.

אני הייתי בן יחיד בבית ועל־כן סולקתי מן הבית, בשעה שאמי ואחיותי התרחצו.

משום מה נהגתי בשעות אלה להיכנס לבית קלמן, לחברי משה. בסך־הכל צריך הייתי לפסוע רק צעד אחד ממפתן ביתנו למפתן ביתם.

בשובי, לאחר שעה ארוכה, מצאתי את אמי ואת אחיותי רחוצות, חפופות ומסרקות זו את זו.

על־כי אמותינו ואחיותינו, טובלות היו, בכל־זאת, ב״מיקווה״, נודע לי הרבה יותר מאוחר.

לא היה זה סוד, כי כלה לפני חופתה, חייבת לטבול ב״מיקווה״. לכך נקבע מועד מיוחד עם הבלנית (ה״טיקערין״).

אחר־כך קלטו אוזני, כלאחר הכותל, כי עוד ערבים מיוחדים, שמורים לנשים במיקווה. ערב כזה נקבע מראש עם הבלנית (ה״טיקערין״) ואין הדבר הזה נעשה בפרהסיה. לא ההליכה לשם ולא החזרה משם. דבר זה היה נמסר רק מפה לאוזן וגם מפני הילדים הקטנים, היו הנשים נזהרות. יותר מפעם הרגשתי, כי בהתקרבי אל אמי, המשוחחת עם מכירה או שכנה על ה״מקווה״, הדיבור נפסק לפתע והשיחה עוברת לנושא אחר לגמרי.

בדימיוני ניסיתי לפענח את הסוד. תמהתי! מדוע כל זה, אפוף סודות? מה עושות שם אמהותינו, דודותינו ואחיותינו? מדוע מתחמקות הן מן הבית בסתר ושבות במיסתרים? מה עושות הן שם ב״מיקווה״? האם יורדות הן שם בכותנותיהן, כפי שעושות זאת בנהר, או שמא יורדות הן לטבול ב״מיקווה״ ערומות, כמונו הגברים, בגלוי ולעין כל.

למדתי לכבד את המיסתורין ואת הסודות ואף פעם בחיי, לא גיליתי לאוזן אחרת, מה שהגיתי ביני לביני.

לימים, כשלמדתי כבר בחדר פרשיות על טומאה וטוהרה ועל ימי נידה, נפתרו תעלומות ה״מיקווה״.

הבנתי, כי ה״מיקווה״, הוא חלק בלתי נפרד, למה שמכונה - טוהרה - הן לגברים והן לנשים.

המלמד, רבי נחמיה פעקיל

אדם אחד ידעתי, שעלה במלאכת האולר שלו על יאשע שמש. היה זה המלמד, רבי נחמיה פעקיל

אצבעות גרומות

מניבכי זיכרוני עולה יהודי כהה פנים, בעל זקן שחור, נמוך קומה, צנום, ראשו בין כתפיו, חטוטרת לו מלפנים ומאחור ועיניו חודרות לתוך עיני, דוקרות ורואות הכל.

קולו מתמלט ומגיע לאוזני, כאילו מתוך חבית בא. אצבעותיו הגרומות אוחזות קיסם עץ ואולרו מגלף בו כרצונו. פיתוחיו: ציפור, חתול, כלב, כפתור, פרח ומה לא?

ואם אולרו נח ואינו מחליק ואינו משייף, עוסקות אצבעותיו בכתיבת ה״קויטלך״ לבית המטבחיים. וזאת עליכם לדעת, האיש הזה מופקד על כל ה״בשר״ בעיירה, מן העוף ועד הבהמה הגסה.

אם קנתה עקרת־בית עוף בשוק ומתכוננת להביאו לשוחט, היא חייבת קודם כל לבוא לבית נחמיה פעקיל ולפדות באגורותיה קוויטל.

נחמיה טובל נוצתו בקסת ובדיו רושם באותיות פנינים ״קוויטל״. בעת מעשה שפתיו הוגות בינן לבין עצמן מילה אחר מילה אחר הכתוב.

עינינו בולעות כל תנועה מתנועותיו ועוקבות אחר מניין הפרוטות הנישלחות לקופסה המיועדת לכך, פרוטה לפרוטה.

השעור בחומש מתחדש והאצבעות חוזרות למלאכתן בעץ.

חרדה אוחזת בי למראה אצבעות אלה. יודעות הן גם מלאכה אחרת. האצבעות הארוכות לופתות את לחייך או זרועך, כאילו צבתות אחזו בהן. רשפים ניתזים מעיניך ולהבא תיזהר מאוד, שלא להיתפס בקלקלתך.

גם אם מרוחק הינך ממקום עומדו, אינך מובטח מפני אצבעותיו הצובטות.

פתע פתאום, אוחזות הן בבשרך. במפתיע צץ מאחוריך. עיניך בחומש, ראשך טרוד בסחר חליפין, ידיך מתחת לשולחן, ממששות ובודקות את חפץ החליפין והנה לפותה זרועך בין אצבעותיו.

אם שיחק מזלך ויצאת בצביטה אחת שבין אגודל ואצבע, לא ממעכת ולא ממושכת - חצי צרה.

אם איתרע מזלך והוא תקע בבשרך את שתי אצבעותיו והן תופסות, אוחזות, מושכות וממעכות ואינן מניחות לך וחוזרות וצובטות פעם ופעמיים ושלוש - נקלעת לצרה צרורה.

סימני האצבעות הגרומות, השאירו בבשרך סימנים כחולים, שלא יעברו במהרה וישמשו אזהרה חתומה וכואבת לימים רבים.

אני זוכרו, עומד תמיד. תלמידיו יושבים לשמאלו ולימינו. הוא על עומדו ורק ראשו הגדול וזקנו השחור, בולטים מעל השולחן. קומתו הנמוכה והעקומה נבלעת מתחתיו. עיניו אינן משות מאולרו ומגזר העץ שבידו, אלא לשם בדיקה, מה זוממים שותי תורתו ומה מידת הקשבתם.

רבות הגיתי בליבי: אילו יושב היה על כיסא רגיל, היה ראשו ורובו, נבלע בין כיסא לשולחן.

כך או אחרת – רבנו עמד תמיד.

החומש וכלי המישכן

בשל טיפולו בבשרי ובבשר חברי, לא חיבבתיו, אולם הערצתיו על מעשי ידיו בעץ ובאולר.

בפרשיות ה"חומש" על מלאכת המישכן וכליו, לא היה מלמד כמותו. עד היום אני רואה את מנורת הזהב הטהור, בעיני דימיוני.

באצבעותיו ובאולרו התקין יצירות זערערות על כל פרטיהן ודקדוקיהן כמתואר בחומש.

מפי מי למד רבנו נחמיה פדגוגיה ותורת המחשה?

מלאכת הגילוף היתה טבועה בגופו המעוקם וידיו הזינו את עיניו במראות פלאים.

דמיוננו נבט, פרח והעשיר עם כל יציר כפיו. המנורה: קניה, גביעיה, כפתוריה ופרחיה: כלי־השולחן; קערותיו וכפותיו; כלי־הקטורת, דגלי השבטים – כל אלה מגולפים בעץ עמדו על שולחן הלימודים. מסעות בני־ישראל "ויסעו ויחנו" – לא היו מילות שיגרה. היינו שותפים למסע ולחניה.

מעשי יעקב אבינו ולהטיו ברהטים, הוצגו לעינינו ממש.

קולמוס וקוויטלך

כאשר התפנו ידיו ממלאכת הגילוף ומכתיבת הקוויטלך, היה מוציא מאי שם, בלוא שהרגשנו, נוצות כנף משל אווז והיה פותח בהתקנת מלאי קולמוסים לכתיבה.

נוטל היה נוצה לידו, מסתכל בה ובוחנה. מוציא את אולרו מחזייתו, שולף את הלהב הגדול ובהינף אחד מקטם את שורש הנוצה בחיתוך מאורך הקנה לעומקו ולצדדיו כאחד. מיד ראית בקצה הנוצה מיגרעת, ההולכת ומעמיקה. לאורך הקנה ולצדדיו, השתפע חוד, מעין קודקוד של משולש שווה־שוקיים. את החוד היה בוחן עתה על ציפורן אגודלו. סוגר את הלהב הגדול, פותח את הלהב הקטן ומתחיל בטיפול עדין, זהיר־זהיר. מה עשה בדיוק, לא הבנתי. כנראה, ששיסע בחוד שסע, על כל פנים התקין את הקולמוס ושיפצו לכתיבה תמה. בקולמוסים אלה, מילא את תוכן ה"קוויטלך" לסוגיהן ב"כתב פנינים".

את המושגים: בהמה דקה, בהמה גסה, קניתי בימים ההם, תוך וויכוחו של רבי נחמיה עם הקצבים.

כתיבת ה"קוויטלך" היתה "חזקה" בידיו.

בימים אלה, שהנני דולה עתה בזיכרוני, הוא היה בעל ה"חזקה" היחיד בעיירתי.

כיצד הגיע ל"חזקה" זאת - איני יודע.

בהתבגרותי למדתי לדעת, שמאלכה זו, הינה משרה מטעם הקהילה ופרנסיה, שהכנסתה כיסתה חלק ניכר מהוצאות הקהילה. מידה רבה של מהימנות ונאמנות, היתה קשורה בביצוע תפקיד זה. רבי נחמיה, ניחן בסגולות אלה.

חרושת הסבון

מלמדות וכתיבת ה"קוויטלך", לא הספיקו לפרנסתו של רבי נחמיה. בניו של רבי נחמיה הירש וישראל טלר, עסקו במיבשל סבון ולעתים נדרשת היתה עזרתנו. אנחנו התלמידים עשינו זאת ברצון ובהתלהבות.

פלא חדש היה מתבצע לעינינו. גושי חלב הובאו לחצרו של רבנו נחמיה. כך קראנו לגושי השומן, שהובאו מבית־המטבחיים ואני משער, כי בחינם ניתנו ע"י הקצבים, כי נפסלו ע"י המנקר וטרפה הם. ליהודים, אסורים היו למאכל ונידונו לכלייה. הנוצרים לא הזדקקו להם, מכיוון שהיה להם שומן מ"נחירת חזיריהם".

מי הגה את הרעיון הזה של עשיית סבון, - לא ידוע לי. אוזני הילד שלי קלטו סברה כאילו בנו הבכור של רבי נחמיה, הירש, החזיק בידיו בסודי סודות ספר קסמים, המכיל סודות העולם ופלאיו. בספר זה גילה הירש את אומנות חרושת הסבון. הירש ביצע תורה זו הלכה למעשה, יחד עם אחיו הצעיר, ישראל.

רבי נחמיה, כנראה, היה בעצה אחת איתם ושקד על בניית תבנית (שטאנץ) מיוחדת להתווית שם על כל חתיכת סבון.

המלאכה היתה מתבצעת בחדר אחורי שבחצרו של רבי נחמיה. גושי חלב וגושי סודה, שהובאו בשקים הושלכו לתוך דוד. את התערובת היו מבשלים ומרתיחים. אידי המיבשל מילאו את החלל וסירחונו נישא למרחוק. היורה הרותחת נוצקה לתוך תבנית עץ בצורת קוביה. תבנית זו מלאכת מחשבת היתה וניתנה לפירוק. כנראה שהיתה יציר כפיו של רבנו נחמיה. כשהיורה הצטננה, פורקה התבנית וראית לפניך גוש סבון גדול בצורת קוביה. הגוש היה לח וחלקלק.

רשת של חוט ברזל טובעה בגוש הסבון בידי האחים וטבעה וחתכה בו חתיכות־חתיכות.

שעת הייבוש הגיעה. סבון לח אי אפשר היה לשווק. עם הייבוש הופיעה

צרה צרורה פני הסבון פרחו. ניקודים ניקודים לבנבנים-אפרפרים, מעין צרעת, כיסו את דפנותיו.

שני היוצרים, היו מייגעים את מוחם לסיבת ה״צרעת״ אף עקרת בית לא היתה מוכנה לקנות סבון מצורע. כנראה, שני מבשלי הסבון, לא ידעו בדיוק את סוד התרכובת באחוזי הסודה והחלב.

היו אלה ימי בראשית למבשלי הסבון. הירש וישראל.

מרצון ושלא מרצון, היינו אנחנו התלמידים שותפים לכל הצרות, שהתעוררו.

זוכרני, היותי עד לניסיון חיתוך גוש הסבון בחוטי משיכה בלבד. הרבה יגיעות יגעו השניים, כדי להוציא מתחת ידם חתיכות שוות בגודלן ולא הצליחו.

ה״חדר״ היה שותף מלא לתהליכי הייצור והיסורים, שנתייסרו בהם בעלי ההמצאה. לא אחת התבקשנו לסייע בעבודת אריזה וכדומה.

חלף ״זמן״... עברתי למלמד אחר, אבל המשכתי לעקוב אחר תהליך ייצור הסבון.

אכן לימים התגברו הממציאים על קשיי התבנית, החיתוך והייבוש. ה״צרעת״ נעלמה. הסבון רכש לו שוק וקונים.

*

מה קרה לרבי נחמיה ולכל בני־משפחתו - איני יודע. השואה הועידה, כנראה, גורל אחיד לרוב בני עיירתנו.

מורות יהודיות

כבר בכתות הנמוכות ידעתי, כי יש לנו בבית־ספרנו, חמש מורות יהודיות: המורה מלוויסיה פרייד מרגוליס, המורה קופפרמן, המורה פל, המורה קלרה דויטש והמורה אטלס, שהשתמדה.

המורה: מלוויסיה פרייד מרגוליס

מן המורות היהודיות, המורה פרייד, היתה הקרובה לנו ביותר. היא התגוררה בתוכנו, ברחוב הראשי. ביתה עמד סמוך מאוד לבית־הספר עצמו, ולא היה כמעט, מה שקוראים הפדגוגים, דיסטנץ - מרחק או מחיצה בינה לבינינו. יכולנו לעקוב אחריה בעינינו ולשמוע את קולה באוזנינו, בעוברינו ליד ביתה.

פעמים ראיתיה שוטפת את רצפות ביתה וכילד התקשיתי להבין זאת. כיצד מורה עושה במו ידיה מלאכות של כל בשר ודם.

פעמים שמענוה רבה עם אחיותיה ואִמה. התנהגות זו הפחיתה את מידת הכבוד, שייחדתי למורה ולתורתה.

ייראת הכבוד שלי כלפי המורה התנפצה באחת, כבר בביקורי הראשונים בבית־הספר. ראיתיה מתפללת את תפילת הגויים יחד עם ילדי הפולנים והאוקראינים בכיתה. היא נהגה כך, כאילו טבעי הדבר ואין בו משום פריצה כלשהי או סטייה מדרכי היהודים.

ב״חדר״ חונכתי, כי בעוברי ליד ״צלם״ (צלב) או כנסייה או פסל, או איקונין, עלי למלמל את הפסוק: ״שקץ תשקצנו, תעב תתעבנו, כי חרם הוא״!. מי שיפסוק את פסוקו בקול רם ואף יירק לעבר הצלם, הרי זה משובח.

והנה, מורה יהודיה זאת, בוקר־בוקר, מקימה אותנו. היא בעצמה מתווה את הצלב במיצחה ובכתפיה. מצמידה את כפותיה, מצליבה את אגודליה ובקול רם היא מברכת בהדגישה מילה־מילה:

W. imię ojca i syna i ducha swiętego AMEN!
Ojcze nasz Ktory jestes w niebie i na ziemi daj nam chleba powszedniego

״בשם האב, הבן ורוח הקודש, אמן! אבינו שבשמים ובארץ, תן לנו לחם מִדי יום ביומו״.

הילדים הפולנים והאוקראינים, חזרו אחריה מילה במילה, בכוונה רבה. ואנחנו הילדים היהודים, עמדנו דוממים כל שעת התפילה. היתה זאת תפילת ה״פטר נוסטר״ לכל פרטיו, שהיה לילדי הנוצרים להבדיל כ״מודה אני״ לגבינו ואולי אפילו כ״שמע ישראל״! ביני לביני, הייתי מרחם על המורה פרייד, שעושה נבלה כזאת בפרהסייה. הייתי בטוח, שעונש חמור מן השמיים, צפוי לה למורתי זאת בשל כך. מחשב הייתי דרכים, כיצד לתקן את המעוות רץ

הייתי בלוויות אחר המת ואחר ״מקשקשי בקופסאות״ צדקה, הקוראים: ״צדקה תציל ממוות״. מנסה הייתי בכל כוחותי, לכפר במטבע כלשהו על חילול הקודש של מורתי ושל עצמי, על כי אני קם בוקר־בוקר עם כל התלמידים, שומע בדומיה את תפילת המורה היהודיה והילדים הנוצרים, שותק ואיני מוחה.

הייתי משוכנע, שמשהו גרוע ביותר צפוי לי ואף ייקרה למורתי ולחברי.

בהגיעי עם ההלוויה לבית העלמין, נתתי את עיני בחלקה המיוחדת שבקצהו. ניצבו שם שלוש או ארבע מצבות מיוחדות, עשויות שיש, צורת פירמידות קטועות להן, וגדר מעוטרת שרשרות מתכת מסביבן.

עמוק בקרבי נספגו שמועות וסיפורים מוזרים, כי אלה מצבות של מורות יהודיות, שניספו באסון מגיפה או שריפה.

כשלעצמי ״פתרתי״ את הסוד. האסון לא קרה, אלא בשל התפילות האסורות.

אי שם במעמקי נפשי, הרגשתי, כי המורות היהודיות עשו זאת שלא מרצונן החופשי. אנוסות היו לעשות זאת ע״פ החוק בכל זאת לא פסח עליהן האסון.

ענין המצבות המיוחדות, נשאר עבורי אפוף מיסתורין זמן רב.

לימים, הסתבר לי, שהמצבות הן אחוזת קבר משפחתית של ראש העיר היהודי לשעבר ובני משפחתו.

המורה: קלרה דויטש

אינני זוכר, אם המורה קלרה דויטש, לימדתני לימודים מן המניין, במסגרת בית־הספר היסודי. היכרתיה כפי שהיכרתי את כל המורים והמורות שלימדו בבית־ספרנו.

יום אחד קראה לי, המורה קלרה דויטש, לבוא לביתה. היא התגוררה הרחק ממרכז העיר, בשכונה של גויים, ברחוב שמעבר לבית הדואר ובית־הספר לבנות, שממול בית הדואר.

ההזמנה הגיעה אלי סמוך לחג הפסח של שנת 1928. מאז סיום בית־הספר, הייתי, כביכול, אדון לעצמי. את ביה״ס סיימתי ביוני 1928 ופטור הייתי מלימודים. את ה״חדר״ סיימתי עוד קודם לכן, עם תום ״זמן״ החורף של אותה שנה. הלילות הארוכים של החורף, הייתי לומד עם אנשל מילך בקלויז של חסידי אוסיאטין. חֲברי הקרוב ביותר בימים ההם, אהרן וויסהויז, הלך שלא מרצון – ביתו כפה זאת עליו – אצל שמעון ווונדרלוק, להיות שוליה של חייטים. גם אני רציתי ללמוד מקצוע.

בימים ההם, הייתי מבלה שעות ומתבונן במלאכת הנגרות של הנגרים ממשפחת יוסיל צלשולס ומאוד מאוד, חשקה נפשי במלאכה זו.

בימים אלה למדו שם והכשירו את עצמם למקצוע, חלוצים אחדים.

אמי לא הסכימה לכך כמינהג הימים ההם, היא ראתה פחיתות כבוד

בעבודת כפיים. משום אהבתי הגדולה אליה והערכתי העמוקה לה, לא עמד בי העוז, להמרות את פיה ולאכזבה. הייתי נבוך מאוד ולא מצאתי מוצא ממבוכתי. בדיוק אז, הגיעה אלי הזמנתה של המורה, קלרה דויטש.

באתי אל ביתה, מבויש וכבד פה. היא קיבלתני בפשטות ובלבביות. הושיבה אותי לשולחן ובפולנית אמרה לי: הזמנתיך אלי, כי עוד זמן מועט, אני חוזרת עם שני תלמידים על החומר הנדרש בבחינות כניסה לבית־ספר תיכוני. בהכירי אותך, הנני בטוחה, שלך תספיק החזרה בלבד ותעבור את הבחינות. שני התלמידים הם: בוזיה אנגל וקמוש ברומר. אנא, תצטרף אליהם אחרי פסח ותקבל שיעורים כאן בביתי.

הסתכלתי בה, כי עד כה שמעתיה, אבל ראשי היה מורד קימעה, ועיני מושפלות.

לא העזתי להסתכל בעיניה. עתה נתתי בה את עיני. חן של טוב לב, היה שפוך על פניה ועיניה שחקו.

החום, שזרם מעיניה אלי, משך אותי אל הפנים האלה, הרזות, הלא יפות במובן המקובל, אבל אותי פנים אלה הקסימו ברגע זה. פתיחותה כלפי וביטחונה בי, זרמו וזרמו לתוך פי וגרוני, חדרו והרחיבו את ריאותי, השתפכו ומילאו את לבי, את קרבי ואת בטני. חמימות זו פרצה, הקיפתני ואפפתני כולי גם מבחוץ. מוקסם כולי, הקשבתי עדיין, אם כי היא חדלה כבר מדבר, ורק עיניה המשיכו להביט בי ולחייך אלי. היא חיכתה, כנראה, לתשובתי וכשלא השיבותי לה זמן ממושך ויתר על המידה, פטרתני מלפניה באומרה: טוב, חשוב בבית על מה שאמרתי לך, ומיד לאחר החג תבוא. אתה לא חייב לתת לי תשובה. תבוא יחד שם שני התלמידים, שאמרתי לך.

וכך התחלתי ללמוד. זה היה כל־כך פשוט, אבל לא קל. אפילו קשה מאוד. יום יום הלכתי עם שני הנערים, שהיו צעירים ממני במקצת. הם השתייכו למחזור לימודים אחרי.

המורה דויטש התייחסה אלי בדיוק, כפי שהתייחסה אליהם. הייתה פונה אלינו לפי התור ולפי התור הייתי עונה לה, כשנישאלתי. "תענוג" רב, לא הייתי גורם לה בגימגומי מחמת בושה ועל אחת כמה וכמה בהיגויי המשובש והמגוחך. העיצורים הפולניים הקשים והכבדים, היו בפי בלתי ניתנים להיגוי ואני סילפתים, שלא מרצון, אבל בעקשנות – רכים ומגוחכים. המורה לא לעגה לי אף פעם. היא עקבה אחר מאבקי הבלתי נילאה. לא כך חברי קאמוש, בן למשפחה מתבוללת ושפת האם שלו היתה פולנית. הוא לא היה צוחק לי בגלוי, מחמת מורא המורה, אבל ראיתי את מבטיו הלגלגניים ולא פעם נבוכותי. עמלתי לתקן את עצמי, את מבעי ואת קולי, אבל ההצלחה היתה הרחק־הרחק ממני. חזרתי והסתבכתי. מוקשי העיצורים הקשים, אחזו בלשוני כבחבלים ועצרוה והכשילוה עוד ועוד. החרדה פן תיוורקש לשוני ותיכשל ליוותני עוד זמן

רב, כשעברתי כבר את הבחינות האמורות והצלחתי ונתקבלתי לבית־הספר היהודי התיכון לבוב. חייב הייתי ככל בני העיירות העניים, שהגיעו ללימודים בלבוב, לדאוג לפרנסתי. כל אלה התפרנסו, רובם ככולם ממתן שיעורים פרטיים - קוריפטיטור - כך קראנו לעיסוק זה.

שיחקה לי שעתי וזמן קצר לאחר תחילת הלימודים בתיכון הזה, קיבלתי את תלמידי הראשון. היה זה נער צעיר ממני בשנתיים או שלוש. אביו המהנדס ביקשני ללמד את בנו עברית. קיבלתי את השיעור בשמחה מעורבת ציפיות וחרדה. חששתי מאוד לראשית עצמאותי כמורה בגיל ארבע־עשרה, חמש־עשרה.

ואכן, אשר חששתי וחרדתי בא. לאחר שיעור או שניים, תפס אותי תלמידי בקלקלתי. הוא עמד מייד על לשוני הנוקשה והרכה כאחת. נוקשה בעת, שחייבת היתה להיות רכה ורכה, כשהייתה צריכה להיות קשה.

כאילו לתומו, לאחר שהקניתי לו את שם המספר הסודר: ראשון, שני, שלישי, חזר ושאלני: ״שלישי״ - מה זה בפולנית ואני ניתפסתי מייד. בלי להרגיש במלכודת, שפרש לי - נפלתי ישר לתוכה. ״צֶ׳צְ׳י״ - אמרתי לו והוא פרץ בצחוק רב. במקום ״טשצי״, אמרתי ״צֶ׳צְ׳י״.

אחר כשלון זה, ישבתי שעות רבות בחדרי והייתי מענה את לשוני בהיגויים הקשים והרכים לסוגיהם. לא נילאתי הָגוה וחזור. ראיתי בדימיוני את דמוסטנס כבד הפה, המתרוצץ לאורך החוף, אבני חצץ בפיו, משנן משפטים ופסוקים, כדי להתגבר על מגבלתו. התנחמי בחלקי ותרגילי שפרו עלי בהחלט.

אחזור לשיעורים אצל המורה קלרה דויטש.

בינתיים חייב הייתי לשנן פרקים רבים בתורת הצומח והחי, כי היו שם פרשות רבות בתורת היונקים והציפורים.

המקצועות האחרים לא הכבידו עלי. שלטתי בהם שליטה טובה והלימוד לא גרם לי קשיים. לא המתמטיקה ולא ההנדסה, לא ההיסטוריה ואף לא הגיאוגרפיה.

קצר ראייה הייתי, כנראה, מלידה. מראה הציפורים, מיבנה גופם וגוני גוניהם הכבידו על זיכרוני. עבורי היה זה בעיקר עניין של זיכרון ולא של קשר עיין. המאמץ היה קשה ומיום ליום גבר המתח.

יום הבחינה קרב אלי בצעדים איתנים וביטחוני העצמי הלך והתערער.

ימי החופש הגדול הגיעו, אבל עבור שלושתינו, לא היה זה חופש, חייבים היינו ללמוד ולשנן ולחזור וללמוד.

כאן אירעה תקלה. מורתנו קיבלה אורחים. תחילה שמענו אותם מעבר לכותל. הייתה זאת אחותה של מורתנו, שבאה יחד עם ביתה להתארח. למחרת בהתקרבנו אל הבית, ראינו את מורתנו עם אחותה וילדתה בחצר. למראינו, האורחות הסתלקו מהר. התחמקותן הנחפזת, עוררה בנו תמיהה. בשבתנו כבר

לשולחן ובהקשיבנו לשאלות, שמורתנו הציגה לנו, קרה משהו מוזר מאוד. ברגע של שתיקה, קלטה אזני הברות מוזרות מעבר לקיר. הגיים מובלעים ומרוסקים, נשמעו כאילו מתוך שופר. חייב הייתי להאזין לשאלות מורתנו, אבל קישבי נישבה בהדהודי הקולות וההגיים המגורגרים.

טפח אחר טפח, התברר הענין. האם והילדה לא ניסו עוד להסתלק ולברוח מפנינו. ראיתי ילדה צעירה בשלוש או בארבע שנים מגילי. תנועות ראש מוזרות ליווה. הצוואר כאילו נילאה מלשאת ראש זה והראש נע, שלא במתכוון ימינה ושמאלה, מעלה ומטה, שונה מכל ראש ילדה, שהיכרתי עד כה.

יום אחד נעלמה האם ומורתנו נשארה עם הילדה. בהגיענו לשיעור הגמיאתה המורה קקאו והשולחן וכל אשר עליו, רטובים היו בנוזל זה.

קושי רב התקשתה הילדה להעביר דרך גרונה את המשקה. רק עתה הבחנו, אלה מאמצים נאלצה הילדה לבצע, כדי להוציא מגרונה הגיים אלה, ששמענו בימים האחרונים מאחורי הקיר. אף מילה לא ניפלטה בשלמות. הברות־הברות שסועות ונפרדות, יצאו המילים מגרון זה. משהו עצוב מאוד נשקף מעיני הילדה. מאומצות, תפוחות ומבוהלות היו העיניים. הפה ניפער ונחתם חליפות וההגיים שניפלטו, נדמה היה, שמתמלטים הם מתנועות קשתיות של ראש עמל ללא הרף בפרך. מבוהלים היינו גם אנחנו. נבוך ומבויש הרגשתי, כיצד ילדה עמלה ויגעה להשמיע לנו את בירכתה. עצב נישקף מעיני מורתי. ליבי התמלא צער ועיני דמעות. הפניתי פני וניסיתי להתגבר על ריגשותי ודימעותי.

היצלחתי... אכן, הדמעות לא פרצו מעיני, אבל ימים רבים מאז, ליוותה אותי תנועת הראש הזה, העובד והעמל כל הזמן, הפה הניפער והניסגר, והצוואר הגמיש המתנועע ללא הרף בקשתות מאולתרות ובלתי ניתפסות על ידי ההיגיון וההרגל.

עקבתי עתה אחר מורתי ואחר בת אחותה. ראיתי בכמה סבלנות וטוב לב ללוא מצרים, מטפלת מורתי בילדה מוכת הגורל. בלי משים זרמו לתוכי הכבוד לחיים, אהבת הזולת והדבקות במאבק. אהבת החיים זרמה והשתקעה בנישמתי. בלי משים למדתי להתגבר על סבל גופני, צער ויסורים.

ביחסה של המורה כלפינו, לא נישתנה דבר. רוך וחומרה, אהבה וקפדנות ללא שום התפרצות של כעס או של רוגז. ילדים משלה, לא היו לה למורה קלרה דויטש. אהבתה וקולה השלו ליווני כל העת. על אף הצער ועל אף הצרות.

פתאום, התרגש ושטף אותנו, נחשול של שטות. עד היום אינני תופס, כיצד שלט בנו שלטון עריצים ימים ממושכים, בלי יכולת של השתחררות ממנו. בצאתנו מן השיעור, היינו נפרדים מן המורה במלים:
לאמור: אני נושק ידיך. היתה זאת ברכה מקובלת בשעת פרידה. יום אחד בשעת הפרידה הקצרה הזאת, פרץ אחד משלושתנו בצחוק רם למשמע שתי מלים אלה. השניים האחרים, לא עצרו כוח ופרצו גם הם בצחוק השובבני הפרוע

מבויישים עמדנו שלושתינו ליד הדלת. ראשינו מושפלים ורגלינו רתוקות, בלי אפשרות לזוז. מורתנו הסתכלה בנו ממושכות. לבסוף פטרה אותנו בשקט וללוא תרעומת: לכו לשלום, להתראות! אילו נגמר בכך הדבר - חצי נחמה, אבל לבושתי ולבושתנו חזיון טפשי ונואל זה חזר ושב וחזר עוד ימים רבים. חרדתי לקראת שעה זו. נשבעתי בלבי שאעשה הכול שבידי ולא אחזור ולא אצטרף לאיוולת. הדבר לא עלה בידי ולא בידי חברי. המחזה המגוחך חזר על עצמו עוד ועוד.

מי שנשאר איתן ושלו - זאת היתה מותרנו. היא חיפשה דרכים, כיצד לשחררנו מהאיוולת. ברגע שהתרוממנו ממושבנו, היתה מזדרזת ומשלחת אותנו לשלום, ואז חלפה התופעה מאליה, כאילו לא היתה מעולם.

לאחר שנים מרובות, כשעבדתי כמורה בגבעתיים, נתברכתי בסלחנות רבה כלפי חולשות חניכי ותלמידי. אם מילים אלה, ייפלו במקרה לידי מי מהם יידע: כל הרגעים היפים והמאושרים, ההגנה ההדדית, החמימות ושאר הרוח - בזכותה של מורתי קלרה דויטש באו לי. היא ורק היא, מקור הסגולות הללו. היא שתלה אותם עמוק, עמוק בלבי. ברגעים של לחץ ומצוקה, שבין מורה לחניכיו דליתי אותם מעומק לבי והינחלתי להם.

עמדנו בבחינות. קמוש ובוז׳ה בטרנופול בגימנסיה הממשלתית ואני בלבוב בגימנסיה היהודית.

מדוע בחרתי אני בלבוב ולא בטרנופול, שהיתה קרובה ״קפיצת חתול״ (א קאצן שפרינג לעיירתנו, ישאל מישהו - הסיבה פשוטה מאוד. בטרנופול לא היתה כמעט אפשרות לקיום עצמי. הבית היה צריך לשאת בהוצאות. ואילו בלבוב האפשרויות לקבלת שיעורים פרטיים רבות היו. סיבה נוספת היתה ודאי, גישתי אז לעניני דת. גימנסיה פולנית, פירושה היה הסכמה לבקר בבית־הספר בשבת ולעשות בו דברים המתחייבים מן הלמידה. בימים ההם, הייתי שומר הלכה ומצוות בקפדנות. זוכרני, כי בשנתיים הראשונות לשהותי בלבוב, הייתי מתנזר מאוכל עד לאחר הלימודים. ביום שלא הספקתי להתפלל תפילת שחרית לפני הלימודים. הייתי גוזר על עצמי תענית זאת מרצון וכדבר המובן מאליו. לא קיצרתי את פיאותי ולא ישבתי בכיתה גלוי ראש. כנראה, שדברים אלה הכריעו את הכף לזכות לבוב.

בית־הספר התיכון היהודי, היה חלק מהמוסד הגדול, שהשתייך לאיגוד היהודי של בתי ספר עממיים ותיכוניים בלבוב. איגוד זה כלל מספר מוסדות ואלה הם: גימנסיה הומניסטית לבנים, גימנסיה קלסית לבנים, גימנסיה הומניסטית לבנות, גימנסיה עברית קואדוקציונית משותפת לשני המינים, בית־ספר עממי וגן ילדים.

בשעת ההפסקה היתה החצר ברחוב זיגמונטובסקה, הומה ורועשת ממאות תלמידים ותלמידות מכל הגילים.

*

אני סיימתי את בית הספר בשנת 1934 ונשארתי שנה נוספת בלבוב, כדי להכשיר את עצמי מבחינה מקצועית לעלייה ארצה.

ברכישת מקצוע לא הצלחתי, אם כי ניסיתי גם צבעות וגם חשמלאות. הכשרה זו לא היתה ממוסדת והיינו המתלמדים הפקר בידי מעבידינו. המעבידים ראו לפניהם קודם כל את ניצולי לטובתם ולא הקניית מקצוע. בכל זאת נשארתי בלבוב.

בהמשיכי בשעורי הפרטיים חסכתי כסף לעלייה ארצה כסטודנט מן המניין של האוניברסיטה העברית. אחותי הבכירה, אסתר, עזרה לי בכספי חסכונותיה. היא עבדה אז כמורה.

לפני עלייתי ארצה, באתי למיקולינצה לשם פרידה. הלכתי לבקר את מורתי קלרה דויטש. באתי להודות לה על מה שעשתה עבורי, לפני שנים אחדות מיוזמתה וללא כל תמורה מצידי.

בעצם היא פתחה בפני את הדרך ללימודי ודחפתני בתבונתה ובטוב לבה לצעוד קדימה בביטחון.

מורתי, קלרה דויטש, קיבלה אותי בשימחה. עיניה הטובות חייכו אלי. פניה האירו, על כי עמלה נשא פרי.

בדאגתה לי, לא הסתפקה במה שעשתה כבר למעני. שני מכתבים הפקידה בידי לידידיה וקרוביה בארץ.

אחד למר גוט בירושלים, שהיה אז בעליו או שותף של קולנוע ״ציון״ ושני לקרובה ברחוב פרוג בתל־אביב.

המכתבים לא הביאו לי ברכה. שפל כלכלי חמור שרר אז בארץ. מחוסרי עבודה רבים, מיואשים קיבלוני בבית־העולים בתל־אביב במילים: קורבן חדש!

כל זאת, לא יכלה מורתי, קלרה דויטש, לדעת. היא עשתה מה שתבונתה וליבה הכתיבו לה. לא הודעתי לה על תוצאות המלצותיה.

נבלעתי פה בתוך ים של מצוקות זעירות וגם חמורות .

על קייטנה אחת
(לזכרו של דוקטור ישראל זילברמן)

בימים הרחוקים ההם, הייתי משוכנע, כי בעולמנו, הכל נעשה בידי שמיים. יום אחד נקראתי להופיע בקבינט של דוקטור זילברמן. היה זה בית מיוחד, מוסתר בבוסתן, שהקיפו מסביב. מרוחק במקצת ממרכז העיר, מעבר לנהר ולגשר, מאחורי בית המשפט, עמד הבית אפוף סודות. אם השקפת עליו מצד העיר, ראית מימינו שרידי הטירה מימי הביניים או מימי חמלניצקי, ולשמאלו מדרגות אבן ללא ספור העולות ומטפסות אל הארמון, שנישא בראש ההר, חבוי ביער של עצי ערמונים ואלונים.

כזאטוטים היינו מפליגים לשם לעתים מזומנות. פעם כדי לחפש מציאות בחורבות הטירה ופעם כדי לשחק. היינו מפליאים זה את זה בסיפורים על ימים שעברו. במשחקינו היינו משחזרים את קורותיה, הלכה למעשה. ולא ארבה בזה, כי דבר שונה בתכלית, אמרתי לספר... גם לא על התחרויות, שערכנו כאן, מפעם לפעם, מי מאתנו יצליח לעלות בכל המדרגות בבת אחת בלי להינפש תוך טיפוס ועלייה, או מי מאתנו יצליח לאסוף יותר ערמונים או ״חזיר־ניסלאק״ - בלוטי אלון. אניח לכל העולם הקסום והרחוק הזה ואחזור אל ביתו של ד״ר זילברמן.

כאשר הוזמנתי אליו אותו בוקר, לא היה לי שום מושג על מטרת ההזמנה. מפוחד הייתי ומבויש, ילד רזה וצנום. איני זוכר בדיוק את גילי אז. כבן שתים־עשרה הייתי, ביישן ומופנם ואדוק למעלה מן המקובל בין חברי.

בחדר ההמתנה נמצאו אותה שעה עוד מספר אנשים מבוגרים, יהודים וגויים. שמעתי את הדוקטור בפסעו בחדר הקבלה שלו, וליבי לא היה עמי. ברצון הייתי מסתלק משם, אבל לא עמד בי העוז לעשות זאת.

הדלת נפתחה ובחללה עמד הרופא. חלחלה אחזתני. הוא נתן בי מבט. הרגשתי, כי אמד אותי באחת מראש ועד כף רגל.

בקול שקט קרא לי לבוא אל חדרו. הלכתי כמהופנט. התיישב בכסאו וציווני להתקרב אליו. נגשתי. קולו השקט והחביב הרגיעני. שם את אצבעותיו מתחת לשמורות עיני התחתונות ומשך אותן אחורנית והסתכל בארובותי מתחת לגלגל העיניים. אחר־כך החליק על לחיי ומיקם אותן מתחת ללסתותי. הוא לחץ פה ושם, בחפשו אחר בלוטות. ציווני לפתוח את פי, לחץ בכפיס עץ כלשהו על לשוני, ציווני להוציא הגיים משונים, הסתכל בגרוני והניחני. עד כה אחזני לחוץ מעט בין ברכיו.

הוא רשם בדף מה שרשם וציווני להוריד את חולצתי. משׁשני ובדק ביסודיות את חזי, גבי ובטני באצבעותיו ובמכשירו, שקלני ומדדני, ושוב רשם

בדף והורני להתלבש. שקע רגע בכתיבתו ותוך כדי מלאכתו פסק לאיטו ובשקט.

הנך זקוק באופן דחוף להבראה. אל תירא, אינך חולה. אם לא נשלחך להבראה, הנך עשוי לחלות. הקייץ נשלחך לקייטנה באוונייץ. באומרו זאת הושיט לי פתק ואמר: כאן כתבתי לך, מה שאגיד לך עכשו בעל־פה. מסר לי שורה של הוראות, מה מוטל עלי להכין לקראת הנסיעה. אחר בקשני לחזור על הוראותיו על־פה ופטרני מלפניו.

איני זוכר עוד כיצד התגלגלו העניינים לפרטיהם. אפס מה שנותר שמור עדיין בזכרוני עד עצם היום הזה, מספיק ודי, כדי למלא דפים רבים. פרטים, שלא סיפרתי עליהם לאיש מעולם. אספר פרטים אחדים בלבד. אולי מישהו ימצא בהם ענין.

ליל היציאה לקייטנה נחרת בי עמוק, עמוק. אמי הזמינה את אהרון בעל הפיאקר - כרכרה - בלשוננו. הוא צריך היה להסיעני לרכבת הנוסעת לטרנופול. המשא ומתן אתו התנהל כבר ימים אחדים לפני כן. הרכב הבטיח לאמי חגיגית שיעזור בידי לעלות לקרון ואף בהעלאת שקי. מה פתאום שק? פשוט בתכלית הפשטות! מזוודה לא היתה בידי, ואני סובר, שלא ידעת אפילו בימים ההם, מזוודה מהי.

בעל הפיאקר אחר לבוא ואני, כמובן, חששתי, שכל העסק אבוד לחלוטין. משהופיע סוף סוף, הרגשתי כאילו בלעני הפיאקר לתוך קרביו.

אף־על־פי, שליל קיץ היה הלילה, אחזה בי צינה ורעוד רעדתי. הרגשתי, כי אני נעקר מביתי, מאחיותי ומאמי. לעולם, לעולם לא יחזור עוד מה שהיה עד כה. עירי לא עוד עירי, וחברי, מה עליהם? הפיאקר הזה מסיעני לעולם זר, רחוק, בלתי ידוע, מפחיד ועוין.

עזבנו את הבתים האחרונים של העיירה. הרכב נוסע עתה בדרך, הידועה לי יפה יפה. פעמים רבות עברתי כאן ברגל, בדרך המלך הזאת, שלצדדיה מתמשך יער עצום ורב. אפס, מה רב ההבדל בין ההליכות ההן ובין עקירתי עכשו...

אז הלכתי עם קהל ילדים כמוני ועם המון מבוגרים. כולנו הלכנו, ואפילו רצנו לקבלת פנים. הרבי מצ׳ורטקוב היה נוסע ברכבת אל חסידיו בצ׳ורטקוב, עירו־עירם. בדרכו זו היה עובר דרך התחנה של עיירתנו. הרכבת היתה שוהה זמן מה בתחנה ברציף ואנחנו רצים כולנו בהמון לקבל פניו וללחוץ את ידו.

להוט הייתי להספיק ולזכות במצווה גדולה זו. כשהתרחש נס זה לראושנה, הייתי אולי בן שמונה, וחששתי מאוד, שהרבי הקדוש לא יושיט את ידו לזאטוט כמוני.

אבל הדבר התגלגל אחרת. בהגיעי אז לקרון, הצטופף המון רב ליד החלון הפתוח, שבו נראה מחצית גופו העליון של הרבי ופניו הדורים כפני מלך, ואני נדחק הצידה על־ידי ההמון ומורחק ממנו! עוד שנייה ולא אזכה להציץ

לתוך העיניים האלה ולהתבונן בפניו ובזקנו. לפתע הרימני אי מי מן המבוגרים וקרבני אל פני הצדיק. הרבי נטל את ידי בידו ואני הצצתי לו בעיניו בלבד, אף הספקתי לספוג את הדרת פניו הלבנים ואפילו לתפוס כהרף עיין את הפאר וההדר של פנים הקרון. היתה זו רכבת ראשונה, שראיתי בחיי.

מאז הייתי רץ לקבלות פנים אלה, כל אימת שהרבי עבר בדרך זו.

אולם מה שונה נסיעה זאת בלילה הזה בדרך זו עצמה, מהפעמים ההם?! לא אימת החיות הרעות שביער הפחידוני, אם כי ביער היו אותו זמן עדיין חיות למכביר. היה זה פחד ממין חדש, פחד טמיר הלופת, צובט ומכווץ את כל כולי מפני העולם הזר, הגדול והבלתי ידוע.

הגענו לתחנה. היא היתה כמעט ריקה מאדם. הרכבת טרם הגיעה וכאשר הגיעה, קיים הרכב כל מה שהבטיח לאמי. הוליך אותי לקרון ואף את שקי העלה. אולם מה שונה היתה רכבת זו מהרכבות, שהכרתי עד כה מקבלות הפנים של הרבי. לא פאר לה ולא הדר ולא חסידים בה עולזים ושמחים. מתי־מספר אנשים רדומים ומתנמנמים באור עמום. הקטר צופר, הגלגלים משקשקים, הקרונות זזים ואני מבחין פתאום, כי רכבת זו נוסעת הפעם בכיוון הפוך ומנוגד לכיוון שהיו נוסעות רכבות הרבי. לרגע קל נדהמתי, בחששי שמא בכל זאת טעה הרכב, אבל דעתי נתקררה עלי, אכן כיוון מחוז חפצי הפוך. כיוון טרנופול, לבוב, איווניץ, ואילו הרבי, היה נוסע לצ׳ורטקוב.

תוך מסעי, נצטרפו אלינו מספר נערים נוספים. הראשון ביניהם עלה בזלוצוב, והוא אף היה צעיר ממני. דעתי נתיישבה עלי, לא הייתי עוד בודד בעולם הגדול החדש.

באיווניץ התמקמנו בבית, שהוכן מראש למטרה זו. כמה נערים היינו, איני זוכר. על כל פנים היווינו קיבוץ נאה של כמאה נערים, שהתקבצו מערי גליציה המזרחית ועיירותיה.

ניתן היה בקלות להבחין שלוש קבוצות גיל. בני גילי, והם הרוב, גדולים ומבוגרים יותר וקבוצה שלישית קטנים וצעירים. הרוב המכריע של הילדים חבשו כובעים. קבוצה ניכרת - התהלכו ללא כיסוי ראש. לראשונה בחיי ראיתי קבוצה גדולה כל־כך של ילדים יהודים ללא כיסוי ראש. הדבר נראה מוקשה בעיני. התחברתי בעיקר עם חובשי הכובעים, שבין בני גילי ועקבתי במידת מה של חשדנות כלפי האחרים.

מופנם הייתי ונשארתי, כרגיל, אבל עיני הפקוחות לרווחה שתו בצמאון הכול.

לעת בוקר יצאנו אל מי מעיינות המרפא של איוונויץ. מהלכים היינו יחד, זוגות־זוגות בטור ארוך ומתמשך מביתנו, שעמד בשולי היער, עד למרכז מי המרפא.

בטיול בוקר הררי, רענן השגחתי לראשונה בחובבי טניס, מבהיקים בלובנם

מחבטים בידיהם רודפים ומתרוצצים אחר כדור. ראיתים צעירים וצעירות, עליזים מתרוננים, ללא כל צל של דאגה בפניהם. נתקנאתי בהם עד למאוד.

ראיתי חסידים מטיפוס חדש, לבושים הוד והדר, ממהרים לתפילת בוקר. עד מהרה למדתי לדעת, כי אלה הם חסידי דוקלה, והם שוהים כאן יחד עם רבם בקייט. מראה פניהם העיד בהם, כי אינם שרויים בדאגות פרנסה. כחסידים שהכרתי מקרוב, בעיירתי. ראיתי אמהות שלוות מתהלכות ומתנהלות לאיטן, משוחחות בנועם עם ילדיהם.

כל העולם רחוץ למשעי ואגלי הטל מתנוצצים בגווני פלא בקרני השמש. ראיתי את הבחורות הצעירות שופעות הבריאות, מגישות לנו בשמחה את כוסות החלב, חם ומהביל, מהול במי המרפא הנמזגים מתוך ברזים נוצצים, כאילו עשויים היו כסף.

שאבתי ללבי, לתוכי ולקרבי את האור, את השמחה ואת החופש ולבי עובר על גדותיו בתודה לדוקטור זילברמן, ששלחני לכאן.

פליאה בעיני. תמורה כבירה חוללו בי הרי הקרפטים. משוחרר אנוכי, מתרונן ועליז, מאושר ומפויס עם האנשים, עם העולם ועם בוראו.

מן היום הראשון אהבתי לסייר באיזור בית ההארחה שלנו. גיליתי את העצים המצמיחים גרגרי יער, שמהם היתה אמי מתקינה ווישניאק, כפי שהיו אומרים בבית: "אוף נישט צו באדארפאן" - שלא לצורך. והכוונה לעת צורך דחוף, בשעת מיחושי בטן, לא עלינו. שם מאחורי הבית, הכרתי גם את בעלת הבית, שהתגוררה עתה יחד עם בני ביתה במבנה ארעי בחצר. ראיתיה מגרדת לפת שכגודלה וכצבעה לא ראיתי מעודי. כשהסירה את ציפתה, היתה צהובה כחמאה כפרית בירח מאי.

עולם של גילויים ושמחות מדי יום ביומו.

ובמפתיע הושבתה שמחתי. כל העולם הקסום פקע בבת אחת...

עד כה נמנעתי לערוך את טיולי בפנים הבית מעודף ביישנות. כעבור ימים אחדים, גברה סקרנותי על ביישנותי והתחלתי מסייר בתוך הבית פנימה. וכפי שהפתגם ביידיש אומר: "כבין אויסגעוואקסען וו מהאט מיר נישט פארזייט" - צמחתי במקום שלא זרעוני. במחסן הפרודוקטים, במזווה, במטבח ועוד...

עד מהרה למדתי לדעת כי כל העובדות הן גויות או שיקצות וכי אין אדם, שישגיח על כשרות. לא היה שום הבדל בין מאכלי חלב למאכלי בשר. יותר מכך גם הבשר, שהובא על־ידי מי שהובא, איש לא הכשירו, כפי שאמי היתה מכשירתו בהמלחה ובשטיפה.

הדבר הכני בתדהמה ופחד עז תקפני. נדמה היה לי, כי אם אשתוק תרד רעה גדולה על הבית ויושביו. מגפה כלשהי תפקדנו ללא כל ספק. אני חייב לעשות משהו. אבל מה אעשה? בידי למנוע אסון ואיני יודע איך וכיצד? מחשבה

רודפת מחשבה ומוצא איין! התלבטתי והתייסרתי ומבוכתי אך גדלה. החלטתי קודם כל לגלות את הסוד המכביד הזה לחברי, חובשי הכובעים. איני זוכר עוד למי מהם ולכמה מהם ספרתי את הדבר.

הדבר נעשה ואכן הפתרון נמצא. החלטנו לגלות את החטא הנורא באוזני הרבי מדוקלה.

הוחלט ונעשה. קבוצה קטנה, חמקנו מהבית וגילינו לרבי את הנעשה אצלנו. למוחרת, אך חזרנו משתיית מי המעיין של בוקר, בהכנסנו, מצאנו שלושה חסידים של דוקלה מתווכחים עם אם הבית על העניין.

לא עבר, אלא יום אחד בלבד, ובבוקר העמידו השקצות, העובדות במטבח, ערבות של עץ על הרצפה, כיסון בסבכות עץ עשויות שתי וערב, פרשו עליהן את הבשר, בהמליחן אותו הלוך והמלח...

לאמיתו של דבר, מלאכתן לא הניחה את דעתי, כל צורכה. אמי היתה מבצעת מצווה זו אחרת לגמרי. התנחמתי, כי אם מעשה זה מניח את דעתם של חסידים מבוגרים, מי אני כי אלין?

היה עוד המשך לפרשה עגומה זו. מאז המלחת הבשר, לא בישלו עוד בשבת. לסעודת שבת, הגישו אוכל קר, או שחיממוהו בלבד.

פריט אחד ויחיד, בטיפול בו, לא חל כל שינוי, הינו אפייתו בשבת. היו אלה ימי קייץ כאמור. בגמר סעודת השבת נהגו לקנח בתופינים ממולאים דובדבנים או גרגירי יער. כל אחד מבני הבית חיכה בציפיה למאכל תאווה זה. הכול חיבבוהו מוגש חם, מהביל, מפיץ ריחותיו ומגרה בבושמו ומיתקו הנמס בחיך. קליפתו החומה והפריכה משכה אליה כל עין.

עם כל נוהלי שמירת השבת החדשים, נמשכה אפייתם של תופינים אלה בשבת כמקודם. שותפי ליוזמת השינויים, התעלמו מן החריג הפסול.

במערכה זו עם היצר הרע נותרתי יחידי ובודד. עקשנותי הטבעית סייעה לי במאבקי עם יצרי. המשכתי לבלוע את רוקי למראה התופין המגרה עין, לשון וחיך. הרגשתי אפילו גאוות מה על שנאבקתי והצלחתי לא לנגוע אפילו בחטא הרובץ לפני בחוצפה של מדיח תמימים. ולא נתפתיתי עד גמר הקייטנה.

בהעלותי זכרונות אלה כעת, אינני נזכר בשום יסורי מצפון, שפקדוני אותה שעה, פן התנהגותי המתוארת עשוייה לגרום למיטיבי דוקטור זילבמרן אי נוחות כלשהי. הייתי שלם עם עצמי. שום דבר לא עכר את שלוותי. יום־יום הייתי ממצה את תענוגות הקייטנה עד תום.

*

מן הדין נאה היה לסיים בזאת, אלא שעוד אפיזודה אחת טרגי־קומית כמעט, ראוייה לתיאור. מקרה זה שופך אור רב על ההיחלצות הקהילתית ללא היסוס לעזרת החלש, הקטן וטעון הגנה, בימים ההם.

יום השיבה הביתה הגיע. אני נימנה עם הפלג החוזר דרך לבוב. מדריך בוגר מופקד על שובנו בשלום.

בהתקרב הרכבת ללבוב, הוא ניגש אלי עם חניך צעיר ממני כשנתיים ואומר לי: בתחנת הרכבת הראשית בלבוב, המכונה וינאית (ווינר באן־הויף), אביא אתכם לרציף המתאים. אתה הינך הגדול. קח את הכרטיסים ושמור עליהם יפה. לכשתגיע הרכבת שלכם, תעלו עליה ואתה אחראי שתקחו אתכם את החפצים שלכם. חברך הצעיר חייב לרדת בזלוצוב. אתה תעזור לו לרדת בזמן ולקחת איתו את חפציו. בסיימו, לא נתן בידי את הכרטיסים האמורים.

כשהגענו ללבוב אספנו, ואכן צעדנו שנינו בעיקבותיו, דרך המנהרות שבתחנה הווינאית. חפצינו הכבידו עלינו. לא פיגרנו אחריו כלל וכלל. בכל זאת לא נלאה לזרז אותנו ולשמור עלינו בטווח עין. המרוץ המעייף נסתיים. הגענו לרציף הנכון. המדריך דאג עוד למיקומנו ברציף, מסר בידי שני כרטיסים, ציווה עלי לחזור על כל שאמר לי מקודם. כנראה, ששבע־רצון היה מהחזרה המדויקת על הוראותיו. הוא נפרד מאיתנו לשלום ונחפז לדרכו, לטפל בחניכים האחרים.

נותרנו לבדנו על הרציף. חברי הצעיר עם חבילתו ואני עם שקי ועם שני הכרטיסים השמורים עמי היטב. הרכבת שלנו אמורה היתה להגיע רק כעבור שעה. הזמן ניגר אט אט.

התחילו להופיע נוסעים נוספים, רובם יהודים. בראותם אותנו, שאלונו למטרת נסיעתנו. כנראה עמדו על התרגשותנו וניסו להנעים את שהותנו.

לפתע קלטה אוזני משהו בדבר רכבת מהירה, שנל־צוג. כעבור רגע קט התחיל שנל־צוג זה לנקר במוחי. על אף היסוסי, העזתי ושאלתי את המבוגרים, באיזה שנל־צוג הם מדברים. נו, פשוט: שנל־צוג זה, האמור להביאנו לטרנופול.

מדריכנו לא הזכיר באף רמז קל ענין של רכבת מהירה. מה יהיה עלינו? חרדה אחזתני ושיתפתי את חברי בדאגותי. הוא לא התמהמה והחל מתייפח. אני לא ייבבתי, אבל דמעות ניקוו בעיני.

היהודים הסובבים עלינו מכל עבר, השגיחו מיד בבכיינו. בשמעם לפשר הדבר הרגיעוני. אל דאגה! אך נעלה לרכבת, נסדר את העניין. אכן יש הפרש בין כרטיס נסיעה רגיל לבין מחיר כרטיס ברכבת מהירה. הדבר יסודר עם הקונדוקטור.

עכשיו היו לנו אפוטרופוסים. בהגיע השנל־צוג, הושיבונו ביניהם ופתחו באוסף תרומות לכיסוי ההפרש במחיר הכרטיסים.

אוסף זה, נפסק מיד עם פתיחתו. לקרון, שבו ישבנו נכנס דודי המבוגר, יעקב מנצר. בימים ההם הוא היה סוכן – נוסע למספר חברות מסחריות גדולות.

היה נוסע לעיתים קרובות בכל גליציה המזרחית לרגל עסקיו. ביושבו באחד התאים ובשומעו, כי אוספים כספים לטובת ילד מבני משפחתו, חש מיד לראותו. הוא שמע את סיפורי ובשקט רב אמר לי: הראה נא לי את כרטיסיך! הוצאתי את הכרטיסים והושטתים לו. בו ברגע פרץ בצחוק רם. יהודים! מדוע לא ביקשתם מהילד להראות לכם את הכרטיסים? הרי אלה כרטיסים לשנל־צוג ממש.

הסתכלתי בפלא שקם לעינינו. ראיתי, כי לרוחב הכרטיסים עובר פס לבן. לראשונה בחיי למדתי לדעת, מה זה כרטיס שנל־צוג. כלימה כיסתה את פני על בורותי ועל חוסר היישע.

מכאן והלאה התנהלה הנסיעה בנעימים. הוא לקח את שנינו לתאו. הלעיטנו בסוכריות מצופות שוקולד וגרעיניהם אגוז. הוא דאג גם להוריד את חברי הצעיר בתחנה הנכונה.

בהגיענו לטרנופול, צריך הייתי לחכות שעתיים לרכבת היוצאת דרומה בכיוון מיקולינצה -סטרוסוב.

דודי, יעקב, הסיעני לביתו בדיליזנס. כיבדני בארוחה מלאה ודשנה והחיזרני לרכבת במועד המתאים והכניסני לקרון.

העייפות בעקבות הרפתקאות היום, השתלטה עלי. שעה קלה לאחר שהתיישבתי, נרדמתי. כבחלום קלטתי את קול הכרוז: מיקולינצה - סטרוסוב. בבהלה אחזתי בשקי וזרקתיו דרך החלון הפתוח ואני עצמי נמלטתי דרך הדלת בנחות רגלי על הרציף, שקשקו כבר גלגלי הרכבת.

*

כעבור שנתיים הגעתי בעזרת המורה קלרה דויטש לגמנסיה עם רבים מחברי לקייטנה ההיא. התמלאתי פליאה, הכיצד?

זמן מה אחר בואי, הכרתי את ד״ר ביקלס - רופא הגימנסיה. לאחר שבדקני בדיקת תלמיד מן המניין, שלחני לטיפול שיניים בתשלום סמלי בלבד. הטופס, שדוקטור ביקלס הפקיד בידי אל רופא השיניים, ד״ר זננזיב, נשא הכותרת: ״טוז״ - טובז׳יסטבו אוחרוני זדרוויה״ החברה להגנת הבריאות. דוקטור ביקלס היה בין מייסדי המוסד ועמד בראשו שנים מרובות.

מפי חברי לקייטנה בגימנסיה, קלטתי, כי הקייטנה בה שהינו מטעמו של ״טוז״ היתה.

*

שנים רבות ׳לא קשרתי בין הדברים.

עתה בעוסקי בספר זה, הנני יודע ברורות, אף־על־פי, ששום עדות כתובה אין בידי: בעיירתנו, מיקולינצה, האינטלגנציה היהודית העובדת, היתה מאורגנת. ללא פירסומת וללא יחסי ציבור. הם יזמו, אירגנו וביצעו מעשים

בתחום חינוך, תרבות, בריאות ודאגה סוציאלית. בקושרי את הדברים, שארעו לי, ניתן להסיק מסקנות.

לא מקרה היה כאן ולא נס. לא במקרה נקראתי לבדיקה אצל ד"ר זילברמן ונשלחתי לקייטנה. לא במקרה הזמינה אותי המורה קלרה דויטש להתכונן לבחינות לגימנסיה, ללא תשלום כלשהו. יד מכוונת היתה כאן, שתיכננה, אירגנה וביצעה.

כדוקטור ביקלס בלבוב, התארגנו עשרות ואולי מאות רופאים, מורים, עורכי־דין וסתם אנשי מעשה – יהודים ויהודיות של כל ימות השנה.

הכל נעשה בהתנדבות ולפי מיטב המסורת היהודית של עשייה בסתר, שלא על־מנת לקבל פירסום ופרס.

בעוסקי עתה בספר זה, אני פשוט משלם חוב, בהביאי דברים אלה לדפוס, לידיעת הרבים.

ד"ר ישראל זילברמן, המורה קלרה דויטש, ד"ר ביקלס, ד"ר זננזיב, המלמדים שלי בעיירה והמורים שלי בגימנסיה היהודית בלבוב, זרעו בי את זרע ההתנדבות. הזרע נקלט. הם לא זכו לימי הקציר.

השואה קיפדה את פתיל חייהם של רובם המכריע.

מן הראוי לסכם, שמעשיהם שתלו את חובת ההתנדבות ומנעמיה עמוק עמוק ביישותי.

מאז הגעתי לבגרות מחשבתית, הפכה אצלי לתכונה טבעית.

רוח זו מרחפת בעבודתי על ספר זה –

מצבת זיכרון לעיירתנו מיקולינצה

חיים פרשל

פסיה פייגה יואלס גבירץ ז״ל

ברכה קדרון־גזית

סבתי זכרונה לברכה

בבואי לפגישה, כנס אזכרה, הצעירה בין כולם הנני ואיש אינו מכירני.

הנועזים שואלים, האחרים מתלחשים ביניהם: ״מי היא זאת?״.

אומנם מאז הפגישה הראשונה לפני 20 שנה ״התבגרתי״ קצת, אבל מעט השתנה מאז, חוג מכרי גדל במעט.

שוב ושוב נשנות השאלות. מעטים מכירים אותי. את הורי - אם אומר מי היו - אבי אהרון וולף גבירץ ואמי לאה ממיקולינצה רק בודדים הכירו. אולם, אם אציין נכדת מי אנוכי, אין איש שלא יזהני.

אה את נכדתה של פסיה פייגה יואלס?״ כן, את סבתי כולם הכירו.

אשה רחבת מימדים, גבוהה וטובה מאין כמוה.

נקע מי רגל או יד - מיד חשו אליה. והיא מוכנה להניח מלאכה חשובה ביותר ולחוש לעזרתו של הזולת.

אחרי ״שנה לא נוחה״, מיחושים ״בצוואר״ - היא מצאה מזור. ואם חלילה נתן בך מישהו ״עין רעה״, היא תלחש ותבריא מיד.

כולם כבדוה, חבבוה, העירוצה. איש לא שכח לבוא ולברכה בחגים ובשבתות.

ולא רק בני עמנו, כי אם גם ערלים בכרכרות ועגלות מכפרים רחוקים, היו חשים אליה. והיא לכולם תרופה מצאה. אף פעם לא השיבה פניהם ריקם, בלי לתת עצה טובה, קומפרס חם ועוד.

תמיד מוקפת שכנים, קרובים ובני משפחה.

בשבתות לא היה מקום פנוי בביתה.

כולנו התאספנו שם והיא הכינה מטעמים וגרעינים לבנים, לכלות ולנכדים.

כך היא אהבה אותנו, כדוגרת את אפרוחיה.

את רצונה כיבדה המשפחה.

אם ישנה איזו יד מכוונת, היא גם כיוונה את סופה בדרך זו.

סבתי הושמדה על־ידי הנאצים. כשהיא מוקפת כל משפחתה. אנוכי היחידה שנותרתי לנצור את זכר סבתי היקרה, פסיה פייגה יואלס.

אחותי - חנה הלצ׳ר

טוני קרזובר - הליצ׳ר

תרגמו מאנגלית - ח. פרשל

חנה הליצ׳ר, הבת הבכירה של יעקב הליצ׳ר, משפחה בעלת ששה ילדים, נולדה בשנת 1908 במיקולינצה ליד טרנופול.

חנה היתה הדמות העליזה, הערנות והמבריקה ביותר במיקולינצה.

מימי ילדותה המוקדמים ביותר, גלתה כשרון, אינטלגנציה ודבקות בציונות.

החלום החשוב ביותר בחייה, היה לעלות לישראל ולחיות במולדת היהודית העצמאית, אשר קמה בשנת 1948.

העדר מזל, אנחנו חיים בלעדיה.

חייה הצעירים והיצירתיים נקפדו בשנת 2-1941, ואיתה נקטלה בתה יחידתה, רחל, בידי הנאצים.

חנה היתה בעלת כושר ביטוי וידעה עברית שוטפת. לפני מלחמת העולם השניה, סיימה חוק לימודיה במכללה לעברית (סמינריון ״תרבות״ למורים לעברית בווילנה) בהצטיינות.

מימי בגרותה הראשונים, היתה חנה נואמת מדי שנה בשנה ב־כ׳ תמוז, בבית־הכנסת העתיק והמפואר במיקולינצה בעברית, יידיש ופולנית, לזכרו של ד״ר תאודור הרצל, מיסד הציונות.

ידיעותיה בתורת ד״ר הרצל, בהיסטוריה היהודית ובתולדות הציונות, היו ראויות לשבח.

קשה להאמין, מה רבה היתה מידת ההקשבה לנאומים מסוג זה, בפי נואמת צעירה כל־כך.

מותה, היוותה אבדה גדולה לעם היהודי, לענין היהודי ולעתיד העם היהודי.

חנה היתה פרגמטית, ריאליסטית - ״גאון״. כל מכריה העריצוה ללא גבול.

חנה היתה בין המשפחות הראשונות במיקולינצה, שבגיל צעיר מאוד, התנסתה בהכשרה.

יהיה זה קשה, גם בימינו, כשקיימים מוסדות חינוך ואפשרויות לימוד מובחרים וטובים ללא שיעור, להשיג רמה כשלה.

מותה, שנגרם על־ידי הברוטליות של הנאצים, היא אבדה כבדה לסיכויי השפעתה ותרומתה לרעיונות היהדות ולישראל.

שרגא אלופי ז״ל

כל ימי חיי אבא היה ביתנו בית ועד ליוצאי העיירה. מיום שעמדנו על דעתנו אנו זוכרים את בני העיירה באים ומבקשים, מי עצה ומי עזרה ותמיד נענים ברוח טובה וברצון רב, כי כזה היה אבינו, תמיד נכון לעזור לכל אדם ועל אחת כמה וכמה לבני עיירתו.

חלוץ היה אבינו. כחניך תנועת הנוער ״התאחדות״ שאף לעלות לארץ־ישראל ולחיות בקיבוץ. ואכן הוא ויתר על הויזה לארה״ב, אותה שלחו לו בני המשפחה שחיו שם ועלה לארץ־ישראל, לקבוצת גורדוניה - ״כפר החורש״ שליד נצרת.

השנה היא 1935. הישוב צעיר ואנשים בו מעט. אבא עבד בעבודות שונות, בעיקר בסיקול ובייעור, אך גם מהמאפיה לא הוקיר רגליו. הוא נהג לספר לנו על עבודתו במאפיה וכיצד אפה בפעם הראשונה בחייו.

מאורע חשוב עבורו היה רגע השבעתו כחבר ב״הגנה״. נהוג היה שכל חברי הקיבוצים היו מושבעים כחברי ה״הגנה״, אך את אבא השביעו סמוך מאד למועד עליתו לארץ. הוא היה אחד משני החברים בקבוצה שידעו את מקום ה״סליק״ המקומי, וכן היה מפקד הנקודה. עובדות אלו וכן ההכרה בכישוריו המיוחדים הביאו לכך שמ־1935 ועד סוף ימיו היה מעורב בעניני בטחון בצורה זו או אחרת.

החיים בקבוצה לא היו קלים. הישוב היה מבודד בלב איזור ערבי. לא היה כסף ועבודה לצעירים שלא היו מורגלים בה, היתה קשה. אך אף על פי כן שרתה במקום אוירה של עשיה ואחווה. הצעירים תפשו הזדמנויות לשמוח והיו חוגגים בשירה וריקודים כל אירוע, קטן כגדול. אבא שידע למשוך בעט, נהג לכתוב פילוטונים לחגיגות אלו. (לצערנו לא נשתמרו בידינו אלא קטעי דברים).

ב־1936 נסע אבא לבקר את בני משפחתו בפולין. זו היתה הפעם האחרונה בה ראה אותם. למרות הפצרות הוריו, הוא לא רצה להשאר בפולין וחזר לארץ־ישראל.

המאורעות שהתרחשו באותה שנה בארץ־ישראל הביאו ליצירת שני גופים חשובים במערך ההגנה של הישוב היהודי בארץ: ״משטרת הישובים העבריים״ ו״פלוגות הלילה המיוחדות״ של וינגייט. אבא גויס לשניהם. תמונות רבות לנו בבית המראות את אבא בקרב אנשי ״משטרת הישובים העבריים״, הגפירים כפי שקראו להם, או הנוטרים. אבא היה נוטר עד 1946, עת עברה משפחתנו לגור בנתניה. הוא השתתף בקורסים של הנוטרים בכפר־ילדים שליד עפולה

ובסרפנד (צריפין דהיום) מצד אחד ומצד שני השתתף בקורסים של ה״הגנה״, ביניהם קורס הממ״ים בג׳וערה. אבא היה מבוגרי הקורסים הראשונים ב־ג׳וערה ומבוגרי קורסי הסרג׳נטים של הנוטרים. הוא היה בין הנוטרים שעלו ב־1938 לחניתה על מנת לעזור למתישבים להגן על הישוב. אבא מילא את תפקיד סרג׳נט הנוטרים בגוש נהלל.

ב־1939 נשא אבינו את אמנו לאשה. מסיבות שונות החליטו השניים לעזוב את כפר־החורש וכיון שאי אפשר היה לו, לאבינו, לעזוב את עמק יזרעאל, עקב תפקידיו המרובים ב״הגנה״ ובנוטרות, עברה המשפחה הצעירה לנהלל.

עיקר פעולותיו של אבא, בעת מגורי המשפחה בנהלל, היו במסגרת ה״הגנה״ והנוטרות. מפקדת ה״הגנה״ המרחבית היתה בביתנו, שלא היה אלא צריף קטן. כל מפקדי ה״הגנה״ שלימים נמנו בין אלופי צה״ל ורמטכלי״ו היו מבאי הצריף. לבד מעיסוקיו אלו, היה אבינו פעיל בחיי נהלל. הוא עבד כפקיד ב״ענוה״, השתתף באירועים התרבותיים במושב, בעיקר בשירת המקהלה. קול ערב היה לו לאבינו ואף חוש מוסיקלי. הוא נהג לזמר ולשורר בכל עת. שירים רבים למדנו מפיו ובעת היותו בבית נהג להרדים אותנו לקול זמרתו. לא תמיד היה בבית כשנזקקנו לו, אך למדנו לקבל בהבנה את העדר־ויותיו כיון שידענו מה חשובה פעילותו.

כאשר עברה המשפחה לנתניה, החל אבא לעבוד בלשכת העבודה של ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ־ישראל, שכן חבר נאמן בהסדרות היה, ואף נבחר לא פעם אחת כציר לועידותיה. בד בבד עם עבודתו בלשכה לא זנח אבא את פעילותו ב׳הגנה״, הפעם בנפת ״גד״. כישוריו ונסיונו הביאוהו מיד לצמרת ה״הגנה״ בנפה. במשך זמן קצר שימש אבא כמזכיר מועצת פועלי נתניה. בנתניה של אז, ההסתדרות היתה מלת גנאי וקשה מאד היה להיות מזכיר המועצה. נדרשו לכך אורך רוח ודיפלומטיה. מספר סכסוכי עבודה נפתרו ללא מכות ומעצרים, אך ורק הודות להתערבותו של אבא ולקשרים הטובים שקשר עם אנשי הסתדרות העובדים הלאומיים. אלו כבדוהו כבוד רב, משום שבאותה תקופה הרת איבה, הוא לא שטם אותם ולא בז להם. עד יומו האחרון, נמנו עם ידידיו הקרובים אנשי בית״ר ואצ״ל, למרות שהוא היה איש תנועת העבודה.

קשרים מיוחדים אלו עם מחנה ה״ימין״ עמדו לאבא גם בסוף תקופת המנדט ובעיקר בעת חטיפת שני הסרג׳נטים הבריטים על ידי אנשי אצ״ל. לאבא כמפקד ה״הגנה״ היתה הזכות הבלבדית, שהוענקה לו על ידי הרמ״א ישראל גלילי, להורות לחברי ה״הגנה״ על פתיחה באש. באירוע זה עשה, כרודף שלום, את כל אשר ביכולתו על מנת להרגיע את הרוחות הסוערים

בעיר, הן את רוחות חברי ה״הגנה״ שרתחו מזעם על אנשי האצ״ל והן, בעזרת קשריו עם מנהיגיהם, את רוחות חברי האצ״ל. שני מפקדי עיר היו לנתניה מטעם ה״הגנה״ ואחר כך צה״ל, אלקיים ואבא. בעת מלחמת השחרור יצא אבא בראש אנשיו לקוי החזית שהיו בכפר־יונה, בגאולים ובכפר־יעבץ. לשמחת־נו חזר אבא מן הקרבות ללא פגע.

זמן קצר לפני הקמת המדינה, החל אבא לעבוד בסוכנות היהודית במחלקת העליה. במסגרת עבודתו זו נסע מספר פעמים לקפריסין להביא עולים ארצה. באחת מנסיעותיו אלו פגש בניושה, היחידה מכל המשפחה הענפה שנותרה בחיים לאחר השואה. את נסיעתו האחרונה לקפריסין עשה אבא יומיים לפני הכרזת העצמאות ומשום כך אף חזר ארצה, להפתעתנו, בשבת ו׳ באייר תש״ח ולא כעבור שבוע ימים כמתוכנן.

עוד בזמן הקרבות גויס לצה״ל. הוא מילא תפקידים שונים, אך התמחה בתפקידי שלישות. אבא היה שליש חטיבת גבעתי ובשנה האחרונה לשרותו הועבר לשרת במטכ״ל. דרגתו באותה עת ועם שחרורו בפברואר 1951, היתה רס״ן (היום דרגה מקבילה לאלוף משנה).

עם שחרורו מצה״ל חזר אבא לעבוד בסוכנות והפעם במחלקת הקליטה תחת הנהלתו של ד״ר גיורא יוספטל ז״ל. באותה תקופה הוקמו המעברות עבור העולים החדשים ואבא היה מעורב מאד בהקמתן ובארגון החיים בהן. הוא תמיד טען שיש לתת לאנשים לנהל את חייהם במעברה בהתאם לדרך ולמסורת לה הורגלו, ואין לכפות עליהם מנהגים הזרים לרוחם. אנשים ש־הכירוהו לא הבינו מדוע לדעתו חשוב לבנות לדרי המעברות בתי־כנסת ובתי־קפה. היום אנחנו יודעים שהוא צדק בגישתו זו. חבל שאז לא שעו לדבריו.

ערביי ארץ-ישראל שנטשו אותה בעת מלחמת השחרור, השאירו אחריהם מטעי זיתים וכרמים. אחד מחבריו הרבים של אבא בא אליו עם הרעיון להקים חברה ממשלתית שתשקם מטעים אלו. כך נוסדה ״מטעי האומה״ ואבא עבר לעבוד בה כחשב. החברה אמנם התחילה דרכה ברגל ימין, בעיקר הודות ל־קשריו המצוינים של אבא, אך לאחר מספר שנים נתגלו קשיים בדרך פעולתה וגם המטעים לא הכניסו את ההכנסות להן ציפו ואבא עזב את החברה.

עם פרישתו מ״מטעי האומה״ החל אבא לעבוד ב״עמידר״. הוא חזר לעבוד עם האוכלוסיה אותה הכיר בעת ששכנה במעברות.

לאחר מספר שנים ב״עמידר״ עבר לעבוד במשך העבודה כמפקח על החינוך המקצועי במקצועות הבניה. תוך זמן קצר למד אבינו את רזי הבניה כאילו כל ימיו היה פועל בנין. עבודה קשה היתה זו, אם כי רבת סיפוק, כרוכה בנסיעות רבות וארוכות לכל חלקי הארץ, ואבינו החליט להענות לבקשת

מפלגתו, מפא"י, לעזוב את משרד העבודה ולקחת על עצמו את התפקיד של מזכיר סניף המפלגה בנתניה.

מעת בואו ארצה היה אבא חבר מפא"י, חבר פעיל. מטעמה כציר לועידות ההסתדרות ומטעמה כהן כמזכיר מועצת פועלי נתניה. בערוב ימיו, נענה אבינו לבקשת המפלגה ועבר לכהן כמזכיר הסניף בעיר. תפקיד אותו מילא בכשרון רב. אבא היה גם חבר מרכז המפלגה, שבינתיים התאחדה עם "אחדות העבודה" והפכה להיות מפלגת העבודה, וחבר ועדת החוקה שלה.

לאחר צאתו לגמלאות עבד אבא חצי יום בחברת בניה, אבל את פעילותו הציבורית לא נטש. הוא המשיך בפעילותו במפלגה וכן גם בפעילות ציבורית אחרת. במלחמת יום הכיפורים היה בין החברים המרכזיים בועד פס"ח ה־אזורית ולא נטש משמרתו למרות מחלתו. על כך קיבל, לצערנו לאחר פטירתו, את אות מלחמת יום הכיפורים.

כל שנותיו בארץ היה אבא בקשר, אם כי רופף, עם בני משפחתו בארה"ב. באמצע שנות הששים הודק הקשר, כאשר אחד מבני הדוד שלו ובני משפחתו באו לביקורים בארץ. ביקורים אלו הולידו הזמנה לבקר את המשפחה בארה"ב, אך זמן קצר לפני מועד הביקור, בפסח תש"ל, קיבל אבא את התקף הלב הראשון והביקור נדחה בחצי שנה.

בספטמבר 1970, ימים מספר לפני ראש השנה תשל"א, יצאו אבא, אמא ואחת מאתנו בדרכם לביקור הנכסף בארה"ב. ההתרגשות היתה רבה - אמא ציפתה לפגישה עם שני אחיה, אותם לא ראתה מעולם; - אבא ציפה לפגישה לא רק עם בני משפחתו הרבים אותם לא הכיר, אלא גם לפגישה המחודשת עם בני העיירה בהם פגש לאחרונה ב־1936.

אין צורך להרחיב את הדיבור על הפגישה עם בני המשפחה. אך קבלת הפנים, לה זכה אבינו מבני העיירה, היתה משהו שהוא לא שכח ואנו לא נשכח. כשנודע להם שאבא הגיע וכן הכתובת של בן־הדוד אצלו שהה, החלו לבוא בני העיירה. הם לקחוהו לבתיהם לפגישות עם בני העיירה האחרים הגרים בשכנותם ולא נתנו לו רגע מנוחה. ערבים שלמים ישבו והעלו זכרונות וחיו את חיי העיירה בשנית. כך היה בניו־יורק וכך היה במונטריאול. אבא בילה זמן רב יותר מהביקור עם בני העיירה מאשר עם בני משפחתו.

אבא אהב את בני העיירה ונכון היה לבוא לעזרתם כאילו בני משפחתו הם. ידוע לנו לפחות על מקרה אחד, בו זייף ניירותיו ושלחם לבריה"מ, על מנת שאחד מבני העיירה יוכל לעלות לארץ במסגרת איחוד משפחות.

זכור לנו מעשה אפיני לבני העיירה: יום קיץ אחד לפני 10־11 שנים מצלצלים בדלת ביתנו ועל הסף ניצב אדם הנראה כתייר אמריקאי. האיש

הציג עצמו כבן העיירה החי בלוס־אנג׳לס, שבני העיירה החיים באמריקה שלחוהו לאבא על מנת שינחהו בדרכו בארץ, כאשר שמעו שהוא מתעתד לבקר בישראל. אבא לא זכר את האיש, אך לאחר שהנ״ל החל לספר מי הוא, התברר שהוא היה ילד קטן כשאבא עלה לארץ. אותו, אבא לא זכר, אך את משפחתו זכר וכמובן קבלהו במאור פנים.

רבים מבני העיירה החיים היום בארץ השיגו עבודה ומקום מגורים הודות להתערבותו ועזרתו של אבינו. רבות פעל למען העולים החדשים מבני העיירה, שבאו בגלים גלים לארץ החל מ־1948 ועד לאחרוני העולים שבאו ב־1967, בעקבות מלחמת ששת הימים. אולי סמלי הדבר שאת החגיגה האחרונה בחייו חגג אבא זמן קצר לפני פטירתו עם בני העיירה בבר־המצוה של אחד מבניו של ניסן גולדשטיין ז״ל.

אבינו נהג לספר לנו מזכרונותיו על העיירה וטיפוסיה וכך למדנו להכיר את הווי חייה. רצה אבא לכתוב זכרונות על חייו בגולה וחייו בארץ, אך לא זכה וחבל. בט״ו בכסלו תשל״ו נדם לבו.

יהא זכרו ברוך.

ילדיו

זהר, רחל וחיים אלופי

אבי ד"ר אברהם גולדרוזן ז"ל

עדה ביגלמן

דמותו בעיני בני־המשפחה ובזכרון ידידים

אבי נולד בשנת 1906 להוריו אדלה ושמואל. אביו, בעל אחוזה ב־ Wola Mazowiecka היה אדם ידוע ומכובד במיקולינצה. תקופה מסוימת, נמנה על חברי מועצת העיריה. ציוני, ידיד הנוער, מבין לנפש הזולת ומוכן לחוש לעזרת הנזקקים. סבא שמואל הנחיל לבניו אריה ואברהם, אהבה לאדמה, לעבודה ולבני אדם. בדרך זו נהגו בניו.

אבא היה חניך השומר הצעיר. בסיימו את בית־הספר היסודי, למד בגמנסיה בטרנופול.

לאחר שהשיג תעודת בגרות, עבד עם אחיו בחוה.

נוסיה מספרת:

"היה זה מחזה מרהיב, לראות אותו יושב במרומי עגלה עמוסה אלומות, נוהג בצמד סוסים מן השדה לחצרו של סבא".

גם בשנים, שלמד רפואה בפאריס, הוסיף לבלות את חופשתו בעבודת האדמה ובעמל כפיים.

בשנת 1936, סיים את חוק למודיו ברפואה וחזר הביתה. בשנה זו נשא את בת דודתו, אסתר לאשה.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה בשנת 1939 וכיבוש החלק המזרחי של פולין בידי הסובייטים, נתמנה, אבי, למנהל המרכז הרפואי, שנפתח בארמון הרוזנת, ריי, במיקולינצה.

כן נתמנה, אבי, למנהל שירותי הבריאות במחוז כולו, שכלל את העיר מיקולינצה וכ־20 - 12 כפרים מהסביבה.

בימי מלחמת גרמניה - ברית־המועצות 45 - 1941

כאשר פרצה מלחמת גרמניה - ברית־המועצות ב=22.6.41, הייתי תינוקת.

כל הפרטים על תקופה זו, ליקטתי מפי אנשים, ששהו באותה עת עם הורי.

ימים ספורים אחרי פרוץ המלחמה, החליטו הורי להימלט לבריה"מ מפני אימת הנאצים.

תלאות רבות פקדו אותם, נוסף על הקושי של טיפול בתינוקת בת תשעה חודשים (זו אני) בדרך לא דרך.

עמם, יחד, היו בני העיר: סוניה קרמר; זליג שפירר ורובין אטינגר.

בפרוסקורוב אספו אליהם את רבקה קרמר, שניטשה בתחנת הרכבת. בברית המועצות צורפנו לקולחוזים.

אחרי תקופה קצרה, החליט אבי לעזוב את הקולחוז ולחפש עבודה במקצועו. הוא נשלח לבית־חולים ליד וורושילוב - גראד.

האחיות רבקה וסוניה קרמר, הצטרפו אלינו.

כאשר החזית התקרבה, החליטה הקבוצה לברוח לאוזבקיסטן, לטשקנט. הדרך לא היתה קלה. רעבים וצמאים נשרכנו ברכבות איטיות על־פני אלפי קילומטרים.

המלחמה היתה בעיצומה. אבא החליט, שאין חשיבות למקום, אליו נישלח, העיקר להשיג עבודה ולפרנס את המשפחה.

פניתו למשרד הבריאות בטשקנט, נענתה בחיוב. הוא נשלח לעבוד במחוז בוכרה לקישטובאן ומשם לקישטומאק.שם ניהל בית־חולים ומרפאה.

יחסית היתה זו תקופה טובה ושקטה.

רבקה מספרת:

"כל מה, שיסופר על אביך, לא תספיק היריעה לכלול את מעשי האיש". הוא עזר לפליטים, סידר אותם בעבודה בבית־חולים ובקולחוזים וחילק להם בגדים. כולם אהבוהו, אפילו האוזבקים. היה בן אדם טוב ובעל הבנה רבה.

בשבילי פעל רבות. כל ימי המלחמה דאג לי. בפני השלטונות, הופעתי כאחות של אמך אסתר.

אביך חיבב אותי. סידר אותי בעבודה בבית־חולים כממונה על מחסן בגדים ומצרכי מזון.

אמך עבדה במטבח בהכנת אוכל לתינוקות.

החולים ומשפחותיהם אהבו אותו והיו מזמינים אותו לשמחות משפחתיות.

הודות לתכונות הנעלות של אביך ומקצועו, עברו עלינו הימים, יחסית ללא סבל מיותר.

השיבה הביתה

בגמר המלחמה בשנת 1945, החל־טו הורי לחזור לעירות הולדתם מיקולינצה וקופיצ'ינצה. הם קיוו למצוא שם בני משפחה וידידים, ששרדו מהשואה הנאצית.

הורי השתקעו בקופיצ'ינצה, מכיוון שאבי אמי יוסף ובן דודה שמעון, הניצולים היחידים מכל המשפחה, התגוררו שם. (מלבד אחי, אריה, שחי בארץ־ישראל).

בקופיצ'ינצה עבד אבי בתור מנהל בית־חולים.

ב־1946, עם התחלת הרפטריאציה (שיבת אזרחי פולין לשעבר למולדתם), עזבנו את בריה"מ והגענו ליבור שפולין. עקב פרעות של פולנים ביהודים, עזבנו את פולין ועברנו בשנת 1946 לגרמניה, לאולם. כאן נולדה אחותי, ריבה.

אבא עבד בג'וינט במסירות נפש. טיפל בפליטי השואה וסייע להם. הוא היה מעורה בחיי הקהילה המקומית. כאשר עלה מכאן ארצה, בשנת 1948, הצטערו רבים מתושבי אולם על עזיבתו.

עליה ארצה

במאי 1948, שבוע אחרי הכרזת העצמאות, הגענו ארצה.

תקופה קצרה שהינו בעתלית, במחנה עולים. משם עברנו לנס־ציונה.

מלחמת העצמאות היתה בתוקפה. אבא גויס למלחמה. תחילה נשלח לקיבוץ נגבה ומשם הועבר לכפר אוריה, להיות עם הלוחמים המגינים. כאן טיפל בפצועי המלחמה ולקח חלק פעיל בהגנת נגבה.

ב־1949 שוחרר, אבי, מהצבא ועברנו לגור במושב בית־חנן. כאן עבד, אבי, כרופא במושבים: בית־חנן, נטעים, בית־עובד וקיבוץ פלמחים.

בשנות ה־50, עם העליה ההמונית מצפון אפריקה ואירופה, הוקמה מעברה ליד מושב נטעים.

אבי אירגן את נשות מושב בית־חנן לעזרה והדרכת העולים בכללי היגיינה, תזונה ותפירה.

בשנת 1953, התמנה אבי, לרופא מחוז ראשון־לציון.

בשנת 1955 עברנו לגור בראשון.

אבי שילב את עבודתו המנהלית כרופא מחוז עם עבודה בפועל כרופא משפחה. לא היה מוכן, בשום אופן, לוותר על פעילותו המעשית כרופא.

המגע הישיר עם הציבור ותכונתו הטבעית לסייע לזולת, דחפו אותו לעבודה ולמעורבות בחיי הקהילה.

לצערנו, נהנה אבא תקופה קצרה בלבד מביתו החדש, שהקים בראשון.

בשנת 1956, אבא חלה במחלה ממארת ותוך טיפול במחלתו באנגליה – נפטר.

אבא הובא לקבורה במושב בית־חנן. מקום מושבו הראשון בארץ, בו הכול העריצוהו והוא אהב את כולם.

מרכז קופ"ח, הנציח את זכרו, בהקימו מרפאה על שמו, בראשון לציון.

רבים מידידיו ומכיריו, מזכירים אותו עד היום, כחבר טוב ונאמן וכרופא שעבד ללא ליאות. עבורו, היתה הרפואה יעוד , שליחות.

גדולתו באישיותו המופלאה כאדם אוהב את הבריות וכרופא מסור ונאמן.

לעתים מזומנות, פוגשים ב־אנשים הטוענים:

״היתה לי הזכות להימנות עם החולים המטופלים על־ידי אביך ולהכירו. כיום מעטים רופאים, שכמותו״

זוכרתני, שביתנו היה פתוח תמיד לפני כל בני־מיקולינצה.

אבא נהג להעלות עמם זכרונות מהעבר. לרבים מהם סייע בעצות רפואיות.

אנשים מספרים על אבא

נזדמן לידי הספר של יצחק נוי ״גבעת האירוסים השחורים״ (הוצאת כתר).

בספר מספר מקומות, בהם מתואר אבי, כפי שהשתקף בעיני מחברו, שבתקופת הארועים, היה עדיין ילד בן 11 - 10.

כבראה הושפע עמוקות מדמותו של אבא והעריצו עד כדי כך, שכתב עליו בספרו.

קטעים מהספר

״העולים בדיוק כמונו״... (עמ׳ 75)

״אתה השתגעת? הילדים מהמעברה, יש להם כל מיני מחלות ואסור להם להתרחץ בבריכה שלנו.

ד״ר גולדרוזן לא אמר את זה. הוא אמר, שלא נלמד מהגדולים, איך להתיחס לעולים החדשים מהמעברה. הוא אמר, שהעולים בדיוק כמונו ושאם לא נהיה נחמדים אליהם, הם יזכרו לנו הכול, כשיגדלו״.

... ״והלא ד״ר גולדרוזן ידע הכול״.... (עמ׳ 85)

״שמועות מפחידות הלכו בחצר בית־הספר בשעת ההפסקה הגדולה והן סיפרו, שמגיפת הפוליו פקדה את המעברה.

איש לא ידע לבטח, כמה ילדים נפגעו במחלה הנוראה, שכן ד״ר גולדרוזן, היה יושב לו בעגלה ומאיץ בחמור בשפתיים חתומות ומבע פניו מרתיע כל מושבניק ומשובניקית, מרבי שאלות...

... איש לא ידע ממה המחלה באה או גרוע מזה - כיצד למנוע אותה, גם לא ד״ר גולדרוזן והלא ד״ר גולדרוזן ידע הכול״.

ביקור אצל רופא, היה חלק מהווי החיים של העולים החדשים. נוסף לזה, הם היו מטופלים בהרבה תינוקות וילדים. ואחות המושב התקשתה להשתלט על כמות גדולה של אנשים ובספר מתואר:

... ״אני מתפטרת, דוקטור!״... (עמ׳ 9)

...״והכול היו נדחקים לעמוד בראש התור. היתה מלכה, האחות, פורשת את

שתי ידיה ביאוש וזועקת: ״די כבר, אין לי כוח! תנו לי קצת שקט, הראש שלי מתפוצץ. אתם לא יודעים, מהו סדר״. אחר היתה פורצת אל חדרו של ד״ר גולדרוזן מטיחה בחמת זעם את המזרק או המספרים, שבידה על שולחנה הבוהק ומכריזה ״אני מתפטרת דוקטור! אתה יכול להודיע לקופת־חולים, שאני מתפטרת. אני מקבלת משכורת, כדי לטפל בארבעים המשפחות של המושב - לא מאתיים משפחות של המעברה. שהסוכנות היהודית תטפל בהם. הם חיות, לא בני אדם״.

אז היה ד״ר גולדרוזן מחליק את משקפיו בעלי העדשות הצרות עד לקצה חוטמו, מתבונן במלכה האחות ואומר בקול רך: ״אסור לדבר כך, מלכה, אסור!״ ובאומרו כן, היה קם ממקום מושבו, גבוה וכפוף ומיוסר מאוד, ובניחותא, היה פוסע אל עבר פתח המרפאה וכל הקהל הרב מפנה לו מקום ביראה. אצל הפתח היה שב ומעלה את משקפיו ומתבונן בקהל הצובא על דלת המקום. ההמולה היתה רוגעת אט־אט וקולות צחקוק מתנצלים, היו נשמעים מכל עבר. אז היה הד״ר פונה אל הקהל בצרפתית: ״למה אתם מרגיזים את האחות?״

״אנחנו לא מרגיזים אותה, דוקטור״. היו עולים קולות מכל עבר. ״בצריפונים מחניק ואין אויר, או שהגשם דולף ועצוב בלב, אז אנחנו באים למרפאה וקצת צוחקים וקצת עושים שמח. אז מה יש - בשביל זה צריך להתרגז?״. קצה קצהו של חיוך, היה מופיע על שפתיו של ד״ר גולדרוזן ומיד נעלם. ״היא עובדת קשה מאוד, האחות. תתחשבו בה״ - היה מוכיח את הנאספים. סב על עקביו ושב אל חדרו״.

מגפת הפוליו נגעה בילדי המעברה והנה אחת האמהות מפנה שאלה לרופא ״למה רק הילדים שלנו?״ (עמ׳ 94)

״למה אנחנו? - שאלה. ״למה רק הילדים שלנו מקבלים שיתוק ילדים?״ מלמולי הסכמה, החלו עולים מכל עבר.

ד״ר גולדרוזן הזדקף במקום עומדו והניף את שתי ידיו לפנים כאילו היה לודר בזירה. עיניו ירקו ברקים. חדלו לדבר שטויות, אבל מיד״ - הרעים בקול נורא, שבקע ממעמקי חזהו.

מי יכול להעלות על דעתו, שלד״ר גולדרוזן יש קול אדיר כל כך?.

הדממה המוחלטת, שנפלה על כל הקהל הגדול שבמרפאה ומחוצה לה, היא־היא, שהוכיחה את גודל התדהמה משאגתו של הד״ר השקט והאדיב.

״זה לא כך״, חזר הרופא לדבר בטון שקט, כאילו נבהל מצעקתו שלו.

״זה פשוט לא כך. את שיתוק הילדים הנורא הזה - הפוליו - גורם וירוס!... העיקר הוא, שהווירוס הזה אינו מפלה בין בני אדם. בין אשכנזים, שאתם קוראים וחים לבין מרוקאים, בין יהודים לבין גויים, בין סינים ליפנים״. ד״ר גולדרוזן נשם בכבדות ואחר חייך חיוך רפה. ״אתם לא מבינים, מה אתם

עושים, וכי לא די רע לכולנו, גם בלי הדיבורים המטופשים האלה, שאין להם יסוד? וכי לא מספיק, שיש מעברות ויש צנע וקיצוב ופנקסי נקודות ושוק שחור וספסרים... לא די לנו בכל אלה? נכון, היתה מגיפה של פוליו ונפגעו ארבעה ילדים מן המעברה. המדינה תטפל בהם ותשקם אותם. נכון, שהפעם שום ילד מן המושב לא נפגע במגפה הזאת, אבל לפני כמה שנים, היתה מגיפת פוליו במושב ושלושה ילדים נפגעו ואתם מכירים אותם, ולא עזר להם, שהיו אשכנזים כי הוירוסים לא הבדילו את ההבדלים, שאתם עושים...'' הרופא התבונן על סביבותיו כמתנער משרעפים והצטחק במבוכה! ''בחיי, לא ידעתי, שאני יכול לדבר כה הרבה צרפתית בבת אחת. אלור מספיק עם השטויות. אני חוזר לחדר ואתם תיכנסו אלי אחד, אחד, לפי התור.

אשר כהן מזכיר מושב בית־חנן מספר:
''לא היה רופא כזה לפניו ואחריו''

''הכרנו את אבא, כשהגיע למושב. בתוקף תפקידי הראיתי לו את הדירה המיועדת לרופא. אם לומר את האמת, חשבתי שאבא לא יסכים להתגורר בבית מוזנח, כזה. הפתעתי הטובה הראשונה היתה, שהנה הרופא הוא כל־כך צנוע ומוכן לגור אפילו בתנאים כאלו, וכך זה היה. המשפחה עברה לגור במושב. בפגישה אתו, התרשמתי מאוד מאישיותו. עשה עלי רושם של אדם עדין, נוח, איש שיחה נעים ושמחתי על ה''מציאה''.

כבר מהתחלה, היתה שפה משותפת בינינו, בכל תקופת שהותו במושב. נהיינו ידידים ומדי פעם הייתי מבקר בביתו ונהנה לשוחח אתו.

כרופא היה מסור ללא גבול. סייע בעצה ובמילה טובה ולא פעם השיא עצות חקלאיות מתוך נסיונו האישי.

ביקר חולים מיוזמתו ודרש בשלומם יום יום.

היכן פוגשים רופא ואדם כזה? לא היה רופא כזה לפניו ואחריו.

אבא שלך לא היה מסתיר מהחולה את מצבו. הוא תמיד מצא את הדרך הנכונה למסירת העובדות. לכן כל האוכלוסיה צעירים כמבוגרים, אהבוהו והוקירוהו.

כולנו הצטערנו, כשהחליט לעזוב את המושב ולעבור לגור בראשון לציון. בהתחלה היינו המומים, אך הבינונו את מניעיו.. רבים מאיתנו המשיכו לבקר אצלו, בראשון־לציון והוא היה רופא משפחה שלהם וידיד.

באחד הימים, נודע לי, שהוא מתכונן לנסוע לחו''ל, בגלל מחלתו. כידיד, העזתי לשאול אותו, מה כוונתו לחפש בחו''ל.

הוא ענה לי: ''הזנחתי את עצמי ואני מקווה למצוא מזור בחו''ל.

מה מצערת היתה הידיעה על מותו באנגליה.

זאב נוימן, אח שעבד עם אבא, מספר:
"לא יהיה לי מספיק זמן, להכין את התה"

"קשה לי לתאר את אבא שלך, מכיוון, שאין אנשים כמוהו. בראש וראשונה היה בן־אדם.

קשה לי להסביר לך את הקשר הרגשי בינינו. מה שהרגיז אותי, שאף פעם, לא הייתי בטוח. שהוא מקשיב לי. תמיד חשב על משהו... בראש. תמיד היה לו "מחשב", על מה הוא צריך לעשות.

ברפואה, החלק החשוב, הוא האנושיות.

לדוגמא: אביך תמיד נשא תיק עור קטן ובו תרמוס.

שאלתי אותו: "בשביל מה זה?"

והוא ענה: "אם אכנס לחולה ואין לו תה, לא יהיה לי מספיק זמן להכין את התה" (אז השתמשו בפתיליות).

קשה לתאר את דמותו. אם אני רוצה לתאר דמות חיובית ונערצת, אני משווה אותה לאבא שלך.

בתקופה, שעבדתי אתו, היתה הרפואה הישראלית בחיתוליה. היינו צריכים להחדיר את מושג הרפואה לכל מיני קבוצות אתניות, בקרב העולים החדשים. מה פירוש של רפואה ולשם מה היא קיימת.

אבא, היה רופא מחוזי משנת 1953 והמשיך בעבודתו גם כרופא מטפל. דאג לחוליו ולא פעם עזר להם גם במתן כסף ועזרה חומרית. מעטים אנשים כמוהו.

זכות גדולה נפלה בחלקי, לעבוד במחיצתו ולהיות בין פותחי המרפאה הנושאת את שמו.

תמיד אזכור אותו בהערכה ובהערצה.

לזכרו של ניסן גולדשטיין ז״ל

דוד של שבת

מאת אריאלה ראובני־רוהן

שבת אחרי שבת, בקיץ, בחורף, בסתו ובאביב, חמישים ושתיים שבתות בשנה, 29 שנים ארוכות פלוס חגים ומועדים, מקיים ניסן גולדשטיין, סוחר בדים מצליח בחיפה, נותן בסתר ומצניע לכת, את נדרו - עזרה לזולת.

29 שנים הוא יורד, בשבתות, חגים ומועדים במכונית ״ספיישל״ לביה״ח רמב״ם בבת־גלים עם ארגזים עמוסים לעייפה בפירות העונה ובממתקים, ומבקר אינקוגניטו חולים: חיילים, אזרחים וילדים, בחן, בעדינות וברגישות נפלאה הוא מעניק לחולים שי קטן עם הרבה חום ומילות עידוד.

״זה התענוג שלי״ - אומר ניסן גולדשטיין - ״יש אנשים שהולכים לתיאט־רון או לקולנוע. לי הביקור אצל חולים עושה טוב בלב. מרחיב את הריאות ואת העורקים״.

לא קל היה לדובב את ניסן גולדשטיין. הוא סולד מפרסומת שמלוות פעולות התנדבות ומעשים טובים. לא בקלות נתרצה האיש, ששיבה זרקה בשערו, לספר את סיפורו. משנתרצה - היתנה זאת בכתיבת מאופקת עובדות בלבד, ללא כחל ושרק.

ניסן גולדשטיין נולד בפולין למשפחת סוחרי בדים. הוריו ניספו בשואה והוא נמלט ליער יחד עם קבוצה של צעירים יהודים הצליח להסתתר זמן מה בבונקר, אולם באחד הימים גילו אנשי האס.אס. את הבונקר ובחשבם, כי מסתתרים בו פרטיזנים מזויינים המטירו עליו אש תופת. ורוב הצעירים נהרגו. נותרו בחיים רק ניסן גולדשטיין ונער צעיר, שעם עלייתו ארצה מילא תפקיד בכיר בצה״ל, עם רדת הלילה החליט גולדשטיין, שהיה הבוגר בין השניים, להימלט מן המקום. הוא נשא את הנער על כתפיו, עד שהגיע למקום מסתור אצל הפרטיזנים. השנים ניצלו וגולדשטיין נדר את נדרו: לעזור לבני אדם בכל ליבו וככל שתשיג ידו.

גולדשטיין עלה לארץ בשנת 1951, השתקע בחיפה, הקים משפחה ופתח עסק קטנטן לממכר בדים. עסקי הבדים לא שגשגו בשנות החמישים, אך גולד־שטיין התפרנס בכבוד ואת הפדיון של יום ששי הקדיש למתן בסתר: קניית פירות וממתקים לחולים. נתמזל מזלו ורעייתו וששת בניו הבינו לליבו ושיתפו עמו פעולה. בשבת הקדימה המשפחה את ארוחת הצהריים ויתרה על מנוחת השבת, שכן בדייקנות של שעון שווייצרי יצא גולדשטיין מדי שבת ב־1 בצהריים

לביקור חולים. כאשר הילדים היו קטנים הוא נטל עמו לפי התור כל שבת בן אחד. משגדלו הילדים הוסכם במשפחה, כי הבנים יסיעו על פי התור את האב לביקור בבית החולים ויחזירו אותו הביתה כתום הביקור.

בבית החולים לא מכירים את גולדשטיין בשמו, להוציא, כמובן, את הסגל הרפואי, אשר משתף עמו פעולה שנים הרבה. ״הילדים ממתינים לו בפרוזדור ומכנים אותו בשם ״דוד של שבת״ או ״הדוד הטוב״. החיילים המאושפזים בבית החולים משוכנעים כי הוא נציגו של הועד למען החייל.

בביקורו בבית החולים מרכיב גולדשטיין משקפיים כהים. נכנס על בהונות רגליו למחלקות השונות, בוחן את החולים וסר אל מיטותיהם של חולים שלא זכו אותו יום לביקור של בני משפחותיהם.

״תהילה אני פותח את השידה שליד מיטת החולה, מניח בתוכה פרי וממתק ומסתלק. כעבור דקות אחדות אני חוזר וכאשר אני מבחין שהשי הצנוע שלי נתקבל ברצון אני מעניק שי גדול יותר. בסיומו של הביקור אני חוזר מאושר הביתה״.

עם חלק מן החולים, בעיקר עם החיילים, הוא שומר על קשר. לגבי אחרים הוא מעדיף שלא להזדהות. ״יש חולים שהחלימו המזדמנים לחנותי. ״אתה מוכר לנו מאיזה מקום״ – הם אומרים. ״אולי מאיזה חתונה או בית הבראה״ – הוא משיב להם ואינו מזדהה, כי מעשים טובים יש, לדעתו, לעשות בצינעה.

לעומת זאת מכירים את גולדשטיין היטב במשרד קצין העיר בחיפה. במשך שנים רבות הוא ״מנדנד״ לקצין העיר ולעוזריו שישלחו לביתו חיילים בחגים. חג בלי אורחים־חיילים איננו חג. כך סבור גולדשטיין וכך סבורה המשפחה כולה.

גולדשטיין נזכר כי אחרי ״מבצע קדש״ פנה אל קצין העיר וביקשו לשלוח חיילים לביתו לליל הסדר. ״כרגע אין״ – השיב לו קצין העיר – ״אבל יהיה בסדר״. גולדשטיין לא הסתפק בהבטחה וביקר אותו יום שלוש פעמים במשרד קצין העיר וחזר על בקשתו. האורחים לא הגיעו עד שעות הערב ובבית היתה אכזבה רבה. לפתע הבחין גולדשטיין, שישב ליד החלון, באמבולנס שחנה ליד ביתו. מתוך האמבולנס יצאו 14 חיילים וקצינים פצועים קל. ״הסבנו לשולחן וערכנו סדר מתילכתו. שרנו שירי פסח ואחת החיילות ניגנה על אקורדיון, היה ליל סדר נפלא. החיילים נשארו ללון בביתנו. בבוקר ערכנו טיול על הכרמל. אחר הצהריים הלכתי עמם למשחק כדורגל ובערב הלכנו יחד לקולנוע ב״אמפיתיאטרון״. זה היה הפסח היפה ביותר בחיי״.

קבוצת החיילים שלחה אל גולדשטיין מכתב תודה על האירוח הנפלא. הם סיימו את המכתב במשפט: ״שלח על פני המים״. ״אני שומר על המכתב כעל קמע״ - אומר ניסן גולדשטיין שמתכוון לקיים את נדרו עד יומו האחרון.

רק לאחר המות, נודע פשר הנדר

מאת אמיר ורדי

״אם יבוא יום ואזכה לאכול פת לחם ולשתות מים לעין השמש וללא מורא, אקדיש את כל חיי לעזור לחולים, וביתי יהי פתוח לכל״.

את הנדר הזה נדר ניסן גולדשטיין בתקופת השואה שפקדה את יהדות פולין, בעת שנחלץ מבור תופת, שם נורה יחד עם שבעה יהודים אחרים שמצאו את מותם.

ניסן גולדשטיין, בן 67, בעל בית־מסחר לבדים בהדר־הכרמל, הובא השבוע למנוחת עולמים בבית הקברות שבחוף הכרמל לאחר מחלה ממארת.

משך 30 שנה קיים האיש את נדרו, ורק המוות הפר אותו.

הוא נהג לפחות אחת לשבוע וכן בשבתות ובחגים, לפקוד את מיטות החולים המאושפזים בבית החולים רמב״ם, כשחיוך על פניו ובידיו ממתקים ודברי מאפה, אותם העניק למאושפזים.

איש לא ידע מה הריץ את ניסן גולדשטיין לבית־החולים, שכן הוא פעל בצינעה, הרחק מזרקורי הפירסום, ועתה עם מותו, נודע נדרו.

אליהו קרניאל (קרנקל) ז״ל

נר לזכרו של בעלי, אבינו וסבנו היקר אליהו קרניאל (קרנקל) זכרו לא ימוש מאתנו לעד.

א ם עצוב או שמח בלב

ל ך תמיד מילה טובה אחרים לדובב

י חס נהדר תמים ואוהב

ה רצון העז לעזור לכל הסובב

ו אתה עצמך הסתפקת במעט עם שמחה בלב.

אליהו נולד ב־2 בנובמבר 1900 במיקולינצה מחוז טרנופול. אביו מנחם קרנקל ז״ל היה מזכיר קהילת מיקולינצה, איש משכיל ומקובל מאד בין תושבי הקהילה. אמו מינה ז״ל היתה עקרת בית ואליהו היה בן הזקונים במשפחה (מז׳ינק) בלע״ז. אליהו למד בחדר במיקולינצה ועד שנת 1914 גמר שתי כיתות בית ספר תיכון בעירו.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה מחליט האח מאיר להוציא את המשפחה לוינה ושם ממשיך אליהו ללמוד, גומר בגאוה כיהודי בית ספר תיכון ונכנס לפעילות בשומר הצעיר והציונות ומתקבל לאוניברסיטה. שוב כיהודי גאה סיים כלכלה ומקבל תואר מהנדס מסחרי בשנת 1929.

לאחר המלחמה חוזרים ההורים לפולין ואליהו נשאר בוינה. אחיו מאיר המשרת בצבא האוסטרי גרמני, נופל למשכב ונפטר בדבוס־שוויץ. לפי בקשתו הובא לקבורה בבית־העלמין היהודי בציריך-שוויץ. רק בשנת 1975 זמן רב לאחר עלותו ארצה, זוכה אליהו להגשים חלום חיים ולהגיד קדיש על קבר אחיו בציריך יחד עם אשתו רחל ובנו יאיר.

בשנת 1932 חוזר אליהו לפולין לחתונת אחותו גיזה. פוגש שם את רחל ברגיפר - לילינפלד מצ׳ורטקוב. הם נישאים ומחליטים לעלות לישראל. ב־1934 עולים רחל ואליהו ארצה בעזבם בית אמיד, הורים ומשפחות ויוצאים לדרך קשה כשהמאורעות והפרעות בארץ בעיצומם.

הוריו ואחותו גיזה עם בני משפחתה נשארו בפולין ונספו בשואה.

התנאים בארץ קשים הן מבחינה כלכלית והן מבחינה פיזית ורחל ואליהו מקימים בית בישראל ומשפחה לתפארת. נולדים להם שני בנים יאיר ועוזי. לאחר גמר לימודיהם האוניברסיטאים מקימים גם הם משפחות ומעמידים נכדים ונכדות כדור המשך למשפחה מכובדת זו ממיקולינצה.

עם קום המדינה ולאחריה לא חסך אליהו מזמנו ומרצו בעזרה ובטפול בעולים החדשים בני מיקולינצה עירו. אליהו היה פעיל מאד בארגון וביתו

היה פתוח לכל עולה שבא ארצה. זכורה תקופה שבביתו הקט בן שני החדרים הלינו הוא ורחל רעיתו בנוסף לבני המשפחה כ־14 איש נוספים.

עם הנצחת זכרם של נספי השואה, פעל אליהו רבות יחד עם ידידיו הרבים, על מנת להנציח את שמם של קדושי הקהילה מיקולינצה. הוא תרם רבות יחד עם ידידו הירושלמי א. רכטל ז״ל לרכישת חלקה בהר הקדושים בהרי ירושלים וסידור לוח זיכרון של עירו במרתף השואה בהר ציון ירושלים.

שאיפתו הגדולה היתה להוצאת ספר על עירו מיקולינצה, אך לצערנו לא זכה.

אנו, בני משפחתו רוצים לקיים צואתו ומצותו זו לעזור בהוצאת ספר זה.

בקשתו הגדולה של אליהו היתה תמיד שילדיו לא יעזבו את הארץ ויחנכו את בניהם לציונות וליהדות כפי שהוא עצמו אהב בכל ליבו את מדינת ישראל.

נולד ב־2 בנובמבר 1900, נפטר ב־18 בפברואר 1982, כ״ו שבט תשמ״ב

זכרו לא ימוש מאתנו לעד.

רעיתו רחל, בניו: יאיר ובני משפחתו; עוזי ובני משפחתו.

ד״ר ישראל זילברמן

יולין סברסקי / ס. שירפינסקי
תרגמו מפולנית ח. ונ. פרשל

בעוזבו את מיקולינצה בשנת 1921, מכר ד״ר יעקב שור את ביתו ללייבוש מרגוליס, בתנאי שחדר הקבלה (הקבינט) יוסב לרופא אחר.

זמן קצר לאחר מכן, הזמינה משפחת מרגוליס למיקולינצה את ידידו של ד״ר מקס (משה) מרגוליס, את ד״ר ישראל זילברמן, אשר חזר מהשבי ברוסיה.

ישראל זילברמן, בנו של בעל קרקעות, למד לאחר בחינות הבגרות את תורת הרפואה בווינה ובלבוב. לתואר דוקטור זכה בשנת 1913.

בעת שירותו בצבא, כרופא בבית־חולים צבאי, פרצה מלחמת העולם הראשונה.

היו אלה ״ימים טובים״, שנהגו עדיין לשמור על התקנות הבינלאומיות של הצלב האדום.

לאחר כיבוש לבוב בידי הצבא הרוסי, נשאר ד״ר זילברמן עם החיילים הפצועים קשה, שבהעברתם היתה צפויה סכנה. משך חודשים אחדים המשיך ללבוש את מדיו האוסטריים על דרגותיו ועיטוריו.

כאשר החזית קרבה ללבוב, ד״ר ישראל זילבמרן שולח לסיביר.. זמן־מה נשאר במחנה של שבויים גרמנים ואחר־כך עבד כרופא בבית־חרושת לחרסינה בסביבת קרסנוירסק.

מהר מאוד התאקלם בסיביר, התאהב בו ובאוכלוסיתו. על מידת הערצה כלפיו, מעיד כתב החסות, שהוענק לו על־ידי אישיות סובייטית, רמת מעלה, בוולדיווסטוק.

תודות למיסמך זה, עבר את כל רחבי רוסיה, ללא תקלות, בדרכו חזרה לפולין.

עם תחילת הפרקטיקה הרפואית במיקולינצה, התגורר עם אשתו, שנשאה מקרוב, הגברת ארנסטינה מבית פרנצוז, בחדר אחד בבית לייבוש מרגוליס. בבית הזה היה לו קבינט - חדר לקבלת חולים.

כאן נולד בנו מיכאל, בשנת 1924.

כעבור זמן מועט, התפרסם ד״ר זילברמן כרופא מצטיין והוכר כייקירם של תושבי העיירה והסביבה, ללא הבדל דת ולאום.

ד״ר זילברמן, שפע כלפי הבריות, טוב ורוחב לב, ללא גבול. אישיותו

התברכה בסגולות רבות: עדינות, צניעות, תבונה, שיקול־דעת ורוגע נפשי. לקווי אופי אלה, התלווה ידע רב־צדדי, שרכש בתורת הרפואה.

והרי דוגמא: כאשר בנו, מיכאל, ביקר בשנות ה־60 במיקולינצה - הנמצאת תחת השילטון הסובייטי - בבית הוריו, שהפך עתה למרכז רפואי, שח לו הרופא התורן: כמה טרדות וצרות, הותיר לנו אביך?! המערופייה (הקליינטורה, הפציינטים) חוזרת ומזכירה, כי ד״ר זילברמן, לא רק ריפא אותם ללא תשלום, כי־אם גם היה מעניק להם כסף לתרופות.

מעולם לא היה, ד״ר זילברמן, נחפז. כשהוזמן לחולים כרוניים, היה לעיתים מופיע כעבור 2-3 ימים ואילו במקרים דחופים, היה מופיע תמיד ברגע הנכון.

והרי סיפור, כמעט בדיחה:

יום אחד בדרכו מביתו, שמאחורי הגשר, אל חולה, עיכבוהו ברחובות העיר אנשים שונים.

בהתקרבו למחוז־חפצו, פתח בדברים עם המלמד, רבי נחמיה טלר. תוך שיחה, אמר ד״ר זילברמן: אני הולך אל החולה, ינקיל שוחט.

״איני מיעץ, אדוני הד״ר״ - אמר המלמד.

״לפני יומיים, התקיימה הלוויתו״.

ד״ר זילברמן, מילא שורה של תפקידים ציבוריים - חברתיים. היה פטרון לחלוצים. תמך בתנועות הנוער: השומר הצעיר, גורדוניה ועוד. דאג לביה״ס לעברית ומועדון הספורט והיה פעיל בוועד הקהילה ומועצת העיר.

כאשר צעיר מעניי העיר, גילה כשרונות והיה משולל אמצעים להמשך לימודיו, דאג ד״ר זילברמן להשגת כספים, שאת חלקם העיקרי תרם מכיסו.

אחרי כיבוש מיקולינצה בידי הצבא האדום בשנת 1939, המשיך ד״ר זילברמן לעבוד במקצועו וזכה לכבוד והערכה מצד השלטון החדש.

בפלוש הנאצים למיקולינצה, הציע לו הגיסטפו את תפקיד יושב הראש של היידנרט. ד״ר זילברמן לא הסכים לקבל תפקיד זה.

בתקופת הכיבוש הגרמני, הסתתר עם בנו, מיכאל, מחוץ למיקולינצה, וכך שרדו.

אשתו ניספתה, יחד עם תושבי מיקולינצה האחרים.

אחר גמר המלחמה, התיישב בשלזיה התחתית ובעיר ניסה, ההרוסה לחלוטין, כרופא יחיד במקום.

כאן אחז במשרות רבות.

עם בניית העיר מחדש, הופיעו רופאים צעירים וד״ר זילברמן וויתר להם, מרצונו הטוב, על משרותיו.

החל משנת 1945, היה פוקד, ד״ר זילברמן, פעמים אחדות בשנה, את ביתנו בוורשה.

בילינו שעות ארוכות, עד מאוחר בלילה, בשיחות וזכרונות. תכופות חזר ועלה, נושא מיקולינצה.

בשובו משבי הרוסים, היה ד״ר זילברמן, צם פעמים בשבוע, ביום שני וביום חמישי. קשה לדעת, אם עובדה זו נבעה מדתיותו ואולי הפך למיסטיקאי. ללוא ספק עמד תחת השפעתו הרעיונית של לב טולסטוי.

הוא היה סובלני. כיבד השקפות של הזולת, היה נבון ותמיד מצא צידוק להתנהגות, שלא כהלכה, מצד פלוני־אלמוני.

עמדנו בקשר מכתבים תכוף. כל מכתב, הינו מיכרה של מחשבות ודעות מקוריות.

אוסף מכתבים אלה, עשוי להיות נושא למחקרים מיוחדים.

עבורינו, העתודה הרפואית, שימשו ד״ר זילברמן ישראל וד״ר משה מרגוליס, סמל ודוגמה לרופאים, הראויים לחיקוי והליכה בדרכם.

המוסריות הרמה שלהם, היתה לנו מורה דרך.

ד״ר ישראל זילברמן נפטר ב־13 בינואר 1970 ב״ניסה״.

ד"ר משה מרגליות ז"ל
נפטר בי"ג בניסן תשל"ו (13.4.76)

אלה שהכירוהו מרגישים את החלל שנוצר בלב כולנו עם הסתלקותו.

משה מרגליות נולד בשנת 1892 באיזור פולני, שהיה שייך אז לממלכה האוסטרית־הונגרית. ספג בילדותו את המסורת היהודית. למד בווינה, העיר שהדגימה אז בכל תחומי האמנות והמדע את שיא התרבות המערבית. את לימודי הרפואה סיים ב־1920 ועבד במחלקה הפנימית של בית־החולים רוט־שילד בווינה. גם ברפואה ובמדעי הטבע הקשורים לרפואה היתה אז וינה אחד המרכזים האירופיים וזרם קבוע של רופאים מארצות־הברית למשל, בא שמה להשתלמות. זו היתה תקופת קרל לנדשטיינר - שהניח את היסוד לתורת קבוצות הדם - פון פירקה, בלא שיק, ארדהיים, פליקס מנדל, ונקבך, אפינגר ואחרים. עוד חיו שם באווירה של זיגמונד פרויד, בילרות ואחרים מתקופת הזוהר של האסכולה הווינאית.

מרגליות איחד בקרבו את הסגולות המאפיינות את הרופא השואף להשתלם בכל ענפי הרפואה והבסיסים המדעיים של מדעי הטבע. כך, למשל, רכש לעצמו ידיעות ביוכימיות עמוקות ואת התכונות של רופא המשפחה המופתי, המסור לאדם החולה המחפש את עצתו. הכיר את הרקע המשפחתי של כל פציינט שפנה שליו והקשיב בסבלנות לדברי החולה בכל פגישה. כציוני נאמן השתדל לעזור לכל יהודי ארץ־ישראלי, שבא לווינה לחפש עצה רפואית בתקופה שבה המלריה, השחפת ומחלות מידבקות אחרות הציקו לישוב. מרגליות ידע להפנות את מחפשי עצתו תוך ביקורת עילית למומחים המתאימים, שאתם היה לו קשר הדוק; הדריך סטודנטים שחיפשו את עזרתו ולא בלי צדק רכש לעצמו את התואר "שגריר רפואי ארץ־ישראלי בווינה".

ב־1935 עלה מרגליות ארצה ונתקבל לעבודה בקופת־החולים הכללית בחיפה, שם נתמנה למנהל הרפואי של המחוז וכיהן בתפקיד זה במשך שלוש שנים.

בשנת 1938 עבר לירושלים ועבד כשלושים שנה כרופא במירפאת קופת־החולים הכללית. מכל הארץ זרמו אליו חולים, מהם בני עמק יזרעאל, שפעם טיפל בהם והם לא חסכו זמן ומאמץ כדי להיפגש אתו בירושלים לשם התייעצות. לא נשכח את מראהו של ד"ר מרגליות העומד ליד הטלפון ומקשיב ללא ליאות לשאלות פציינטים ובני משפחותיהם.

אחרי פרישתו מן העבודה במירפאה הוסיף לעבוד בביתו מטעם קופת־

חולים בהתייעצות עם חולים ותיקים שלו ועם רופאים, והקדיש מרץ ויידע לפענוח האלקטרוקרדיוגרמים שנשלחו אליו מטעם קופת־חולים.

ד"ר מרגליות היה אחד הקוראים המעמיקים בספרים ובכתבי־העת הרפו־איים והביולוגיים, ששאל מן הספרייה הרפואית, או רכש על חשבונו. היה אחד המבקרים הקבועים במחלקות בתי־החולים בשאיפה להרחיב את היידע שלו במקצועות הרפואה לכל ענפיה. בה בשעה היה מסור לאמו הזקנה ול־רעייתו ודאג להן במחלתן. כשנפגע הוא עצמו במחלת עיניים ובלב, אמנם נאלץ לצמצם כל עבודה, שהיתה כרוכה בהליכה ובנסיעה, אך לא הפסיק את עבודת הפענוח של האלקטרוקרדיוגרמים והיה מוכן בכל עת להתיעצות עם חולים ותיקים שלו ועם רופאים שביקרו בדירתו. אחרי פטירת רעייתו שוב השתתף בביקורים קליניים בבית־החולים "הדסה".

בחדר העבודה שלו בדירתו יכולנו תמיד למצוא ערימת ספרים וכתבי־עת, לא רק רפואיים, שעל תוכנם ידע לשוחח אתנו בביקורת ערה וקולעת למטרה.

תמיד הצטיין בכשרון להעריך את זולתו. כל מי שהכירו התרשם מצניעותו. הוא ברח מכל פרסומת, ואפילו לא רצה להשתתף במסיבות לכבודו. כך, למשל, בטקס החלוקה של עיטורי "יקיר ירושלים" בעיירה - היה זה בעת מחלתו הקשה בחודשים האחרונים לחייו - ביקש שנימנע מפרסום בעתונות הכללית אחרי מותו. לכן הסתפקנו בשורות המעטות הללו להערכת דמותו כרופא למופת.

ד"ר ל. נלקן

ד"ר משה מרגליות ז"ל
(מהדברים שנאמרו בעליה על קברו ליום השלושים)

בהלוויתו של ד"ר מרגליות לא נשמעו דברי הספד, כי היה רצונו, לחיות בצנע, למות ולהיקבר ללא טקסים ופרסומת - ואנו כיבדנו את רצונו.

לכן, גם כעת, ביום השלושים למותו, אצטמצם במשפטים ספורים, היוצאים מליבם של רופאי ירושלים ובעיקר מליבם של רופאי קופת חולים הכללים, שכה כיבדוהו ואהבוהו.

ד"ר מרגליות נולד בפולין במשפחה מסורתית בשנת 1892, גמר את לימודי הרפואה בוינה בשנת 1920 ועלה ארצה בשנת 1935.

אחרי תקופה קצרה של עבודה כרופא מחוזי של קופת חולים בחיפה עבר לגור בירושלים, כאן חי ועבד עד לאחרונה, במשך קרוב ל־40 שנה רצופות.

מאז סיום לימודיו ברפואה ועד מותו לא סטה מהדרך שקבע לעצמו כדרך חיים: בתור רופא להשתלם ללא לאות ולהיות בקי בכל חידושי המדע הרפואי ובתור בן אדם לעמוד לימינו של הפונה אליו ולעזור לו ככל האפשר.

מי מותיקי ירושלים ומחוצה לה לא הכיר אותו, לא העריך אותו, לא חיבב אותו? מי לא זוכר אותו מתרוצץ במרפאת קופ"ח, ע"ש ד"ר פרוז'ינין, נכנס לחדרי הרופאים, האחיות, המעבדה, המשרד, ע"מ להקל על החולה ובני המשפחה ולעזור להם בסידורים השונים ובקבלת הטיפול הדרוש?

עוד טרם עלייתו ארצה, הלך שמו לפניו ותושבי ארץ ישראל דאז שנסעו לוינה - אז מרכז רפואי מפורסם - לחפש ישועה לסיבלם, מצאו את ד"ר מר־גליות, רופא צעיר בבית־חולים רוטשילד, מוכן לעזור להם בכל: בסידורים פרטיים בעיר הזרה והגדולה וכמובן במהלכים הנוגעים לטיפולם הרפואי

הוא היה "השגריר הבלתי מוכתר של א"י בגולה" ונשאר במשך כל חייו השליח של רצון טוב, משרת אחרים ומנצל ומזניח את עצמו.

היתה במרגליות מזיגה נדירה של איש מקצוע מעולה ושליח מצווה, אשר הקריב למעשה את חייו לא בעסקנות כוללת ורעשנית, כי אם בעסקנות ממין אחר, בצנע וללא פרסומת, ביחס אישי ואנושי בלתי רגיל כלפי אמו הזקנה ואשתו החולה וכלפי כל אלה שפנו אליו ישירות או שהוא רק שמע עליהם, מאות ואלפי אנשים מקרוב ומרחוק, בתום לב, ביושר, בהתמדה - במשך יותר מיובל שנים!

לעיתים, כאשר הנך מאוכזב מהתנהגות בני אדם, מופיעה לפניך דמותו של ד"ר מרגליות, כקרן אור באפלה ומחזירה לך את האמון באנושות.

אלה שהכרנו אותו נזכור אותו ונספר לבנינו על ד"ר משה מרגליות – הרופא והאיש – שהיה והנה כי איננו!

ו.א.

לזכר נעדרים

גדעון הורנשטיין ז״ל

גדעון הורנשטיין עלה ארצה בשנות השלושים כסטודנט של האוניברסיטה העברית בירושלים.

עבד כפקיד, תחילה בקרן־קימת־לישראל ואחרי קום המדינה, הועבר למשרד האוצר בחיפה.

גדעון היה בין יוזמי כנס היסוד של ארגון יוצאי מיקולינצה והרוח החיה בו. מראשית קיומו ועד פטירתו ב־1966.

גדעון (גודל) יזם יחד עם אליהו קרניאל (קרקל) את הקמת מצבת־הזיכרון במרתף השואה. התגורר בחיפה. השאיר אחריו אשה ושתי בנות.

יהי זכרו ברוך!

מיכאל מרדר ז״ל

מיכאל מרדר, היה בנעוריו מעורה מאוד בחיי הציבור בעיירה, פעיל ב״התאחדות״ וברוב וועדותיה.

פעילותו הציבורית במיקולינצה, איפשרה לו להכיר אנשים מכל השכבות והמעמדות. אלה נחקקו בזכרונו בדייקנות.

היה פעיל בארגון יוצאי מיקולינצה בישראל ובכל שעת צורך, שלף מזכרונו עובדות שמות ומספרים בקפידה וללא עוררין.

מיכאל מרדר התגורר בחדרה ועסק בפעילות ציבורית ענפה. היה חבר במועצת פועלי חדרה ויושב ראש מחלקת אירגון, עלייה וקליטה בחדרה.

בשנת 1970, נפגע בתאונת דרגים קטלנית ולאחר יומיים נפטר מפציעתו האנושה.

השאיר אשה ושני בנים, הגרים בחדרה.

יהי זכרו ברוך!

יחיאל רמר ז״ל

בן עשרים ושתיים, עלה יחיאל ארצה, בשנת 1924. נימנה עם ראשוני העולים מבני עיירתנו.

יחיאל רמר, תרם רבות להקמת אירגון יוצאי מיקולינצה בארץ.

יחיאל ייצג בארץ את בני משפחות רמר-הורנשטיין.

ביתם במיקולינצה, לא היה מפואר בצורתו, אבל עשיר בתוכנו.

הוריו, רבי אברהמ'ל רמר, איש עבודה ותורה, פעיל בשליחות הציבור. אמו, טובה רמר, אשת חייל ובעלת סגולות תרומיות.

הזוג הקים מעין מוסד פרטי לעזרה הדדית ומעשי צדקה. ביתם זכה בעיר לכינוי: ״הציוניסטישה שטוב״.

בתם חייצ'ה נישאה למאיר מיטלמן, איש משכיל, בעל עקרונות, מקובל בעיני הדור הצעיר בעיירה, כמורה דרך.

שלושת הבנים: דוב, נחום ויחיאל, עלו ארצה במחצית הראשונה של שנות העשרים.

יחיאל, אחרון לאחים רמר, נפטר ביום כ״ב בטבת 29.12.80.

יהי זכרו ברוך!

אליהו בוכוולד (שפירר) ז״ל

אליהו בוכוולד עלה ארצה, אחרי מאורעות 1929. בגמר שירותו בצבא הפולני, מצא לנכון לבנות את עתידו בארץ־ישראל.

אליהו בוכוולד, ידיד וחבר לכל בני־מיקולינצה, על־אף שלא נולד בעיירה.

הצטרף לבני־מיקולינצה אחרי מלחמת העולם הראשונה, יחד עם שני אחיו: זליג ומרדכי - איציק.

שלושתם התחנכו אצל שני דודים: זורח שפירר ולייבל'ה שפירר.

אליהו רכש חברים וידידים ונעשה בן־עיר לכול.

עם עלותו ארצה בשנת 1930, התגורר בחיפה. יחד עם דוב ויחיאל רמר, הקימו קואטפרטיב לנגרות, שהתקיים עד גיל הפנסיה.

אסון כבד פקד את אליהו ואת משפחתו. בשנת 1978, שכלו בן צעיר. לבו נשבר מעומס הסבל והכאב.

אליהו הלך לעולמו ב־ד' אדר א' 8.2.81.

איבדנו חבר וידיד ולי אבד בן־דוד כאח.

אליעזר רטהויז

אליעזר רטהויז, עלה ארצה בשנת 1971 מברזיל עם כל המשפחה.

במיקולינצה נימנה עם בעלי־המלאכה המעולים. עבד יחד עם אביו, בסדנת הפחחות שלהם, והצטיין במלאכתו. כאביו, היה גם הוא, בן־תורה.

בשנות השלושים, היגר לברזיל. בברזיל היה פעיל בקהילה היהודית ובתנועה הציונית.

אליעזר רטהויז, הגשים את חלום נעוריו לעלות ארצה. בשנת 1971, הגיע לישראל עם כל בני־משפחתו.

אליעזר רטהויז התגורר ברחובות ועבד במועצה הדתית, על־יד בית־הכנסת הגדול, בתל־אביב. בין היתר היה גם ״בעל־קורא״. לפי דבריו למד אומנות זו בחדרו של המלמד, רבי פינחס שמואל. גירסא דינקותא זו, עמדה לו עד יומו האחרון.

בהגיעו ארצה, הצטרף לאירגוננו. השתתף במיספר אזכרות. באחת האזכרות נשא קינה על עיירתנו היקרה, ביידיש עסיסית ומרשימה ביותר.

אליעזר רטהויז נפטר בי״ג באייר - 17.5.1981.

יהי זכרו ברוך!

נטיעת חורשה ביער הקדושים בהרי ירושלים

שער שמיני

עם סיום הספר

העורך: . . . . יצחק־שוורץ (איציק־הירש)

חורשת 1000 עצים ביער הקדושים לזכר יהדות מיקולינצה

ארגון יוצאי מיקולינצה בישראל

לפני מלחמת העולם הראשונה, התחילה ההגירה של בני־מיקולוינצה לארצות צפון ודרום אמריקה. הסיבות היו כלכליות בעיקר. הגירה זו התגברה בתום המלחמה.

בשנות העשרים הראשונות, התחוללה תמורה רעיונית אצל "מחפשי המוצא" במרחקים. כעשרים איש מבני עירנו עלו לישראל כחלוצים. מתוך שאיפה להגשים את הרעיון הציוני. בשנות השלושים הצטרפו אל הראשונים, חלוצים נוספים. בקום המדינה, נמצאו בארץ מעל לחמישים איש ואשה מבני עיירתנו.

אחר הנצחון על גרמניה הנאצית, התרכזו למעלה ממאה איש, ניצולי השואה מבני עירנו, במחנות הפליטים באוסטריה, גרמניה ואיטליה. חיי הפליטים היו קשים וללא מוצא.

שתי מגמות הלכו והתבלטו ביניהם:

מי לישראל ומי לארצות הברית

לאחר קום המדינה, עם העליה הגדולה לישראל, פנו אליה מעל לשישים פליטי - מחנות מבני עירנו.

תנאי הקליטה היו קשים ביותר. רובם התפזרו במעברות ובמחנות עולים בכל הארץ.

דאגות פרנסה וקשיי תקשורת, גרמו לכך שרק בחול־המועד פסח בשנת 1950, התארגן כנס ראשון של יוצאי מיקולינצה בישראל. השתתפו כשמונים חברים, בני כל העליות, מכל קצות הארץ. המפגש היה לבבי ומעורר התרגשות.

בכנס הוכרז על ייסוד ארגון יוצאי מיקולינצה בישראל, ונתקבלו בו החלטות חשובות.

1) קיום תקשורת קבועה.
   א. לקיים קשר עם כל בני - עירנו בארץ.
   ב. ליצור קשר עם הארגון הוותיק של יוצאי מיקולינצה בארצות־הברית ועם יתר הריכוזים של בני־עירנו בארצות אחרות.
2) להנציח את קהילת מיקולינצה במיפעלים, שייכונו כתוצאה מההתקשרויות
3) לקיים אזכרה מדי שנה בשנה בי"ז באלול, יום האקציה הגדולה במיקולינצה ושילוח בני־עירנו למחנה ההשמדה בלזיץ, בשנת 1942.

משך השנים, הגיעו עולים נוספים משרידי מיקולינצה. נוצר הצורך לסייע בקליטתם בארץ. הארגון עשה זאת כמיטב יכולתו.

המיפגשים השנתיים יצרו אווירה משפחתית וקירבו את החברים זה לזה.

ה"אזכרות" התקיימו בחיפה, מכיוון שבתוכה ובסביבתה השתכנו רבים מבני־עירנו.

החברים אליהו קרניאל ז"ל וגדעון הורנשטיין ז"ל, יזמו משא ומתן מייגע עם מוסדות יד ושם, להנצחת זכר העיירה. מאמציהם נשאו פרי. בשנת 1954, הוקמה מצבת זכרון לעיירתנו, מיקולינצה, במרתף השואה, בירושלים.

יוזמה במגמה משלימה נבקטה על־ידי החבר שרגא אלופי ז"ל. בזכות קשריו האישיים עם המוסדות המרכזיים בארצנו, ניטעה חורשה בת אלף עצים לזכר קהילתנו ב"יער הקדושים", בהרי ירושלים. בנטיעה השתתפו רוב בני עיירתנו בארץ.

אירגון יוצאי מיקולינצה בארצות־הברית, תרם סכום ניכר לכיסוי ההוצאות.

התיירות של יהודי התפוצות לישראל, הביאה איתה גם בני־עיר רבים. האירגון יזם פגישות וקבלות פנים לכבודם, בין בבתי קרוביהם ובין במלונות ליד שולחנות ערוכים. פגישות אלה התקיימו באווירה חברית, וקירבו לבבות, שנותקו שנים רבות.

כמבקר קבוע, נציין את חברנו מנדל הליצ'ר מהפעילים ביותר באירגון יוצאי מיקולינצה, בארצות הברית. ביקוריו התכופים בארץ, הפכוהו למעין שגריר, לא מוכתר, בין שני האירגונים ולקשר בין המשפחות בשתי הארצות. דרכו זרמה גם העזרה לניזקקים.

ביוזמתם של אחדים מחברינו בארץ, נוצר קשר עם קרובי משפחותיהם, בארצות שונות בעולם. בברית־המועצות - עם קבוצה המונה כמניין אנשים. בקנדה - עם חמש משפחות. בארגנטינה - עם מעל עשרים משפחות וכן בפולין - עם מספר משפחות, שנותרו שם לאחר איסור העלייה משם בשנת 1951.

עם חידוש העלייה מפולין, בשנת 1957, הצטרפו אלינו מספר בני־עיר משם.

הפעילות, המתוארת לעיל, נעשתה בצורה מאורגנת ובהתנדבות מלאה.

בחלוף השנים, הלך ונדלדל מספרנו. חברים יקרים לנו, הסתלקו אחד־אחד לעולמם.

מותו של חברנו, גדעון הורנשטיין, בשנת 1966 בגיל 52, פגע קשה באירגוננו. גדעון הורנשטיין ז"ל, היה הרוח החיה של האירגון.

בשנת 1970, הלך מאיתנו, אחר תאונה קטלנית, חברנו מיכאל (מיכל) מרדר ז"ל. מותו היווה אבדה קשה לאירגון. הוא שימש עבורנו אנציקלופדיה חיה על עירנו, מיקולינצה.

יהא זכרם ברוך.

כאשר נפתחו שערי ברית־המועצות לעליית יהודים, הצטרפו מספר עולים

לאירגוננו. הם נתקבלו בשמחה ובאהבה והשתדלנו לעזור בקליטתם בארץ במידת יכולתנו.

המשכנו לקיים את האזכרות השנתיות בחיפה. בינתיים האנשים הלכו והתבגרו והמאמץ להגיע לשם ממרחקים, היה עבורם קשה מדי. החלטנו לקיים את האזכרות בנתניה. שנוח להגיע אליה בין מצפון ובין מדרום.

בשנת 1975 קיימנו לראשונה את יום הזכרון בנתניה. באירגון וסידור האולם טיפלו החברים: שרגא אלופי ז״ל ומשה הלפרין, ייבדל לחיים ארוכים.

לצערנו, נפטר חברנו, שרגא אלופי, חודשיים לאחר מכן. נעקר מבינינו אחד החברים הטובים והפעילים.

שרגא אלופי (פייביש מייסטריך), הצטיין לא רק באירגון יוצאי מיקולינצה בלבד, כי־אם שימש סמל ודוגמא לפעילות ציבורית וממלכתית ענפה. הותיר אחריו את רעיתו ברונקה, שתי בנות ובן, ייבדלו לחיים ארוכים.

(במדור הזה, כתבה מיוחדת לזיכרו של שרגא ז״ל).

לצערנו, הרשימה של הנפטרים מבין בני־עירנו בארץ ובגולה גדלה עם הזמן. הנהגנו להזכיר את פועלם ולהספידם בימי הזיכרון השנתיים.

בשנת 1981 נעקרו מבינינו ארבעה חברים יקרים: יחיאל רמר, אליהו בוכוולד (שפירר), אליעזר רטהויז וניסן גולדשטיין. יהי זכרם ברוך!

ניסן גולדשטיין, הקים יחד עם רעיתו מילה, תיבדל לחיים ארוכים, משפחה ברוכת בנים ובית־עסק משגשג בחיפה. ביתם משמש כל השנים בית־וועד ואכסניה ליוצאי מיקולינצה.

ניסן יזם וקיים סיעוד קבוע של חולים בבית־החולים רמב״ם ועסק במעשי גמילות־חסד בהצנע ובסתר.

ניסן היה פעיל באירגון יוצאי מיקולינצה, מאז הגיעו ארצה. כל ימי חייו בארץ, שקד להבליע דבר פעילותו זו. יוצאי מיקולינצה יודעים יפה־יפה, מה היה חלקו בקיום האירגון ובאזכרות השנתיות, על־אף הימנעותו מפירסום.

בפעילות זו, באירגון יוצאי מיקולינצה, היה שותף מלא לחברו וידידו, זליג שפירר, ייבדל לחיים ארוכים, המשמש כבר ח״י שנים כמזכיר האירגון, הרוח החיה בתוכו והמשרת את ציברנו בנאמנות ובמסירות בכל מאודו.

ביום הזיכרון בשנת 1981, הורגש בפועל, כי מספר חברינו הולך וקטן, ואולי זו שעת האפס לחיבור ספר ״יזכור״ על עיירתנו. נבחרה מעין מערכת, שתעסוק בהוצאת הספר.

ספר יזכור זה, שיצא עתה לאור על־ידי אירגון יוצאי מיקולינצה, לידתו בצער וביסורים רבים.

בשנות ה־60 האחרונות, נבט הרעיון להציב מצבה בכתובים לעיירתנו,

כדוגמת ערים רבות בתפוצות. היו אנשים בעלי־כישורים, המסוגלים לעסוק במלאכה זו, אבל המעשה לא נעשה. הרעיון נשאר בגדר חלום בלבד עד חנוכה 1981.

מה ארע באותם ימי חנוכה וכיצד נעשתה מלאכת הספר – תשובה לכך ימצא הקורא ב"דבר המערכת".

מערכת הספר

דף בהיסטוריה יהודית

נ. קליינמן

(לתולדות אירגון בני מיקולינצה בארצות הברית)

תרגמו ח. ונ. פרשל מאנגלית

מיקולינצה הינה או היתה נקודה על המפה. אולם ממנה באו, היגרו או נמלטו אנשים רבים. במרוצת הימים, עשו שם לעצמם בסייעם איש לחברו בפרט ולחיים היהודיים בכלל.

משנת 1890 בערך, החלו גברים ונשים לבוא לאמריקה, לקובה, לדרום אפריקה ועבדו קשה, כדי להוכיח את יכולתם לקיים את עצמם.

אלה שבאו לארצות־הברית, התארגנו בשלושה איגודים־לשכות. (Associations of Lodges)

ילדיהם גדלו כאן ונעשו מחנכים, עורכי־דין, רופאים, אנשי־עסקים ואפילו פוליטיקאים.

היה להם בית־כנסת משלהם, ולמעלה מעשרה ספרי תורה. הם ערכו נשפים שנתיים, הצגות תיאטרון, מסיבות, פסטיבלים, טיולים וכינוסים. הם השתתפו בכל שלבי החיים האמריקאים - היהודים.

בימי נשיאותו של רוזבלט, היה לו שופט־יועץ משלו - מר רוזנבאום - בן מיקולינצה.

בנו של אחד הנשיאים הראשונים של איגוד בני מיקולינצה - גולדהירש התפרסם כעורך העיתון היהודי של קרוליינה ״נובי גולדן״. הוא היה גם סופר פורה, שחיבר ספרים רבים, ביניהם אחד בשם: Two Cents Plain בספר זה הוא מזכיר את אגודת בני־מיקולינצה (Mickolincer Verein).

בראשית שנות החמישים, כאשר החיים היהודיים התרכזו ב״איסטסייד״, ה־שבת, פירושה היה - פגישה בבית־הכנסת ו״לגימה״ ובמוצאי־שבת ״בירה מן החבית״.

המשפחות התרחבו. בני הדור הצעיר עברו למקומות שונים בניו־יורק ובמקומות אחרים בארצות־הברית, כמו קליבלנד, ניו־ג׳רסי וכו׳.

בית־הכנסת של איגודנו התרוקן וספרי התורה הועברו לבתי־כנסת פעילים.

אזכיר אחדים מנשיאי איגוד בני־מיקולינצה: י. אנגל, י. גולדהירש, פ. הירשברן, היימן ליברמן, ל. בזר, ה. הלפרין, מוריס ליברמן, מקס נסברג ויוליוס היגר.

במשך שנים רבות, שימש יוסף גולדהירש כמזכיר האיגוד ומוריס טריף כגיזברו.

ב־1944 נבחר נ. קליינמן לגיזבר ושירת בתפקידו עשרים וחמש שנים.

בשנות הארבעים, כאשר נודע לאיגוד דבר הישרדו של אי מי מן השואה, שלחנו לו כסף וחבילות.

בשנים 1944-45-46, שלחנו חבילות לבני־מיקולינצה בישראל.

כאשר ניצולי השואה הגיעו לארצות־הברית, עזרנו להם להסתדר בכל דרך שיכולנו בתקופה זו באו: ד״ר קרזובר, ד״ר אברול, ד״ר לנדאו, ד״ר טוניס ובעלי מקצועות חופשיים נוספים. כן הגיעו אנשי עסקים. תוך שנים מועטות כולם ״עמדו על רגליהם״ והם המשיכו לעזור לאחרים, ששהו עדיין באירופה.

כל החברים פועלים כמשפחה אחת. כאשר מתקיימת ״שמחה״ כלשהי או מתעוררת בעיה, כל אחד מאיתנו ״קרוב״.

כו׳ בכסלו תשמ״ב

22.12.81

בני עיר יקרים!

הערב, נר שלישי של חנוכה, התכנסנו קבוצת בני עיר בישראל, בביתו של חיים פרשל והחלטנו להוציא ספר על העיירה שלנו מיקולינצה.

לפי דעתנו, זוהי השעה האחרונה שעוד אפשר לעשות בכיוון זה מאמץ משותף, כדי להוציא ספר זה.

לצערנו, מספר בני עיירתנו בארץ הולך ופוחת וכן גם בארה״ב ואם יש עוד משהו להציל מזכרונינו, זוהי ההזדמנות האחרונה.

אנו מצרפים למכתב זה מספר פרטים:

א) ראשי פרקים לספר המתוכנן.

ב) פנייה לכל אחד מכם להציע הצעות משלו נוספות או שינויים.

ג) להעביר לחבר זליג שפריר צילומים, מסמכים שיש בהם ערך ציבורי או חומר שחברתם בעברית, ביידיש או באנגלית בנושא העיירה.

מימון ספר מסוג זה עולה כספים רבים. אנו פונים אל כל אחד מכם להודיע למזכיר זליג שפירר, קרית־מוצקין, רח׳ הילדים 9, מיקוד 26321, מה באפשרותך לתרום למטרה זו, הן בחומר והן בכסף.

בקשתנו לענות לפנייתנו תוך שבועיים מקבלת המכתב.

הוועדה היוזמת:

חיים פרשל; גולדהירש מיכל; ניוסיה שווייצר־הורוביץ; תיאודור פוגלבאום; יצחק צבי שווארץ; משה הלפרין; זליג שפירר.

א.נ.

על מנת להבטיח רישום מדויק של קרוביכם ובני משפחותיכם ושכניכם במירשם בני עירינו, נבקשכם להמציא רשימה שמית, בכדי לעדכן רשימה מדויקת.

כו' בכסלו תשמ"ב

22.12.81

לספר על העיירה מיקולינצה

הנושאים:

א) העיירה וסביבתה: נוף, הסטוריה, אנשים. אתרים.

ב) העיירה המסורתית:

1) הקלוייזים, בתי־כנסת; בתי־מדרש; תלמוד תורה; החדר הכללי.

2) מוסדות: רבנות; קהילה; בית־מרחץ; חברה קדישא; נושאי המיטה; יד חרוצים.

התעוררות לאומית: בית־ספר עברי; תנועות נוער כגון: מזרחי; גורדוניה; השומר־הצעיר; בית"ר; החלוץ; התאחדות; הכשרות. ספריות; תיאטרון - חוגים.

ד) חינוך ותרבות: חינוך כללי: היציאה לטרנופול ולבוב ללימוד תיכוני וגבוה.

ה) עליית חלוצים ארצה.

ו) התקופה של מלחמת-העולם השניה - תחת השלטון הסובייטי. השואה - הכיבוש הנאצי; הגרמנים, האוקראינים והפולנים; חסידי אומות העולם וניצולים. בניית בונקרים; בריחה; אירגון התנגדות מטעם ניצולי מיקו־לינצה בגיטאות של עיירות אחרות.

ז) מיקולינצה אחרי המלחמה - השואה.

ח) בני מיקולינצה אחרי המלחמה. בריה"מ; פולניה, מחנות בגרמניה; אוס־טריה, איטליה, קפריסין.

ט) אירגון יוצאי מיקולינצה בארץ ובארה"ב.

י) לוח שמות אנשי העיירה.

יא) נספחים: תמונות בעלות ערך ציבורי ומפות.

ארגון יוצאי מיקולינצה בישראל.

בני מיקולינצה, היקרים!

חודשים אחדים, הנני עוסק בליקוט החומר, שהינחתם בידי, כדי לאוספו, לתרגמו ולנסחו ניסוח סופי, למען ישמש מצבה לבני עיירתנו.

עבודה זו, הנני עושה ביחד עם רעייתי נחמה בחרדה. ברור ומוחוור לנו, עוסקים אנו בהבאה לדפוס עובדות ואירועים, שאם לא יכונסו הפעם ולא ינוסחו סופית, לא יכונסו עוד לעולם.

מתי מעט נותרנו בחיים, כדי לשחזר את קורות עיירתנו.

מתי מעט בישראל ופחות מאלה בארצות הברית.

פעמים אחדות החלטנו לבצע משימה קדושה זו בשעה שחיו עוד איתנו בארץ רבים, שהיו מוכנים ומסוגלים לעסוק במלאכה זו.

בעיות של יום יום, צרות קטנות וגדולות ואוזלת יד - כל אלה הכשילו את הרצון הטוב ומנעו לבצע את החובה, שטובים ממנו מסוגלים היו לבצע.

לא בקלות עלה בידינו לחבר את הרשימה של בתי האב שבמיקולינצה. סידרנוה לפי האלף־בית, כדי שכל אחד מאיתנו יוכל להיתמצא בה ולהוסיף שמות, כאשר יימצא, כי פסחנו על מישהו. אם פסחנו על מישהו, לא כוונה הייתה כאן ועל אחת כמה וכמה לא זדון לב.

הוועדה, שעסקה במשימה הזאת, ישבה ותכננה, כיצד להימנע משיכחה או דילוג כלשהו על שם של בית אב במיקולינצה.

טוגע פאגלבוים שירטט מפה של עיירתנו ויחד עם זליג שפריר, איציק הירש שוורץ, נוסיה הורוביץ ומיכל (מיכאל) גולדהירש, עבדו שעות מרובות.

בעיקבות המפה עברו בית־בית, חצר חצר לפי רחובות עיירתנו וסימטאותיה רשמו את שמות בתי האב על פתקים ובמחברת. כך לוקטה הרשימה שם אחר שם וערכוה לפי האלף בית.

המלאכה לא תמה, הספר עדיין פתוח, הננו מחכים לרשימות וזכרונות, תמונות ומאמרים. החומר, שהוכן עד כה, ערוך לדפוס. אנחנו מחכים לכם, כל מי שיגיש את דבריו - נקבלם ונטפל בהם בכל ייראת הכבוד הראוייה לדבר.

לא לרשימות אישיות בלבד אנו מחכים. עדיין חסר לנו חומר על חיי הכלל והציבור שבעיירה: על חיי התרבות ותנועות הנוער, על בית־הספר העיברי, על הסיפריות, על תיאטרון החובבים, על המפלגות וכדומה...

אנו חוזרים על מה שכתבנו לכם בחוזר הראשון, זוהי השעה האחרונה וההזדמנות האחרונה, ביידכם הדבר.

בשם הוועדה להוצאת ספר על מיקולינצה
העורך: חיים פרשל

5 באוקטובר, 1982

ג) מכתב לדור ההמשך של בני עירנו

בנים ובנות יקרים של בני מיקולינצה!

סביר להניח, כי פנייתנו זו אליכם, לא תפתיעכם. וודאי שמעתם כבר בבית הוריכם על ספר ה"יזכור", שאנו עומדים להוציא בקרוב לזכר בני העיירה.

הספר האמור, מתאר את העיירה, את נופה הפיזי והאנרשי ומנסה לשחזר ולהמחיש את החוויות שחוו הוריכם בילדותם.

הספר מציג גם שורה של דמויות מרכזיות ואופייניות, שכל אחת מהן השפיעה השפעה מרובה על חינוככו, אופיינו, מנהיגנו וייצרינו.

כן תמצאו בספר תאורים וזכרונות, בחלקם קצרים ובחלקם ממצים על מוסדות העיירה בשטח הדת, החינוך, התרבות, החברה, הספורט והתיאטרון.

תלמדו להכיר עיסוקים ומלאכות, שבחלקם בטלו ועברו מן העולם ובחלקם פשטו צורה ולבשו צורה.

השואה האיומה, שעברה על עמנו באירופה, כולל עיירתנו מיקולינצה, תמצא לה ביטוי־מה בספר זה, בסיפורי הניצולים מבני עיירתנו.

בפעם הראשונה יספרו אחינו, קרובינו ומיודעינו על התלאות, המחסור, הרעב וההשפלה, שעברו עליהם בגיטאות, בבונקרים, ביערות, בגלות ובחזיתות השונות. סיפורים אוטנטיים, שרשם כל אחד בשפה ידועה לו ותורגמו לעברית עבורכם מילה במילה.

אין לנו ספק, שחלק ניכר של שורשיכם, נעוץ בקרקע, שעליה עמדו עריסות הוריכם והם הנחילוכם ביודעין ובלא יודעין.

אנו משוכנעים, כי כל אחד מכם ירצה, שעותק אחד או שניים מספר זה, יימצאו אצלכם למען עצמכם ולמען בניכם ובנותיכם.

הננו פונים אליכם בזאת בבקשה להבטיח לעצמכם זכות זו על ידי הזמנת העותקים, לפני שאנו מגישים את הספר לדפוס.

כל אחד ירים תרומה לפי נדבת לבו.

עם משלוח התרומה, אנא, העבירו אלינו פרטים על חייכם, מאווייכם ועיסוקיכם, שהינכם מעוניינים, כי ייכללו בספר.

נהייה אסירי תודה לכם, אם גם תרשמו עבורינו, מה קלטתם וספגתם בבית הוריכם על עיירתנו הקטנה והחביבה.

רשימותיכם ישמשו לנו עידוד, כי עמלנו בהוצאת ספר זה כדאי היה.

כן עשוי מידע זה להוכיח לנו, לכם ולכל בר דעת, הוכחה נוספת צנועה, כי מזימת הנאצים להשמיד, להכחיד ולחסל כל זכר ליהדות אירופה נכשלה לחלוטין.

המען לקבלת תשובות:	בשם מערכת ה״ספר״,
שפירר זליג	
רחוב הילדים 9	חיים פרשל
קרית־מוצקין 26321	

העורך

הרהורי יחיד ברשות הרבים

לפנינו מונח עתה הספר, בו אנו קוראים על חיי היהודים בעיירתנו מיקולינצה, ועל השואה שפקדתם.

דפדפנו בספר, חיווינו דעה לחיוב או לשלילה, הצבנוהו בין ספרים אחרים על המדף וחסל...

אל לנו לשכוח, מה רב הייגע והעמל, שהושקעו בחיבור הספר עד צאתו לאור.

למשימה הכבדה של תרגום החומר, עיבודו ועריכתו, נרתם חברנו המוכשר והמסור, חיים פרשל, בסיועה של רעיתו לחיים, נחמה.

ההתחלה היתה קשה, הן מבחינת ריכוז החומר, מיסמכים היסטוריים, תעודות, צילומים והן מבחינה פיננסית.

ברם מרצו, התמדתו ורצונו הבלתי נלאה של העורך, דרבנו את החברים, להשתתף בפועל בהגשמת הרעיון - הוצאת ספר, מצבת זיכרון לקורבנות, שארי בשרנו.

הנני נוטל לעצמי רשות, להביע דברי תודה בשמי ובשם בני־מיקולינצה בארץ ובחו״ל לעורך ולעוזרתו חיים-נחמה פרשל, על ייגעם הכבד והפורה.

התגשם חלום כולנו:

מצבת זיכרון ליקירנו, בכתובים

נחמה וחיים - יישר כוחכם!!

*

העורך נטל על עצמו לשקף נאמנה את ההווי היהודי, היום־יומי, האופייני לעיירה: מהרב ועד הסבל, מלמדים ותלמידיהם, עוסקי בקודש, סוחרים, בעלי־מלאכה, רופאים, מורים ואורח חייהם.

חיים פסח על תאור פרשת חייו הפרטיים, אולם אני איני רואה עצמי פטור מלציין אבני־דרך אחדים בחייו.

מהראשונים, שעזב את ביתו. בכובשו את צערו וצער אמו, הנפרדת מבנה יחידה, ומי יודע, אם לא לעולמים.

צעיר לימים עלה לישראל ובכוחות עצמו סלל את דרכו, כדי להשיג את חפצו בחיים.

שנים פעיל בתנועת הפועלים. רוכש סמיכות להוראה ומחנך דור של תלמידים בהצלחה רבה.

לדאבוננו, מאבד את ראייתו בתאונת עבודה אומללה בבית־הספר. אסון זה, אינו שובר את אומץ לבו ורצון חייו, להמשיך ולפעול במישורים, שנזקקים לפועלו ולסיועו.

משך עשרים השנים האחרונות, ממלא בהתנדבות תפקידים ראשונים במעלה בתוך אוכלוסיית העיוורים בישראל. עיקר עיסוקו בשילובם בתיפקוד תקין בחברה ובדאגה מתמדת לרווחתם.

למעלה מעשור שנים, מקדיש לפיתוח הספריה המרכזית לעיוורים, כחבר הנהלתה, כגזבר וכסגן יושב הראש שלה.

רוב השנים מכהן כיושב ראש אגודת העיוורים בישראל. עם פעילים אחרים, בונה את המרכז לעיוור, פעיל בהנהלתו ולאחרונה משמש כיושב ראש שלה.

בהגיעו ל־70, פורש בהחלטה אמיצה, כדי לפנות דרך לצעירים ממנו.

כמחנך ותיק ומנוסה, ממשיך את פעילותו בבית־חינוך עיוורים בירושלים ובהנהלתו.

במוסד זה עוסק למעלה מעשור שנים, בהקדישו לו זמן, מרץ ויוזמה. ויחד עם חבריו, הפכוהו לגורם עיקרי ומרכזי לאוכלוסית העיוורים בארץ, בהענקת חינוך רוחני וחומרי כאחד.

*

דברים אלה, לא נאמרו לתפארת המליצה וכשיר תהילה לחיים. פעילותו, חתומה בטבעו. הוא אינו מסוגל ללכת בטל. מוצא זמן לכל פונה אליו ועושה למענו כל שבתחום יכולתו.

מימי נעוריו, מגלה, חיים, עקשנות ליידע. בתחילה בלימודי קודש, בשדה התלמוד, כמקובל בימים ההם, ומגיל 14, בלימודי חול ובספרות עמי העולם.

בגיל זה עוקר ללבוב, לשם לימודים בגימנסיה היהודית. מי מאיתנו אינו יודע, מה קשה היה בימים ההם לנער יהודי, משולל אמצעים, כחיים, להשיג השכלה והרי אמו האלמנה, לא יכלה לעזור לו בכך.

עד היום, אין איש יודע, מאין דלה אמצעים להשגת מטרתו. הוא היה ונותר עקשן, עד עצם היום הזה. נוטל על עצמו משימות כבדות ביותר, בכובשו כל מעקש בדרך.

ימי החופש הגדול מבלה חיים אצל אמו. מצטרף לתנועת הנוער "גורדוניה" ונוטל חלק פעיל בו. שיחותיו מענינות ופוריות.

כבר בימים ההם, הבין שאין עתיד לנוער יהודי בפולין, מוכת האנטישמיות.

בשנת 1935 מניח לכול ועולה לישראל כסטודנט מן המנין באוניברסיטה העברית בירושלים.

חייו הפרטיים בישראל, יוותרו כסודו האישי.

הופיע בארגון ברגע שנזקקו לו ביותר.

במקביל לפעילותו הציבורית הענפה, משקיע יחד עם רעייתו ממרצו המבורך, גם בתרגום ועריכה ולנו יש ספר: **מיקולינצה.**

*

נ.ב

כאשר טענתי לפני שנים, כי הספר יופיע רק, אם עריכתו תימסר בידי חיים פרשל, לא טעיתי כנראה.

איציק הירש שוורץ

העורך חיים פרשל 1974

The editor – Haim Preshel 1974

MARTYRS' FOREST

Mikulinceans survivors planting trees in the martyrs' forest near Jerusalem

Keren Kayemt certificate

תעודת קק״ל על נטיעת החורשה

חורשת אלף עצים
ב״יער קדושי פולין״
על שם
קדושי קהלת מיקולניצה
שניספו בשואת ישראל

ניטעה ע״י
ארגון יוצאי מיקולניצה בישראל

JEWISH NATIONAL FUND

המעפיל - בן־ציון

ח״פ

בשעה, שהספר נמצא תחת מכבש הדפוס, נתקבלה במערכת כתבה מאת בן־ציון לב, לזכר אשתו חנה. על אף הקשיים, החלטנו להדפיסה.

עליתי לירושלים לנחמו ביגונו הכבד על האסון הכפול, שפקדו. מות בנו האהוב ישראל ומות אשתו הנאמנה, חנה.

ואלה הדברים, שהצלתי מפיו:

התחנכתי בתנועת הנוער גורדוניה. סיסמתנו היתה: ״הגשם״. בכל לבי, אמרתי לעלות לארץ־ישראל, אולם אמי לא נתנתני לעוזבה, בהיותי בן־יחיד לה.

לאחר מות אמי, עליתי על אונית מעפילים, שאורגנה ע״י גורדוניה. טלטלות רבות עברו עלינו בים. התחמקויות רבות מעיני הבריטים הבולשים.

הגענו עד חיפה. הבריטים גרשו אותנו והחזירונו לים. אחר תלאות נוספות חזרתי לפולין. (נסיון העפלה ארע ב־8-1937).

עם סיפוח אזורנו לברית המועצות בשנת 1941 גויסתי לצבא האדום.

כאשר הגרמנים התקיפו את ברית המועצות, הפכו הסובייטים את החייל שלנו ל״רבוצ׳יה ארמיה״, לאמור: חיל עבודה.

עבדתי בכריתת יערות בנובו־סיבירסק, כריתי פחם במיכרות קרגנדה, העמסתי משאות על מעברות הוולגה ועוד...

בימים ההם התארגן צבא פולני על שם ונדה וסילבסקה. בתור אזרח פולני, גויסתי לצבא הזה. נשלחתי לחזית קניגסברג וכאן נפצעתי קשה ברגלי.

היחס והטיפול מצד הרוסים, היה יוצא מהכלל. העבירוני לבית־חולים צבאי, הרחק בעורף. טיפלו בי בנאמנות. נתחוני, הוציאו מרגלי את כל הרסיסים והבראתי.

כשנגמרה המלחמה, בקשתי לחזור הביתה. הדבר ניתן לי. הגעתי לטרנופול. שם התגוררתי עם אבי, לאחר מות אמי (בשנת 1936).

מצאתי כאן יהודים מעטים בלבד. למיקולינצה לא חזרתי. הגעתי לקרקוב. כאן מצאתי קבוצת אנשים מבני עירנו: מלווישה קרפ, לייבוש ברגר, ניסן קליין ועוד.

רבות דובר כאן על ארץ־ישראל וכיצד להגיע אליה. התחלנו לצעוד לעברה. צעדנו (מיר האבען געשפאנט). לכל אשר פנו הצועדים, פניתי גם אני. חצינו גבולות.

בדרך הכרתי את אשתי לעתיד, חנה.

הגענו לרומא כאן פינתה הסוכנות עבורינו מבנה גדול והרוס כולו. סתמנו את הפרצות, הצבנו דלתות וחלונות. נוצרה קומונה של שארית הפליטה, שהתכוננה לעליה.

אונרא והג׳וינט, סיפקו לנו מזון וביגוד.

נשאתי את חנה לאשה.

ב־1946, הפלגנו ארצה באונית מעפילים: ״דב הוז״. הבריטים רצו לשלוח אותנו לקפריסין. הכרזנו שביתת רעב. בו בזמן הכריזו ראשי הישוב בירושלים על צום.*

השגנו סרטיפיקטים והגענו לחיפה. לאחר זמן מה השתקענו בירושלים.

שני האסונות שפקדוני, מות בני ישראל ומות רעיתי חנה, העבירוני כמעט מן העולם. על מנת שלא אשקע במרה שחורה, אני ממשיך לעבוד בגימור בבנין, ארבע שעות ביום. בכל כוחותי אני מקפיד לשמור על הבית ועל המנהגים, שהנהיגה חנה. כולנו כל בני משפחתי, שומרים על סעודת ליל השבת המשותפת. כך אנו שומרים על רוחה וזכרה בתוכנו.

* דוקטור משה מרגוליס, מיודענו, בן מיקולינצה, טיפל בצמים במוסדות הלאומיים לאות הזדהות עם המעפילים. מעגל חיים - חתום כמעט בן מיקולינצה, מעפיל, שובת רעב באוניה ורופא בן מיקולינצה, עוסק בפיקוח נפש על מכריזי הצום בירושלים.

לזכר אשתי, חנה ז״ל / בן־ציון לב

חנה נולדה ב־1918 בצ׳כוסלובקיה למשפחה בעלת 10 נפשות לאביה זלמן לרבר, רב העיירה, ולאמה ביילה.

החיים בעיירה, היו קשים מבחינה כלכלית, אבל שלוים ושקטים, תוך שיתוף והבנה עם הצ׳כוסלובקים.

עם פרוץ מלחמת העולם שולחה יחד עם בני משפחתה למחנה המות־ אושוויץ. ימים קשים עברו עליה, נסויים ועבודת פרך. בנס ניצלה פעמים אחדות. לבסוף הועברה למחנה העבודה ברגן־בלזן. בו שהתה כמחצית השנה ושוחררה ע״י האמריקאים.

כל שאר בני משפחתה ניספו, פרט לאחיה שעלה לארץ־ישראל לפני פרוץ המלחמה.

בעת שחרורה, הגיע משקלה ל־28 ק״ג. עם המזון הראשון, שהשפיעו עליה האמריקאים, התנפחה ונלקחה לבית־החולים.

בשומעה על התארגנות לארץ־ישראל דרך איטליה, הצטרפה לתנועה למרות הסיכונים.

בדרכי לאיטליה, נפגשתי עם חנה ולאחר הכרות קצרה, נישאנו. לזוגות נשואים, ניתנה זכות קדימה לעליה.

עלינו על סיפון האניה ״דב הוז״. בהגיענו לחופי ארץ־ישראל, גילו אותנו הבריטים ואמרו לשולחנו לקפריסין. אנחנו, המעפילים, שרידי השואה סרבנו ופתחנו בשביתת רעב. השביתה נמשכה ימים אחדים עד שהבריטים נכנעו והכניסונו ארצה.

עברנו לקיבוץ משמר הים - עתה קיבוץ אפק. לאחר שהיה קלה, ביקשה חנה להצטרף אל אחיה בירושלים. עשיתי את רצונה.

עם עזיבת הקיבוץ, שהינו לילה אחד אצל משפחה ממיקולינצה בחיפה. כששמע המארח על ההחלטה, פנה אל חנה בתרעומת: מה עשית? כלום אינך יודעת, שבן־ציון הוא בן יחיד ובבית לא עבד מעולם?

חנה שלווה לחלוטין ענתה: אין דבר! אם הוא לא יוכל לעבוד, אעבוד אני, נחיה ונתפרנס.

הגענו לירושלים. שכרנו דירונת ושנינו יצאנו לעבודה. למוחרת ממש, קבלתי עבודה אצל קבלן בנין והוא לא נתנני עוד לעוזבו.

חנה אירגנה בית למופת. שלושה ילדים נולדו לנו. בתנו בלהה ובנינו ישראל ומשה.

בשנת 1959, השתכנו בקרית משה בירושלים. עמלנו וטרחנו יגיעות רבות. העמסנו על עצמנו חובות כבדים. לא בקשנו עזרה מאיש. בעמלנו היום־יומי, בידינו ממש, בנינו את הבית הזה.

משגדלו ילדינו ויצאו את הבית, מקודם הבת הבכירה ואחריה ישראל, הנהיגה חנה סעודת ליל שבת משפחתית.

חנה היתה טוענת: השבת נחלתו של כל אחד ואחד. יבלו הצעירים את השבת כרצונם: מי לברכה, מי לים, מי למשחק כדורגל ומי לביקור רעים וטיול. ליל שבת קודש למשפחה. הסעודה המשותפת, מיפגש ה״יחד״, משרים שאר רוח, שומרים על שלמות המשפחה ומזינים את כולנו, משך כל ימי החול.

בפברואר 1984, נקרא בננו, ישראל, למילואים בחרמון. אסון קטל אותו. בהזיזו מיתקן מסוים, נותק הרכבל, פגע בו והרגו. האסון הממנו. חנה לא יכלה לשאת את מות בננו היקר, המצליח והאהוב. נותרה לה משאת נפש אחת, נשואי בננו הצעיר משה.

טרם התאונה האיומה, סבלה מסתימות במערכת ליבה. עתה אזרה את שארית כוחותיה והקפידה לא להפר את שנת האבל בשמחת חתונה.

בתום שנה למותו של ישראל, נערכה חתונת בננו הצעיר משה. חנה השיגה את מטרתה.

למוחרת החתונה, ב־ז׳ אדר, תשמ״ה, בעוסקה בהכנות לסעודת ליל השבת המשפחתית, התמוטטה לפתע. התקפת לב, קיפדה את פתיל חייה.

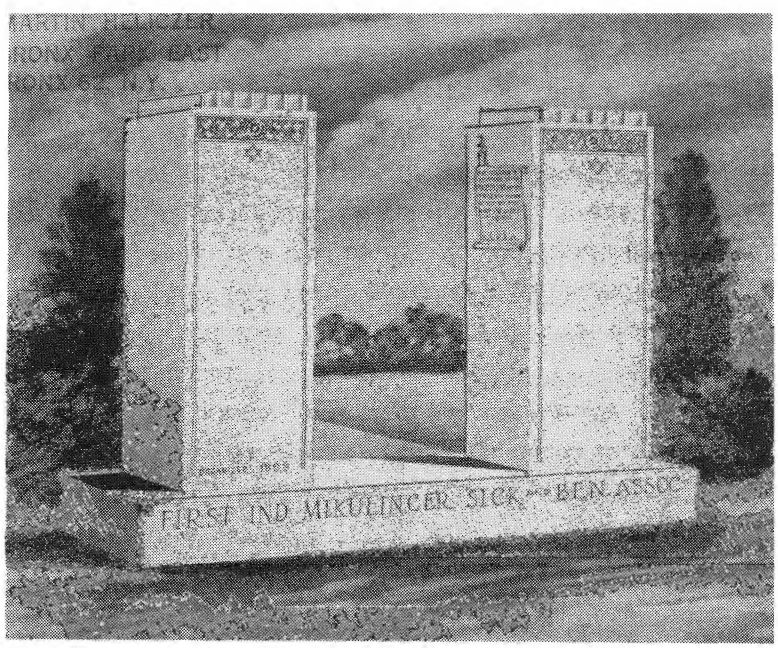
יהי זכרה ברוך!

got the means. He was stubborn then, and is still stubborn, always taking on difficult tasks and conquering every obstacle in his path.

He spent his vacations with his mother and became active in the "Gordonia" youth movement where he gave interesting and inspiring talks.

In those days, he already understood that there was no future for Jewish young people in Poland with its anti-Semitism. In 1935, he immigrated to Israel as a student at Hebrew University. His private life in Israel will remain his personal secret. He came to our organization at the moment when we needed him most. Amid his multifaceted civic activities, he, together with his wife, devoted some of his blessed energy and ability to translating and editing, and the result is the book, Mikulince.

P.S. When I said many years ago that the book will come out only if Haim Preshel edits it, I apparently was not mistaken.
(signed) Itzik Hirsch Schwartz

Labor movement, learned to be a teacher and educated a generation of pupils very successfully. Unfortunately, he lost his sight in a work accident at school. This does not break his courage, and his will to live, and he continued to be active wherever he felt he could contribute. During the last twenty years, he has held as a volunteer top postions in helping the blind of Israel. He is particularly concerned with their integration as functioning members of normal society, and with their welfare. He has devoted more than ten years to the development of the Central Library for the Blind as a member of its board, as its treasurer, and as its vice-chairman. Most years, he is chairman of the Association of the Blind in Israel. He has helped build the Center for the Blind, has served on its board and recently became its chairman. When he reached age 70, he stepped down to make room for younger people.

As an educator, he continues to be involved in education by being active at the Jewish Institute for the Blind in Jerusalem and as a member of its board. He has devoted time, energy and initiative to this institution for more than ten years and, together with his colleagues there, has turned it into a central and important factor in both the material and spiritual education of the blind. These comments have not been made to flatter or praise Haim. He is active because the need to be active is part of his nature. He can't stand to be idle. He finds time for anyone who asks his help, and does everything possible to be of assistance.

Since childhood, Haim has been eager to learn: first in religious studies, in the field of Talmud, as was customary in those days, and since age 14 in secular studies and world literature. At age 14, he went to Lvov to study at the Jewish high school. We all know how difficult it was in those times for a Jewish boy from a poor family to get an education. His widowed mother couldn't help him, and we will never know where he

THE EDITOR

Private Thoughts in Public

We now hold in our hands the book in which we read about the life of the Jews in Mikulince and the Holocaust they suffered. We have read the book, expressed our opinion, and put it on the shelf with our other books, and that's it . . .

We must not forget how much toil and effort went into writing and publishing the book. The difficult task of editing, translating and preparing the material was undertaken by our friend and colleague Haim Preshel with the help of his wife Nehama. The beginning waa difficult – both in terms of gathering material and documents, and in financial terms. However, Haim's energy, perseverence and ceaseless effort inspired people to help turn the dream into a reality, and to create a monument to our town and to its people. I want to take the opportunity to thank Haim and Nehama Preshel on my own behalf and on behalf of all Mikulinceans in Israel and abroad. Haim and Nehama Preshel's hard and productive work made the dream we all shared come true!

A MEMORIAL TO OUR LOVED ONES
HAIM AND NEHAMA, THANK YOU! !

The editor took upon himself to reflect accurately the everyday life characteristic of our town. He described the life style of everyone from rabbis to porters, teachers and their pupils, merchants and storekeepers artistans, doctors, teachers and many others. He did not tell his own life story, but I feel the need to tell it.

He was one of the first to leave home, despite his regret in leaving his widowed mother, and hers in losing her only son perhaps forever. At an early age, he came to Israel and paved his own way to succeed in life. For years, he was active in the

to send and will treat it with all the respect it deserves. We are waiting not only for personal impressions but also for material on public life in town, on the town's cultural life and youth movements, on the Hebrew schools, on literature, theater, political parties, etc. We will repeat here what we wrote in our first letter: this is the last chance and the final opportunity and it is up to you.

On behalf of the committee preparing the book in memory of Mikuince

Haim Preshel, Editor

October 5, 1982

LETTER 3

Dear Sons and Daughters of Mikulince:

For the past few months, I have been gathering, translating and editing the material which you have given me for the book we are preparing as a monument to our town. My wife Nehamah and I are doing this work with great trepidation. It is clear to us that we are preparing for publication facts and events which, if not published now, will never come to light. Very few of us are still alive to tell the town's story. There are only a few of us left in Israel and still fewer in the United States.

A few times in the past, we decided to undertake this sacred task when there were still many of our number alive in Israel who were ready and able to undertake this effort. Unfortunately, the problems of daily living and the large and small troubles all of us have faced, along with a feeling of inadequacy, left us unable to do the job which we were obligated to do.

Only with difficulty were we able to make a list of the families who lived in Mikulince. We alphabetized the list so that each of us could become familiar with it and could later add any names found to be lacking. If we omitted someone or something, it certainly was not deliberate or from ill will. The committee which undertook this task spent much time trying to find ways to be sure that nothing was forgotten or omitted about any family in Mikulince. Todie Fogelbaum drew a map of our town and together with Zelig Shpirer, Itzik Hersch-Schwartz, Niusia Horowitz and Michael Goldhirsch, devoted many hours to going over the map house by house, courtyard after courtyard, street after street. The name of each family was written on a slip of paper and in a notebook. Thus the list was put together, name by name, and then alphabetized. The job is not yet done and the book is still open. We are waiting for articles, memoirs pictures and stories. The material received thus far is ready for printing. We are awaiting any additional material you may wish

anything else you would like included in the book. We would also be very grateful if you would write down for us what you learned from your parents about our town. What you write will show us that our work on this book was worthwhile. You can provide us with another small proof that the Nazi intention of destroying all memory of European Jewry was a complete failure.

Haim Preshel and Zelig Shpirer, the editorial board

The address for your replies: Zelig Shpirer, REhov Hayiladim 9, Kiryat Motzkin 26321.

Mart 1983

Letter 2.

Association of Mikulinceans in Israel

Dear Children of Mikulinceans:

This letter will surely not come as a surprise to you, since you have undoubtedly heard from your parents about the "yizkor" book we hope to publish soon in memory of the people of Mikulince. The book describes the town, its physical and human landscape, and tries to reconstruct and bring to life your parents' childhood experiences. The book also portrays many central and typical characters each of whom greatly influenced our education, personalities, and behavior. You will also find in the book descriptions of the town's religious institutions, educational and cultural opportunities, social life, sports and theater. You will be able to learn about the kinds of jobs people did in Mikulince, some of which no longer exist and others of which have changed with the times. The terrible tragedy which befell our people in Europe, including our town Mikulince, will find some expression in this book in the stories of our town's survivors. For the first time, our friends and brothers will tell about the trials, the hiding, the hunger and the degradation they experienced in the ghettos, in bunkers, in forests, in exile or on the various battle fronts. These are authentic stories written by their authors in the language they know best and translated into Hebrew for you word for word. There is no doubt that part of your own roots are imbedded in the ground on which your parents' cradles stood and those roots have been passed on to you, knowingly or otherwise. We are sure each of you will want a copy or two of this book in your home, for yourselves and for your children. We would appreciate it if you would order your copies now, before we send the book to the printer. Please give what you can to this important project and please include with your donations any details about yourselves, your life, your career or

Dec. 22, 1981

BOOK ON THE TOWN OF MIKULINCE

Subjects:

The town and its environs: landscape, history, people, the public school.

A. traditional religious life in Mikulince: prayer houses, synagogues, batei midrash, hadarim (religious schools), Talmud Torah (advanced religious school) general heder (intermediate religious school)

C. Rabbinical and community institutions, bath house, burial society, coffinbearers, Yad Harutzim.

D. National Awakening: Hebrew school, youth movements such as Mizrahi, Gordonia, Hashomer Hatsair, Hahvah, Beitar, Hehalutz, Hitahdut, Hachsharot (training) libraries, theater-clubs.

E. Education and culture: general education, studies in Tarnopol on the high school and university level.

F. Aliya of pioneers.

G. The period of the Second World War under Soviet rule. The Holocaust, the Nazi occupation, the Germans, the Ukrainians, the Poles, righteous Gentiles and survivors, building of bunkers, escape, organization of resistence by Mikulince survivors in other ghettos.

H. Mikulince after the war – the Holocaust

I. Mikulinceans after the war: the Soviet Union, Poland, camps in Germany, Austria, Italy, Cyprus.

J. Organizations of Mikulinceans in Israel and in the United States.

K. Lists of names of townspeople.

L. Pictures and documents of public interest.

LETTER 1

2. Dec. 22, 1981

Dear Fellow Townspeople:

Tonight, the third night of Hanukah, we former Mikulinceans living in Israel met at Haim Preshel's home and decided to publish a book about our town Mikulince. In our opinion, this is the last chance to undertake such a project, the last time it will be possible to make a joint effort in this direction. Unfortunately, the number of Mikulineans in Israel is decreasing with the passing years and the same is true in the United States. This is the last chance to tap our memories. We are enclosing a number of things with this letter: 1. an outline of the chapters planned for our book, 2. a request to each of you to suggest additions or changes or new ideas, 3. a request that you send to Zelig Shpirer any pictures, documents of public interest or material you have written in Hebrew, Yiddish or English about our town. A book like this is very expensive to publish and we would appreciate it if each of you would notify our secretary Zelig Shpirer, Rehov Hayiladim 9, Kiryat Motskin, 26321, Israel, what you can contribute to this effort, in material for publication and/or in financial support. We would appreciate if you would answer us within two weeks from the receipt of this letter. The initiating committee: Haim Preshel, Michael Goldhirsch Nusia Schweitzer-Horowitz, Theodore Fogelbaum, Yitzhak Schwartz, Moshe Halperin, Selig Shpirer (signed) Association of Mikulineans in Israel.

P.S. In order to include your relatives and neigbors in the list of Mikulinceans, we would appreciate your providing a list of their names so we can be sure to include everyone. Please sent it together with your answer.

Title eight:

ABOUT THE BOOK

During his hospital visits, he wears dark glassed, tiptoes into the different wards, observes the patients and stops at the beds of those who were not visited by their own families that day. "First, I open the drawer next to the patient's bed and put in a fruit and a piece of candy. I walk away, and come back a few minutes later. When I see that my small gift was willingly accepted, I give a bigger gift. When my visit is over, I go home happy".

He maintains contact with some of the patients, particularly the soldiers. With others, he prefers not to identify himself. "Patients who have recovered sometimes happen to come into my store", he says. "They look at me and say, 'I know you from somewhere'. "Maybe from a wedding or vacation resort", he replies, and doesn't identify himself. Good deeds, he believes, should be done in secrecy.

By contrast, he is well known in army offices in Haifa. For years, he has been "pestering" army officers to send soldiers to his home on holidays. A holiday without soldiers as guests simply is not a holiday, Goldstein believes, and his family agrees. Goldstein remembers that after the Sinai Campaign, he asked soldiers be sent to his home for the Seder night. "There are none right now", he was told, "But don't worry; it'll be okay".

That wasn't good enough for Goldstein. He came back three times that day and repeated his request.

The guests didn't arrive until the evening, and the family, fearing they might not come, was very disappointed. Suddenly, Goldstein, who was sitting near the window, saw an ambulance parked outside his house. Fourteen slightly wounded soldiers and officers emerged from the ambulance. "We sat down at the table and had a Seder according to all the rules", Goldstein said. "We sang Passover songs, and one of the girl soldiers played the accordion. It was a wonderful Seder night. The soldiers slept at our house. In the morning, we took a walk on the Carmel. Later, I took them to a football game, and in the evening we went to the movies at the amphitheater. It was the best Passover in my life".

The soldiers sent Goldstein a thank-you letter and ended it with the sentence: "Cast your bread upon the waters".

"I keep that letter as a good luck charm", said Goldstein, who plans to keep his vow until his dying day.

raising a family and opened a tiny fabric shop. The fabric busines was not thriving in the '50's but Goldstein supported himsel and his family honorably. Friday's proceeds were always pu aside for "matan baseter", buying fruits and candy for hospita patients. Fortunately, his wife and six children understood hin and cooperated in his charitable work. The family would have lunch early on Saturday and gave up the Saturday afternoon rest, because Goldstein always left on his hospital visits at 1 P.M exactly. When the children were little, he took a different one with him, in turn, each Saturday. When the children grew up it was agreed that they would take turns driving their fathe to the hospital and home again.

Except for the medical staff which has cooperated with him for many years, nobody at Rambam Hosptial knows Gold stein's name. The children wait for him in the corridors and call him "the Sabbath uncle" or "the good uncle". The soldiers in the hospital think he is from the Soldiers Welfare Committee

ONLY AFTER DEATH WAS THE VOW UNDERSTOOD

by Amir Vardi

from the newspaper "Hashachaf" (the seagull)

Haifa – June 5, 1981

"If there ever comes a day when I can eat a piece of bread and to drink water in broad daylight and without fear, I will devote my life to helping the sick and my home will be open to all".

Nisan Goldstein made that vow during the Holocaust which struck Polish Jewry, after he was rescued from a hole in which seven other Jews had died. Nisan Goldstein, 67, owner of a fabric store in Hadar Hacarmel, was buried this week in the cemetery at the Carmel shore after a fatal illness.

For thirty years, this man kept his vow, and only his death broke it. At least once a week, and on Saturdays and holidays, he would visit the sick at Rambam Hosptial, with a smile on his face and his hands full of candies and pastries which he gave to the patients. Nobody knew what brought Nisan Goldstein to the hospital, because he worked quietly far from the spot-light. Only now, after his death, his vow has become public knowledge.

A SABBATH UNCLE

by Ariella Reuveni Rohan

February 3, 1980

Every Saturday, in summer and winter, in the spring and in the fall, 52 Saturdays a year, 29 years plus holidays, Nissan Goldstein – a fabrics merchant from Haifa – keeps his vow of helping others. For 29 years, he goes by taxi every Saturday and holiday to the Rambam Hospital in Bat Galim with boxes full of seasonal fruits, candies and other treats and visits (in cognito) patients. Soldiers, civilians and children. Gently, kindly and with great sensitivity he gives them little gifts with lots of warmth and encouragement. "This is what gives me pleasure", Nisan Goldstein says. "Some people go to the theater or to the movies. For me, visiting the sick warms my heart, expands my lungs and veins, and makes me feel great".

It was not easy to get Nisan Goldstein to talk about what he does. He hates the publicity which accompanies many volunteer activities and good deeds. He believes in "matan baseter" (giving charity in secret) and "hatznea lechet" modesty. It wasn't easy to convince the gray-haired man to tell his story and when he finally agreed his condition was that the writing be restrained, limited to the facts.

Nisan Goldstein was born in Poland, the son of a family of fabric merchants. His parents were killed in the Holocaust and he fled to the forest. Together with a group of other young Jews, he managed to hide in a bunker for a while. But one day the S.S. discovered the bunker. Thinking armed Partisans were hiding in it, they began firing on it. Most of the young Jews were killed. The only ones left were Nisan Goldstein and a young boy who, after coming to Israel, held an important post in the Israel Defense Forces.

When night fall, Nisan, who was the elder of the two, decided that they must find a new hiding place. He carried the boy until they reached a group of partisans. They were both saved and Goldstein vowed to help others with all his heart and to the extent of his abilities.

Goldstein came to Israel in 1951, settled in Haifa, began

CHANA HELICZER

Chana Heliczer, the oldest daughter of Jacob Heliczer's six female children, was born in 1908, in Mikulince near Tarnopol. She was the most illustrious, cheerful, vivacious person in Mikulince. From very early childhood she showed skill, intelligence and adherence to Zionism. The most important dream in her life was to live and to be in Israel in the independent Jewish homeland which was created in 1948. Unfortunately we are without her presence, having lost her young productive life in 1941-42, and also that of her only child Rachel to the Nazis.

She was eloquent and exceptionally fluent in the Hebrew language. Chana graduated from Hebrew College before World War II with great honors, in Wilno. From her very early adolescence, she delivered yearly speeches in the ancient beautiful synagogue in Mikulince, in Yiddish and Polish language commemorating the death of Dr. Theodore Herzl, the founder of Zionism. Her eulogy of Dr. Herzl and her knowledge of Jewish history and the history of Zionism were excellent and very laudable.

It was unbelievable to listen to such speeches at such a very young age. Her death was a great loss to the Jewish nation, Jewish cause, and Jewish future. She was progmatic and realistic, "a enius". Whoever knew her, adored and respected her immensely. one was one of the first females from Mikulince experiencing the Hachsharah training at a very young age.

It would be difficult even with our present facilities, better schooling, and educational opportunities to surpass or emulate her knowledge level. Her loss of life caused by the brutality of the Nazis was a great loss of very significant influential ideas and contributions to Judaism and Israel.

MY GRANDMOTHER OF BLESSED MEMORY

by Bracha Kidron – Gewirtz, Kibbutz Gazit

When I come to a memorial gathering, I am always the youngest person present and nobody knows me. The more daring ask; the others whisper among themselves "Who is she? "

True, since the first meeting twenty years ago, I have grown up a little. However, little has changed since then and my circle of acquaintances has grown only slightly. Again and again, the same questions are asked. Very few know me. My parents – my father Aharon Wolf Gewirz and my mother who was not from Milulince – would be known by very few of you. However, if, I mention my grandmother, that would be different. "Ah, you're Pesia Feige Yoel's grand-daughter? " Yes. Everyone knew my grandmother.

She was a big, tall woman and a very good one. If anyone sprained a hand or ankle, they would come to her and she would drop whatever she was doing to offer help to others. If you couldn't sleep or had aches and pains, she would help. If someone gave you "the evil eye" she would cure it. Everyone liked, respected and admired her. Nobody would ever forget to wish her well on Sabbaths and holidays. Not only Jews would come to her, but also non-Jews from neighboring villages in wagons and carriages. She would help everyone and never turned anyone away. She would give advice, a hot compress or other assistance.

She was always surrounded by neighbors, friends and relatives. On Saturdays, her house was filled to overflowing with visitors. We all gathered there and she prepared delicacies and white grains for her daughters-in-law and granchildren. So she loved us, like a mother hen. The family respected her wishes.

If there is a guiding hand, it planned my grandmother's end the same way. She was exterminated by the Nazis surrounded by her whole family. I am the only one left and it is my duty to pass on the memory of my dear grandmother Pesia Feige.

Title seven:

IN MEMORY OF THE DECEASED

or a miracle. It wasn't by chance that I was examined by Dr. Zilberman and sent to camp, nor was it by chance that the teacher Calarh Deutsch tutored me for the high school entrance exams without any pay. There was a guiding hand at work here which planned, organized and carried out the plan. Like the doctor in Lvov, there were perhaps hundreds of doctors, teachers and lawyers and everyday Jewish men and women. It was all done voluntarily, in keeping with the best Jewish tradition, the tradition of doing good deeds in secret without public acclaim. Now, in working on this book, I am paying back a debt by bringing these good deeds to the public in print. Dr. Yisrael Zilberman, the teacher Clarah Deutsch, Dr. Bickels, Dr. Zonersin, my religi-ι us teachers in town and my high school teachers at the Jewish high school in Lvov all planted the seed of voluntarism within me. The seed took root but they did not live to see it flower. The Holocaust snuffed out the flame of life for most of them. I can say in summary that their deeds planted the obligation of volunteerting deep in my personality and it has become a natural tendency with me since I have reached intellectual maturity. From that day to this, I devote a good part of my strength, effort and time to activities on behalf of the public on a fully voluntary basis. This spirit inspires my work on this book.
This monument to our town Mikulince.
Haim Preshel

are express train tickets". I looked at the miracle which had happened before our eyes. There was a white line along the width of the tickets and discovered, for the first time in my life, what an express train ticket was. I was ashamed of my ignorance and helplessness. The rest of the trip passed pleasantly. He took the two of us to his car, stuffed us with chocolate covered candies and made sure my young friend got off at the right station. When we got to Tarnopol, I had a two hour wait for the train which went south toward Mikulince. My UNCLE took me to his house by wagon, gave me a good meal, got me back to the station at the right time and put me on the train. I was tired from the day's adventures and a short time after I sat down on the train I fell asleep. As if in a dream, I heard the announcement, "Mikulince, – Strusov". In panic, I threw my sack out the open window and fled through the door. By the time my feet landed on the platform, the train wheels were already clicking.

Two years later, with the help of the teacher Clarah Deutsch, I got to high school where I met many of my friends from camp. I was amazed; shortly after my arrival at school I met Dr. Bickels, the school physician. After a routine examination, he sent me for dental treatment at nominal cost. On the form which he gave me to give the dentist, Dr. Zonersiv, there was a heading "Health Protection Association" Dr. Bickels was among the founders of this association and was its president for many years. From my friends at school, I learned that the camp we had attended had been sponsored by the same association.

For many years, I didn't make connections between these things. Now, as I work on this book, I see clearly that the Jewish professionals in our town were organized, without advertising or public relations. They initiated, organized and carried out activities in the areas of education, culture, health and social service. I have no written proof of this, but I believe it to be true, and when I connect up the different things which happened to me personally I can reach the conclusion that it wasn't coincidence

us places on the platform and gave me two tickets. He ordered me to repeat what he had told me previously, and was apparently satisfied with me recitation of his instructions. He said goodbye and rushed off to take of the other children.

We stood alone on the platform, my youung friend with his package and I with my sack. I guarded the two tickets carefully. Our train was supposed to come an hour later and the time crawled slowly. Other passengers began to arrive, mostly Jews, and when they saw us they asked where we were going. They apparently saw how excited we were and wanted to make our wait more pleasant. Suddenly, I heard something about an express train and it aroused my interest. Despite my hesitancy, I got up the nerve to ask the adults what express train they were talking about. Very simple, they told me; the express train which will take us to Tarnopol. Our counselor had not given the slightest hint about an express train. What will happen to us? I was frightened and I shared my fears with my young friend, who immediately burst into tears. I didn't cry but tears were in my eyes. The Jews who surrounded us saw our unhappiness and calmed us. As soon as we got on the train, they said, they would take care of everything. Ther was indeed a difference in price between a regular train and an express train but they would work it out with the conductor. Now we had guardians. When the train arrived, the other passengers seated us and began collecting the money to cover the difference in the price of the tickets. The collection was stopped almost as soon as it started because my grown-up uncle Yaakov Meltzer came into the carriage where we were sitting. In those days, he was a traveling salesman for several large commercial firms. He traveled frequently throughout Eastern Galicia on business. When he sat down and heard that money was being collected for a child from his family, he immediately went to see the child. He asked to see my ticket. I handed him both tickets and he burst out laughing. "Jews, why didn't you ask the boy to show you the tickets? These

of Sabbath observance, the baking of these desserts continued as before. My partners in bringing about the changes turned a blind eye to this exception. In this battle against sin, I remained isolated and alone. My inate stubborness helped me in my battle against temptation. I continued to resist the eye-catching, appetite arousing desserts and I felt a certain pride in my ability to avoid the sin which was staring me in the face and tempting me so batently. I never gave in to temptation and remained steadfast through the camp season.

As I recall the incident now, I don't remember ever thinking that perhaps my behaviour would cause my benefactor Dr. Zilberman disconfiture. I was at peace with myself and nothing else concerned me. I enjoyed every dap of camp to its limit. This would be a good place to end my story, except that one almost tragicicomic episode is worthy of telling here. This episode sheds light on the community's willingness to come unhesitatingly to the aid of the weak, the small and the defenseless in those days.

It came time to go home. I was among the campers returning home via Lvov. An adult counselor was in charge of getting us home safely. As the train approached Lvov, he came over to me with a boy about two years younger than myself and said: "At the main (Viennese) railway station, I will bring you to the right platform. You are a big boy; take the tickets and be careful with them. When your train comes, both of you get on it and you are responsible for seeing that all your things get on with you. Your young friend here has to get off at Zlochov. Help him get off on time and make sure he takes his things". When he finished, he didn't give me our tickets.

When we got to Lvov, he came for us and we followed him through the tunnels in the Viennese station. Our packages were heavy for us and we had a hard time keeping up with him but we never fell too far behind him. The tiring race was finally over and we were on the right platform. The counselor found

there was nobody to supervise the observance of the dietry laws. There was no distinction between dairy and meat products and nobody koshered the meat which was brought, from wherever and by whmever it was brought, to the house as my mother koshered our meat by salting and washing. I was shocked and I was afraid that if I kept quiet a terrible disaster would befall the house and its occupants. Some kind of plague would destroy us, I was sure. I knew I had to do something, but I didn't know what. I could prevent disaster, but I didn't know how. My thoughts chased each other but I found no answers and only became more and more confused and concerned. I decided first of all to confide the secret which was weighing so heavily upon me to some of my friends among the hatwearers. I don't remember anymore to whom or to how many I told my tale and we decided what to do. We would reveal the terrible sin to the rebbe of Doukla. A few of us sneaked out of the house and we told the rebbe what was happening at our camp. The next morning, when we returned from our morning drink of mineral water, we found three hassids from Doukla arguing with the housemother. It took only one day until, in the morning, the Gentile kitchen workers put wooden planks on the floor, covered them with wooden netting, and salted the meat on them. In truth, I wasn't entirely satisfied with their work since my mother performed this mitzvah in an entirely different way, but I decided that it satisfies adult hassids who am I to complain. There was a sequel to this sad story. From the time the meat salting began, they stopped cooking on Saturday and for the Sabbath meal they served only cold or warmed-over food. The one exception was baking on the Sabbath. These were summer days and at the end of the Sabbath meal it was customary to enjoy a dessert of pastries filled with cherries or forest seeds. Everyone in the house waited eagerly for this treat. Everyone liked it served hot and steaming, its mouthwatering smell stirring the appetite. Its brown flaky crust attracted every eye. Despite the new regime

happy young boys and girls, showing no signs of worry on their faces. I was very jealous of them.

I saw a new kind of hassids, dressed beautifully, hurrying to morning prayers. I soon learned that these were the Doukla hassids who spent the summer there together with their rebbe. Their faces testified that they were not worried about making a living, as were the hassids I knew from home. I saw relaxed mothers moving slowly and talking pleasantly with their children. The whole world seemed sparkling clean and the dewdrops glistened in the morning sun. I saw the young, healty-looking girls happily serving us the milk mixed with the mineral water which ran from faucets as if made of silver. I drew the light and joy and freedom into my heart and soul, and my heart overflows with gratitude to Dr. Zilberman who sent me there. It is amazing to me what a change the Karpat Mountains made in me. Suddenly, I was free, uplifted and happy at peace with people, with the world and with its creator.

From the first day at camp, I enjoyed touring the environs of our mountain house. I found the trees which provided the forest seeds from which my mother made "wishniak", a remedy for stomach pains, always with the fervent wish that it should not be needed. There, behind the house, I also met the lady of the house who now lived with her family in a temporary structure in the courtyard. I saw her scratching a jaw whose size and character was unlike anything I had ever seen, and when she took off her scarf I saw that she was all yellow.

I was having a wonderful time, but suddenly all the joy disappeared at once. The whole enchanted world exploded in one burst . . . Until that point, I had avoided touring the house out of shyness, but ultimately my curiosity got the better of my shyness and I began exploring the whole house. As the Yiddish proverb says, I grew in a place where I had not been planted. I visited the storerooms, the pantry, the kitchen and more. I discovered that all the workers were Gentile women and that

hadn't yet arrived and when it did arrive the driver fulfilled all his promises to my mother. He took me to the carriage and brought my sack on board. But how different this train was from the ones I had seen on the rebbe's visits. There was no elegance, no glamour, no hassids filling the train with joy. There were just a few ordinary people, dozing in the dim light. The horn blows, the wheels click and the train moves, and suddenly I realize that this train is going in the opposite direction from the rebbe's trains. For a moment, I feared that the wagoner had made a mistake, but then I calmed down. My destination was indeed in the other direction, Evonitsh, while the rebbe was on his way to Chortkov.

A few more boys joined me in the course of my journey. The first got on at Zlochov, and he was even younger than me. I began to relax; I was no longer alone in the big, new world.

When we reached Evonitsh, we moved into a house which had been prepared in advance for the purpose. I don't remember how many boys we were altogether. In any event, they put together a nice group of about a hundred boys from all over Eastern Galicia and from all its towns. It was easy to distinguish three age groups, children of abouf my age (who were the majority), older children and younger children. The vast majority wore hats but a sizable group went with their heads bare. This was the first time I had ever seen a large group of Jewish boys without covered heads and I found it hard to understand. I became friendly principally with the hatwearers among the boys my own age. I watched the others with some suspicion.

I was, and remained, introverted, but my open eyes drank everything in thirstily. In the mornings, we would go to the health springs of Evonitsh, walking in pairs in a long line from our house at the edge of the forest to the center of the health resort. On those morning walks, I first came in contact with tennis players, rackets in hand, running after a ball. They were

my home and torn away from my sisters and mother. It would never be the same again. My town is no longer my town, and what about my friends? This wagon is taking me to a strange, faroff, unkown world, a frightening and hostile world. We drove past the last houses in town and were riding on the highway which I knew well because I had walked there many times. I well knew the immense forests on both sides of the road. Yet, there was a tremendous difference between my many walks in the area and the way I felt now in the wagon . . . At those other times, I was with other children like myself, and many grown-ups, and we all walked, if not ran, to receive the rebbe of Chortkov who was traveling home by train and stopped at our station. The train stayed in our station for some time, and we ran to take advantage of the opportunity to meet him and shake his hand. I was very eager to perform this mitzvah. The first time the miracle happened, I was only eight and I feared the holy rebbe would not put out his hand to a baby like me. But things worked out differently than I expected. When I arrived at the railway carriage, a large crowd was gathered at the open window through which could be seen the upper half of the rebbe's body and his face as majestic as a king's. I was pushed aside by the crowd and knew that in another second I would lose my chance to look into his eyes or to see his beared face. Suddenly, one of the adults lifted me up and brought me close to the rebbe. He took my hand and I looked not only into his eyes but also at his majestic face and got a brief glimpse of the opulent carriage. It was the first train I ever saw. Since then, I would always run to the receptions everytime the rebbe passed through. But how different was this night from all those times. I wasn't afraid of the bad animals in the forest, though at that time there were still wild animals. This was a different kind of fear an innocent fear which pinched, beat and squeezed all of me, a fear of the big, unkown, strange world out there.

We got to the station, which was almost deserted. The train

his office and I went as if hypnotized. He sat down in his chair and ordered me to come closer. I approached, and his quiet, friendly voice clamed me. He pulled down my lower eyelids and looked at my pupils. He prodded here and there, looking for my glands. He ordered me to open my mouth, and pressed my tongue with some sort of wooden spring. He told me to make sounds, and he looked down my throat. He left me then and wrote something on a piece of paper. I felt a little damp between my legs.

Next he told me to take off my shirt. He examined my chest-back and my stomach, both with his fingers and with instruments. He weighed me, measured me, again wrote notes on a piece of paper and told me to get dressed. As he wrote, he talked: "You need a vacation urgently. Don't worry, you're not sick, but if you don't get away you may get sick. This summer, we'll send you to a camp in Evonitsh". He handed me a slip of paper containing instructions which he also gave me orally as to what I was supposed to prepare for the trip. He had me repeat the instructions, and dismissed me.

I don't remember all the details, but what I do remember to this day would fill many pages. Among them are things I have never before told anyone. I will relate a little of what I remember here, in the hope that someone will find it of interest.

The trip to camp is imbedded deep in my memory. My mother called the wagoner to drive me to the train which would take me to Tarnopol. The negotiations with the wagoner took place a few days before the trip, and he promised my mother faithfully that he would help me onto the train and would help me get my sack on board. Why a sack? For the simple reason that I didn't have a valise. In those days, I didn't even know what a valise was. When the wagoner came to take me, I felt completely lost, and when we got underway I felt as if the wagon were swallowing me up. Though it was a warm summer night, I felt chilled and was shivering. I felt as if I were being uprooted from

SONE SUMMER CAMP
(IN MEMORY OF DR. YISRAEL ZILBERMAN)
By Haim Preshel

In those faroff days, I was convinced that everything which happens is the work of Heaven. One day, I was called to the office of Dr. Yisrael Zilberman. His was a special house, hidden by the garden which surrounded it, a little way from the center of town across the river and over the bridge, beyond the court-house, a house shrouded in mystery. If you looked at it from the town side, you saw to its right the ruins of a medieval castle (or perhaps from Hmielnizky's time). To its left were countless stone steps which led to the palace on the mountaintop, hidden by a thick forest of trees. As children, we would go there from time to time, to look for treasure in the ruined castle or to play. We would surpass each other in stories of the past and we would act them out in our games. I won't continue this train of thought, since I had intended to talk about something else entirely . . . .

I also won't go into detail about the contests we used to have to see who could climb all the steps at once, without stopping to rest, or which of us could gather the most acorns or chest-nuts. I will leave all the enchantment of those faroff memories and return to Dr. Zilberman's house.

When I was asked to come and see him, I had no idea why. I was a little scared and a little shy, a thin, small child. I don't remember exactly how old I was then, but I must have been about 12. I was introverted, shy and more religious than the rest of my friends. When I got there, I found a few adults still in the waiting-room, Jews and Gentiles alike. I heard the doctor moving in his office and I wished I were somewhere else. However, I lacked the courage to get up and leave. The door opened, and there stood the doctor. He looked at me and I felt as if I were shaking from head to foot. In a quiet voice, he called me into

to get occupational training preparatory to aliya (immigration to Israel). I never learned a trade, though I tried both painting and electricity. This training was not institutionalized and we, the pupils, were left to the mercy of our employers. The employers wanted to exploit me for their advantage, not to teach me a trade. Nevertheless, I remained in Lvov. By continuing to tutor, I saved money to come on aliya to Israel as a student at the Hebrew University. My older sister Esther helped me with her savings. She was employed as a teacher.

Before my aliya, I came to Mikulince to say goodbye. I went to visit my teacher Clarah Deutsch. I came to thank her for what she had done for me a few years earlier at her own initiative and without any remuneration. It was she who had opened the door of study for me and pushed me forward, with wisdom and kindness, to march on with confidence. My teacher Clarah Deutsch was glad to see me. Her kind eyes smiled at me. Her face lighted up with pleasure that her efforts had borne fruit. Out of concern for me, she did not settle for what she had already done to help me. She gave me two letters to her friends and relatives in Israel: one to Margot Gut in Jerusalem who was at that time owner or part owner of the Zion Cinema, and the other to a relative of hers who lived on Frug Street in Tel Aviv. The letters did not help me. There was a serious economic depression in Israel at that time. Desperate unemployed people received me at the immigrants' house in Tel Aviv with the words, "Here's a new victim". My teacher Clarah Deutsch could not have known all this. She did what her wisdom and her heart dictated. I never notified her of the results of her references. I was swallowed up by a sea of small and large misfortunes.

tolerant toward the weaknesses of my pupils. If one of them should happen to read this, he will know . . . All the moments of happiness, mutual understanding warmth and spiritual uplift were all thanks to teacher Clarah Deutsch. She, and only she, is their source. She planted them very deep in my heart. In moments of pressure and difficulty in the teacher-pupil relationship, I remembered her example and followed it.

We passed the test – Kamush and Busio in Tarnopol at the government high school and I at the Jewish high school in Lvov.

Why did I choose Lvov rather than Tarnopol which was "a stone's throw" away from our town, someone might ask. The answer is simple. In Tarnopol, I would not have had any way to support myself and much money would have been required to pay my expenses. In Lvov, on the other hand, there were opportunities to give private lessons. Another reason was undoubtedly my feeling at that time in religious matters. Attending a Polish high school meant going to school on Saturday and breaking the Sabbath. In those days, I observed religious laws and obligations strictly. I remember that during my first two years in Lvov, I would fast until the school day was over. On days when I failed to leave time to attend morning prayers before school, I would willingly require that fast of myself. I didn't cut my sidelocks and never sat in the classroom bareheaded. Apparently, these things made me decide on Lvov.

The high school was part of a large intitution which belonged to the general federation of Jewish elementary and high schools in Lvov. This institution comprised a number of schools including a humanities high school for girls, a classical high school for boys, a humanities high school for boys, a Hebrew high school which was coeducational, a coeducational Hebrew teachers' college, an elementary school and a kindergarten. During recess, the schoolyard on Zigmuntovska Street would reverberate with the noise of hundreds of pupils of all ages and of both sexes. I graduated in 1934 and stayed in Lvov for an additional year

ward I remembered the movement of that ceaselessly toiling head, the opening and closing mouth and the flexible neck which moved ceaselessly without rhyme or reason. I watched my teacher and her niece, and saw how patiently and kindly my teacher cared for the unfortunate girl. It taught me respect for life, love of my fellow human being and perseverence. Love of life flowed through me and became part of my soul. I learned to withstand physical suffering, misfortune and pain. The teacher's attitude toward us did not change: tenderness and firmless, love and strictness, never an outburst of anger or annoyance. She had no children of her own. Her love and her calm voice stayed with me all the time, despite sorrows and troubles.

Then, something very stupid happened. I don't know how such stupidity came over us and ruled us with an iron hand for several days. At the end of the lesson, we would say goodbye to the teacher with the two Polish words meaning "I kiss your hands", a standard farewell. One day, one of the three of us burst out laughing when the words were said. The other two could not stop themselves and began laughing hysterically, too. Ashamed, we stood at the door, heads bent and feet unable to move. The teacher looked at us for a long time and finally dismissed us, without anger, saying: "Go in peace. Goodbye". If it had ended there, it would have been half bad but to my shame, and the same of all of us, the foolish incident repeated itself every day for a long time . . . I feared the moment of parting. I promised myself to do everything in my power to stop myself from joining in this foolishness anymore. I didn't succeed, and neither did my classmates. The ridiculous scene repeated itself again and again. The one person who remained strong and calm was our teacher. She looked for ways to release us from the foolish situation. The minute we would get up from our seats, she would hurry up and dismiss us. After that, the problem disappeared as if it had never been. Many years later, when I worked as a teacher in Givatayin (Israel) I was able to be very

arose. Our teacher had visitors, her sister and niece. At first, we heard them from outside. When we approached the house, we saw our teacher with her sister and the sister's child. When they saw us, the guests quickly left. Their eagerness to get away from us was inexplicable at the time. When we were seated at the table listening to the teacher's questions, something very strange happened. During a moment of silence, I heard strange syllables from the other side of the wall fragmented sounds which seemed to be coming from the bottom of a barrel. I had to listen to the teacher's questions, but my ears were drawn to the strange sounds from the other room.

Gradually, we understood the situation. The mother and child no longer tried to run away from us. The little girl was three or four years younger than me. Her head made strange involuntary movements, as if her neck were too tired to support the head. The head moved from left to right, up and down. It was unlike the head of any little girl I had ever seen before.

One day, the mother disappeared and our teacher remained with the child. When we arrived, the teacher was trying to give the child cocoa. The table and everything on it was soaked with it. The child had difficulty swallowing the drink. Now we understood what a tremendous effort it took for the child to produce the sounds we had heard. She was unable to say an entire word; individual syllables, separate and fragmented, came from her throat. Something very sad was reflected in the child's eyes, which were swollen, strained and frightened. Her mouth opened and closed at intervals and it seemed that the syllables which burst out of it were trying to escape the movements of a ceaselessly working head. We, too, were frightened. With great embarrassment, I heard and saw how hard she was working in an effort to greet us. My teacher's eyes were sad, and my heart filled with sorrow and my eyes with tears. I turned my face away and tried to control my feelings and my tears. I succeeded. The tears didn't burst out of my eyes, but for a long time after-

lessons (Kuriptutor) as we called it. I was lucky, and shortly after starting my own high school studies I got my first pupil. He was a boy two or three years younger than me. His father, an engineer, wanted me to teach his son Hebrew. My joy getting the job was mixed with fear; starting out on my own as a teacher at age 14 or 15 was crazy. What I feared would happen did happen. After a lesson or two, my pupil discovered my speech problem. He saw immediately that my pronounciation was hard when it should have been soft, and vice versa. When I taught him the ordinal numbers (rishon, sheni, shlishi – first, second, third) he asked me, seemingly innocently, what "shlishi" (third) means in Polish. I was caught in the trap, which I hadn't even realized he was setting for me. "Chechi", I answered, and he burst out laughing. Instead of "chechi" I had said "tsi". After that fiasco, I sat in my room for hours torturing my tongue with all the different hard and soft sounds. I went over and over them tirelessly. I imagined Dimostenes the stammerer, running across the sand with gravel in his mouth, repeating sentences over and over in an effort to conquer his disability. I consoled myself that my situation was not quite that bad, and, with practice, my pronounciation improved markedly.

Getting back to the lessons with Clarah Deutsch, a big problem for me was the required material on plant and animal life. In the other subjects, such as mathematics, geometry, history and geography, I knew the material and had no difficulty. However, apparently because I was short-sighted since birth, I found it difficult to remember the details about the coloring and body structure of different birds. For me, it was far more a matter of memory than of eye contact. It was hard work, and the tension increased with each passing day. The exams were approaching fast, and my self-confidence was ebbing away.

Summer vacation came, but there was no vacation for the three of us. We had to keep studying, memorizing, reciting, and studying some more. At that point, an unexpected difficulty

poured out and filled my heart, my inwards and my stomach. The warmth burst forth, surrounded me and encased me completely.

Still entranced, I continued to listen, though she had stopped tallking. Only her eyes continued to look at me and smile. She apparently was waiting for my answer and when it was too long in coming she said: "Why don't you go home and think about what I said? You don't have to give me an answer now. After the holiday, come with the other two pupils I mentioned".

That's how I started studying. It was very simple, but it wasn't easy – in fact it was very hard. Every day, I went to the teacher's house with the other two boys who were slightly younger than me. They were in the class after mine. Miss Deutsch treated me exactly the same way as she treated the others. She would call on each of us in turn and when my turn would come I would answer the questions she asked. I didn't give her much "pleasure" with my awkward stammering, but she derived even less "pleasure" from my bad Polish pronounciation. The hard, heavy Polish sounds were hard for me to pronounce, and I unwillingly but stubbornly distorted them, turning them into soft, ridiculous sounds. The teacher never laughed at me. She followed my tireless efforts to solve my pronounciation problem. The same could not be said of my fellow student Kamush, who came from an assimilated family and spoke Polish as his mother tongue. He never laughed aloud for fear of antagonizing the teacher but I saw the way he looked at me and it embarrassed me. I worked hard on my voice and diction, but success was still far away. I would keep having the same problem, and the hard sounds were like ropes which tied my tongue. The fear that my tongue would fail me remained with me for a long time, long after I had passed the entrance exams and began attending the Jewish high school in Lvov.

Like many poor town boys who came to Lvov to study, I was required to support myself. We all did this by giving private

came shortly before Passover in 1929. After having finished school, I was supposedly my own master. I had graduated in June, 1929 and no longer had to study. I had finished "heder" even before that, at the end of the previous winter season. During the long winter nights, I would study with Anshel Miller in the Husiatim hassids' prayer house. My best friend in those days Aharon Weishouse went unwillingly – his family forced him – to Shimon Vunderlich as a tailors' apprentice. I, too, wanted to learn a trade. In those days, I would spend hours watching the carpenters in Mates Heller's family, do their work, and I very much wanted to learn that trade. A few apprentices were learning the trade there at that time, but my mother did not let me become one of them. She felt, as was common in those days, that manual labor was beneath our dignity. Because I loved and admired her so much, I did not dare go against her wishes and disappoint her. I didn't know what to do with myself.

Just at that time, I received Clarah Deutsch's invitation. I arrived at her house feeling awkward and unable to express myself. She received me simply and cordially, sat me down at the table, and said in Polish: "I invited you here because in a short time I will begin a refresher course for two pupils on the material needed for the high school entrance exams. From what I know of you, this short review will be enough to let you pass the exams. The two pupils already in the course are Busio Engel and Kamush Brumer. I would be very pleased if you would join us, after Passover, and take lessons here at my home".

Now, I looked straight at her. Until then, I had listened with my head bent and my eyes downcast. I hadn't dared look into her eyes, but now I did. What I saw there was kindness and her eyes laughed. The warmth flowing from her eyes drew me toward her thin face. It was not a beautiful face in the conventional sense, but to me at that moment it was radiant. Her openness toward me and her confidence in me flowed and flowed, in my mouth and throat, penetrated and expanded my lungs,

children what "modeh ani" (the prayer said upon rising in the morning, thanking God for a new day of life) in our own religion. Perhaps it was like our "Shma Yisrael" (Hear O Israel, the Lord our God the Lord is one).

I personally pitied the teacher who behaved thus in public. I was sure heaven would punish her severely for it. I would look for ways to remedy the situation. At funerals, I would run after deceased and after the "rattlers" of charity boxes who would call out: "charity saves from death". I would try with all my strength to atone with a coin for the sin of my teacher, and for my own sin since I rose every morning with the other children, listened in silence to the prayer of the Jewish teacher and the Gentile children, and made no protest. I was sure something very awful would happen to me, to my teacher and to my friends. When I would get to the cemetery with the funeral procession, I would stare at the special plot at the end of it with its three or four special headstones of marble, shaped as a pyramid, with a wire fence around them. I remembered stories and rumors that these were the headstones of Jewish women teachers killed in a plague or fire. For myself, I had a different answer; the disaster only happened because of the forbidden prayers. Somewhere deep in my soul I felt that the Jewish women teachers did this not of their own free eill. They were forced to do it, but still disaster struck them. The matter of the special headstones remained a mystery to me for a long time. Later, I learned that the plot was the property of the town's Jewish mayor and his family.

THE TEACHER CLARAH DEUTSCH

I don't remember if Clarah Deutsch taught us on a regular basis in elementary school. I knew her as I knew all the teachers at school. One day, she asked me to come to her home. She lived far from the center of town in a Gentile neighborhood past the post office and the girls' school opposite. The invitation

JEWISH WOMEN TEACHERS

From my earliest school days, I knew we had five women teachers in our school: Malvisia Freid Margulis, the teacher Cooperman, teacher Fel, Clarah Deutsch and teacher Atlas who converted.

MALVISIA FREID MARGULIS:

Among the Jewish women teachers, Miss Freid was the closest to us. She lived among us on the main street. Her house was very near the school and there was practically no distance or barrier between her and us. We could follow her with our eyes and hear her voice when we passed her house. Sometimes, I saw her washing the floor of her house and as a child I found that hard to understand. How is it that a teacher does with her own hands the work of ordinary people? Sometimes, we would hear her quarreling with her sisters and mother which diminished my respect for the teacher and for what she taught.

My respect for the teacher was destroyed almost as soon as I got to school, when I saw her saying Gentile prayers with the Polish and Ukrainian children in the class. She did this as if it were natural, as if it did not contradict and contravene Jewish norms of behavior. In "heder", they taught us that whenever we passed a cross, a church, an icon or a statue, we were to murmur: "may it be stung and shunned, for it is forbidden". If you said it aloud and spit on the cross, that was even better. And now, this Jewish teacher arouses our anger each morning. She herself makes the sign of the cross, clasps her hands, crosses her thumbs and prays in a loud, clear voice: "in the name of the father, the son and the holy ghost. Our father who art in heaven and on earth, give us our daily bread". The Polish and Ukrainian children repeated the words after her with great fervor. And we, the Jewish children, stood in silence throughout the prayer. It was the "pater noster" prayer which was for Christian

problems with our teeth. They (the teeth) worked hard to cut the soap into equal pieces, but did not succeed.

The "heder" was a partner in all phases of production and in all the difficulties with which the inventors grappled. More than once, we were asked to help in packing and other work.

Time passed . . . I went to study with another teacher. But I continued to follow the soapmaking saga. In time, the inventors solved the problems of the mold, the cutting and the drying. The "leprosy" disappeared. There was a market for the soap.

happen before our eyes. Blocks of lard, as they called the fat brought from the salughterhouse, was delivered to Rabbi Nehemiah's courtyard. I imagine the lard was given free by the butchers since it was not kosher and could not be used by Jews for cooking. Christians had no need of it, since they had lard from their pigs.

I don't know who came up with the idea of making soap. My child's ears caught the story that Rabbi Nehemiah's eldest son Hirsch was secretly in possession of a sorcerer's manual containing the secrets and wonders of this world. From this book, it was said, Hirsch learned the art of soap making which he carried out with the help of his younger brother Yisrael. Rabbi Nehemiah was apparently in league with them and made a special stamp for labeling a name into each cake of soap.

The work was done in a back room in Rabbi Nehemiah's courtyard. Blocks of lard and blocks of soda were taken out of large sacks and thrown into a vat. The mixture was allowed to boil. Its steam filled the air, and so did its stink. The brew was then poured into a wooden mold in the shape of a cube. This carefully constructed mold was apparently the handiwork of our rebbe Nehemiah. When the mixture cooled, the mold was emptied and there before your eyes was a large cake of soap. The cake was moist and smooth. The brothers then inserted wire netting into the soap and cut it into pieces. Then it was time for drying. Moist soap could not be sold. Drying was a big problem because white and gray spots, a sort of "leprosy", covered the soap. The two soapmakers tried hard to understand the reason for the "leprosy". No housewife would buy soap with "leprosy". Apparently, the soapmakers did not know the secret of how much soda should be used in proportion to how much fat.

Hirsch and Yisrael were novices at soapmaking in those days. We the pupils, willingly or unwillingly, were partners in all the

room table. The travels of the Children of Israel were not mere words to us. We were participants. Jacob's deeds were shown before our eyes.

KVITLACH AND QUILLS

When his hands were not occupied with carving or with writing the "Kvitlach", he would take quills from some unseen hiding place and would begin making new pens. He would hold a quill, look at it and examine it carefully. Then he would take out his knife open its big blade and with one movement slit the feather's root with a long cut along its length. You then saw a crack at the end of the feather which got deeper and deeper. Along the stem and to both sides of it, there was a point like the apex of a triangle whose sides were equal. He would test the point with his thumb, close the big blade, open the small blade and begin delicate, careful work on the point. I didn't understand exactly what he was doing, though he apparently was making a small dent in the point. In any event, he made the pen and prepared it for writing. With these pens, he filled out the "Kvitlach" forms in fine script.

I learned the terms "delicate animal" and "gross animal" from Rabbi Nehemiah's debates with the butchers. He had the monopoly on "Kvitlach". In those days, he was the only "monopolist" in town. I don't know how he achieved this position. Later, I learned that this job was created by the community and its leaders to provide most of the funds needed to run the community. A great deal of skill and experience was needed for the job. Rabbi Nehemiah had these.

SOAP MAKING

Teaching and writing "Kvitlach" was insufficient to support Rabbi Nehemiah and his family. Therefore, his sons worked at soap making. Sometimes, our help was needed and we, the pupils, gave it willingly and enthusiastically. A new miracle would

examining the proffered merchandise, and your arm is pressed between his fingers. If you were lucky, you got off with one pinch of thumb and forefinger not too hard and not too long – that is half bad. If you are less lucky, you are caught between his two fingers which grab, hold and press, over and over again, twice, three times – then you have a big problem. The fingers will have left black and blue marks on your arm which will not go away quickly and will be a painful warning and reminder for a long time to come.

I remember him always standing, his pupils seated to his right and left. He stands, and only his big head and black beard protrude above the table. His slight and bent body disappears under him. His eyes never leave his wood and his knife except to examine us, to discover what pranks we are playing and whether we are listening attentively to his lesson. I often thought to myself: "If he would sit on a regular chair, his head and the rest of him would be lost between the chairs". Be that as it may, our teacher always stood.

THE CHUMASH AND THE TEMPLE IMPLEMENTS

Because of what his fingers did to my flesh and that of my classmates, I did not like him. I admired him, though, for his work with wood and with his knife. He wasn't a bad teacher of Chumash, particularly the part about the implements used in the Temple. In my mind's eye, I can still see the pure gold Menorah. With his fingers and knife, he created tiny models of the implements described in the Chumash. Who taught him pedagogy and the idea of showing his pupils instead of telling them? His skill was as much a part of him as his bent body, and he provided us with wonderful sights. Our imagination budded, blossomed and was enriched with every new piece of woodcarving he finished. The Menorah, its branches its cups, buttons and flowers; the tableware; the trays; the incense holders; the tribal banners – all these, carved in wood, stood on our class-

THE MELAMED (RELIGIOUS SCHOOL TEACHER) RABBI NEHEMIAH PEKEL

I knew only one man who surpassed Yosha Shamesh in wielding a penknife. He was the melamed Rabbi Nehemiah Pekel.

From the depths of my memory comes the image of a Jew with a dark face and a black beard, short, lean, his head between his shoulders, a hump in front and behind, eyes which pierce yours eyes and see all. His voice comes to my ears as if from a barrel. His fingers clutch a piece of wood and his knife carves it into a dog, a cat, a flower or anything else you want. If his knife is at rest, not smoothing and not roughening, then he is busy with the "kvitlach" (tickets) for the slaughter house. You must understand that this man is in charge of all the meat in town, from chicken to beef. If a housewife bought a chicken at the market and wants to bring it to the ritual slaughterer, she must first come to Rebbe Nehemiah Pekel's house and give money in exchange for the ticket. Rebbe Nehemiah dips his pen in the ink and writes out the "quitel" (ticket) in pearly letters. While he writes, his lips mouthe each word. Our eyes follow every movement he makes and count the money added to the money box each time.

The chumash (Bible) lesson resumes, and his fingers return to their work on the wood.

Those fingers fill me with anxiety, because they know how to do something else, too. Those long fingers pinch your cheeks or your arm as if they were pincers. Sparks fly from your eyes, and from that time on you will be careful not to let him catch you at anything.

Even if you are far from where he is standing, you are not safe from his pinching fingers. Suddenly, they are pinching your flesh; he snuck up behind you. Your eyes are on your chumash; your head is busy with barter; your hands are under the table

that the "mikveh" is associated with what is called purity – both for men and for women.

body. First, she would wash my face. Then, she would wash my hair, which usually occasioned tears and protests because soap would get in my eyes. After that, the rest of my body would be washed. I was the only boy at home and I therefore had to be sent out of the house when my mother and sisters bathed. For some reason, I used to spend those hours at the Kelman home with my friend Moshe. I only had to take one step from the treshold of my house to theirs.

When I would return home a long time later, I would find my mother and sisters combing each other's newly-washed hair. I discovered only much later that our mothers and sisters immerse themselves in the mikveh (ritual bath).

It was no secret that a bride must go to the "mikveh" before her wedding. A special appointment was made for the purpose with the female bathhouse attendant. I overheard that special places were reserved for women at the "mikveh". An appointment had to be made in advance with the female bath house attendant and the matter was kept secret. It was whispered from one to another and the women were careful not to discuss the matter in the presence of children. More than once, I felt that when I approached my mother while she was talking to a friend or neighbor about the "mikveh", the conversation suddenly stopped and the discussion moved to another topic. In my own mind, I tried to figure out the secret. I couldn't understand why all of this was so hidden. What do our mothers and aunts and sisters do there which requires them to sneak out of the house. Do they go down there in their dressing gowns, as they do at the river? Or do they go into the "mikveh" naked, as we men do, in front of everyone?

I learned to respect the mystery and the secrets and I never revealed my thoughts on the subject to anyone else. Later, when I learned at religious school (heder) about purity and impurity and about menstrual period, the mystery was solved. I understood

hands in hand, and a smell of warmth and sourness fills my nose and makes me slightly drowsy. Then, my feet are wading in warm water. Yosha holds my hand in his and the descent continues on slippery steps. The water reaches my knees, reaches my navel, kisses my chest Yosha says: "You've gone far enough. Don't go any further". He pulls me close to the wall and says: "Hold onto the mikveh wall and don't let go". It is now surely obvious that we are in a mikveh; I learned this from Yosha. Yosha goes down another step, and then another. The water already reaches his beard. Suddenly, his head disappears under water for an instant, and then emerges. His head disappears and reappears a second time, and a third. Yosha fulfills the mitzvah (religious obligation) of immersion in the mikveh to the letter.

THE MIKVEH AND WOMEN

The bath house was meant for men and was out of bounds for women. Even then, I wondered how Mikulince's women – our mothers, aunts and sisters – bathed in the wintertime. As a child of three or four, I already knew how they bathed in the summertime, because I would bathe with my mother in the river in an area reserved for the women. It seemed strange to me that all the women went into the shallow water with dressing gowns on, trying to swim with their arms and legs pounding the water rhythmically and making a lot of noice. Some would cling to the river's bottom with their hands; others would join hands in a circle, moving their arms and legs back and forth in the water. Only a few would really swim in the slow flow of the river. My mother would hold my hand, allowing me to play in the shallow water while I held on to her with my belly in the water and my legs kicking up foam. And in the winter? My mother would put a row of pans on the fire and heat water for hours. When the water was warm, a large basin would be placed on the floor and the family would prepare for the Sabbath. Children first. My mother would undress me and wash my whole

tell me to fill it with cold water. He would fill his with hot water. The first time, I did not know what all this was for. Afterward, I became an expert. At Yosha's instructions, I would put a rag into the pail of cold water. With pails in hand, he took me into a room full of steam. At one end of the room, there are wooden steps to the ceiling. Opposite the steps is a large – giant – square of stones. Near the stones were barrels of boiling water. From time to time, someone would take a pail of water and pour it over the stones – or so it looked to me as a child . . . . Then, my vision becomes clouded from the steam coming from the stone block. Yosha puts his hand into the pail of cold water, takes out the cold wet rag and covers my mouth and nose. Life returns to me immediately. I can breathe again.

Yosha takes me up one step and orders me to lie down on it. I do as he wishes. Suddenly, I feel as if my back is on fire. Yosha found an oak branch somewhere and taps my back and legs lightly with it. From time to time, he presses the wet rag against my mouth and the ability to breathe again rejuvenates me.

Later, I learned to go up from one step to the next, and ultimately I reached the top step. Then I understood why two pails were needed – one for cold water, the secret of the rag, and the other for hot water in which to dip the branches for slapping the back and the rest of the body. In the course of time, I learned not only to be taken care of by Yosha but also to take care of him. I would slap his body with the branches, soak them in hot water and slap Yosha's body again, repeating the process over and over. He enjoyed it immensely, but I wasn't happy until he cried out with pleasure: "ah, ah. . . ."

Afterward, when we had perspired enough and all our bones melted, he would take me by the hand and lead me to the stone steps. We prepared to go down, as if into a secret cellar. Though we repeated this descent during every visit to the bath house, still I had the feeling each time that I was descending into a place of great mystery and adventure. We descend the steps

aside carefully and get back to making the whistle. He shortened and closed the mouthpiece and made a slit from the tip of the mouthpiece to the airhole. Now, he would take the piece of bark and replace it on the two parts of the whistle. We watched all this with pride and admiration.

THE BATH HOUSE

More than sixty years have passed since then. A terrible war took place and a horrible Holocaust and great destruction were visited on our town. The town, perhaps, has been eradicated, but the memory of the bath house and the special smell of the "Mikveh" (ritual bath) are indelibly stamped on my memory to this day.

The room was full of grown men, exposing their bodies to each other without shame, making jokes and feasting their eyes on each other. Some cover their private parts with their hands, while others seem proud to show off what they have. I cannot forget the way those Jews looked with flushed faces, going home slowly one by one or two by two. Their beards are washed, their sidelocks clinging to their cheeks, their faces happy and their eyes fresh and full of joy and confidence.

The person who introduced me to the bath house and mikveh is the same Yosha. He would take my hand and say: "Come on, let's go to the bathhouse. It was usually in the wintertime. During the summer I preferred to go to the river behind the bath house. There, together with my friends, I would play in the water and wade in the refuse thrown into the river by all who had hands with which to throw.

Yosha would take a towel and go with me to the bathhouse. Naked bodies of grown men shocked me at first. Yosha's long body and the "Hernia" special "rod" which his body possessed confused me. I simply didn't understand the purpose of that organ.

Yosha would take out two pails. He would give me one and

or two, return the bottle to its position between his knees and very deliberately put the fingers of his right hand between the handles of the knife and its blade. He would strain the muscles of his hand, kneck and face – and the cap would be off.

Pottery – a pitcher, plate or pot – marred by being dropped or being banted in the wrong place – Yosha would "cure" it. Carefully, his fingers would caress the pieces of pottery, join them together and finally present a finished product as good as new.

If the leg of a chair was broken, Yosha would carve a new piece of wood to the right length and width. He would paint it and present you with a new chair leg.

He never used a ruler or tape measure or any other measuring instrument. Everything was done with the naked eye.

THE KNIFE AND THE WHISTLE

In the spring, when the willow bloomed, we children used to play with its flowers which resembled tiny caterpillars. We liked their feel against our cheeks.

At this time of year, Yosha would bring a willow branch and start making a whistle. We would surround him watching his fingers and his knife in awe. With the knife's sharp blade, he would cut off a piece of the branch. Now, he worked on what would be the "mouthpiece" of the whistle.

With a sharp movement of his hand, his knife would go deep into the wood and remove its upper layer. This is what you would hold between your teeth when you use the whistle. Then, he would make the air hole. His blade stabbed deep into the bark and the flesh and made a circle of bark and wood. Now it was the bark's turn. Carefully, he would try to separate it from its wooden body. He would soften the bark with his thumb and forefinger, kneading and rubbing it until the young branch was flexible and bent to his movements. Then, he removed the bark with one swift, sharp movement. He would put the bark

YOSHA THE SEXTON

By Haim Preshel

When I met him, he was no longer a sexton. He was living somewhere in Lapayovka. In certain matters, he cared for me as if he were my father. I had lost my father at a very tender age and I remember him only vaguely.

Yosha would come during the summer, sit on the edge of my mother's bed and take out a pouch of tobacco. He would open the pouch, take a pinch of tobacco between his thumb and forefinger and would bring it to his nostriks time and time again. Finally, he would sneeze loudly.

In the spring, he would bring me large coat buttons. I don't know where he got them. My friends would argue about the value of these buttons; some would claim they were made of ivory while others had their doubts and tried to test the value of the buttons by gnawing at them. In any case, I was glad to have them, whatever their value or lack of it.

Immediately, we would find ourselves a patch of sidewalk near the house and start playing. We would try to knock each other's buttons into a hole in the sidewalk. We would play these games primarily between Purim and Passover, when the snow had melted, the sun shone and tiny streams trickled near us.

WORKER OF WONDERS

I derived particular pleasure from the things Yosha could do with his penknife. Take, for instance, a bottle you can't open. You pull at its cap with all the strength your fingers can muster. Its protruding part falls apart in your hands but you are frustrated because the other half is blocking the neck of the bottle. You don't know what to do . . . Then, Yosha would take out his penknife, open the blade, put the bottle between his knees, stick the blade in the paltry remains of the cap. He would drill a hole with his knife, examine his handiwork, drill another hole

Chumash, even though he considered me a complete "Goy" (Gentile) I didn't know then, and I still don't know. I think there may have been several reasons:

1. There was simply no other primary religious teacher in town.
2. It could be that my mother and my uncle, respected people in the community, asked Yitzhak Moshe to keep me in the "heder" so as not to shame the family.
3. Yitzhak Moshe may have worried about his reputation, fearing that people would ask how he, with all the experience he gained from teaching three generations of the town's children, failed to crack one clogged head of one complete goy.
4. Perhaps I myself changed as I grew, and my head "opened" suddenly.

   Rebbe Yitzhak Moshe, what I have written here was written in your honor. It is my attempt to thank you for teaching me to read. It is also an effort to pay back the debt of my stubbornness.

"heder", sometimes even very happily. I particularly remember the days when he would lead all of us to the home of a woman who just gave birth, to say "kriyath-shma". It was customary in those days for pupils in the primary "heder" to visit the home of a new mother and to say "shma yisrael" to ensure long life for the newborn baby. Afterward, each of us would be given cake and candies.

Ultimately, I learned how to read. I still remember exactly how I began studying Chumash. The rebbe asked: "What are you learning, my child? " I replied: "I'm not a child anymore. I'm a handsome little boy". The rebbe: "What are you learning, boy? "

I: "Chumash".

The rebbe: "What are you learning, boy? "

I: "Chumash".

The Rebbe: "What does Chumash mean? "

I: "Five".

The Rebbe: "Five what? Five cakes your mother bought at the market? "

I: "No. Five holy books in our Torah".

The Rebbe: "What are the names of the books? "

I: "Bereshit–one; Exodus–two; Leviticus–three; Deuteronomy–four and numbers–five".

The Rebbe: "Which book are you studying? "

I: "The third".

The Rebbe: "What is the name of the book? "

The Rebbe: "Leviticus".

I: "Leviticus".

The Rebbe: "What does it mean? "

I: "He called". (The Hebrew name, Vayikrah, means that).

The Rebbe: "Who calls? Was the sexton calling the Jews to synagogue? "

I: "No . .

Why did Yitzhak MOshe keep me in his "heder" until I learned

very close to him, practically beside him. A chicken wanders through the room, jumps onto the bench, leaps onto the table and back to the floor.

The rebhe drew me to him by taking my hand and pulling. I looked at him. He had a wide nose with a clump of hairs almost at its tip. The book is before him; now he moves it toward me. I see rows and rows of small, square pictures. The edge of the page is faded, dirty and yellowed, almost black. "Say it already, child. Kamatz aleph ah".

With one eye, I watch the chicken which already leapt off the table, onto the bench and back to the floor. My other eye watches the hairs on the tip of the rebbe's nose which move, as if saying "yes", each time he repeats the sentence. He tries again and again: ,,Say it already, child, kamatz aleph..." I want to repeat after him, but my vocal chords are paralyzed and I cannot say a syllable. I look at the rebbe but his eyes are not focused on me. They are downcasr, concentrated on the white pointed stick between his thumb and forefinger. I stare for a long time, for too long, at the square picture which the rebbe calls "kamatz aleph"...... Again, I glance at his face. His forehead is wrinkled and is covered with perspiration. The rebbe apparently gave up on me. He muttered something to his mustache. I catch two words "goyisher kop" (A Gentile's head). Only later did I understand that the real meaning was "a clogged head". So the rebbe decreed, and decided my fate.

I was happy about the situtation. He dismissed me, and his statement didn't bother me in the least.

I don't remember how long the rebbe struggled with me. It was probably a long time, because I was always stubborn. I don't know if he ever changed his mind about me. On the contrary, I remember that he once said to my mother: "I never yet saw such a clogged head in this family".

Rebbe Yitzhak Moshe's patience did not give out. I was not hurt or insulted by his judgement and I continued to attend the

REBBE YITZHAK MOSHE

by Haim Preshel

When I was three years old, I was brought to the "Heder", to Rabbi Yitzhak Moshe. I was seated at a long oak table. Its surface was smooth from the many little hands which touched it. Two long benches on both sides of the table were filled with little children like myself and older children. What all of us were doing there, I did not know.

The man sat at the head of the table, a book open before him and a pointed white stick in his hand. The little ones sit close together, practically touching, rocking back and forth and murmuring words which make no sense: "Kumutz aleph oo... Kumutz bet boo..." Most of them chanted aloud, repeating the same thing over and over. Under the table their hands moved, hitting and pinching. I was confused and didn't understand what was happening. What was I doing there anyway? I found the chanting and sitting hard to take and suddenly, not knowing how or why, I found myself outside in front of the "heder". I wasn't the only one. An oversized chicken was busy scavenging for seeds, worms and whatever her beak could find. She was surrounded by tiny chickens covered with golden feathers, cackling madly. Everything moved, jumped, cackled, burrowed into the earth, ... They pushed each other, fluttering their wings and running to and fro. The sun was warm and pieces of broken glass glittered. It was simply wonderful, and I, a part of this wonderful world, watched and enjoyed.

The roar of the river was distinctly heard there. All I had to do was go down between the two houses on the lot, cross behind the prayer house and the mill, go down the slope, and I would be on the river bank. I don't do it, though, I never went to the river bank alone.

I don't know how long I stood there. Finally, someone took me by the hand and brought me before the big man. Now, I'm

Title six:

MY EDUCATORS / Haim Preshel

Rebbe Itzhak-Moshe
Yoshua the Sextom
Rabbi Nehemia Pekel
Jewish women teachers
Somo summer camp

for officers' training. I spent a year at the school and ranked 29th in my class.

I was called to the Political Section, asked to read a text in Polish, and asked if I would be interested in joining the Polish Army founded by Wanda Wasilevska. At first, I thought this might be a political trap, but I recovered quickly and decided in the affirmative.

I announced: "I was born in Poland and I am ready and willing to fight for Poland's liberation".

When I finished the course, I received the rank of first lieutenant and joined the Polish Army. During my service, I was wounded three times. I was among the liberators of Maidanek, I participated in the battle of Warsaw and after Warsaw's liberation we advanced on various fronts until we reached Berlin. I completed my service in the Polish Army in 1945.

I was in Germany, in Landsberg, in a kibbutz. In 1948, I received a visa from the American Consulate and emigrated to the United States. I now live in New York and thank God I have a fine family and I have a successful business. My situation is very good.

My brother Yitzhak also fled to Russia and passed the war years there. I met him in Poland after the war and we went to America together.

When I asked him if he received any help from former Mikulinceans in New York when he first arrived in the United States, he replied that he had not needed any help but that he has been in continuous contact with former Mikulinceansliving in America and is very active in the association of former Mikulince residents.
Interviewer: Haim Preshel

"My dear brother: Tomorrow I go into battle. I will beat the enemy mercilessly.

If we remain alive, your fate will be bitter.

For our fathers and mothers, for our spilled blood.

For our towns which you ravaged and destroyed, and our villages which you burned.

Be strong, my brother".

Indeed, Michael went off to war, and never returned. He got as far as Kenicksburg and at the city gates he was killed in the battle for its liberation.

NUNCHE BRANDES – IN ACTIVE SERVICE IN THE RED AND POLISH ARMIES

He told his own story thus;

When the Nazis advanced in 1941, I fled to Russia with others from Mikulince. I got to Harkov and worked in a nearby Kolhoz. When the Germans continued to advance, we fled again. We got to Tashkent and there, in 1941, we were drafted into the Red Army, as Russian citizens. In the Red Army, I fought at the gates of Moscow in the eighth division under Panfillow. I received a leg wound there and since I belonged to the Central Asia front I was sent to a hospital in that region. When I got out of the hospital, I was sent to officers' training school at Akmolensk where I spent six months. At the end of the course, I was made a corporal. In those days, the battles for Stalingrad were raging. Five hundred chosen soldiers were sent to a course for fifteen commissioned officers. I volunteered and asked to be sent to this school but because I was a refugee I was turned down. There was a Jewish officer where I was, a Lieutenant Koznitsov, and I told him my story. He asked me why I had been turned down, and I explained. I also told him I was Jewish. "Meet me here tomorrow", he said. "I'll arrange everything". When I returned the following day, he told me I was accepted

THE BRANDES BROTHERS

Heroism congress in Jerusalem, 1983

At the end of the summer of 1983, a world congress on heroism of the Jewish people during the Second World War and the Holocaust was held in Jerusalem. Two Mikulinceans came to the congress, former fighters now living in New York, Nunche Brandes and Feivel Amarant. After the congress, a group of former residents of Mikulince met at the home of Nusia Horowitz-Shweitzer. I heard the following story from Nunche Brandes and recorded it.

MICHAEL BRANDES (of blessed memory) A COURAGEOUS FIGHTER AND AN OFFICER OF THE RED ARMY.

My older brother Michael joined the Red Army in 1941. He served in the infantry at Meletopol-Krim. He was sent to officers' training school. Until 1943, I knew nothing of what happened to him. I put an ad in the papers saying I was looking for my brother. Through that ad, I got to a captain in the Polish (Soviet) Army who knew my brother. He told me that he had served together with my brother in the First Polish Division which was crganized in the Soviet Union, and in this way I picked up my brother's trail. When I found him, he was commander of the city of Lvov. He was an important man in those days.

He served in the infantry, was wounded three times and each time returned to active service as a combat officer. His position as a town commander was given to him after his third wound.

In 1943, my brother found out that I had been wounded and was in the hospital. Because of his own wounds, he was exempt from further combat duty but when discovered that I was no longer serving at the front he volunteered to go back there himself. While I was in the military hospital, I received a postcard from him. I later lost the postcard in the confusion of the war, but I remember it by heart word for word. He wrote:

ing school in Zamostch. I graduated as a second lieutenant and was sent to the Berlin front. There, I fought until the war was over. After the victory in Berlin, our corps retreated to Poland and fought against Banderovtsim of all kinds and against the Krayova Army in the forests. Afterwards, we moved to Maidanek near Lublin. From Lublin, I was sent to an advanced military academy for officers in Posnan. Meanwhile, I was given two weeks furlough. I traveled to Sosnovitz, took off my uniform and entered the "Kibbutz". With the "Kibbutz" I got to Vienna, where I was chosen to help the "brichach" (escape), the effort to smuggle European Jews to Palestine. From Vienna, I got to Germany. In 1949, I immigrated to Israel with my family.

taken away from the western Ukranians. We all became work batallions. We began marching on foot from one city to another, working at kolhozes (collecting farms) on the way. We continued to retreat with all the troops and materiel (including animals and produce from the kolhozim) deeper into Russia. As we retreated, we dug trenches as a barrier to tanks, and we built bridges on rivers and other bodies of water. We worked and marched day and night, and the Germans followed us. All the time, we, the boys from Mikulince, stuck together. I would march behind Todio Fogelbaum. I would put my Bible on top of his knapsack and as we marched I would pray and study Torah.

After the German penetration of Russia, the Russians reorganized their army. In 1943, our unit was disbanded and the work batallions were moved to Siberia. In the late winter and early spring 1943, before Passover, we encountered a blizzard as we traveled with the rest of the transport. The train stopped near Voronish. Shalom Sas (Yaakov Henshel's son-in-law) and I didn't want to eat hametz (bread and other foods forbidden to Jews on Passover) and decided to remain in town for the holiday. We looked for Jews. Only a few Jews lived there. We found the Goldfinger family. The head of the family was the manager of the regional executive committee. We stayed with them for Passover. The Goldfinger family gave us defense committee passes and sent us to the Polish army base in Chkalov. The unit sent us to Gozer, near Tashkent, to the Polish command and a special committee classified us as "category d" and as Jews we were discharged. We were given official certification to that effect. From there, we went to Jamboul in Kazahstan. There, I was sent to work at a soap factory. Six months later, I was conscripted into the Polish Army and sent to a school for noncommissioned officers near Moscow. When I finished the course, we were sent to the front in the direction of Wolin and from there toward Warsaw. We went into battle in Praga, a Warsaw suburb, near the Kersberg Bridge. There, at the front I was selected to go to officers' train-

A SOLDIER IN THE RED ARMY

by Michael Goldhirsch

In 1941, I was drafted into the Soviet army together with other Mikulince youths for 49 days. We stayed at the Soviet airport which covered the area from Strusov to Trembovla. I lived in a tent there together with Todio Fogelbaum. Suddenly, war broke out between Nazi Germany and Soviet Russia. On the day war broke out, the air force bombed our airfield and destroyed fifty Soviet planes and their pilots. The pilots were in their planes ready for the take-off. The order to take off was not given, and they were burned alive in their aircraft. There was an awful panic. People fled in all directions. Only after this the local command woke up and tried to gain control of the situation. In accordance with instructions, we packed up whatever was left and loaded it on railway, cars. We retreated into Russian territory. I remember that my father, may he rest in peace, and my sister Bluma came that day to see with their own eyes if I was still alive. I took the opportunity to tell them not to run away, to stay at home. It was generally believed that the war would be over ~~soon~~ and that the Germans would not hurt people like them.

All during our flight with the rest of the Russian army back to the former Russian border, we were bombarded. The train stopped and could not go on. Each of us fled for his life, seeking a place to take cover. When things calmed down, we returned to the railway carriages. I remember that when I came back I realized that my phylacteries and my Bible, which I had taken in my knapsack, were gone. I had left them in the hiding place where I had taken cover from the bombs. I ran back there, found them and returned to the carriage.

We got to the Ukraine which is inside Russia. The railway lines had been destroyed and the Ukrainians among the troops fled to the forests. The commander ordered that weapons be

2. The Soviet invasion and occupation of Galicia did not save the Jewish population from destruction. It was only a temporary delay in carrying out the sentence of death. The fate of Galicia Jews, like that of Jews in other parts of Europe, was sealed.
3. The only benefit which resulted from the Soviet occupation was that a small portion of the Jewish population was saved. They included: young Jews conscripted into the Red Army, Jews who succeeded in fleeing to Russia with the retreating Red Army including the civil servants. Despite the great difficulties they faced, these people returned to Poland after the war. From there, they got to the refugee camps in Germany. They survived and saw their dream come true; they saw the establishment of the State of Israel.

The reader used for the Jewish literature course contained the works of Soviet Jewish authors. The school's atmosphere was comfortable for the children who no longer needed to fear anti-Semitic teachers. It was easier to talk in their mother tongue. The teachers included university graduates and individuals with long years of pedagogical experience. Dr. Hochwald was principal of the school. His assistant was Laiser Lilker. The academic level was high and the school was considered the best in the district.

One sad phenomenon was the expulsion of individuals. In the middle of the night, people would be driven from their homes, put on trains and sent to Siberia or to other farflung parts of the Soviet Union. It began with Polish military men and former civil servants. Afterwards, it was the Ukrainian nationalists' turn. Later, refugees who had stayed in Mikulince during the mass flight from the area (as already described) were sent away. They couldn't return home because their homes were in areas occupied by the Germans. All of them were Jews. There were rumors that the next candidates for deportation would be those formerly active in Zionist organizations. It didn't happen . . . .

A far worse turn of events brought the Jews of Mikulince to their tragic end. The romance between Stalin and Hitler was suddenly over. In June, 1941, war broke out between Germany and the Soviet Union. Cities and towns in our area were bombed. A large number of Jewish young people were conscripted into the Red Army. The Germans waited in ambush for Mikulince. The end of Jewish settlement there was rapidly approaching. That is another chapter of Mikulince's history, and it will be dealt with in other portions of this book.

In ending this article, I would like to add the following remarks:

1. I believe there are other facts about the period I described, but I don't remember them. I would be very grateful to anyone who could fill in the gaps.

The school now founded was a public elementary school run completely by the government. It was, therefore, a special phenomenon. And this is how it happened. The war broke out in September and there was no possibility of opening the school year at the Polish school.

When the Soviets took over the town, a group of householders met to discuss the problem of education. Everyone knew that the Soviet constitution gave every national minority the right to run its own school in its own language. It was clear to us, therefore, that we had the right to our own Jewish school. Those who attended the meetings decided that we should try to exercise this right by founding a Jewish school for the Jewish children in Mikulince. There were, in those days, a few unemployed Jewish teachers in town. Some of them had taught in other cities before the war. When the war broke out, they were in Mikulince for their summer vacation. Later, they were unable to return to their previous places of employment. There were other Jewish teachers who had previously taught at the Polish elementary school. A meeting of all these teachers was called and a list of their names was submitted to the education committee for approval. Insofar as I can remember, the list included the following names: M. Margulies, Dr. Yisrael Hochwald, the well-known historian Dr. Philip Friedman, Yisrael Trief, Henzel Trief, Yaakov Nassberg, Aharon Weisshois, Eti Appel, Bella Dankner, Haim Dlugatsch There were others, but I don't remember the names. The committee approved the entire list and the teachers began their work. At first, the classes were housed in the same building as the Polish School. A short time later, we were granted permission to use the building which had once been the courthouse (near the bridge) and the school was run according to all the requirements. All the classes were taught in Yiddish except for Ukranian which was the official language of the area. However, the subject matter taught was not Jewish. The curriculum did not include Jewish history, or Jewish tradition and culture either religious or secular.

and decided to hold a plebiscite to prove that the population wants to be under Soviet rule. A mass meeting of Jews was called for the Sabbath in the synagogue to encourage them to go to the polls and vote for annexation. During the services, town council chairman Martinewitz gave a "sermon" comparing the delivery of the Jews from the "bondage" of Poland to the deliverance from Egyptian bondage. There were no longer any privately-owned stores. A few cooperative stores were opened. These stores lacked sufficient merchandise and there was a continual shortage of items needed for daily living. Craftsmen and artisans organized into cooperatives of carpenters. tailors, shoemakers, bakers and barbers. There was no shortage of work.

There were a few young people in Mikulince who had been unable to complete their high school education because of the anti-Semitism in Poland. Now, they had the opportunity to take their matriculation exams and get an appropriate job.

But what about Jewish education and culture, and what about Jewish political activity? The political parties ceased to exist. The clubs were open in the early days after the change of government but it soon became clear that public political activity must be abandoned. Political parties and Zionist youth movements were forbidden in the Soviet Union. Continuing any activity of this kind was a crime. All political and cultural activity was to be left in the hands of the communist party. The party leaders came from Russia and supervised all cultural activities. A dramatic group was founded to put on plays in Yiddish. Of course, the plays had to be approved by the party office.

The only Jewish institution which still educated Jewish children was the Jewish school. Since the days of the Jewish school sponsored by Baron Hirsch, there was no secular Jewish school in Mikulince. The lessons in that school were not conducted in Yiddish.

The Hebrew school sponsored by "Tarbut" had only a few pupils and was financed by the parents.

merce, industry, education and other functions were established. Each such department needed staff. Though some of the officials, particularly those in charge of the different departments, came from the Soviet Union, there was still a great need for local workers. The young Jews who had acquired a certain amount of formal education now joined the civil service. Mikulince became the urban center of the district which included the town and all the surrounding villages. The Jews were represented in all facets of government and held important positions.

It is difficult to say if the economic situation of the Jews in Mikulince had objectively improved, but there was a feeling that things would get progessively better. After all, they had not lost much of what they had had under Polish rule.

During the years immediately preceding the war, there had been anti-Semitic incidents such as boycotts and pogroms. It is therefore easy to understand why the Jews were so hopeful and optimistic about their situation under the new regime. Anti-semitism was not felt, and if there were anti-Semites among the new rulers they didn't show it. Anti-semitism was against the law.

Everyone willing and able to work got a job. (The exception was those with an "unclean" record). This made the individual feel important, and equal rights were stressed.

The older generation was not enthusiastic about the changes. Jews who had devoted many years of their lives to trade did not find their niche under the new system. The religious Jews were particularly confused. Sadly, they watched religious values disappear. The prayer houses still functioned, but those who worked in the civil service worked on Saturdays. Going to services was not considered a sin under the new regime but it was also not an accepted principle. Despite the official negative attitude toward religion, the new rulers turned to the synagogue whenever they wanted. to meet with the Jewish population. The Soviet authorities wanted to legitimize their rule over eastern Poland

There were many among them with whom it was possible to speak in Yiddish.

The town's Jews surrounded the trucks and began asking questions about life in Soviet Russia. The answers were vague, which aroused concern among the older generation. Younger people, on the other hand, were hopeful.

Meanwhile, a provisional town council was formed, headed by the Ukranian Martinewitz. The man was known for his service as mayor of Mikulince during the reign of the Bolsheviks after the First World War, in 1920. Now, a number of Jewish residents of Mikulince offered to work cooperatively with him, particularly those who considered themselves "close to the rulers".

The town's life began to be organized. Laws and regulations were passed. There were still no Soviet officials in town, so,matters were run by the local interpreters of the law.

The shortage of food was immediately felt. No supplies came from the nearby villages and no new source of supply was forthcoming. The merchandise left in the town's stores was hidden, and when it was displayed for sale its price was several times what it had been before.

Nobody wanted to hold Polish currency.

It didn't take long before Soviet officials arrived from Russia and began organizing the life of the town in Soviet fashion. The main problem was to find jobs for those able to work. Until the war, there hadn't been factories in Mikulince, nor had there been businesses able to provide employment for young people. Young people whose help was not needed in a family business or at home were simply unemployed. They talked politics, played chess and so forth. Those who had finished high school couldn't find jobs, the government offices employed only a small number of Jews.

Now, under the Soviet system where the employer was the state, a wealth of jobs opened. Departments of agriculture, com-

fear, preparing for the worst. Nevertheless, nobody fled the town. Everyone listened to the news on the radio and counted the hours to the disaster. Suddenly, a rumor was spread to the effect that the Red Army planned to cross the Polish frontier and to invade Galicia and White Russia. The rumor was confirmed by a declaration broadcast on the Soviet radio in these words: "Since the Polish Government left the country and anarchy reigns, the Soviet government has decided to send its armed forces to defend our Ukrainian and Russian brethren living in 'West Ukraina and in 'west Bielo-russia". In plain language, that meant the Russians intended to invade the territories mentioned in the communique. At that time, nobody yet knew that this was the result of an agreement between Stalin and Hitler.

The information made a tremendous impression on the Jews though different people had different reasons. The main factor was the belief that this would enable Jews to save themselves from certain death, which they were sure would be their fate under Hitler's rule. There was no other available escape from the Nazis.

For some segments of the population, it was the fulfillment of their dream to live in a Communist society.

Meanwhile, when it became public knowledge that a Soviet invasion was really going to take place, people began to prepare for the new regime. Until then, not one Soviet official or military man had shown his face in Mikulince. The Polish officials of the town – the mayor, police and others – left. The Jews, as usual, were afraid that Gentiles from neighboring villages would take advantage of the situation and come to stage a pogrom and to steal Jewish property as happened on other occasions. The night after the Soviet invasion was announced was a night of vigil; young men patroled the streets and defended the town. The next day, September 17, 1939, trucks full of Soviet troops came into town. The population welcomed them enthusiastically.

MULULINCE UNDER SOVIET RULE

by Aharon Weisshaus

The summer of 1939. It was clear to everyone that the disaster was about to happen. The so-called "war of nerves" between Poland and Germany continued all summer long. In the end, the Poles bragged that they had won the war – the war of nerves.

However, the real war was rapidly approaching, and finally came. On September 1, 1939, the Germans bombed Poland's cities and Nazi troops crossed the Polish borders. There was a mass exodux toward the eastern part of the country, in an effort to escape the bombing raids. The Jews who fled had a dual motive. They wanted to escape the bombs, of course, but the fear of falling under Hitler's rule was even greater. From press and radio reports, they knew what was happening to Jews in Germany and in the countries Germany occupied. It is therefore clear that the Jewish refugees fled their homes to escape falling under Nazi rule.

The goal was to get out of Poland. They ran, they fled to the borders. They hoped to find asylum in one of the neighboring countries.

The two countries which could have been expected to be sensitive to the problem were Lithuania and Rumania. Since Miklulince is on the way to Rumania, strange caravans came through the town. Some people traveled by bus, others by truck, others on bicycles and still others by wagon. Many walked on foot. Some had no means, and no strength to continue their flight. They remained in Mikulince.

The battle did not last long. Within two weeks, the weak resistence put up by the Polish armed forces was completely crushed. Chaos reigned in the country. The rulers fled for their lives, and lawlessness was everywhere. Local officials tried to keep order. In some places, clashes continued. However, everyone knew the end was in sight. In Mikulince, the Jews lived in

to the movement, as are Yerahmiel Glazer, Moshe Vunderlich and others.

"Gordonia" lasted ten years, until the outbreak of war between Poland and Germany.

AFTERWARD

"Gordonia" fulfilled an important function in educating its members – the vast majority of young people in Mikulince. The town lacked a secular educational institution. By this time, the "heder" had lost its influence over the youngsters. REligion was no longer seen as the only answer to life's problems. Zionism influenced and attracted a large segment of the populace, which saw it as a logical answer to anti-Semitism. They also saw it as a solution to the difficult economic and political plight of Jews in Poland.

The movement's purposes was to train the youth, in body and mind, for life in Israel. Educational activities included Jewish history, Zionist ideology and learning about Israel. The movement also included a scouting program designed to train the younster's bodies for life in Israel as pioneers. We can conclude proudly that we succeeded in raising a generation of young people who believed in the ideals they learned in our movement.

Unfortunately, most died in the Holocaust.

"For these I cry
My eyes, my eyes water
for comfort is far from me
salve of my soul
my sons were desolate
because the enemy vanquished us.

Aichah 1-16

It wasn't easy to find work in Mikulince. Those who had previously worked at a trade continued to do so and the rest took whatever jobs they could get. They cut down trees and did other unskilled work. The training group lasted for almost a year but we were forced to disband it due to financial difficulties.

Those who came from other towns transferred to other training centers. The Mikulince trainees held out a little longer, but a short time later we had to disband the project completely. The experiment was an important achievement even though it had to be discontinued. The members learned to live in a collective environment and to do hard work. They learned to take care of themselves without their parents' help and to be self-sufficient. At the same time, these same members ran the local chapter of "Gordonia" and thus guaranteed its existence.

C. SUMMER CAMP

The summer camp organized by "Gordonia" is also worth mentioning here. Every year, the regional leadership organized a summer camp in the region of Tarnopol. Of course, this was very expensive. They had to pay for the camp site, and we decided to help. With the help of the "Hitachdut", we succeeded in obtaining a suitable site in the forest near the "Lapayovka" hills. The forest belonged to Dr. Żilberman who owned an estate there. It was a beautiful place. The building where the youngsters stayed was surrounded by forest. A few Mikulince residents participated in this "Moshavah" (camp) and all the participants had a pleasant summer, except for the rainy days. Members of the chapter visited the "moshavah" every Saturday and Sunday.

Over the years, some of the movement's members left Mikulince for various reasons. Among them were leaders of the movement.

Despite this, the organization's work continued and a new young generation of leaders developed.

Motel Apel is worthy of special mention for his dedication

Each of the above-mentioned members donated a few zlotys to the cause.

Yitzhak Schwartz drew a design for the flag and went a representative to arrange for the sewing and embroidering of the flag.

Meanwhile, we planned the dedication party. We needed a special permit from the district governor in order to hold the party. We had some difficulties getting the permit. The Polish authorities suspected some kind of underground activity. We had to explain the meaning of the symbols on the flag and to provide a full-scale drawing of the flag and an exact translation of everything written on it. Meistrich took care of all these formalities and the permit was ultimately granted.

We then organized a committee of townspeople to run the ceremony. The pharmacist Katz was elected chairman and Dr. Zellermeyer was chosen as the main speaker.

All the members of the movement were on the stage. The hall was filled to capacity and when I opened the ceremony it seemed to me as if the very walls were covered with people.

The ceremony made a lasting impression on the town. It was an unusual event which no other movement organized. It became the talk of the town. Parents who previously had not been happy about their children joining "Gordonia" now were very pleased.

B. TRAINING GROUP

The second thing I vividly remember is "plugat hahachsharah" (the training group) for older members. This was designed to prepare us for aliya (immigration to Israel). Unfortunately, this was difficult to achieve. There were insufficient places available for this training and many parents refused to let their children leave home. Therefore, we decided to organize a training center in Mikulince itself, with the approval of "Gordonia" headquarters.

The leadership in Lvov added a few members from other towns to the Mikulince members when the training center opened.

We selected an executive composed of the following members: Yaakov Somerstein, Aharon Weisshois, Yitzhak Schwartz, and Yaakov Nassberg.

Groups were formed, and each member of the executive was responsible for one of the groups.

An important development was the participation of girls in the movement. This was something new for Mikulince where we weren't yet used to such things.

As winter approached, it became imperative that we have our own club so we could work on a regular basis.

In order to raise money for this purpose, we decided to put on a play. Feibish Meistrich (Shraga Alufi) was the director.

It was a hard job, but the play was a huge success. The success was both financial and in terms of prestige.

Gordonia began to be publicised. Our first play was a landmark; an amateur dramatic club was established from among the movement's membership. The group put on a series of plays which paid the rent on our clubhouse. We began to be independent.

Though other youth movements were established afterwards, Gordonia remained the most important youth movement. We carried out multi-faceted educational work and brought up a generation of Zionists toward aliya and active membership in the Zionist movement.

A few important events in the history of our local "Gordonia" chapter remain engraved on my memory.

A. DEDICATION OF THE FLAG

If I remember correctly, Yaakov Somerstein, Yosef Zipper, Munio Hochberg, Yaakov Nassberg, Yitzhak Schwartz and Aharon Weisshois were chosen to design a flag for our movement. (I don't remember whose idea it was). There was a dual purpose. First of all, we wanted to carry the flag on festive occasions. Secondly, we wanted to use the ceremony at which the flag would be dedicated as a fund-raising event.

GORDONIA

By A. Weisshois

The beginning was modest. A small group of young people who frequented the "Hitachdut" library to borrow books and to play chess aroused the interest of that organization's leadership.

This party was ideologically interested in establishing a youth movement whose ideology would be close to that of the "Hitachdut". They suggested to the young people that they form "Gordonia", a pioneering, scouting youth movement which the "Hitachdut" would sponsor and assist.

A number of young people got together to discuss the idea. Among them were some who wanted to re-establish "hashomer hatsair". However, the majority voted for founding "Gordonia".

The number of members was miniscule, between ten and a dozen. They lacked basic organizational talent and knowledge required for educational work.

Members of the "Hitachdut" – Moshe Zeftel, Lebush Tuchfeld and Yosi Fuchs – were active in organizing "Gordonia".

A few times a week, we would meet at the "Hitachdut" club to "hold discussions". We learned the history of Zionism, the ideology of the Zionist labour movement. We used to read selected works of Jewish literature.

During the summer, we would meet in the forest or on the "cordon" for our talks.

Meanwhile, the number of members grew and younger members joined us.

It was important that leadership pass into the hand of the young people themselves. The "Hitachdut" members lacked the time and patience to do everything themselves. They explained to us that it would be better if we ran the organization ourselves.

money and members had to pay dues. The best player on the team was Itche Dobrish, who was killed in the Polish-German War in 1939.

Two other teams were also formed, one Polish and one Ukrainian, which enabled us to compete. Most of the games were won by the "Hapoel" team. At one game, a fist fight broke out between the "Hapoel" and the "Shzelez" team. Moshe Rathaus, a player on the "Hapoel" team, was injured in the jaw in this fight, and suffered a great deal as a result.

The referee at the games was Fishel Shor, the very talented son of Yaakov Meir, who was among those who returned to town at that time.

FOOTBALL FEVER
by Itzik Hersch (Yitzhak Schwartz)

I vividly remember the period immediately after the First World War, when families which had fled the town for safer places began coming back. They brought with them a more modern way of life. One of these families was that of Joseph Engel. His eldest son Adolf introduced us to the game of football. He organized a team and kicked off the football era in our town.

Football fever spread and was "caught" by all youngsters. They played in every empty, vacant lot they could find in town. The most serious games took place in the huge pasture known as the "Blonie". Goalposts were erected, balls were purchased, and the players – wrapped in small prayer shawls – played with phylacteries and sidelocks blowing in the wind as they chased the ball. More than once, we played hookey from school, or neglected our prayers, to play football. After every game, there were arguments about wins or losses.

The religious school teachers (milamdim) vehemently opposed football because children neglected their religious studies and failed to attend "heder" (religious school). The children also stopped going to services and to school. Compared to the religious school teachers, the parents' opposition to football was not so serious. They, like us, enjoyed the game. I remember that the rebbe of Toist very much enjoyed seeing his son Asher playing football enthusiastically, dressed in fancy clothes. The rabbi claimed that play was a part of Torah study.

The first to play were the older boys. As time went on, a younger generation of players, with greater talent for the game, began to play. The "Hitachdut" established an organized football team called "Hapoel". This was a real team with uniforms, rules and the symbol of "Hapoel" from Eretz Yisrael. Players were required to come to training on time and to listen to the trainer's instructions. Tickets were sold to every competitive game, but the field was not fenced in and many spectators were able to watch the game without paying. Financing the team, therefore, was a problem. There were fans who contributed

The "Kleizmerim" would accompany the newly married couple through the streets of town to the door of their new home. This repeated itself at every Jewish wedding.

The "Kleizmerim" never got along with each other well. There were always disputes over division of the money earned. the art of music alone was insufficient to support the "Kleizmerim". Their wives did any kind of work they could find, one as a seamstress another operated a fruit and vegetable stand in the market. Yekel made "lades" and sold them on the streets. He also went to Gentile parties. It happened more than once that Naftali Bass, after a hard day's work, would fall asleep while playing his bass. When the conductor would call out "Nu? " he would wake up, frightened, and go back to playing at a faster tempo. This would anger the conductor and was sufficient grounds for a quarrel.

Alter Bass and his two sons Shaye and Yisrael were particularly talented musicians. Yisrael was the most talented of all, having shown special aptitude for the violin at age six. Dr. Julius Silberman took an interest in him and with the help of Countess Rey he was sent to a conservatory in Lvov. Later, he became famous as a violin virtuoso under the name Igor Miller. He played in the Boufini Orchestra in Katowitz and was a soloist in concerts broadcast on Polish radio. Later, he played in Soviet Russia. With Anders' Army, he got to Israel where he was a famous and beloved violinist. He played in the "Kol Yisrael" (Voice of Israel Radio) Orchestra. Since his youth, he never parted from his violin, not even during the terrible days of the war. So it was until his dying day. He died, violin in hand, while playing in the operetta "Silva" in Naharia. At his funeral, important artists in the field of music were in attendance and eulogized him. None of them knew where he had come from or knew his native town Mikulince. With his death, the chain of Mikulince "Kleizmerim", which had continued for generations, finally ended.

and social gatherings throughout the area. The "Kleizmerim" were like one family and had family ties to tailors, seamstresses, cooks, bakers and others. Those in the needle trades made clothes for brides and grooms, and the rest made delicious gefilte fish, and the famous "golden soup" which was fed to the bridal couple after their day of fasting. The bakers exelled at preparing pastries particularly the honey cakes distributed to the guests at the end of the wedding party to the accompaniment of the orchestra. There was hardly a Jewish wedding which the "Kleizmerim" did not grace with their art. This happened only when the bride or bridegroom was in mourning. Those with money reached an agreement with the "Kleizmerim" on the musicians' fee to the best of the ability of both sides to the negotiations. The "Kleizmerim" also graced the weddings of the poor where they settled for whatever the guests chose to pay them. They would play a piece for each guest, who would pay according to his means. During the meal, the sexton Meir would get up and announce: "In honor of the bride's uncle Reb so-and-so, happy mazal tov. Play". Alter Bass would give the keynote "Where are my seven good years? ", or chose another hit of the day. His experience and knowledge of the people involved taught him what was most suitable to play for a particular individual. The "mitzvah dance" was conducted with great charm. After the meal, the bride would come out with a white handkerchief in her hand and invite the male guests, one after another, to a round of the "Mitzvah dance" to the orchestra's music. After the "mitvah dance", it was time for the "anger dance" in which the mothers on both sides dance to the tune "let's make peace". The guests form a circle around the dancers and clap their hands in time to the music. Most of the town's residents participated in the weddings – those who were invited inside the hall and the rest outside near the windows. Every pretty girl was also a pretty bride. As for girls who were not pretty, it was said in town that they had "the charm of a bride". The wedding celebration would continue until dawn.

THE KLEIZMERIM (MUSICIANS) OF MIKULINCE

by Yitzhak Schwartz

What characterized the "Kleizmerim" in our town was that their art was handed down from father to son. If a stranger not from the family happened to join the "Kleizmerim", he was never considered an equal partner, only a hireling. The orchestra was made up of amateurs without formal training or official certification. Most of them were sons or sons-in-law of Muni Bass (Has).

Why Bas? In our town, it was impossible for someone not to be given a nickname. "Has" is close to "bass" and the bass was the big, clumsy instrument handed down from generation to generation. The orchestra consisted of: Alter–the oldest player–, his brother "Yekel" (Yaakov), his brother-in-law (Bass's son-in-law) Naftali and last but not least Alter's son Shaye. The orchestra's director, Shabtai Auerbach, joined the group but was never accepted as an equal since there was no daughter left for him to marry in order to be one of the family. Except for Shabtai, who read and wrote music, none of the other players could read a score. Alter, by contrast, had a marvelous ear and could pick up melodies, no matter how complicated, by ear. He was particularly good at Jewish folk music. Alter played the flute and with this instrument he enraptured his listeners, including those who themselves knew how to play. Yekel played the alto, Shaye the trumpet, Naftali played bass and Shabtai played the clarinet. (Later, he played the saxophone).

As time passed, the orchestra expanded and improved. It was joined by violinist Junio Marcus, Joseph Shechter as drummer, and the Pole Felix Mischevitz as accordionist. This was a more modern ensemble and the orchestra no longer limited itself to performing at weddings and family parties only. The orchestra began to perform at the theater, at balls given by landowners and at parties

difficult problem. Everyone wanted the leading role. We managed to solve the problem in connection with male roles, but it was far more difficult with the ladies. First of all, parental permission was needed. When permission was forthcoming, it was on condition that their daughter would look pretty on stage and would not play the role of an immoral character.

The first play which the "Gordonia" drama group presented was "Gypsy Love". Yaakov Nassberg, accompanied by Fradel Fellner, played the part of a patrol.

The workers' dramatic group put on the following plays: "Tuvia the milkman", "the deaf" and "Sacco and Vancetti". The last play, "victims", was presented shortly before the outbreak of the Second World War. This play was presented again, with some changes, under the supervision of the Soviet authorities.

The Ukrainian drama group was also active.

When a contest was held among the drama groups in the Tarnopol area, a scene from "Victims" won second prize. The scene was played by Haya Rachel Glicksman and Itzik Hersch Schwartz.

After this success, the Culture Department of the Mikulince Town Council called all the drama groups to a meeting. During the meeting, the Ukrainian representative said something about "you and us". The chairman of the culture department, an intelligent Russian citizen: stopped him. "There is no such thing here as 'you' and 'us'. We will bring together all the talented actors and actresses and form one drama group to perform in Ukrainian. We will educate young people in the spirit of Socialism".

The plan was never brought to fruition. The German fascist barbarians went to war against the Soviet Union. The results are well known . . . .

handbill, Turkov announced: "On Sunday (I don't remember the date) the well-known actor will present the play "morphium". It turned out that the hall was almost empty. I, as usual, tried to sneak in without a ticket, as children often do. Turkov caught me and asked if I wanted to see the play. He suggested that I round up other people so that they, too, could watch the show without paying. I managed to get together a small audience, and we saw real theater. Turkov performed as if he were playing to a full house.

The following day, the rumor of the great Jewish actor's artistic performance spread through the town. A delegation of Jewish youngsters came to the artist and asked him to put on the play again. He couldn't grant their request because he had previous commitments. However, he promised to come back to Mikulince on a future visit to Eastern Galicia. He kept his promise and put on the following plays in Mikulince: "The red cuckoo", and "the outcast". He made a tremendous impression on the young people.

Turkov had good things to say about Mikulince and its population. In a conversation he held in those days, he described our town as: "A wonderful, young town full of many ardent theater-lovers".

Another great actor who made a lasting impression on the town was Kurt Katch who presented his famous play "the yellow star of David". It was a relevant topic at that time, as Nazism spread throughout Europe.

The traveling theaters did not satiate the audience's hunger to see as many performances as possible. The following local dramatic groups were organized in Mikulince: A dramatics group affiliated with the "Gordonia" youth movement, directed by Meistrich Faivish. A workers' dramatic group directed by Maurice Goldstein. A Ukrainian drama group directed by Dekailo.

Preparing and presenting plays on a reasonably high level with untrained actors was no easy task. Casting was a real and

Everyone in town whistled, hummed or sang the song from the play:

"Mother, did you not bring me forth from the rock of my quarry ?
Is our world for the wise?
God, tell me
Please tell me, O God.

The actors, who had previously never experienced the theater, were received with honor and acclaim. The beginning was a huge success and motivated continuing effort.

A Jewish dramatic group was organized. Its members were the most talented young people, the most avid readers. Under the direction of Dr. Yisrael Friedman, the following plays were staged: MIRELE EPHRAT, HASIA THE ORPHAN GIRL, TWO KUNILEMELs, etc.

In the course of time, there began to be more and more performances by traveling actors performing in Ukranian. Some of these plays were Jewish in character. Among others, the play THE REVENGE OF RACHEL THE JEWESS was staged, with great success.

These plays were put on not out of love for Jews but as a way to make money. In Mikulince, there was no Gentile audience of theatergoers.

Troupes of wandering Jewish actors also visited our town. The Bosik theater put on the plays: THE RUMANIAN WEDDING, MOTKE THE THIEF and THE DYBBUK.

The Latovitz theater brought plays of a national religious character, such as THE SACRIFICE OF ISAAC, SHULAMITH and others all by Goldfaden.

This theater visited Mikulince in the winter of 1929. Because of snowstorms, the actors were stranded in Mikulince and could not leave. Suddenly, the artist Latovitz died and was buried in the Mikulince cemetery.

I also want to mention an episode concerning the well-known artist Jonas Turkov and his wife Diana Bloomenfield. On a small

THEATER AND DRAMA GROUPS

by Yitzhak Schwartz (Itzik Hersch)

In the period immediately following the First World War, "wandering stars" would appear in Mikulince. These were entertainers who traveled from town to town disseminating Yiddish theater and art. I still remember the elderly actor Shnek. He was one of Goldfaden's pupils and a member of his theater troupe. In the early '20's, he came to Mikulince and performed together with his wife in a program of dramatic readings, monologues, jokes and old-style songs. The performances took place in private homes. A stage made of wooden planks would be set up and oil lamps would provide lighting. For a small price of admission, the audience would watch and listen in amazement and with great enthusiasm. These performances were a rarity, and no other forms of entertainment existed in town.

Later on, the youngsters formed a dramatic group and put on Yiddish plays themselves.

In those days, the very talented student Laiser Roseman arrived in Mikulince. He came to town for his summer vacation, and succeeded in organizing a group of young people who, under his direction, put on the play "wild man". This was done despite an almost complete lack of means. We did not have a hall of our own for putting on plays (electric lighting also had not yet come to town) and we had to rent the Ukrainians' hall. Scenery and costumes were arranged, commensurate with Roseman's talents, by borrowing the necessary items from townspeople. The makeup man was the barber Melech Wunderlich. The music was played by the town orchestra, conducted by Shabtai K. Auerbach. The cast was modest, but the success of the play was huge. The day after the performance, the town buzzed with excitement. Critics came and praised the talented actors and condemned those who lacked talent.

The wagondrivers worked hard to seek out a living. They had to compete with Gentile wagoners who transported goods as an additional source of income to supplement farming.

D. TAVERNS AND RESTAURANTS

There were ten taverns in town, four restaurants and five candy stores.

At a tavern, you could buy a can of beer or a glass of whisky together with gefilte fish matyas herring and peas.

The restaurants were more elegant. There, you could get a full-course lunch or dinner.

The candy stores offered chocolate, ice cream and soda – all luxuries.

I will end this catalog of employments in town by mentioning the large concerns owned or run by Jews. There were two large flour mills, one run by David Engel and the other the property of Brane Engel and her son-in-law Haim Katz. Two additional flour mills which produced excellent flour in the neighboring villages of Czartoria and Luka Vielka were held by the Karp and Walfish families. The large eggpacking plant was run by Naftali Zeltzer.

The brewery, owned by Princess Rey, was leased to Jews. Estates, farms and quarries wére similarly held on leases and run by Jews from Mikulince.

The Jews of Mikulince expanded great effort and initiative to support themselves and to earn their living honorably and with dignity.

The tinsmiths, like the bakers, purchased raw materials, fashioned different kinds of tools from them (such as pots, pans, needles, etc.) and sold the finished products in their own workshops. There were five such tinsmiths in town.

The soap manufacturers did the same. Soap was manufactured by the family of the melamed Nehemiah Taller. Brushmakers, sodamakers, grits grinders, ropemakers, barrelmakers, furriers and others conducted their business in a similar fashion. Among the furriers, I want to mention Moshe Zipper. He had ten children, two daughters and eight sons. His home was organized like a factory. During the long summer days, the father and his sons processed the raw material, died and sewed furs, fur hats and elegant fur coats for men and women. They sold their products during the winter. Their situation improved from year to year. The first victim when the Nazis came was a member of the family, Abraham-Henoh. Four members of the family survived the Holocaust and settled in the United States after the war.

C. OWNERS OF WAGONS AND CARRIAGES

There were more than twenty of these. Each had his own wagon, horses and stable. They cared for their horses the way they cared for their children, because their horses were their source of livlihood. These wagons were the only means of transport in town. The railroad station was four kilometers out of town. The district city of Tarnopol was twenty kilometers away. Everything the town needed came either from the railroad station or from Tarnopol, and everything came by wagon. The town's ability to import and export was totally dependent on the wagoners. Coal and firewood, building materials and concrete and wooden planks had to be "imported" from out of town, while flour, eggs, grain and beer were "exported" to markets out of town. The carriage owners would transport passengers to and from the railroad station. There was a special wagon for the mail. The trip to Tarnopol, which took about an hour and a half, was also made by wagon.

egg stores, five poultry shops, three dairies, three fish stores and twelve fruit and vegetable stalls. All of these business had good times and bad. There were failures and losses as well.

CRAFTSMEN AND ARTISANS

Some of these men produced their wares with machines and tools, while others used their bare hands. There were eighteen bakers, ten tinsmiths, four printers, one builder, six millers, one painter, four manufacturers, eight glassblowers, two beltmakers, fifteen tailors, ten dressmakers, six underwear makers, six shoemakers, three locksmiths, three ropemakers, two drivers, one brewer, two wagonmakers, eight barbers, two women barbers, one potter, one cottonpicker, 22 egg packers, six porters, six saleswomen, four women bakers, three soapmakers, one brush-maker, two watchmakers, two photographers.

These were the trades and professions at which the people of Mikulince worked. They were known as good workers.

PRODUCER - MERCHANTS

The combination of production and selling was another source of livlihood.

A. Bakers

Bakers and their families worked day and night. Some of them baked, others went to purchase the necessary ingredients, and others sold the results. Bakeries needed flour, sugar, salt, grease, firewood, and more. All of this had to be bought from outside sources.

Baking is an art in itself – kneading, shaping etc. which requires expertise. The finished product, the baked goods, had to be sold.

I chose a bakery as an example because I grew up in a baker's family. There were five bakeries and these were their owners: Nisan Rum, Zorach Spirer, Leib Spirer, Moshe Fogelbaum and Moshe Fink.

B. Tinsmiths

MERCHANTS AND STOREKEEPERS

Grocers were the largest number, comprising about forty families. What could you buy in such a grocery? Every kind of food except vegetables and meat. The grocers ranged from rich and successful businessmen to men who could not earn a living.

The textile merchants were next in line. There were about 25 of them. They can be divided into three categories: the well-off, who traded in fine fabrics; a middle category who traded in cheap goods and made small profits and a third class who traded at fairs in and around the city. On market days, they would set up stalls, display their wares and sell.

There were about twenty grain merchants in Mikulince. Some of them had roadside stands on the outskirts of the city. A few had their own graneries and others found their place in the market as agents for larger merchants.

About a dozen merchants traded in linen and flax. Like with the grain merchants, here, too, some had their own storehouses and others were middlemen.

There was serious trade in cattle and horses, involving about 25 persons. Two thirds of them dealt in cattle and the remaining third in horses. This trade involved export.

The junk trade employed sixteen people, four of whom had warehouses. These four bought from the other twelve the scrap iron they purchased on their trips. (these twelve merchants each had their own horse and wagon and would purchase the iron in exchange for money or kitchenwares). These people left home before sunrise and returned after the stars came out, being forced to spend long hours on the road and among the Gentiles.

There were five shoe stores, seven leather and skins stores, nine notions stores, six metal goods stores two tobbaconists' shops, eight firewood and coal stores, three hardware stores, two paint stores, four fur stores two perfume shops, three building materials stores, five flour stores, fifteen butchers' shops, ten

There were four paid employees at the bath house: a male and a female bathhouse attendant, a firetender and a cleaning woman. The bath house was used primarily by the Jewish community but shortly before the war Gentiles in the area used it as well.

The wages of Jewish community employees were very low but the prospect of steady work attracted certain people to the jobs.

Community activities united all strata of the public in a common effort.

Three types of production work were a source of livlihood: crafts, trade and a combination of both. Most of the stores were in people's apartments. There would be a sign on the door, and the nearby window would become a show window. Here, the best merchandise was displayed. Some of the merchants dealt at fairs in grain, farm animals and similar merchandise.

The crafts were as important as trade. Most craft work was done in workshops but some artisans went out to their customers. This last category included painters, carpenters and tinsmiths.

There were also some producers who sold their own wares. These included bakers, restaurants, smiths some furriers and others. All of them tailored their business to their families' needs, finding places for sons, sons-in-law, brothers and brothers-in-law. What started as one man's source of livlihood ultimately became a family business. As a result, the number of hired wage-earners in Mikulince was very small.

No trade union was established. The only organized institution for hired wage-earners was the government health insurance agency known as Kupat Holim or "Kasa-Choryeh". Hired wage-earners were required to join, while family members who worked in a family business were forbidden from joining.

There were never more than a hundred hired workers in Mikulince.

A special functionary was employed to sell "qvitlach" (slaughter tickets). The money collected for ritual slaughter was an important source of income for the community.

MELAMDIM (TEACHERS)

There were some melamdim who taught everything from the alphabet to Humash (the five books of Moses) and gemarah (Talmud). It was customary for children to begin attending "heder" (religious school) at age 3 and to continue until their Bar Mitzvah and the doning of the prayer shawl, most ended their religious education. The religious school teachers (melamdim) barely made a living. Tuition fees were very low.

PRAYERHOUSES STUDY HOUSES KLOIZES AND THE BIG SYNAGOGUE

Eight houses of prayer, a study house, kloises and a big synagogue were the centers of worship and religious life. They were run by volunteer sextons (gabai) chosen by the congregation.

THE CEMETERY

The Jewish cemetery was located behind the town. Here, every Jew was brought to his final resting place according to local customs. The cemetery was run by the community with the help of two voluntary organizations: "hevrah kaddisha" (the burial society) and the "bedbearers" (coffin carriers') association. There were two paid gravediggers, who also served as caretakers and watchmen. The shroudmaker, coffinmaker and monumentmaker were also paid.

Transporting headstones to Mikulince was difficult because of the climate, bad roads and the stones' weight. Nevertheless, every grave was covered with stones and had a headstone.

THE TOWN BATH HOUSE

This institution served social and practical functions at one and the same time. It included a ritual bath (mikveh), a sauna and, later, bathtubs. There was an admission fee, but the poor were allowed in free.

court in Tarnopol. The lawyers' names were Shapira, Yegendorf and Katz.

There was one Jewish clerk employed in each of the government offices, at the town council, at the courthouse, in the notary's office and at the bureau of public records. They all performed their duties efficiently and professionally and were a credit to the Jewish community.

THE JEWISH COMMUNITY AND ITS INSTITUTIONS

The Jewish community employed a number of persons to meet the needs of its public institutions and the congregation's religious needs. When we look at these positions and at what their incumbents did, we see a picture of an active public social life which we can remember with pride.

I want to talk first about the rabbinate, since our rabbis earned the admiration and respect of their congregations. For generations, the Rabad family held the rabbinate. In 1935, the elderly rabbi Yehoshua-Heshel Rabad died and was succeeded by his son Rabbi Yosele Rabad. Because of his liberal approach to modern ideas, he was loved by all: workers, craftsmen and intelligentsia alike.

The old rabbi's brother, Rebbe Heshel Babad, was the rebbe of Tluste and lived in Mikulince. He did not have the official status of rabbi but was supported by the community. His eldest son Rabbi Abraham Babad later became the rabbi of Mikulince.

The rebbe of Zlotniki lived in Mikulince and a number of hassids became his disciples. He, too, was supported by the community.

The official rabbinic judge (dayan) was Rabbi Heinoh Trief, the "melamed" (teacher).

Three ritual slaughters served the city and also performed circumcisions. They were: Yaakov Katz, Lebush Goldhirsch and Berish Horodner.

David Zeiler headed the community as its president. Menahem Krankel served for many years as community secretary.

knowledge in those days permitted. They maintained public health and saved the people from dangers. The names of Drs. Yisrael Zilberman, Moshe Zilberman and Oziash Roseman were known throughout the region.

Another excellent physician from Mikulince was Dr. Moshe-Freid-Margulis who, thanks to his ability and success, was accepted into the Viennese clinic known throughout Europe.

After the coup (putsch) in Austria, he came to Israel where he lived in Jerusalem and became famous as an expert internist and was well liked by his patients.

A younger generation of five doctors trained abroad joined the older physicians. In the 1930's they did their internships and residencies in Poland's large cities. They remained there to practice.

There was also a woman doctor, Dr. Bertha Katz. She did not practice medicine but was active in Zionist circles and was well known for her Zionist activities.

There was one pharmacy in Mikulince, which served the town and the surrounding villages. Its owner was the pharmacist

There were two midwives in Mikulince, who delivered the babies with sure and experienced hands. The midwife Griminger was very efficient and had long experience. She was liked by everyone, young and old alike. The midwife Lancet was much younger and had better professional training. Her husband was well known becaue he was a licensed healer since the days of Austrian rule. Both of them provided health care services primarily to the Gentiles in the area.

There were two dentists in the area with organized dental clinics. Those who needed it received dental treatment.

There were three lawyers in town, each of whom had an office staffed with clerks and assistants. The lawyers represented their clients in the magistrate's court in town and in the district

packing house, on the other hand, only Jews were employed.

The special circumstances of our town, and the decrees issued by the Polish government, forced Mikulince residents to create for themselves occupations and professions in keeping with the population's needs. Commerce was also difficult, but in spite of this the Jews worked, bought and sold to seek out a living for themselves.

The professions were entirely in Jewish hands. Craftsmen, Jewish merchants and the intelligentsia all devoted their initiative and creativity to satisfying the population's needs of the entire region. The craftsmen's output included a vast variety of products, from clothing to a wagon drawn by horses. The merchants stocked their stores with everything from buttons and shoelaces to complicated new machines and foodstuffs from salt to meat. The working intelligentsia served the public loyally and efficiently in health care, law, education and culture, planning and other fields. The Jewish women teachers in the government elementary school were widely known and praised for their work. The four Jewish women teachers, Clarah Deutsch, Mina Cooperman, Marisha Margolis-Geller and Fell Tchatchkes, were loved by their Jewish pupils and are remembered to this day.

The Hebrew teachers (men and women) also played an important part in educating the town's children. The Hebrew school was attended primarily by girls. Learning the language helped them at prayer services and in the Zionist youth movement. The teachers Haike Goldhirsch, Pesia Trief and her husband A. Muskat were revered by parents and pupils alike.

There were also about ten teachers (men and women) who worked in other towns and cities. Our town simply could not support so many teachers. I will mention three teachers who became principals of schools in Bendin, Lodz and Lvov. They were Dr. Yisrael Friedman, Leser Lilker and Munio Margulis.

Three Jewish physicians served the town and its environs, helping the population to the extend that the level of medical

LIVLIHOOD AND PRODUCTION

By Zelig Spierer

Making a living was the central problem in the life of Mikulince's Jews. The same was true of all three and a half million Jews who lived in Poland.

In order to show the importance of a livlihood in Mikulince, I will cite two examples. The most common good wishes were, "may you be healthy and make a good living" (gezunt und parnasah). This good wish was common in saying good-bye, in letters, in Rosh Hashanah greeting cards and on other occasions. The preferred good wish on all occasions was: "parnasah" (a living). The word "parnasah" was engraved on the brain of every Jew. Another example: in Mikulince all the men, and particularly the married men, participated in Sabbath services. Special attention was given to the Sabbath on which the prayers for the new month were said. These prayers include blessings dealing with everyday needs. One of them is: "a good living and support for my family". When these words were spoken by the reader, the whole congregation would repeat them with great enthusiasm. The congregation's accompanying sighs, cries and sobs could be heard from far away.

All of these goes to show the extent of the problem and its seriousness.

The difficulties began with a young man's first steps in seeking work to support himself. It was difficult to learn a trade or find steady work. Mikulince was located in an agricultural area. Eastern Galicia's black soil was famous for its fertility. Farming was a Gentile occupation; there were only a few farmers among the Jews. Agricultural produce had to be processed, and factories were established for this purpose. There were two large flour mills, a brewery and distillery and a packing house for shipment of eggs. Only a few Jews worked in the factories. In the egg

7 Z.4-2996
8 Ashtz: (3) 84.1.2
9 The Budzanov Book Haifa 1968 1/2 age 173
A. Shochat, MY TOWN MIKULINCE from "The past", 1973, volume XX, pp. 245-259
ECHO 1914 No. 26
Morgen, March 15, 1927; July 15, 1927; November 24, 1937
THE OBSERVER May 31, 1912
DI ZIONIST VACH September 20, 1933; November 9, 1934; April 5, 1935
Chwila, July 6, 1927; May 18, 1933; September 20, 1933; October 28, 1933; November 17, 1933; September 14, 1934; July 1, 1935; May 2, 1936; January 3, 1937; November 6, 1937
Wrzos Jan. 21, 1903; May 13, 1903
ZEW MLODYCH 1937 No. 4

Tarnopol, surrounded the Jewish quarter, forced the Jews out of their houses and put them into trucks. The old and sick were murdered on the spot. There were also many casulaties among those who tried to escape. Most of those who hid in the nearby forest were killed. The "action" continued all day. Twelve hundred Jews were brought to the railroad station and from there by train to the extermination camp at Belsez. Between eighty and a hundred Jews were killed in Mikulince itself during the "action". Afterward, the Christian population stormed the Jewish homes and looted them.

A few dozen Jews did manage to hide and to avoid being sent to the extermination camps. The Germans left them alone for a few weeks and exploited them for cleaning the vacated apartments and for sorting the looted goods for transport to the local administration. In late September or early October 1942, the Germans decided that Mikulince must be free of Jews. The remaining Jews were therefore ordered to move to the Tarnopol ghetto. According to another version, the Jews left in Mikulince were ordered at the end of October 1942 to move to the ghetto in Trembovla until November 1, 1942. The Jews therefore loaded what remained of their property into wagons and left Mikulince. Since the authorities did not supervise their exodus, the Jews went to other towns in the area where there were still remnants of Jewish communities. There, too, however, the same fate awaited all of them.

SOURCES

1 A.B.L.G. 1421
2 A.J.W.S. M1/E 584/508
3 M1/Q2465/631
4 03/2534
5 ajawwa: adrp 44
6 amti: p83 (e33), p33 (f3)
7 Azm a.214-1

wear the yellow star of David. At the end of 1941, the Jews were ordered to destroy their synagogue, to remove the head-stones in the cemetery and to use the stones to pave the streets of Mikulince. In the winter of 1941-42, the Jews of "Mikulince were ordered, as were Jews elsewhere, to hand over to the Germans any fur they possessed. The robbery of Jewish property in different ways and different excuses continued ceaselessly but increased in the spring of 1942. Now, the Jews were ordered to give the Germans all the food they had and in addition those who brought the food to the collection point were harassed. At the same time, a group of German policemen from Tarnopol arrived in Mikulince. They went from one Jewish home to the next, taking the best of what they found in each. From time to time, Jews were killed for various "crimes". For example, the Germans would shoot Jews whom they caught in the neighboring villages selling their property or buying food. The Jewish men of Mikulince were seized and taken to labour camps. Jewish men and women from Mikulince also worked on farms in the area or in the village of Mishkovitse. Conditions there were slightly better; the Jews were not victimized and did not suffer from hunger.

Near some of the farms, camps were built where the Jewish laborers lived, and they were occasionally able to visit their families in Mikulince. The Judenrat, headed by Attorney Yegendorf, helped the Germans by providing manpower and in collecting fines (property) from the population. Yagendorf's assistant was Zaltzman. We know the names of the members of the Judenradt: Morgenstern, Walfisch, Horowitz, Margulis.

There was no fenced-in ghetto in Mikulince, but the Jews were ordered to concentrate in a particular part of town near the bank of the river. In July and August, 1942, the Jews of Mikulince learned of the destruction of Jewish settlements in the entire region. Those who could do so prepared hiding places. On August 28, 1942, German and Ukrainian police arrived from

kulince population suffered from the German shellings because a Soviet airfield was located nearby. The German legions occupied the town on July 5, 1941. After the Soviet Army retreated, and even before the Germans entered the town, the local Ukrainians began atrocities against the Jews. When the Germans came into town, they demanded that the Ukrainian mayor bring them two Jews whom they could execute for show. The two Jews were shot that very evening in public. The pogrom which had begun beforehand now continued with the participation of German soldiers, Ukrainian police and Ukrainian farmers from the surrounding area who clocked to town for the purpose. They all stormed Jewish homes, robbing and murdering. The Ukrainian police brought a group of between twelve and twenty Jews to the outskirts of town. The Jews were told they would work in the beer brewery. When they got there, they were commanded to dig a large grave, supposedly to bury a dead horse. The Jews were murdered with spades and were thrown into the hole, some while still alive. On top of the pile of bodies, the Ukrainians threw the horse's corpse.

At the same time, all the Jews were rounded up to clean streets and roads and to bury the pogrom victims in a mass grave in the cemetery. When the work was done, the Jews were led to the bridge over the Seret River. The Ukrainians planned to murder them then and there, but a German officer came along and prevented the murder. The Jews were beaten but their lives were saved.

The mass pogrom ended, but a campaign of arrests against the intelligentsia the wealthy and those formerly active in public life Some managed to bribe their way out of jail but eighteen were shot to death. Among them were D. Marcus, Wolfenhart, Goldstein and her daughter. The same laws which the Germans used against Jews everywhere else applied in Mikuince: the requirement to hand over gold and other valuables, the obligation of men and women to work, and the requirement that Jews

General Zionist were in second place, and third (with a much smaller number of votes) was the Mizrachi.

During the period between the two world wars, hassids had great influence in Mikulince, particularly the Rijin, Husyatin and Chortkov hassids. The Rijin hassids were the basis for the "agudat Yisrael" branch established in Mikulince after the first world war. There was a bitter struggle between Agudat Yisrael and the Zionists in Jewish community elections. In 1933, the Zionists won the elections and Agudat Yisrael went to the authorities and asked that the Jewish community leadership be disbanded. They succeeded. A commissar was appointed to head the Jewish community but the real power was in the hands of Agudat Yisrael. In order to insure their continued hegemony in the Jewish community, Agudat Yisrael decided to deny clean-shaven Jews the right to vote in the next community elections. They disqualified 203 voters from among the 600 who had the right to vote, including those who shaved with a razor. The victims complained to the district authorities in Tarnopol. In the 1927 elections to the Mikulince town council, the Jews got 17 seats (including three held by Zionists) out of the 48 seats on the council. In the 1933 elections, a separate slate of Jewish candidates was not approved but three Jews were elected on the Sanacsia slate, two of them Zionists.

In 1933, the anti-Semitic mayor Kazimovski made the Jews' lives miserable. He discriminated particularly against the Jews in need of welfare assistance and made it difficult for them to get free medical care.

THE SECOND WORLD WAR

With the outbreak of war and during the period of Soviet rule, the Jewish population of Mikulince increased because of refugees from Western Poland and the exile by Soviet authorities of several Jews from larger cities to Mikulince. When hostilities between the Germans and the Soviets began in 1941, the Mi-

from 1936 and 1937, was as follows: 109 small merchants, 27 craftsmen, twenty laborers, four farmers and 26 others.

In the cultural-political sphere, the Zionists were very active. The local Zionist organization already existed in 1898. In 1903, a social club of the intelligentsia, with a Zionist orientation, was active organizing shows, parties and events of a cultural and educational nature. IN 1912, Hamizrachi organized charity activities under the sponshorship of "Pat La orchim". An indication of the influence which Zionism had in Mikulince can be gauged from the fact that in the elections to the Polish parliament in 1922 most of the 699 Jews with the right to vote supported the National List. A report from 1923 mentions an "Ezrah" branch in Mikulince and the activities of the local "hehalutz" branch are mentioned in a report from 1924. In the '20's, a "Hitachdut" branch was also established and included a library and dramatic club. In the 1930's, the Revisionists and "Hitachdut Poalei Zion" organized branches in Mikulince. In 1933 and 1934, branches of "Achvah" and "Young Achvah" were founded and they ran a Kibbutz training program in Vola Mazoviecka. "Achvah" also ran a library, a drama club, an orchestra and the Herzliya Sports Club. The "Hapoel" sports club also existed in Mikulince. "Hashomer Hatsair" resumed its work in Mikulince in 1936 and also had a library. Its graduates organized into "stam Halutz". Zionist youth clubs, "Hashachar" and "Gordonia", also worked in Mikulince. "Gordonia" was the strongest of the youth organizations. The Zionists opened a club in Mikulince called Der Ferain. Under Zionist influence, courses sponsored by the Association of Jewish Elementary and High Schools in Lvov were offered in Mikulince itself. There was also a Hebrew school, apparently a sequel to Hebrew courses which began in 1907. The organization "Ivriah" opened a branch in Mikulince including a club and Hebrew courses. In elections to the 15th, 17th, 18th and 19th Zionist Congresses, the "Hitachdut" or the League for a Working Land of Israel got most of the Mikulince votes. The

and to the cities nearby. Most returned to Mikulince when it was occupied by the Russians, but some Mikulince Jews traveled to other cities in Austria and remained there throughout the war.

The Russian authorities' attitudes toward the Jews of Mikulince were tolerable. The Jews were not persecuted but were conscripted for difficult public works' jobs such as building fortifications, street cleaning, etc. Their economic situation also deteriorated because of the change of currency, expropriation of houses and property for military use and other economic measures. Commerce and industry were at a standstill. Even after the disintegration of the Austrian Empire, Mikulince's Jews did not suffer from the Ukrainians or later (in 1920) from the Bolsheviks. They, too, limited themselves to expropriating property and drafting the men for public works. However, when the Polish Army units under General Haller's command, they attacked the Jews, cut beards and sidelocks and insulted Jews in other ways. Under Polish rule, the economic situation of Mikulince's Jews deteriorated further and their number continued to decline as more and more of them left town. Under Polish rule, the Jews continued to support themselves primarily through commerce – selling the agricultural produce of neighboring villages in larger markets and selling their own manufactured items to the farmers. There were a few wholesalers and a few wealthy exporters who dealt in cattle, eggs, wheat and, above all, fabrics. A few Jews owned flour and grits mills, beer breweries and taverns. During the period between the two world wars, there were also two Jewish doctors, three Jewish lawyers a Jewish judge and a Jewish pharmacist in Mikulince.

There was a Jewish bank in Mikulince. In 1929, a fund for interest-free loans was established and between 1933 and 1937 the loans given by the fund averaged 3126 zloty a year. The occupational distribution of the borrowers, according to data

large portion of the population, about two thousand persons, remained homeless.

The First World War and the economic situation in Poland during the 1920's and '30's brought a further decline in the economic situation of the town. As a result, the population gradually decreased in the years preceding the Second World War.

The earliest record of Jewish settlement in Mikulince dates to 1716. That year, the Jewish community in the town paid a head tax of 482. In 1765, the community, including the Jews living in nearby villages, 485 persons.

The Mikulince rabbis known to us were Rabbis Naftali Hirsch and Aharon Brode in 1780. Rabbi Abraham Arie Babad was rabbi of Mikulince in the middle of the nineteenth century and died in 1860. The next to hold the rabbinate, Haim Babad, died in 1889. After that, the rabbinate in Mikulince passed from father to son: Rabbi Moshe and Rabbi Haim Babad who died in 1906; his son Rabbi Yehoshua Heshel Babad who was rabbi of Mikulince from 1906 to 1912 and his son Rabbi Yosef Ben-Zion Babad who was killed during the Second World War in 1942 or 1943.

The 1903 fire seriously hurt the Jews of Mikulince, who comprised two thirds of the town's total population. Among other things, the synagogue and other houses of prayer were burned, as was the school founded by Baron Hirsch. In spite of this, the Jewish community picked up the pieces and rebuilt. The Austrian authorities helped. In 1910, the synagogue again stood, this time built of brick, and its magnificent interior was restored. The study house, eight prayer houses and the Baron Hirsch school were also rebuilt.

Before the First World War, Jews served as mayors of the town. (Mayor Kurtz for example) and in other important positions such as judgeships (Judge Glick) and running the railway station.

When war broke out, many Jews fled to neighboring villages

MIKULINCE, FACTS AND FIGURES

(The material has been taken from the
Beit Hatfutsot Diaspora Museum Archives in Tel Aviv)

Mikulince – Tarnopol – the Tarnopol district

Population Table

Year	Total	Jews
1765	?	427
1880	3750	2411
1890	3835	2468
1900	3660	2284
1910	3511	2137
1921	3217	1891
1931	?	1790

In 1595, by royal charter, the village of Mikulince became a township. It was privately owned by the population. In 1674, the Turks besieged the town and captured it. A few residents were murdered and some were taken prisoners.

Economic development came to Mikulince during the first half of the nineteenth century. In 1820, health spas were built in the suburb of Konopkovka where mineral springs had been discovered as far back as the 17th century. The spas brought to Mikulince patients from all over the eastern Galicia region and greatly helped the town's economy. At about the same time, a wool weaving factory was also established.

However, in the second half of the century, Mikulince's economic situation declined. With the introduction of the railroad, patients from Eastern Galicia now had access to health resorts all over the Austrian Empire, and the factory in Mikulince also did not succeed in competing against the more industrialized parts of the empire.

In 1903, a large fire broke out in the town and destroyed about three hundred buildings. There were also fatalities. A

out of the Holocaust, we send money and packages. We sent in 1944-5-6 packages to Israel. When those who were saved came to U.S. we helped in every way possible for them to settle in. There came Dr. Kozover, Dr. Amerant, Dr. Landau, Dr. Tunis and other professionals and business men and in a few years everyone stood on his or her own feet and kept helping others still in Europe.

All the members acted like one family when a "simcha" or problem came, each is a "relative". We grow from strength to strength.

A PAGE IN JEWISH HISTORY

by N. **Kleinman**

Mikulince is or was a dot on the map, but from there came, migrated or were driven out people who made a name for themselves, helped each other and the total Jewish life. Starting with about 1890. men and women came to America, to Cuba, to S. Africa and worked hard to improve themselves and help others.

Of those who came to the U.S. they organized at least three associations or lodges. Their children became educators, lawyers, doctors, businessmen and even politicians. They had their own Synagogue and over 10 Sefer Torahs, held yearly "Balls", theater parties, festivals, outings and meetings. They took part in all phases of Jewish American life.

In the days of Pres. F.D. Roosevelt, he had as an advisor Judge M. Rosenbaun, a Mikulincean. The son of one of the early presidents Goldhirsch, became famous as the editor of the Carolina "Israeli" newspaper, Harry Golden, also writer of many books, one was called "Two Cents Plain", in which he mentions the "mikulincer Verein".

In the early 1920, when Jewish life centered around the Eastside, Saturday meant a meeting at Shul, a drink and on Saturday night a barrel of beer. The family grew. Soon the next generation moved to different parts of N.Y. and other places in U.S. like Cleveland Bayanane, N.J. Chicago etc. Then the synagogue was empty and the Torahs were placed in active synagogues.

Some of our presidens were J. Engel, J. Goldbird, P. Hirshhorn, Hyman Ledernan, I. Bazaar, H. Halpern, N. Vogelbaum, Morris Lederman and Iger Yidel – Julius

The recording secretary for many years was Joseph Goldhirsch and Morris Trief was the Financial Secretary. In 1944, N.K. Kleiman was the Financial Secretary for 25 years. During the 1940's, as soon as the society heard that someone was saved

קאנסטיטוציאן

דעם......

אינדעפענדענט

מיקולינצער

קראנקען אונטערשטיצונגס פעראיין

געגרינדעט דען 24 טען סעפטעמבער 1898

גאלין אונד צערנשטיין פרינטערס, 36 סטענטאן סט

ניו-יארק.

Why was it called Balkan? I heard a logical arguement, and it was acceptable in my opinion. From the beginning of winter until spring people of the district used to pour the waste water outside. It froze, accumulated, and grew in size forming a mound. Hersh Katz crowned the mound with the name of Balkan. When melted, it formed garbage.

My neighbours were: Berel the cripple, Dovid "Der Kurizer" (the short), Shaya Yosef, the Waggoner (wagon owner), Shabtai Auerbach, the only Klezmer who knew notes and other Klezmerim of the Hass house. Shabtai was blessed with a daughter Sisl, who was the most beautiful daughter in Mikulince.

On passing the Balkan, you could hear the pounding of hammers, the whirr of the sewing machines, the knock of wooden nails on the shoemakers bench, the sound of song from the craftsmen's apprentice, the sound of the violin, flute, drum and trumpet of the "instruments", during their repetitions, the noise of babies – informing you that your people live and work here.

Mikulince was a small town but there was a pleasant youth there. We, the youth, used to meet together, in different organisations and movements to sing and to dance.

I used to play football with Asher Babad (the son the Rabbi from Tluste) The ball was made of rags, and we would kick it the length of Loshnov Square.

THE FATE OF MY FAMILY

My brother Leib was conscripted into the Polish Army when war broke out in 1939. He never returned.

After two weeks the Russian army arrived. We were happy to see them. We, the Jews, were very much wanted by the Germans. The Russians were forced to retreat in 1941 and fled from Mikulince. I took refuge with them, and so did my sister Dvorah, and others. My mother Sarah, my sister Rachel, my brother Yankele remained in Mikulince and were wiped out. My father Izie Katz died of cancer in Mikulince in 1936.

I live in the United States, am married to Sonia, have a daughter Eileen and son Robert.

Diplomat Hotel, Tel Aviv

May 1985

THE HOUSE OF GLORY

In one of the huts lived the town jester, Haim Kermash with his seven children.

A goy who witnessed the eventtells about the first born son Shimon; (Kuba) : At the time of the Nazi occupation; a group of Jews was taken out to be liquidated by firing squad. The Nazis made them dig their own graves. Shimon one of the group, refused to obey and threw himself onto the German. He was shot first, there on the spot.

I remember well his daughter Sheindl. She was pretty, An American citizen, son of the town, Yosele, was in love with her. He took her for his wife and brought her to the United States where she still lives.

Haim the "Jester" rented one room in the hut for the Pigur family of six.

Haim Pigur was a carpenter. He worked at this trade in a corner of the room. In another corner of the room was the sewing room the "realm" of his wife-help to the income. Here she would sew linens for the town's people. The baking oven had an honoured position in the room. All the crafts packed together were proof enough of this room.

Another owner in the same house was Motia Miler (Puzik). He made clothes for women who set up mainly as women of fashion. With his clients he spoke faulty Polish, spattered with Yiddish. In this sewing room he lived together with his wife, daughters, son in law, grandchildren.

Here also was the home of Walf Kuczer, a tailor.

This place was crowded and narrow, but there was joy and happiness. There was no running water in the house just as there was no running water in any other house in Mikulince. There were no toilets in this house, just as there were none in any other house in Balkan.

And even the Balkan was different.

The little huts were built of straw and clay, their floors wer of clay, their roofs of wood, strip attached to strip "Gontes ceilings.

On rainy days the housewives hastily gathered all vessel in order to gather the drips, the ceaseless flow so that the hous would not disintegrate.

In honour of the Sabbath, they used to smear the floor wit clay, clean the oven, mend the pipes in every house in order t bake the Challah for the Sabbath, and bread for weekdays (i capable of buying flour).

Grandparents, their children, their children's children daughters – and son-in-law all crowded into the house.

Every night they were busy with "Let's get wise". What was offered was offered to all. Tired and weary, members of the household settled into a deep sleep, dreaming of a better tomorrow, which was late in coming.

With sunrise, the men rushed to the first Minyan for Shachrit (morning prayer) – not for the prayer, but for the drink and light refreshment. There was no shortage of "Yor Zeit". They prayed and blessed life there. – in accordance with the saying uttered by them: Ascending for the soul and for us salvation.

At evening time when the women were freed from their hard toil, they would sit in their doorways gossiping. They watched the women secretly returning from the Mikve. This expecting her first baby, the other the tenth in number.

There were no non-Jews in the district, but on Sabbath the "Sabbath Goy" would appear. His job was to extinguish the Sabbath candles, stoke the oven and the like. They were rewarded with a piece of Challah in addition to a light meal.

BALKAN/MOIZ ENGEL (Moshe Katz)
TEL AVIV
completed by
IZIK HERSH SCHWARZ

Forty years have passed since we last saw each other – on our flight from Mikulince in the face of the Nazis.

At this meeting which took place in Tel Aviv it is easy to understand my feelings.

I was born, grew up and educated in the district which bore the strangest name "Balkan". Hersh Katz (Klemke) the gay pauper of the district owned this name. He was an intelligent man who loved football, theatre, and all kinds of cultural events and other entertainment. He knew all the cantorial songs and many folk songs in Yiddish as well as Polish, Russian and Ukrainian parables.

He was a father of three – Yosif, Shlomo Ber and Levl. In the same house lived his father Simcha Dovid Katz, his wife Hannah, their sons Zale (Bezalel), Honnah and daughter Michele (She died before the war).

On the other side of the house lived 'Ya'akov Meir Shor i) who was prayer leader (public emissary),Ya'akov Meir was short, ~~learned~~, learned in Torah (Talmid Chacham) I studied in his Cheder. He was father of four – Fishl, Malka, Menucha and Shalom. Shalom emigrated to Israel with the first pioneers. He brought his sister Menucha to Israel. She has been a resident here for many years.

THE LOOK OF THE TOWN AND ITS FEATURES

This was a district which had been saved from being burnt at the beginning of the twentieth century. The streets and houses would remain different.

Most of the houses were built of white brick, their floors of wood, their roofs of sheet metal.

Those active amongst us today are the Brandes brothers the Nassbergs, Mendel Helicher, Aaron Weisshois, Ya'akov Gold and others.

Nowhere am I happier than when in conversation with Compatriots from my town in those meetings.

Question: Our book 'Yizkor' will appear soon. How do you see its importance?

Answer: We look forward to this book. It is important for us for our sons and daughters.

I believe that this book, and the part in English, will serve the second generation of our town in the United States, as its Hebrew equivalent will serve the young generation in this country. I believe that this book will give them interest in what we strove for, love of live, the spiritual courage to survive and to build a new life. This book may teach the young generation to learn and to know the ground and the body in which our townspeople stood.

It is possible that this book which we are about to publish will serve as research documents in the future for those wishing to write about the Holocaust and the pillars of our people. You ask about the importance of the book. I will tell you an incident which happened to me. Recently I met one of the survivors of the Babadim. He told me that there had been research into the Babad family, including the Babad family from our town and when I asked him for a copy of the book he informed me that he only had one copy available.

Publishing this book and distributing it in libraries and in research establishments, may perhaps prevent the same thing happening.

Question: What are your plans for the future?

Answer: I will reveal to you that my wife and I are planning to buy an apartment in Jerusalem and I hope that we together with our only daughter Brancia will use it.

So I arrived in Krakow.. Among the gatherings there I could not find a place. The new regime was very antisemitic. I met some former Polish acquaintances. There was only one question posed by all of them: Another one living? How did you remain alive? I could not bear this.

I went to Czechoslovakia, to Prague. From there I went to Munich and found shelter in a refugee camp.

I had a choice, to emigrate to the USA or to come to Israel. I got a visa for the USA from relatives and went there.

Question: You told me that you very much wanted to travel with your wife in this world. What are you looking for in this wide world?

Answer: The United States is a large and beautiful country, nevertheless, I wanted to visit Europe and the Far East. I came. I have visited almost the whole of Europe, Turkey, Greece, Spain, Scandinavian countries. I have also visited a small part of China, Japan, Thailand, Singapore, New Zealand, Tahiti.

I always looked for Jewish historical places.

I look for Jews everywhere. I search for a Jewish community, for a minyan, for welcoming the Sabbath, for any kind of afternoon prayer.

I long to see what the Jews contribute to the world.

I can say this to you we have the same roots and the Jewish people carry on their tradition wherever they settle down.

In all fields we contribute a great deal and we have to be proud of this.

I'll say something else to you. No one can destroy us. Empires have disintegrated, countries have disappeared, peoples have assimillated and been absorbed. But we will never let this happen.

Question: How busy is the Organisation for ex-residents of Mikulince in New York?

Answer: The young generation is not interested.

As a business man I attend a lot at social gatherings, dinners, and parties. However the best enjoyment I have to get together times a year with the children – of Mikulince.

My mother and father cried, and claimed that if it was decreed for us to live, we should live together, but if it was decreed that we should die, we should die together. Don't run away! But I was determined to seek refuge whatever would be.

On returning home in the later part of 1944, on the way to my town, in Podwalochisk, I met members of the Zipper-Shmutz family. Within 48 hours they told me everything that had happened.

My brother Shmulke was arrested seven days after the Nazi occupation. He was imprisoned in Tarnopol, and there taken out and shot.

My mother was sent to Maidanek and then to Treblinka. My father died. As far as I know that is the destiny of my family.

Question: You took refuge in Russia. What happened and what did you do there?

Answer: I don't want to present myself as a hero. I don't want to wear the halo of a hero, many do that. I will tell you briefly. I worked very hard indeed and I was always close to the front itself between the metropolis leading from Stalingrad to Moscow and on other fronts.

I don't want to elaborate on this

Question: After the war, you returned to Poland, why?

Answer: I swore not to rest or be quiet, until I had clarified entirely what had happened to my family and what had happened to my town.

I arrived in Mikulince in 1944. I was with Nissan Klein and a group of 17 survivors from Beit Zeiler. I went to see every house every street. On that which I found, I wrote about in the article. in the article.

I took a vow not to leave Europe until I learnt what had happened to the people of the town. I tried to follow their tracks, but did not manage to meet other survivors.

Thus the process continued for one year nine months.

Question: What happened in June 1941?

Answer: In June 1941 the German army invaded our region. I am not going to tell you about the fate of the institutions which we had established among us, the Jewish school and its teachers. This was not my field.

A number of young people joined the Soviet army, among them my brother, Shmulke. They were immediately sent to the front line separating Russia from Germany, near Drohobitch. They built fortifications there.

On the German attack, an underground was established.

The escape began . . . Everyone ran away. The whole affair lasted ten-eleven days. Shmulke returned home, sick, tired, weary, he didn't remember what had happened in his fighting he only knew that he had lost all his friends.

Shmulke began to persuade me to take refuge immediately, but not together with him. The reason – if one lost the other the one remaining would blame himself for it.

Law and order prevailed in the town. Everyone lamented.

The Soviet authorities supplied the Jews with means of transport, horses, wagons, so that we could escape. They called to us: Don't stay, come with us to the heart of Russia! They assisted any Jewish family who wanted to do this to escape. They gave all of us the means to escape to be saved.

I feel that this is so, even though there are claims that it wasn't exactly like that, but this is not the truth, I was there.

Question: Where did you lose Shmulke your brother?

Answer: He did not seek safety.

Question: Why? It was him that wanted you to seek refuge.

Answer: My brother urged me to seek refuge first. He himself too tired to set out on the road immediately.

He promised me that he will escape the next day with some friends.

This morning I sat down and wrote for some hours, for once without inhibitions. I wanted to write a nice, comprehensive article, but I didn't have enough time for that. I hope that one of these days I will have time to do research (I have a lot of material written about our town) and with the help of friends I will be able to reconstruct the period and be more precise about the story of my town and not suffice with the notes of this morning.

Question: Where were you when the Soviets arrived in Mikulince in 1939?

Answer: The Red Army arrived in Mikulince in September 1939. A recognized group from our town was ready to welcome them. The old Poland was an anti-Semitic country. The Jews were suppressed by the system. They could not integrate into the society nor reach government positions in accordance with their capabilities. There was no chance in the future that it would be better.

With the Soviet occupation, hope was kindled that the situation would change. By the nature of things we began to work and cooperate. Everyone tried to contribute in the field in which he was most suited and capable.

The Soviets united all the libraries in the town, and built one central library in the Chitlania.

My brother Shmulke was appointed first librarian. I myself was the chief bookkeeper – accountant for the shops and co-operatives. At that time I was a graduate of the professional school in Lvov.

We were prepared for a new Jewish life, different from the life before the war when we fought for Zionism and only worried about ourselves.

We became part of the new system, which had been built and continued.

There are different opinions about the Soviet rule in Mikulince, both positive and negative. I for one have a positive view.

We will remember and not forget the terror of the war. We must return and relate everything for the sake of our sons and daughters, for the sake of the generations to come in the whole world. ~~We~~ we will return and we will relate in order to prevent a new Holocaust occuring.

Question: What is your impression of Israel?

Answer: My impressions of the country are positive. This is our 6th visit to Israel. Since I saw Israel for the first time we have succeeded in seeing with our own eyes what our people can do in this small country.

This is the great achievement and the great celebration of the congress.

Question: Your article to 'Yizkor' which you have just given to me now surprised me greatly. Were there any results of the conference which freed you from depression and permitted doubts to enter your consciousness?

Answer: That's exactly true

In my profession – as a public accountant and attorney at law – I have to be responsible. Every formulation is to be short, to the point and factual.

I am not a writer. I am not used to emotional writing – literature.

used to emotional writing – literature.

Two years ago, when I was in Israel at the first world conference, I promised you to recall Jewish heroism, speaking about my town, but every time I sat down to write, gloom descends upon me. I see that I have a duty to inquire to interview people, to squeeze from each and every one the words which must be written about them. This conference celebrating 40 years of victory over Hitlerism, the meeting, the conferences, the arguements, all these free me to some extent from the depression and the day to day anxieties.

I DO NOT WANT TO WEAR THE HALO OF A HERO

Interview with Mr. Phillip (Feibush) Amarant

Editor Haim Preshel

Question: This is the second time you have come to Israel to participate in a world conference on the Holocaust and its heroes. This time it was in order to celebrate 40 years of victory over Nazi Germany. What is your impression of the Conference and its participants?

Answer: Remembering the war years and the daily struggle for survival in the fields, forests on the front, for work and in the rear, we brought these again to the conference and to Israel.

I came to Israel a second time to see the survivors and to hear how we survived and what happened to us during the past 40 years.

The most difficult moment in my life was after our liberation in May 1945 when we met – some close friends – without a home, without a family. There was doubt if we could continue to live. We had to start everything anew.

We began to look for a new life. The true victory was that everyone succeeded in building for himself a new home and family.

Similarly, victory was expressed thus: that the people whom Hitler had intended to destroy had succeeded in contributing a great deal both to themselves, and to the world, more than any other people.

Question: What occupied you most during the discussions at the Conference?

Answer: Some of the participants complained why we the survivors had to elaborate and tell about the war.

Why do we return and prove to the world that we remember everything and don't forget anything.

Why we don't publish enough on how we succeeded and what we achieved during the forty years since victory.

A few anecdotes about my parents Chaim Moshe and Brancha Amarant. They were the most devoted and protective parents. All the time they used to follow us. As young children when I and my brother played with our friends, we were teased and joked about our parents bahavior.

They devoted all their lives to their children to make sure that we had a good Jewish upbringing and education. My father always stressed the importance of education in order to advance yourself. Apart from their daily worries of making a living their goal was to give us the best of everything in the economic circumstances they were living. They deprived themselves of basic necessities in order to give their children an education.

Now that I am a parent, I understand and appreciate them for better. A day does not pass in my life that I don't recall small details of their dedication to us.

I returned to see our small town at the end of 1944. There were no more young people, adults, children, babies. Everything was gone, lost and ruined. The Jews had been eradicated from the entire town.

It was very tragic to see before me the place where I had grown up, educated in Jewish culture for over 20 years without a sign of our Jewish community.

What a bitterness and fate befall our town which has been established and built over generations by our fathers for the past hundreds of years.

Gone are the houses, the prayer rooms, the big synagogue with its artistic paintings on the walls and ceiling, the "chadurim". Everything was deserted and plundered. No comings and goings.

This is what Nazi Germany – our greatest enemy did to thousands of towns in Eastern Europe during their occupation.

Eastern Europe especially Poland will never be the same without the Jewish people.

To my daughter Brenda – Brancia

Do not forget to carry on with our Jewish tradition.

Do not forget that you are a second generation of a survivor of the Holocaust.

I remember My brother Schmulke carrying on philosophical discussions with his peers.

He spent days and nights reading, studying, and searching for pure social truth. He used to delve deeply into all kinds of social problems. Always questioning and inquiring how to build a society based on justice, in which everyone of us would find a suitable place to live in accordance with his abilities, talent, and needs.

I remember the arguements and conversations I had with my brother on different "isms" Zionism, Socialism, Communism, Anarchism, etc.

My brother had a good friend Moshele Wonderlich, the son of a tailor. Moshele was a diligent and studious individual. They used to talk for hours and would clarify together by discussion and debate different schools of philosophy. They were dreamers thining about changing the world.

We all used to have discussions about similar subjects with Nunie Margolies, Bumcie Goldrosen who later became physicians.

I recall our debates with Chaim Preshel (the editor of this book) when he came home on vacation between school semesters. Presently, I would call all these debated lectures with great educational value.

I had a good friend and companion since childhood Michael (Mesia) Brandes who was intelligent, a member of Hashomer Hatzair. His goal was to immigrate to Israel and build an ideal life on a Kibbutz.

However, during the Second World War he joined the Red Army of the Soviet Union. With his leadership abilities and devotion to destroy Nazi-Germany, he reached the rank of high officer in the Red Army. He fell in the battle in the last months of the war.

These are a few examples and traits of the young people of our town. We can write about everyone of our Mikulince youth, how each individual in their own way strived to find a suitable way of life. They could have made a great contribution to this world.

We had our leaders, guiding our young people with Zionist aspirations. In contrast, the older generation of our town, most of whom were very religious and Chasidic lived a separate life. Some of them were opposed to Zionism. However, they sometimes tried to understand us, as a young group.

The youth of my age, saw their main aim in studying. We explored, searched for more information and knowledge to enrich our lives. We used to subscribe to different publications books, magazines, newspapers and pamphlets.

We also formed our own amateur theatre. In addition the traveling theatre of Jewish artists who visited our town from time to time. Both of these theatres were a bright mark of substance to our Jewish culture.

We had a talented young group of boys and girls who searched for knowledge. Some of them were self educated.

An outstanding example was a young man Itcha Kachor. His formal education was only elementary school. Anything he had undertaken was carried out to perfection. In chess, he persisited in learning the secrets of the game, until he reached the level of the best chess player in town.

When he played billiard he learned to calculate every aspect of the game. It was the same when he played football. Anything he touched he showed initiative excellent talent and ability.

With the outbreak of the Second World War, the sudden attack by Nazi Germany in Poland, he was conscripted into the Polish Army. He was captured by the Germans was put up as a prisoner of war camp from where he never returned.

We had a vital Zionist organization Consisting of different political groups. Our language was Jewish (Yiddish) and many of us had difficulties speaking Polish fluently – the official language when we started to attend Public School.

There were no industries, basically it was an agricultural area. Our town was surrounded by small agricultural holdings. A large portion of the land belonged to the so called Polish Aristocracy with an economic system of semi-feudal holdings.

The majority of the Jewish people derived their livlihood from Commerce and trade. Most of them were small shopkeepers, and craftsmen like tailors, shoemakers, carpenters, seamstresses, etc. Some of them worked in the floor Mills.

A vital economic contribution were made in the area by the Jewish population. They supplied the agricultural communities, with all kinds of raw material, textiles, leather, food etc. Some of them performed professional services as physicians, lawyers, teachers and other needs for the entire population.

Knowledge and Culture

Our basic education started with Hebrew School (Cheder) from the age between three and four years. There were all kinds of teachers in different grades. But, everybody remembers Yithak – Moshe, the teacher that taught us the Aleph Beit.

I will not describe in details our Hebrew and religious education. But, this method of teaching gave us an enormous knowledge of our Jewish history and tradition that we so proudly carry on.

The Jewish youth were thirsty for knowledge, searching for a better cultural life. Dreaming about ideal society based on ethics and justice.

Most of the young people belonged to the Zionist youth movements like Hashomer Hatzair, Gordonia, Beitar etc. The adults were members of the Histadruth, Federation of General Zionist, Revisionists and Mizrachi.

Our cultural activities were concentrated and oriented to discussions drawn from ideas of our ancestors and modern Zionism.

to settle down. At the same time I tried out a number of jobs. After two years I decided to continue my education.

New York City is the best place in the world, where an individual can be self supporting and also continue with his education.

I worked during the day time and weekends. At the same time I attended school in the evening. I took my High School Equivalency Examination and a number of other exams. I completed college with a B.B.A. degree and Law School with a L.L.B. and a J.D. degree. My professional life for a number of years was in Public Accounting and Attorney-Counselor at Law.

I married Martha, a physician, second generation American, the daughter of immigrant Jews from Kiev. We have a daughter Brenda – Brancia named after my mother.

There is not even one day that I don't remember, think or dream about my home town, about my family and the people. In all these years Mikulince stands before me like a blazing torch.

Mikulince: The region and the Inhabitants

Mikulince is a small town in South-Eastern Poland situated in beautiful agricultural area, adjacent near Tarnopol in the region known as the Ukraine.

Before the first world war this area was part of Austro-Hungarian Empire (Monarchy). During the First World War the Russians occupied the area. At that period had a number of different occupied forces. After the First World War it became part of Poland.

Being born after the First World War, I remember my little town as part of Poland. Eighty percent of the population of our town were Jews. We were not accepted as equal citizens in Poland. We were unable to participate freely in local, regional and central government. Most of us lived in an isolated ghetto life.

The Jewish community created their own life in every aspect. There were a number of religious Chasidic groups, and their activities concentrated in the schools (synagogues).

It is Our Duty to Relate What we Lost

by Philip (Feibush) Amarant

(The Hebrew text of this article was printed according to the prior Version

I was requested by the editorial board of the book "Yizkor" to write what I remember about my home town Mikulince.

I am not a writer. However, we have an obligation to put down on paper what we lost. I felt it was my duty to my brother Schmulke, my parents Chaim Moshe and Brancia, and all the Mikulincer who lost their lives during the Holocaust.

In May 1946, I arrived in the U.S.A. from a Displaced Person Camp (D.P.) in Germany. My first objective was to make contact with the Mikulincer Association. This is an organization of immigrants which arrived from Mikulince to the U.S.A. in the later part of the 19th century and earlier part of the 20th century. In coloquial language it was called Mikulincer-Landsmanshaft.

The first question I asked the Mikulincer organization and myself was what can we do for the Displaced Persons Camp Survivors.

I remember the first meeting of the Mikulincer Association. The ahll was filled to capacity. People even stood in the street listening to the detailed account I gave them describing what had happened and how our town was destroyed.

The first two years I had a serious problem of adjustment. Being one of the survivors of the Holocaust, I felt like a lost soul. Day and night I was searching how to find a place for myself in the new society.

My mother had a large family in the U.S.A. When I arrived in 1946 five of her sisters were living in Philadelphia, all of them looked alike. However, the people I came to and stayed with were my first cousins. They gave me lots of moral support.

In the begining I was not able to find myself. I travelled for six months all over the U.S.A. looking for a place where

B. IT'S OUR DUTY TO RELATE

Philip Feibush Amerant

I DO NOT WANT TO WEAR THE HALO OF A HERO

Interview with Mr. Philip Febush Amerant

Editor: Haim Preshel

BALKAN: Moiz Engel (Moshe Katz)

TEL-AVIV

IZIK HERSZ

joined the Russian Army in its fight against the mad and bestial German legions.

"And if your son should ask you: "How did it happen that a whole people went like sheep to the slaughter?"
Answer him: "Quite the contrary. Open this book and others like it and read: the Jews fought against the Nazis in every possible place, in the underground movements, in the forests, against the German army. In various attempts at revenge, they destroyed railway lines, bombed command headquarters, set fire to food storehouses and munitions dumps, and participated in taking revenge against those who murdered the Jews.

In study houses and prayer houses. "heder" and school. Jews prayed and studied. and generation after generation of Jewish children was educated. The vast majority of the public did not abandon Torah study, the study of Jewish wisdom, and the doing of good deeds. Self-education was the norm and supplemented the formal education of children and youth.

Many of us were attracted to Hassidism. The area was a fertile field for Hassid melodies, dances and tales about the holy feats and greatness of the Hassidic rebbes. I remember the visit by the rebbe of Hosiatin who came to Mikulince shortly before the outbreak of war between Germany and Poland. I had just returned from military service in Ostrov Poznaski. The hassids received their rebbe in the nicest house in town, the Rosenfeld home. The visit aroused much excitement and enthusiasm. Singing and dancing continued all night, with throngs in and around the house singing the rebbe's melodies and dancing. Wonderful stories about the rebbe, as well as stories he himself told, spread throughout the town. The evening gave many of us food for thought touched our hearts and fired our ambitions. We absorbed the spirit of obligation toward revival and redemption. Movements were founded; parties were formed. It started in the large cities like Lvov and Krakow, but eventually the trend reached Mikulince.

Slogans about return to Zion, aliya to Eretz Yisrael (the land of Israel), and redemption began to be heard. Alongside these, and sometimes in opposition to them, there were slogans about equality and the victory of the proletariat. The old shook their heads in disgust, but the young drank in these new messages thirstily and enthusiastically. They rallied around the various movements. At their initiative, schools were founded for the teaching of Hebrew. The youngsters educated at these schools played an active role in public life, in all aspects of social activity, creativity, culture and national activities.

When the Nazis occupied the area, many of these youngsters

THE SOURCE OF OUR SURVIVAL (Our Wellspring)

By Michael Goldhirsch

The Mikulince region provides an accurate picture of Jewish life in Polish towns over the last few generations. All ways of life and livlihood, all expressions of the heart and mind were represented in all aspects of life: in the community, in the language, education, culture, work and means of support.

The Holocaust totally destroyed the area of our town, as it erased from the face of the earth many other Jewish communities.

At the same time, there was something which distinguished between the Jewish communities in the Mikulince area and our brethren in other communities. Our region had a special "something" which made its influence range far and wide.

The Jews of Mikulince worked hard and produced most of what they needed. They were not only merchants and storekeepers but also bakers, millers, tailors, leatherworkers, shoemakers, blacksmiths and tinsmiths, and so forth. They cleared forests, worked as porters and sent finished wood to markets far away. They ate their bread from the sweat of their brows, and they thanked God for His mercy and bounty.

The professions, the "working intelligentsia", was entirely Jewish: pharmacists, lawyers and teachers.

Hard work in the fields and forests made them healthy and gave them stamina.

In every Jewish settlement in the Mikulince area, there were strong men who defended their community. On market days and holidays, they kept potential pogrom-instigators among the Gentiles of the area at bay.

Throughout the region, the Jews built a secure Jewish world for themselves. Wherever he might go within that ambit, the Jew felt at home. The way of life and rhythm of life, at home and in public, in sacred matters as in profane, was very Jewish.

Mrs. Marcus, who was already an old woman, cried out and mustered all her strength to scold and curse him.

Petro started out as a shoemaker. Later, he was sent to a veterinary school and became a veterinarian. They put him in charge of the slaughterhouse where he attempted to speak broken Yiddish.

There was an elderly veterinarian at the slaughterhouse who had seniority and an excellent record of achievement going back to the days before the war. Because he was an Ukrainian known to get drunk often and to parade through the streets at night singing., the authorities demoted him and appointed Dubinsky as his superior.

A KNIFE AND AN ARM

On our way home from school, arguments would develop between us and the "shegitzim" (Gentile boys) which sometimes deteriorated into fist fights. One day, the "shegitz" Yanik Rosolinsky attacked Yitzhak Kaczor and stabbed him with a knife in his arm muscles. Fortunately, the knife did not hit a bone.

The seeds of anti-Semitism were planted even before Hitler's rise to power, and poisoned the atmosphere.

An Anti-semitic brat found an outlet in his Jewish victim.

IN MY CHILDHOOD

By Michael Goldhirsch

The young are moonstruck . . .

It's a night with a full moon. I'm at the well opposite the Marcus Restaurant. It's very late, and everyone in the neighborhood is sound asleep. Junio the widow's son is standing at the threshold of the restaurant. The strings of his violin sing to the moon of longing.

I stood still near the well, enchanted by the music, unable to walk away.

Later, I learned that on that very night Junio had returned from a fateful date during which his romance with Sima-Roize was torn to shreds.

Sima-Roize left town to study in Lvov. Junio's violin cried.

THE STORY OF A WIG

The widow Marcus's restaurant was a meeting-place for what was called the Polish elite, really anti-Semites. The restaurant was famous for its excellent food and drink. Mrs. Marcus also baked and sold excellent bread. It was very special bread and attracted customers from all over the city

I remember a particular incident.

One Friday evening, my father sent me for a Sabbath meal. It was customary to top off the fish with a little "Vodka".

A group of the so-called "elite" were there at the time. They ate drank and carried on. Among them was Peter Dubinski, my nearest neighbor and a supposed friend of the family.

Mrs. Marcus was busy pouring the liquor I had ordered. As I stood at the counter, my back to the group of Poles, Dubinski decided to have some fun. He lit a match and suddenly burned my right sidelock. The gang laughed, roared like bulls and had a good time. I remember it as if it happened today . . .

When I was elected to public office in the Jewish community, my grandmother voted for "Agudat Yisrael" and my grandfather, at my urging, voted for the "Hitachdut". When Grandma heard this, she got very angry. "It would have been better to vote for the Bolsheviks", she said.

When my grandfather felt that his days were almost over, he suggested to his wife, my grandmother, that they should be partners and share everything in the next world as they had done in this world. "We will share your mitzvot equally", he proposed. My grandmother didn't like the idea at all. "Why don't you mend your ways? " she asked. "Instead of sitting with Yankele and talking politics, go see for yourself how many poor Jews need your help. Instead of coming to me with demands of 'half and half', hurry up and save your own soul".

My grandmother really believed there was a next world, a hereafter.

The poor thing. The end was far more sad and tragic than she ever could have imagined.

My grandfather died in 1940, in his own bed, of old age. My grandmother, on the other hand, died together with my father and sister in the Podhaice ghetto.

My mother was taken by the Nazis in the "first action" in Mikulince and was sent to the Belsez death camp. My brother remained alive thanks to his service in the Red Army and I, in my efforts to escape "the Soviet paradise" and get to Israel via Persia, was captured and sent to prison. I describe this in my book "I WANTED TO BE FREE".

My father never made much money, so my grandmother had to help him earn a living. In later years, their situation was improved, because my grandfather's eldest son sent them ten dollars a month from America. She was a real woman of valor. With those ten dollars, she paid the rent, supported the family for the whole month and sometimes even managed to buy a present for her grandchildren. She never complained about her fate. She sincerely believed that we live in this world in order to do as many good deeds as possible to prepare us for "the world of truth" after death. She was certain that only prayer and charity can guarantee life in the hereafter. She devoted all of her efforts to those two mitzvot (religious obligations).

My grandmother practiced "matan baseter" (giving in secrecy). She knew many "hidden poor people" who needed help but were too proud to ask for it.

Every Friday, she would go from house to house collecting hallot (Sabbath bread) for the poor. She did this so that they would not be lacking Hallah, God forbid, for the Sabbath meal. When a poor orphan girl was to be married, my grandmother had "ready friends" whom she could persuade to open their wallets for the mitzvah of "hachnasat kalah" (bringing a bride under the marriage canopy).

In such matters, Srul Averman helped my grandmother a great deal.

I remember that when she was old and her legs could hardly carry her, she would stop at our house for a short rest, carrying her basket full of hallot for the poor. My mother would plead with her to let me go with her to carry the basket, but she would refuse. It would embarrass and shame the poor people, she said, if someone else were made aware of their poverty.

I had planned to end here, but I just remembered an episode which I must include here. As i already mentioned, my grandfather was not an active man. In his old age, he would visit our home often. He had great faith in my ability.

big, heavy man) until it seemed that the wooden floorboards would break under the assault.

After a protracted prayer session and a long argument with "the ruler of the world", he would finally leave the "Klois" (at 2 o'clock) seating profusely.

In his younger years, he apparently went from village to village in search of a living. However, he would always share his meager slice of bread with the town's poor.

His son Michael who lives in the United States, told me that they would always have "a few guests" for Sabbath meals. ("Guests" were poor Jews who wandered from town to town living on alms).

In his old age, he no longer needed to worry about money. His sons supported him; his sons in America took care of him. They said that except for the money he needed for himself and his helpmeet (his second wife) he would divide up the money his sons gave him among the poor. He died at a ripe old age, and the whole town mourned him.

Another person I admired for good deeds was my grandmother, Sheine Gittel. She was very friendly with Srul Averman.

I'm not sure if my grandmother knew how to sign her name. She was orphaned as a child. At the same time, she was very conversant with "tsena ur'ena" ("GO OUT AND SEE" – the Yiddish textbook from which girls were taught to read) and discussed the book with us at great length.

My grandmother spared no effort to give my father, her oldest son, both a secular and a religious education. She was fanatically religious and never missed a morning, afternoon or evening service, even when she was ill. She would get up early to get to morning prayers on time and on Saturdays, even during raging storms, she would always be in the women's gallery (often alone) for Sabbath services. Under no circumstances would she give up attending public worship services together with the men.

THE CHARITABLE – OR THE LAMED VOV (36 righteous)

There are two types of charitable people. One type gives charity because his heart is good and his pockets full and he can afford to give to those in need. The other type has nothing to give but believes so deeply in the mitzvah (religious obligation) of "tsedakah" (charity) that he is willing to share his last crumb of bread with someone who has even less. I want to talk here about both types, because both influenced me greatly during my formative years.

As a "heder" pupil, I was profoundly influenced by certain beliefs in connection with our religious education. One of these beliefs is based on the idea that our world exists only because of lamed vov (36) righteous people.

Nobody knows who they are or where they are – they are hidden. They may even be beggars who come to ask for charity.

I naively believed in the idea of the "lamed vov". Every time I met a very poor person, or a Jew who behaved strangely in religious matters, I suspected he might be one of the 36.

As a young boy, I entertained such questions for a long time about Srul Averman. He prayed at the "Klois" of the Stratin hassidim, near my father at the eastern wall. When I sat alongside my father, I was face to face with Averman, who stood at his prayer desk wrapped in his prayer shawl. (He never sat, except during the reading from the Torah). Hidden under his prayer shawl, he would pray in silence. Suddenly he would cry out in enthusiasm, and then fall silent again.

Real enthusiasm and devotion to the creator were revealed after the service was over. When the other worshippers had left, he could be alone with God and make his complaints to the creator. Sometimes, I would hide behind the stove to watch him and listen to him "talk" to God. He would shout and plead, pray and demand stamp both his feet on the floor (he was a

in town who understood and read English. Srul Spiegel came from Stanislavov.

Velvel Rathois was a wealthy man before the First World War and could afford to "buy" his daughter a "silk Yeshiva student". He gave her a large dowry and chose a yeshiva student to be her husband.

In our town, people used to say:

A groom of silk, yeshiva boy
With gold he's blessed; his life's a joy
But when the gold is spent and gone
How will our student carry on".

In the 1920's, when his father-in-law lost all his money, the son-in-law was left with a dry well.

For many years, Yosele and his cousin Avram Babad studied with the Kopishinche Hassids. Srul would pray at the house of prayer there and would join the students after services. Since his father-in-law could no longer support him, he had to find another source of income.

When I became Bar Mitzva, my father decided to transfer me to a more edvanced teacher. He and other parents whose children were the same ages as my brother and I decided to ask Srul Spiegel to teach us for pay. Srul didn't hesitate, and took the job.

I feel obligated to admit that I, like most of my agemates, did not like delving into the depths of Talmudic issues. With Srul Spiegel, however, it was different. I have to confess that it was fun to listen to one of his lectures. He taught like a professor. He gave two lessons a week. After two lectures, he would give us a test. In between, he gave us the opportunity to review the material, to ask questions and to learn the material from every angle. At my father's request, a few chapters of "nun kuf" were added to our studies.

Unfortunately, he, too, perished with all the Rathois (except for Failbish who immigrated to Israel) at the hands of the Nazis.

headed by Yosele Babad. would come to the general heder" to test the pupils' achievements during the past week. I remember one case in which a pupil from a poor home. Abraham Green who was nicknamed "the graduate", studied under Pinchas Shmuel and was judged an excellent student by the Saturday afternoon Torah examiners. If it weren't for this "general heder", it is doubtful that he would have had the opportunity to be one of Pinchas Shmuel's pupils.

Srulish Frenkel

When I came to study at the "general heder", I came up in the world. My father, who considered Jewish education very important, sent me and my brother to study with Srulish Frenkel, the town rabbi's son-in-law. He was a good-looking man but had little strength and didn't have the vaguest idea how to make money; he was dependent on his father-in-law the rabbi. Finally, he decided to teach about ten pupils.

He had two children: Moshele who studied secular subjects with a private tutor (the son of the melamed Nehemiah whom I forgot to mention among the junior high school teachers). He studied Talmud with his grandfather Heshel Babad. His daughter Ratze was a close friend of my sister's. She was much younger than her brother.

Another son was born later, in his father's older years. He was my pupil in the Jewish school under the Soviet regime when they captured Poland.

Unfortunately, none of these Babads are left.

Yisreal Spiegel

As already mentioned, there was one scholar in our town who could compete with Henoch. His name was Yisrael Spiegel. The difference between him and other teachers was his modern way of thinking. Handsome and graced with a well-developed beard, he looked like Sigmund Freud. He was knowlegeable about the outside world. He was, for example, the only person

far away as possible. Yuzek Kosover was holding a long stick, just about to hit the "campe" when Rebbe Henik suddenly appeared, grabbed the stick out of Yuzek's hand and dragged the boy home to his mother by the ears. (Yuzek did not have a father).

Shmuel Itzik the deaf man had a long cane. Whenever he thought one of his pupils wasn't listening attentively to the lesson, the cane landed on the helpless pupil like a bolt of lightning from heaven. Children and teen-agers are sometimes very cruel. They took advantage of his deafness to cause him trouble.

THE MODERN "HEDER"

Yosele Babad, a well-known scholar (who inherited the rabbinical position formerly held by his father Heshel Babad the "Mara Deatra"), organized a "general heder" in town. This was a merger of all the "hadarim" on the junior high school level with all their teachers and pupils.

This "heder" was like a well-organized school with many classes. For us, the teen-agers, it was a great achievement.

This school gave us ample opportunities for a variety of practical jokes. Abraham Tatie (Friedman) was "blessed" with many problems with his pupils because of his blindness. He would always point to the lines of Gemara text with his finger, though he could not see where he was pointing. My older brother would get a big kick out of sneaking the Gemara away from the teacher and then watching the rebbe continue to point his finger, unaware that the Gemara was gone.

The idea of a "general heder" had great social significance. It often happened that poor children stopped their studies at an early age because their parents could not afford to pay tuition. The poor parents settled for having taught their children the prayers.

In the "general heder", the parents paid tuition according to their means, and some did not pay at all.

Every Saturday afternoon, a delegation of Torah experts,

alphabet). If we want to talk about a school system, his "heder" was the elementary school. The curriculum there did not go beyond one chapter in the weekly portion. The more advanced classes tasted tiny morsels of the first prophets. When a pupil reached this level, his father made sure to find him a more appropriate teacher such as: Shmuel Itzik the deaf, Pinchas Shmuel Glazer and others. I must mention that there were other teachers, but I will concentrate on the most important ones. Ultimately, parents who could afford it sent their sons to teachers who were known to be knowledgable and sharp in Talmud such as: Henoch Trif, who was considered the best Talmudic scholar in our town: Abraham David (Tatie Friedman) who was blind. They said he knew the Talmud by heart. In later years, Yisrael Spiegel, Velvel Rathois' son-in-law, joined the ranks of important Talmud teachers. I will talk about him in greater detail because I got to know him well during my own studies with him. There was also Srulish Frenkel, the town rabbi's son-in-law whose "heder" could be considered a high school or institution of higher learning. (Only a very small number of his pupils were saved from the Holocaust). Each of these teachers had a different personality.

Yitzhak Moshe was high-handed, like a king on his throne. He sat at the head of the table with a pillow under him to make him tower above his pupils. Twenty pupils sat along the length of the table. He did not move from his place even when the shifts of pupils changed. His wife (the rebetsin) Hanah would serve his meal at the same table so as not to disturb the continuity of Torah studies.

For teaching the beginners, Yitzhak Moshe had an assistant (belfer) who taught the alphabet and brought the little ones home.

Henik Trif was strict. I remember once we were playing near the "Balabache" as we called the woman who was known in town as a fortune-teller. We were playing "campe", a game in which a short stick attached to a stone is hit with a longer stick to dislodge the short stick from the stone and send it as

was their 'penecillin' They were apparently precursors of Fleming's invention). After such a "battle", each side would sing insulting songs to its opponents. 'Rathois' father Velvel had a place (stat) next to my father among the Stratin hassids and I know from my father that Velvel was very proud of his son Faibish. Velvel had five sons and two daughters and loved Faibish best. After a "battle" like the ones described above, Father Rathois would go through the streets paying compensation for damages his precious son had caused.

It is interesting how fate works. In later years, the two Faibishes were in opposing Zionist camps: Rathois in Beitar and Meistrich was my mentor in the Labour movement.

The two Zionist camps formed a united front when "invaders from outside" – Gentiles who lived on the mountain and around the princess's palace, attacked our Jewish boys. The battles took place near the Seret River, near the Skeletal remains of stations which were destroyed during the war. The attackers were soundly defeated and never again dared attack the "Jewish' armies".

Fate was good to both the Faibishes. They both got to Israel at approximately the same time and were thus saved from the horrors of the Holocaust. After the state was established, both settled in Nathanya and have remained loyal to the surviving Mikulinceans. Faibish Meistrich – my mentor Shraga – was among the initiators of this book but did not live to see it published. He left a wife, a son and two daughters. Faibish Rathois married Nesia Shapira when they were still in Mikulince and managed to bring her safely to Israel, before the outbreak of war. She bore him three sons who gave her great satisfaction. All live in Nathanya to this day.

THE NETWORK OF "HADARIM" (RELIGIOUS SCHOOLS) IN OUR TOWN

As already mentioned, Yitzhak Moshe's "heder" was the foundation for learning the "alef-beit" (Hebrew, or Yiddish,

(Lubianiker was later known as Pinchas Lavon. In the '60's, Ben-Gurion turned against him in the wake of "the affair", i.e., the capture of a Jewish underground movement in Egypt), Yaakov, with the little bit he knew about Gordonia, succeeded in persuading most of the participants in our organizational convention to support the idea of "Gordonia" Even some of the pro-"Hashomer Hatsair" people went over to "Gordonia's" side and Yitzhak Hirsch Schwartz, a former member of Hashomer Hatsair, was elected to the executive of the new movement. He served in that capacity for many years. Others in the founding leadership of "Gordonia" included: Yaakov Somerstein, Aharon Weisshois (who was secretary for many years), Yaakov Nassberg, Haim Preshel and Shoshana Glicksman-Lev. The last two mentioned now live in Israel. At that time, they studied in Lvov and were active in our "Gordonia" chapter during their vacations. Thus was born the largest youth movement in Mikulince, "Gordonia". The movement initiated and carried out many organizational and social activities. Among other things, "Gordonia" organized a dramatic club which occasionally put on Jewish plays. The dramatics club continued to function until our town was destroyed by the Nazis.

THE WARS BETWEEN THE FAIBISHES

Children often imitate their olders. Though I was very young at the time, I still remember the games of "army" and "war" which boys played in the early twenties after the First World War. There were two camps: one under the banner of Faibish Rathois, and the other led by Faibish Meistrich. Each of them prepared its "soldiers" for the next war. The "army" had wooden guns and machine guns (shpritzes). These "machine guns" were dangerous weapons. You could crack someone's head open with one of them, as often happened, and you could break windows of houses for miles around. Medics had "bandages" – moldy bread – to repair and cure damaged and wounded heads. (This

left town, whether to pursue their education or to find work in larger cities. Some left because of their disappointment in Zionism in view of the British colonial authorities' policies. Others sought a different solution to the Jewish anomaly and joined the Communist movement in the belief that a world revolution of the proletariat would solve the Jewish problem.

I personally was attracted to Hashomer Hatsair and joined at age 11. At that age, I understood very little. In those days, Hashomer Hatsair was basically a scout movement and we youngsters loved the hikes and other scouting activities. When the movement began to fall apart, we were like orphans. Finally, in 1929, we got together – youngsters and some of us who were a little older – and decided to found a new youth movement. We arranged an organizing convention in order to get input from as many youngsters as possible about what should be the character, purposes and activities of the new movement. The vast majority did not know what they wanted, but one thing united all of us – the desire to belong to a youth movement. The only youth movement we had known was "Hashomer Hatsair". During the debate, many spoke out against that movement because it had turned political. Others, including Yitzhak Hirsch Schwartz (who lives in Israel today), Yosef Kozover (a doctor in New York). Shmelke Amarant (killed by the Nazis), etc., supported "Hashomer Hatsair". We almost decided to reorganize that movement but Yaakov Somerstein surprised us all with his suggestion that we found Gordonia. The truth is that none of us had any idea what Gordonia was. Later, I understood that the directors of the Hitachdut had briefed Yaakov Somerstein. He visited the Hitachdut often. That organization needed a younger generation of "heirs" and they hoped to achieve this by founding a new youth movement. This was the result of the conclusion Ben-Gurion had drawn earlier. Ben-Gurion encouraged his pupil Pinchas Lubianiker (who came from Kopitchintse in Galicia) to lay the foundations for the Grodonia youth movement.

they could find. It is therefore no wonder that a man like Meir Kofler was eagerly accepted as a teacher by those whose thirst for learning was unquenchable. Only a few youngsters from Mikulince went to the high schools in the city of Tarnopol, twenty kilometers away. A few studied in Lvov and other large cities. (Medical schools in Poland did not accept Jews, and those who wanted to become doctors were forced to study outside Poland). Despite the town's poverty, the number of high school and college students was comparatively large. Many townspeople had high school diplomas, M.D. degrees or Ph.D.'s. It should also be remembered that those who could not attain formal education did everything they could to educate themselves by reading newspapers, magazines and books. This effort was helped greatly by the two libraries founded by the two Zionist movements in town: Beit Ha'am (the people's house) sponsored by the General Zionists, and the Hitachdut (association). During my tenure as an assistant librarian at the Hitachdut, I had ample opportunity for contact with the readers. I derived great satisfaction from watching them. The library didn't serve only well-educated readers; workers and members of poor families were also among the readers.

Up to this point, I have mentioned the Zionist organizations only in passing. This is a subject which deserves attention because it is was an important basis of our organizational and political life. I will leave it to my colleagues in the hope that they will not neglect this precious treasure. I will only talk about one movement which I was personally involved in founding.

THE BIRTH OF A YOUTH MOVEMENT

The year is 1929, a sad year for Zionism. There were bloody riots in Palestine and the British mandatory authorities published the White Paper which limited the aliya (immigration) of pioneers and other Jews. The Zionist camp was in crisis. The only Zionist youth movement which existed in our town, Hashomer Hatsair (the young guard) fell apart. Most of the movement's leaders

Among the townspeople was a man named Meir Kofler. As far as I know, he came from a respected family which left Mikulince before I arrived there. I don't think he ever married, and I have no idea how he earned his living. All I know is that he was a very learned man – knowledge about literature and history as well as Bible and Judaism. Almost every day, he would come to the "Kleizel" of "bedbearers" and would share his knowledge with any of the young people who wanted to learn. Hillel and Pinchas Iger would sit with him for hours, talking not only about Talmud but also about other aspects of culture. It is worth emphasizing that he did this without any remuneration. His purpose was to disseminate knowledge and culture among Jewish youth.

When I was old enough, Pinchas brought me into Meir Kofler's circle. There, I first read Yosefus Flavius's book describing the Jews' war against the Romans in which he personally participated. The story affected me very deeply, since I had studied about the destruction of Jerusalem during my days in the "heder". (The story of Kamtsa and Bar-Kamtsa in the Gitin tract of the Talmud).

Much emotion was aroused by Kofler's blindness. Even after he became blind, he continued to come to the "Kleizel" to study with his friends who often took him home afterward. I don't know when he died.

In 1934, I went to Lvov to study at the Hebrew Teachers' College. Shortly before completing my studies, I was drafted into the Polish army. In 1939, the war broke out.

I mentioned Meir Kopler in order to show how eager Jewish young people were to learn as much as possible from every available source. Between the two world wars, our town was a center of poverty. Only a few could afford the luxury of leaving town to get an education. In Mikulince, we only had one elementary school with seven grades. Those who graduated from that school were forced to glean their additional education from any source

from far and wide to feast their eyes. When I arrived in the United States, Yidel Iger told me that before the first World War a very rich and cultured Jew named Kurz lived in Mikulince. He brought the famous artist Jacques of Lemberg and entrusted to him the job of decorating and painting the synagogue. In the 1920's, when the synagogue was damaged, the community brought the artist's son, who was a talented artist in his own right, to reconstruct the original paintings. I can testify that I was very proud in those days when I saw Yidel standing on the scaffold helping the artist in his work. Yidel apparently didn't realize how talented he himself was and only began developing his artistic talent here in the United States in his old age. My brother and I and our wives often visited the Iger home. Yidel would proudly point out his paintings which covered the walls of his house.

Telling about the Igers reminded me of someone else worth mentioning. They lived opposite the house of prayer known as the "Kleizel bedbearers". I do not know what the name means, but that's what the house of prayer was called. Note: It is possible that there was once an organization whose members volunteered to carry the "bed" (coffin) of the deceased from his home to the cemetery. In my day, that was done by members of the family, neighbors or "hevra kaddisha" (the burial society). It is also possible that these were volunteers who carried the coffins of those who were considered onworthy if being to their final resting place by more respected citizens of the town.

On weekdays, few people came to pray at that "Kleizel". Most of the worshippers were workmen who prayed early in the morning, and it was easier to get together a minyan (the quorum of ten required for prayer) at the larger Beit Hamidrash, House of Study. Therefore, the "Kleizel" became a refuge for young men who wanted to play cards without being seen, or for anyone who wanted to be alone with a book. (It was also where the deaf melamed taught his pupils).

teachers' college, and to this very day when we work together with others on the board of our organization in New York.

Yidel Iger. He is one of Rebbe (Melamed) Yitzhak Moshe's many grandchildren. He was president of our organization for many years and passed away in 1980.
Yidel's parents Avrumtchi and Miriam Iger.
His mother was a beautiful woman, pretty as a rose. She gave birth to ten children, seven sons and three daughters. They were very poor but she didn't lose her sense of humor. It was often said in town that you better not bother Miriam when she sits down to eat. She would always tell her children: "If you want your mother to stay pretty, let her eat in peace". Only three of the children remained after the Holocaust. My aunt Rivka died in Argentina in 1979, leaving three sons, one daughter and granchildren. Yidel left his wife (who was originally from Vienna and is very active in our organization), a son, a daughter and two grandchildren. The third, Uri, the oldest of the Iger children, lives in New Jersey with his second wife. He has a son by his first wife who is a doctor. Uri was the Mikulince town clerk before the First World War.

Most members of the Igér family had artistic talents. As I already said, they had a hard time making ends meet and grabbed every opportunity to earn a little extra money. When the town's monumentmaker died, Hillel, the next youngest Iger child, took the job, though he never learned the trade. His youngest brother Pinchas, who was also untrained in the work, became his helper.

Getting back to Yidel Iger: When the battle between the Pollacks and the Bolsheviks was raging in town, shrapnel fell into the big synagogue and destroyed pictures on the eastern wall. It should be mentioned that this was one of the two most magnificent synagogues in all of Eastern Galicia, the "Cistine Chapel" for us. All the walls and the ceiling were covered with works of art on Biblical motifs and Jewish subjects. Everyone who saw them was deeply moved. Art lovers and tourists came

school). As if by magic, I was transformed into a real native.

Every young child. boy or girl, was required to go to his "heder" to learn to read. He lived to a ripe old age and left three generations of pupils. On the day of his death, the "heder" was full of hundreds of candles lit by his former pupils, as was costomary in those days. Young and old joined the funeral procession and former pupils competed with each other for the right to carry his coffin to its final resting place. (We consider this an important religious obligation).

I felt at home in his "heder". My aunt, my father's brother's wife, was his grand-daughter and they lived in Yitzhak Moshe's house. (I therefore considered him a relative of mine as well). I made many friends in "heder" and I will mention here a few of those I still remember.

Nisan Goldstein, who was like a brother to me until his sudden death in 1981 in Haifa, was a man with a big heart. He offered hospitality to his guests in the spirit of the Jewish tradition. If we Mikulinceans have people whom we can be proud, he was certainly one of them.

Yaakov Zomerstein was a good friend who was killed near the end of the Second World War.

Munio Hochberg. We grew up together and studied with the same teachers. We are active together in Gordonia, and served together in the same batallion of the Polish Army near the beginning of the war. He was killed in one of the camps (Krieglager) in Germany. His entire family was killed by the Nazis.

Motel Appel. He was a very close friend. He was active in our organization. He died in New-York after a long illness. I choked with sobs when I spoke at his funeral, a great many members of our organization came to pay their last respects. Other than his uncle Mordechai Tal, his wife and his daughter, none is left. All his relatives died in the Holocaust.

Aharon Weisshois. I spent many years with him in "hadarim" (religious schools), in elementary school, in Gordonia, at

A BUNDLE OF MEMORIES

By Yaakov Nassberg

I decided to put these memories down on paper when the committee of former residents of Mikulince contacted us in New York about publishing a book in memory of our town. I am sure others will write about political, social and economic life in our town which was a characteristically Jewish town for centuries. I, on the other hand, want to write about my own observations and impressions as I vividly remember them.

My memories go back to age four. After the First World War, my mother returned to Mikulince with two young children, my brother and myself. My father's parents had come from Mikulince; my mother had come from Podhayce where my brother and I were born. After we got to Mikulince, my father was discharged from the Austrian Army and joined us.

After Vienna, the town seemed to me like a little village. The atmosphere was strange and unfamiliar. My mother would dress us up in fancy clothes and we spoke only German among ourselves. All this made it hard for me to make friends with the local children. The children laughed at my long blonde curls and made my life miserable. I still remember the taunting chant:
"Shimshon hagiber – macht in tsiber":
Look at Samson on the pot
Will he make, or will he not?
(They called me Samson because of my hair, of course).

I would come home crying, and complain to my mother about the way they made fun of me. Finally, my mother decided to turn me into a real Mikulincean. She simply cut my hair and began talking to us only in Yiddish. From then on, they called me Yankele instead of Yaakov and my brother, whose name was Max, became Machie.

I ceased completely to be a stranger when Yitzhak Moshe, our "melamed" (teacher) accepted me into his "heder" (religious

Shie Trager, one of the town's three porters, made such a visit. The reason for his visit became known to the public only much later. It was later told that he came to the rebbe to request that his wife Bele Yente the bathhouse attendant bear a male child. The rebbe asked him who Bele Yente was. "If you don't know who Bele Yente is, give me back the "alter", she burst out. He had wanted to say "give me back the money" but he had difficulty pronouncing the letter "Kuf" and said "chron" instead of "Kron" (Austrian money). I don't know if the story is true or just an anecdote, but I heard it several times during my childhood.

SHIE TRAGER – SHIE THE PORTER

by Haim Preshel

From time to time, "good Jews" would come to town. They were called the "grandsons" of famous rebbes such as the rebbe of Sasov or Rebbe Meir Baal Ha'nes (miracle worker) from Premishlan, and others. Such a rebbe would come to town with his valet. If my memory serves me well, he would stay with Ramer the glassmaker and "baal tefilah" (prayer reader), who was also a cantor and comedian – something like what we today would call a master of ceremonies. People needed his services at weddings and family parties. His job was to gather the audience, entertain it and bring it to laughter or tears, whichever he wishes. He would recite rhymes, some improvised and others well known to the audience, for example, "cry, my bride, my bride". After the "golden soup" and the whole meal, he would conduct the giftgiving ceremony. He would profusely praise each of the gift givers, giving them titles based on the recommendations of known Torah scholars to authors of new Torah works, such as PILLAR OF WISDOM, ENDER OF QUARRELS, ROCKBUSTER, etc.

I would always enter the Ramer house with great excitement. There was a strange silence in the house and for some reason I always saw it as a place full of mystery. I would come to visit my friend Berle, Ramer's youngest son. I never saw a woman in the house and to this day I don't know if Berle's mother died or left for other reasons.

I'll get back to the rebbes. A "grandson" would come to town with his valet and stay for about a week. At certain times each day, he would receive "people with different needs" at his lodgings: the sick, the needy, those who wanted advice, those who had problems with their children, those unable to have children, the mentally ill, those with matchmaking problems, and others. The valet wrote the request and handled the money. The valet would listen carefully and then write the details of the request on the Kvitel (request form) stating the client's problem. The valet would then ask for the "pidyon" (fee) and, after receiving it, would pass the request to the rebbe. The client, meanwhile, waited impatiently and anxiously for the rebbe's answer.

Title four: **BETWEEN TWO WORLD WARS**

a) Childhood memories:

Medicines were stored with Dr. Marian Baika on Wielka Street.

The doctors had the job of dealing with the punitive strike on the partisans. Dr. Antek Landa dedicated himself to this task.

In addition to medical aid, the doctors dispensed underground newspapers. Most of this material was stored in Bielany in the apartment of attorney Viera Viotinska Bakshtanska. At about the same tine, Dr. Margulis succeeded in persuading the architect Chaplin-Rosenfeld to join the group, and a secret listening post was installed in his apartment at 29 Grodno Street. Information begins flowing to the underground press. Activities on the front lines develop at a fast pace. The Popular Army organizes, and the medical service reorganizes to meet its needs.
January, 1944

The doctors take on additional tasks. By now, they have a comprehensive network of hospitals and their sphere of activity is extensive. The tragedy of the Warsaw Ghetto comes to pass. On September 14, Praga is captured and Dr. Margulis is called to a new assignment: to organise and to provide medical aid to the freed territory.

On April 10, Dr. Margulis was sent to Bukovince in the Lublin district to the Tadesush Koschushko partisan unit commanded by Gregor Korchinsky (Gjegosh). Dr. Margulis was now the liaison between the partisan unit and the leadership in Warsaw. In one case, he returned from Warsaw accompanied by two Soviet citizens whom the leadership of the popular army had ordered him to bring to the partisans. They were the cream of the Russian youth: Arkadyush, a philosophy student in Harkov and Pioter a coal miner. In Lublin, other resistence fighters joined them, including a deserter from the "railway guard". It is completely superfluous to waste words on describing the high level of dedication required of anyone in such a position, but particularly when the resistence fighter is a Jew. The desire for revenge against the murderers surpassed all fear of death. Thus Dr. Margulis went to the headquarters of the popular army in Warsaw and brought back information and orders to the partisans in Lublin. Sometimes, he would come back to Lublin with a stock of medicines, dressings, morphine and other necessary supplies.

In August, 1943, Margulis was again sent to serve in Warsaw to organize groups of medical aides and partisans. He was present at one of the meetings chaired by the Communist activist Ignatzi, Luga-Savinski participated Dr. Irena Herbst (known in the underground as Eva) Yanek Volansky-Becker and Kajik Romelt. Each one of them was given his or her own assignment. Dr. Margulis was sent to the Prava Podmieyska front.

The group of doctors had a number of safe houses, including an apartment on Spolna Street, – "Yasna Gura".

In those days, the circle included Yezy Pearl, (known in the underground as "Milan"), Yanek Volansky-Becker, Irena Herbst (known in the underground as Eva), Krisia Gorodezka, Edek Drozdovich-Gutgiser, Marian Baika, the black-haired boy Michael Temchin, Henry Mlodainovsky. Yisrael Ber (known in the underground as Emil), the blonde Jewess Dr. Lucina Sichiakova and others.

to contact Gustav A. Bolkoviak, Nuta Titelbaum, Wanda and others. They provided him with training materials for the fighting units. Intensive underground activity continued until the first actions to eliminate the ghetto. The dark days of "transports" to Treblinka approached. Doctors' certificates could no longer help save lives. Dr. Margulis decides to leave the ghetto.

August 17, 1942

Dr. Margulis makes contact with comrade Franchischek Yejy Voyak (known in the underground as Vitold) through a Jewish girl named Lena Wolinska. Margulis received orders to leave Warsaw and join the partisans who were already active in the forests near Lublin.

Fate decided that Dr. Margulis would be spared. The partisan unit to which he was supposed to report was surrounded by the Nazis a few days before Margulis could get there. The whole unit was killed.

Rebellion and armed resistance against the Germans had begun in all parts of the country and in all those places doctors were needed. Dr. Margulis immediately contacted Yanek Volansky – Yitzhak Becker. On September 15th, he was sent to the unit under the command of the Pole Franchishek the recruiter from Warsaw. Here he again met little Vanda-Nuta Titelbaum who served as deputy for political education. This unit conducted daring operations such as attacks on police guardhouses, raids on Hitlerite village councils and destruction of "lists" of farmers who were obligated to provide food and other necessities. The village of Lusheviza-Mala was the unit's base of operations. Other groups would join them there and after the operation was completed, the partisans would scatter to their homes. Dr. Margulis could not stay there very long. In November, he received an order to return to Warsaw. He was put on the aid committee and remained in that post until the spring of 1943. During the same period, he was occacionally sent to the Opole region to train new groups of aides. The busy days rushed by. There wasn't time to think about the dangers waiting around every corner.

JEWISH DOCTORS IN THE POPULAR ARMY

By Shlomo Strauss-Mark

In November, 1941, Dr. Stanislaw Sierpinski-Margulis from Mikulince (known in the underground as Felek) came to the Warsaw Ghetto from Lvov Upon his arrival, he contacted friends who used to be active in various Leftist organizations and was told that they wanted to establish an underground organization to fight the Hitlerites. A few months later, he received from the Polish Workers' Party a typewritten manifesto from an already existing organization with the same purpose.

On behalf of the district committee, Dr. Izolda Kovalska (known as Ziuta) and Yaakov Dreyer made contact with him. At about the same time, the first secret meeting of doctors is held. Participants included the woman gynaecologist Ukrainchnikova, the veterinarian Zigmund Kava and Hella Rabinowitz. The meeting took place at the home of Nurse Ada Balaban on Jelna Street. The meeting was held on April 14, 1942. Yaakov Dreyer chaired the meeting. The doctors were given the following tasks: to recruit as many doctors and nurses as possible to the organization, to get together medicines dressings and other essential medical supplies for the "Popular guard", and organization of secret training courses for medical aides. Dr. Ukrainchikova was elected secretary of the cell and Dr. Margulis was appointed head of the "quintet".

Work in the ghetto advanced at a rapid pace. The number of doctors and nurses in the secret society increased. By May, 1942, three well-organized units of medical aides were available to the "popular guard". Another unit of Shomer Hatsair members joined them, and additional groups were systematically trained and added. In order to expand the network, Dr. Margulis was sent to the Stavki Hospital, specifically to its neurology department headed by Dr. Herman Apemush. He used the opportunity

ON THE WAY BACK

by Itzik Hersch (Yitzhak Schwarz)

On my way back from Soviet labour camps, I dreamed that when I got "home" I would meet old friends filled to the brim with Jewish tradition and spirit. What I found was a large Jewish cemetery. It was a huge field of Jewish graves. I returned to our town weak and exhausted. Weakness took hold of me and would not let go. I walked among the ruins of a Jewish community which was once rich in Jewishness and full of life. For generations, the Jews of Mikulince fertilized and enriched the soil of the Diaspora with tradition and lasting Jewish social values. Now, there was nothing left. Nothing had been saved from the inferno and there was no sign of the spiritual greatness of our Jewish community. Where is the living soul of the shoemaker, the woodcutter, the bucher, the tailor and the watercarrier? The joy of living, the merriment and the singing which once filled our poor but happy homes are now gone. I found nothing there not a trace of the life which once was. All that remained was sadness and strangeness.

I searched for some hope for the future in our town, some way to live there with the spiritis of those whose lives had been so cruelly cut off. Even the opportunity to remain there as the only survivor was denied me. I was tried and exiled to five years of hard labor in faraway Siberia for a second time. I always remembered the small town where I was born, grew up, went to school and worked. I will always remember our town Mikulince and its people.

Zigmund's older brother Joseph was alive and living in Poland. He was an old, sick man living in Nowy-Sonch. "I decided", Helicher said, "to give everything Zigmund Brishevski left me to his elderly and needy brother Joseph".

This whole story is a true expression of humanity and humanism.

The deceased Pole helped the desperate Jew as a brother during the Nazi era. Now, the Jew expresses his gratitude by helping the deceased's brother who lives in Poland.

It should be mentioned here that Mendel is active as the secretary of the United Union of Jews from Tarnopol and is also active in the Bar-Kohba organisation whose directors are: Dr. Yaakov Megden and Rabbi Azriel G. Weissman.

tears in his eyes, "shot my father Hersch. It happened on August 20, 1942".

Helicher and other Jewish survivors from Mikulince made every effort to bring Ivan Martinewitz to justice here in the United States. They wrote to Congressmen, senators, the Department of Justice; they pleaded and demanded . . . Finally, an investigation was begun against the Nazi murderer Ivan Martinewitz.

"There were those who immediately made sure no harm would come to Martinewitz", Helicher said. "He managed to slip away and no one knows where he is living now. Where is justice? " the son of the murdered martyr wanted to know. "Doesn't it bother anyone that the murderers of our relatives are walking the streets of the United States as free men? "

Helicher's good Polish friend Zigmund Brishevski shared the pain. However, there was nothing he could do.

On September 1, 1965, Zigmund Brishevski had a heart attack while at work. He died instantly. He was 55.

When Mendel, who worked at the same railway line, heard of his friend's death, it struck him like lightning. The Jew mourned his friend's loss with all his heart and soul.

When they got to Brishevski's home at 2135 Kennedy Boulevard, Jersey City, they discovered something sensational. Brishevski, who had always lived among Poles, willed his property to his Jewish friend Mendel Helicher. He wrote his will in September, 1960. When the Polish neighbors heard the news, they couldn't believe it. The will, however, was clear, in black and white. It said: "In the name of God, amen. I, Zigmund Brishevski of Jersey City, being of sound mind, do hereby write my last will and testament. It is my wish that after my death all my property and all that shall remain after me shall go to my friend Martin Helicher". According to the will, Helicher was the sole heir to Brishevski's home and property. The inheritance totaled $ 25,000.

After Brishevski's death, Mendel Helicher found out that

New York. In the United States, Helicher also met his good friend Zigmund Brishevski who had helped him so much in the Nazi prison camp. In America, too, Brishevski came to the aid of his Jewish friend. It turns out that Brishevski was employed as an inspector on the Hoboken, New Jersey railway line. He was very happy to see his Jewish friend again. He welcomed him as a brother and helped him get a steady job on the same railway line. Their friendship became even closer as a result of their working together.

Brishevski lived in Jersey and remained a bachelor until his death. Helicher, on the other hand, lived in the Bronx and married Helen Dubnow, originally of Lodz. She had arrived in the United States in 1950, after years of suffering at the hands of the Nazis.

"When I got to New York in 1949", Helicher said, "I found out a terrible thing. A few people from our town who had succeeded in escaping the Hitler hell told me that an Ukrainian who had murdered my father was living in New York. His name was Martinewitz and he had been a shoemaker in Mikulince. He served as a policeman during the bloody Nazi era. In this capacity, he acted like a wild beast toward the town's Jewish population".

At the beginning of the war, when the Soviets annexed Mikulince, this man Ivan Martinewitz was a loyal Communist and served the Soviet rulers as did other Ukrainians. In the summer of 1941, when Hitler attacked Soviet Russia, Martinewitz became a hard line Nazi. This, too, was typical of many Ukrainians.

The Jewish survivors of Mikulince say that Martinewitz was one of the cruelest among the Nazi policemen. He would strut through town carrying his gun, enter Jewish homes at any hour of the day or night that the spirit moved him, and shoot ceaselessly. The murderer continued to carry on for as long as there was even one Jew left in town.

"This same murderer Martinewitz", Helicher told me with

save him from danger. But how? The two German women devised an original plan. They began bringing the other officers in the camp (in secret) cigarettes, small quantities of sugar, clothing and other items. They did this on one condition, namely that the officers would not tell the mayor that Helicher was a Jew. It worked. The Polish officers were glad to receive the German women's presents and left Helicher alone.

"Indirectly", Helicher added with a smile, "The Poles got cigarettes, clothing, candy and other things because of me, and as a result my life was saved . . . ." Thus miracles happened during the years of Hitlerism to Jews whose lifes were always in danger.

Martin-Mendel Helicher managed to stay alive until the spring of 1945 when he was liberated from the Nazi nightmare. Immediately after the war, he went to Helminshart near Bremen, Germany, where he worked together with Judge Bigada on a special Nazi war crimes commission. His good friend Zigmund Brishevski was in the same area. "I traveled all through Germany", Mendel Helicher said "and I helped find the Nazis who murdered our people. I also helped organize the displaced persons camps when they were established. These camps were designed to shelter the Jewish refugees on a temporary basis. I also helped get certain Jewish children out of the Polish camp. In this way, I saved Jewish girls from the hands of Polish men who were illegally their husbands. These girls were returned to their religion, to their source and to their suffering people".

When Mendel Helicher began looking for his relatives and investigating their fate, he got terrible news. All of his relatives had been taken by the Nazis and their Ukrainian helpers. He lost his father Hersch, his mother Sima, his sister Malka, his brother Yaakov and dozens of other relatives. They were all killed in Mikulince, together with about two thousand other Jews who had lived there.

In 1949, Mendel Helicher arrived in the United States. There, he found out that the Ukrainian who killed his father lived in

hearted friend Zigmund Brishevski did not desert him. He made sure his Jewish friend got out of danger.

Among the Polish officers at Garliz was the judge from Tarnopol "Pisterer". He was a „folksdeutsche" (literally a son of the German people) and served as an interpreter for the Nazis, who liked him very much. He even wore a German uniform. "Judge "Pisterer" went to the judge I mentioned previously, Bigada". Helicher explained, "together with the clergyman Tshach who had been the chaplain of the 54th batallion in Tarnopol. The three of them went to see the Nazis in charge of the camp. The chaplain said I had been a Catholic all my life and had belonged to his church. My circumcision, he explained, was the result of an operation. I was released on the strength of his testimony". To this day, he bears the Jewish star on his left hand and survived from the Nazis as a devout Catholic.

When he was released from prison, he was returned to the p.o.w. camp where he lived as a Catholic among the officers and men. The Nazis no longer hurt him as a Jew.

A short time after this, the prisoners were sent out to work in the German villages. Mendel Helicher was sent to the village of Fischer near Ludwigslust together with other officers. Here, he worked like all the others. Here, too, destiny played cruel games with him. A Pole who knew Helicher was Jewish passed the information on to his Polish friends. They thretened to tell the German mayor. This time, too, he survived. The unexpected salvation came to the Galicia Jew who hovered between life and death. "It was during the summer of 1941". Helicher said. "My good friend Brishevski was sent to work in another village and we were forced to separate. The mayor of the village where I had been sent was a Nazi. I knew for sure that if the Christians would tell him that I was Jewish, I would be finished. I was desperate; my situtation was terrible, but our god is a great god". There were two elderly German farmers' wives in the village and when they heard Helicher was Jewish, they decided to help

hut were taken by surprise. They confirmed that the Ukranian had spoken the truth and insisted that there was no Jew in their hut. It turned out that someone had informed on Helicher, but the Nazis suspected the Pole Brishevski of being a Jew because he looked like one. They "examined" him thoroughly and finally came to the conclusion that he was not a Jew after all. Thus, Brishevski directed the Nazis attention from the real Jew and toward himself . . . .

Helicher continued to live among the Christians in the hut. Occasionally, new dangers would crop up. The angel of death was always waiting in ambush for him.

One night in September 1939, at midnight, a gang of Hitlerists stormed into the hut and demanded a medical examination of every prisoner. They were looking for Jews. Everyone who passed the examination and was found to be Gentile received a tag entitling him to receive food. "I, too, stood on the long line", Helicher said, "completely naked. My heart trembled. In a matter of minutes, the German murderers would know I was a Jew". At that point, a miracle happened. A man named Bigada, formerly a judge in Tarnopol, came over to the Jew. He had already passed the physical. The judge, a lieutenant, held out his tag to the Jew. Slowly, the Jew moved out of the line. The Polish judge, who passed the exam a second time and got a new tag, was a close friend of Zigmund Brishevski. If the Nazis had ever found out, Bigada would have been shot.

Danger was not over for Martin-Mendel Helicher and waited for him anew around every bend. Once, while Helicher was standing on line for food, an Ukraninian amed Olenik recognized him. They had served together in the Polish Army and Olenik knew Helicher was Jewish. The Ukrainian went to the Nazis and informed on Helicher. The Nazis examined him and when they found he had been circumcised they branded a Jewish star on his left hand so that everyone would know he was Jewish. They incarcerated him in the Garliz prison. But his good and kind-

I wouldn't be able to shoot myself", Helicher said. "He watched over me all the time. He encouraged me and comforted me continuously. I owe my life to that honest and kind Pole".

The group of Polish officers in the forest saw no choice but to give themselves up to the Nazis and to become prisoners of war. Mendel-Martin Helicher was among the prisoners.

The group was sent to Garliz, where there was a large concentration camp for Polish prisoners of war, officers and enlisted men alike. The camp housed about 20,000 prisoners, including a few Jews. The Hitlerists never stopped looking for Jews among the prisoners. If they found one, they forced him out of his uniform and sent him off to the Nazi death camps. There, they were murdered together with other Jews. In the end, Martin Helicher was the only Jew in the large P.O.W. camp. The good-hearted Pole, Zigmund Brishevski, protected him all the time. Everyone thought Martin Helicher was a Ukrainian. Then, unexpectedly, the disaster happened. The angel of death approached Mendel. As he tells it: When all the Jewish soldiers and officers were weeded out of the camp and sent to extermination camps, the rest of us were moved into military barracks which already housed other Polish prisoners who arrived before us. Among them were officers and men from the vicinity of Mikulince and Tarnopol. They knew me, and knew I was Jewish. I decided right away to put an end to my life, but my good friend Zigmund Brishevski said to me: "you must be brave. A man who is still alive must never lose hope".

A Hitlerist officer once came into the hut where Helicher and Brishevski were quartered, and said he knows there is a Jew in the hut from Tarnopol. The Nazi demanded that this Jew be turned over to him immediately. At that point, Helicher plucked up great courage, marched to the center of the hut and declared: "I am a Ukranian, and I know all those present very well. I know the men who came from Tarnopol and there is no Jew among us". All the officers and men pres nt in the

When war broke out, Mendel Helicher served as an officer in the 54th batallion of the Polish Army.

When Hitler attacked Poland, the Polish army was defeated. Helicher, together with the other 125 men of his vanquished unit, were stopped near Kelze. Only six of the 125 men remained alive. Helicher reported that other Polish units faced a similar fate.

From the remains of these units, a new division was formed and sent to Opoczna near Kelze. Lieutenant Zigmund Brishevski from Novisonich, was appointed commanding officer of the unit.

The new Polish division resumed the fight against the Hitlerists but was defeated immediately. Most of the soldiers were killed. There were only a few hundred left. Mendel Helicher of Galicia was the only Jew among them. Ultimately, for lack of food and other necessities, the Polish soldiers surrendered and let the Hitlerists take them prisoners. Helicher recalls: "I knew very well what I could expect as a Nazi prisoner. Therefore, I decided to head for the forests on my own. While I was wandering through the forests, I encountered a few Polish officers. Among them was the last division commander, Zigmund Brishevski. A friendship immediately developed between us. We were as close as brothers".

Zigmund Brishevski was the only person who knew Helicher was a Jew. Incidentally, his name at the time was Martin, not Mendel and Martin Helicher sounded like a non-Jewish name. Nevertheless, Helicher was worried. He was sure everyone knew he was Jewish and that his end would not be long in coming. He was particularly worried when the refugees from the defeated Polish division were surrounded in the forest by Hitlerists. There was no choice but to surrender and be taken prisoner.

Helicher confided in his friend Brishevski that he intended to commit suicide rather than fall into Nazi hands. His Polish friend tried to prevent him from taking such rash action. He promised to protect and defend his Jewish friend.

"At night while I was asleep, Brishevski took my gun so

RIGHTEOUS GENTILES:

a three-part article on Martin (Mendel) Helicher

Published in the "Forward" on January 17, 1966

by Y. Shmuelevich

This is a dramatic story which begins in the shadow of the Nazis. A friendship between a Pole and a Jew. After the war, the two of them met in America. The Pole died and willed his property to the Jew. Now, the Jew is turning over the inheritance to the deceased's brother in Poland.

In a little town in New Jersey, not far from New York, an event took place which is worthy of attention. This is an unusual incident the likes of which we have never heard before.

A Pole who lived in that town, primarily among other Poles, died a short time ago. When his will was read after his death, it turned out that the deceased left all his (substantial) property to a Jewish survivor of the Nazis. Obviously, this aroused anger and dissatisfaction among the Polish community, but the Jew did something which aroused astonishment and admiration. The Jew transferred all the property he received from the Pole to the deceased's brother in Poland. The brother lives in Poland and his deceased brother had not left him anything.

How did it happen that a Pole living among Poles left all his property to a Jew, and why did the Jew transfer the property to the brother in Poland? This is a story which arouses great interest. It is related to the Second World War and to life in the Nazi hell.

Mendel Helicher, age 55, comes from Milulince near Tarnopol in Eastern Galicia. During the twenty years immediately preceding the Second World War, Mendel Helicher lived in Tarnopol. There, he was active in Zionist circles and in other Jewish organizations.

and other Jews. His brother went to another house. and was caught and later murdered.

Toward the end of the ceremony, Misiewicz, spoke to the crowd in Polish, and Rabbi Kahane served as interpreter. Misiewicz explained why he chose to save Jews.

"I consulted with my family and especially with my father to ask if they minded keeping Jewish people, I remember my father telling me that it was the proper thing to do". Misiewicz added that he hoped Jews in the Soviet Union and other Eastern bloc nations would be freed by their oppressors and could go to Israel. "I also hope that Israel's people can live in peace", he said.

POLE, RABBI HE SAVED IN REUNION

LOS ANGELES – Jan Misiewicz, a 63-year-old Polish national visiting the U.S., was reunited with one of the 11 Jews he saved during World War II – Rabbi Leon M. Kahane, who now lives in Southern California – during an emotional ceremony at the Simon Wiesenthal Center.

The reunion came almost exactly 41 years to the day that Misiewicz saved Kahane on the night following Yom Kippur 1942.

Kahane, now spiritual leader of Temple Menorah of Redondo Beach, told the crowd of 200 that "Jan Misiewicz was an angel; he gave us warmth and encouragement in the midst of darkness. No matter what I say or do", the rabbi added, breaking down in tears, "I can never truly thank him for all his kindness, goodness and compassion. Every day he brought us food and took our waste away . . . He could have turned us all in and received a big reward, but he never once broke his silence".

Misiewicz received the Wiesenthal Center's scroll of "Righteous Conduct", presented by Dr. Gerald Margolis, director of the center, who cited the Polish Catholic's acts of heroism.

He noted that during World War II, Misiewicz disregarded his personal safety and that of his family to save the 11 Jews (including a 2-year-old baby) by hiding them in a tiny room on the premises of a Roman Catholic church in the eastern Polish town of Mikulince.

Signle-handedly Misiewicz saved a Jewish family of five and, with a friend, Michael Ogurek, he saved another family of four and two single Jewish people (one of whom was Rabbi Kahane).

As they fled through the forests, Kahane and his brother sought food and shelter in Mikulince. Kahane arrived at the home of Misiewicz and hid while Ukrainian police searched for him

watched came by night with food and news; they even banked the hidden entrance with cattle manure to mask the scent of meals they brought.

"A man who in his 20s could have done a million other things . . . who could have gotten a reward for turning in 11 Jews to the Nazis . . ." Kahane said, his voice breaking.

But Misiewicz, who was "surprised" by Tuesday's ceremony, said that as a good Catholic, he could have done nothing else. "When I saw that the Jewish people were hunted everywhere, I knew what the end was going to be for these people", he said, as Kahane translated.

His family, headed by his father, "a very religious man", decided "without hesitation" to help, "in spite of the fact that I heard troops were shooting people in every corner of town".

It was as simple, Misiewicz said, as "loving my neighbor as myself".

Kahane would like to return the favor, but cannot. It is "heartbreaking", he said – the irony that the man who risked his own life for Kahane's freedom is now himself living under a less-than-free regime.

But Misiewicz said that he must return to Poland, where his father is buried. Besides, he told Kahane, "I am an old tree, and how can you transplant an old tree?

They were both living in an occupied country in 1943, when first the Russians, then the Germans, swept through eastern Poland, targeting Jews for persecution.

Kahane's family had already moved several times by the time they came to the town of Mikulince, where Misiewicz lived. And there, Kahane heard rumors that the Misiewicz family would help Jews in trouble.

But they had heard other rumors before: That if a Jew could afford to buy a certain permit stamp from the Gestapo, he would be left alone. Kahane's uncle had bought such stamps, "and they were sitting upstairs, thinking they were safe . . . They were the ones collected first". The rumor about the Misiewiczes "could have been a setup, too".

Still, on Yom Kippur 40 years ago, Kahane had to take a chance that the gossip was true. His family had been dispersed after the last arrests, and he and his brother were hiding in the forest outside of town, fasting until nightfall to observe the religious holiday.

Then they split up to find food, and Kahane never saw his brother again. But he did find Misiewicz, who became more than a brother.

"I crossed through the Catholic cemetery and went to the gate", Kahane recounted. There he saw a Ukrainian soldier, suborned to the Germans, peering in the Misiewiczes window. "I knew if I made just one little noise, I'd be discovered, he (Misiewicz) would be caught, an entire neigborhood would be destroyed".

So he hid for hours until the soldier left, and at midnight, he knocked furtively on the door.

"This man's hand, this man's smile greeted me", he said Tuesday.

From that night, he spent seven months in the dank, cramped darkness of the bunker under the latrine, with only Misiewicz and Ogurek to trust. The pair, knowing that they were being

THIS TIME THEY COULD SHAKE HANDS OPENLY

By Patt Morrison, Times Staff Writer

Their first furtive handshake, one midnight 40 years ago in a town patrolled by Nazi troops, risked both their lives – the young Polish Jew on the run and the young Roman Catholic with a conscience.

On Tuesday, the Redondo Beach man who once knocked on the right door for help and the Polish man who answered the knock clasped hands again – openly this time – as they were reunited in a ceremony honoring the Pole, Jan Misiewicz, for concealing Leon Kahane and 10 other Jews from Nazi sweeps that sent 6 million others to death camps.

Every night for seven months, as German and Russian troops battled around them, Misiewicz and a friend, Michael Ogurek, carried food and reassuring words to the Jews. Five were hidden in a makeshift room in the cross-tipped spire of a Catholic church where Misiewicz's father was deacon – and six more, including Kahane, were in a bunker beneath a German soldier's outhouse.

From September, 1943, until the Russian advance in April, 1944, Misiewicz and his friend, now dead, were the lifeline for the 11.

And some, like Kahane, now 60 and a rabbi, have survived to thank him.

Given 'Righteous Conduct' Award

Kahane and Misiewicz, 63, wept and exchanged confidences in Polish as Misiewicz was presented with a "righteous conduct" award Tuesday at the Simon Wiesenthal Center in West Los Angeles.

"No matter how kind I will be to him", Kahane said, "no matter what I will shower on him . . . it will never be enough to recompense this man for his courage, his tenacity, his commitment".

It is worthy of mention that Bella, our niece, is the youngest survivor among the Mikulince townspeople.
(Signed) Zalman Hirsch and Muni Pelz

a Jew". The child came home crying bitterly but refused to say a word. Regina and her husband began investigating the child's strange behavior and finally the child asked the question: "Tell me the truth: am I a Jew or not? They told her the whole truth. The child stopped crying and began to kiss them. Nobody understood the reason for her reaction. The one thing which is clear to us is that our cousins gave the child a warm Jewish home and a good education, as a Jewish mother and father know how to give.

Payova sued them in a high court. We, the brothers, sent sworn affidavits via the Polish Consulate, as well as money for court costs and legal fees.

The judge, who was a Jew, ordered both women to leave the court. The child remained there alone. In front of witnesses, the judge asked the child with whom she would prefer to stay. "With the Galina family", the child answered promptly.

At that time, we learned that the Polish government was allowing Jews to emigrate to Israel. We immediately wrote to the Galina family urging them to request permission to emigrate as soon as possible. We also wrote to Zvi Cohen asking him to expedite things for the Galina family if he coud.

Payova continued to persecute the Galina family and they were forced to flee and hide from her. A short time later, they arrived in Israel.

We cannot find words adequate to thank the Galina family. They are certainly worthy of mention in the Mikulince Book. They now live in Israel (their address is 8 Ben-Livrat Street, Jerusalem).

When the child arrived in Israel, Tzvi Cohen placed her at Kibbutz Shfaim. Later, she served in the Israeli Army. When she completed her army service, we invited her to the United States for our brother Muni's son's Bar Mitzva. She then had the opportunity to meet our whole family. We found her a husband here and she has two children, Moshe and Hana.

knew how much the Jewish child had suffered at Payova's hands and did not let her go back there. Payova wanted to get her back by force, and the police ultimately had to intervene.

Since we had been in correspondence, the police found our address and contacted us in America. A court gave the other woman custody of the child until a higher court could decide where the child should go.

This woman notified us that the child was with her, since she knew we would send packages. The packages were preferred to money because dollars were converted to Polish currency by the Polish government at less than the market value, at the official exchange rate. We, the brothers, filled her house with packages because we knew the child's life would be made easier as a result.

The child still did not know that she was Jewish, and every Sunday she would go to church. We were getting desperate. Once when we were at a family gathering together with our wives, Anna, Zalman's wife, mentioned that she had a cousin in Poland named Regina Weselberg who lived near the town where the child was living. She went on to say that Regina is a good-hearted woman who would surely help us.

Anna wrote to her immediately and Mrs. Weselberg visited the child a few times. The child's uncles will always remember her for this. Mrs. Weselberg gave the Christian woman money in return for which she agreed to relinquish the child. Thus, our niece was rescued from Christian hands, but this is not the end of the story.

Payova began to harass Mrs. Weselberg by attacking her home and raising scandals on the grounds that the Jews had taken a Christian child. She organized a group of Christian children to convince the little girl that she is really a Christian who was taken by Jews, and that she should return to the Christian fold.

Until that time, Regina had not yet told the child that she was Jewish. Then one day, a classmate told the child: "You are

told him that the Poles plan to kill him because he wants to seduce a Christian girl.

On his return, we decided to ask Miss Payova to visit me. She came without the child and demanded a very high ransom. She wanted one of us to marry her and take her to the United States. Her demand shocked us. We were members of a religious Zionist family – ready to go to Israel – and our answer to her was a very definite "no". Meanwhile, we discovered that there were large organizations in the United States which were working to get Jewish children out of Poland.

With the help of "the Israeli escape organization", we got to Germany via Czekoslovakia and Austria. There, we were stopped by the Americans who would not let us continue on our way. We remained in the camp for a long time until our relatives in America demanded that we be allowed to join them there.

When we got to America, we renewed our search for organizations involved in getting Jewish children out of Gentile hands. Our search was unsuccessful and our inability to get our niece out of the clutches of the Gentiles pained us deeply. Despite all this we did not lose hope and faith. Among ourselves, we were sure we had remained alive precisely for this purpose.

A short time later, we received a letter from Christians who informed us that Dr. Vidota had died. Before his death, he called the little girl, then age six, to his bedside and told her that the woman Payova is not her mother. Those were his last words.

Payova moved with the child to another town where she opened a small tavern. The child was forced to wash floors, to herd sheep and to care for pigs. These jobs were accompanied with murderous beatings because Payova had lost all hope of receiving money from the girl's uncles and was therefore frustrated and angry.

Payova took out her frustrations on the child, who suffered such severe beatings that she could not stand it any more and ran to a friend's home. The friend's mother, also a Christian,

When the Gestapo found out about the child in his home, he was asked: "Who is this child?" He answered that it was his daughter.

After that, he and Payova, together with the child, left Trembovla and moved to Bodzanov. There, the child contracted a bad case of pneumonia. A doctor was called. When he examined the child, he was shocked. He was the doctor from our town, Dr. Zilberman.

After a long silence, they finally told the doctor the child's story but asked him to keep quiet until such time as it would be safe to reveal the truth.

Payova was an Anti-Semite and systematically transmited this hatred to the child. Until the little girl was ten, they never even hinted to her that there was such a thing as Jews in this world.

Times changed. The Russians began liberating Poland from the Germans and within a short time all the Ukrainian Poles were sent to Slezia. Dr. Kazimiej Vidota and miss Payova, too, were sent to Slezia. We, the Pelz brothers, also got to Slezia.

Our main concern was to look for our niece, our sister's daughter, at any cost. We started searching for the child, but with no success.

We decided to separate so that each of us could search in a different area. Hirsch chose the direction of Walbrzyeh, Muni went to Ulm where he met many former Mikulincians including Dr. Bumche Goldrosen. I, Zalman, stayed in Lignica.

When Hirsch got to Walbrych , he met Fishel Etinger. During their conversation, Fishel told Hirsch that he knows where the child is but advised Hirsch not to go there because he would be risking his life.

After consulting with us, Hirsch went away. When he got to that town, he was forced to leave it the same night. Dr. Vidota

Before we left Russia, we got a letter from Sarah Halerpin. She told us our sister Hanele had been in the Trenbovla ghetto together with her daughter. Our sister was married to Moshe Etinger who worked as a tinsmith in a village near Trenbovla while his wife and daughter remained in the ghetto. The murderers began eliminating the remains of the ghetto population by occasional surprise attacks in which they would bombard the ghetto with machine gun fire for several hours at a time.

My sister managed to survive until the final destruction of the ghetto.

While my sister was in the ghetto, a Polish woman named Payova would often visit. She would provide bread in return for valuable articles. She wanted to adopt the child. She often threatened our sister with every conceivable possible and impossible threat.

Our sister would plead with her: "Leave me alone", but Payova gave her no rest.

When our sister realized that the Nazis were about to destroy what was left of the ghetto, she consulted her husband and they decided to give the child to Payova. Our sister's request was that if anyone from our family survived, Payova would give the child back to them.

The day after Payova took the child, the Germans led the ghetto survivors through the streets of Trembovla. Each of the victims had a sign on his or her chest reading "free of Jews". They were led to the army camp nearby, where they were shot. Their burial place is unknown . . .

The child remained with Payova, the Polish woman. The child was eithteen months old when Payova took her and Payova educated the baby girl as a religious Chritian.

Payova lived with a man to whom she was not married, Kazimiej Vidota. He was a veterinarian. At first, the man could not look at the child but later grew to like her.

A BABY GIRL CAPTURED BY THE GENTILES

By Zalman Pelz

The tragedy of our town Mikulince and the Pelz-family

A small poor, but happy town (happy particularly on Jewish holidays and festivals) was our town Mikulince. The town was known for its youth organizations and libraries.

On the twentieth of Tamuz, Hershel Pesach would mount the pulpit in the big synagogue and talk about Zionism.

We, the youngsters, would enthusiastically sing "Hatikvah" to end the event. The singing gave us courage and strengthened our belief.

The town was destroyed by the Nazis and their Ukrainian and Polish helpers. Among many others, the Pelz family, which numbered 25 men women and children, was exterminated.

We who survived never forget the town.

Miraculously, a few members of the family survived – three brothers and a little girl, the daughter of our sister Hanele-Hoda, who was nicknamed Ancia. We, the brothers, were saved because Russian Communists brought us to the other side of Russia. Hersh and Muni ended up in the Urals, and I ended up in Siberia. None of us knew what happened to the others or if anyone from the family was still alive, though we were in the same camp.

Anyone who knows what it's like to be in a Communist camp among an Ukrainian batallion, will inderstand what I'm talking about.

When our town, Mikulince, was liberated, we began sending letters there. Leibush Berger heard we were still alive and a long time later he brought us together.

We remained in Russia for another year, until we heard that the Russian government was permitting Polish citizens to return there on condition that they registered with a Polish organization under Russian supervision.

have two lovely children. Quite a lot of people from Mikulince live here, whom we meet occasionally, and with the former fellow-townsmen maintain our own organization.

Sometimes my husband and I go to the pictures or the theatre, but as the children are still small and have to be looked after, we can not do so frequently.

We read the "Tag-Morgen Journal", and sometimes also English language papers.

As U.S. citizens we are satisfied with our lot and only feel deep sorrow that our dear departed ones could not share our fate.

pits that were to be mass-graves. We were destined to be shot, and many of us died. Over and over again Hitlerists and "Benderowci" found us.

It is hard to believe, but providence took care of me, and I was miraculously saved from death every time.

Eighteen times the Germans and the "Benderowci" caught me, eighteen times I was almost executed, but my lucky star always saved me. Maybe it was destined by fate that one of our family shoud survive.

After some time I met in the forest with some Jews from my town, Mikulince, and also the peasant Karol Signatovich about whom I already told before. He gathered all of us into his house, and hid us in the attic. We were six, and he did not receive from us any remuneration for the food he supplied us and the water for washing ourselves. The other five members of the group who hid there are now all living in Israel.

On March 25, 1944 the Soviet troups arrived. We left our hide-out in the peasant's house and the whole group proceeded to our town, Mikulince. We went straightaway to the Soviet administration and told them about all the help rendered to us by the kind-hearted and noble Pole Signatovich who had saved our lives while endangering himself and his family at a time when searches for hide-away Jews were the order of the day.

All young men in Mikulince were then recruited to the Soviet army, but our saviour Signatovich did not have to join up, and was appointed a policeman.

After the liberation I stayed for another year in Mikulince. Only 12 Jews of our town had survived, and all of us left Mikulince for Bytom in Poland and thence to Germany. I lived there in Lechfeld Camp near Augsburg, and in July 1949 reached New York aboard the m/v "General Hoyermat".

My husband is working in a tailor shop and we are reasonably well off. We have no complaints about life in the U.S.A. We live in a 3-room apartment that is adequately furnished, and

and brought me to the hospital where I was washed and given a change of clothing. One of the Jewish physicians in the hospital also gave me an injection of some disinfectant, so that I should not fall sick. During this day I remained in the hospital, and went to Tremblova Ghetto only on the following day. Only very few Jews were still there, and there were rumours that the Ghetto was to be cleared out very soon, and become "judenrein".

Soon we heard some more shooting, the Germans were chasing Jews that had been in hiding. About a dozen of them, and I amongst them, burst into the hospital, and hid in a bunker built some time ago by some Jew. We lay in the bunker till nightfall when Jewish policemen from the Ghetto arrived. From them we learned of the plot to clear the Ghetto totally of Jews, so that it would be "judenrein". The Ukrainian police had been bribed, and we had two hours left to save our lives – we had to run once more.

All of us left the bunker in the Ghetto and sought refuge in the forest. Here we met many other Jews hiding in bunkers everywhere in the forest near Tremblova.

These bunkers had been built by some Jews who sold places to live there to others.

One of my cousins, whom I met here had bought such places for his father and himself. As his father had been killed, the cousin told me to come and stay in the plave he had bought for his father. I did not have a penny to my name, nor did I want to stay there. I reasoned that at a plase with so many Jews the danger of discovery was great. I joined a group of Jews who set out for another place in the same forest.

Shortly after we left, Germans and Ukrainians arrived. They discovered the bunkers and their inmates, and as I heard later all the Jews who were there were shot.

For a few more months I lived in the forest together with other Jews. From time to time we were discovered. Germans and Ukrainians took us then together with other Jews to the

told me to raise my hands, and threatened to shoot me, when another Hitlerist arrived and started beating me with his stick. I returned to the square where the other Jews were squatting. Though I, hurt all over from the many beatings I had taken, the hope to live was still strong within me. The Hitlerists ordered all of us to take off our upper clothing and to remain in our underwear only. Now some enormous trucks arrived that were so high one could climb into them by ladders only.

The men were the first to be chased up the ladder into the trucks. At the outskirts of town, where huge mass graves had been dug they were shot and buried.

When the returning lorries approached us, some of the women started shouting: "don't let us wait till they catch us and lead us to our death, let us run away". None of the desperate women dared to be the first one to run, and they faced me, shouting "You go first, you are lucky, you already got away a number of times". When the trucks drew near, I got up, and started running while some 50 women followed me. The Germans started shooting, and many of the women were killed.

While being on the run, I broke into the yard of the Ghetto hospital, and hid in the privy. I was afraid to remain there as outside the place was swarming with Germans looking for runaways. The privy was very primitive, just a seat made of wooden planks and underneath a pit for the excrements. Without hesitating I jumped into the pit and sank up to my neck. I had a sensation that I was drowning, and for just a moment I thought it would be better to be shot than to suffocate in the offal. I could not raise myself as the walls of the pit were solidly built and very slippery. I felt as if I was going to die.

All of a sudden everything became quiet – no more Germans were running about, and no shooting was heard. Now I heard above my head someone speaking Yiddish, some Jews who also had hid in the privy were talking to each other. I started shouting: "Help, Jews, Help! " They came, drew me out from the pit,

saw far away. A peasant woman called after me "run quicker, there is a peasant who catches run-away Jews". And, indeed, I ran into a peasant who caught me by the hand, and wanted to deliver me to the Germans. Peasants and their wives came out from their huts, shouting that he should leave me be. The man released my hand, and I ran into the forest where I stayed till nightfall.

At night I left the forest, and walked along the railway tracks until I met an Ukrainian peasant woman, the aunt of Karol Signatovich. She recognized me and was very pleased that I had stayed alive. She had heard that the entire group that was caught in the bunker and led to the railway tracks had been shot dead.

The woman took me to the stable in her courtyard, and brought me food and some water to wash myself. Next morning I dressed as a peasant and started walking towards Tremblova. In town I learned that everyone of our group who was led to the highway was shot while trying to escape. Only one young Jewish man and myself had got away. The heads of the Judenrat and the Jewish policemen regarded me as if I had come back from another world.

I had no relatives left in the Ghetto. A woman who knew me took me into her house. She was endangering her life doing so, as no one who was not registered was allowed to stay in the Ghetto. Both of us went to sleep.

During the night we heard heavy shooting in the Ghetto, another akzia was on. Both of us hurried down to the basement when the Germans arrived and found us. They beat us and drove us out into the square with the other Jews of the Ghetto.

I had a small bag in which there were some jewels. My mother had hung it on my neck, saying that in an hour of danger it might save my life. While sitting in the square I showed it to an Ukrainian policeman. He called one of the Hitlerists who took it away from me, when the Ukrainian told him my secret. The Hitlerists ordered me to get up. He stood me against a wall,

agreed, we gave him some money, and he in his turn supplied us with food.

One day a group of our people left the bunker for Tremblova to buy food, now we were fewer in the forest.

Signatovich told us that there were rumours in the village, that Jews were hiding in the forests. The villagers saw the smoke coming out of the forest, as if some cooking was going on there. Signatovich warned us to move elsewhere in the forest, and we planned to leave the bunkers that very night. Karol Signatovich had barely left when Hitlerists and armed Ukrainians appeared in the forest, accompanied by the forester. They started shouting: "Jews, come out". We stayed put in our bunkers and kept quiet, but when the Hitlerists threatened that unless we come out they would throw a hand grenade into the bunker, all of us came out. We were altogether nine of us, because – as I told before – some of us had gone to Tremblova.

After we had left the bunker, the Germans went inside to check if someone still hid there. They were much impressed by the way in which the bunker was built and by all the arrangements. We were led through the forest, and many peasants were standing alongside our way. After we had arrived at the village administration one of the Hitlerists phoned to Tarnopol, and asked what he was to do with us. Their reply was: "shoot them". The Hitlerists led us to the highway, not far from the railway tracks. There we saw a Jew who had been shot dead. He had a beard, his clothes had been taken away.

One of the Hitlerists aimed his revolver at us and ordered us to stand up straight. At this very moment the young Jewish girl Ruska Zimring sprung up against him, hit his hand, and the revolver fell down. We all started to run away in different directions while the Germans shot at us. They were taken by surprise by Ruska's act and confused by our escape. While running away Ruska was hit and shot to death.

I ran through the fields hoping to reach the village, that I

with me. I told him that all my family had been murdered and that I was all alone with nowhere to stay. He promised that he would hide me, and told me to follow him to his village. We arrived at Krowinka village, about 3 km. distance from Tremblova, where Karol Signatovich lived with his mother, his sister, who and sister welcomed me and gave me food. Karl Signatovich was me to the stable where I was to stay, while he went to tell his mother and sister that he had brought a Jewish girl along that was to be hidden. At night, after the children of his sister were asleep, Karol Signatovic brought me into the house, his mother and sister welcomed me and gave me food. Karl Signatovic was a little older than I.

I remained with the Signatovic family for about a fortnight, Then I started crying and said that I wished to return to Trembovla to be amongst Jews. The peasant returned me to Trembovla

When I arrived there I still found some Jews, but there were rumours that soon another akzia was to be held and the rest of the Ghetto would be liquidated. The Jews in the Ghetto knew with whom I had been hiding, and asked me to talk with Signatovich and beg him to find us a hide-out in the forest not far from his home. There, we Jews would build a bunker and hide. We would give the peasant some money, and he would provide us with food. I talked matters over with the young peasant, and he agreed. Karol Signatovich found us a place in the forest, and some 20 Jews from Tremblova – men, women, and children moved there.

We built two large bunkers on the site. They were camouflaged on top with branches and leaves and each bunker had a secret entrance. On the inside the bunkers were divided into rooms, three rooms to a bunker, fitted with plank beds, one on top of the other. There were also kitchens where we cooked our meals. Though we Jews built the bunkers by ourselves, we received much help from the peasant Signatovich. As had been

I left the shelter later at night. I saw some Jews lying in the square who had been shot dead.

As I wanted to know the fate of my mother I went to the Judenrat and found them eating and drinking together with the Jewish policemen. They told me that my mother had been deported together with the other Jews. Then I went to the house of the Goy where my sister had hidden that night, and we met there.

Tremblova Ghetto was now being systematically liquidated, and those Jews who had so far survived were deported continuously.

My sister and I were not staying in our house, but lived in other houses. One day my sister went out for a few minutes. When she returned she was very upset, and said that she was not feeling well. She died all of a sudden from a heart attack. She was no longer able to go on living in constant fear. My sister was 21 years old when she died.

Now I was alone, forlorn and forsaken without next of kin.

Regular raids now became the order of the day in the Ghetto—without a break Jews were led to extermination camps.

In spring 1943, I together with a group of some 200 Jews was deported to Kamionka, a camp already occupied by many Jews. In this camp Jews were detailed to road paving gangs. At night we slept in barracks, men and women separately. The Tremblova Judenrat sent us food parcels, and if one of us had still some family left somewhere they too provided them with food. The provisions from the Judenrat were not sufficient. We starved, and many of us died like flies. I stayed at Kamionka during 3 months, and escaped together with a group of Jewish youngsters. The guards at the camp were Ukrainians. One day we were sent out to fetch stones, and did not return. We were eight youngsters.

I went to Tremblova and while erring in the streets met a Pole named Karol Signatovic. During the war he had been doing business with my father. He recognized me and started talking

of Jews to their death, amongst them also my mother. My sister happened to stay that night with a Christian family and was saved. During the night the Germans chased the Jews from their houses into the market square. The children were forced to kneel down and were forbidden to move. My mother entreated me to run away and save myself. I rose and started to run, but was stopped by an Ukrainian policeman who led me back to the square. My mother was wringing her hands imploring over and over that I should flee once more.

I do not know how things happened, the square was surrounded by Germans and Ukrainian soldiers, I raised myself a little and disappeared in the basement of a near-by house where Germans were living. When entering the basement I became very upset, I was treading on a human body. At this very moment I heard someone whispering that I must keep quiet, so that the Germans would not hear voices. In this basement some Jewish men were hiding, and in another neighbouring cellar were some Jewish women. Everyone of us covered himself with timber, cases, drums, barrels and dishes in order to hide ourselves. I wanted to pass into the shelter in which the women hid, but they would not let me come in. So I crouched down in the first basement close to the wall and hid myself under some timber.

A quarter of an hour had gone by when the Germans arrived. They lit the place up with their flashlights and discovered all the Jewish men, and afterwards also the women. Everyone was dragged into the open. Only myself and another Jew, a lawyer from Janov whose name I do no longer remember, escaped their notice. We remained lying down in our hide-out when the Germans returned. They lit the place up once more, and started shooting. The Jew who was hiding next to me was hit, but again I was not discovered.

That night, while I was still in the shelter, I heard the wailing of the Jews in the square who were beaten and abused. When

sending me to work like an Ukrainian girl and thus to save my life.

At night, when I was lying in bed with the peasant woman some Ukrainian girls came into the hut to hide, so as not to be sent to Germany for forced labour. On their heels followed Ukrainian policemen who were looking for them. They searched the place thoroughly, lit up every corner with their flash lights, and found all the girls. I remained lying close to the old woman well covered by blankets with my heart almost bursting with fright, and was not found.

My benefactors, who hid me were called Jamnik. After I had stayed with them for four weeks I was no longer able to overcome my homesickness. I was crying for hours, and wanted to go home. The son put me in his cart, and as at Mikulince no more Jews were left, he drove me to Tremblova, entreating me all the time that I should come back to them if in trouble. It was then the end of 1942.

By then there existed already a Ghetto at Tremblova, and there I found my mother and sister. They told me that the Ukrainian Jablonski about whom I told above, had betrayed them when he said that he was going to talk things over with his wife. He had received from us a lot of things but did not come back to hide my mother and sister.

In Tremblova Ghetto there was also a "Judenrat", headed by Toni Goldstein who dealt with his Jewish brethren arbitrarily, and there were many complaints. Personally I do not bear him a grudge, as he helped me. After the war Toni Goldstein went to New York and lived in Brooklyn. He avoided to meet us, fearing that he might be accused because of the role he played in the Ghetto. His conscience did not allow him respite, he died a couple of months ago. His daughter lives in Brooklyn.

There existed also a jewish Police force in Tremblova Ghetto. After I had been there eight days an "akzia" took place. In their attempt to cut down the Ghetto the Germans sent thousands

replied that he would talk matters over with his wife. Then our mother told us that she was not concerned about her own fate, but my sister and I must be saved.

After the peasant had left, an old Ukrainian peasant woman, leaning on a stick, entered. When she saw all the objects we had for sale, she said that it was a pity to let all this go to waste, and my mother answered: "What use is all this to me, when I have nowhere to hide my daughters". The peasant woman declared herself willing to take me to her village and to hide me, and after she got a few things she took me along with her. I dressed like a village girl, and the Goya and I set out on our way. We were stopped by Ukrainian policemen who accused the Goya that she was taking a Jewess along, and if she hid me she would be shot. They also addressed me, and advised me that as I was a Jewess I had to go back to Mikulince. The Goya knew the policemen, and asked them to leave us in peace, so they went away.

I no longer desired to go along with the woman to her village, and asked her to bring me back to the town.

Evening fell, while we were on our way back. We saw some light from a farmhouse near the forest. The old woman went into the house, and begged to put us up for the night, to which the peasant agreed.

By morning I changed my mind, and continued with the old peasant woman to her village. We arrived at her house, where she was living together with her son, and both of them – mother and son – assured me that they were determined to save a Jewish life. I stayed with them for three days, and they took good care of me. I wanted to know what had become of my mother and sister, so the son went into town, and brought back a note from my mother telling me that they were hiding with peasants. Some time later the son suggested to take me to a priest for baptism. I broke out into tears, and he explained that he had thought of

thousand Jews, amongst them also my father, loaded them on lorries, and carried them away to Belzec extermination camp.

About that time I was ordered to join a work detail for forced labour at Schuschcin farm, and thus stayed alive. My mother and sister succeeded to escape from our town, they hid in the moors near the forest, and did not share the fate of the deported.

At Schuschcin farm I was put to work together with 12 more Jewish girls. The farm had been established before the war, and was confiscated by the Germans. The manager of the farm was an Ukrainian and during work we were guarded by Ukrainian waggoners. All of them beat us a lot, but food was plentiful.

When we learned that a "akzia" was going on in town, we hurried to Mikulince. None of us found his family. Doors and windows of the Jewish houses were shuttered, and none of the local Jews was there.

I went to our house but did not find anyone of my family there. Two hours later my mother and sister arrived from the moors in the forest. My brother Wolf had joined the Red Army before the Soviets left our town, and upon their retreat he went with them as a soldier. (After the war I learned that my brother had died of typhus at Chelabinsk).

A day after my mother, my sister, and I had arrived at Mikulince there were rumours that the Germans were again preparing an "akzia". I did not report back for work at the farm, and our only thought was how to save our lives. We removed everything we had hidden in the cellar from its hiding place, and started selling our property to Ukrainian peasants who arrived in town in order to buy from the Jews garments, shoes, linen, etc. for a pittance. An Ukrainian peasant, called Jablonski from Krzywki village bought from us some of our property, and said that if we gave him everything without money he would take my older sister to his house and hide her. My mother told him that she agreed, provided he took me also to his village, and the peasant

of the town. They broke into Jewish homes, robbing and murdering the inhabitants.

One of their victims was a Jew by the name of Goldwug who, during the Soviet occupation, worked as storekeeper at the flour mill; his wife and daughter were murdered together with him. Also Etka Okon and her mother-in-law were murdered at that time, while her husband Welwel escaped, and his fate is unknown. The Ukrainians liquidated this family because Welwel had been cooperating with the Russians during their stay in our town.

Upon entering town the Hitlerists arrested a Jewish youth, Avraham Henoch Zipper, pointed out to them as a Soviet collaborator by the Ukrainians. He was led to the Christian cemetery and shot – the first Jewish victim at Mikulince. As far as I can remember he never was a Communist, and was murdered because of denunciation by the Ukrainians.

Some time later the Hitlerists arrested Jewish artisans of various trades and imprisoned them for a couple of days. Their relatives were notified that they would be released upon payment of a ransom. The families raised the ransom, giving the Germans money and jewellery. The Germans collected the loot, drove the arrested Jews into the forest near Mikulince, and shot them there, pretending that these Jews were Communists. (They considered every worker to be a Communist). Other Jews were called up to work in the brewery, and none of them returned from there. They were ordered to dig a pit for the cadaver of a horse. When the pit was dug and the cadaver had been lowered into it, the Jews were pushed in and shot. Some Ukrainians chased Jews out of town and drowned them in the river, when a German officer appeared all of a sudden and declared that it was forbidden to torture Jews. He had them released, and warned the Ukrainians that they would be held responsible if so much as a single Jew disappeared.

Just before Rosh Hashana 1942 the Germans caught three

THE LIFE OF HORRORS OF MRS. KLARA REICH-SCHRENZEL

Recorded and written down by Mr. Schmulevic
on January 19, 1955

At the outbreak of war in September 1939, I, my older brother and my sisters were all living at the home of my parents in Mikulince. At that time I was 17 years old, and after finishing elementary school I studied at the Hebrew secondary school in our town. My father used to be a cattle dealer, but later on took out a lease on orchards.

Our town was first invaded by Soviet troups, and upon their arrival in Mikulince they immediately confiscated the property of the rich Jewish citizens. The majority of the Jews in our town were pious and traditional Jews, and they deplored the arrival of the Soviets who evicted many of them from their homes. A small majority of the Jewish population, about 10%, most of them poor people and some of them active Communists, benefited by the situation, prior to the outbreak of war.

The local Ukrainian population – rich and poor alike – joined at once forces with the Soviets, and spread lies about the local Jews claiming that before the war they were merchants and speculators. My father was denied the right to trade, and we subsisted on what was left to us from earlier days. The Soviets did not as a rule drive away Jews from our town, and only a few small merchants were made to leave.

Up to the outbreak of the German-Russian war on June 22, 1941 when the Soviets left town after a night of heavy fighting, life continued in this manner. Some Jews who were formerly members of the Communist party joined the retreating Soviet forces.

A couple of days later Hitler's troups invaded the town. During the short interval (between the retreat of the Soviets and the arrival of the Germans) the Ukrainians were the masters

 78

of this memorial book, we shall keep them alive beyond our life span for a while longer, as well. They gave us life and we have reciprocated their gift to us, with love eternal.

it buried somewhere underneath homes and trees and walls . . . Someday, someone will stumble on some of those buried treasures and will be told . . . "Jews used to live here back in the '30's and '40's of last century . . ." Will the future do us justice and teach those generations to come that we were good people, God-fearing, family-oriented, compassionate and giving – fallen victims to a terrible fate – or, will those who stumble on those hidden or buried items, think of us as mean hoarders of valuables, unwilling to share God's blessings with others?

Ours, therefore, is the task to record these misdeeds against us – that the world may know, remember and learn. The task is also ours to record the richness of our past, rooted in these tiny shtetlach and acquaint our future generations with the beauty, the simplicity, the naivete, the devotion and commitment of those who gave us life. They had inculcated in us a Jewish Consciousness which no one could tear out or obliterate. Shtetlach like Mikulince made our Jewish Consciousness indellible. In turn, we owe them our love and our praise. For from them sprang our own deep Jewish feelings and our strong Jewish identity and Jewish Consciousness.

On this 40th Anniversary of the destruction and liquidation of the Jewish Community of Mikulince, we who have survived the nightmare, pray that their souls ascend the highest of Heavens, where they may rest among the righteous of the world. May our friendly Mikulince have its twin in the Heavens – so that our loved ones might dwell with God forever, at His right hand and on His Eternal care. By their martyrdom and untimely deaths, they have earned for themselves Eternity in God's Kingdom. May they live in the world beyond, knowing that we, who were left behind, remember them as a blessing for us and the world.

ZICHRONAM LIBRACHAH – we shall keep them in our hearts with love, as long as we shall live, and through the means

I remember the night when Russian trucks returned to Mikulince. The Germans ran in retreat, and those of us who survived, came out of the bunkers in search of other remnants of a once loveable Jewish town. We were in rags, emaciated, pale looking. Soviet Jewish soldiers sought us out. Their Jewish consciousness was shining forth. The Russian revolution could not kill their Jewish feelings. They gave us food; they gave us clothing; they gave us emotional support. It felt good to be treated so humanely. After a period of being worthless as a human being, their efforts to make us comfortable were very much appreciated.

A handful of our people returned to Mikulince from their hiding places and from Russia itself. But the tendency was to leave these blood drenched places and go to the free world. Jews had no future here. And so, when the newly established Polish Government had agreed to exchange citizens with the Soviet Union, those of us who were Polish Jews began leaving for Poland. We knew that from there it would be easier to reach the free world. I was one of the last ones to leave Mikulince. Once again, I remember sitting on a horse-drawn wagon on the way to the Tarnopol railroad station. I was saying good-bye to Mikulince on the way to catch a trainload of "Polish" repatriates bound for the new Poland. I left my brother Janek in the Mikulince Cemetery. He was shot in a village by Mikulince, called Chartoryja, caught in a trap set up by a foreman of his labor brigade. How sad was this parting, how tragic this farewell – to a town, to a brother, to memories so filled with life. . .

Mikulince was one of a myriad of Jewish Shtetlach that were wiped off the face of the earth by Nazi hordes, helped along by their Ukrainian collaborators. With those shtetlach a rich history of our people was whipped out, never to arise in that part of the world again, or for that matter anywhere else in the world . . .

Much of Jewish wealth and property was scattered among peasants in that region. much still remains unclaimed, some of

terror was going on. It seemed so often no one cared what was happening to Jews. . .

I remember the dreams and the hopes of our people. People used to say: "When liberation will come, I will do this and this or go to such and such a place" . . . The will to live was amazing. I am convinced that it was this will to live, that helped people survive this tragic period in their lives. We hung on to life with every ounce of strength. In spite of its pain, life was still worth living . . . Amazing !

There came a day when Mikulince was declared "Juden Rein". Those who remained had to move to the ghetto in Tarnopol. Those who ran away were hunted down like dogs . . . our good-bye to Mikulince was painful. For many it was a native place, and for us who came there after the Russians had occupied this part of Poland, Mikulince was a hospitable place, a warm place, a friendly place, a place we had grown to consider our own. I remember the feelings of sadness inside of me – when I realized that so lovely a town should be doomed to exist without a single Jew living legitimately in it.

But leave it we had to – the choice was not ours to make . . . As the months moved on and the Tarnopol Ghetto was being liquidated, for us who had lived in Mikulince, there was nowhere else to go but to hide in the environs of Mikulince. There were a few saintly souls around that risked feeding us and even hiding us . . . Their risk was real . . . had they been caught harboring Jews, they would have been severely punished . . . perhaps shot for the "crime" of helping Jews live. There was Jan Misiewicz who saved five Jews, there was Michael Ogorek and his mother, who kept six Jews on their premises. There was Michal's helper who used to fix the bunker when it collapsed under the weight of moist manure . . . There were perhaps others – too few to resist the official Nazi policy – and yet, thanks to these brave souls a few of us survived the nightmare.

toward me. He passed me, gun in hand, said nothing – and I arrived safely at the pharmacy. This was the first Nazi I ever saw. The green of his uniform was different than the green of the Polish soldiers' uniform or the green the Russians had used. It had had a different hue. Little did I know that our future would be so precarious, that it would bring so much anguish and suffering and tragedy. That night the first victim in Mikulince was one of the Zipper boys. There was a knock on the door – he opened it, was running away and shot.

I remember the labor brigades digging trenches by the brewery, or outside of the town on the crest of the hill by the Catholic Church; I remember the news of killings at the brewery, the lootings and the beatings by former Ukrainian peasants, now turned policemen or militia-men.

The betrayals of Jews were a daily occurence. Rumors of pogroms in other towns were trickling in. We were a scared Community, afraid of our own shadow. There was no talk of resistance, there was no attempt to do anything that would be in the nature of self-defense. We became worthless; our lives consisted of fear and worry. One day rumors had it that for money one could get a "pass" – and be safe. But that was a ruse. This was a treacherous way of tricking people into remaining in view, so that SS-killing brigades could easily collect them and slip them to death camps.

One night, trucks filled with SS-men arrived in Mikulince. We ran for cover in bunkers. We heard the screams and the shootings. Homes were entered forcibly, food and provisions were confiscated, people were rounded up. The Germans did their work with premediated precision. Everything was laid out by plan. Soldiers were trained in mass murder. But the heavens were mute – and the sun was not shining for us.

I remember the convoys of SS-trucks passing through Mikulince, on the way to other towns to do the same brutal work. How shameful that the civilized world said nothing while this

had taken a different turn – yet, it was the simplicity of the town, the down-to-earthness of its people, the uncomplicated mode of living that made those years so memorable. And so, people went about their daily lives satisfied with the limited material resources, food was plentiful and hope existed that the war would end and life would take a new turn. So, Mikulince was a quiet town, a friendly town, closely-knit, with a live-let-live philosophy of existence . . .

Little did we know that that was destined to end . . . that in the perspective of the events to come, this life was paradise . . . I remember the day when the German-Russian War broke out . . . the confusions, the panic, the indecisions where to go and what to do, the rumors coming from the peasants in the surrounding villages threatening Jews with killing once the Germans arrived . . . people were leaving with the retrating Russians . . . the Community was dwindling, and my parents, not being "kosher" with the Russians, decided to remain in Mikulince . . . and left their future to fate. I remember the Ukranian notices posted on the walls of the buildings . . . the promises of the Nazis to give the Ukrainians an independent state once the war was over . . their rejoicing and their ecstasy . . . their turning on Jews with fury, threatening "to get even" . . . Suddenly there was a silence in the streets, the shutters were bolted, the doors were locked . . . the Russians were gone with many of the townfolk . . . the Germans were on their way. Fear and trembling prevailed . . .

As the night descended upon the abandoned Mikulince, my mother insisted that I spend the night in the local pharmacy, reasoning that a pharmacy would not be touched by the entering troops. I remember the walk I took from home in the center of town to the pharmacy. Normally that would have been a pleasant walk, which would have taken only a few minutes. But that night, that walk lasted an eternity. I saw an SS man coming toward me. I remember how I decided to walk slowly, rather than run to draw his attention or to arouse his suspicion

wagon drawn by horses, Mikulince was 2/3 of a day's journey away. It was a long trip – on a road that stretched through villages inhabited by peasants who rarely saw a Jew. One arrived in Mikulince on a crest of a hill . . . the town lay beneath its winding road . . . the road led through a bridge to the heart of town . . . it then became the main street, flanked by one-story homes. Eventually, the street widened into a broad place, with lawnbeds and trees, and then narrowed again into a road that led out of Mikulince to the next town, Trembowla.

The pulse and the rhythm of Mikulince was slow in comparison to the urban center I came from. People walked slowly, chatted excitedly, older women with "babushkahs" on their heads went about their business in measured steps, as if there was time to do their daily chores forever . . . nothing was far away, everything was clustered within a square block of homes . . . Everyone knew everyone . . . everybody was everybody's neighbor . . . there was a closeness, a comaraderie, a caring which did not exist in larger towns. The arrival of a new family to Mikulince was news of the day. Little kids came out to look and look over the new-comers. The towns' people had something to talk about until the next event in town occured . . .

There were also feuds over trivia, which in the perspective of a small town looked world shaking. There was coveting, and there were wishes and dreams of success . . . measured by someone else's standards. Some people had nicknames, rooted in their personality habits, their gate, their personal appearance . . . in a way, they were the town's "heroes".

My visits to Mikulince were infrequent in those pre-German years. I was a teacher in a village, facing the world on my own. But my home-comings were precious . . . the worry-free days, the sanctity of home and the Sabbath in it, the leisure strolls on main streets, all of these made those times unforgettable.

However, the world was changing, history was being made before our eyes. Uncertainty was in the air – personal life style

MIKULINCE – OUR FRIENDLY TOWN

By Leon M. Kahane, B.A., B.H.L., M.A.
Rabbi, Temple Menorah
Redondo Beach, California, U.S.A.

Mikulince – a name I never heard before my parents had decided to move there. Forced out of their home by the Russians in 1940, my parents chose Mikulince. Why Mikulince? What promoted that choice I do not know . . . Perhaps they knew someone there, or perhaps my uncle's choice of Mikulince helped them decide to settle there. But with a " 11" in their internal passports, they had to wait in a small town for their impending deportation to Siberia – so, they chose Mikulince.

In my post-war wanderings, I have lived in a few major cities in various countries. In comparison to them, Tarnopol was a tiny town. Its total population at that time may have been 40,000, 50,000 or 60,000 – but in comparison to New York or Los Angeles . . . a tiny town, indeed. Yet, in comparison to Mikulince, Tarnopol was a large urban center . . . We had to leave it because my father was a merchant, and as a well to-do merchant, he was considered "unproductive" by the Soviet State . . . and was, therefore, by Soviet law subject to deportation to Siberia as an undesirable. Mikulince was to be a way station . . . a place where people, like my parents, were to be tucked away from the "official Soviet public view . . ." for a time, until deportation . . .

I can just imagine my parents' anguish when they had to leave their home in Tarnopol. The memories of a thriving business, or the memory of the Rebbe's of Burshtyn visit to those spaceous rooms on the first floor of our building on Pilsudski Street . . . must have agonized their days and their nights. . .

I vaguely remember our moving to Mikulince . . . our belongings on a wagon, drawn by horses . . . The distance was not more than 20 or 30 kilometers, perhaps even less . . . but on a

thing which might help them keep alive. Therefore, we must not judge others. Let the dead rest in peace, and let the living live.

There are days which are set aside for remembering, days which superficially are no different than the thousands of other days which pass as years go by. With the passage of the years, time dulls the memories, under ordinary circumstances. Our case, however, is different. The memories of Holocaust survivors do not fade and do not die with time. They are with us as we go about our daily work, and they are with us in our dreams. What I have said in these pages is only an infenitesimal part of what I saw and experienced during the war years. It would take a generation to tell everything, and it would also require superhuman emotional strength.

My purpose in writing this is to join the others of my people who, by putting their memories on paper, have left a monument to their town and its people who are no more. This is a monument to my parents Rivka and Ephraim Horowitz, my sister Mancia, who were killed in a labour camp, my grandmother Gittel and my grandfather Haim Meistrich (my mother's parents) who were murdered in the Tarnopol ghetto – so future generations will know – More and more, there are those who are trying to distort and blur the past, including scholars who claim that the Holocaust is a figment of the Jews' imagination. The truth must not be blurred or blotted out, and therefore we have even more of an obligation, we who are left from the six million. We must write and tell our stories, to remind and to warn. Each community should write its story. Ultimately, these books will provide accurate and complete testimony on an incomprehensible chapter of human life, an unprecedented chapter of Jewish history.

there were a few who were not ensnared in the net of evil and who still considered humanitarianism the supreme value. These people gave us back our lost faith in our fellow human beings. Among them were: Yan Misiewicz, Michael Ogurek, Karol Sygnatovitch, Fila Lopatynska, the Ferenz family, Mania and Julian Hryncyshyn and others whose names we do not know.

Over the years, I have encountered all kinds of people. They all wanted to know what happened "there", what it was like. Most of them asked: "Why didn't you resist? Why did you go like sheep to the slaughter? " In these cases, I felt as if I were being blamed for having remained alive. How could we have resisted? Our spirits were broken, we were suffering the pain of our losses, and we had no help from those around us. Nobody cried out; the earth didn't shake and the heavens didn't roar. The nations of the world were silent and the German beast of prey systematically completed the purification of the superior Aryan race from the Semitic parasite. There were acts of heroism by individuals and by groups but they were infrequent. I often wonder how I managed to remain alive. I was no smarter or braver than anyone else. I wasn't a heroine. I simply managed to chart my course by instincts which I ordinarily would have never known I had. When they heard strange stories of what happened in thoses days, some people set themselves up as judges of ghetto and camp inmates. None of us can judge anyone else, and certainly those who weren't there are not in a position to judge those who were. How can you judge a mother who strangled her three year old son to death because he cried in the bunker while the Germans were looking for its entrance? How can you judge the son who brought the S.S. to his parents' bunker because he thought he would be kept alive in return? I could give dozens of examples. I was a witness to them. But were all these people sane and of sound mind? Could each of them think clearly and judge the consequences of his behavior? Only one thing was clear in those days. Everyone wanted to live and did every-

were allowed to return to Poland, their homeland. In this way, we left the U.S.S.R. When we got to Poland, we had but one ambition. We wanted to leave European soil, which had absorbed too much of our people's blood. Young people organized into Zionist groups of all political persuasions. By every possible and impossible means, they crossed borders ilegally and got to port cities such as Hamburg, Marsailles and Genoa. Helped by Jewish Agency emissaries from Israel (Palestine) they tried to get there. We crossed the seas in unseaworthy ships and when we reached our destination the British mandatory authorities deported us to camps in Cyprus. Once again, we lived behind barbed wire.

After every destruction comes rebirth. This time, too, after the worst destruction of all, the state of Israel was born. Then, we understood more than ever before how important a homeland is to the Jewish People. If we had had a homeland during the war years, our people would not have been slaughtered. We left the camps in Cyprus and came to Israel. Here we came together, the remnants of our town, Holocaust survivors, and those who came from the Soviet Union. Only a few from our town went to the United States. Each of us built a home here and raised a family. We educated our children in the spirit of the reborn land of Israel, to love of their country and their fellow man, toward creativity and usefulness. We are proud to have taken part in the building of the country. Today, 38 years after the war ended, the third generation of survivors is already growing up.

I would be remiss not to mention a few of the righteous Gentiles who helped us in those awful times. We are grateful to them for the fact that we survived the killing. These people risked their lives for us without receiving anything in return. In times when human dignity is trampled, when the Jew was considered an inferior being with no right to exist, persecuted on all sides with death waiting around every corner every minute,

Two days before the town's liberation, the Germans left the house. The bridge over the river was again blown up, this time by the Germans. Echoes of shots were heard from all directions. On Friday, March 23, 1944 in the evening, Michael opened the bunker and let us out. He pointed toward northeast and we saw people coming from the forest to the river in the direction of town. "Those are Soviet soldiers", Michael said. "There are no more Germans in town. Redemption has come". In our excitement, we couldn't say a word. The tears in our eyes expressed our relief and our happiness But the suffering of our people was not over yet. The unfamous Ukrainian Bandera organized his nationalist compatriots and worked underground against the Soviets and against the Jews who had survived the valley of death. Thus, after the liberation Enzel Awerman was killed in Skomorohy. We received other reports of Jews being murdered in other villages in the vicinity. Gradually, the survivors emerged from the bunkers and returned to town. Each of us hoped in their heart that someone was left from his or her family. The picture was very sad. There were thirty of us, one per cent of the town's prewar Jewish population. After all we had been through, it was hard to believe. The town was desolate; Jewish homes were wide open, doors torn from hinges, floorboards torn out, cellars and courtyards destroyed. Our lives were not enough for them. They also wanted to inherit what their victims left behind. For us, the town was no longer home. We gave a proper Jewish burial to the few whose place of burial was known to us.

The war in Europe was still raging. There was nothing we could do but wait. Meanwhile, we found jobs. We were impatient because we knew this wasn't where we were going to live permanently and we didn't know what the future held in store for us.

The second world war ended on May 9,··th45. A few months later, a repatriation agreement was signed between Poland and the Soviet Union. Former Polish citizens, ourselves among them,

and bring her to Israel were unsuccessful. The adoptive family was not willing to lose her, and relocated from time to time.

During the summer, we lived on the hope that we would be able to stay alive. With the coming of autumn and winter, we lost hope.

Not far from us, in a nearby forest, soldiers murdered Clarah Awerman, Junia Gilson and her brother David. The only one who escaped was their brother Ephraim. Esther Helicher froze to death with Rachel in her arms. Mane Ida and the child went to the Shimansky forest and were shot there. Kuba Morgenstern hid in the village of Ladichin with the Hrintishin family. In December, I got to the Ogurek house in Mikulince where another five Jews from Tarnopol were also hiding. We lived in a bunker in the courtyard, a sort of trench dug in the ground near the courtyard fence, supported by the mountain slope. At the entrance to the bunker stood a temporary wooden structure which served as a makeshift toilet. The landlord used to listen to the B.B.C. and every evening he reported to us what they said. The third winter in Russia was not going in the Germans' favor. After fortification during the difficult winter months, the big attack by the Soviet Army began and the front began to move westward. In February, 1944, we could feel the earth trembling with the echoes of artillery shellings kilometers away from us. Again, we began to hope, to believe that perhaps after all, we will remain alive. Perhaps there will be someone left to tell what happened to our people, our town and our families.

In February, a unit of the German medical corps moved into the Ogurek house. At great personal risk, Michael Ogurek would bring us food at night. The front came closer to us. We heard the echoes of heavy vehicles which traveled through the town day and night. From time to time, we heard commanders barking loud orders. The Soviet air force bombed the retreating army. One of the bombs landed in the stable in the courtyard very close to our bunker. Miraculously, nothing happened to us.

It was midsummer. We turned day into night and slept among the branches. At night, we snuck into the fields at the edge of the forest and brought back corn, potatoes, cellery and other vegetables. We lit a fire cooked the vegetables and boiled water in a food tin. We took turns doing these tasks. Each night, two people went out. Once a week, also in turn, we went to Vola Mazovietska (eight kilometers in one direction) to buy bread from a farmer who lived near the forest. It is hard to describe our arrival in the village; the barking dogs, who sensed us from far away, would announce our coming.

More than once, we fled for our lives because village boys waited for us in ambush. The thick underbrush was a wonderful hiding place. Germans and Ukrainians were afraid to come into the forest because of the Soviet partisans who operated from nearby forests.

We smoked homemade cigarettes; leaves dried in the sun and rolled in newspaper. We learned to hear without being heard, to see without being seen. And so the summer passed, the days grew shorter, the autumn came. Often, we heard the calls of hunters and the barking of their dogs. The snows began. The forest thinned out and the raids by Germans and Ukrainians increased. We moved from place to place, and at night we came back to sleep in the bunker. My uncle Yitzhak was killed by the Ukranians one night when he went out in search of food. Yanek Kahane suffered a similar fate inside the village Chartoria. Berl Steinwurzel was wounded in the shoulder From infection and lack of medical treatment he contracted a high fever and gangreen. His wife Haya Rachel carried him to Vola Mazowiecka where she hid with him on a farm. The Germans killed them. Probably, the farmer informed. Back in August, they had left their daughter on the steps of the church at Proshova, with the minister's knowledge. He "found" the child and brought her to the orphanage. A couple, both teachers, adopted the child. After the war, they moved away. Efforts to find the child

me warmly and I stayed with them for several days. Meanwhile, I learned that an elimination action was going on at the labour camp in Tarnopol. I knew then that I was the only one left from my family. My aunt Hana Averman and her family were killed at that camp. Before the camp was eliminated, the ghetto was eliminated; my grandfather and grandmother, uncles, aunts and cousins were among the victims.

There was no good hiding place in the Lopatinsky home, so I decided to leave and go into the forest. They gave me food to last several days in a basket. I left at night and went to the Shimansky Forest. For two nights, I hid near the spring. I thought that if there were Jews in the forest they would come there to draw water. I was not mistaken. On the third night, I met Pesah Fogelbaum, his wife and their two sons, Adzio Schechter, Abraham Levenhaar, Hune Zipper and a boy from Trembovla We dug out a bunker in which we slept at night, and during the day we hid in shallow trenches. A few days later, the Germans raided the forest. Hune Zipper was found at the spring. We heard them and scattered in all directions. After the raid, we decided to move to other locations. Some went toward Trembovla; others, including myself, went in the direction of Proshova. On the way, Adzio Schechter was shot dead. The rest of us managed to escape from the murderers.

After wandering and many difficulties, we got to the forest between Vola Mazoviezka (Lapaiovka) and Proshova. How happy I was when I met my uncle Yitzhak Meistrich there. He had fled from the Sbaraz ghetto after his wife, his daughter and his son were killed. Together with my uncle, Mane Steinwurzel, his wife Ida and their five year old son Shalom; Berl Steinwurzel, his wife Haya Rachel with a beautiful baby girl only eight months old, and Kuba Morgenstern – were all together in the forest. There we met other townspeople who fled ghettos. Esther Helicher joined us with her sister Hana's daughter, six year old Rachel and Lonek and Yanek Kahane.

and cleaning. The camp commandant was Sturmbanführer Pramor a monster in human form. Famous throughout the area. A day never passed without his sick imagination coming up with some new satanic idea. For him, all means were justified in achieving the ultimate end, elimination of the Jews. One day, at the end of June, I was working in the vegetable garden. Behind the garden was the camp graveyard. Two stretcher bearers came toward me. I lifted my head and to my shock I recognized the corpse of Alter Spiereron the stretcher. I was told Alter had died of typhus. At the same time, Professor Yisrael Hachwald, Yosef Frenkel and Shlomo Hendler were murdered at the camp. The Germans began to eliminate the labour camps one after the other. My parents and my sister were killed on July 10, 1943. I knew our camp's turn would also come. I decided to run away. I did so on Saturday, July 17th. I was able to do it because I worked in the laundry. The commandant had been replaced by another S.S. man, Tomanek. During one of the roll calls, I was appointed manager of the laundry. In that capacity, I was permitted to go to the storehouse, outside the camp, to bring detergents. That Saturday morning, July 17, I went out as if to go to the storehouse, and I didn't come back. I walked through the village of Hlubochek Wielki, crossed Tarnopol went through Baresovitza-Wielka, Mishkovitz and arrived at Chertoria in the evening. Outside the village, a group of people were repairing the road. One of the Ukranians recognized me. He started telling me that there have been no Jews in the area for a long time and that I shouldn't be there. I knew he would report me to the police. I had some money and gave it to him; that's how I was saved from certain death.

When I got to Mikulince, near the brewery, I heard boys bringing in their cows from pasture. I waited in a wheat field. In a little while, it began to rain steadily, with thunder and lightning. Under cover of darkness and the driving rain, I went into town. I got to the Lopatinsky family's house. They welcomed

People became apathetic. They became jealous of those who had already died, who no longer had to live this nightmare. At the end of the spring, on Saturday June 6, 1943, the action to eliminate the Podhaitze ghetto began. If until now the Jews had been taken by train to extermination camps, this time they were shot and buried in a field outside of town, in a mass grave which they dug with their own hands. The next day, the Jews who remained, came out of the bunkers. Our landlady was shot in her bed. The blood of Jews who were shot outside our house flowed into our apartment. The Germans reached new heights in their torture of the ghetto residents. On June 8th, two days after the action, we were ordered to move to the Tarnopol ghetto. We were provided with horse-drawn wagons for the purpose. Once again, we got into the wagons. This time, we had nothing to take with us, and didn't need anything. Guarded by the Ukrainian militia, we left Podhaitze. Outside the town, we were stopped by the Gestapo. They came out of the wheat fields on both sides of the road, let some wagons pass and shot at the passengers in others. Among those killed were Haya Rubin and her daughters Sarah, Adella and Riva. Bertek Balin was shot during the action and his parents committed suicide in our apartment. A few went into the forests.

After two days of wanderings, we got to Tarnopol. There were only a few left – perhaps twenty or thirty – from all the Jews of Podhaitze and its vicinity. The Tarnopol ghetto was in the process of being eliminated. When we arrived at the home of my parents' friends the Karpf family, they were in despair. They had decided to commit suicide that night but our arrival ruined their plans. Many committed suicide in the ghetto, some by taking poison, others from gas which was deliberately allowed into the room from the charcoal heater. The next day, my father, my mother and my sister were sent to a labour camp in Stupki. I was sent to a labour camp in W. Hlubochek where women worked at a variety of tasks, laundry, kitchen, vegetable gardening

would put folding cots one next to the other and we would climb over them to reach the door or any other part of the room. In the morning, after the signs of night were erased, we would scrub the floor, clean and polich everything, air the room and examine our clothes for lice. Lice were prevalent because of the overcrowding in the ghetto and they were the source of the typhoid epidemic which struck most of the ghetto population. Older people died of this disease because of their infirmity and under nourishment. Young people, for the same reason, suffered greatly and the disease left them with heart murmurs, hearing defects and other disabilities.
Our apartment was one of the few in the ghetto which this dread disease did not visit.

The ghetto residents prepared bunkers, hiding places for times of trouble. At night, we took turns watching at the window to warn the others if the Germans were coming. Already in November, 1942, the first action took place in the ghetto. Many of the bunkers were exposed by the Germans and a third of the ghetto residents were sent to Extermination camps. The Gestapo raided the ghetto often. Young people were taken off to labour camps. We used to hide Alter Spierer and Bertek Balin in our blood spit up by the patient would deter people from approaching, so nobody looked there. However, during one of the raids in April 1943, Alter was outside the house. He was caught and sent to a labour camp. Again, we were forced to "make contributions". We had to pay the cost of the actions. The actions became more frequent in the spring of 1943. Mikulinceans who came to the PodhaitzaeGhetto – the town rabbi and his wife, his sister and her family, Fanca Bomse, Tauba Nassberg her father and grandmother and the Milch family, were killed that spring.

Typhus and dysentery took their toll of the ghetto residents. Sources of food dried up. Jews who sold food were killed and farmers no longer came to the ghetto walls to sell their produce. Hunger took its toll and the noose tightened around our necks.

many of our townspeople decided to move to other cities where there were still Jewish communities. A number of families went to Trembovla others to Kopychinze Kozova, Zbaraz and Podhaize. The rest went to Tarnopol. We packed our paltry possessions and went on our way. Mikulince was left without its Jews, a town with no soul.

LIFE OUTSIDE MIKULINCE

When Mikulince was "free of Jews", my parents decided to go to Podhaize where they had friends. We rented a horse-drawn wagon and hired a local farmer to drive us. We loaded our belongings into the wagon and left town in the middle of the night. On the way, near the village Ladichin, Ukrainian youths attacked us and robbed the little we had left. Miraculously, we succeeded in running away from them, robbed and beaten. We got to Podhaitze the following afternoon. There was mass confusion there. The ghetto was just being organized and people were bringing their possessions to the ghetto. It was impossible to find housing. We remained outdoors. A few days later we found an apartment which others did not want for two main reasons (1) it was at the main entrance to the ghetto and its windows looked out on the ghetto walls and (2) the landlady, a young woman of 24, was on her deathbed with tuberculosis. For lack of choice, we came to live with her; my family, Bracha Gewirz-Kidron, my mother's parents, my uncle Professor Hochwald with his wife and daughter and of course the landlady and her sister. We were all crowded into one room with a kitchenette. In the next room, my aunt Hana Avermen, her husband, her daughter and her mother-in-law, Haya Rubin and her daughters. (Her husband and sons were killed in the action in Mikulince). With them was a neigbor boy who had lost his whole family, Alter Spierer A few days later, Hena Margulies-Balin from Mikulince, her husband the pharmacist and their 17 year old son arrived in Podhaize. How can you leave Jews homeless? They too, joined us. At night, we

sure something very bad was happening throughout the town. The Germans failed to find the entrance to the cellar and we remained there until evening. We decided to leave because there was no oxygen left and we all felt as if we were about to faint. When we came out, the town was already quiet. Here and there, someone peeked out. About two thirds of the town's Jews were taken to the railway station that day. They were taken to a concentration camp in cattle cars, and none of them came back. David Zeiler, his wife Hinda and Malka Krenkel were shot in their beds. Mikulince looked like a ghost town, a town after a pogrom. Doors had been forced open, windows broken, bedlinens were torn and feathers were all over the place. Furniture was broken and the contents of closets were scattered. What the Germans did not do, the Ukranian looters finished. We stood silent; the pain was just too great. If in the past we mourned every person killed and cried for each soul, now we could not even speak. The price the town paid was too high. We were not prepared for it.

After the action, the possessions which had belonged to the families which had been eliminated were brought to the town hall and to the Chitalnia Hall. We were taken to work sorting these goods. At the end of the day's work, the Ukranian militia, which had granted us, searched us to make sure we hadn't taken any valuables for ourselves. It was degrading but there was no point in objecting. What a painful job it was; every item reminded us of relatives, friends and neighbors.

If the first year of Nazi occupation was characterized by economic burdens and work in labor camps, by the second year the Nazis began eliminating us physically. At the end of 1942, Mikulince was declared free of Jews. We were ordered to move to the ghetto in Tarnopol. The fate of Jews in the surrounding towns was similar to our own. There were rumors of almost daily actions in Tarnopol. The ghetto was very crowded and the Jews who came from the vicinity were sure victims. Therefore,

chanics, plumbing or welding were hired by that company. They were treated fairly and their wages were satisfactory. Some of the company facilities were on the "targoviza" and the company also used the courtyard of the Rathaus family home and the lot near the well.

At the beginning of 1942, the big synagogue, the pride of Mikulince's Jews, was destroyed. The beautiful wall paintings done by the artist Jacquex were broken and the stones were taken for use in road construction. The same was done with headstones from the Jewish cemetery. Every day brought new trials. Spring and summer 1942 came and the trees blossomed, the fields turned green and the gardens bloomed. For us, however, the reawakening of nature after the winter sleep did not bring hope. It was as if none of this reawakening were happening around us. We stayed shut in our houses and courtyards, not even daring to visit friends in nearby streets. We lived on memories, again and again recounting past times when we would walk through the woods on outings, swim in the river and walk freely through the town streets. We remembered how children played ball and hide and seek, running, jumping, climbing, their laughter audible for a great distance. All of this was no more.

THE ACTION:

At sunrise on Saturday, August 28, 1942, we were awakened by a loud knocking on the door of our home. There were similar knocks at doors throughout the town. A voice ordered in German: "Jews outside". Barefoot and in night clothes, we left the apartment. We ran through the paths between the fends until we reached Henia Tunis's home where we hid in the cellar. Henia herself did not want to come into the cellar for fear of being buried alive. Her fate was no better than that of other townspeople who couldn't find hiding places that day. There were about twenty of us in the cellar, members of our family and neighbors We didn't know exactly what was going on outside but we felt

the sale was on a barter basis; Jews would trade clothing, furniture and other items for food. However, in 1942, the population began to suffer food shortages. Slowly, the sources dried up and many families reached the verge of starvation. Nobody dreamed of heat in winter and tea and coffee were unattainable luxuries. We drank tea made from rum extract and coffee made of burnt wheat. The Judenrat organized the baking of bread for the Jewish population. The bread was rationed one kilogram to a person, once a week, of course at a price. The poor were exempt from payment. In addition, a kitchen was organized in the Kramer-Herman family home, to provide food for the needy. There, a thick soup was cooked and distributed to the people who came for it daily, pots in hand. The kitchen was run by women volunteers who dedicated themselves to this holy task. I worked in the kitchen together with Nunio Berger, a young man who was one of the righteous among his generation. I knew that he, too, suffered from hunger but he never agreed to eat until the food was distributed to all others. There were notables in town whose pride did not allow them to reap the benefit of this service. In the wind and the rain, Nunio would bring the soup to their homes.

Young people were taken to work for the Germans. Some worked on farms in the vicinity, in Mishkovitze, Chertoria and as far as Yagelnica tobacco plantations. Others worked repairing roads. In the spring and early summer of 1942, Jews were sent to labour camps in Borki Vielkie and other locations. They were kept there in subhuman conditions. The food was barely enough to keep them alive and they were worked mercilessly. They worked from sunrise to sunset. Many got sick and died, and others were shot because they were no longer useful. Getting out of there alive was virtually impossible.

At the end of 1941, the Nihof Company, a German firm which provided spare parts for heavy military vehicles, opened in town. Jewish young people who knew something about me-

they were tortured and killed by the Gestapo in the jail at Tarnopol. These, of course, were false accusations. These people had no connection with Communism. All the above-mentioned events happened during the first month of the Nazi occupation. Nobody spoke; silently and with great pain, we mourned those who died. In our town, everyone knew everyone else.

The authorities put the economic squeeze on the Jews. Jews were required to provide two grams of gold per person, money, furs and pillows, sheets and blankets for army hospitals. We were forced to wear a patch of white cloth with a blue Jewish star. Later, they distributed armbands made of cardboard covered with plastic. Each had a Jewish star and an identity number. Anyone found on the street without this tag was liable to the death penalty.

A week before Passover, 1942, Gestapo units raided the town. They went from house to house and expropriated food which had been prepared for the holiday. It happened on a bleak March day, with light rain falling continuously, and dirty water from the rain and melted snow ran through the streets. The Gestapo ordered the Jews to bring the foodstuffs from their homes to the lot near the well, on the town's main street. They pushed the Jews into the puddles and forced them to drink the dirty water. They were beaten until they bled. It was horrible. One man, Henia Tunis's husband (he came from Strosov) was shot dead. The towns' people did not despair. The next day, they grouped together and again baked matzahs for the holiday to replace the ones which had been expropriated. Rumors reached us of similar actions in nearby towns. It is interesting that even though we were shut in our houses (nobody went out except to draw water or to go to work) we knew what was happening everywhere else, as if a bird had brought us the news. Contact between neighbors was possible through paths we had developed between the courtyards along the streets. Life went on inside the courtyards. Farmers would come secretly to sell their produce. Usually,

were Fruma Hochberg, Mark Fidler and Mrs. Milch of Podhitze. In my parents' house, which had been expropriated back in the lays of Soviet rule, the Ukranian militia had its headquarters. It was a large house with a big courtyard and a flowering garden. Some of the town's Jews were killed in the cellar of our house, among them my schoolmate Moshe Flashner and Leib Klein. Moshe was a tall boy with broad shoulders. He wore glasses, was happy and made others laugh. He used to amuse the class during lessons because, aside from chemistry, no school subjects interested him. His hands were stained by reagents and burned from experiments he conducted. He was the only one in the class who got A in chemistry. In the other subjects, he managed. Grades were based on results of final examinations and he could always find a friend to do the job for him. Lebele, as we called him, was a short, thin, pale-faced boy with expressive blue eyes. He was quiet and a diligent student. He was among the best pupils in the class. I could't understand then what these boys did to deserve such a cruel fate. Their only crime was that they were Jewish and were involved in youth activities in town. My father was taken by the militiamen to our former home and given the horrible task of burying their bodies in our garden. This was the same house which had once been warmly welcoming, and the same garden in which we spent so many happy days in the shade of the cherry trees on the riverbank. Now it was a prison and a cemetery for many Jews. It is not surprising, therefore, that after the liberation I could not even bring myself to look at the house where I was born and raised. The back rooms of our house were used as a prison for many Jews who were later executed in the nearby woods. Among them were Haya Goldstein and her daughter Donia, Yosef Fuchs and his son Yaakov, Velvel Wolfenhaut, Junio Marcus, Yekel Reiner. At the same time, people began to be arrested because the Ukranians informed that they had been members of the Communist Party. These included Malka Seftel, Hana Vunderlich, Moshe Awerman –

fighting took place near the town. On July 3, the Russians demolished the bridge over the river in rereat, and the town was emptied of soldiers. We knew, the Nazi invader was on his way to our gates. On Friday July 4th at 5 P.M., the first S.A. men arrived on their motorcycles. The Ukrainiantown notables received them with bread and salt. The town's Jews locked themselves into their houses. A short time later, we heard loud knocking at the door of our neighbors, the Zipper family. Their son Abraham Henoch went to open the door. Germans and Ukranians were waiting for him. They took him to the Ukranian cemetery and shot him for no reason. He was the town's first victim. That same night, there was an artillery battle between the retreating Soviet Army in the nearby villages and the German army and we all went into the shelters. In the midst of the shelling, Ukranians from the vicinity came to Jewish houses and staged a pogrom. They killed the Goldvug family, parents and their daughter, Mrs. Reich and her son Lonek, Etka Okon Reich and her husband. During that same awful night, Jania Bloom-Karpf died in her prime because of inability to give her medical attention. On July 6th, Sunday, a large group of Jews were gathered at the riverbank to help remove the remains of the bridge. Only the intervention of a German officer prevented a pogrom. He ordered the Ukranians to move away, and he released the Jews. The Engineering Corps repaired the bridge and the traffic into town flowed again. The town was full of German military. Soldiers came to Jewish homes and took what they could, particularly foodstuffs. A town coucil was elected, headed by the Ukrainian Fedewich. The Ukrainians considered themselves the rulers and did whatever they wanted. They harassed the Jews, beat them, looted their property, insulted them, cut off their beards and sidecurls. One day, the Ukranians arrested a few Jews in the orchard alongside the brewery. They ordered the Jews to dig a grave for a horse. The bloodthirsty Ukranians then buried the Jews in the same pit and threw the horse on top of them. Among those killed

then what the future had in store for us and we didn't suspect that our future would be so bleak.

1941: The Nazi occupation.

On June 22, the first day of a sunny summer, Sunday, the first day of the summer vacation from school, I was walking innocently through the southeastern part of town. Suddenly, I heard planes overhead. They were flying low. When I lifted my eyes, I saw to my shock that they had swastikas on them. A moment later, there was a loud explosion and thick smoke filled the air not far from where I stood. It turned out that the Soviet military airfield which was between Mikulince and Strusov was bombed. We didn't know exactly what was going on. At 11 o'clock, we heard Yuri Levyatan, the (Jewish) number one announcer on Radio Moscow, his voice was heard on special occasions. He told the listening audience that an important announcement was about to be made by Foreign Minister Molotov. Molotov then announced, that Nazi Germany abrogated the peace agreement with the Soviet Union and has declared war against its former ally. He ended by saying that we will not let them succeed at this and will fight back to defend our country. Russian families then living in town packed their things and went back to Russia. Men were drafted into the army and to build fortifications in the Soviet Union. The Jewish residents of the town debated whether to flee eastward or to stay where they were. Rumors of the Nazi atrocities toward Polish Jews reached us but people didn't believe that these stories were true. It was unbelievable that such things could happen in the twentieth century. It was unthinkable that the enlightened German people could do such horrible things. Many of the town's Jews, particularly young people, set off for the east, their packs on their backs, on foot or by car. The Jews who remained in Mikulince followed events with great anxiety. Russian army units passed through the town day and night. They came on foot, by trucks and in tanks. Heavy

groups or to talk. As time went on, people found work. Many young people who were in very poor economic straits before the war now achieved economic and social success. Farmers from the vicinity again came to town with their produce. The town was declared a district town for the whole area and government offices opened, becoming an important source of livlihood for many Mikulince residents. The Chitalnia Hall became a town culture club. Plays were put on and movies shown, even from the West. Sports clubs were founded and a weekly town paper was issued. The orphan asylum became a small town hospital, with a dental clinic attached.

The hospitalś director was Dr. Julius Silberman. A Jewish school opened in the courthouse building on the bank of the Seret-River. The language of instruction at the school was Yiddish, but other than that the school had no connection with Judaism. The curriculum was the same as in all other state schools. The faculty included: Professor Yisrael Hochwald-Friedman principal; Professor Eliezer Lilker vice-principal; Yaakov Sommerstein secretary and the teachers; Mgr. Munio Margulies, Pola Margulies, Yisrael Trief, Rozia Bodian-Trief, Ensel Trief, Dr. Mark Druks, Abraham Muskat, Haim Dlugatch, Mina Teller-Katz, Haya Goldhirsh, Mgr. Kahane, Junio Marcus, Bella Morgenstern-Dankner (all of blessed memory) and (may they enjoy long life) Yaakov Nassberg and Aharon Weisshouse. There was one non-Jewish teacher in the school, Hriz Savizky, a long-time resident of Mikulince, who taught Ukrainian and Russian. The school was known for its high level. It was active in the arts, with an art class taught by Paula Margulies , a dramatic group directed by Yaakov Nassberg, a chorus conducted by Junio Marcus and other similar activities. The school received prizes and letters of commendation.

Life went on quietly, and we got used to things, even though many of us were not happy with the workings of the Soviet regime. During the years 1939 to 1941, progress came to Mikulince and the town was active and full of life. We did not know

Romania: the president, the prime minister, cabinet ministers and armoured cars which were rumored to contain the state treasury. On September 17th, many planes were seen in the sky over Mikulince. Everyone looked but none understood what was happening. That afternoon, we learned that they were Soviet planes and that eastern Poland had been occupied by the Red Army of the Soviet Union. Thus, Poland was divided between Germany and the Soviet Union according to the Ribenthrop Molotov agreement. From that day, we were annexed to the Western Ukrainian Republic. We, as children and young people educated in the Polish national spirit and with Polish as our mother tongue, felt depressed and disappointed. We knew then that Poland had been betrayed. The slogan "not only won't we give the dress, we won't even give one button of it" (which was written on every picture of Marshall Riz Shmigly, Pilsudsky's successor) was an empty slogan devoid of any meaning. We were afraid. We remembered our parents' stories of the Bolsheviks at the end of the first world war, stories which were by no means complimentary.

The Jewish population of Mikulince grew during the Soviet occupation because the Russians exiled Jews who owned property from Tarnopol and many of them settled in Mikulince. The Soviets left hundreds of their own citizens in town, civil servants destined to hold important positions in government ministres, teachers, engineers, agronomists, doctors and nurses, judges and lawyers, policemen and detectives. There was a housing shortage. The authorities expropriated houses for their own needs, including my parents' house. We went to live at my grandfather's house. Many families crowded together in small apartments. There was also a food shortage and the black market flourished. Despite the difficult conditions, people began slowly to adjust to the new reality. They stood in line days and nights for a ration of sugar and other commodities. We learned that the walls have ears and eyes and that it is dangerous to gather in

MY TOWN DURING THE SECOND WORLD WAR

By Nusia Schweizer Horowitz,

The war which broke out on September 1, 1939, did not surprise the citizens of Poland. After the "Anschluss" with Austria in 1938 and annexation of the Sudetenland to Germany it was cl hat Poland would be next in line. Nazi Germany wanted to and to the east. Poland prepared for war and the prep ons did not pass over our town. Many army units camped in orests surrounding the town and conducted maneuvers. A r airfield was built on the outskirts of town and the Poli A Force trained there. About two years before the outbreak of r, a new road was built from granite stones running the l ngt of the town. The old bridge over the Seret river was destroy nd a new concrete and steel bridge was built in its place. work was completed at the end of 1938. On Septe er 1st, 1939, amny residents of the town, including Jews were dra d into the Polish Army. Munio Hochberg, Yitzhak S wurzel, sons of Mikulince who were called into the service, d not return from the war. Benny Lifschitz, who was in the a y at hat time, also did not return. Trenches were dug in to , in public parks and private gardens to serve as shelters from ai tac Many refugees, mostly Jews from Western Poland who fle Nazi monster, flooded our town. The townspeople recei em into their homes and tried their best to help them.

ring the High Holy Days, a Polish general living in our home said to my parents: "Jews, this is your New Year. Please pray for Poland". We knew things were bad. A few days later, the conscripts from our town began returning from the front. They were broken, wounded and verging on colapse. They wore their civilian clothes; they hadn't even been issued uniforms. Horror stories began to spread about the situation in the West. In he final days before Poland's unconditional surrender to the Germans, these came through our town in their flight toward

RCJ